IOHANNIS DOMINICI
LUCULA NOCTIS

PUBLICATIONS IN MEDIAEVAL STUDIES
THE UNIVERSITY OF NOTRE DAME
EDITOR: PHILIP S. MOORE, C.S.C.

IV

IOHANNIS DOMINICI LUCULA NOCTIS

By
EDMUND HUNT

NOTRE DAME, INDIANA
1940

PREFACE

Early humanists felt it necessary to prove that pagan literature was actually an ally of religion. Mediaeval conservatives built up opposing proofs. Ioannes Dominici, a Dominican friar, was of the conservative school in Florence and wrote his *Lucula Noctis* in order to refute the famed humanist Coluccio Salutati. The work has forty seven chapters, each beginning with succeeding letters of the text with which he begins: *Lux in tenebris lucet et tenebre eam non comprehenderunt.* The work is particularly useful in that it presents the views of both sides: Dominici in the scholastic manner first collected all the humanists' proofs in twelve chapters and then procedeed to combat them.

Several years ago the University of Chicago purchased a manuscript of the *Lucula* at the urging of Professor B. L. Ullman, who has shown it to be the one actually sent by Dominici to Salutati. A new edition of the *Lucula* is now necessary: the first edition in 1908 by Remi Coulon did not even use this most important manuscript; neither did Novati in his edition of the letters of Salutati, in spite of the fact that this work is a necessary complement to two of the letters: the one which gave rise to the *Lucula,* the other, Salutati's unfinished reply to it. The Coulon edition is faulty on numerous other counts.

The editor is particularly grateful to Professor Ullman for suggesting this new edition, checking a collation of the Chicago manuscript, making numerous suggestions on text problems and citations, and reading the proof. In an edition so long as this such work required a great expenditure of time.

CONTENTS

INTRODUCTION

I THE DISPUTE BETWEEN DOMINICI AND SALUTATI

In the intellectual revolution coincident with the end of the Middle Ages humanists built up a series of arguments to justify their classical studies. That such studies improved one's Latin style, which could then be used in the interests of the Church, was soon found to be an insufficient reason. The core, certainly, of the justification built up by Petrarch and Boccaccio was this: Poetry, like Scripture, must grapple with truths too lofty for words; scholars must look beneath the actual words, myths, and symbols to discover the underlying truths; both Scripture and poetry contain a great deal of falsehood, taken literally. God is truth and uses odd instruments to express himself. For instance, there is much truth in pagan authors not to be found in Scripture or at least explanatory of Scripture; to use a sentence of the *Lucula Noctis* (chap. 2.8) borrowed from Ovid: *Fas est et ab hoste doceri.* After all, had not Augustine constructed the *City of God* out of the very bricks left by his pagan predecessors? To us it seems foolish to have to justify the reading of the Classics by finding an odor of the Trinity in Vergil's *Numero Deus impare gaudet* (*Ec.* 8.55).[1] When Augustine and Jerome lived there might have existed some fear that a reading of the Classics would still lead men to reverence Jupiter or Isis; but for people in the fifteenth century this could scarcely have been the essential concern, although conservatives stressed it much more than the danger of imbibing the immorality projecting here and there in pagan letters. To us the answer seems quite simple: We study the Classics for their esthetic value or for their ideas in the light of the era in which they were

[1] Dominici refutes several such attempts to bolster religious doctrines by lines culled from pagan literature; see the *Lucula* chap. 23.33. In chapters 2 and 11 he collects from humanist sources a long list of such parallels between truth in the Scriptures and in the Classics.

written; we admire them as works of art or as records of man's progress in culture. But to the early humanists such studies had to be justified as an ally of religion.[2]

When Petrarch died in July 1374, he left his friend Boccaccio fifty florins to buy a coat to warm himself in winter and in his studious nightly vigils; but it availed little since Boccaccio died the next year. The man who assumed and was best fitted for the position of apologist for the new movement was Coluccio Salutati, the famed chancellor of Florence.[3] His learning and religious devotion were such as to elicit the respect of all, rather than the heated arguments *ad hominem* so common in the early Renaissance disputes. Even Dominici (in spite of his strong convictions) leaves the fate of his *Lucula Noctis* to Salutati's decision (prol. 67-96; chap. 2.60; 14.51). Soon after Boccaccio's death Salutati (in 1738) undertook to defend Vergil, when the scrupulous chancellor of Bologna, his friend Zonarini, had called Vergil a liar.[4] Here Salutati proved the "value of Vergil for the Faith," culling passages of edifying, truthful, or apologetical importance. In a word, he changed Zonarini's derivation of the epithet *mentificus* for Vergil from *mentior* to *mentem faciens*.[5] Domenico Silvestri, then a notary at Florence, wrote a provocative letter on the same subject to Zonarini, who refused to answer directly. However, Zonarini did write an answer, enclosed it with the provocative original, and sent them to Salutati instead.[6] All this, of course, with profuse protestations of

[2] An excellent evaluation of the devices used to justify humanism (there are also chapters on Dominici's *Lucula* and on Salutati) is given by Gino Bonacchi, *Nel secolo dell' umanesimo*, Pistoia, 1933.

[3] For a life of Coluccio Salutati and his importance in the Renaissance movement see Novati, *La giovinezza di Coluccio Salutati (1331-1351)*, Torino, 1888; G. Tiraboschi, *Stor. della lett. ital.* iii.11,18-24 (ed. 1789, Vol. 5, pp. 479,628 ff.); i.10,16 (pp. 110,119).

[4] Salutati had asked Zonarini to buy a copy of Vergil for him; Zonarini sent Scripture instead, saying his conscience would not permit him to send a liar like Vergil. This drew forth the long letter by Salutati in defence of Vergil and poetry: Novati, *Epistolario di Coluccio Salutati*, Rome, 1891, I pp. 300-306.

[5] *Ibid.* p. 306.

[6] Some fragments of Silvestri's letter are given by Novati (I p. 322, in the notes); they represent the more violent type of humanist argu-

friendship on both sides in spite of intellectual differences. It is interesting to note that even at this early date Salutati's convictions and arguments on poetry and the Classics varied little from those we find later in his dispute with Dominici and Giovanni da Samminiato.

The question broke out again in Mantua, where a statue of Vergil was said to have been thrown into the river Mincio. A letter reputedly from Pietro Vergerio to Lodovico degli Alidosi accuses the ascetic Carlo Malatesta of the violence.[7] In contrast to this name-calling defence of Vergil the letter of Salutati to Zambeccari reveals a much milder treatment of Malatesta, even if a firm belief in Vergil.[8]

At any rate, in 1400 Coluccio Salutati was the champion of the reasoned defence of the Classics. Giovanni da Samminiato in 1389 had written Salutati on the scanty rewards to be derived from literature as a profession. Later as a monk in the Camaldolese monastery of Saint Mary of the Angels, Giovanni became solicitous for Salutati's spiritual welfare and wrote him concerning the folly of the Classics. Giovanni was an excellent example of the conservative school opposing the Renaissance: a man of fair learning (although Salutati addresses him as *vir non mediocriter erudite*[9]) but of great asceticism. In his reply to the monk's admonitions[10] Salutati defended the old thesis: God is truth; we must not ignore even pagans if they give us bits of God's truth; poetry comes closest in nature to the Divine Word, and from it can be constructed a kind of human theology in support of revealed religion. Unquestionably, Giovanni wrote back an answer (although none

---

ment. Salutati's answer (pp. 321-324) is more polite but still firmly upholds Vergil as the true prophet.

[7] The history of this insult to Vergil need not be repeated here. Novati (*Epist. di C. S.* III p. 285, note 1) discusses all the sources. See also A. Portioli, *Monumenti a Virgilio in Mantova,* 1879, pp. 29 ff. On the questionable authenticity of the invective of Vergerio see A. Maindari, *Dissertazione storico-critica sopra il busto di Virgilio,* Mantua, 1833, p. 18. The letters of Vergerio were edited by L. Smith, Rome, 1934. For Alidosi see Novati, *Epist. di C. S.* II p. 380, note 3.

[8] Novati, *op. cit.* III p. 287 ff.

[9] *Ibid.* p. 534.

[10] *Ibid.* pp. 539-543.

is extant), but since Coluccio felt that this answer contained no new evidence, this time he made no reply. But Giovanni wished to reopen the issue and wrote to Angelo Corbinelli, a beloved follower of Salutati. He objected to the young man's wasting time on Vergil and Ovid in this *epistola exhortaria ut discedat a lectura poetarum et sacrae paginae codicibus innitatur.*[11] His argument is that pagan letters lead men into sin and that Jerome considered the poets as the nourishment of the devil; he does not object to Seneca, Aristotle, and the like, although even such prose works are not necessary in the original language. Giovanni interpreted Salutati's failure to reply as evidence that Salutati felt himself vanquished,[12] but he surely must have expected that Corbinelli would show this new letter to Coluccio. That is exactly what happened, for it was Coluccio, not Corbinelli, who at once answered the Camaldolese monk.

[11] Some extracts of this letter to Corbinelli can be found in L. Mehus, *Epist. Ambrosii Traversarii,* Florence, 1759; and in Novati, *op. cit.* IV p. 174.

[12] In Coluccio's final reply to Giovanni he quotes some sections of Giovanni's objections which cannot be found in the letter to Corbinelli. Novati (and Coulon repeats him) was led to assume that Giovanni had sent a copy of the letter addressed to Corbinelli to Coluccio also, enclosed in a personal note to Coluccio himself, a note from which these quoted objections may have been taken. The actual situation has been explained by the quotation of some new evidence by T. Rich ("Giovanni da Sanminiato and Coluccio Salutati," *Speculum* XI, 1936, pp. 389-390). These unfound quotations of Giovanni were taken from the now lost second letter of Giovanni to Coluccio, the one which the latter left unanswered, because he felt there was nothing new in it which required refutation. Giovanni in writing to Corbinelli interpreted this silence as an admission of defeat on Coluccio's part. In his final answer Coluccio denied this (Novati, *op. cit.* IV pp. 174-175): *Ne tibi persuadeas te vicisse me nec me cessisse victum credas.* As further proof that Coluccio did get a second letter and left it for the time unanswered, we note also Giovanni's words (*ibid.* IV p. 174): *Coluccio meo longis hinc inde succedentibus sermonibus ventilavi,* and Coluccio's statement (IV p. 193): *Destruxi, sicut arbitror, tue principalis controversie fundamenta, probavi tue intentionis oppositum, nec restat nisi concludere dictionem. Verum quia quedam tue responsionis serie dispersisti . . . ad ipsam redibo.* Here *responsionis* seems to refer to the non-extant letter, not to the letter to Corbinelli. Coulon sees no need to assume the existence of such a letter; since the entire dispute occurred in Florence, he suggests that a conversation (the *succedentibus sermonibus*) could have taken place between Coluccio and Giovanni after the first letter. The point is, all the letters of Coluccio are extant; of Giovanni's, only the one to Corbinelli.

This letter[13] was the summation of Coluccio's proofs and the entire humanist position; and as we shall presently show, it was the specific source of Ioannes Dominici's *Lucula Noctis.* Coluccio begins: *Vidi nuper et risi, venerabilis in Christo pater, litteras tuas quas mittis ad egregium virum Angelum Corbinellum.* Salutati then proceeds to repeat the allegorical theme of Boccaccio: *veritas sub cortice falsitatis,*[14] but this time more systematically finding religious truth hidden in the literal word of the pagan poets. He insists that Christians should not be prohibited from reading the Classics; he gives his own definition of poetry and culls passages which correspond with the Scriptures; finally he answers some of Giovanni's specific objections.[12]

This letter, not Salutati's *De Fato et Fortuna,* was the real source of Ioannes Dominici's *Lucula Noctis.*[15] Coulon[16] says the Camaldolese monk refused to be defeated, but feeling that no member of his own order was the equal of Salutati, he sent the letter across the city to the Dominican monastery of Santa Maria Novella, to the learned Dominici. At any rate, Dominici certainly read this second letter to Giovanni da Samminiato, since the *Lucula* abounds in parallel and copied passages.[17]

Ioannes Dominici was born in 1356 of a middle class family. Manual labor, not studies, took up his time in early

[13] Novati, *op. cit.* IV pp. 169-205.

[14] See the same idea in the *Lucula Noctis,* chap. 8.292-297; 44.110.

[15] The *De Fato et Fortuna* of Coluccio Salutati is listed as the source of the *Lucula* in the life of Dominici by Giovanni di Carlo (see note 20) and the same idea is repeated by Fra Domenico Sandrini, Salvi, Voigt, Mehus, Tiraboschi, and Fabricius (the contemporary St. Antoninus makes no mention of the source), but this is rightly refuted by Novati, *Epist. di C. S.* IV p. 208; and Rösler, *Card. Io. Dom. O.P. ein Reformatorenbild aus der Zeit des grossen Schisma,* Freiburg, 1893, p. 88. There is little specific connection between the *Lucula* and the *De Fato.* Novati's idea is that Coluccio's death before the publication of a reply to Dominici left the *Lucula* unpublicized until some time later, when the biographers were ignorant of the true source. But the parallels between the *Lucula* and the second letter of Coluccio to Giovanni da Samminiato (see note 17) are enough to prove the point conclusively.

[16] Ioannis Dominici *Lucula Noctis,* ed. Remi Coulon, Paris, 1908, p. LXXIII.

[17] The numbers refer to chapters and lines of this edition; those in

youth. In fact, because of his lack of education the Dominicans demurred for a time, when at the age of eighteen he asked admission into the Order. In this respect he was an *alter Augustinus* (*Lucula*, chap. 29.43), and likewise (chap. 41.213) he claims to have been self-taught.[18] St. Antoninus, his pupil, and others mention his prodigious memory in learning all the Psalms. He reformed his monastery in Venice (SS. Peter and Paul), did the same for Santa Maria Novella on coming to Florence in 1399, and founded a Dominican house in the diocese of Fiesole (which ironically later became the meeting place of the humanists under the Medici). He was an incessant preacher and teacher of

---

parentheses refer to pages in vol. IV of Novati's edition of Coluccio's letters, where there are parallel passages.

4.122 (182-183)
4.85 (182.19); Dominici says: *ut verbis tuis . . . utar.*
5.62 (178.6)
7.80 (200.8)
8.280 (176.24); this is interesting because Dominici even copies the words *et subdit aliquid supra nos exoptans* from Salutati's letter to Giovanni, as if they were part of a Cicero quotation.
8.290 (178.9-15); here again Dominici admits: *tuis verbis utar.*
8.302 (196.17)
8.312 (198.12)
9.294 (183.14); Dominici says, *in quadam epistola meministi;* and he should have added, *ad Iohannem de Angelis.*
11.29;16.38 (181.17)
17.88;28.285 (187-188); this is the discussion of Jerome's letter *De Duobus Filiis:* did Jerome say *ne legas* or *ne permaneas in litteris paganis?* To Dominici this resolves into a mere problem of text criticism.
17.168 (203.19)
29.104 (170 ff.)
33.155 (183.18)
38.347 (198.12); here Dominici gives an answer to those who use the Canticle of Canticles to draw an analogy between Scripture and poetry—both having to be allegorically interpreted.
35.303,314 (178.10,17)

[18] Dominici constantly deprecates his own ability, calls himself a *vermes* (prol. 93-98; chap. 47.211), and insists that how a thing is said is much less important than the truth of what is said (chap. 41.217). Salutati felt differently. It may even be, as Novati says (*op. cit.* IV p. 207), that the *magnum virum* of whom Dominici complains (*Luc. Noctis*, chap. 41.207) is Salutati himself; the great man's words are: "Modern religious are not rhetoricians. I know not if this one (*i.e.* Dominici) will be any different from the rest."

Scripture. The government of Florence persuaded the Master General and even Boniface IX to require him to stay in the city and teach the Bible at the Studium[19] in 1403. His literary efforts, gathered from several *vitae*[20] and the list by a late hand on the last folio of codex C of the *Lucula Noctis* (no two lists agree on the number of works or on the exact titles), include: *Super Mattheum usque ad cap. 19, Itinerarium Devotionis, In Psalmos et Canticum Canticorum, Sermones de Virgine, Tractatus de Conceptione B. Virginis, De Possessionibus, Sermonarium de Sanctis et Aliis Festivitatibus, Super Magnificat, In Epistolas ad Romanos et ad Corinthios, in Ecclesiastem et Ecclesiasticum,*[21] *Oratio in Funere Ludovici Boniti Card., Lucula Noctis,* several other epistles and sermons (especially *Quadragesimalia*) ; and in the vernacular, *Regola del governo di cura familiare, Un viaggio à Perugia fatto e descritto dal beato G. Dom.,* [22] *Trattato della santa carità.* He refused to be Master General of the Order, but while at Rome as a Florentine legate for the papal election he was made Cardinal of St. Sixtus and later Archbishop of Ragusa by Gregory XII, although the honor was scarcely appreciated by the jealous clerics or by the Florentines back home. Dominici spent most of the rest of his life in dealing with schisms. He attended the Council of Constance, and with the advent of union under Martin V he was sent to Hungary and Bohemia to heal the schism. There he found the

[19] On the Studium see A. Gherardi, *Statuti della università e studio fiorentino dell' anno 1387,* Florence, 1881.

[20] The Bollandists' *Acta Sanctorum* for June 10 (June, Vol. II, p. 398 ff.) give several lives of Ioannes Dominici: by St. Antoninus, his pupil (taken from his *Histories,* pt. III, tit. 23, cap. 11.3), by Poccianti, and by Giovanni di Carlo. See also the account in Fabricius (*Bibliotheca Lat. Mediae et Infimae Aetatis,* 1754, II p. 54) ; Rösler, *op. cit.;* Sauerland, *Card. Io. Dom. u.s. Verhalten zu den kirchlichen Unionbestrebung,* Gotha, 1887-8.

[21] It may well be that much of the allegorical material in chapter 45 of the *Lucula* was taken from this earlier work of his.

[22] Published in the *Scelta di curiosità letterarie,* Vol. 48, Bologna, 1864; the *Trattato della santa carità* was edited under the title *Il libro d'amore di carità,* by Antonio Ceruti (*Collezione di opere inedite o rare,* Vol. 67), Bologna, 1889. For the *Regola del governo* see note 26.

political and religious defection so bad that he recommended the interesting expediency of the sword to the emperor Sigismund. The latter wished to wait (political events proved him wrong), saying that *mortuos homines ulterius converti non posse.*[23] Dominici died at the age of 63 (probably in 1419) at Budapest. Since there was no Dominican convent there, he had asked to be buried at the monastery of St. Paul the First Hermit. Two extant portraits of Dominici have the title *Beatus* prefixed to his name.

The *Lucula Noctis,* written by Dominici in 1405 (some internal evidence on the date can be seen in chap. 1.104; 34.280), is a compendium of the pro and con on the Classics question. For he follows the Scholastic method, giving first the complete position of his opponents and their proofs, then a few definitions of terms, and finally a refutation of the whole case he had built up at the beginning. Rather than outline the ideas of the humanists as seen in Coluccio's second letter to Giovanni da Samminiato, it is better to give here the leading arguments collected by Dominici from his opponents in his first twelve chapters. For even Coluccio could not have presented his case better.

1. Rulers of states must be educated in secular learning.

2. Secular learning gives truths which corroborate the Faith. (This is a long chapter containing choice bits of truth taken from Plato, Aristotle, Trismegistus, Cicero, Seneca, Vergil, Ovid, the Sibyls, etc.—mostly definitions of God, the angels, the universe, hell, immortality, the virgin birth, the destruction of the world by fire.)

3. *Veritas a quocumque dicatur a Deo est;* and there is a great deal of truth in pagan grammar, rhetoric, dialectic, arithmetic, music, astronomy, geometry, and philosophy.

4. Secular letters are certainly not forbidden. (Dominici goes through the two Testaments, canon and civil law, the *dicta sanctorum,* and especially the famed garden of humanists: Gratian's *Dictinctio XXXVII.*)

5. The sciences of the ancients are the *ancillae divinae metaphysicae*—necessary for the proper understanding of Scripture. Basil, Augustine, and Hugo are the chief precedents.

[23] Bollandists, *Acta Sanctorum,* June(10) II p. 410E.

6. The most holy and useful men in the Church were men steeped in the classical tradition. (He gives about twenty-five examples. This chapter contains a most interesting gloss on Gratian (*ibid.*) in which Jerome, Augustine, Ambrose, and even St. Paul are made to quote pagan authors.)

7. Such studies are natural, grace perfects and does not destroy nature; hence baptismal grace is not tantamount to discarding secular letters.

8. Such studies are conducive to right living. (This chapter cites another humanists' paradise: Jerome's letter to Magnus, who had asked him why he, a Christian, kept quoting pagan authors. It praises philosophy and science as moral allies, refutes some supposed evils incident in such studies: polytheism necessarily a road to sin, falsity mixed with scanty truth, the capture of the reader because of the allure. It repeats Salutati's "benefits of poetry": *usus proprius vocabulorum, dignitas sententiae, doctrinae vitae humanae;* see Novati, *Epist. di C.S.* IV p. 196.)

9. Christians should know all: but Scripture does not teach all. (Dominici collects science, medicine, war tactics, etc. from pagan sources, oddly enough choosing the worst sort of quackery.)

10. It is a crime to keep people from knowing and praising the greatest philosophers. (For the benefit of those who object that philosophers never seem to agree on what is truth, Dominici juxtaposes contradictions in the Scriptures and notes the disagreement which took place between Paul and Barnabas.).

11. Secular learning is useful for preserving the Faith. (This chapter repeats much of chapter 2; it is a collection (mostly from Augustine) of useful words and deeds of pagan philosophers. It is simply astounding how the humanists could have gone to so much trouble in phrase-gathering in order to parallel their own Christian doctrines.)

12. As Dominici says, *isto duodecimo argumento totam affirmativam partem . . . propono.* At the end is an interesting and jumbled list of portents culled from Livy.

13-14. Dominici begins his refutation, explains his plan, and claims that philosophy does *not* lead men to the *veram beatitudinem.*

15-17. Like a good Scholastic he defines his terms, at least three of them: *Christianus, philosophus,* and *licitum.*

18-47. Dominici here undertakes to refute twelve of the humanists' arguments which he previously had built up. Some new classical material is added, but in general there is less quotation of sources other than Scripture. Chapter 28 deals finally with the

appeal to Jerome. Most important is chapter 37, in which he proves the superiority of the intellect over the will; for it is this view alone which caused Salutati to make any kind of reply to Dominici. Chapter 45 has an interesting and (so far as I know) original allegory and exegesis of *Ecclesiastes;* chapter 27 has another on *Proverbs.*

After receiving the *Lucula Noctis,* Salutati (in the winter of 1405-1406) began his reply; but he died on the fourth of May without finishing it. It was not discovered until 1888, and it is unlikely that Dominici ever saw it. This unfinished letter[24] to Dominici is not simply a repetition of the humanists' position.

I have seen your book, real *daylight*[25] in fact, admitting no darkness, with a prologue and forty-seven chapters, according to the number of the letters in the text you set forth (*Lux in tenebris lucet et tenebre eam non comprehenderunt*).... I fear to contradict you and I do not dare to weaken that which you have strengthened, not simply because the finger of God is manifest but also because it seems foolish to cast doubts on that which your learning and sanctity have well established. I had written to Brother John of the Angels that, contrary to his belief, the study of secular letters was necessary for an understanding of the holy Doctors. You *were said* to believe the opposite of this, but in the first part of your discourse you developed my viewpoint with excellent arguments; and in the second part you agree that such studies are not to be denied those already confirmed in the Faith[26] ... and indeed if you had not preferred the nobility of

[24] It is published by Novati, *Epist. di C. S.* IV p. 206 ff.

[25] For a discussion of 'light' and 'darkness" and their relation to the title '*Lucula Noctis*' see Franco Simone, "La coscienza della Rinascita negli umanisti" in *La Rinascita,* Vol. 3 (1940) p. 183.

[26] This makes the "return to the classics" an educational problem: should the Classics be used to train people in order that they may better appreciate Scripture and the Faith, or should people take up classical studies only after they are sure pagan allure can no longer endanger their Faith? Dominici expresses much the same complaint against feeding the foul doctrines of paganism to children in his *Regola del governo di cura familiare* (ed. Salvi, Florence, 1860, p. 134 ff.). Ostensibly this is the aim of the *Lucula Noctis* (chap. 26.83,146;28.150) and hence Dominici is not entirely in support of the mystics' opposition to the Renaissance movement. However, the tone of the entire last part of the *Lucula* shows that Dominici really preferred no consort with the Classics at all (ironically enough quoting the Classics rather freely to prove his point). See chap. 20.126, also (39.84) the words: *neque solum puerorum adolescentiumque et simplicium intelligentiam lectio poetarum evertit, propter quod ortum est istud certamen;* as well as (36.491): *Tales autem non solum non sunt*

the intellect to the will,[27] the opposite of my view, as set forth in my articles on the nobility of laws and medicine,[28] I should yield to your authority and not burden myself with this answer.

Salutati then gives as his plan: a proof that the will is superior to the intellect, and a discussion of whether the young should begin studies with Scripture or with secular learning as a sort of training. All, of course, is to be subject to Dominici's approval, and he condemns himself in advance if he says anything contrary to faith and morals; for what are Aristotle and Averroes compared to Christ and his teachings? In practice, however, Salutati reverses the process and devotes the first six chapters to the education of the young in secular learning. Grammar, for instance, is essential to knowledge of Scripture and the Doctors. What the Classics say may be condemned but not their way of saying it. It would be a very good idea for religious men (like Dominici himself) to become proficient in such grammar; then they would not have barbarisms in their writings, solecisms in their constructions, words distorted *contra analogiam, non extra significatum et ut non conveniat collocata.* Salutati then gives a partial collection of the errors he had checked in the manuscript of the *Lucula* sent to him by Dominici. The footnotes to the following quotation give chapters and line numbers of this edition on which examples of the errors can be found.

Non legeremus apud eos 'esu quinque *prunarum*[29] a validis febribus liberatum,' si didicissent quod 'prunus' feminini generis arbor sit; fructus autem 'prunum' soleat appellari; unde noster Virgilius inquit: "Addam cerea pruna: honos erit huic quoque pomo." Non offenderentur aures nostre, quia non audirent ex ore religiosorum, 'Dominus dedit nobis physicam in *Geneseos*,[30]

---

infantes moderni, sed nec etiam cani senes quam plures cum quibus videor habere certamen. These statements certainly show that he did not consider the problem one of youth and age, but of how firmly entrenched a man was in the Faith.

[27] See the *Lucula Noctis*, chapter 37, for Dominici's preference for the intellect.

[28] Salutati, *Tractatus Insignis et Elegans de Nobilitate Legum et Medicine*, Venice, 1542, c. 72: *Quod voluntas est nobilior intellectu* (cited by Novati, *Epist. di C. S.* IV p. 213).

[29] Chap. 47.67; but Dominici uses *pruna* correctly: 13.77; 27.114.

[30] Chap. 46.140.

Iob, et Ecclesiasten.' Scirent enim 'Geneseos' genitivum esse nominis huius 'Genesis,' non ablativum, nec copulam istam et coniungere posse diversos casus. Nec unquam '*partile*[31] bonum' dicerent, quod pars esset boni, quoniam omnia desinentia in -bilis aptitudinem significant et non actum, et necessarium est hoc adiectivum 'partile' per sincopam dictum esse a nomine 'hic et hec partibilis,' et 'hoc partibile,' sicut 'nobile' quasi 'notabile.' Non audiremus legeremusque quotidie vocabulum hoc '*fiendum*,'[32] quod, sive nomen sive participium sit, cum ortum non habeat et originis sue participium prorsus reperiri non potest; 'fiens' etenim non habemus unde possit, si daretur, tale vocabulum exoriri. Non dicerent '*deificam* potestatem,'[33] quoniam nulla potestas sit Deum faciens, cum Deus prorsus non habeat factionis sue principium nec et esse. Non facerent de verbo deponente passivum, ut est illud: 'res publica ordinate *moderari* non potest.'[34] Non redderent distributivum hoc 'quilibet,'[35] duobus tantummodo suppositis, cuius officium est distribuere circa plura quam duo sint, ut est illud: 'alias Moyses se ipsum damnasset et Abraham, quorum *quilibet* in scientiis gentilium eruditissimus fuit.' Nunquam enuntiarent 'habeant *honos* qui tulerint onus,'[36] sumentes in neutro genere nomen 'honos,' cum sit proculdubio masculini. '*Cithareda*'[37] non dicerent, sed potius Latine 'citharedus.' Non allegarent 'dialogum ad *Hortensem*'[38] sed 'ad Hortensium,' sicut decet. Non facerent ineptam tmesin, dicentes 'hi *sepe* ponantur *et numero*,[39] quasi 'sepenumero,' id est 'multotiens ponantur.' Dicerentque non '*humanum genus*'[40] sed 'humani generis *directiva*.' Non facerent hoc nomen 'Averrois' indeclinabile, sed scirent in -im quartum casum, tertium autem et sextum in -i rationabiliter terminari;

[31] Chap. 3.29; there are several other allied errors: 15.20; 41.151; 46.16.

[32] Chap. 2.408; 34.354; 41.109; 42.17,233; 45.427.

[33] Chap. 2.252; for another see 46.413.

[34] Chap. 1.100; 3.176; but *moderari* occurs again (18.247) unchecked by Salutati's symbol (!); oddly enough this is the very example chosen by Novati (*op. cit.* IV p. 218 note 4) to illustrate the error; of course, he had no recourse to codex C. Dominici himself uses *moderari* as a deponent (chap. 7.164). Allied to this are such wrong forms as *detestari* (chap. 17.116) and the non-deponent form *expergiscamus* (19.41).

[35] Chap. 4.32.

[36] Chap. 7.23; note that Novati reports *tulerint*, Dominici wrote *tulerunt*.

[37] Chap. 8.109; 15.20; 18.154; likewise he objects to *tympanistram* (26.67).

[38] Chap. 2.33; 8.175; 24.123.

[39] Chap. 2.30; 9.223; 46.207.

[40] Chap. 18.20; 36.2.

ex quo non scriberent '*Averrois* in hoc pre ceteris defendente.'[41] Scirent quod adiectiva desinentia in -ius comparativa non habeant, et ob id non dicerent 'ut *proprius* loquar' vel 'gaudium per iubilum sermonem *proprius* exprimitur';[42] nec etiam uterentur hoc adverbio 'propriissime.'[43] Et ut ad significata veniam, quis diceret '*ulla* divinitas extingui potest'[44] ni fratres qui differentiam non faciunt inter 'ullus' et 'nullus,' quique non percipiunt 'ullum' idem significare quod 'aliquem'? Quid est, obsecro, quod religiosis omnibus est in ore pro 'infallibiliter' dicere 'sine fallo'?[45] Et ut ab his nugis abscedam, et que quotidie peccantur in orthographia,[46] in qua quidem re plurimi 'micci' vel 'niccil,' quid est dicere 'bratium'? Nunquam, fatebor enim ingenue, potui videre talis ignorantie rationem, nisi quod apud Gallos, quibus Latinitas est summa barbaries; mos enim eis est, cum iuxta suum idioma volunt, scribere 'civalier,' et in similibus omnibus ubique scribere 'chivalier,' quasi Latine non crassius sed minus exiliter et strictius sonet c cum aspiratione quam si per i vel e scribitur vel profertur. Sed hec et plusquam sexcenta talia dimittamus.[47]

From grammar[48] Salutati proceeds to dialectic, which is necessary for warding off attacks on the Faith. In discuss-

[41] Chap. 22.104; note that Novati reports Salutati as *Averrois in hoc;* Dominici actually wrote *Averoys hoc.*

[42] This use of *proprius* in a comparative sense is common: chap. 2.170; 3.80; 25.80; 26.27; 35.316; (41.108 unchecked); 45.192. Allied to this is *necessarius* for *magis necesse:* chap. 33.69.

[43] Chap. 35.310.

[44] Chap. 41.31,116; but Dominici has *nullus* correct: 40.40.

[45] Chap. 42.40.

[46] From here on Salutati is certainly not listing specific errors in the *Lucula Noctis,* but rather *que quotidie peccantur a religiosis.* No manuscript of the *Lucula* has spellings like *micci, niccil,* or *bratium.* Under the heading of orthography Salutati might have listed scores of much worse misspellings from codex C; see note 60.

[47] In this reply of Salutati's he certainly did not incorporate all the errors he had checked in C. There are also a great number of individual mistakes. See the aparatus chap. 26.118 *folleris* for *follis;* 34.370 *fruebuntur* for *fruentur;* 39.69 *ciare* for *ciere;* 8.298 *lepus* for *lepor;* and 21.158 *genere qui nuncupatur civilis.* The accusative is checked after *potior* and *utor:* chap. 9.134,148; 30.62. Dominici constantly wrote *quo* for *quod;* of these a great number are corrected by C^2 and most of the rest are noted as errors by Salutati (chap. 9.32; 17.204; 20.46; 22.195; 32.10; 39.162; 40.38,88; 41.129; 42.148; 44.293). But *quo* escaped both critics: chap. 20.82; 44.146; 46.350. Salutati also objected to the use of *Platinus* for *Plotinus:* chap. 11.81, 163, 188; 18.112; and to *hoc Noctiluca venturum* (chap. 2.59), although the same is left unchecked once (47.206), and elsewhere (14.51) Dominici has the gender correct: *hac Noctiluca.* Many more errors checked by Salutati can be seen in the apparatus. See note 53.

[48] Novati, *op. cit.* IV p. 222-223.

ing rhetoric he uses Augustine and his conversion to Christianity through a reading of Cicero's *Hortensius;* for *he* was not an adversary of the liberal arts. And in like manner, the quadrivium aids students to see the light of their own religion. Then (although his original plan called for nothing of the sort) Salutati goes over his old battlefield: the defence of poetry and allegory. This, however, he does not finish nor does he reach the promised six chapters on the superiority of the will over the intellect.

II MANUSCRIPTS OF THE *LUCULA NOCTIS*

There are extant three manuscripts of the *Lucula Noctis:* Florence, Bibl. Laurenziana, Conv. Soppressi, Lat. 540, xv *in.*, (L); Berlin, Staatesbibliothek, Lat. Q. 399, xv *ca. med.* (B); Chicago, Univ. of Chic. Libr. MS. 831; PA 57D67, xv *in.* (C).

L has 56 parchment sheets, the rest paper. From f. 1 to 9r the scribe has written the text of: *Liber Crisostomi de eo quo nemo leditur ab alio nisi prius a se ipso ledatur.* From 9v to 16v all pages are left blank. Then follows the *Lucula Noctis* from 17r to 128v. On these two folios is the stamp: "Conventus Sancte Marie Novelle de Florentia, Ordinis Predicatorum." The text is written by one scribe. There are few corrections and these by the same hand. The script is neat fifteenth-century cursive, scaled in a few places. None of the spaces left at the beginnings of chapters for capital letters is filled in. There is no ornamentation at all, and very little punctuation. The scribe seems to be copying, not emending, and hence the text is probably much as Dominici wrote it.

On the first folio of B a discouraging late hand well sums up the text's value: *Lectionum varia lectio somniis plena.* The text was copied in sections by nine scribes: 1) 1r to 35v *originem;* 2) 36r to 44v *ipsi;* 3) to *legimus* on 45r (only ten lines); 4) 45r to 48v *mentis;* 5) 49r to 64v *centesimo*—a heavy and slovenly hand, much corrected by a later scribe; 6) 65r to 80v *ita;* 7) 81r to 90v *fortassis;*

8) 90r to 96v *in hiis;* 9) 97r to 112v. In three places pages were bound in a wrong order, and then numbered. At such points folios should be read: 35r, 37r, 37v, 36r, 36v, 38r; 45v, 47r, 47v, 46r, 46v, 48r; 66v, 77r, 67r; 76v, 78v. The introduction is marked chapter 1, and hence there are 48 chapters instead of 47, as in C and L. As in L, there is no ornamentation, and spaces for capitals are left unfilled. Parchment and paper pages are intermixed. As in L, *c* and *t* are about alike with constant interchanges. B is simply a worthless copy of L, as a glance at the apparatus of this edition will show. Every major omission of L is exactly repeated in B; further variations are simply more omissions, spelling peculiarities, and emendations without any manuscript authority, especially corrections by other hands. Novati in his edition of Salutati's letters should not have used B for citations of Dominici. The utter confusion resulting from a use of this worthless manuscript can be seen in the notes on pp. 209-210 of Vol. IV of his edition (see also above notes 34, 36, and 41).

The most important manuscript of the *Lucula Noctis,* the one which Coulon was unable to find for his edition, is now in the Rare Book Room of the University of Chicago Libraries. This manuscript was for sale by Franchi in Florence in 1885 (Catal. An. vii, 47, p. 57).[49] It was purchased by the Chicago library from E. P. Goldschmidt, London, in 1933. This is the very manuscript which Coluccio Salutati read. On 1r and 141v is the rubber stamp: "Di Casa Minutoli Tegrimi." In fact, the manuscript is listed in a catalogue of the Tegrimi family: "Catalogo dal nobile signore Conte Eugenio Minutoli Tegrimi in Lucca," Lucca, 1871, p. 29, No. 153. The writing in codex C is by a fine Gothic hand on 141 folios (26½" x 18") of parchment, illuminated throughout. On the first page is a beautiful flower-leaf border, in which are inserted five medallions: death in a Dominican habit, St. Philip (?) bearing a cross, another saint, and two angels. Within the opening initial

[49] Novati, *op. cit.* IV p. 209.

is a picture of Dominici himself at prayer. Possibly it is his own work, since he was interested in such art.[50] The Florentine binding is probably the original, stamped brown morocco on boards (rebacked). The two front flyleaves in fine twelfth century Carolingian script contain a sermon on a Sunday gospel from St. Matthew. On the last folio a much later hand has put a partial list of Dominici's works, which can be found at the end of this edition in the apparatus. Each chapter begins with an ornamented initial. The paragraphing, not always good, but preserved in this edition, is marked by blue or red dividing signs (although in a few cases the illuminator failed to fill in the spaces indicated by the scribe with parallel dashes). The punctuation is fairly accurate, and in a few cases of difficult text was used to determine the reading of this edition. After the first scribe finished, the manuscript was extensively though neatly corrected by a second hand. A comparison of this hand with known Dominici specimens (though of a late date) unfortunately seems to show that this corrector was not Dominici himself.[51] Undoubtedly the man was expected to bring the text into the best possible shape before it was sent to Dominici's opponent, Salutati. In fact some of the additions by this second hand are written at the edge of the inner margin and must have been put there before the book was bound.[52] This hand also filled in many omissions (in some cases in spaces left by the perplexed original scribe), deleted and added letters to change the spelling, and at times arbitrarily emended. He put a great number of crosses in the margins where the text seemed wrong; at such points corrections were made at times, sometimes not (presumably he consulted Dominici and found that the text made sense, after all). A few

[50] See the discussion by Italo Maione in *L'Arte*, Rome, Vol. 17 (1914), p. 281; Paolo D'Ancona, *La Minatura fiorentina (secoli XI-XVI)*, Florence, 1914, I p. 54. For a miniature of Dominici possibly done by one of his followers see D'Ancona, *op. cit.* II (no. 936) p. 472.

[51] A specimen of Dominici's writing can be seen in Salvi's edition of his *Regola del governo*, 1860 (facsim. p. 180).

[52] So entries of C^2 on fol. 44v, 118v, 131v.

crosses were erased. These various changes I have noted as C^2; included are quite a number of spelling changes, which I feel were made before Salutati received the manuscript, but not by the first or second hand.

These latter changes may well have been made by the man who put one dot before each line of C for every spelling mistake in the line. I long considered these as Salutati's work, but Mr. B. L. Ullman convinced me (with good evidence) that this objector was an even better speller than Salutati and that the position of some dots indicates they were placed there before Salutati made his insertions.[53] Possibly Dominici gave the manuscript to still another corrector (not C^2) to note all misspellings, but because there were so many he decided not to spoil the appearance of the manuscript by such wholesale changes. But it is quite possible that a few changes, especially deletions of letters, are the work of this hand. Three such spelling corrections are quite consistent: *ct* has been ticked into *tt* (and this would seem not to be the work of C^2, since a marginal entry of *ct* by C^2 on fol. 105r has been so ticked),[54] *gramatica* changed to *grammatica,* and *Tituliviu(s)* to *Titilivii, Titumlivium,* etc.

Corrections are at times obviously by the first scribe (noted as C^1). There are many symbols to change word order and a few superscript letters (b, h, and c) made with a much finer pen, but there is no good reason, especially in the case of the changes in word order, for suspecting a corrector other than the original scribe using a finer pen. A few minor corrections (noted in the apparatus simply as C or $C^?$) cannot be attributed to C^1 or C^2 with confidence. In the apparatus, too, I have noted a few entries in C made by much later hands, some by Salutati himself.[55] Generally

[53] Such marginal marks in C, especially those made by Coluccio Salutati, are to be discussed in a forthcoming article by Professor Ullman.

[54] See chap. 38.62, where *littere* by C^2 was originally *lictere.* See note 60.

[55] See below pp. 88, 92, 186, 187, 386, 428 for handwriting of Salutati in codex C.

however, Salutati did not emend Dominici's text; he simply put a mark (!) in the margin beside the error to which he took exception. Later, of course, in his reply he made a small collection of the errors which he had noted in C.[56]

It seems likely that both C and L were copied from the author's original manuscript. Certainly neither is a copy of the other. Besides constant differences in spelling, L gives none of the major emendations of C^2 and contains several long passages omitted by C (not discovered by the proofreading second hand, C^2).[57] On the other hand, C gives many passages not in L.[58]

A fourth manuscript may have existed at one time. Coulon (*op. cit.* p. XC) says: "Dans son étude sur la Regola del governo di cura familiare di Giovanni Dominici (Firenze, 1860, in 4°), p. lix, D. Salvi attestait sur le témoignage de la *Nuova Raccolta,* etc. t.xxxix, p. 72, l'existence au couvent dominicain des San Giovanni e Paolo à Venise d' un autre exemplaire de la 'Lucula Noctis.'" Since Dominici lived there before coming to Florence, this is quite possible, but, as Coulon suggests, the manuscript may after all be identical with B.

III COULON'S EDITION

The *Lucula Noctis* was edited by Remi Coulon in 1908 (Libraire Alphonse Picard et Fils, Paris), as the first volume of selected works by members of the Dominican Order. It may be wondered, then, why so much labor and expense are lavished on another edition. The chief reason, of course, is that Coulon was unable to locate codex C, the very manuscript which Salutati read. Such an omission causes difficulties not only in the *Lucula* but also in those

[56] See notes 29 ff.

[57] Omissions of C given by L can be found below: chap. 5.131; 8.10,264; 9.324; 10.18; 11.21; 32.61; 37.70; 45.28; 46.22. In addition there are thirty or more one-word omissions thus supplied by L.

[58] Long pasages in C but not in L: chap. 2.459; 8.187,270; 11.67; 13.48; 26.122; 28.268; 33.7; 46.39. A very long deletion in C (chap. 37.129) occurs nowhere else in BCL; possibly Dominici deleted this passage in his original manuscript and the first scribe in C failed to see the deleting marks.

letters of Salutati connected with it, edited by Novati (for he did not use C either). But the inadequacy of Coulon's edition is a reason of about equal import. Its only merit is the historical introduction. The text is in error from five to fifteen times a page. Coulon purports to print codex L, yet the last chapter alone, as he prints it, differs from L thirty-five times. In longer chapters the figure is higher. And since he could not use many of the better readings of C and the passages in C omitted by L, it follows that the 1908 edition is most inadequate. Even more, the edition is filled with typographical and palaeographical errors. Coulon ordinarily gives *quum* for *quoniam, unde* for *verum;* he generally confuses *bene, bonum; viri, iuri; quia, quod; obsistit, obstitit; nisus, visus; tantum, tamen;* etc. The number of individual palaeographical errors is astonishing. At times he emends the text to the correct reading of C (which he did not see):

Coulon,	C and this edition	Chap. and line of this ed.	BL
p. 14.3	liquentes	2.83	linquentes
153.2	premissam	17.165	missam
177.13	feris (C²)	21.14	feri (BCL)
214.27	vagationem	25.134	negationem
220.17	novit	26.134	noverit
307.12	improprius (C²)	35.317	improprium (BCL)
365.16	hii	41.68	hiis
383.15	vociferaret	43.16	utiferaret
406.10	liberos	44.297	libros

Other emendations are still simpler.[59] But the chief source

[59] The following are a few interesting emendations of Coulon:

This edition and C		Coulon		BL
c. 22.75	flui	p. 191.2	fluere	flui
27.33	reliquosque	226.14	et reliquos	reliquosque
36.57	flobotomari	311.30	flebotomare	flobotamari
44.264	sagacitas	405.9	sagacitate	sagacitas
45.220	Idida	413.23	Iuda	Idida
46.239	qui	429.20	fuisse qui	qui
47.232	flema	443.14	flumina	fleuma

Two examples in which both B and Coulon failed to see deleting marks in L, which has sapiazentem and terminare (with "tur" written above):

c. 28.43	sapientem	p. 235.20	"sapianzentem" sapiazentem B
43.41	terminatur	384.12	terminaretur terminaretur B

of variations is his practice of correcting quotations. The exact method he followed is not clear, and no hint of warning is given the reader in either introduction or apparatus. Some of Dominici's faulty readings are retained, while others are changed to the readings of modern texts; and often the composite result is still unreadable. Since this practice of correcting quotations is used throughout the book (as many as ten such graftings may occur in a longer quotation), examples cannot be given here or in the apparatus; but where the 1908 edition is available they may be seen in such passages as the following:

Coulon's edition,	p. 56	(cf.	below	p. 53	of	this	edition)
	p. 79	("	"	p. 74	"	"	")
	p. 99	("	"	p. 91	"	"	")
	p. 101	("	"	p. 93	"	"	")
	p. 123	("	"	p. 116	"	"	")
	p. 168	("	"	p. 159	"	"	")
	p. 181	("	"	p. 173	"	"	")
	p. 196	("	"	p. 186	"	"	")
	p. 351	("	"	p. 338	"	"	")
	p. 358	("	"	p. 344	"	"	")

Still another source of error is bad punctuation; dependent clauses are even put in the wrong sentence or treated as independent. Compare:

Coulon's edition,	p. 17.27	and	this	ed.	below	chap.	2.291
	p. 51 (all)	"	"	"	"	"	6.127ff.
	p. 111.11	"	"	"	"	"	11.260
	p. 114.18	"	"	"	"	"	11.343
	p. 143.12	"	"	"	"	"	16.107
	p. 161.4	"	"	"	"	"	18.188
	p. 340.5	"	"	"	"	"	38.128
	p. 437.2	"	"	"	"	"	47.26
	p. 445.3	"	"	"	"	"	47.278

Rather than multiply such data I list here all Coulon's misrepresentations of L for folios 18v and 19r, for which he gives a facsimile in his edition.

	L reported by Coulon	L (in facsimile)	Chap. and line of this ed.
p. 10.6	secundum	iuxta	1.100
10.17	pastor quod	pastor Io.10 quod	1.102

11.3	sapiencium	sapientum	2.3
11.7	ad Romanos	ad Romanos xxi	2.6
11.13	quicquis	quicquid	2.12
11.14	acceptus	receptus	2.13
12.2	participes	particeps	2.14
12.4	acgnoscebant	agnoscebant	2.19
12.19	humana	mortali	2.37
13.1	in libro *om.*	in libro	2.44
13.2	sua	suo	2.46
13.2	Ferdinandi	Fernandi	2.46
13.5	quisquam	quicquid	2.51
13.6	animalibus brutis	animabus beatis	2.51
13.14	hec Noctiluca	hoc Noctiluca (see apparat.)	2.59
13.15	ventura	venturum	2.59
13.27	superiorem	superiorum	2.73
14.3	liquentes	linquentes	2.83
14.17	id	illud	2.98
14.21	inconcussi *om.*	inconcussi	2.102
14.23	Prima Parte	Primo Parte	2.105
15.11	Dei	c(apitulo)	2.118
15.12	quum	quoniam	2.119
15.12	summus	sumus	2.120
15.17	idem *om.*	idem	2.126
15.21	sicut	sicut etiam	2.130
15.24	de qua	de sua	2.133
15.25	qua	quia	2.134
16.4	Terrentium	tenentium	2.140
16.9	atque	et	2.144
16.14	invariabiles	innumerabiles	2.149

This list does not include variations involving minor points of spelling. Some vagaries of misinterpretation are to be found in the apparatus of this edition: chap. 2.62; 36.219. For chap. 35.300 Coulon prints *adolescias.* He suggests *Amphrisiorum* (chap. 36.192); and most interestingly switches *possint bibere vinum* (chap. 17.29) from monks to monarchs (using *monarchis* for *monachis*). Where BCL all have *farmate* (for *pharmaco*) *litas* (chap. 45.436), he prints *farinate licas,* says the words are expunged in BL (which they are not), and suggests *legas* to emend *licas.* The long list of deities taken from Boccaccio (chap. 45.40-126) is in a state of great confusion; and this is not entirely due to

scribal errors, as Coulon suggests. Coulon lists a few readings of B, and several of these are not correctly reported. Nor are the folio marks he prints for B and L trustworthy.

The references are not consistently cited by Coulon. *Cf.* is rarely used, and then with no special import. Scores of the references are wrong, many more are left unidentified. Frequently at such points a history of the authority or work quoted is given in Coulon's apparatus without any exact citation. There are likewise too many references to primary sources like Aristotle, which Dominici did not use. Coulon also gives numerous references (without credit) taken from the apparatus of secondary sources which Dominici actually used; for example, he cites references from the margins of the Leonine edition of Thomas Aquinas, with no mention of Thomas himself, whom Dominici used. A few particulars are noted here. The *Secreta Secretorum* (chap. 2.245) is not the same as the *De Secretis Naturae* of Michael Scotus. The *Vincent Burgund. Speculum Naturale* (chap. 11.115) should be *Vinc. Bellov. Speculum Historiale.* After the long quotation from Ioannes Boccaccio (chap. 10. 65-102) he says: "Nous croyons reconnaître ici Jean de Hauteville. . . non pas de Boccace." His references to the gloss of John Teutonicus (chap. 6.127-166) are all confused; so likewise the Sibyl references (chap. 2.391-450; 11.204). The quotation (chap. 2.8) which he and Novati could not find in Vergil is really from Ovid.

Coulon begins a new chapter (XVI) not with *Eam hic* (chap. 16.1) but with *Ex predicits* (16.122), although BCL have no division at this latter point.

IV THIS EDITION

For this edition the editor has collated B (photostats), L (microfilm), and C (codex). B is a direct copy of L and hence no readings of B are incorporated into the text. The original purpose of this edition was a printing of C as cor-

rected by C^2, since this was the text of greater historical importance, the work as actually read by Salutati; but such a procedure would leave an imperfect text because of omissions, which can very well be supplied from L. The net result of combining C, C^2, and L is certainly not what Dominici wrote at first, but a text which Dominici would have preferred to survive. Codex C gives a text revised by an anonymous friend at the request of the author; and such revision is not the same as having some scribe interpolate a manuscript after one's death. Readings of C^2, then, have been used, except where it is quite obvious that these misrepresent Dominici's ideas. Certainly some readings of L, especially those which supply omissions of C not discovered by the corrector C^2, ought to be included, since Dominici actually wrote such parts expecting them to survive.

In the matter of mere spellings[60] none is given which does not occur in C, C^2, or L. These three have been used at will for two reasons. No manuscript is at all consistent in spelling; the same word is often spelled differently in the same sentence, and since C and L disagree in general, it would be impossible to decide just which type of spelling Dominici himself used. In the second place, the more classical spellings are used (if they happen to occur in C, C^2, or L) in order to effect a more readable text. In most mediaeval texts it is a useless task to preserve minor spelling variations, but since they are of some historical importance here, all minor changes and variations in C and L, even most of those in B, are given in the apparatus. The apparatus of any mediaeval text at best is bound to have a false aspect

[60] The original scribe of C (unlike L) left prefixes unassimilated (*ob*, *in*, etc.) and was constantly confused by doubled consonants (*addicio, opportet, scellus, abreviator*), but wrote *opportunus* correctly (unlike L). C also wrote *speties, sotietas, commertium*, etc. (left unchanged by the spelling corector); *s* and *x* were much confused (*iuxit, complessus, estat, vix*), as were *y* and *i*, *t* and *ct* (*autor, praticus, distintio*); *h* and *p* were put in unnecessarily (*habominare, abhominare, scruptator*), although *sonnus* is the usual form for *sompnus* of L. C also wrote *ct* (*micto, lictera*, etc.), but the spelling corrector changed almost all these to *tt*. In L *c* and *t* were made much alike with constant confusion; these have not been recorded in the apparatus below.

in matters of spelling. For example, if L spells out the word, it generally has *Aristotiles;* but very often the word is abbreviated and hence is not listed in the apparatus as a variant of the common spelling of C: *Aristiteles.* A blanket statement is used here in order to shorten the apparatus by several hundred words: *ct* (except where specifically noted) is always changed in C to *tt; gramatica* to *grammatica* by the addition of an m-stroke. Except for the first few occurrences, then, these will not be noted in the apparatus. Usually in C and often in L *huiusmodi* is written *huius or hui'; scilicet* is written *silicet* or *silz;* these matters, likewise, I have omitted in the apparatus. Numerals in Dominici's citations constitute another problem, since neither C nor L agrees with the other, nor is either consistent with itself. In general I have written out smaller numbers like *tertio* (where C or L may have *tertio,* 3°, *iii,* or *iii°*) and used Roman numerals for the larger figures.

A number of explanations and corrections have been put into the apparatus at troublesome points. Some may be considered unnecessary, others questioned, but they will at least call attention to the text problems and errors, of which there are many. Dominici, as Salutati insisted, was no Latin scholar.[61] Salutati checked those errors he considered serious by a symbol (!) in the margins of C, recorded in the apparatus as (! S)-alutati. Once he put this symbol beside a quotation which is certainly correct, and in other cases it is doubtful just which error Salutati had in mind.[62] At such points I indicated the exact line beside which Salutati put his symbol in C. In the apparatus, too, I indicated places in C where the second hand put crosses in the margins.

So far as pertains to references, I have given Migne (PL, PG), even where more modern texts are available, for the convenience of readers using this series. Dominici often quotes from memory,[63] or by synopsis, and at times without

[61] See note 18. [62] See notes 53, 29-47.

[63] See chap. 2.468; 24.21. Dominici, too, often introduces a quotation by some excuse like *ni fallor.*

specifying a source. In fact, quotation of authorities constitutes most of the first part of the *Lucula* (in spite of his quoting Augustine on the invalidity of using "authority" alone as proof).[64] In the second part (except for Scripture) Dominici gives more of his own ideas. Most of his citations are not from the primary sources he mentions but from such authors as Gratian, Augustine, John of Salisbury, Thomas Aquinas, and especially from the *Speculum Historiale* of Vincent of Beauvais. Where possible I have tried to find these secondary sources; even the primary sources given might possibly be found by further search in some such collection as that of Vincent. Dominici himself complained of having too few books for his project.[65] Of Coulon's references I have included a great number as interesting parallels in thought, not because Dominici actually consulted such references; others I omitted as incorrect or non-pertinent. A few still unidentified citations have been noted in the apparatus. Since Dominici is so late and his quotations from secondary sources are of no especial value in themselves, no *index auctorum* has been appended to this edition.

[64] See chap. 2.229; 7.17; 8.116.
[65] See chap. 2.468; 43.183.

[Domini Iohannis Dominici Lucula Noctis]

[Prologus]

Lux in tenebris lucet et tenebre eam non comprehenderunt. Hic lucem dixerim quendam divine claritatis influxum ad cernendum disponentem potentiam intellectivam creatam, de quo pro statu tam vie quam patrie illum versiculum capiamus: *In lumine tuo videbimus lumen.* Non tamen eodem splendore hic et ibi vires intellectus illustrat, quoniam ibi per se immediate super intellectiva transfusus, omnem illius mendicitatem terminat et excludit; hic vero, quasi per diaphana egnimatum et figurarum delatus, per abstrusa querere docet, ducit pariter et invitat ad altiora scandere semper, donec vis illa percipiat in quantum potest limpidisismum solem, unde nuntius idem luminis eternalis emanat. Sicque pervium fit considerantibus nobis, unde procedit quod Methaphisicus ait: "Omnes homines natura scire desiderant," donec videlicet oportet illos per medium intueri. Tenebras vero sentio nichil aliud esse quam radii

---

1 Ioann. i.5 5 Ps. xxxv.10 14 Thom. Aq. *Dilect. Dei et Prox.* (ed. Bibl. 27 p. 373); *Comm. in Arist. Met.* i.1.1

Domini Ioannis Dominici Cardinalis Ordinis Predicatorum liber qui inscribitur Lucula Noctis ut testatur Dominus Antoninus archiepiscopus Florentinus in prima parte Summe Historialis secunde capitulo septimo § primo *recens m. scripsit et recentior add.:* Sixtus Senensis libro quarto Bibliothecae Sancte inquit quod fuit preceptor Sancti Antonini C   Lucula Noctis Domini Ioannis Dominici Cardinalis Sancti Sixti *alt. m. scrip.* L   Ioannis Dominici Lucula Noctis *recens m. scrip. B; cf. inf. prol. 96*

7 intellectivam B *sed abl. casu post 'super' saepe utitur Dominici*   7-9 transfusus . . . delatus] *sc.* influxus divinae claritatis   9 per *prim. om.* BL   9 dyaphana BL *vocab. ex* διαφαίνω *fictum*   9 enigmatum B *pro* aenigmatum   14 methafisicus C   14 omnes *ex* omnia C

privationem iam dicti inductas, ut sic more vulgi improprie loquar, per alicuius interpositionem opaci inter mentis intuitum et prefatum lumen eternum. Quid enim aliud sensibiles tenebras noctis inducit quam impervie terre gravissima moles, ab oculis nostris ad solem viam universam precludens? Iam corollarie hoc verum patens habetur, quod, si cuiuspiam intuitive mentis potentia hoc unico radio privetur, iuxta Ysaie lamentum, *Lucem in tenebras, et tenebras* (prothdolor!) *ponit in lucem*—hec, teste Firmiano fideli,—veritatem reperire non valet, quia non eam mendicat ab illo qui solus eius potens est. Nam ut sacer antistes docet Ambrosius: "Veritas, a quocumque dicatur, a Spiritu Sancto est." Hinc, ni fallor, evenit, ut quisquis proprio sensu in rebus speculandis procedit, calle veritatis deserto, ferarum more per devia falsitatum, etiam si dubia luce forte semitam teneat rectam, incertus incedat. Et hoc quia *lux in tenebris lucet et tenebre eam non comprehenderunt.* Ad hunc intellectum divus Augustinus in suis opusculis tam Super Genesim ad Litteram quam De Doctrina Christiana humanam philosophiam non scientiam sed precise oppinionem habere testatur. Est enim oppinio verorum falsorumque incertus assensus intellectus, ceca presumptione procedens, quam non immerito in alio opere suo idem vituperat Augustinus. At ubi hec incertitudo, velut certa scientia, miserabili prorsus cecitate tenetur, Harpasten, incredibile monstrum sed verum victoriosum, militat victum sine triumpho, et non solum pedagogum suum rogat ut migret, sed ipsum proclamat cecum, sequi contempnit, ne precipitatum a precipitio surgat, alios invitans docere quod ignorat et nescit quod nesciat. Has recte tenebras perhorren-

---

24 Isai. v. 20 25 Lact. *Ira Dei* i (PL 7.80) 28 Ambr. *In i Cor.* xii (PL 17.245); *cf. cap. 2.26, 376* 33 Ioann. i.5 36 *cf.* Aug. *Super Genes. ad Lit.* i (PL 34.221); *Doc. Christ.* viii-xiv (PL 34.22sq.); *Spir. et Anima* (PL 40.786) 41 *cf.* Sen. *Ep.* 50.2

---

22 corrolarie BL corolarie *ex* colorarie C corollarie C^2 24 Ysaye L 25 prochdolor BL 28 quocumque *ex* qucumque C 32 rectam] at tamen B 39 inmerito C 41 Harpasten] *Coulon textum in 'Harpalicem' (Verg. A. i.320) mutavit, quae ad rem non pertinet; Harpaste (Sen. ep. 50.2) fatua uxoris Senecae erat, de qua 'incredibilem rem' narrat* 41 *ex* credibile *corr.* C^2 *(crux in mg.)*

das lux veritatis, etsi quandoque visitet et perfundat, non tamen illustrat, quia tenebre opinionis opace, obstinationis obscure, et pertinacie obdurate eam non comprehendunt. Hos reor detestatos per evangelicum vatem a Spiritu Sancto, ubi eos narrat adorasse vespertiliones et talpas, atque pro ceterorum tutela de horum quolibet cum precepto dixisse: *Quiescite ergo ab homine, cuius spiritus in naribus eius, quia excelsus reputatus est ipse.* Ista inepte dixerim, virorum optime michi semper ut pater quam plurimum venerande, quoniam in penetralibus mentis cuiusdam lucis, ut credo, aculeum sentio vel stimulum me ad dampnandum secularium litterarum studium, a pluribus non solummodo commendatum sed gladio spiritus obnixe protectum, frequentius impellentem. Me denique etiam michi ignorantem esse negare non possum; id ceteris est propatulum satis. Hinc timeo in re tali non parum errare. Eos vero qui prefatis dictis meis opponunt fama non mediocriter celebrat in utroque. Hinc titubo magis, nec sic tamen adhuc languor mentis me quiescere pacifice sinit. Lustrato igitur cetu virorum illustrium, quibus nostra tempora florent, te pre ceteris iudicem dirimentem, ducem conducentem, et doctorem prelucentem elegi. Te, inquam, iudicem sumo, qui recte verbo et opere dicis, sicut eufonizatum radix tui nominis sonat, 'Neco-laus.' Hoc nullus iniustus nisi falso valet fateri, ducem equidem debitum minantem ad finem. Testatur istud anthonomaticus cultus per idem nomen, cum

---

51 adorasse . . .talpas] *cf.* Isai. ii.20   53 Isai. ii.22

---

48 oppinionis C   50 detestatos (! S)   54 est *post* eius *in mg. add.* B^2 56 in *om.* C   56 penetrabilibus C bi *exp.* C^2 59 gladio *om. spat. relicto* BL eciam a vi *add.* B^2 60 repellentem C (! S)   64 celebratur B   64 in utroque] *sc.* in studiis saecularibus et sacris; *cf. cap. 7.194*   64 huic titulo B   65 langor L   67 derimentem C r *in ras.* (! S)   69 eufonizatum] *vocab. paene ad rem fictum lex. non habent*   69 radix] et a die BL radix *in mg.* B^2 70 neco-laus] *'Coluccio' ex 'Nicoluccio' (diminutivum ex 'Nicolao') derivatum est; ergo radices 'neco' et 'laus' eum significant qui, iudex acer et severus, laudem destruit; sequens autem sententia 'lux' (luceo) non 'laus' nominis radicem proponit*   70 sonat . . . fateri (! S)   72 anchonomachicus L *(ex nomine 'antonomasia' fictum; cf. cap. 2.66)*   72 cum auferesis *in spat. relicto scrip.* C^2 (! S) *ss.* L; *pro abl. casu* aphaeresi (?)

auferesis prudentius apocopatum, ceu lucidus doctor huius dubii abiges caligines tetras, hoc insinuante diminutivo nominis antedicti tibi humiliter reservato, ubi non sine eufonia, testante scientia a Domino tibi data tam universali quam facunda, clamas ubique, 'Colluceo.' Multa quidem et in multis multa lucent, et tu vere in omnibus illis. Et quoniam dubitare non possum, quin apud hanc Luculam Noctis legentes proverbium antiquum renovabitur illud, *Num et Saul inter prophetas?* superest mihi tuam seculis venerandam prudentiam humiliter exorare, ut non dedignetur tui intellectus nobilis altitudo parumper ad presentem Luculam Noctis mitius ac benignius inclinare. Qui enim creavit solem fecit et illam; ipse enim hoc insinuat per Ysaiam dicentem: *Ego Dominus et non est alter formans lucem et creans tenebras, faciens pacem et creans malum: ego Dominus faciens omnia hec.* Et cum superficiem eius transcurreris—non enim habet profundum,— quid sit sentiendum determina, dampna totum vel partem, totumque vel partem confirma, argue, increpa, confuta maledicta. Et quicquid senseris tecum sentire conabor, et quecumque apposueris vel deleveris, id verminis huius parti finali lucem a te qui colluces appositum reputabo; tuncque in lucem desinens, 'noctiluca' poterit nuncupari quod, sine te exorsum, a 'luce' Lucula Noctis supra extitit appellatum. Sicque non solum ex parte materie, que minima est, aut ex parte petentis atque scribentis, qui vermis teterrimus est, sive respectu luminis almi tui ad quem dirigitur, sed etiam ex parte determinationis tue prout exquiritur huic tractatui Lucula Noctis nomen imponitur. Neque reor convenientius posse res nominari quam cum earum cause plenius in ipsis nominibus includuntur. Est nempe apud Isidorum 'nomen'

---

80 i Reg. x.11 86 Isai. xlv.6-7 103 *cf.* Isid. *Ety.* i.7.1 (PL 83.82)

---

74 abigens B 85 Ysayam L 93 id verminis *om. spat. relicto* B id verius *add.* B[2] (verminis *pro* vermis *est* Dominici *ipse; cf. cap. 47.211*) 94 tuncque . . . apellatum *om.* C *in mg. add.* C[2] 96 supra] *fortasse in titulo, quem tamen in mss. m. prima om.* 98 teterrimus] terminus BL 100 exequitur BL 101 nomine B 102 earum *om.* BL 103 Ysidorum C

dictum quasi mentis notamen. Cogitavi preterea meum non apponere nomen, non solum ignorantiam propriam horrescens sed ne utcumque lucis scintillulam velamine mee oppositionis occultem. Patitur enim maximum corpus solis eclipsim obiectu tetre molis minime lune. Igitur sub unius questionis titulo pandam quid sentiat de re pertractanda hebes acies mee invalide mentis.

106 scintillam B 108 eclypsim C² 108 lune *om.* B. *om. spat. relicto* L

[Cap. 1.]

Videlicet an fidelibus Christianis licitum sit litteris secularibus uti. Arguo vero ad partem affirmativam multiplici via. Primo sic. Rei publice salutiferum est pariter et decorum suos rectores et consultores habere scientiis secularibus eruditos. Sed Christianis fidelibus incumbit rem publicam regere et consiliis dirigere. Igitur eis non solum licitum est sed convenit et est necesse studiis litterarum secularium solertius insudare. Maior pro parte prima, scilicet quod hoc sit salutiferum, omne forum perstrepit per illud Platonis, aientis beatas fore res publicas aut cum earum habenas sapientes tenerent aut presides sapientiam studere curarent. Quomodo poterunt artifices ydiote respondere nuntiis litteratis aut etiam intelligere que Latino sermone proponunt? Qualiter tractabunt sutores de lanceis et guerris, de legibus calcifices, et de necessaria concordia civium metallorum fabri seu pistores, nisi sapientie gravitas illos venerabiles reddat? Attingam paucos e multis qui rem publicam fecerunt felicem per sapientiam suam, ad cuncta valentes. Quis enim eloquentia gravior Cesare, teste Cicerone ad Brutum et ad Nepotem Cornelium, qui de multis illius commentariis eleganter cum laudibus scribit? Declamasse et libros edidisse quam plures eloquio facundo Augustus narratur. Tiberius artes liberales utriusque generis coluit, composuit carmen lyricum, fecitque poemata Greca. Mira de Gai dicuntur eloquio. Claudius solempni stilo plurima scripsit. Nero, ad poetica pronus, carmina libenter et sine labore composuit. Galba inter liberales ar-

---

10 *cf.* Lact. *Inst.* 3.21 (PL 6.418); Ioann. Sar. *Polic.* 4.6 (PL 199.515d); Val. Max. vii.2 ext. 4; Boeth *Con. Phil.* i.4 (PL 63.615) 20 *cf.* Cic. *Brut.* 71 (248) 20 ad Nepotem] *cf.* Suet. *Iul.* 55; Vinc. Bellov. *Hist.* 6.38 (ed. Duac.) 22 *cf.* Suet. *Aug.* 84; Vinc. *ibid.* 6.47 23 *cf.* Suet. *Tib.* 70; Vinc. *ibid.* 7.3 25 Gai] *cf.* Suet. *Calig.* 3; Vinc. *ibid.* 7.129 25 *cf.* Suet. *Claud.* 41sq.; Vinc. *ibid.* 8.1 26 *cf.* Suet. *Ner.* 52; Vinc. *ibid.* 9.1 27 *cf.* Suet. *Galb.* 5; Vinc. *ibid.* 9.120

---

1 *cf. prol. 108:* unius questionis 2 affirmativam] *usque ad cap. 13* 8 maior] *sc.* propositio 8 parte *om.* B patet *in mg. add.* B[2] 9 per *om.* BL 10 aientis] dicentis B 13 licteratis C 17 *ras. ante e* C 24 carmine B 24 liricum BL

tes attendit et iuri et matrimonio operam dedit. Vespasianus erat dicacitatis plurimum, cuius estant facetissima quedam. Titus Latine Greceque lingue vel in orando vel in fingendis poematibus fuit promptus et facilis. An fortassis negare licebit istud Christianis, cum noster Hugo in suo Didascolicon ausus fuerit exclamare: "O felicia antiquorum tempora, in quibus ipsi imperatores mundum regentes se ipsos philosophie dederunt, ut patuit de Alexandro Macedone, de Iulio Cesare, de Ptholomeo rege! Cuiuslibet enim regni gloria crevit in inmensum quamdiu artium liberalium studia in ipso floruerunt. Victoria enim militie et gloria et philosophia quasi simul concurrerunt, et merito, quia philosophia vera docet iuste et recte regnare. *Per me enim reges regnant,* ait Sapientia, Proverbiorum octavo." Hec venerabilis Hugo. Hinc devotus Christianus heremique cultor, Petrus Ravennas, ait in epistola quadam: "Totius prudentie compendium in litteris continetur. Si res publica regenda est, si prelia committenda sunt, si castra movenda, si machine erigende, si renovandi aggeres, si propugnacula facienda, si iustitie cultus, si reverentia legum, si finitimarum gentium amicitie sunt servande, libri hec omnia erudiunt ad perfectum. Princeps quidem sine litteris est navis sine remige et volucris sine pennis." Hec Petrus. Quam bene concordat Bernardi proverbium: "Rex sine litteris, simia in tecto, cuius de facili intuentibus patent pudenda." Profecto igitur illud Ciceronis in Rethorice prologo non est negandum, quo dicit: "Ad rem publicam plurima commoda veniunt, si moderatrix omnium rerum presto est sapientia. Hinc ad ipsos qui eam adepti sunt laus, honor, dignitas confluere debent." In hac enim ex-

---

28 *cf.* Suet. *Vesp.* 22; Vinc. *ibid.* 10.1   30 *cf.* Suet. *Tit.* 3; Vinc. *ibid.* 10.9   33 *apud Hug. non inveni; cf.* Ioann. Sar. *Polic.* 4.6 (PL 199.525ad)   40 Prov. viii.15   44 *non inveni; cf. cap. 7.224*   51 *cf.* Ioann. Sar. *Polic.* 1.4 (524d); Vinc. Bellov. *Hist.* 29.122   54 Cic. *Inv.* i.4 (5)

---

31 promtus C   37 liberalium artium *sed signis ordinem corr.* C   37 ubi gloria BL   41 octavo] $\overset{c}{\text{viii}}$ C   44 litteris *ex* licteris C² (*ut plerumque; vide prolegom.*)   52 symia BL   53 igitur *om.* C   53 Cyceronis L   54 quo *ex* quod C quod B   55 commoda *sed virg. del.* C?

tollenda sita est vite honestas et in negligenda turpitudo.

Prelibate propositionis maioris pars secunda similiter nota est. Namque apud divum Augustinum, species decusve rerum in earum debitis ordine et proportione consistit. Hinc ad materiam Brictanicus in Policrato libro primo sic dicit: "Tunc totum rei publice corpus sui integritate vigebit, tunc optime compositionis specie venustabitur, et elegantis pulcritudinis decorem induet, si

singula queque locum suum teneant sortita decenter,

si fuerit officiorum non confusio sed distributio." Sed quam confusum turpeque diceremus corpus humanum, si non in capite visus sed sub plantis lateret! Quam ridiculum est intueri, ymo abhominabile, multum erectam cervicem, ne dicam quidem oculos non habentem, sed nec ipsa organa unde possit anima latens fructuosius speculari! Quam imprudentem et insulsum turba quelibet exstimabit illum qui erigit speculam seu custodie turrim altissimam sine fenestris, sine rimulis quidem, cuius homines nullo modo valeant quidquam ad extra neque ipsum celum videre! Et quid sunt principes rei publice tenentes habenas nisi velut caput ipsius erectum, in quo totius prudentie limpidi oculi sibi vendicant meritum locum? Sed fortassis dicturus est quispiam: "Habent sapientes et doctores, quorum consilia in opportunitatibus querunt et secundum illa procedunt." Hoc est quod dicebam, visum sub planta latere. Hoc est confiteri totius corporis rei publice fore intuitum tenebrosum, ex quo, prima Veritate docente, cetera membra nequissima erunt. Hoc caput rei publice, velut cecatum, cane vel baculo

60 *cf.* Aug. *C.D.* 11.22 (PL 41.335); 22.19 (781) 63 Ioann. Sar. *Polic.* 1.4 (PL 199.398cd) 66 Hor. *A.P.* 92 84 *cf.* Matth. vi.23; Luc. xi.34

58 *ex* negligentia C 60 speties C 62 in Brictanicus in L in *ante* Britanicus in *del.* B 62 Brictanicus] *sic semper Ioannes Saresberiensis vocatur* 62 *pro* Policratico 63 primo *om.* BL 64 spetie C 69 esset B 70 *virg. super ymo eras.* $C^?$ 70 abhominabile *ex* habominabile C^2 *sed* h *nova deleta est, fortasse a Salutati; cf. capp. 6.107; 21.113* 70 ne dicam quidem (! S) 72 posset C 73 estimabit BL 77 velud BCL velut C^2 77 capud C 81 oportunitatibus BL 85 *ex* capud C^2 85 *ex* velud C^2

necesse habet aut puerulo regi. Adde quod ignorantia, humilitatis noverca et pertinacie mater, non sinit tales cecos rectores sapientibus credere, sicut expresse de Roboam sacre littere tradunt. Sicque rei publice hoc malum expertum evenit et eveniet quod predicit Christus discipulis suis: *Si cecus ceco ducatum prestet, ambo in foveam cadunt.* Terminetur ergo maior hec propositio cum Vegetio libro primo De Re Militari dicente: "Nullum magis scire decet quam principem, cuius scientia debet omnibus prodesse subiectis."

Eiusdem rationis propositio minor est nota, cum de facto Christiani regant in spiritualibus et temporalibus mundi huius portionem non parvam; et de iure sub papa Catholico et imperatore Christiano universa monarchia orbis terreni debeat moderari. Hoc quidem, iuxta divina promissa, futurum iocundius expectamus, quando erit *unum ovile et unus pastor* (Iohannis decimo), quod nonnulli potiores Christiani litteratura et spiritu, necnon maiores Hebrei, ante quintum annum oppinantur futurum, per Danielis vaticinium in capitulo duodecimo, MCCCCX ad tardius, ut dicunt, implendum.

---

88 Roboam] *cf.* iii Reg. xii.3sq. 91 Matth. xv.14 93 Veget. *De Re Mil.* i prol.; Ioann. Sar. *Polic.* 6.2 (592d) 101 Ioann. x.16 104 *cf.* Dan. xii.12

---

90 predixit BL 93 decet] c *in ras.* C 96 eiusdem] s *in ras.* C 98 iure . . . monarchia (! S) 100 moderari (! S) *'moderare' autem transitive uti licet; cf. capp. 3.176; 18.247; ut deponente verbo utitur, 7.164* 100-106 *Propter haec verba anno 1405 'Lucula Noctis' librum ascribere possumus; sed 'potiores Christiani' versu Danielis male usi sunt:* Beatus vir qui exspectat et pervenit usque ad mille trecentos triginta quinque *(Dan. xii.12). Qui dies ne quattuor quidem annos complent et cum verbis 'ante quintum annum' vix congruunt. Praeterea* unum ovile et unus pastor *non effectus est, dum schismate finito a.1417 Martinus V papa creatus est* 104 opponatur B

[Cap. 2]

Christianis preterea licet Catholicis illos libros studere qui eorum fidem sinceram tradunt, laudant, et confirmant. Sed libri gentilium sapientum istud faciunt ad perfectum. Igitur licet Christianos scientiam et litteras seculares studere. Rationis huius maior est clara. Primo quia *fides est ex auditu,* sicut scribit Apostolus ad Romanos. Oportet ergo Christianos audire non solum suos sed etiam pro eorum soliditate maiori forenses, quia "fas est et ab hoste doceri." Quam validum enim est hostis veritatis preconium! Hinc divus Augustinus, xviii° De Civitate Dei capitulo xlvii°, quadam disputatione circa presentem materiam premissa, concludit dicens: "Quapropter quicquid alienigena, id est non ex Israel progenitus nec ab illo populo in canonem sacrarum litterarum receptus, legitur prophetasse de Christo, si in nostram notitiam venit aut venerit, ad cumulum a nobis commemorari potest. Non quod necessarium sit, etiam si desit, sed quia non incongrue creditur fuisse in aliis gentibus homines, quibus hoc misterium revelatum est, et qui hoc etiam dicere impulsi sunt, sive participes fuerint eiusdem gratie, sive expertes, sive per malos angelos docti sint, quos etiam presentem Christum, quem Iudei non agnoscebant, scimus fuisse confessos."

Secundo quia omnia dicta Spiritus Sancti possunt impune legere Christiani. Et quam multa dicta ipsius Spiritus Sancti sunt in libris gentilium et litteris secularium! Nempe "veritas a quocumque dicatur a Spiritu Sancto est," sicut testatur Ambrosius; et multe veritates, maxime omnes que spectant ad Catholicam fidem in illis libris habentur, ut statim patebit.

Tertio quia legentes secularium dicta litterarum sepe et

5 Rom. x.17 8 Ov. *Met.* iv.428; *Salutati dictum Vergilio ascripsit* (*Epist. di C.S.* ed. Novati I, 304) 12 Aug. *C.D.* 18.47 (PL 41.609) 26 *cf. prol. 28*

3 sapientum (! S) 5 maior] *sc.* propositio 6 Romanos xxi BL 16 necessarius C 19 revelatum]—um *in ras.* C 19 particeps L 23 sancti spiritus B 27 omnes *om.* B 30 et *om.* B 30 sepe et numero (! S)

numero plures fuerunt exinde ad fidem conversi. Id de se in libris Confessionum recitat Augustinus, videlicet quod, legens librum quendam Ciceronis ad Hortensem, fuerit motus ad religionem Christianam. Narrat preterea in eisdem se magnam partem primi capituli Evangelii secundum Iohannem in libris Platonis legisse, propter que dicta fere omnes Platonici, qui cum Christo in carne mortali vivebant, fuerunt ad eiusdem Christi fidem conversi, paucis exceptis, qui se transtulerunt ad magiam, quemadmodum in quadam epistola scribit. Sic, sic alter Platonicus, litteris sui doctoris imbutus, Iohannis Evangelium audiens recitari, exclamavit protinus fore litteris aureis in frontibus templorum scribendum. Certe hoc non dixisset si Platonicos libros non studuisset. Ista recitat idem Augustinus in libro De Trinitate. Quid dicam de obstinato Iudeo cum domo sua, qui tempore Fernandi regis Yspanie in altum fodiens librum repertum perlegit et Christum induit, quem non valebant omnes voces et codices Christianorum fidelem efficere?

Relinquo cetera et ad minorem declarandam accedo. Quicquid enim Christiana veritas de Deo, de angelis, de animabus beatis, de vita futura, de immortalitate anime, de manibus infernalibus, de suppliciis, de Christo incarnato et misteriis eius, de ultimo iudicio et ceteris articulis fidei, que sola revelatione divina dicuntur haberi, iubet credendum, tradunt aperte littere seculares. Scio hec que dixi tibi, virorum optime, qui cuncta legisti et memorie universa mandasti, notissima fore. Verumtamen propter minus scientes ad quos fortassis hoc Noctiluca existimatur venturum, si non duxeris comburendum, aliqua pauca ex acervo

---

32 *cf.* Aug. *Conf.* 3.4 (PL 32.685) 35 *cf. ibid.* 7.9 (740) 36 propter *sq.*] *cf.* Aug. *Ep.* 118.5.33 (PL 33.448) 40 alter] *cf.* Aug. *C.D.* 10.29 (PL 41.309) 44 *non inveni*

---

33 Hortensem (! S) Hortensium B.; *cf. cap.* 8.175 37 mortali *om.* C *in mg. add.* C[2] humana B 38 fuerunt *del.* B 38 conversi sunt B 44 in libro *om.* BL 46 Ferdinandi B 48 et *om.* BL 59 hoc . . . venturum (! S) *ipse Salutati in mg. notat* hoc noctiluca; *cf. idem cap. 47.206* 59 -luca *in ras.* C[2]

maximo in medium sub proprio interdum sicut occurret menti sinthasma producam.

Profecto tota philosophia Deum colit, ex cuius amantissimo sinu tria genera potestatum supercelestium gubernationi presidentia rerum orbis terrarum prosiliunt. Primum habet Deum, quem ab imperio anthonomatice Plato 'Basileon' nominavit, omnium entium a se opificem solum, beatissima sua immortalitate vigentem. Secundum genus versatur circa providentiam quandam preclarissimo magistratu defunctam, que consistit in collustrandis omnibus partibus orbis proque conservandis illis secundum uniuscuiusque partis dignitatem et gradum, fatum potestatum ipsarum velut vim quandam superiorum atque pedissequam illarum decretis mirifice ministrantem. Postremo ex genere tertio fulget Platonis mens illa sublimis cunctis vitam inspirans, alens omnia, universorumque solertissima custos. Hanc, si Varroni credimus, nichil aliud esse putamus quam Deum ipsum iam memoratum. Cum ergo ista subtiliter poeta rimatur, prorumpit in novum canticum, dicens:

Iovis omnia plena,
Ille regit terras,

et illud:

Principio celum ac terras camposque liquentes
Lucentemque globum Lune Tytaniaque astra
Spiritus intus alit, totamque infusa per artus
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet,

cum ceteris mille, que legentibus oculis mentis a livore purgatis promptissime patent.

Si divinam eternitatem contemplari delectat, Platonem

---

66 *cf.* Apul. *Apol.* 64: "quisnam sit ille, non a me primo sed a Platone nuncupatus *βασιλεύς*, totius rerum natura causa" 77 Varroni] *cf.* Aug. *C.D.* 7.6 (PL 41.199) 80 Verg. *Ecl.* iii.60-61; Aug. *C.D.* 7.9 (202) 83 Verg. *Aen.* vi.724-727; Lact. *Inst.* 1.5 (PL 6.132)

---

62 sinthasma (! S); sintagma *alt. m. in mg. scrip.* C; *non, ut Coulon dicit, pro 'synthema' (ex Hier. ep. PL 22.960 n.g): quomodo enim 'diploma sine quo cursum publicum usurpare non licebat' ad hanc rem Dominici pertinet? Immo vero est pro 'syntagma'—'opus ordine compositum,' 'tractatus'* 66 anthonomatice] *cf. prol. 72* 67 omniumque encium L omniumque gencium B 73 velud C 78 suttiliter C 83 principium BL 83 linquentes BL

habemus, ydeas eternas primum in mente divina ponentem—dicam sive cernentem—quas totus oculatus evangelista Iohannes non tacuit, ubi dixit: *Quod factum est in ipso vita erat.* Hic Plato, homo divinus potius quam humanus, ex latebris adhuc veritatis occulte duos fore mundos in lucem produxit: unum verum invisibilemque, in cuius intelligentia anima serenatur, qui Deus est in se manens; alterum sensibilem, de quo asserit non scientiam sed stultorum animis opinionem posse generari, iuxta illud divinum: *Et mundum tradidit disputationi eorum.* Lege Aristotelem, cuncta mobilia ad unicum immobilem Deum universa moventem non semel tantum reducentem, ex cuius veritatibus inconcussis non mediocres viri, sacre scientie professores, divinam eternitatem moliuntur evidenter monstrare, sicut sepe docet sanctus Thomas primo Contra Gentiles, Prima Parte, secundo Sententiarum, et in pluribus locis.

Vis nosse eius magnitudinem infinitam incircumscriptibilemque maiestatis essentiam? Apud Empedoclem sic legimus scriptum: "Deus est spera, cuius centrum ubique, circumferentia nusquam." Querisne unitatem essentie contra falsam extimationem vulgarem pluralitatis deorum? Varronem legito atque Maronem, qui turbam deorum membra fore magni dei fatentur, aut sanctos eius more nostro, quos vulgus ignarum nomine venerabatur divino. Testis est versiculus ille poete:

Celicole mei membra dei.

Prodest Mercurium Trimegistum Hermetem legisse, qui

---

90 *cf.* Vinc. Bellov. *Doct.* 3.11 (ed. Duac.); Thom. Aq. I[a] q.32,a,1 ad 2[m]; Sen. *Ep.* 65.7; Hug. de S.V. *Didasc.* 1.11 (PL 176.748c) 92 Ioann. i.3-4 94-98 *apud* Vinc. Bellov. *Nat.* 1.2; Aug. *Acad.* 3.17 (PL 32.954) 99 Eccle. iii.11 100 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Phy.* vii.1; viii.4 104 *cf.* Thom. Aq. i *Cont. Gent.* 15;I[a] q.10,a.2; i *Sent.* d.19,q.2,a.1; ii *Sent.* d.2,q.1,a.1 109 *apud* Vinc. Bellov. *Nat.* 1.4; *Hist.* 1.1. 112 Varronem] *cf.* Aug. *C.D.* 4.9 (PL 41.119) 116 Verg. *Aen.* x.6

---

90 primum] sed BL 102 inconcussi BL 105 Primo Parte L 109 *pro* sphaera 111 pluraritatis C 117 Hanetem BL Hermetem *in ras.* C[2]

apud Augustinum libro octavo De Civitate capitulo xxiiiº scripsit: "Quoniam deos celestes, id est veros, sanctos, fecit summus Deus, alios autem deos, id est ydola, fecit homo terrenus, aliquando abolendos, quia resolvendi sunt in partes ex quibus componuntur, materia scilicet qualibet et demone."

Quin ymmo trium personarum maiestatem distinctam cum simplicissima unitate nature philosophorum littere tradunt. Ait enim idem antiquus Trimegistus Mercurius, quem ob insignem sapientiam inter deos priores ascripserunt Argivi: "Monas genuit monadem, et in se ipsum suum reflectit ardorem," id est unus genuit unum. Notum est autem, sicut etiam tractat sanctus Thomas Parte Prima, quod de uno Deo loqui volebat.

Quam aperte de divina bonitate, propter quam omnia fecit, de sua potestate, qua cuncta creavit, de ipsius sapientie claritate, quia omnia ubique videt, in libris gentilium diserte leguntur, quibus farsi sunt codices Catholicorum! Nonne videtur aut quidam livor mentalis et vitiosus aut vane laudis ambitio vel certe quedam obstinatio, negans reddere que furtim ex dictis illorum fuerunt a nostris accepta vel rapta, cum prohibentur tam sedulo legi? "Nichil est enim," apud Terrentium in Phormione, "quin male narrando possit depravari." De hiis enim Catholicis veris post Platonem qui, teste Augustino libro primo, capitulo xxvº, De Civitate, predicavit Deum omnium naturarum auctorem, intelligentie datorem, et amoris et quo bene vivitur inspiratorem, sic ad Lucillium Anneus Seneca scribit: "Hec exemplaria rerum omnium Deus intra se

---

119 *apud* Aug. *C.D.* 8.23 (PL 41.247); Apul. *Asclep.* 23 127 inter deos] *cf.* Lact. *Ira Dei* xi (PL 7.112b); Aug. *C.D.* 8.26 (253); Apul. *Asclep.* 37 128 *apud* Thom. Aq. I^aq.32, a.1.1 139 Ter. *Phorm.* 696; Thom. Aq. *Erud. Princip.* v. 9 (ed. Bibliop. 27 p. 610); *inf. cap. 14.28* 143 *cf.* Aug. *C.D.* 11.25 (PL 41.338) 146 Sen. *Ep.* 65.7

---

120 sumus L 120 facit BL 124 ymo BL 124 *ex* distintam C^1 128 Argivi] argui BL 135 leguntur] loquuntur B 135 farsi *ex* falsi C^1 falsi *ante* farsi *del.* L 140 enim est BL 140 Terentium B tenentium L 142 primo *sic* BCL *pro* undecimo 144 et . . . et] aut . . . aut BL 145 Lucillum BCL Lucillium C^2 145 Anneus] amicus BL

habet numerosque universorum que agenda sunt, et modos mente complexus est. Plenus hiis figuris est, quas Plato ydeas appellat, immortales, innumerabiles, immutabiles, infatigabiles. Itaque homines quidem pereunt, ipsa autem humanitas, ad quam homo effingitur, permanet; et hominibus laborantibus et intereuntibus illa nil patitur." Et iterum in eadem epistola lii[a]: "Queris quod sit propositum Deo? Bonitas est. Ita certe Plato ait: 'Que Deo faciendi mundum fuit causa? Bonus est, bona fecit. Bono nulla cuiusquam boni invidia est.' " Item epistola lxxxiv[a]: "Quid enim prodest ab homine aliquid esse secretum? Nichil Deo clusum est. Interest animis nostris et cogitationibus mediis intervenit; sic intervenit, dico, tamquam aliquando discedat." Ecce quia, etsi magnopere dixit Dominus, *Regnum Dei intra vos est,* si dixit discipulus eius mentes castorum esse templum Dei et Spiritum Sanctum habitare in ipsis, si specialiter, methaphorice tamen, divinus locus dicitur fore domus quedam superior mentis humane, sicut Augustinus et ceteri doctores Catholici fideliter volunt, primo hec dixisse ethnici comprobantur. Unde illud Senece, "Spiritus intra nos est," loquens de Deo vero, qui est solus latria venerandus, epistola xl[a]. Ait etiam epistola lxxiv[a]: "Miraris homines ad deos ire? Deus ad homines venit, ymmo, quod est proprius, in homines venit. Nulla sine Deo mens bona est. Semina in corporibus humanis divina dispersa sunt que, si bonus cultor excipis, similia origini prodeunt et paria hiis ex quibus orta sunt surgunt; si malus, non aliter quam humus sterilis ac palustris necat, ac demum creat purgamenta pro frugibus." Deum insuper esse id bonum quod omnia appetunt, non siluit providus Avicenna tractatu nono Methaphisice sue dicens: "Causa prima est desiderium

---

153 *ibid.* 65.10 156 *ibid.* 83.1 160 Luc. xvii.21 161 *cf.* Rom. viii. 8-11; ii Cor. vi.16; i Cor. iii.16; vi.19 164 *cf.* Aug. *De Magis.* 1.2 (PL 32.1195) 166 Sen. *Ep.* 41.2 168 *ibid.* 73.16 177 Avic. *Met.* ix.1; *cf.* viii.6

---

148 complessus C 159 dico *om.* B 161 discipulus *ex corr.* C 163 spetialiter C 168 74 *ex* 70 *corr.* C[1] 170 proprius (! S) propius *Sen.* 172 si *ex* sed C

universitatis communiter." Et hec est intentio de hoc quod dixerunt antiqui, quod universitas habet motorem unum amabilem. Apud Ciceronem: "Deus est quedam mens soluta et libera, secreta ab omni connexione mortali, omnia sentiens et movens, ipsaque predita motu sempiterno."

Sed si colendus Deus est mente, verbis, et factis, unde fertiliorem doctrinam poterimus haurire quam ex antiquo fonte sapientie secularis? Apud Plinium disces semper thura Deo fuisse oblata a nationibus universis, genuflexiones esse perpetuas, et manuum elevationes in celum, sacrificia quoque vetustissima. Reperies etiam res publicas mira fecisse ob numen veneratum divinum. Omnia namque ponenda post religionem Romana civitas semper duxit, cum ceteris que Valerius diffuse docet in primo. In Politica sacerdotem in qualibet civitate qui Deum veneretur et placet Aristoteles monet habendum. Legisti quam pulcre de hac materia Senecam breviter disserentem: "Deum colit qui novit. Non querit ministros qui lintea et specula Iunonis teneant. Quid ni? Ipse humano generi ministrat: ubique et omnibus presto est. Homini nunquam satis profectum est, nisi qualem debet Deum mente conceperit, omnia habentem, omnia tribuentem, beneficum gratis. Que causa est Deo benefaciendi? Natura. Errat si quis illum nocere putat. Nocere non potest nec accipere iniuriam qui nec facere. Ledere enim ledique coniunctum est. Summa illa pulcherrima omnium natura Deum periculo eximit, neque periculosum fecit. Primus Dei cultus est Deum credere, deinde illi maiestatem suam reddere et bonitatem, sine qua nulla maiestas est; scire illum esse qui presidet mundo, qui universa virtute sua temperat, qui humani generis tutelam

180 Cic. *Tusc.* i.27; *apud* Vinc. Bellov. *Nat.* 1.4; *Hist.* 1.1 186 *cf.* Plin. *N. H.* xxii.56; xi.103 190 *cf.* Val. Max. i.1; Salutati *Ep.*, ed. Novati, I p. 10 192 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Pol.* vii lect. 6; Vinc. Bellov. *Nat.* 3.86 194 Sen. *Ep.* 95.47 *(animadverte pro 'deos' Dominici 'Deum' scripsisse)*

180 aput L 182 moves L 183 set L 185 sapientie *om.* C *in mg. add.* C^2 185 semper fuisse t.D.o. B 189 veneratum *ex corr.* C^2 192 que B 193 pulchre L 195 linthea BL 198 conceperat C

gerit interdum curiosus singulorum. Hic nec dat malum nec habet. Ceterum castigat quosdam et coercet et interrogat penis et aliquando specie boni punit. Vis Deum propitiare? Bonus esto. Satis illum colit quisquis imitatus est." Audi nescio an ethnicum, solo nomine dicam Didimum, Bramanorum regem, ad magnum Alexandrum scribentem: "Non suscipit Deus sacra sanguine, cultum diligit incruentum." Verbo proportionatur orantibus, quod solum ei cum homine est, suaque similitudine delectatur, nam Verbum Deus est. Hoc mundum creavit, hoc regit, et alit omnia; hoc diligimus, ex hoc spiritum trahimus, si quidem Deus ipse spiritus atque mens est. Et ideo non terrenis divitiis nec largitate munifica sed religiosis operibus et gratiarum actione placatur. Nonne totam legem et prophetas caritatem continentem libri tradunt ipsorum? Certe si licuit Apostolo dicere, *Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum,* et quod dilectio Dei et similiter ordinatus amor proximi non operatur malum, dubie video quare michi non libet eandem sententiam in membranis similibus intueri. Numquid potius dicentes quam dicta sunt intuendi? Et ubi erit illud Ciceronis quod pro regula suis discipulis tradidit Augustinus: "Non te moveat dicentis auctoritas, nec quis hoc quid dicat attendendum est." Legitur namque hec divina sententio inter dicta gentilium. Ait equidem Seneca epistola lxxii[a]: "Summum bonum est quod honestum est. Et quod magis admireris, unum bonum est quod honestum est; cetera falsa et adulterina bona sunt. Hoc si persuaseris tibi et virtutem adamaveris—amare enim parum est quicquid illa contigerit—id tibi, qualecumque aliis videbitur, faustum felixque erit," et cetera ibi.

---

214 Iul. Val. *Coll. Alexand.* resp. i (ed. Kuebler p. 178.25); *apud* Vinc. Bellov. *Hist.* 4.69 223 Rom. viii.28 224 dilectio *sq.*] *cf.* Rom. xiii.10 227 potius . . . intuendi] *cf.* Hier. *Ep.* 98.6 (PL 22.797) 229 pseudo-Seneca (*non* Cic.), *Formula Hon. Vitae* ii.11; Vinc. Bellov. *Erud. Fil. Nob.* vii; *cf.* Aug. *Ordin.* ix (PL 32.1007) 232 Sen. *Ep.* 71.4-5

---

209 cohercet BL 209 et *alt. om.* B 210 spetie C 212-221 audi . . . placatur *om.* L in *mg. inf. add.* L[1] 213 *in* Bragmanorum *corr.* C[?] 214 sanguinea *Val. Max.* 217 hoc] *sc.* Verbum 228 quod *om.* BL *add.* B[2] 229 te *om.* BL 234 bona *om.* C *ss.* C[2]

Quantum vero mens humana proficiat circa cognitionem angelorum volumina paganorum legendo, noverunt familiares Socratis cum suo angelo frequentius colloquentis, Lucium Apulegium De Deo Socratis videntes, Platonis doctrinam sectantes, determinantis eos a Deo creatos quos more scripture sacre non falso deos vocavit, Augustino referente libro nono, capitulo xxiiiº, De Civitate Dei, noscentes librum De Secretis Secretorum, cum pluribus aliis tractatibus et sermonibus, quos illorum hominum genus studiosa cura conscripsit. Certe Avicenna, sectator nature, singulos angelos singulis speciebus animalium preposuit, sicut de Aristotele fertur cuilibet singularium hominum menti angelos, bonum et malum, cum Catholicis nostris dedisse. Sed et si legeris Methaphisicam utriusque, nonne tot reperies substantias separatas orbium dirigere motus et celis presidere deifica potestate, quot circulos in eis motus necessitas ponit, ut patet libro undecimo Aristotelis et Avicenne nono tractatu? Porphirius quoque distinxit inter angelos qui ad nos deorsum descendunt et qui, degentes in terris, altitudinem rerum aut que sunt Patris declarant.

Item que sint beate anime qualiterque fiant beate tam profunde quam late tradiderunt philosophorum commenta. Quid enim sibi vult tanta turba deorum ob egregia facinora in celeste lumen translata? Hinc Anneus ad Lucillium de Africano scriptitans ait: "Animum quidem eius in celum, ex quo erat, redisse persuadeo michi, non quia magnos exercitus duxit—hos enim Cambises furiosus ac furore feliciter

---

240 Socratis] *cf.* Apul. *De Deo Soc.* 13 242 *cf.* Aug. *C.D.* 9.23 (PL 41.275) 245 Secretis Secretorum] *non, ut Coulon putat, Liber De Secretis Naturae (cf. M. Scotum cap. 8.137); immo est opus pseudo-Aristotelicum regi Alexandro dedicatum, varias res mystico modo tractans, multum auctum usque ad saeculum duodecimum, ubi Philippus Tripoliensis textum Arabicum in linguam Latinam transtulit; cf. Thorndike, Hist. of Magic and Exper. Sc. II, 267* 247-254 *cf.* Thom. Aq. ii *Cont. Gent.* 91-101; *Opusc. xiv (De Sub. Separ. seu de Angel.); Comm. in Arist. Met.* xii.9-10; Avic. *Met.* ix.2 sq. 255 *cf.* Aug. *C.D.* 10.26 (PL 41.304 sq.) 262 Sen. *Ep.* 86.1

---

244 xxi BL 244 dei *om.* C 248 spetiebus C 249 *ex* bonos C 252 deifica (! S) 261 Lucillum BCL Lucillium C^2 262 Affricano BL 262 *ex* animus C^2

usus habuit—sed ob egregiam moderationem pietatemque, quam magis in illo admiror cum reliquit patriam quam cum defendit." Quantis radiis luminis huiusmodi eorum rutilent libri! Soli ignorare videntur illi fideles qui neque legunt et fortassis nesciunt et ceteros legere vetant. Habetne sacra scriptura de hac re clariorem sententiam quam sit illud Senece epistola lxxxiiiª: "Tunc animus noster habebit quod gratuletur sibi, cum emissus his tenebris in quibus voluptatur non tenui visu clara prospexerit sed totum diem admiserit et redditus celo suo fuerit, cum receperit locum quem occupavit sorte nascendi; sursum illum vocant initia sua"? Ad Ciceronem De Senectute scribentem et multos alios mitto qui volunt huius rei antiquorum oppiniones videre. Futuram vitam animarumque immortalitatem omnis summe felicitatis inquisitio, circa quam maximi viri generis huius tam generose quam fructuose et curiose versantur, talem illam diffinientes qualis in hac vita mortali haberi non potest, plenius protestantur. Auctore enim Aristotele libro De Vegetabilibus et Plantis: "Tria sunt, ut ait Empedocles, in tota rerum varietate precipua, scilicet nobilis affluentie contemptus, future felicitatis appetitus, et mentis illustratio; quorum primo nichil honestius, secundo nichil felicius, tertio ad amborum adeptionem nichil efficacius." Proponat hic pro ceteris unus verba veritatis, et Seneca dicat, qui aliorum sententias redegit in unum. Epistola enim ciiª inter multa sic ait: "Iam disce, Lucille, quam naturale sit in inmensum mentem suam extendere! Magna et generosa res est humanus animus: nullos sibi poni nisi communes cum Deo terminos patitur. Primum, humilem non accipit patriam, non Ephesum, non Alexan-

---

271 Sen. *Ep.* 79.12 276 *cf.* Cic. *Senec.* 21 (77) 283 *apud* Vinc. Bellov. *Hist.* 3.44; *de pseudo-Aristotelico opere De Vegetalibus cf.* Beiträge zur Geschichte der Philosophie des Mittelalters v. 17, p. 184; Thorndike, *op. cit.* II,260 290 Sen. *Ep.* 102.21

---

265 usus *ex* nisus C 267 huiusmodi] *vide prolegom.* 279 futura B 282 *pro* protestatur (inquisitio) 282 enim *om.* C 284 scilicet *om.* BL 290 Lucille] *cf. cap. 3.66* 293 *ex* patitus C 294 non humilem BL 294 Allexandriam BC^{1}

driam, aut si quod etiamnunc frequentius oculis latiusve videt." Sequitur deinde: "Cum venerit dies ille qui mixtum hic divini humanique secernet, tempus hic, ubi venerit, ipse me diei reddam. Nec nunc sine illis sum sed gravi terre mole detineor. Per has mortalis evi moras illi meliori vite longiorique preluditur." Et post "Aliquando nature tibi archana detegentur, discutieturque ista caligo, et lux undique clara perveniet. Ymaginare tecum quantus ille sit fulgor, tot syderibus inter se lumen miscentibus. Nulla serenum umbra turbabit; equaliter splendebit omne celi latus; dies et nox aeris infimi cessabunt. Tunc in tenebris visisse te dices, cum totam lucem et totus aspexeris, quam nunc per angustissimas oculorum vias anguste intueris. Et tamen admiraris illam iam procul. Quid tibi videbitur divina lux, cum illam suo loco videbis?" Certe hic legerat Platonem animas circa busta corporum ponentem errantes. Viderat Aristotilem diffinientem a nostro corpore discedere spiritum, tamquam perpetuum a corruptibili, sicut non ex potentia materie, ut forme substantiales brutorum, sed ab extra suum susceperat esse. Non ignorabat desiderium Ciceronis a corpore egredi cupientis, ut suum optimum revideret Catonem. Minime ipsum latebat Salustius egregia facinora sicut animas immortalia fore describens. Acceperat ab Ovidio:

Morte carent anime.

Socratem, Pycthagoram, Democritum, atque Porphirium, milleque tales lectione noverat viros, quorum quilibet de im-

---

296 *ibid.* 102.22 300 *ibid.* 102.28 310 *cf.* Aug. *Trin.* xii.15.24 (PL 42.1011) 311 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. de Anim.* ii.2.9 315 *cf.* Cic. *Senec.* 23 (84); Vinc. Bellov. *Hist.* 6.17 316 *cf.* Sall. *Iugurth.* 2 319 Ov. *Met.* xv.158

---

295 *Lectio Sen. multum mutata est:* '. . . frequentius incolis, laetius tectis solum . . . cum venerit dies ille qui mixtum hoc divini humanique secernat, corpus hic, ubi venerit, relinquam, ipse me dis reddam' 300 nature *om.* BL 301 caligo] a *in ras.* C 302 ymaginarie B 305 infimi] in sinu B 306 vixisse B. vississe L 313 sustantiales C 315 a corpore (! S) 315 cupiens B cupientis (is *ex corr.*) C 315 vide melius librum de Senectute *in mg. fort. Salutati* C 318 Ovidio] vi *in ras.* C 320 Picthagoram BL

mortalitate anime fideliter disputavit. Hoc quoque legendum et speculandum arbitrabatur precipue, sicut epistola lxvi^{a} scribit dicens: "Ego nesciam unde descenderim? Semel hec mihi videnda sunt, an sepe nascendum? Quo hinc iturus sum? Que sedes expectet animam solutam legibus servitutis humane? Vetas me celo interesse, id est, iubes me vivere capite demisso?" "Apud Zenofontem quidem," inquit Tullius libro De Senectute, "Oyrus maior moriens dixit: 'Nolite arbitrari, o filii karissimi michi, me, cum a vobis recessero, nusquam aut nullum fore. Nec enim, dum essem vobiscum, animum meum videbatis; sed eum esse in hoc corpore ex eis rebus quas gerebam intelligebatis. Eundem igitur esse credite, etiam si nullum videbitis.'" Avicenna quoque, non minimus scrutator nature, in sexto Naturalium specialem egit tractatum de immortalitate anime, probans nullam preexistere materie cuius efficitur quiditativa substantia, ut sint omnes speciei eiusdem; et non sicut angeli, quorum quilibet specifice distat ab altero, quem se non legisse demonstrant in scientia veritatis minores, dum lumen Ecclesie, clarum sanctum Thomam, impugnare conantur.

Qui preterea sunt isti fidei Christiane truces hostes qui vetant testimonium philosophie de Furiis, Cerbero, penisque infernalibus tam sedulo per Mantuanum, Sulmonensem, Cordubensem Tragicum, Romanosque Salustium et Valerium, cum ceteris innumerabilibus, diffusius predicantis? Quid est enim utilius vulgo quam timere? Qui libri sacri texuerunt clariorem sermonem de penis miserime vite future, quibus terrentur quos non trahit amor dulcis divinus,

---

324 Sen. *Ep.* 65.20 328 Cic. *Senec.* 22 (77); Vinc. Bellov. *Hist.* 6.16 336 *cf.* Avic. *De Anima* i; *contra eius opiniones cf.* Thom. Aq. I^{a} q. 75, a. 7; ii *Cont. Gent.* 74,75,78

---

324 nescio B nesciam L C^2 (am *in ras. longioris vocab.*) 325 qui B 329 Tulius L 329 Oyrus *pro* Cyrus 330 michi *om.* B 335 *in* scruptator *corr.* C^1; *cf. cap. 28.49* 336 spetialem C 336 egit] elegit B 337 preexistere B 337 cuius *in ras.* C^2 337 quiditativa ... quilibet (! S) 338 spetiei C 338 et] aut BL 341 sanctum ... conantur *in mg. scrip.* L^1 343 prepterea C 345 sedula BL 347 predicantes B (*sc.* philosophie) 349 sermonem clariorem B

quam faciant qui secularium litterarum certi nuncupantur doctores seu doctiores scriptores? Hinc Seneca, quem tamquam omnium collectorem et magis communem minusve utrique parti suspectum frequento, epistola xciiª summatim sparsa reducens in culmum dicit: "Philosophia paci fovet et genus humanum ad concordiam vocat. Artifex vite est et alias artes sub suo dominio habet. Nam cui servit vita, illi quoque vite ornamenta deserviunt. Ceterum ad beatum statum tendit, illo vias aperit, illo ducit; que sint mala et que videantur ostendit, vanitatem mentibus exuit, solidam magnitudinem tribuit, totius nature notitiam ac sui tradit. Quid sint dii qualesque declarat, quid inferi, quid lares, quid genii, quid manes, que numinum forma anime perpetue, ubi consistant, quid agant, quid possint, quid velint." Hec Seneca.

Postremo cum religio nostra sit per fidem Christi a ceterorum precipue sectis distincta et ob hoc ab omnibus impugnetur, quam utile erit Christianis scire que de suo Christo habent, si qua habent secularium carte, ut cum Holoferne a Iudith suo confodiantur mucrone! Certe non minus utilis videtur lectio naturalium librorum ad veram fidem tuendam quam meditatio scripture Iudeorum ad ipsorum perfidiam revincendam. Quisquis enim testamentum vetus me legere vetat, me prohibet credere Christum; et qui de hac materia testimonia vera philosophorum refellit, sincere fidei veritati resistit. Eadem enim veritas, a cuiuscumque ore dicatur, sui identitatem non mutat. Nonne nos infidelem fideique inimicum esse censemus eum qui Sibillinos libros comburi mandavit, eo quod de futuro rege nascituro et imperio transituro Romano ad illum regem divinum tam luculenter tractabant? Non venissent utique magi, primitie gentium, Christum adoraturi squalentem in pannis, nisi in suis libris de ipso mira novaque sub stella legissent. Hinc

---

355 Sen. *Ep.* 90.26-28 369 *cf.* Iudith xii.9sq. 376 veritas] *cf. prol. 28*

---

351 faciant (! S) 354 utrique] verique BL 359 ducitur (?) L
363 que] quid B 374 vetat *om.* C *ss.* C^2

'magi' lingua Caldea, nostra 'sapientes' dicuntur, teste Apulegio libro De Magia. Ecce Plato, Katherina prodente, Deum predixit futurum in carne et torquendum in ligno. Virginum conceptum fore possibilem, perdicum et equarum exemplis, Aristotiles et Virgilius tradunt. Albumazar quoque, tam in libro Coniunctionum quam in Introductorio suo, religionem Christianorum futuram vidit et visam descripsit, atque virginem parituram Yhesum clare predixit. Sibille quam plures, auctoribus Firmiano Lactantio, divo Augustino, beatissimo Ieronimo, Isidoro, cum non paucis, de Christi nativitate non modica cecinerunt. Illa scripsit viginti et octo versus, quorum initia habent in Greco: Iesius Creistos tenei yos sother, id est, Yhesus Christus Dei filius Salvator. Alia de novem solibus, a centum senatoribus una nocte visis in somnis, expositorium scripsit atque in quarto sole Christum de Virgine nasciturum mirabili luce et facunda veritate depromit. Altera Octaviano in sydereo circulo parvulum cum matre Virgine demonstrat et in ara celi ad adorandum conspectum invitat. Augustini et Ieronimi bellum infensum dimitto, quorum primus vult de Christi nativitate Virgilium prophetasse, ubi ait,

---

384 cf. Apul. *Apol.* 25.25: 'Persarum lingua magus est qui nostra sacerdos' 385 *cf.* Cather. Alex. *Apol. (Die Apologie der hl. Katherina, Klostermann-Seeberg, Berl. 1924, p. 29,40,66);* Bentleys, *Orakelsammlung,* xii 387; *cf.* Plin. *N.H.* 10.51; Arist. *Hist. Animal.* 6.2.9; Verg. *G.* iii.266-275 388 Albumazar] *Philosophus Arabus qui obiit a. 886; veteras edd. operum eius, De Magnis Coniunctionibus et Introductorium in Astronomiam, non habeo; cf.* Thorndike, *op. cit.* I p. 649 391 Sibille] *cf.* Vinc. Bellov. *Hist.* 2.100sq.; Ioann. Sar. *Polic.* 2.15 (PL 199.433d); Lact. *Inst.* 1.6 (PL 6.141); 7.24 (807); *Ira Dei* 22,23 (7.141); Aug. *C.D.* 18.23 (PL 41.579); Isid. *Ety.* v.viii.5 (PL 83.309); *cf. etiam* C. Alexandre, *Excursus ad Sibyllina,* iv (Paris, 1856) 395 Aug. *op. cit.;* Vinc. Bellov. *op. cit.* 403 bellum infensum] *an Vergilius (Ecl. iv) nativitatem Christi ex dictis Sibyllae descripsisset a scriptoribus mediaevalibus magis disputabatur* (*cf.* Euseb. *Vitam Constan.* 19-20 (PG 20.1291-1298); *Epist. di C.S.*, ed. Novati I p. 328 n. 4; *cf.* Aug. *C.D.* 10.27 (PL 41.305); Hier. *Ep.* 53 (PL 22.543 *in fine*)

---

384 ligua L 385 Katerina C 385 procedente BL 387 possibile BCL *corr.* C^2 389 cognicionum B coniuntionum C congiunctionum L 389 in *alt. om.* BL 393 Ysidoro C 395 octo] *apud Aug. viginti et septem (non 'octo') tales versus sunt* 396 teney BL 400 altera (! S) 400 Optaviano L; *cf. cap. 47.254* 403 infensum] ns *in ras.* C

Iam reddit et Virgo, redeunt Saturnia regna,
Iam nova progenies celo demittitur alto;

alter vero nauseat intellectum prefatum. Anne Ovidium in tanta re memorabor, qui quasi factum, non tantum fiendum, in libro De Vetula ex dictis Albumazar hanc nativitatem divinam mendicando cantavit, nisi potius sit dicendum quod alter quidam tam dicta quam nomen usurpaverit sibi? Preterea Alcoranus, ethnicorum decretum, Christum veneratur, ut flatum divinum de Virgine natum, impassibilem, ad dextram Dei sedentem, et mundi totius iudicem futurum testatur. Cur, michi hostis et Deo, meum Christum ubique divinum et querere et quesitum reperire me vetas? Tibi profecto Ecclesia tota Catholica obstat, que in ortu Salvatoris vocat incredulos ad audiendam Sibillam, et ait:

Ysaias cecinit,
Synagoga meminit,
Nunquam tamen desinit
  Esse ceca.
Si non suis vatibus,
Credat vel gentilibus,
Sibillinis versibus
  Hec predicta.
Infelix propera,
Crede vel vetera;
Cur dampnaberis,
  Gens misera?
Quem docet littera,
Natum considera:
Ipsum genuit
  Puerpera.

---

405 Verg. *Ecl.* iv.6-7 409 Cocheris, *La Vieille* (*ed. Paris*, 1861), *autorem libri De Vetula demonstrat non esse Ovidium sed Richardum de Fournival, cancellarium Ambianensem, qui, ut hic Dominici dicit, verbis Albumazaris facile uti poterat; cf.* pseudo-Ov. *De Vetula* iii.35-36; *cf. capp. 23.79;2.391: 'virginem parituram'* 412 *cf.* Al Koran c.iii (ed. G. Sale, p. 41-43); Vinc. Bellov. *Hist.* 23.51 419 Sequent. Missae in Nativ. Domini, ritu Ord. Praedicatorum

---

405 redit *recte* B 408 fiendum (! S) 409 *i.e.* (Ovidius) mendicando ex dictis Albumazaris *(cf. supra 388)* cantavit hanc nativitatem divinam quasi factam, non tantum (fore) 411 *ex* prepterea C[2] 412 Arcolanus BCL Alcoranus C[2] (*crux in mg. eras.*) 415 mihi C 417 catholica obstat tota *sed sig. ord. corr.* C

Si suo denique Iosepho crederet Iudeus scribenti, "Fuit eis temporibus sapiens vir, si virum ipsum dicere fas est; erat enim mirabilium operum effector et doctor, et plures Iudeorum et multos de gentibus sibi adiunxit; Christus hic erat," et cetera,—in sua obstinatione non perduraret dampnatus. Hunc philosophorum precipuus, recitante Augustino libro xix° De Civitate, capitulo xxii° et xxiii°, Christum piissimum Porphirius, quanquam Christianorum acerrimus inimicus, deorum oraculis protestatur.

Iam si mundi finem et extremum iudicium mirabile, verum, stupendumque miraculum nos oportet inconcussa fide credere pariter et fateri, Sibilla iuvat clarum testimonium apponendo, que ait:

Iudicii signum tellus sudore madescet,
E celo rex adveniet per secula futurus,
Scilicet in carne presens, ut iudicet orbem.

Unde Deum cernent incredulus atque fidelis, et cetera iam notissima orbi. Qui legit Tragicum in Thieste, nonne de hora mundi suprema, qua in primum habet redire chaos, clarum venatur sermonem? Non tacuit idem Ovidium primo Methamorum dicens:

Esse quoque in fatis reminiscitur, affore tempus
Quo mare, quo tellus, correpta regna celi
Ardeat, et mundi moles operosa laboret.

Simile tradit Lucanus in principio sui Belli plusquam Civilis. Hec enim veritas videtur sapientum animis fore inserta et tamquam per se noto, cum sciant quod, quando opifex rerum volet ab earum cessare custodia, nichilum reducentur

---

435 *apud* Ioann. Sar. *Polic.* 2.9 (PL 199.426) 441 *cf.* Aug. *C.D.* 19.22 (PL 41.650) 448 *tres versus Sibyllae cit. supra cap. 2.395; apud* Aug. *C.D.*, 18.23 (579) 452 *cf.* Sen. *Thyes.* 1007sq. 456 Ov. *Met.* i.256-8; *apud* Lact. *Ira Dei* 23 (PL 7.141) 459 *cf.* Luc. *Bel. Civ.* i. 73-96

---

436 vir sapiens B 436 dicere ipsum *sed sig. ord. corr.* C 440 de ci. dei libro 19 c.22° et 23 B 446 vivat B 448 madescit B 459 e] ex BL 450 silicet C *ut saepe pro* scilicet 453 *ex* caos C^1 455 Methamorum (! S) *pro* Metamorphoseon 457 regni C regia *Ov.* 459-469 simile . . . hebetatum *om.* BL

in primum. Hinc moralis Seneca epistola lixª: "Manent enim cuncta, non quia eterna sunt sed quia defenduntur cura regentis; inmortalia tutore non egerent. Hec conservat artifex, fragilitatem materie vi sua vincens." Pauca hec et non plura brevitas argumenti ex immenso florente prato gentilium legere iussit me libris carentem et memoria debilius hebetatum.

---

463 Sen. *Ep.* 58.28

---

466 vi] i *in ras.* C

[Cap. 3]

Iterum arguo quod liceat Christianis secularibus litteris uti, loco tertio sic. Catholicum decet Deum imitari quantum potest. Sed Deus non solum habet omnem veritatem sed est omnis veritas. Ergo convenit Catholico omnem veritatem studere in quantum valet. Et ultra: in secularibus scientiis sunt multe veritates; igitur debet Christianus scientias acquirere seculares. Hec ratio habet plures propositiones probandas, quamvis communiter notas. Prima est hec: quilibet Catholicus Deum debet imitari quantum potest. Secunda: Deus habet omnem veritatem. Tertia: Deus est omnis veritas. Quarta: scientie seculares continent plurimas veritates. Sequelas autem in materia presuppono esse formales.

Propositio prima deducitur ex natura, ratione, et scriptura. Ex natura enim dictum est libro secundo De Anima, quod unumquodque ens imitatur altissimum in quantum potest. Hoc non solum clamat suis cupiditatibus homo ad divinam ymaginem factus sed etiam ipsa muta et que sensu carent naturali locutione clare testantur. Cur ignis sursum graveque quodlibet tendit deorsum, flumina patrem petunt Netumpnum, et in tantum aer pertimescit loca Plutonis ut etiam cum ruina regnorum ad suam conservatricem revertatur Iunonem, nisi quia cuncta desiderant esse quod Dei est absolutum et per se esse, a quo omne aliud esse non solum dependet sed et conservatur in esse, qualecumque sit illud? Huic autem nature ratio mirifice favet. Nichil enim, hoc idem clamante sacra scriptura, se potest odisse vel se non amare. Differt autem amor liber a naturali, quoniam ille partile hoc optimum vult bonum amato, cum nil aliud sit amare aliquid quam desiderare vel velle bonum eidem.

16 *cf.* Thom Aq. *Comm. in Arist. de Anim.* ii lect. 7 27 *cf.* Eccli. xiv.5-6

1 licteris C 2 decet *ante* decet *del.* C? 3 habet solum BL 4 Catholicum BL 17 hec BL 19 clare] dare BL 20 *ex* quolibet C 21 Neptunum *recte* B 27 sacra clamante BL 28 amare *in ras.* C 29 partile (! S)

Hinc reor factum quod Deus immensus, cui loquitur Salomon dicens, *Diligis omnia et nichil odisti eorum que fecisti,* ceteris a se vult partilia bona non parum distincte, sibi vero summum et optimum, quia libere illa, se ipsum vero naturaliter amat. Omnis ergo natura se naturaliter amans, quod est cunctis commune, Deum sibi procurat pro modulo sue capacitatis inserte. Unde iam omne forum proclamat illud theologicum et morale, "bonum est quod omnia appetunt." Homo igitur, qui solus inter corporea est ad similitudinem Dei eiusque glorie mirabiliter capax pre universis creaturis ipsum assequi, debet conari nisibus totis, quem Deus assumpsit, ut non ignoraret se possibilem deum futurum participatione ineffabili quadam. Id ipsum per veritatem clamat veritatis scriptura, dicens: *Estote perfecti sicut et Pater vester celestis perfectus est.* Quod que consumarentur in unum cum Deo membra Christi capitis electa per eum, idem Christus Genitorem oravit, quando venit hora eius, ut transiret ex hoc mundo ad Patrem.

Propositio secunda tam nota est apud omnes tam philosophos quam theologos, antiquos et modernos, ut stultos censeat Psalmista nuncupandos qui dicunt: *Non videbit Dominus, neque intelliget Deus Jacob.* Ait enim: *Intelligite insipientes in populo, et stulti aliquando sapite. Qui plantavit aures non audiet? Aut qui finxit oculum non considerat? Qui corripit gentes non arguet, qui docet hominem scientiam? Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vane sunt.* Est enim Deus omnium de hoc loquentium testimonio quedam mens vel intellectus infinitus ubique presens, omnium possibilium ratio summa, nichil ignorans, sed omnia actu unico videns. Hic est apud Platonem mens maxima plena rerum ydeis; apud Ciceronem et Maronem, anima mundi tota presens ubique. Hoc intellexit philoso-

32 Sap. xi.25 38 Thom. Aq. I^a q.5,a.1; iii *Cont. Gent.* 16 44 Matth. v.48 47 *cf.* Ioann. xvii.11 51 Ps. xciii.7sq. 60 *cf. supra cap. 2.90* 61 *cf.* Cic. *Acad.* i.7 (29); Ver. *Aen.* vi. 726-727

33 partiria B 34 summum bonum B 36 modulo *ex* dulo C^2 47 oravit *om.* C *in mg. post* patrem *add.* C^2 49 philosophos] *altera* s *in ras.* C 59 ingnorans C 61 Cyceronem L

phus Clemens dicens: "Nobiliora in entibus sunt minus nobilium exemplaria." Ad id refertur Senece dictum epistola xl^{a}, ubi ait: "Prope Deus est tecum, intus est. Ita dico, Lucilli, sacer intra nos spiritus sedet, malorum bonorumque nostrorum observator et custos; hic prout a nobis tractatus est, ita ipse nos tractat." "Huius sapientia," secundum maximum Ariopagitam libro De Divinis Nominibus, "se ipsam cognoscens cognoscit omnia et materialia et immaterialiter, et indivisibiliter divisibilia, et multa unitive." Huius, iuxta Paulum Ariopagite magistrum, *omnia nuda et aperta sunt oculis,* cum sint lucidiores sole, teste veteri Sapiente.

Sed tertiam propositionem, scilicet quod Deus sit omnis veritas, clare deduco verbis perpaucis. Deus enim simpliciter simplex simplicitate perfecta, nullam commistionem, nullam compositionem, nullam mutationem, nullumve accidens quomodolibet admittit in se. Igitur ipse est essentialiter et unice quicquid habet. Quin, ut proprius loquar, nichil habet sed est quodlibet quod a quacumque creatura bonum et bene potest haberi. Hanc veritatem non tacuit Moysi suo, cui dixit de se loquens: *Ostendam tibi omne bonum.* Cum ergo communi modo loquendi dicatur plene omnem veritatem habere, restat quod ipse sit omnis veritas. Preterea da intellectum, cuius actus cognoscendi pariterque simul multa vel cuncta cognoscens nullatenus a potentia sit distinctus, nonne fateberis ratione victus ipsum intellectum esse omnem veritatem quam novit, cum illa non sit aliud ab actu intellectus veritatem videntis? Erit igitur, sicut Methaphisicus probat, cuiuslibet rei unum principium, velut mensura omnium particularium rerum speciei illius, cuius

---

63 *cf.* pseud-Clem. *Recogn.* 8.21sq. (PG 1.1376c) 65 Sen. *Ep.* 41.2 68 Dionys. *Div. Nomin.* 7.2 (PG 3.870b) 72 Hebr. iv.13 73 *cf.* Eccli. xxiii.28 83 Exod. xxxiii.19 91 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Met.* xi lect. 2 112 sq. *cf. omnes has sententias de veritate apud* Thom. Aq. I^{a} q.16,a.1sq.; *De Veritate* q.1,a.1; *cf. etiam cap. 7.81*

---

65 est tectum est intus est C 69 maximum] Dyonisium B 71 *ex* unitiva C^{1} 72 huius] *sc.* oculis 77 commixtionem B 80 proprius (! S) 86 *ex* prepterea C^{2} 92 *in* spetiei *corr.* C^{2}

participatione omne eius est tale tantumve, atque hoc aliquid. Sic omnia flumina unum repetunt mare, unde fluunt occultis meatibus suis. Omnes radii, licet per orbem divisi, infima tenentes simul et summa, unius solis sunt proles et nutriuntur ab illo; quos qui respici vetat, vetat pariter solem videri, qui alienis luminibus nequaquam prospici valet. Necesse est igitur veritatem amantes simpliciter confiteri quamlibet veritatem radium fore ab essentia divina fluentem, in qua vel per quam, sicut per propriam lucem, ipsa videtur essentia. Quas veritates nemo dicet non intuendas, nisi quisquis invidus a creatura sua Deum verum, summum, optimumque odit cognosci.

Iam propositio quarta ultro se ingerit demonstranda, ut possit, a quorundam libera maledictis, suum fontem divinum iocundius predicare, de sui et patris hoste triumphans. Quis nescit quod grammatica cetereque artes plurimas continent veritates et docent? Et, ni fallor, triplicem sedem veritas colit. Prima est oratio, que dicitur vera, ubi manet tamquam in signo. Unde est illud scolasticum dictum, "veritas est adequatio rei et intellectus," et illud Augustini, "verum est quod ita se habet sicut cognitioni videtur, si velit et possit cognoscere." "Veritatis sedes secunda est mens ipsa, in qua est tamquam in subiecto," Aristotele septimo Methaphisice teste, "qui verum et falsum anime reddit." Tertia vero sedes veritatis est res ipsa, que dicitur vera, ubi moratur velut imperatrix in solio suo, a nullo ente mendicans sed profluens imperceptibiliter a prima veritate, et id quod inde descendit sine perturbatione conservat. Sic intuebatur veritatem Avicenna in Methaphisica sua, ubi dicebat: "Veritas rei est proprietas et esse uniuscuiusque rei quod stabilitum est ei, in quantum talis res nata est de se facere veram extimationem et in quantum propriam

---

112 veritas est] *ut Thom. Aq. dicit, Isaac quidam in libro De Definitionibus sic veritatem descripsit; postea Avicenna* (*cf. Met.* i.9) *et plures scholastici philosophi* 113 Aug. *Solil.* 2.5 (PL 32.888) 114 Thom. Aq. *Comm. in Arist. Met.* vi lect. 4 122 Avic. *Met.* viii.6

---

97 *alt.* vetat *om.* C *in mg. add.* C[2] 98 *ex* respici C[2] 105 ultimo B 108 gramma BL grammatica B[2]C 114 *ex* veritas C[2] 122 rei] Dei B

sui rationem, que est in mente divina, imitatur." Ad idem tendit verbum Augustini dicentis: "Veritas est rectitudo sola mente perceptibili."

Quid igitur trivialis portio artium aliud esse censetur quam rectitudo divina in grammatica, in rethorica species, et veritas in dialetica, que tria unam veritatem locuntur? Nam due prime sunt vere et veritati conformes divine, scientiam recte scribendi, recte pronuntiandi, recteque construendi tradentes. Atque partium orationum—vocis articulate, littere, silabe, pedum, accentuum, positurarum, orthographie, anologie, ethimologie, glosarum, differentiarum, barbarismorum, sologismorum, vitiorum, methaplasmatis, scematum, troporum, prose, metrorum, fabularum, hystoriarumque—peritia gnare hiis radiis veritatis divine, velut syderibus celum, etiam sacre littere rutilant clare, quas solus illuminat Sol increatus. De harum necessitate libro De Oratoria Institutione Quintilianus scripsit dicens: "Non sunt ferendi qui artem grammaticam ut tenuem atque ieiuniam cavillantur; que nisi fundamenta fideliter iecerit, quidquid superstruxeris corruit: necessaria pueris, iocunda senibus, dulcis secretorum comes." Dyaletica vero omnes ambigit ceteras artes, abdita penetrat, dilucidat tetra, falsa repellens veritatem ducit in lucem, ut ubique valeam Deum meum videre, qui ubique latet obstrusus. Etsi fortassis minus intelligenti minusque Deum benignum amanti hec artes viles videntur et indigne, ut Deus queratur in eis, meminisse debent Verbum, fontem sapientie in excelsis, latuisse in Virgine, iacuisse in presepio, brutorum medium,

---

126 Anselm. (*non* Aug.) *De Verit.* 12 (PL 158.480) 141 Quint. *Inst.* i.4.5; Ioann. Sar. *Metal.* 1.25 (PL 199.856d); Vinc. Bellov. *Erud. Fil. Nob.* 11

---

125 ymitatur C 127 perceptibili (! S) CL perceptibilis B 128 censentur CL censetur BC^2 129 gramatica BL *et fort.* C *vide prolegom.* 129 rectorica C 129 speties C 130 dyaletica BL 133 *ex* articulare $C^{?}$ 133-139 *ord. fortasse:* sacrae litterae gnarae his radiis veritatis divinae, scilicet peritia partium orationum, rutilant, velut caelum rutilat sideribus 134 orthogrophie C 135 analogie B 136 silogissmorum B 138 *ex* perita C^2 periciam B 139 rutilant] pullulant B 143 ieiunam *recte* B 146 ambigit (! S) C ambit BL 149 he B 152 medio BL

feno sociatum, tectum stabulo, panniculis involutum, ymmo, ut cuncta pertranseam, cruci affixum, sicut celorum fastigia tenet ad dexteram Patris sine loco locatus. Certe intrabo presepium et crucem olim vilissimam tota devotione cordis amplectar, ut mellifluum reperiam Dominum meum. Et tu me, quicumque sis, vetas florida prata atque stelligeros celos secularium scientiarum intrare, in quibus cum iubilo Deitas occultata monstratur!

Ut autem verbis utar Torquati libro primo Arismetice sue: "Arismetica cunctis mathematicis prior est, non modo quia ille huius mundane molis conditor Deus primam sue habuit ratiocinationis exemplar, et ad hanc cuncta constituit quecumque fabricante ratione per numeros assignati ordinis invenire concordiam," et cetera. Ecce quod Deus ipse gloriosus, qui universa constituit in numero, pondere, et mensura, usus est arismetica, arismeticam inspiravit et docuit; et ego prohibeor nescio qua presumptuose novitatis lege numeris adiscendis intendere, qui nichilominus Deum debeo pro viribus imitari! Quid dicam de musica, humane mentis medela, quam ignorasse tam turpe fuit apud venerandos antiquos quam nescisse litteras, sicut scribit Ysidorus; sine cuius notitia nulla disciplina potest esse perfecta. Hac tota celorum compago consistit; hac universa mundi moles subsistit. Sine hac res publica ordinate moderari non potest. Mores corriguntur per istam et humani animi obtinentur. Hec furiosos restituit sub Pithagora sibi et morbos domavit, reddita sanitate, narrantibus Cicerone et Severino post eum.

"Quam insipiens et brutior bruto erit, solo nomine homo, necessarie geometrie ignarus, per quam uniuscuiusque rei termini designantur," sicut scribit Ricardus. Fuit enim, prout notat Alpharabius, geometria necessaria perspectiva,

162 Boeth. *Arith.* 1.1 (PL 63.1082) 172 *cf.* Isid. *Ety.* iii.16.2 (PL 82.163b); Quint. *Inst.* i.x.9 178 *cf.* Cic. *De Consil.* frag. x.3 (ed. Baiter-Kay. VI, 75); Boeth. *Mus.* 1.1 (PL 63.1170b); Vinc. Bellov. *Hist.* 3.24 180 *apud* Vinc. Bellov. *Doct.* 16.36

153 sotiatum C 156 *ex* vilissimum C[2] 160 ocultata BL 163 *ex* primum C[2] primo B prima L 165 frabicante C 166 invenere *Boeth.* 170 debeo Deum B 173 Ysodorus C 176 moderari (! S) *cf. cap. 1.100* 178 Picthagora BL

"qua discernitur inter id quod apparet in visu aliter quam sit et id quod apparet ita ut est. Assignat enim quibus de causis ista fiant, et hoc demonstrationibus necessariis. Docet etiam quibus modis visus potest errare, ad hoc ut non erret."

Da, oro, astronomiam ignorantem astrologieque nescium quempiam: nonne velut deridendus infantulus pronuntiabit sydera labi, languere lunam, solemque qualitate mutari sic ut succurrendum putet sono calibis et ferri, quatinus inde territus Pluto Proserpinam sinat ad loca superiora reverti? Quot Hyberas nenias inscii viri, senes deliri, et garrule anus de Lactea Via, Orione feroce, Ursa utraque, Adriane corona recitant, precise quia sunt astronomie utcumque ignari! At quisquis astrologie notitia caret, virtuosos quosdam putabit vitiososque alios laudeve dignos illos, istos quoque vituperandos, quasi voluntarie solum suos procedant in actus, quos sola constellatio illos reddit ad opera sua proclives, non necessitando sed sensualitatem solummodo inclinando. Veniam ad philosophiam, que rerum quas Deus summus et solus creavit, quem cognoscimus per ista visibilia, ad hunc finem solum pro sui magna parte creata, vires, dignitates, proprietatesque cum effectibus docet, et manuducit ad Methaphisicum sic fideliter fidem Catholicam profitentem atque dicentem: "Necesse est esse aliquam substantiam eternam, inmobilem. Substantie namque precedunt omnia entia, scilicet causalitate. Si igitur omnes substantie fuerint corrupte, omnia entia erunt corrupta, quia scilicet destructa causa destruetur causatum. Deus igitur semper est et est intelligens per se habetque vitam nobilem et sempiternam. Ipse est Deus unus, eternus, in fine nobilitatis,

---

184 *apud* Vinc. Bellov. *Doct.* 16.43; *cf.* Thorndike, *op. cit.* I, 744 197-201 *cf.* Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 86-87 207 Thom. Aq. *Comm. in Arist. Met.* xii.4; *cf.* xi.2

---

192 calibis *pro* chalybis 193 teritus L 194 quod BL 194 Hyberas] h *exp.* C[?] (! S) 194 garule BL 195 *pro* Ariadnae 195 inr *ante* corona *del.* C *spat. reliq.* BL 196 prescise L 202 phylosophiam C 206 methaphisicam BL 209 sustantie C 211 destruitur BL 213 in fine (! S) *in* infinite *corr. fort. Salutati* C

et est vita continuum entium." Hec et multa alia scribit Aristoteles undecimo Methaphisice. Hinc Avicenna in sua Methaphisica iterum dicit: "Scientia divina est scientia de rebus separatis a materia, terminis, et diffinitione. In hac scientia queritur de primis causis esse naturalis et esse doctrinalis et eius quod pendet ex hiis, et de causa causarum, que est Deus excelsus. Hec est philosophia prima." Hec ibi. Ex omnibus hiis liquido patet Deum gloriosum omnia scire, Christianum debere Deum secundum suas vires integerrime imitari, omnesque scientias quas seculares vocamus non solum veritates mirificas continere sed etiam nos manuducere in radiosam cognitionem divinam, et per consequens non modo humanas scientias non fore a Christianis horrendas sed studiosissime colendas; quod est notum.

216 Avic. *Met.* 1.1b

214 continum B *pro* continuorum 214 *ex* scribi C[1] 219 quod *ex* que C[2] 220 *ex* excelsis C[2]

[Cap. 4]

Nunc arguo quarto sic. Christiano licet omnes libros legere pariter et studere qui sibi non sunt prohibiti explicite vel interpretative. Sed libri secularium scientiarum non sunt eis prohibiti sic vel sic. Igitur questio vera. Huius rationis sequela est nota et probantur premisse. Prima namque propositio est clara, pro tanto quia lex Christianorum presupponitur et predicatur esse perfecta, sicut primi Christianorum non pauci scribunt pariter et diffuse. Ad legem autem perfectam spectat non solum mandare quid est fiendum sed etiam prohibere illa a quibus est abstinendum. Istud est manifestum in lege veteri, in lege nova, quibus scriptura sancta completur, in iure canonico, in iure civili, in communibus legibus et municipalibus universis. Hinc apud Ysidorum Ethymologiarum libro secundo: "Facte sunt leges, ut earum metu humana coerceatur audacia tutaque sit inter improbos innocentia et in ipsis improbis, formidato supplicio, refrenetur audacia et nocendi facultas." Totius enim esse continentiam legis Tullius sensit imperare fienda sive iusta, et contraria prohibere. "Est enim," apud Ciceronem, "lex ratio summa insita in natura, que iubet ea que facienda sunt prohibetque contraria."

Secunda vero propositio, in qua vis tota huius argumentationis consistit, est manifesta hiis qui Christianam legem noverunt. Dividitur enim in quatuor partes, videlicet: testamentum vetus, testamentum novum, legem canonicam, et dicta sanctorum doctorum. In testamento veteri sunt libri legales, morales, prophetici, sapientiales, et hystorici. Nusquam autem in legalibus, in quibus prohibentur observationes stellarum, somniorum, augurii et familiaritates

15 Isid. *Ety.* ii.10.5 (PL 82.131) 19 Cic. *Leg.* i.6 (18); Vinc. Bellov. *Hist.* 6.28

3 interpetrative *sic ex* interpretrative C[2] 5 sequela *ex* seala C[1] 9 solum quid est fiendum mandare *sig. ord. corr.* C *postea sig, eras.* C[?] 10 *ex* prohibet C[2] 14 ethimologiarum BL 15 coartetur B coartatur L 19 prohibere] *alt.* r *in ras.* C 20 innativa BL 21 prohibet B 22 vix C 26 doctorum] electorum BL 29 sonniorum C

gentilium, interdicte leguntur lectiones librorum ipsorum. Alias Moyses se ipsum dampnasset; dampnasset quoque et Habraam, patrem suum et gentis sue, quorum quilibet in scientiis gentilium eruditissimus fuit. In libris vero moralibus, sicut sunt Proverbia et Ecclesiasticus, non solum non vitatur philosophia naturalis sed predicatur ubique, cum illi duo scriptores famosi totam ethycam sub rerum natura velatam pulcherrime pandant. Unde constat, etiam si Salomon hoc taceret, ipsos fuisse philosophos et poetas insignes. Prophete denique, per quos ad ceteros Deus estat locutus, non modo libros gentiles non interdicunt sed docentur ab ipso Deo in eis contenta, quos nemo intelliget, nisi sit seculari scientia clarus. Et ut de innumerabilibus puntis prophetarum sileam, quis sine methaura, sine libris de celo et mundo audebit legere unum capitulum Iob, quod est trigesimum octavum, plenum lineis, numeris, motibus, syderibus, et huiusmodi, que maxime artium liberalium et naturalis philosophie tractatus requirunt?

Eritne quisquam tam impostor et effrenis veritatisque hostis apertus qui audeat fari in libris sapientialibus, ut sunt Ecclesiastes, Cantica Canticorum, et liber qui specialiter Sapientia nuncupatur, secularium litterarum eruditionem esse negatam? Quin potius primus a nomine totius dyaletice leges requirit, omnis ethyce iura percurrit, et per quemlibet scientiarum pratum dirigit calles. Secundus vero amatoria verba in dilectionem theologice poesie componit erigitque precipuum thronum ipsius, ut securus unusquisque ad eius gignasia vadat infensus. Quis autem tam duro saxeoque pectore et crudelis barbarus contra veritatem armatur insanus ut non emoliatur ad omne studium cuiuscumque scientie, si Sapientie librum sui faciat intellectus

32 *de scientia prophetarum cf.* Aug. *C.D.* 18.39 (PL 41.598sq.)

32 Habraham BL 32 quilibet (! S) 36 ethicam BL 37 costat C 39 prophete] *alt.* e *in ras* C 39 estat (! S) erat B 40 loqutus BL 41 ipso *in ras.* C 42 punctis *in mg.* B[2] 43 methaura *pro* meteora 47 phylosophie L 48 *ex* eritre C 50 spetialiter C 53 ethice BL 54 quemlibet] *'pratum' hic masc. nomen sed cf. cap. 4.119* 57 *pro* gymnasia 58 et *om.* B

sodalem? Historici vero libri milites dirigentes ad pugnam non solum non vetant Titumlivium, Virgilium, Lucanum, Trogumque Pompeium, et reliquos tales habendos sed in Martem universas accendunt vires humanas, cum simile ad suum simile inclinet pariterque inclinetur et inducat domesticos suos.

Simile dico de testamento novo, in quo patet Spiritus qui in priori latebat, et palam loquitur sine proverbio fere. Christus namque generans Patri novam creaturam et causam reddens, ne deciperetur a falsis, ac viam perfectionis verbis et exemplis stratam relinquens, nunquam mandavit libros hos vel illos vitandos, cum sit sapientia Deus et sapientie fons eiusque dux in excelsis. Numquid videt homo plus quam Deus, ut quod ille benignus scienter permisit hic audeat arroganter dampnare? Quis es tu, homo, qui non solum te Deo comparare presumis sed etiam preferre, cum perfectissime legi eius addere velis et notam defectus imponere? Ubi hanc tibi licentiam usurpasti? Numquid in apostolo eius Paulo, qui inanem philosophiam legi et contentiosis disputationibus insistere que utilitatem non habent, prohibuit? Errat utique quisquis se credit in hoc Paulum imitari. Nam quod dixit Dominus de omni verbo otioso futuram rationem reddendam, hoc Paulus intellexit sub Christo per philosophiam inanem et inutiles silogismos. Sed non interdixit omnem philosophiam, omnem disputationem, omnemque scientiam, quam vulgo dicimus secularem, ne legi Domini et Magistri sui videretur addere voluisse et laborem egregium tantorum virorum unico verbo dampnasse. Pertranseo reliqua nove legis, in quibus, ni fallor, nulla licentia otii tam sancti dampnationis invenitur concessa, quin ymmo potius est denegata. In Actibus equidem

---

67-88 *cf. easdem opiniones apud* Novati, *Epist. di C.S.* IV p. 182-3
72 *cf.* Eccli. i.5 82 *cf.* Matth. xii.36 84 *cf.* Colos. ii.8

---

61 hystorici C 62 Titulivium CL Titumlivium BC[2] 62 Lucanum Virgilium B 63 *ex* Pompeum C[2] 64 accendant BCL *corr.* C[2] 70 causam *in* cautam *corr. fort. Salutati* C 76 etiam] et BL 79 qui] quia BL 79 phylosophiam C 79 contensiosis *ex* contempsiosis C[2] 84 phylosophiam C 85 set L

Apostolorum quidam mundani phylosophi et fortassis Platonici narrantur ad Christi fidem conversi, quorum libri per dictos Apostolos non usti sed venditi dicuntur et eorum pretia inter fideles divisa. Si legendi non erant, nullatenus erant vendendi, nisi dixeris avaros mundi contemptores Apostolos de illicitis et iniuria Dei velle potuisse ditari.

In Canone vero et regula Christiane vite digesta hec nova questio videtur ad plenum sopita. Nam in distinctione xxxvii[a], postquam Gratianus recitaverat dicta que videntur in cortice philosophorum studio derogare, ut sui moris est, obiecta deponit et elucidat veritatem, concludens per Bedam et alios plures. Ait namque Beda venerabilis in libro Regum: "Turbat acumen legentium et deficere cogit, qui eos a legendis secularibus libris omnibus modis existimat prohibendos; in quibus, si qua inventa sunt utilia, quasi sua sumere licet. Alioquin Moyses et Daniel sapientia et litteris Egyptiorum Caldeorumque non paterentur erudiri, quorum tamen superstitiones simul et delicias horrebant. Nec ipse magister gentium aliquos versus poetarum suis vel scriptis indidisset vel dictis." Hec Beda. Hostiensis quoque, huius doctrine elucidator precipuus, ubi de qualitate perficiendorum notabiles glosas apponit, sciolum liberalium artium ordinandum diffinit. Sed in distinctionibus xv[a] et xvi[a] notantur universi libri prohibiti ab Ecclesia, inter quos non nominantur hii qui hodie—utinam sine livore—a quibusdam paucis fortassis ignorantibus eos acclamantur, infesti humane saluti et penitus non legendi.

Iam si doctorum florentia prata sanctorum percurramus,

---

94 non usti] *Dominici erravit; cf.* Act. Apost. xix.18-19: 'contulerunt libros et combusserunt coram omnibus' *etc.* 104 Bed. *Expos. in Sam. Proph.* 2.9 (PL 91.589d); *apud* Grat. i *Decr.* d. 37, c. 8 (PL 187.204) 113 *cf.* Glos. ad Grat. i *Decr.* d. 37, c. 12 (206); Petr. Dam. *Opusc.* 45.1 (PL 145.695sq.) 114 *cf.* Grat. *ibid.* d. 15 et 16 (207sq.) 119-124 *cf. capp. 4.67; 8.280: cum haec sint opiniones Salutati in epist. ad frat. Ioannem de Samminiato scriptae (ed. Novati IV p. 170sq.), apparet Ioannem Dominici ipsam epist. iam vidisse (vide Prolegom.)*

---

93 ad *in ras.* C[2] 97 iniuriam B 98 canone *ex* cane C[2] 99 distintione C 105 existimant C 107 Daniel] David C 107 licteris C 108 Egipciorum BL 109 delitias C 111 Hostiensis *i.e.* Petrus Damianus Ostiensis 114 distintionibus C 119 sanctorum *in ras.* C

vel parum certum erit quod non prohibent legere illos quorum dictis ipsorum tractatus venustantur, ut floribus plante. Cur ergo nobis dicuntur prohibita, ut verbis tuis mellifluis utar, si sanctis doctoribus sunt concessa et in tractatibus eorum lucent ut sydera celi?

[Cap. 5]

Tangam quinto pro supplemento rationis premisse aliam viam, que est: ad studium sacre scripture pariter et intellectum fidelis quilibet obligatur, ad quod nisi previis scientiis, secularibus nuncupatis, communiter pervenire non potest. Igitur non solum prefate littere non sunt prohibende sed et solertissime imperande. Hec consequentia non dubitatur, cum media—sine quibus finis imperatus non potest haberi—sub fine simul mandari dicantur. Quisquis enim me iubet mare transire, navis iubere creditur usum. Sic determinat Doctor sanctus mandata veteris legis sub novo testamento currentes realiter obligare, quia sine illis ad observantiam unici precepti, quod est perfecta dilectio consumata, nemo Christianorum valet communiter pervenire. Istud autem 'communiter' in ratione estat appositum, quoniam, si de speciali prerogativa Spiritus Sancti Apostoli fuerint omni doctrina in momento repleti, et Paulus ad divinam dilectionem, quoad statum vie spectat, perfectam transierit medio pretermisso, non est ad universale ducendum. Quod enim ob gratiam alicui est concessum, in consequentiam non est tradendum. Privilegia quippe sunt paucorum, sed leges pro pluribus dicuntur sancite. Hinc ad Paulinum de studio litterarum scribit beatissimus Ieronimus dicens: "Quicquid enim aliis exercitatio et cotidiana in lege meditatio tribuere solet, hoc illis, scilicet Apostolis, Spiritus Sanctus suggerebat."

Antecedens vero bimembre pro qualibet parte ipsius est clarum. Nam quod oporteat Christianum sacras litteras legere ex eo est notum quia expedit ad salutem Christianum totam sanctam scripturam credere et quamlibet partem

---

9 mare transire] *cf.* Thom. Aq. I^{a}q.19,a.3 10 *cf. ibid.* I^{a}II^{ae}q.107,a.1 15 *cf.* Act. Apost. ii.4; iv. 31 20 *cf.* Grat. ii *Decr.* 26.2.4 23 Hier. *Ep.* 53.3 (PL 22.543) 28 *cf.* Thom. Aq. I^{a}II^{ae}q.76,a.2

---

1 suplemento C 5 lictere C 12 *ex* oservantiam C^{1} 15 spetiali C 16 *ex* omnem doctrinam C$^{?}$ 18 non . . . ducendum *om.* L *in mg. add.* L^{1} 20 trahendum BL 22 licterarum C 29 sacram BL

illius implicite vel explicite. Non enim minus est infidelis qui negat Habraam duos filios habuisse quam qui dogmatizat Christum non esse de virgine natum. Nam in utroque articulo pariliter derogat auctoritati Spiritus Sancti et veritati prelibate scripture. Unde fit quod, cum ille a maiestate et ista a veritate panduntur deserta, neutro auctoritas de cetero concedatur. Hoc sensit divus Augustinus et pluribus pluries scripsit. Ait namque ad Ieronimum epistola prima: "Si ad scripturas sacras admissa fuerint vel officiosa mendacia, quid in eis remanebit auctoritatis? Que tandem de scripturis illis sententia proferetur, cuius pondere contentiose falsitatis obteretur improbitas?" Item epistola octava ad eundem: "Ego solis scriptorum qui iam 'canonaci' appellantur didici hunc timorem honoremque referre, ut nullum eorum errasse audeam credere," et cetera. Si autem expedit credere, profecto oportet legere vel audire iuxta doctrinam apostolicam ad Romanos: *Omnis enim quicumque invocaverit nomen Domini salvus erit. Quomodo ergo invocabunt in quem non crediderunt? Aut quomodo credent ei quem non audierunt?* et cetera.

Adhuc in sacra scriptura continetur tota series perfectionis humane. Et ergo, quia *quecumque scripta sunt ad nostram doctrinam scripta sunt*, et *omnis scriptura divinitus inspirata utilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia, ut perfectus sit homo Dei ad omne opus bonum instructus,* sicut ad Thymotheum Paulus scribit, legi omnes scripturas oportet. Ne autem hic emulus subiectum reperiat cavillandi, nolo inter debitum et licitum disputare; nam eque bene sequitur intentum, si licet Christianum litteras sacras studere sicut si obligatur vel debet.

---

38 Hier. *Ep.* (Aug. ad Hier.) 67.3 (PL 22.648) 42 *ibid.* 116.3 (937) 46 Rom. x.13 51 Rom. xv.4 52 ii Tim. iii.16-17

---

30 minus est] est nimis BL 34 ille . . . ista] *sc.* Spiritus Sanctus . . . veritas scripture 40 sententiam C (! S) 42 scriptoribus B 42 canonici *recte* B 45 legere] leg *in ras.* C 47 ergo] go B 48 quomodo *ex corr.* C[2] 51 ergo] go B (*ut saepe*) 51 quia *om.* BL 55 Thimoteum B Thimotheum L 59 si licet] *vide prolegom.* 59 Christianum] -um *in ras.* C

Modo pars secunda deducitur luculenter sic. Sacra scriptura est plena tropis, figuris, coloribus, figmentis, disputationibus, consequentiis, silogismis, enthimematibus, numeris, mensuris, modulationibus, psalmis, ymnis, canticis, ecentricis, concentricis circulis, signis, syderibus, planetis, stellis et eorum motibus, somniis, visionibus, prudentiis et similibus, rerumque naturis velatis, ad intelligentiam multiplicem ordinatis, et hec non docet sed docta supponit. Igitur nullus ignarus istis scientiis, que de illis inclusis disputant, ad perfectum poterit divine scripture fructuose scolas intrare. Antecedens consequentie prelibate est notum cuicumque semitas eius utcumque intranti, et consequentia est de se patens. Preterea venerabilis Hugo de Sancto Victore sacram scripturam quemlibet studere volentem instruit dicens: "Noli contempnere minima, quia paulatim defluit qui minima contempnit. Si primum alphabetum discere contempsisses, nunc inter grammaticos tantum nomen non haberes. Scio quosdam esse qui statim philosophari volunt, quorum scientia forme asini est similis. Noli huiusmodi imitari.

Parvis imbutus temptabis grandia tutus."

Et iterum dicit idem doctor: "Quid est quod ex tanta turba discentium, quorum multi et ingenio pollent et exercitio vigent, tam pauci inveniantur quibus ad scientiam pervenire contingat? Sciendum est quod in quolibet negotio duo sunt necessaria, opus videlicet et ratio operis, que ita connexa sunt ut alterum sine altero aut inutile sit aut minus efficax. Verumtamen melior est, ut dicitur, prudentia fortitudine, quia et pondera aliquando que movere non possumus viribus arte levamus. Sic nimirum est ex omni studio qui sine ordine et discretione operatur: laborat quidem sed non

---

75 Hugo de S.V. *Didasc.* 6.3 (PI 176.799c) 82 *ibid.* 5.5 (793c sq.) 88 *cf.* Eccle. ix.16

---

64 ynnis C (! S) *pro* hymnis 68 set L 68 docto B 73 est *in ras.* C 73 *ex* prepterea C^2 74 scriptura B 76 primo BL 78 habuisses B 78 esse *om.* BL 80 ymitari C 85 est *om.* BL 89 que et B 90 nimirum *ex* nimium C

proficit et, quasi aerem verberans, vires in ventum fundit. Aspice duos pariter silvam transeuntes, et hunc quidem per devia laborantem, illum vero recti itineris compendia eligentem: pari motu cursum tendunt sed non eque perveniunt. Quid autem scripturam dixerim nisi silvam, cuius sententias quasi fructus quosdam dulcissimos legendo carpimus, tractando ruminamus? Qui ergo in tanta multitudine librorum discendi ac legendi ordinem non custodit, quasi in densitate saltus oberrans, tramitem recti itineris perdit; et ut dicitur, *semper discentes et nunquam ad scientiam pervenientes*." Hinc pro conclusione sui verbis utor eiusdem dicentis: "Quicumque ad scientiam pertingere cupit, si relicta veritate artium reliquis se implicare voluerit, materiam laboris—ut non dicam infinitam—plurimam inveniet et fructum exiguum. Quapropter michi videtur operam dandam esse artibus, ubi fundamenta sunt omnium et pura simplaque veritas aperitur. Et ideo errant qui, relictis artibus, quasdam scientias eligunt in quibus se posse fieri perfectos putant." Hec Hugo. Hac via questionem subiectam disertissime determinat Augustinus, ubi facunde tractat De Doctrina Christiana. Libro quippe secundo fere nil aliud agit nisi, numeratis artibus, demonstrare quod, ipsis ignoratis, ad peritum studium paginis sacre aut nunquam aut raro contingit quempiam hominum pervenire. Sunt enim previa et, quasi precurrunt ancille dominam suam, linguarum notitia, peritia litterarum, dialetice lux, numerorum cognitio, scientia modulantis armonie, hystoriarum certitudo, promptus intellectus fabularum, rerum naturalium limpitudo, speculatio domestica syderum, artium praticarum familiaritas, diffiniendi et dividendi assiduitas, sine quibus in vanum laborant quicumque huius scripture thesaurum ad perfectum nituntur intrare. Testatur hoc idem Avicenna in Methaphisica sua, putans methaphisicam divinorum scien-

101 ii. Tim. iii.7 103 Hugo *op. cit.* 3.4-5 (769) 112 *cf.* Aug. *Doc. Christ.* ii.11,14,18,27,29,30-40 (PL 34.42-64)

98 ergo] enim C 98 tantam multitudinem C 107 simplexque B 114 *pro* paginae 118 *ex* armenie C² 120 practicarum B 124 Methafisica C

tiam et alias notitias vel artes huius solum ancillas. Ait enim in principio libri: "Ordo vero huius scientie est, ut discatur post alias scientias naturales et disciplinales. Sed post naturales ideo, quia de multis que conceduntur in ista sunt de illis que iam probata sunt in naturali, sicut generatio et corruptio et alteritas et locus et tempus et quod omne quod movetur ab alio movetur et que sunt ea que moventur ad primum motorem. Post disciplinales vero ideo, quia intentio ultima in hac scientia est cognitio gubernationis Dei altissimi et cognitio angelorum spiritualium et ordinum suorum et cognitio ordinationis in compositione circulorum, ad quam scientiam impossibile est perveniri nisi per cognitionem astrologie, ad quam nemo potest pervenire nisi per scientiam arismetice et geometrie," et cetera. Hunc habuit intellectum Alanus, sicque cum pluribus scriptoribus Christianorum exposuit illud Salomonis, quod videlicet *sapientia vera misit ancillas suas,* id est artes liberales et scientias naturales, *ut vocarent ad arcem et menia civitatis,* dicens per ipsas: *Si quis est parvulus, veniat ad me; et insipientibus locuta est,* et cetera.

Quisquis ergo existimat intrandum semitas scripture sacre, naturalis scientie peritia non obtenta, putat alendum infantulum duriori esca priusquam lacte, et terminos quosque, necessariis mediis pretermissis, petendos. Is volare imperat sine alis et pedibus abscisis quempiam precipit ambulare hominesque videre qui visivam potentiam nondum sunt assecuti. Propter hoc Grecorum eloquentissimus atque fidelis et sanctus, Basilius, in doctrine profectum mellitis sermonibus dirigens iuniores, poetas censuit ab eis fore studiose legendos.

---

126 Avic. *Met.* 1.3c 139 *cf.* Alan. *Anticlaud.* 2.8sq. (PL 210.508sq.) 141 Prov. ix. 3-4 152 *cf.* Basil. *Homil. xxiv ad Adolesc.:* quomodo ex gentilium doctrinis proficiant (PG 31.563): *hoc opus tunc primum in Latinum conversum causae eorum qui studia saecularia sequebantur multum proderat (cf. Novati, Epist. di C.S. IV p. 184n.)*

---

128 quia multa de his que *Avic.* 128 ista] *i.e.* metaphisica 129 *ras. unius lit. post* probata C 131 ab. . . movetur *om.* C 136 pervenire B 146 *ex* optenta C[2]

[Cap. 6]

Etiam pro sexto loco, quasi idem arguens, tali persuasione procedo. Sanctiores Christianorum et utiliores unice religioni divine periti fuerunt secularibus doctrinis. Igitur licitum est minoribus et sequacibus circa studium earum versari. Sequela nota est multiplici via. Primo quoniam ipsi, velut nostri magistri, discipulos precesserunt, ad quorum discipulorum perfectionem spectat suos imitari doctores iuxta illud Salvatoris eterni: *Non est discipulus super magistrum.* Perfectus autem omnis erit si sit sicut magister eius. Hoc enim sepius orant Christiani clementissimum Deum, hoc frequentius predicant, ad hoc defunctorum suorum egregia facinora fideliter scribunt, scripta multiplicant et, ut legantur, elaborant persuasionibus multis, ut posteri sequantur bonorum vestigia patrum. Probatur hec eadem sequela secundo quoniam, si illi patres scripserunt ea que concernunt sanam doctrinam vitamque sanctam, decet nos legere, ut acquiramus utrumque. Sed quis sane mentis dixerit sine intellectu fore legendum? Legere enim et non intelligere est negligere. Non proficit in geometriam qui principia illius ab ea presupposita, velut alibi nota, arismetica caret; et ad astronomiam procedit in vanum quicumque hanc et illam ignorat. Sic cum supponant doctores Catholici et frequentius tangant probando, improbando, colorando, venustandoque moderate que utilia scribunt secularium litterarum principia et notitiam singularem, nemo Christianorum poterit eos intelligere, nisi fuerit talis doctrine luce perfusus. Ad quid ergo valent libri sanctorum tanto labore conscripti, tanto consilio approbati, tanto spatio conservati, tantisve impensis numero aucti, si modernis Christianis sit secularium litterarum studium interdictum, sine quarum peritia in vanum leguntur? Utique hos codices gentiles non habent Christiani, non intelligunt *ut*

8 Matt. x.24 32 Luc. xiii.7: '(ficulnea) ut quid etiam terram occupat?'

6 velud C 14 vestigia bonorum *sed sig. ord. corr.* C 22 et] vel BL 22 presupponunt B 25 licterarum C

quid terram occupant? Sapientia abscondita et thesaurus invisus, que utilitas est in utrisque?

Antecedens autem reor esse per se notum apud legentes doctores Catholicos, cum intellectu vel sine. Hii enim inveniunt que alibi didicerunt, illi se non intelligere sciunt, quia non habent que illi supponunt, si tamen datur eis hoc nosse quod nesciunt. Numquid commemorandum credimus turbam magnam sanctorum doctorum Latinorum et Grecorum, quam dinumerare nemo potest: Habraam videlicet, Moysen, Danielem, Paulum, Dyonisium, Clementem, Firmianum, Boetium, Hyllarium, Ieronimum, Ambrosium, Augustinum, Gregorium, Damascenum, utrumque Gregorium—Nisenum scilicet et Nazanzenum—Basilium, Athanasium, Crisostomum, magnum Leonem, venerabilem Bedam, Methodium, Ysidorum, Bernardum, Anselmum, istum Hugonem et illum Richardum, et Thomam singulorum prata discurrentem et in unum sertum divinum horum et aliorum Catholicorum et non Catholicorum flores subtiliter redigentem. Nonne videtur immanis belua Danielis, que trium ordinum dentium viribus carnes plurimas ostensa est devorare, quisquis presumptione ceca, dente canino, rodit labores mirificos scriptorum studentium et audientium quecumque etiam per ora gentilium, sicut quondam per asine rictus locutus estat Spiritus veritatis? Bona sunt ideo etiam de manibus iniquorum tollenda; nostra sunt ideo ab iniustis possessoribus revellenda; a Deo nobis concessa sunt ideo secure et libenter habenda.

Iste tres propositiones sunt sanctorum doctorum. Nam circa primam dicit divus Augustinus libro secundo De Doctrina Christiana: "Nos non propter superstitionem profanorum debemus musicam fugere, si quid inde utile ad intel-

---

33 Eccli. xx.32 51 trium . . . devorare] *cf.* Dan. vii.5 55 asine rictus] *cf.* Num. xxii.28 62 Aug. *Doc. Christ.* 2.18 (PL 34.49)

---

37 non *ss.* C[1] 41 Abraham B Habraan L 43 Hylarium B Hillarium L 45 scilicet et] aut BL 47 istum . . . illum] *i.e.* utrumque de Sancto Victore 48 et *in ras.* C[2] 48 Ricardum BL 48 Tommam C 50 suttiliter C 51 immanis] in manus B 52 ordinum] u *in ras.* C 55 sunt *ante* quondam *del.* L 62 prophanorum C

ligendas sacras scripturas rapere poterimus; neque ad illorum theatricas nugas converti, si aliquid de cytharis et organis quod ad spiritualia capienda valeat, disputemus. Neque enim et litteras discere non debuimus quia earum deum dicunt esse Mercurium, aut quia iustitie virtutique templa dedicarunt, et que corde gestanda sunt in lapidibus adorare maluerunt, propterea iustitia nobis virtusque fugienda est." Et contra Petulianum doctor idem sic fatur: "Si ergo Apostolus nescio cuius alienigene testimonium quia verum comperit etiam ipse est attestatus, cur nos apud quemcumque invenerimus quod Christi est et verum est, etiam si ille apud quem invenitur perversus est et fallax, non discernimus propter vitium quod homo habet veritatem quam non suam sed Christi habet? Et dicimus: sacramentum hoc verum est, sicut ille ait: *Testimonium hoc verum est.*" Hec ille; et habetur Prima, questione prima, *Dominus declaravit.* Pro propositione secunda dicit idem doctor eximius in eodem libro De Doctrina Christiana: "Philosophi autem qui vocantur, si qua forte vera et fidei nostre accommoda dixerunt, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt sed ab eis tamquam ab iniustis possessoribus in usum nostrum vendicanda." Item post quedam: "Quisquis bonus verusque Christianus est Domini sui esse intelligat ubicumque invenerit veritatem, quam conferens et cognoscens etiam in libris sacris superstitiosa figmenta repudiet." Et cetera multa ibi ad propositum istud.

Propositionem tertiam probat Cassianus octavum psalmum exponens. Ait enim: "Pisces fortasse philosophos vocat, qui huius mundi naturam erratica curiositate pertractant. Nam sicut illi, posita fronte, itinera sibi resecant pelagi inundatione confusa, ita et isti, capite demisso, venas

72 Aug. *Cont. Lit. Petil.* 2.30 (PL 43.282); *apud* Grat. ii *Decr.* c.1, q.1,c.87 (PL 187.519) 78 Ioann. v.32 82 Aug. *Doc. Christ.* 2.40 (63) 86 *ibid.* 2.18 (49) 92 Cassiod. (*non* Cassian.) *Expos. in Ps.* viii (PL 70.78)

64 rapere *in ras.* C[2] 72 aligenigine B 73 atestatus C 75 et *om.* B 83 accomoda BL 86 dominus B dominis L

rerum ratione humana assiduo labore perquirunt." Clarius istud deducit Augustinus, ubi supra primo, dicens: "Sicut enim Egyptii non solum ydola habebant et onera gravia, que populus Israel detestaretur, sed etiam vasa et ornamenta de auro atque argento, et vestem que ille populus exiens de Egypto sibi potius, tamquam ad usum meliorem, clanculo vendicavit (non auctoritate propria sed precepto Dei, ipsis Egyptiis nescientibus, commodantibus ea quibus non bene utebantur) sic doctrine omnes gentilium non solum stimulata et superstitiosa figmenta gravesque sarcinas supervacanei laboris habent, que unusquisque nostrum duce Christo de societate gentilium exiens debet et abhominari atque devitare, sed etiam liberales disciplinas in sui veritatis aptiores et quedam morum precepta utilissima continent, deque ipso uno Deo colendo nonnulla vera inveniuntur apud eos," et cetera. Et post: "Nonne aspicimus quanto auro et argento et veste suffarcinatus exierit de Egypto Cyprianus, doctor suavissimus et martyr beatissimus? quanto Lactantius, quanto Victorinus, optimus Hyllarius, ut de meis taceam, quanto et innumerabiles Greci?" et cetera ibi. Hac eadem figura sub aliis verbis utitur Gratianus ad finem eundem in Canone, distinctione xxxvii[a], capitulo *Legimus*, ubi pro robore tante veritatis memoratur Habraam et Moysen atque Danielem in omni scientia Caldeorum Egyptiorumque eruditos fuisse, subditque verba venerabilis Bede in libro Regum dicentis: "Si non licet Christianis litteris secularibus uti, Moyses et Daniel sapientia et litteris Egyptiorum Caldeorumque non paterentur

---

97 Aug. *ibid.* 2.40 (PL 34.63) 111 *ibid.;* Cassiod. *Inst. Div.* i.28.4 (PL 70.1142) 118 *cf.* Grat. i *Decr.* d.37,c.8,11 (PL 187.204sq.); *Abraham autem ibi non memoratur* 121 Bed. *In Sam. Expos.* 2.9 (PL 91.589); Grat. *ibid.; cf. cap. 4.104*

---

96 *ex* perquiritur C 97 Augustinus *om.* BL 98 Egipcii BL 101 Egipto BL 103 Egipciis BL 103 comedantibus BL 104 simulata *Aug.* 105 supervacanti BL 106 habeneque BL 107 *ex* habominari C[2] 108 in sui (! S) CL in sue B usui *Aug.* 112 Egipto L 113 martir C 114 quanto Victorinus *om.* BL 114 optimus] Optatus *Aug.* 114 Hylarius B Ylarius C 115 meis] vivis *Aug.* 120 Egipciorum L 123 Egipciorum L

erudiri, quorum tamen superstitiones simul et delicias horrebant. Nec ipse magister gentium aliquot versus poetarum vel scriptis indidisset vel dictis." Ubi glosa Theutonici Fratris Iohannis, Ordinis Predicatorum, sic notat: "Nam legitur Actuum xvii° quod, cum Paulus venisset Athenas, vidit aram ignoti Dei, in qua erat scriptum: 'Hec est ara ignoti Dei, in quo vivimus, movemur, et sumus.' A qua scriptura Apostolus cepit predicationem suam et aperuit illis Atheniensibus sensum illius scripture, prosequens de Deo nostro et dicens: 'Quem vos dicitis ignotum ego predico.' Et ideo tunc Dyonisius Ariopagita, videns quendam cecum transeuntem, dixit: 'Si illuminaveris hunc cecum, credam.' Statimque, invocato nomine Crucifixi, illuminatus est, et ille credidit. Indidit etiam in epistola ad Titum illud Epigmenidis poete (aliud enim fuit Aratri): *Cretenses, male bestie, ventres pigri* (Prima, questione prima, *Dominus declaravit*). Interserit etiam in prima epistola ad Corinthios, capitulo xv°, illud Menandri poete: *Sepe bonos mores corrumpunt colloquia mala.* Iterum usus est illo: 'Odero si potero; si non, invitus amabo.' Licet Ieronimus (De Consecratione, distinctione quinta, *Nunquam*) et

---

127 sq. *Haec glossa ad Grat. i Decr. d.37,c.7 in ed. Grat. cum glossis, iussu Greg. XIII, Lugud.* 1606, *invenitur* (*p. 183*), *sed fontes glossatoris, ut possum, adfero* 128-133 *cf.* Act. Apost. xvii.23sq.; Aug. *Cont. Lit. Petil.* 2.30 (PL 43.282); Hier. *Comm. in Tit.* i.12 (PL 26.607sq.) 134 *cf.* Vinc. Bellov. *Hist.* 10.16 137-142 *cf.* Hier. *Ep.* 70.2 (PL 22.665); *Comm. in Tit.* i.12; Boccac. *Gen. Deor.* xiv.18; Vinc. Bellov. *Nat.* prol. 8 138 i Tit. i.12 141 *cf. etiam* Grat. ii *Decr.* c.28,q.1,c.12; i Cor. xv.33 143 Ov. *Am.* iii.xi.35; *cf. cap. 28.57: 'Salva reverentia glosantis, in scriptis Pauli nequit reperiri'* 143 Ieronimus] *cf.* Grat. iii *Decr.* d.5,c.33 (PL 187.1866b), *ubi Hier. scribens ad Rusticum Vergili versus citat*

---

124 *ex* eduriri (?) C 124 delitias C 125 aliquod BL 126 Theutonici] *Quis hic Ioannes Teutonicus sit incertum est. Quidam Semeca Teutonicus, praepositus S. Stephani Halberstadiensis, qui obiit a. 1243, in Decretum Gratiani glossas scripsit aut collegit, postea auctas a Bartholomeo Brixiensi aliisque; ipse autem O.P.—ut hic Dominici dicit—non erat (cf. Fabric. Bib. Lat. IV p. 143, ed. 1754; Quétif-Echard, Scrip. Ord. Praed. I p. 489). Erant quidem Teutonici huius Ordinis, sed utrum tales glossas scripserint disputatur (cf. Fabric. ibid. I p. 151; Quétif-Echard. ibid. I p. 525)* 136 Christi crucifixi B 137 epistola . . . Aratri (! S); aliud . . . Aratri *glossa non habet* 139 ventre B 141 Menandri] in Evandri BL 142 mala] prava B 144 distintione C

Augustinus (xxvi°, questione quinta, *Nec mirum*) poetarum metris utantur. Iuris peritus capit dictum Virgilii (Digestis, De Rerum Divisione, § *Cenothophium*) et Homeri (Digestis, De Contraenda Emptione, § *Pretium*)." Hec glosa. Item idem Apostolus, de magis Pharaonis loquens ad Tymoteum, nomina recitat de Apocrifis sumpta, dicens: *Quemadmodum Iannes et Mambre.* Iudas etiam in sua epistola meminit prophetiam Enoch, que in sacris litteris non habetur. Nonne sacer antistes Ambrosius, habens ad populum verbum, Anthey fabulam ad Christum resurgentem typica expositione reducit? Benedictus quoque XI in Extravaganti fabula utitur ydre. Non vacat singulos sermones sanctorum dictis philosophicis rutilantes particulariter numerare. Sufficit autem hosti eorum doctrine quia licet; ex quo fere omnes id fecerunt. Ait enim Petrus Blesensis: "Nunquam super verbis faciam questionem de qua facultate sumantur, dummodo edificent ad salutem. Nam nec de herbis queritur qua terra vel cuius ortulani cura et cultura adoleverint, dummodo vim habeant sanativam." Nam et de fabularum gentilium moralitate quandoque forma eruditionis elicitur, quoniam "fas est et ab hoste doceri."

Audiat hec philosophorum hostis verbosus, sciens quod, dum illorum gimnasia conatur evertere, dum detrahit studentibus eos, os ponens in celum, blasphemus videtur in Deum et sanctos. Nam detrahit Deo qui lectiones eorum mandavit sive concessit. Obloquitur de sanctis viris tantis ac talibus, qui in eorum dictis versantur; veritatem im-

---

145 Augustinus] *cf. ibid.* ii *Decr.* c.26,q.5,c.14 (*utitur Lucani versibus*) 147 *cf.* Iustin. *Dig.* i.8.6 147 Homeri] *cf. ibid.* xviii.1.1; *cap.10.74sq.* 151 ii Tim. iii.8: 'Quemadmodum autem Iannes et Mambres restiterunt Moysi' 152 *cf.* Iud. Ep. 14 154 *non inveni* 155 *cf.* Corp. Iuris Canon. *Extrav.* V.7.1 (ed. Lancelotti, II p. 387); *Benedictus de malis redintegrandis dixit: 'septem uno Hydrae amputato capite suscitasse'* 160 Petr. Bles. *Ep.* viii (PL 207.24) 165 *cf. cap. 2.8*

---

150 Thimoteum B 150 apocri B apcrifis C apocrisio L *pro* apocryphis 151 Manbre C 152 propheticam B 154 Anthei BL *pro* Antaei, *gigantis quem Hercules necavit* 156 Estravaganti C 161 summantur C 162 ortulani *ex* ortolani *male corr.* C^2 hortulani *Petr.* 168 ginasia L 169 eos *om.* B 170 nam *ex* non(?) C^2

pugnat, quam per illos non raro locutus est Deus; auctores infamat qui virtuose vivendo maxima queque virtuosa scripserunt; et insuper adversus otium sanctum perniciosum erigens bellum, otium nutrit ferinum, si non stat per ipsum quin ab officio speculationis vitalis nonnulli inepti mechanicis, voluntate vel natura, aleis, rapinis, cedibus, luxuriis, aliisque voluptatibus pravis se tradunt, ad que prona semper in malum iuvenilis etas est tota proclivis cuiusque vitium est nescire regere impetus. Apud Aristotelem namque in Topicis: "Melius est philosophari quam ditari."

---

182 Arist. *Top.* iii.2.21; *apud* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Met.* i lect. 2 (ed. Bibliop. v. 24 p. 348)

---

175 pernitiosum C   182 Thopicis C

[Cap. 7]

Naturam non destruit verum perficit gratia. Sed litterarum secularium studium est naturale. Igitur gratia baptismatis non tollit litterarum naturalium usum sed potius perficit, imperat, et commendat. Huius septime rationis forma est sufficiens in materia, et maior est fidelis et a sanctis doctoribus veritas nota, sepius ut familiarissima usitata. Quis namque dixerit aliud esse officium gratie quam reducere hominem ad pristinum statum unde cecidit per peccatum? Hinc Doctor sanctus equidem sumit exordium effectuum, quos gratia largitur, in tractatu ipsius quem habuit circa finem Prime, secunde: quod videlicet ipsa sit principium cognoscendi vera, maxime que referuntur in Deum.

Modo probanda est ista minor, licet vulgaribus nota, scilicet quod studium litterarum secularium sit homini naturale. Hanc autem deduco octo rationibus in dictis antiquorum fundatis. Quid enim ponam de meo, egenus et inops, qui nescio loqui? Cur inveniendis novis orationibus insudabo, cum *nil sit novum sub celo*, per Salomonem teste Spiritu Sancto? Quare honorem non reddam patribus venerandis, quorum nos laboribus honoramur? Anne putabo furandum esse, ut cum dedecore restituere cogar invitus? Habeant honos qui onus tulerunt, nam prima Veritate testante: *Alii laboraverunt, et nos introivimus in labores ipsorum.*

Prima ratio hec est. Philosophia perficit humanam naturam; ergo non prohibetur a gratia. Assumptum est Annei epistola lxxvii^{a} dicentis: "Omnia suo bono constant. Vitem fertilitas commendat, sapor vinum, velocitas cervum. Quam

---

11 *cf.* Thom. Aq. I^{a}II^{ae} q.113, a.2; q.114,a.2sq. 19 Eccle. i.10 23 Ioann. iv.38 27 Sen. *Ep.* 76.7-10

---

1 sed *post* verum *del.* C$^{?}$ 3 licterarum C 4 impetrat BL 5 maior] *sc.* propositio 6 nota] non B 7 visitata BL 7 esse aliud *sed sig. ord. corr.* C 15 secularium litterarum BL 19 celo *in ras.* C^{1} 23 *pro* honorem; (! S) 23 tullerunt L tulerint *Novati, Ep. di C. S., IV p. 219* 23 vero *post* alii *exp.* L 26 Annei] amici BL

fortia dorso iumenta sint queris, quorum hic usus est sarcinam ferre. In cane sagacitas prima est, si investigare debet feras; cursus, si consequi; audacia, si mordere et invadere. Id cuique optimum esse debet cui nascitur, quo censetur. In homine optimum quid est? Ratio. Hac antecedit animalia, deos sequitur. Ratio ergo perfecta proprium bonum est; cetera illi cum animalibus satisque communia sunt. Valet? Et leones. Formosus est? Et pavones. Velox est? Et equi. Non dico; in hiis omnibus vincitur. Nunc quero quid in se maximum habeat. Corpus habet? Et arbores. Habet impetum ac motum voluntarium? Et bestie et vermes. Habet vocem? Sed quanto clariorem canes, acutiorem aquile, graviorem tauri, dulciorem mobilioremque luscinii. Quid in homine proprium? Ratio. Hec recta et consumata felicitatem hominis implevit. Ergo si omnis, cum bonum suum perficit, laudabilis est et ad finem nature sue pervenit, homini autem suum bonum ratio est, si hanc perficit, laudabilis est et finem nature sue tetigit. Hec ratio perfecta virtus vocatur, eademque honestum est," et cetera ibi. Cum igitur speculatio et otium litterarum perficiat rationem, studium litterarum est nature perfectio. Ab hac cecidit primus noster parens in terra, qui a suo optimo Creatore positus erat in paradiso ut operaretur, non glebas scindendo, non tradendo semina sulcis, vel quodvis tale praticum exercendo, que non erant congrua loco, sed ut operaretur operatione optima intellectus, in Creatorem per creaturas gradatim scandendo. Etenim primo constitutus est philosophus quam theologus, cui ante datum est creaturis notis imponere nomen quam per creaturas ad Creatorem venisse. Hoc tale certe opus est totius naturalis philosophie exercitatio studiosa pariter et iocunda; hanc qui nititur impugnare, hominis felicitati invidus, eum sata-

---

30 prima] p *in ras.* C[2] 34 sequitur deos B 39 ac] et B 39 voluntarium . . . canes (! S) 41 thauri BL 43 consummata C *virg. del.* C[7] 43 implevit hominis B 43 res (?) *post* omnis *ss. vid. et tunc eras.* C omnis res *Sen.* 47 *ex* eandem C 52 *ex* quovis C[2] 53 practicum B 56 ante] autem BL 58 opus certe *sed sig. ord. corr.* C 60 eum] cum B 60 *i.e.* (ille) satagit convertere eum (hominem) in omnem beluam

git mira transformatione in omnem convertere beluam, ac dum dampnat poetas volentes brutales homines in rationales creaturas reducere, inique poesis est doctor insanus. Videns namque Cantor divinus homines diabolica persuasione mutatos in feras, solum per usum intellectus poetizando docuit eos posse ad pristinum statum reformari, dicens: *Homo cum in honore esset non intellexit; comparatus est iumentis insipientibus, et similis factus est illis.* Quam aperte hic loquitur iste Speculator egregius, quod antiquus serpens, hominis hostis, solum persuaserit non studendum sed edendum et, quia non intellexit, non studuit nature rerum speculando, non laboravit, factus est brutalis, insipienti similis! Non dixit 'similis furiose vel dedite voluptati nature 'sed 'insipienti,' ut omnes confundat qui opponuntur Musis litterarum sacratis.

Secundo vero dico quod, cum naturalis philosophia sit perfectiva intellectus humani, nullo modo est interdicenda Christiano cuiquam, quem decet tanto perfectiorem esse ceteris quanto Deo vicinior predicatur. Radix huius rationis patet, quia obiectum adequatum intellectus creati est veritas; non autem hec veritas, illa, vel illa, sed omnis veritas. Alias uniuscuiusque intellectus, esset perfectus, qui tantum sciret unicam veritatem, ut puta, 'omne totum est maius sua parte,' (que est per se nota cuilibet terminos percipienti); et hoc est falsum. Manifestum est enim quod, sicut non satiatur oculus visu, ita neque intellectus veritatibus scitis, ad reliquas eo magis avidus quo per precedentes est magis dispositus. Probat hoc sanctus Doctor Contra Gentiles diffuse. Perficitur namque intellectiva potentia exercitio speculationis subtilis, prout probat Philo-

---

67 Ps. xlviii.13 83 Thom. Aq. i *Sent.* d. iii, q.5 89 *cf.* Thom. Aq. ii *Cont. Gent.* 73-78 90 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. de Anima* ii.11; iii.9

---

61 omnem] hominem B 64 Cantor] *sc.* David; creator B 64 dyabolica BL 69 hic *om.* BL 84 maior L 85 falsum] *i.e.* etiam si aliquis unicam talem veritatem sciret, non ea de causa intellectus eius perfectus esset; ei tota veritas primum scienda est: ergo suppositio falsa est 85 enim] autem BL 87 quo *ex* quod C 90 suttilis C

sophus tertio De Animo. Oportet igitur ad hoc, quod perfectus sit intellectus humanus, quod vel videat in fonte omnes veritates simul, quod tantum est spiritibus beatis concessum, vel quod per omnes rivulos eius discurrat in via. Sic ergo omnem philosophiam veritatem habentem, moralem, phisicam et divinam, poeticam et hystorialem, non minus et rationalem, debet omnis Christianus studere, quem pre ceteris oportet perfectiorem intellectum habere. Que est ista dementia que persuadet solum populum Christi brutis similem fieri, si Christiana lex vetat studium secularium litterarum, in quibus sunt innumere veritates, quas littere Christianorum non tradunt sed supponunt, et libri philosophorum permittunt et suadent omnem doctrinam solertissime intueri? Nonne illa videtur timida, quasi sit inermis, et philosophia fortis tutaque nichil pavere? Nonne reginam in regno anime volitivam philosophia reddit perfectam? An ille putandus est bene vivere qui, ratione semota, casu ducitur vel fortuna? Absit. Sed tantum is qui, quocumque perveniat, ducitur ratione. Ait equidem Aristoteles Ethicorum secundo: "In hiis que secundum virtutes fiunt requiritur qualiter habens operatur: primum quidem si sciens; deinde si volens; prepter hec autem tertium, si finem etiam inmutabiliter operetur. Hec autem ad operandum alias artes non connumerantur preter scire; hoc autem prestat philosophia." Ergo hec legenda est, que facit volitivam perfectam, sine cuius assensu nullus actus humanus veridice potest dici perfectus. Totam hanc rationem format Anneus epistola xxxviª, ubi inter cetera dicit: "Hanc viam dabit tibi philosophia; ad hanc te confer, si vis salvus esse, si securus, si beatus." Et post: "Si vis omnia subicere tibi, te subice rationi; multos reges, si ratio te rexerit. Ab illa disces que et quemadmodum agredi debeas. Non incidas rebus. Neminem mihi dabis qui sciat

---

110 Thom. Aq. *Comm. in Arist. Eth.* ii.4; *apud* Vinc. Bellov. *Hist.* iii.86
119 Sen. *Ep.* 37.3 120-126 *ibid.* 37.4-5

---

91 opportet C 94 per *ss.* C[1] 98 opportet C 103 permictunt C
108 is qui] hiis BL 110 *ex* Aristotiles C[2] 112 deinde] inde BL
112 propter B *pro* praeter 113 si *in ras.* C 113 eciam operetur B

quomodo quod vult ceperit velle." Et iterum: "Non minus sepe fortuna in nos incurrit quam nos in illam. Turpe est non ire sed ferri," et cetera. Concordat satis huic sententie Aristoteles secundo Ethicorum, capitulo quarto: "Philosophia enim non solum linguam habet sed etiam manus, quia docet que tenenda sunt pariterque agenda." Aiebat namque Epithetus philosophus, sicut narrat Agellius libro Noctium Athicarum: "Litteras atque doctrinas philosophie, cum in hominem falsum atque degenerem tamquam in vas spurcum atque pollutum influxissent, veterari, mutari, corrumpi, et urinam fieri. Est," inquit, "videri nonnullos pecunie cupidos, glorie multatos, libidinum servos, ut cum qualitate pugnet oratio; reprehensibile enim apud philosophos fuit profiteri vitam philosophicam et tamen non vivere secundum eam."

Iterum legenda est a cunctis Christicolis beata philosophia, que totam concupiscibilem dirigit, ornat, et perficit. Utar namque testimonio Christiani doctoris Hugonis in libro Didascolicon sic perorantis: "Qui enim diligenter inspicere voluerit quid antiqui propter amorem sapientie pertulerint, quam memoranda posteris virtutis sue monumenta reliquerint, quamlibet suam diligentiam inferiorem esse videbit. Alii calcabant honores, alii proiecerunt divitias, alii acceptis iniuriis gaudebant, alii penas spreverunt, alii, contubernia hominum deserentes, ultimos recessus et secreta heremi penetrantes, soli se philosophie dedicabant, ut quantum mente et intelligentia a ceteris differrent, ipsa locorum distantia demonstraret, ne una teneret habitatio quos non eadem sociabat intentio. Cuidem philosopho referebat quidam dicens: 'Numquid non vides quia te deri-

---

127 *vix mihi Arist. Eth.; cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Eth.* ii.4 131 Gell. *N.A.* xvii.19 142 Hugo de S.V. *Didasc.* 3.15 (PL 176.775b)

---

124 et iterum *om.* BL 130 *ex* Ephithetus L Ophitetus B *pro* Epictetus 130 Agellius *pro* A. Gellius *semper scribit Dominici; Salutati quoque (Ep. I p. 203) 'Agellius' scripsit, sed etiam 'Aulus Gellius' (ibid. II p. 477)* 131 ex Aticarum L^1 Acticarum B 133 inveterari B 133 *ex* conrumpi $C^?$ 137 vitam *in ras.* C 138 eam eam B 141 Christi B 142 Didastolicon C 145 relinquerint BL

dent homines?' Et ille: 'Ipsi me,' inquit, 'et eos asini.' Cogita, si potes, quanti extimaverit laudari ab hiis a quibus nec vituperari timuit." Brictanici delectat verba referre. Ait namque libro tertio: "Quis Themostenis diligentiam, Frontonis gravitatem, continentiam Socratis, Fabricii fidem, innocentiam Nume, pudicitiam Scipionis, longanimitatem Ulixis, Catonis parcitatem, Titi pietatem ymitatur? Quis non cum admiratione veneratur? 'Probitas siquidem laudatur et alget.' "

An dubitabit aliquis utrum officium sit philosophie irascibilem portionem hominis et moderari et perfecte placare? Ipsa enim est illa sapientia que secundum Stoicos hominem imperturbabilem facit, atque uniformem in utraque fortuna conservat. Et ut cum Cassiodoro loquar libro tertio epistolarum: "Scientia litterarum, quod primum est, in homine mores purgat; quod secundum, verborum gratiam subministrat; in utroque beneficio mirabiliter et castitas ornat et loquacitas, cuius est facere de irato benivolum, de suspecto placatum, de austero mitem, de adversante propitium."

Homo preterea, a feris distinctum animal sociale, hoc bonum qualiter preservabit, nisi duce philosophia, que docet quomodo sit vivendum homini et qualiter convivendum? Loquatur hic Seneca epistola xxviiii^{a} dicens: "Nunquam volui placere populo. Nam que ego scio non probat populus; que probat populus ego nescio." Et post pauca: "Quis enim populo placere potest cui virtus placet? Malis artibus popularis favor queritur: similem te illis facias

---

157 Ioann. Sar. *Polic.* 3.9 (PL 199.493) 161 Iuven. *Sat.* i.74 168 Cassiod. *Ep.* iii.33 (PL 69.595) 176 Sen. *Ep.* 29.10 179 *ibid.* 29.11-12

---

154 inquid me inquit L 156 Britanici BL 157 qui BLC *corr.* C^{7} 157 Themostenis] Demoscenis B Themistoclis *Ioann. Sar.; cf. cap. 7.204* 158 Fabritii C 159 Nume Pom. B 160 Tyti C 160 parcitatem . . . veneratur (! S) 160 qui BLC *corr.* C^{7} 165 sapientia] philosophia BL 165 Stoycos C 170 *apud Cassiod.:* '. . . et tacitos ornat et loquentes. Ducantur ergo ad penetralia libertatis laudati merito suo, ornati iudicio meo: habituri sine dubio gratissimum senatus quorum ars est facere.' 173 *ex* prepterea C^{2} 173 sotiale C 174 phylosophia L 180 *ex* popuraris C^{2} 180 illi B

oportet; non probabunt nisi agnoverint. Multo autem ad rem magis pertinet qualis tibi videaris quam qualis aliis. Conciliari nisi turpi ratione amor turpium non potest. Quid ergo illa laudata et in omnibus preferenda artibus rebusque philosophia prestabit? Scilicet ut malis tibi placere quam populo, ut existimes iudicia, non numeres, ut sine metu deorum hominumque vivas, ut aut vincas mala aut finias. Ceterum si te video celebrem secundis vocibus vulgi, si intrante te clamor et plausus, pancomimica ornamenta, obstrepuerunt, si tota civitate femine te puerique laudaverint, quid ni ego tui miserear, cum sciam que via ad istum favorem ferat?" Hec ille. Ut autem aliquando hec ratio terminetur, quid potest ad humani generis perfectionem spectare que non doceant littere seculares, hominem in utroque constituentes felicem (ut sub uno parafello duplex ratio comprehendatur)? Quales homines suo lacte philosophia nutrivit, concessit mundo, secula decoravit, et orbem terrarum illustravit ubique! Libet mendicatum ab Hugone pariter mendicante verbum recitare, dicente: "In philosophis fuit venerabilis ymago virtutis, cum sine fide et dilectione substantia virtutis esse non possit." Utinam tales inveniantur in nobis qui virtutis ymaginem teneant! Quis enim umbras virtutum induit, quibus videmus floruisse gentiles? "Quis enim Themestodis diligentiam, Frontonis gravitatem, Socratis continentiam, Fabricii fidem, pudicitiam Scipionis, longanimitatem Ulixis, Catonis pietatem imitatur," que quasi quedam seculorum suorum sydera splenduerunt, tempora sua illustrantes? Profecto libuit Cice-

---

199 *cf.* Hug. de S.V. *Quaest. in Ep. Pauli* 38-39 (PL 175.440)
204 *cf. supra 157*

---

181 opportet C 181 agnoverint] arguerint B 183 *ex* rationi C 188 vulgi vocibus *sed sig. ord. corr.* C 188 *ex* volgi C 189 pantomimica B 193 quid . . . que (! S) 195 parafello *sic* CL parasello B *pro* parallelo (?) 195 duplex ratio] *sc.* 'in utroque' facit hominem felicem, in rebus saecularibus et divinis 196 comprehendatur *om.* C *in mg. add.* C^2 199 comprehendat *ante* pariter *del.* C^2 199 medicante L 199 *ex* dicentem C^2 200 fide] fine C 204 est et supra in al' facie *in mg. ut vid. Salutati add. C* (*i.e. supra 157*) 204 Themescedis B Demoscenis *in mg.* B^2 205 FabritiiC 207 quasi *ex* quas C^2

roni in prologo Rethorice exclamando sic fari: "O vite philosophia dux! O virtutis indagatrix expultrixque vitiorum, tu inventrix legum, tu magistra morum et discipline fuisti!" Crisippus quoque nobis subveniat tueaturque iura sua. Ait enim: "Sapientem nullis indigere et tamen illi multis rebus opus est; contra, stulto nulla re opus est, nulla enim re uti scit sed omnibus eget. Sapienti et oculis et manibus et multis ad cotidianum usum necessariis opus est, sed eget nulla re. Egere enim necessitas est, nichil sapienti necesse est," cum ceteris que diffuse prosequitur. Anneus epistola nona eleganti sermone probans philosophiam solam supplementum esse omnium rerum, cum Salomone de sacra theologia testante qui ait, *Venerunt autem michi omnia bona pariter cum illa,* aliis suis particularibus divitiis et commodis prudenter adiectis. Hinc cultor heremi, Petrus Ravennas, in quadem epistola scribit: "In litteris," inquit, "prudens invenit unde sapientior fiat, ibi bellator reperit unde animi virtute roboretur; inde princeps accipit quomodo populos sub equalitate componat; nec aliqua in mundo potest esse fortuna quam litterarum non augeat gloriosa notitia."

---

209 Cic. *Tusc.* v.2 (5) 212 Crisippus] *apud* Sen. *Ep.* 9.14 221 Sap. vii.11 224 *non inveni; cf. cap. 1.44*

---

209 recthorice C (! S) 213 tamen] tam BL 214 *prim.* opus *om.* C *in mg.* C^2 215 sapienti . . . re *om.* B 223 comodis BL 223 adiectis] ad- *in ras.* C^2 a dictis BL 224 inquid C^1

[Cap. 8]

Erit octava persuasio hec. Quidquid confert ad bene vivendum, hoc habent littere seculares et pro maxima sui parte oppositionem non admittunt. Igitur nullatenus sunt Christianis interdicende vel interdicte.

Hec consequentia, licet superius non semel tantum videatur probata, iterum nichilominus sic deducenda videtur. Nullus cum culpa repetit quod suum est, aliena dimittens. Sed quecumque vera et salubria sunt in litteris secularibus sunt Christianorum, quorum est omne bonum et omne perfectum, quique sunt soli heredes Dei per Ihesum Christum, cuius et a quo est *omne datum optimum et omne donum perfectum* atque omnis sapientia et quelibet veritas. Igitur licitum est Christianis et inter fetida querere pretiosa que sua sunt, et latentia vera que violentiam patiuntur, pariter et iniuriam, rapere de manibus latronum et iniuste tenentium. Nam auctore Marone, "magnarum est virium clavam extorquere de manu Herculis." Facto huius rationis usi sunt omnes prudentes tam seculi quam Ecclesie. Nota sunt que refert ad Paulinum beatissimus Ieronimus, scribens de Pythagora, Platone, Appollonioque, seculi hominibus litteras persequentibus totum fugientes per orbem. Clara sunt que tractat Agellius libro Noctium Aticarum de aviditate Peripateticorum principis, aliorum dicta scriptaque videndi et apud se conservandi. Non ignoramus peregrinationem Platonis, ut omnium libros etiam sacros evolveret, divo Augustino docente. Hinc Anneus Seneca epistola secunda sui emulationem generans bonam sic loquitur ad Lucillium: "Soleo enim et in aliena castra transire, non

11 Iac. i.17 16 (*non* Verg.) *cf.* Macrob. *Sat.* v.3.16; Donat. *Vit. Verg.;* Cassiod. *In Ps.* praef. (PL 70.9b) 19 *cf.* Hier. *Ep.* 53 (PL 22.540) 22 *cf.* Gell. *N.A.* iii.17 25 *cf.* Aug. *C.D.* 8.7 (PL 41.227); Hier. *ibid.* 28 Sen. *Ep.* 2.5

1 urrit B 1 quicquid L 3 admictunt C 5 non *exp.* B 5 licet *om.* C *in mg.* C[2] 6 sit probata B 7 dimictens C 10-12 quique ... perfectum *om.* C 20 *ex* Pyctagora C[1] Pitagora B Pictagora L 22 tractat] tradit BL 22 Acticarum B 28 Lucillum BCL Lucillium C[2] 28 in *om.* C 28 aliena ... transfuga (! S)

tamquam transfuga sed tamquam transfugator vel explorator." Item epistola lxxxvii[a] scribit: "Apes debemus imitari, que ut vagantur et flores ad mel faciendum ydoneos carpunt; deinde quidquid attulere disponunt ac per favos digerunt. Ita debemus quecumque ex diversa lectione congessimus separare (melius enim distincta servantur); deinde ad debitam facultatem ingenii in unum saporem varia illa libamenta confundere, ut, etiam si apparuerit unde sumptum est, aliud tamen esse quam unde sumptum est appareat." Ideo instruens venerabilis Hugo ad acquirendam doctrinam scolares docebat dicens: "Prudens lector vel auditor omnes libenter audit, omnia legit; non scripturam, non personam, non doctrinam spernit; ab omnibus indifferenter quod sibi deest et quod deesse videt querit; non quantum sciat sed quantum ignorat considerat." Delectat insuper hic ponere beatissimi Ieronimi determinationem preclaram, totam hanc questionem sigillantem. Ait namque ad Magnum, oratorem Romanum: "Queris cur in opusculis nostris secularium litterarum interdum exempla ponamus candoremque Ecclesie ethnicorum sorde polluamus? Responsum breviter habeto: nunquam hoc quereres, nisi te totum Tullius possideret, si scripturas sanctas legeres et earum interpretes evolveres. Nam et in Moyse et in prophetarum voluminibus et epistolis Pauli quedam de libris gentilium assumpta sunt. In Deuteronomio quoque Domini voce precipitur mulieris captive radendum caput et supercilia omnesque pilos et ungues corporis amputandos et sic eam habendam coniugio. Quid ergo mirum, si ego etiam sapientiam secularem propter eloquii venustatem et membrorum pulcritudinem de ancilla

---

30 *ibid.* 84.3; Ioann. Sar. *Polic.* 7.10 (PL 199.660) 33 Sen. *Ep.* 84.5 39 Hugo de S.V. *Didasc.* 3.14 (PL 176.774) 47 Hier. *Ep.* 70.2 (PL 22.665sq.); *apud* Salutati *Ep.*, IV p. 187 54 mulieris *sq.*] *cf.* Deuter. xxi.11sq.

---

30 item] iterum BL 32 quicquid L 32 attullere BL 35 in unum *ex* saporem C[1] 37 sumptum *prim.*] scriptum B 37 est *om.* C *ss.* C[2] 37 unde *alt.*] ut B 38 querendam BL 47 licterarum C 48 candoremque . . . polluamus *om.* B 50 si *ex* sic C 55 capud C 56 habendo L 58 pulchritudinem BL

atque captiva Israelitam facere cupio, et si quid in ea mortiferum est ydolatrie vel voluptatis et erroris libidinum, vel precido vel rado, mixtusque purissimo corpori immaculatos Domino Sabaoth filios ex ea genero!" Hec Ieronimus. Quam lucide splendet ex celo et voce est prolaxa divina quod querimus! Et dummodo secularis scientie radantur caput intentionis profane, supercilia quoque vane ambitionis, atque omnes pili superflue locutionis, que interdum habenda pro ornatu putantur, necnon si ungues infidelis oppinionis, sicut mixte sunt littere prelibate, ne animas lacerent inmanitate crudelis erroris, precidantur, ad plenum gentilium libri legi possunt impune. Addiciam et fundamentum fidei ortodoxe, super quo tota ecclesiastice fabrice structura opifice Christo consurgit. Ait enim apostolus Petrus in quadam epistola Itinerario Clementis adiuncta: "Cum ex divinis scripturis integram quis et firmam regulam veritatis susceperit, absurdum non erit, si aliquid etiam ex eruditione ac liberalibus studiis qui forte in pueritia attigit ad adsertionem veri dogmatis conferat, ita tamen ut, ubi vera didicit, falsa et simulata declinet." Hec ibi.

Nunc vero probo antecedens rationis presentis pro parte prima, que est: quidquid confert ad bene vivendum, hoc seculares littere habent. Presuppono autem quod ad bene vivendum requiruntur septem. Primum est cognitio Dei. Secundum est cognitio sui. Tertium est virtutum vitiorumque notitia. Quartum est dispositio facilis. Quintum est intentio recta. Sextum est malorum cautela. Septimum est exercitatio bonorum. Primum est Christi peccatorum infidelium apostolis suis rationem reddentis et dicentis: *Hec facient vobis, quia non noverunt Patrem neque me.* Dixerat

---

73 *de 'epistola quadam' et 'Itinerario' cf.* Thorndike, *Magic and Experimental Science,* I, 401-407 73 pseudo-Clem. *Recog.* 10.42 (PG 1.1141d); Vinc. Bellov. *Nat.* prol. 7; Grat. i *Decr.* d.37,c.14 (PL 187.207) 87 Ioann. xvi.3

---

59 Israelitis BL Israelitam *ex* Israelitas C^2 63 *ex* lucede C 64 radatur B 64 capud C 68 *ras. ante* lacerent C^2 (*crux in mg. eras.*) licerent B liceret L 76 que B 76 *ex* arsertionem C^2 (*crux in mg. eras.*) assertionem BL 78 declinet] detinet BL 80 que est *om.* B 80 quicquid L 81 presupono C 82 *ex* vivendom C

enim prius Iudeis: *Nisi credideritis quia ego sum, moriemini in peccato vestro.* Nam secundum Apostolum eius: *Impossibile est sine fide placere Deo.* Hanc sententiam prosequitur magistraliter et profunde divus Augustinus in duobus mediis libris, ni fallor, quos contra iniquum Iulianum conscripsit. Secundum vero iuxta Satirum, "de celo descendit," Apoline respondente cuidam, "Nothys elythos," et cum Iob concordante, qui dixit: *Visitans speciem tuam non peccabis.* Satis diffuse et diserte hoc dilatat Ricardus circa finem libri De Duodecim Patriarchis. Tertium satis dilucidat Anneus ad Lucillium, ubi ait: "Initium salutis est cognitio peccati," et cetera. Propter quartum a penitentia Ihesus et Baptista sue predicationis sumpserunt exordium, dicentes: *Penitentiam agite, appropinquabit regnum celorum.* Que quidem apud Ieronimum non virtus sed dispositio ad virtutes nuncupatur. Quintum voluit suprema Veritas determinare, ubi dixit: *Si oculus tuus fuerit simplex, non habens aliquam partem tenebrarum, erit lucidum totum;* cum notabili glosa venerabilis Cassiani in Collatione secunda, ex Decem. Pro sexto et septimo Dominicus cythareda canit in psalmo: *Quis est homo qui vult vitam, diligit dies videre bonos? Recede a malo et fac bonum, inquire pacem et prosequere eam.* "Nichil enim prodest facienda didicisse et non facere," Ieronimo in epistola teste. Que Augustinus extendit commode per totum librum De Vita Christianorum.

---

89 ibid. viii.24 91 Hebr. xi.6 92 *cf.* Aug. *Con. Iul. Pelag.* 4.30-32 (PL 44.753sq.) 94 Iuven. *Sat.* xi.27: 'E caelo descendit γνῶθι σεαυτόν; *apud* Vinc. Bellov. *Hist.* 29.109; Rich. de S.V. *Benj. Min.* 76 (PL 196.56); Helinand. *De Cog. sui* (PL 212.721) 95 Apoline] *sent. autem aliis attrib.; cf.* Iuven. *Sat.* xi.27, ed. J. Mayor, 1889, II p. 186 96 Iob v. 24 99 Sen. *Ep.* 28.9 102 Matth. iii.2 103 *cf.* Hier. *Ep.* 122.22 (PL 22.1040sq.) 105 Matth. vi.22 107 *cf.* Cassian. *Col. ex Decem* (=prima pars) ii.2 (PL 49.527) 109 Ps. xxxiii. 13,15 111 Hier. *Ep.* 22.22; 61.3 (PL 22.409,604) 113 *cf.* Aug. *De Vita Christ.* 13-14 (PL 40.1042sq.)

---

89 nisi *ex* visi C^2 95 notis B nothis L 96 spetiem C 99 Lucillum BCL Lucillium C^2 101 Yhesus C 101 et *om.* L 103 virtes L 104 *ex* nuncupantur C^2 109 Domini B 109 citharedus B cythareda (! S) CL 109 cantavit B 113 comode BL

Quod autem hec et plura in litteris ethnicorum tradantur, per aliorum dicta deduco potius quam suadere per propria nitar, tum quia michi displicent mea, longe aliter quam sua Augustino, ut scribit in libro De Cathezizandis Rudibus; tum quia nullius sum auctoritatis et plurime illi; tum etiam quoniam eorum dicta sunt miris rationibus comprobata, et a patribus usque in hodiernum diem communiter venerata. Hec enim scientia tradit principia sine quibus ultima cognitio, que divina vocatur, haberi non potest, et hanc ultimo pandit. Propterea dicta est ab omnibus ipsa philosophia 'divinarum humanarumque rerum notitia.' Ad hoc tendit venerabilis verbum Hugonis Didascolicon libro dicentis: "Ex omnibus scientiis septem specialiter discreverunt antiqui in studiis suis ad opus erudiendorum, in quibus tantam utilitatem esse pre ceteris omnibus perspexerunt, ut quisquis primo harum disciplinam firmiter percepisset, ad aliarum notitiam postea inquirendo magis et exercendo quam audiendo perveniret. Sunt enim quasi quedam optima instrumenta et rudimenta, quibus via paratur animo ad plenam phisice veritatis notitiam. Hinc trivium et quadrivium nomen accepit, eo quod hiis, quasi quibusdam viis, vivax animus ad secreta sophie introeat." Iuvet istam particulam Michael Scotus et dicat: "Intentio mathematice est dare certitudinem de omni ambiguitate proposita que pertinet ad suam questionem." Et iterum: "Hec scientia dicitur doctrinalis vel disciplinalis, et restringit hominem semper ad unam partem suppositi, scilicet ut unum tantum teneat quod demonstrative probatur." Eandem Aristoteles in Methafisica, translationis antique terminet dicens: "Me-

---

118 *cf.* Aug. *Cath. Rud.* 2 (PL 37.311): 'Nam et mihi prope semper sermo meus displicet' 125 Cic. *Tusc.* iv.26 (57); Aug. *Trin.* xiv.1.3 (PL 42.1037); Hugo de S.V. *Didasc.* 2.1 (PL 176.752) 127 Hugo, *ibid.* 3.3 (768) 137,139 *apud* Vinc. Bellov. *Doct.* 16.1; *de Mich. Scoto et operibus eius cf.* Thorndike, *op. cit.* II, 307 143 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Met.* i lect. 2

---

118 *ex* scribat $C^{?}$ 118 cathezizandis rudibus *in ras.* C^2 118 cathetizandis B 126 *ex* Hughonis L 126 in Didascolicon B 126 libro *om.* BL 127 spetialiter C 133 et *om.* BL 134 plenam] penam BL 135 et *om.* C *ss.* C^2 135 acceperit B 141 semper] *prima* e *in ras.* C

thafisica scientia est ad necessaria, id est ad aliarum scientiarum necessitatem. Ipsa est prima philosophia maximeque scibilis est, quia maxime scibilia sunt principia et cause; propter hec enim et ex hiis alia cognoscuntur. Hec igitur sola scientiarum liberalis est, quia sola ipsius gratia est. Unde iuste non humana existimatur illius possessio sed divina. Multipliciter enim humana natura ancilla est. Deus autem et causarum omnium principium quoddam est, et hanc scientiam aut solus aut maxime habet."

Ad hoc insuper tendit labor scientie, ut quemlibet reddat cognitum sibi. Ait nempe Seneca in Proverbiis: "Rem maximam promittit tibi sapientia, ut te reducat tibi. Legisti Socratem; Platonem familiarem tibi fecisti? Hic dicit philosophiam esse meditationem mortis; alter philosophando dixit, quid ageret requisitus, 'Addisco mori.' "

Scimus profecto, Aristotele id in Ethica demonstrante, omnem rationem poetice discipline in virtutum preconium vitiorumque accusationem consistere universamque illorum vim obversari in exercitandis hominum animis ad imitationem eorum quos laudibus extollissent, et deterrendis ab hiis quos pariter turpes fuisse monstrassent. Hinc Maro testatur dicens:

Celsa sedet Eolus arce
Sceptra tenens, mollitque animos ac temperat iras.

"Quid enim melius quam memoria recte factorum et libertate contentum negligere humana?" prout scribit Marcus Brutus Ciceroni. Talis enim est continentia scripture divine totius. Has virtutes et vitia philosophia in morali parte describit presertim, et has esse necessarias ad bene

---

154-158 *non inveni; cf.* Macrob. *In Somn. Scip.* i.13.5-7; Sen. *Ep.* 70.9,18; 26.9; Vinc. Bellov. *Doct.* 1.13 160 *cf.* Arist. *Poet.* iv.7; *apud* Novati, *Epist. di C.S.* IV pp. 197,231 166 Verg. *Aen.* i.56-57 168 Cic. *Ep. ad Brut.* (Brut. ad Cic.) 16.9 171-174 *cf.* Aug. *Trin.* xiv.19.26 (PL 42.1056)

---

147 enim et *ex* est C^{2} 148 quia *in* qua *corr. et* sui *post* sola *in mg. add.* B^{2} 148 grata BL 155 promictit C 158 adisco BC 159 Aristotile L 160 *ex* virtute C^{2} 163 *pro* extulissent; (! S) 163 decernendis B deterendis L; *sc.* in deterrendis animis 169 *ex* contemptum C^{2}

vivendum in presenti pugna solum determinat, sicut in alio seculo scientiam tantum, Tullio teste in fine dyalogi ad Ortensem, quemadmodum libro xiv° De Trinitate recitat Augustinus.

Similiter ipsa philosophia viam parat ad astra et celorum limina pandit. Colligit namque Cicero in prenominato dyalogo, sicut ubi supra meminit Augustinus, ex patrum sententiis, quod facilior ascensus in celum datur animabus speculantibus philosophiam quam aliis artibus implicatis. Unde non mediocriter est timendum et irrogandum fortassis hostibus philosophie illud Sidonii quinto Epistolarum dicentis: "Quia pauci studia nunc honorant, simul et naturali vitio fixum est et radicatum pre foribus humanis, ut qui non intelligit artes non veneretur artistas." Nam teste Seneca in epistola, verbis Platonis utente: "Si, quemadmodum mundi facies universa in conspectum venit philosophia, tota nobis posset occurrere, profecto omnes mortales in admirationem sui raperet, relictis hiis que nunc magna magnorum ignorantia credimus."

Nonne philosophia etiam intentionem dirigit in ultimum bonum, qua dempta, nullus actus humanus censebitur virtuosus? Proposite enim questioni, cur potius gentiles quam Iudei crediderint in Christo eiusque discipulis annuntiantibus Catholicam fidem, respondisse videtur Zozimus: "Non ob aliud nisi quia illorum littere habebant ventura de Christo non solum Sibillis credita sed et aliis, sicut continentur plura in Hebraicis libris." Si igitur illis philosophia et istis theologia erat magistra, illique fuerunt conversi et isti indurati, videtur satis dicendum, quia philoso-

---

179 *cf. ibid.:* 'Si, ut antiquis philosophis hisque maximis longeque clarissimis placuit, aeternos animos ac divinos habemus, sic existimandum est, quo magis hi fuerint semper in suo cursu, id est, in ratione et investigandi cupiditate, et quominus se admiscuerint atque implicuerint hominum vitiis et erroribus, hoc his faciliorem adscensum et reditum in caelum fore' 184 Sidon. Apol. *Ep.* v.10.4 (PL 58.542b) 187 Sen. *Ep.* 89.1 196 *reperire non potui*

---

175 Ortensem (! S); *cf. cap. 2.33* 177 ipsam philosophiam B 183 Sydonii BL 185 pre foribus] pectoribus *Sidon.* 187-203 verbis ... revelata *om.* BL

phia saltem non minus mentes disponat ad ultimum finem quam faciat theologia Hebraycis hominibus revelata. Hoc sensit in sua Methaphisica Avicenna, ubi ait: "Utilis quidem in se est occasio, que per se ducit ad bonum. Utilitas autem est intentio, que de malo perducit ad bonum. Et omnes quidem scientie communicant in una utilitate, que est acquisitio perfectionis anime humane, in effectum preparantis eam ad futuram felicitatem."

Quid autem (ut duo ultima simul concludam) aliud agunt littere gentilium nisi ut sapientem virum constituant, cuius est declinare a malis et insistere bonis? Nam si officium sapientis est ordinare, et ordo suis locis tribuit universa, sapientis erit recto calle incedere semper. Ad hoc singulariter facit illud Ambrosii in epistola ad Simplicianum dicentis: "*Stultus sicut luna mutatur,* sapiens enim non metu frangitur, non potestate mutatur, non attollitur prosperis, non tristibus mergitur. Ubi enim sapientia, ibi virtus: cum ibi constantia et fortitudo. Sapiens ergo idem est animo, non minuitur, non augetur rerum mutationibus, nec ut parvulus fluctuat, ut circumferatur omni vento doctrine, sed manet perfectus." Licet autem Ambrosius loquatur de sapientia Christianorum, idem dicunt Stoyci et frequenter Seneca de sapientia paganorum. Hic locum sibi vendicat Cicero dicens: "Poetas et varios scriptores artium aut rerum gestarum solus ille contemptibiles facit qui non veretur contempni. Nam et virtutis habent usum et philosophandi materiam prebent. Notant, non docent vitia, et aut utilitatis causa grata sunt aut voluptatis. Sic autem per viarum discrimina transeunt ut virtuti faciant locum. Nam per tela, per ignes, per maris varias procellas, per tot motus, seditiones, et insidias populorum, Sillam per-

---

204 Avic *Met.* i.3a 213 sapientis] *cf.* Arist. *Met.* praef. 216 Ambr. *Ep.* 37.5 (PL 16.1131) 216 Eccli. xxvii.12 223 *cf.* Sen. *Ep.* 56,59,92 225 *apud* Ioann. Sar. *Polic.* 7.9 (PL 199.656c-d); *opera Cic. quae extant non habent*

---

204 utiles BL 206 per *in mg. ante* ducit *add.* C 208 effectu *Avic.* 216 stultus *in mg. scrip.* C 218 ibi sit B 220 nec augetur B 223 ystoici C 232 sedictiones C

transit et Caribdim, ut ad patriam suam saltem in senectute Ulixes repedaret. Socios variis exilii amisit casibus, sed eos aut fortune violentia aut nature infirmitas aut animi voluptas absumpsit. Horum tamen omnium iocunda relatio est. Nam vel amissi provisus casus, etsi amarus sit, proficit ad cautelam; siquidem exemplis sepe magis proficitur quam preceptis. Mala enim vitantur facilius quo fidelius precognita fuerint," et cetera.

Restat eiusdem antecedentis pars secunda probanda, que est quod littere seculares non admittunt vel non persuadent male vivere. Si enim littere eorum culpantur, hoc erit: vel quia de pluralitate deorum locuntur, vel quia de vitiis sepius tractant et illecebris multis, aut quoniam falsis verissima tegunt, seu propter Syrenarum sermonem detinentem hospitem suum captivum. Sed quodlibet horum servatur in sacris litteris. Ergo propter ista non est prohibenda secularium lectio litterarum. Primum patet, cum in multis libris sacre scripture, sicut sunt primi quinque libri Moysi, in Iosue, Iudicum, Regumque, necnon omnium prophetarum libris sepe de ydolis et multiplicitate deorum sermo habeatur expressus. Et si quis dixerit divinum sermonem loqui de turba deorum ad confutationem ipsorum, respondebunt periti philosophi, Socrates, Plato, Aristoteles, quin ymmo pro omnibus illis Augustinus, precipue quarto De Civitate Dei, philosophiam colere unicum Deum, principium omnium rerum, universa sua maiestate regentem. Asserentibus enim Augustino De Vera Religione et Tertuliano in Apologetico, didicimus Socratem in contumeliam deorum quorumcumque per hyrcum et canem iurasse, credentem plus veri esse in brutis viventibus quam in ydolis insensibilibus; et propter hoc dampnatus est, quia diis derogabat.

---

256 *cf.* Aug. *C.D.* 4.33 (PL 41.139) 259 *cf.* Aug. *Vera Relig.* 2 (PL 34.123); Tertul. *Apol.* 14 (PL 1.408sq.)

---

234 *ex* reperaret C[1] repatriaret B 234 sotios C 234 set L 235 *ex* violentiam C 237 amissi] amici *Ioann. Sar.* 242 admictunt C 244 plularitate C 245 inlecebris L 247 set L 247 *ex* quolibet C[2] 252 sepius BL 258 *ex* maiestatem C[2] (*crux in mg.*) 259 Torteliano B 261 yrcum C

Simile dico de vitiorum tractatu. Quis enim poetarum tradit virorum mulierumque universaliorem libidinem inconcessam, turpiorem Sodomitarum mixturam, crudeliorem ultionem virginis rapte? Ibi fratricidia, adulteria, bigamie, incestus, stupra, homicidia, secte, vindicte, sacrilegia, amores infandi, ambitiones, odia, prevaricationes, legum divinarum prodictiones, deceptiones etiam inter multum coniunctos, blasphemie, periuria, scelleraque tam turpia quam omni seculo pariter et genti detestanda, in quolibet genere malorum semel et pluries describuntur et facta memorantur ac etiam indubitanter credi iubentur, et lectione convenit frequentari.

Si tegumentum veritatis sub falsis figuris huius prohibitionis causa foret, que scriptura est magis velata quam divina? Quicquid enim de Deo loquimur, qui est subiectum revelate scripture, fictum est, ideoque poetice oportet fingere verba. Hinc Tullius: "Fingebat hec Homerus et humana ad deos transferebat." Et subdit velut aliquid supra nos exoptans: "Divina mallem ad nos." Quibus figmentis non defuit Plato, eodem indice oratore, omnium scriptorum tam subtilitate ingenii quam nobilitate doctrine prestantissimus, qui secreta nature Deique miranda putavit esse tegenda quibusdam velis neque nuda in publicum producenda. Rationem post Christum assignat in libro De Divinis Nominibus subtilissimus Ariopagita speculator, id necessitati potius quam electioni libertatis ascribens. Et ut tuis verbis utar, O michi semper venerande 'collucens': "Quid enim est divina scriptura, quoad loquendi formam

280 Cic. *Tusc.* i.26 (65); *apud* Novati, *Epist. di C.S.* IV p. 176.24 *(Dominici ex illa epistola etiam verba 'et . . . exoptans' cepit)* 284 prestantissimus] *cf.* Cic. *Orat.* 10 288 *cf.* Dionys. *Div. Nom.* 1 (PG 3.587); *Cael. Hierarch.* 1 (151sq.) 291 *cf.* Novati, *op. cit.* IV p. 178; *supra cap. 4.119*

264-267 simile . . . rapte *om.* C 267 fratricida B 269 hodia CL odia BC² 270 divinarum] diis B divi L 270-272 prodictiones . . . seculo *om.* BL 273 *ex* genera C 274 ac *om.* BL 276 prohibitionis . . . scr- *in ras.* C 278 Deo] celo B 278 qui] quod B 279 opportet C 281 velud C 283 *ex* defluit C 283 eodem] eorum BL 287 rationem] *sc.* de velandis rebus divinis 288 suttilissimus C 290 tuis] eius BL(?) 290 venerande semper *sed. sig. ord. corr.* C 290 collucens] *cf. prol. 77*

attinet, nisi fictum aliquid, quod de virtute sermonis falsum est, licet sub illo velamine certissimam contineat veritatem?" Huic sententie, ni fallor, premisisti, O moderna lux auctorum: "Nichil enim cum de Deo loquimur vel incorporeis creaturis iuxta litteram verum est, nichil sub illa falsitate corticis nisi verum."

Tandem neque lepus pronuntiationis venuste philosophiam, quam more vulgari censemus humanam seu mundanam, ab humano consortio debet arcere. Hoc quippe, quoniam quod est laude dignum iniuste in dedecus retorquetur actoris. Tria autem, sicut scribis, optima sunt in poetis: primum, usus proprius vocabulorum; secundum, dignitas sententie; et tertium, humane vite doctrina. Etiam istud idem patet verum, quia aliter scriptura sacra reprehensibilis foret, que in Iob, Psalterio, et quibusdam libris Salomonis metro currit et prosa, et splendorem continet cuiuscumque locutionis ornate. Ait enim Cassiodorus in prologo Psalmorum, distinctione xxxvii[a], capitulo *Legimus:* "Omnis splendor rethorice locutionis a divinis libris sumpsit exordium." Et si quisquam putat a litteris secularibus abstinendum quia amatoria cantat, si Cantica Canticorum secundum litteram intuemur, quid in poetis magis amatorium triumphat, quid buccolicum magis, quid vel eque lascivum, et quid apertius in concupiscibilem feditatem prorumpat? Ista igitur detestanda pugna iam cesset, que dum plena livore agere, ut dicitur aut creditur, in novercam nutricem petit ad mortem, et in viscera propria hostilem ensem demergit. Quidquid enim illi codices habent, totum hoc sacre littere tradunt. Hinc Ysidorus ait Ethimologiarum libro secundo: "Philosophie sunt tres species: una naturalis que phisica dicitur; altera moralis que dicitur ethyca; ter-

---

295 Novati, *op. cit.* 302 *cf. ibid. p. 196* 309 *apud* Grat. i *Decr.* d. 37,c.7 (PL 187.203) 311-315 *cf.* Novati, *Epist. di C.S.* IV p. 198 321 *cf.* Isid. *Ety.* ii.24.3-8 (PL 83.141)

---

293 *ex* velamen C[2] 296 licteram C 298 *pro* lepor; (! S) 306 et *om.* B 308 hornate C 309 distinctione *om.* B 310 a *ex* ad C 318 viscera] iustitia C 319 quicquid L 320 Ysodorus C 321 speties C 322 ethica BL

tia rationalis que loyca dicitur. In hiis autem eloquia divina consistunt: primum in Genesis; secundum in libris Sapientialibus; et tertium in Canticis Canticorum et Evangeliis."

---

324 Genesi B *et* Isid.; *cf. cap. 9.253*

[Cap. 9]

Bonum erit fortassis et utile sic silogizare post rationem octavam. Religio Christiana est sola universalis religio. Igitur ad solam religionem istam pertinet nosse omnem doctrinam. Sed sacra scriptura non est omnis doctrina, seu omnem doctrinam non tradit. Igitur preter sacras litteras oportet Christianum ceteras litteras nosse. Primum assumptum tamquam notum relinquo clarius sole, cum soli Christiani dicantur 'Catholici' et Ecclesiam Catholicam reddere unam, in quibus tantum religio viget, et in ceteris nationibus non religio sed secte aut factiones reperiantur, sicut elegantur in libro De Vera Religione et Contra Epistolam Fundamenti divus instruit Augustinus. Hoc vero presupposito, prima consequentia patet. Nam Christianum oportet esse bubulcum, pastorem, aucupem, piscatorem, venatorem, nautam, cursorem, artificem, bellatorem, medicum, advocatum, iudicem, consultorem, predicatorem, sacre scripture doctorem, rectorem, divinum cultorem, castum vel genitorem, et huiusmodi que spectant ad vitam socialem et sine quibus universitas sancta non constituitur in esse perfecto.

Hii vero homines, si precise scirent sacras litteras et naturalem phisicam ignorarent, ad finem sue artis nunquam venirent, et humana vita penitus deperiret. Rusticos quidem docet pagina sacra, quia est tempus seminandi et tempus metendi; sed que sint illa tempora non dixit, ad naturalem philosophiam eos remittens. Quid si indispositis crederent semina sulcis? Quid si fabas autumpno, cicera hieme, et frumentum sererent vere? Numquid proficerent estate plantando, inserendo sub Libra, putando sub Cane, et arbores contignacias sub Leone scindentes? Quanta est eis

---

7-11 *cf.* Aug. *Vera Relig.* 6sq. (PL 34.127sq.); *Cont. Ep. Fundam.* 4 (PL 42.175)

---

3 istam religionem B 4-5 sed ... doctrinam *om.* B 5 non tradit *exp.* B 12 *ex* presuppusito C presuposito L 14 opportet C 14 bibulcum C (! S) 18 sotialem C 22 artis *del. et* salutis *in mg. suppl.* B[2] 26 remictens C 28 hyeme BC 30 *pro* contignatas

perutilis celorum temporumque peritia, ne laborent incassum, neve sit infructuosum opus ipsorum, quo radicaliter genus substentat humanum! Profecto Plinius, Palladius, Crescentiusque eis multum prodessent, quos etiam usus sue artis presistit gnaros.

Si de pastoribus loquimur, animalium scire naturas, herbarum vires, conditiones locorum, temporum proprietates, aquarum effectus, et impressiones celorum est illis quam plurimum opportunum. Prosunt enim venti quidam ad genituram illorum et obsunt oppositi. Quidam preterea marium, quidam vero feminarum causant fetum. Favonio concipiunt, roscidis sumptis multa languescunt. Licet autem sacra doctrina id manifestet, narrans sanctorum patrum qui animalium pastores fuere solertem prudentiam, qua ditati sunt in immensum, sicut notum est principaliter de Iacob, non tamen docet artem sed factum, quasi pro minimis ad naturalem investigationem remittens, quam plenius ceteris Aristoteles et magnus noster Albertus humano generi insinuare curarunt.

Quam necessarium sit capientium silvestria officium pro medendis pascendisque egrotis et sanis, necnon pro varia supellectili, nemo prudens ignorat. Huic sane hominum cetui temporum situumve atque conditionem mutorum, quibus capiendis insistunt, est nimium maritanda notitia, ne laborent in vanum sed tempore breviori assequantur que cupiunt, frustraque non fiat per plura quod eque bene vel melius per pauciora potest haberi. Nempe "fertur vates

---

39-40 *cf.* Arist. *Gen. Animal.* iv.2; *Hist. Animal.* vi.19.2; iii.1.9
46 Iacob] *cf.* Genes. xxx.36-43 48 *cf.* Albert. Mag. *In Arist. de Animal.* ed. Vives, vol. xi,xii; *cf.* Buhle, *De Fontibus unde Albertus Mag. Lib. xxvi Animal. Materiam Hauserit* (Commentationes Societatis Regiae Scientiarum Gottingensis, 1793, vol. xii, p. 94-115)
57 Ioann. Sar. *Polic.* 1.4 (PL 199.393c); *cf.* Helinandum *apud* Vinc. Bellov. *Hist.* 6.61

---

32 quo *pro* quod (! S) 33 sustentet B 34 eis *om.* B 34 quo BL 39 oportunum BL 40 propterea B prepterẹa CL preterea C² 42 roscidis sumtis *in ras. scrip.* C² *(crux in mg.)* 48 ceteris *om.* C *add.* C² 52 superlectili C 53 *pro* conditionum 55 quod B 56 facit B 57 pauciori B 57 haberi et cetera B 57 nempe] namque B

nobilis Mantuanus," si credimus Helinando, "interrogasse Marcellum, cum depopulationi avium incessanter operam daret, an mallet avem instrui in capturam avium an muscam formari in exterminationem muscarum. Sed cum quod oporteret ad avunculum retulisset Augustum, eius preelegit consilio ut daretur secundum, ut a Neapoli musce abigerentur infeste et civitas insanabili liberaretur a peste. Item in semiviri Chironis antro, si creditur per omnia Grecis, est Achilles lyre et cythare modos instructus, indeque transductus ad silvas tali victui operique assuescens, reverentiam nature timoremque mortis abiecit."

Si terrestres viatores et naute in philosophie sinu forent nutriti, fortassis nunquam ipsorum labores inanes sentirent et aliquando mortales. "Futuras namque," ut cum quodam Brictanico loquar, "tempestates aut serenitates signa quedam antecedentia preloquuntur, ut homo, qui natus est ad laborem, ex hiis possit exercitia sua temperare. Hinc agricole, hinc naute familiaribus quibusdam experimentis, quid quo tempore geri oporteat temporis futuri colligunt qualitatem ex eo quod preteriit mentientes. Mergus, alcione, cignus, luna, sol archana nature frequenter aperiunt. Cum etenim (auctore Ambrosio) circa medium hyemis alcionem nidificare ovaque fovere conspexeris, de quindecim dierum serenitate gratissima non dubites; eosque naute solent diligentius observare, quibus vix vel tenuis flatus aura sentitur. Iterum cum fluvialium avium corpora in aquis avidius mergi conspexeris, ymbres expecta. Cornicis matutinum clamorem pluvia sequitur. Multis quoque signis tranquillitas et varie tempestatum forme in lune orbe videntur;

---

71 *ibid.* 2.2 (417-418) 79 *cf.* Ambr. *Hexaemer.* 5.13 (PL 14.238b) 85 multis *sq.*] *Ioann. Sar. cit.* Veget. *De Re Mil.* iv.41

---

58 Elinando B Elinandro C; *cf. cap. 18.222* 59 *ex* depopulatione C^2 60 avem] aut *ex* autem C 63 a *om.* B 63 *ex* Neapolim C 64 *ex* liberarentur C 65 Chironis antro] s an *in ras* C^2 66 et *ss.* C^1 67 asuescens BL 70 *virg. supra* inanes *eras.* C^7 73 *ex* proluquuntur C^2 77 mentientes (! S); metientes *Ioann. Sar.* 77 altione C 78 arcana L 79 auctore Ambrosio *Ioann. Sar. non habet* 79 altionem C 80 *ex* ovamque C 80 quindecim] *apud Ambros.:* 'quattuor dies serenitatis' 86 varium C (! S)

eius namque color rubicundus ventos, pluvias ceruleus, ex utroque mixtus nimbos indicat furentesque procellas; letus orbis navigiis serenitatem promittit, presertim si quarto ortu; is enim certissimus auctor est quod mensis sequens pluvia ventoque carebit. Sol quoque equora petens, si solito splendore serenum, igneo Eolum, palido nivem, maculoso ymbrem ministrat. Sed et aves et pisces futurorum signa certissima produnt, que Virgilius et Lucanus divino comprehendunt ingenio. Similiter Varro in Libris Navalibus, dum sollicitus instruit nautas."

Diversa vero ars et varietas eius, cuius species enarrare non vacat, lactatos ab uberibus philosophie nutricis preclare opifices suos requirit. Hii enim debent res naturales eligere, conservare, effectibus applicare, dividere, componere, horis debitis et propriis locis distribuere: que nullo modo sine phisica notitia fieri possunt ut plurimum. Quanta pereunt et humane nature, cuius sunt in vitalem usum creata! Efficiuntur mortalia propter ignorantiam eorum qui illa detractant. Adde notanter quod rerum Creator benedictus in secula brutis phisicam naturalem concessit, que carent temporali doctore et oculis disciplinandis internis, quam scire noluit hominem, nisi per exercitium acquirat, ut omnibus innotescat eius salubre et necessarium studium a Deo fore sub quodam silentio cum natura clamante hominibus imperatum. Solo enim intuitu sibi hostilia muta cognoscunt; olfatu docente, mortifera vetant; et solo impulsu nature sua remedia norunt. Ab hiis enim (autor est Plinius) multa didicit homo que vite conservande optata fomenta ministrant; qui solus hec nescit, nisi audierit a bestiis aut philosophando legat doctis in libris vel infelices casus sodalium eum fecerint veritatis expertum. Potius ergo viden-

---

111-114 *cf.* Vinc. Bellov. *Nat.* 23.5; Sen. *Ep.* 124.5sq.; Plin. *N.H.* x.69 (88)

---

87 color *om.* B   87 *ex* rubicundo C[2]   87 e *ante* ex *del.* C   89 promictit C   90 is . . . carebit *non habet Veget.*   91 pluvia . . . serenum (! S)   92 Eolum *ex* colum C[2] celum BL   95 Varro] Var BL   107 interius exteriusque quam B internis internis quam L   112 olphatu BL *pro* olfactu   113 novit BL   115 ministrat B   116 in *in mg.* C[1]   117 veritatis] tis C verita *in mg. add.* C[1]

tur esse vitanda commertia cunctis indoctis quam hec doctrina artificibus universis.

Ecce quia precipue triumphales arcus militieque palmam meruerunt perpetuo memoranda qui seculari scientia fuerunt insignes; et Solino docente, qui orbis sceptra adipisci querebant per arma philosophos se instruentes secum habebant. Satis hanc partem Trogus et abbreviator eius, Iustinus, atque Vegetius et insignes scriptores nonnulli deducunt in lucem. Sed esto sileat omnis lingua, numquid experientiam negaturi sumus velut insani? Certum quippe est, qualibet etate clamante, quod arma victricia ad illas patrias secesserunt in quibus precipue studii specimen philosophieque decus florebat. Sic quondam cultores scientie, Greci fortissimi, Pergami tulerunt spolia, quos depopulatur hostis inermis, postquam litteris abdicarunt. Non sine Peripateticorum principe victor orbis Alexander evasit. Romani quoque tunc potiebantur triumphos cum venerande sophie operam dabant; qua deserta, nullus timet Romanum. Denique, nato Alexandro, Philippus, genitor eius, Aristoteli scripsisse in hunc modum narratur: "Filium mihi genitum scito, quo equidem diis habeo gratiam, non tam proinde quia natus est quam pro eo quod eum nasci contigit temporibus vite tue. Spero etenim fore ut educatus eruditusque a te dignus existat et nobis et rerum istarum susceptione." Policarpus vero ad idem sic scribit: "Romanos imperatores aut duces, dum eorum res publica viguit, inlitteratos extitisse non memini. Et nescio quomodo contigit quod ex quo in principibus virtus elanguit litterarum, armate quoque militie infirmata est manus et ipsius principatus, quasi

---

122-125 *cf.* Boccac. *Gen. Deor.* xv.13; Iustin. (abbrev. Trogi Pomp., *Hist. Philip.*) vi.2; xiii.1; Veget. *De Re Mil.* iii.9; Solin. 19 (ed. Mommsen 1895, p. 66.11) 137 Gell. *N.A.* ix.3; Ioann. Sar. *Polic.* 4.6 (PL 199.525b) 142 Ioann. Sar. *ibid.*

---

118 commercia B 124 abreviator C 127 experigenciam negati B 131 quos] *sc.* Graecos 131 *ex* depupulatur C^1 132 licteris C 132 licteris abdicarunt (! S) 133 Paripeticorum B Paripateticorum L 134 triumphos (! S) CL triumphis B 141 *ex* extistat C^2 (*crux in mg.*) 142 *pro* Policraticus 146 quasi] quam C

precisa radix." Quid per singula moror? Non decet Palladem preter Martem potiri maritum.

Penitus inutilis est medicus, ymmo neque medicus, phisicus, vel cerusigus nuncupandus, quem non aluit et in virum perfectum provexit simplicium compositorumque terrestrium simul et celestium docta notitia. Hic enim, si sit fidelis et prudens, est salutis artifex, procurator vite, mortis adversarius, minister sanitatum, ymitator Dei, ut quod ille contulit iste conservare procuret. Medicina enim a Domino Deo est, teste sacro eloquio, et vir prudens non contempnet eam: *Altissimus enim de terra creavit medicinam.* Sed quantum prodest si fuerit peritus, tantum magisque longe obest si fuerit ignarus! Quot sanos faciunt egrotari et egrotos occidunt, si iuxta Galieni doctrinam nesciunt curando semper aliquid tribuere regioni, consuetudini, et etati, et si nesciunt complexiones etiam particularium hominum, regionum naturas, vires consuetudinum, singulorum ascendentia, syderum motus, stationes planetarum et eorum respectus; ut de phisicis sileam, e quibus principaliter denominari putantur! Nemo enim sapiens adversatur quin celi influant in corpus humanum, quod solum medicis datur curandum, Deo anima reservata, omni materiali celo maiori. Cum igitur unus et idem pro varietate etatum, conplexionum, et exercitiorum atque regionum mutatione dominium mutet, necesse est medicum scire Saturnum frigidum esse senibusque (et ob hoc nocivum) habereque propriam domum in quo fuit creatus, Capriocornium, incidentem vero Aquarium. Sic sciat quod Iupiter propitius est et salubris, cuius domicilium primum Sagittarius et Pisces consequenter; Mars ferox et indomitus,

---

157 Eccli. xxxviii.4 167 *de vi siderum in homines cf.* Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 84-86; I^{a} II^{ae} q.9,a.5; Ioann. Sar. *Polic.* 2.18-19 (PL 199.439d); Aug. *C.D.* 5.1 (PL 41.141)

---

147 Pelladem propter B Palladem prepter L 148 Martem . . . maritum (! S) 150 cerufigus B *pro* chirurgicus 159 obest longe B 159 quod BL 160 egrotos] egrotus B^{1}L 160 Galieni] *Claudius Galenus, scilicet qui multa opera de medicina scripsit* 164 anscendentia C 165 principalem B 170 dominium] divinius ex divinum B^{1} 173 qua B 173 Capricornum B

Scorpionem colens et Arietem exinde; Mercurius convertibilis talis est qualem sinunt esse viciniores planete, quem in Virgine creavit Deus, in cuius casualiter sortem Gemini cadunt. Cetera linquo. Sed sufficit incepisse monstrare, sine profunda scientia, hominem medicine artis nomen sibi mendaciter usurpare. Et quia hec, in quantum est humane vite conservativa, cuilibet est opportuna, ut sibi quisque sufficiat in quantum potest, nullus reprehensibilis erit sed laude dignus, qui scientiarum omnium gignasia frequentabit. Nam quid agant in inferiora celi astrologi docent, Lucanusque probat ubi ait:

Quod cladis genus, O Superi, qua peste paratis / sevitiam?

et cetera ibi. Quis non irridendus, indoctus eloquentie arte, se ingeret oratorem aut audebit fungi advocationis officio rei publice? Quam maxime oportuno, sicut tradit nunquam satis memorandus pater Augustinus libro quarto De Doctrina Christiana; ibi enim illud Tullianum confirmat: "Sapientiam sine eloquentia parum prodesse civitatibus, eloquentiam vero sine sapientia nimium obesse, sed utrumque prodesse plurimum." Et si iuxta Cassiodorum Super Psalmos, "ille eloquens est qui scit parva submisse, media temperate, magna granditer dicere, qui scit invenire preclare, enuntiare magnifice, disponere apte, et figurare varie;" sive, ut alibi dicit, "qui prohemiatur apte, narrat aperte, arguit acriter, colligit fortiter, ornat excelse, docet, delectat, et afficit;"— non erit orator qui tantum studuerit Aristotelis Ciceronisque rethoricas normas, sed qui cunctarum facultatum fuerit limpide doctrinis imbutus. "Nam," teste Sydonio, "moris est eloquentibus viris ingeniorum facultatem negotiorum probare difficultatibus; et illic

---

188 Luc. *Bel. Civ.* i. 649-650; Ioann. Sar. *ibid.* (441) 192 *cf.* Aug. *Doc. Christ.* 4.5 (PL 34.92) 194 Aug. *ibid.* Vinc. Bellov. *Hist.* 6.21; Cic. *Inv.* i.1 197 ille . . . dicere] Cic. *Orat.* 28 (101) *apud* Aug. *ibid.* 4.17 (104); Plin. *Ep.* iii.13.3; Cassiodorus? 200 Plin. *Ep.* ii.3.3; Cassiodorus (?) 204 Sidon. Apol. *Ep.* viii.10 (PL 58.602c)

---

183 oportuna BL 190 ingereret C 195 obesse plerumque, prodesse nunquam *Cic.; cf. cap. 36.408* 203 normas rethoricas B 204 facultatum] f *in ras.* C

stilum pariter quasi quendam fecundi pectoris fluvium emanare, ubi materie sterilis argumentum velut arida cespitis mater gleba ieiunat. Scaturit mundus similibus exemplis." Quibus habundare debet orator, alibi quam in exemplis rethoricis acquisitis.

Ast iudices debentes dirimere civium causas et concordiam foventes paci favere, si solas noverint leges canonicas et civiles, tam universales quam municipales, multis inopinatis eventibus obstupescent, non valentes ius equitati prestare. Ideoque prudens senectus, et antiquorum canities veneranda, providit fortuitos casus non legibus definiri sed ariopagitarum omni scientia pollentium arbitrio et sententiis terminari. Salomonis sapientia a Domino sibi data, auctore Ieremia, huic conclusioni in testem accedit.

Sed da consultorem ignarum aut inscium confessorem, et si legerit quinquies universa canonica iura, quanquam hodie (prothdolor!) ad hec saluberima officia peragenda hii sepe ponantur et numero qui nec conscientiam habent de propriis nec sciunt de alienis formare. Sed hanc causam non accepi hic proloquendam. Si tales (ut dixi prius) quales non dantur, adhuc oportet plura vidisse propter hereses, fascinationes, et huiusmodi, que Varro subtilissime tradit, tractat Virgilius, Lucanus detegit, et narrat Sulmonensis poeta. Viderit quod est necesse quod prestigiorum auctor fuerit Mercurius. Unde orti sunt magi, qui rebus adimunt species suas, plerumque futura dicentes, et a quatuor elementis quatuor huiusmodi species pullularunt: piromantia videlicet, aerimantia, geomantia, et nigromantia; incantatores, arioli, auruspices autore Tagete, phitonici, qui in virginibus

---

219 *non* auctore Ieremia; *cf.* iii Reg. iv.29 227-241 *haec omnia Dominici excerpsit ex* Ioann. Sar. *Polic.* 1.14-17 (PL 199.436sq.) *vel* Isid. *Ety.* viii.9.9-34 (PL 82.311sq.)

---

207 pariter] peritum *Sidon.* 209 mater] macri *Sidon.* 211 rethoricis *ex* rectoricis C[1] 213 *ex* faventes C[1] 213 *ex* pace C[1] 216 et *om.* B *add.* B[2] 221 set L 223 ad hec *om.* B 223 saluberrima BL 223 sepe . . . numero (! S) 228 *ex* suptilissime C 229 Sulmonensis *i.e.* Ovidius 230 *in* viderint *corr.* C[2] 231 speties C 233 pullurarunt C 234 incantationes B 235 auruspices BC aurispices L; (! S) 235 Tegete B *i.e.* qui lucumones Etruscos artem haruspicalem docuisse dicitur; *cf.* Ov. *Met.* xv.558sq.

magis apparent, vultivoli lino secundum Virgilium vel cera, ut placet Nasoni, utentes, congectores, chironomantici, specularii (nostrum Ioseph defensorem habentes, si non iocose hoc fertur de illo), mathematici vel horoscopi, salissatores, sortilegi, qui utuntur tabula que Picthagorica nuncupatur, augures, quos adinvenere Friges. Quam utile foret hiis et consulentibus eos legisse Apuleium De Magia, De Deo Socratis, De Asino Aureo, et similia, ut iuxta dictum legis distinguere scirent inter lepram et lepram, spiritum et spiritum, prophetiam et somnium, melenconiam et demonium, temptationem et naturalem impulsum!

Maxime ad predicantes pertinet et doctores sacre scripture, glosatores, et enucleatores vidisse omnes doctrinas et libros, sicut De Doctrina Christiana divus Augustinus rationabiliter protestatur. Quis enim exponet signa solis, lune, stellarumque, dies, menses, et annos, circulos revolutos orbis solaris, in Genesi et Ecclesiasten conscripta, nisi legendo astrologos noverit quid sit zodiacus cum suis duodecim signis, quid epicicli, quid ecentrici, et milia milium sine quorum lucida ratione non poterit intelligere testus? Certe quisquis Ecclesiasten librum volet exponere, traditionibus Achademicorum, Stoycorum, Peripateticorum, Ionicorum, Epicureorum, mathematicorum, Cynicorum, aliorumque multorum philosophorum nudus vel aridus sicut talpa oculos reservabit abstrusos. Non enim horum opiniones liber ille declarat sed velut alibi scitas supponit. Et quod attinet ad universalem intelligentiam scripture divine sub rerum naturalium figmentis maxima queque vera tegentis, nisi adsit omnium fere rerum creatarum facunda notitia, quam pre-

---

240 tabula] *cf. etiam* Thom. Aq. *Opusc. xxi* (*de sortibus*) 241 *cf.* Iuven. *Sat.* vi.585: 'Phryx augur' 248 *cf.* Aug. *Doc. Christ.* ii.29-30 (PL 34.56sq.) 254 epicicli] *cf.* Thom. Aq. I^{a} q.32,a.1 ad 2^{m}

---

236 vultivoli *i.e.* sortilegi 237 *pro* coniectores 238 Ioseph *i.e.* filius Iacobi qui somnium Pharaonis explicuit (*cf. Genes. xl,xli*) 239 salissatores . . . nuncupantur (! S) 240 Pictagorica L 242 *ex* Apuleum C^2 Apulegium BL 245 sonnium L 245 melancolium et demonum B 252 aut in BL 253 zodiacus] ia *in ras.* C 254 epicidi L 255 intelligi textus B 255 testus . . . Ecclesiasten (! S) 256 Ecclesiastici B 256 vellet B 260 obstrusos BL 260 oppiniones C 261 alibi *om.* C *add.* C^2 261 presupponit B

cipue tradunt Aristoteles, Plinius, Avicenna, Galienus, Serapio, et magnus Albertus, in vanum laborant qui eam reserare nituntur. Testis est gloriosus Augustinus presertim in libris ultimis De Doctrina Christiana.

Denique si quis prudenter excogitaverit quid sit misticum corpus Ecclesie, ex quibusque membris disparibus componatur, apud Oratium non mirabitur de artificioso pictore deliberante apponere humano capiti cervicem equinam, ut tandem portentum desinat in piscem, instructo plene non a Plutarco politico sed a Gregorio Nazanzeno, summo theologo huius corporis mirandas minuties in unum subtilius redigente. Quia igitur pastor Ecclesie maxime oportunus talis corporis sibi vendicat caput, ut capiat omnes sensus, universis sensibilibus expedit fore repletum. Non enim Dominus capiti aures tales concessit que solum Philomene lyre organorumque perciperent suavem concentum sed et audirent ruditus aselli helefantinumque barrum. Apostolus namque, instruens Titum circa electionem boni pastoris, quem brevi sermone depinxit, postquam dixit, *Amplectentem eum qui secundum doctrinam est, fidelem sermonem,* protinus subiunxit: *Ut potens sit exortari in doctrina sana et eos qui contradicunt arguere.* Clarum est autem contradictores frequenter esse mathematicos, philosophos, et sophistas, ad quorum eversionem necesse est scire illorum doctrinas. Derisioni enim paterent contra mathematicam disputantes, eorum principia ignorantes, sicut in Canone determinat Gratianus distinctione xxxvii^{a}. Proculdubio neque Lactantius neque Augustinus invicti contra errores pugnas-

---

267 *cf.* Aug. *ibid.* 271 *cf.* Hor. *A.P.* 1-4 274 *de translatione Plutarchi in Latinum a L. Bruni cf.* Novati, *Epist. di C.S.* II, 301 n. 3,4 274 cf. Greg. Naz. *Apol.* ii.3 (PG 35.410) 283 Tit. i.9 290 cf. Grat. i *Decr.* q.37,c.11 (PL 187.205) 292 *cf.* Novati *op. cit.* IV, 183

---

265 Galienus] *cf. cap. 9.160* 266 Serapio] *Serapion Alexandrinus medicus erat et aemulator Hippocratis* 270 menbris C 271 mirabiliter B 273 *ex* pistem C^1 274 Plutargo pollitico B 274 Nanzanzeno C 275 minuties (! S); municies B 278 universis . . . repletum (! S) 281 barrum (! S) 284 tunc eum B 285 exhortari B 287 mathematica B 287 et *ss.* C^1

sent invalide, nisi ethnicorum dictis fuissent armati, quod tu quoque, doctorum optime, in quadam epistola meministi. Petrus denique, fundamentum Ecclesie, Clementem philosophum sibi substituit successorem, ut infidelium armis edoctus, facile infidelium dogma nequam destrueret. Hinc gentilium malleus Ambrosius scripsit, Lucam exponens: "Legimus aliqua ne negligantur, legimus ne ignoremus, legimus non ut teneamus sed ut repudiemus."

Oportet iterum Christianum esse divine maiestatis letum nitidumque cultorem, quod efficere non poterit, nisi saltem musica, quam littere sancte non docent sed presupponunt, quamque tanto studio papa magnus Gregorius ecclesiasticum reduxit ad usum, fuerit specialiter illustratus. Nam cum modis suis elegantius fuerit dulcis musica colorata, lepiditate sua mentes etiam severiores capit, et quadam inducte ylaritatis gratia pellit tristitiam. Et siquidem pulveris aut turbinis aut nebularum cogitationibus ipsis inheserat, omnem caliginem potenter abstergit. Ad mores itaque instruendos et animos exultatione virtutis trahiciendos in cultum Domini, non modo concentum hominum sed et instrumentorum modos censuerunt sancti patres Domino consecrandos, cum templi reverentiam dilatarent. Et si militantis Ecclesie tibi parva videtur auctoritas, vel triumphatrix illa preconia musice non tacebit, cuius seniores vidit et nobis ostendit Zebedei filius dicens: *Et voces eorum, sicut cytharedorum cytharizantium in cytharis suis.* Quod si fortassis minus parumper suspensus noster auditus melos tale non sensit, Regem adeamus exultantem, qui nos regni et exultationis vult esse participes. Ait enim: *Sumite*

---

295 *cf.* Euseb. *Hist. Eccl.* 3.4 (PG 20.222): 'qui *tertius* Ecclesiae Romanae episcopus constitutus;' Vinc. Bellov. *Hist.* 9.22: 'Clementem vero . . . Petrus sibi *successorem* instituit' (*Vinc. autem et alias opiniones hab.; cf. ibid. 9.37* 299 *apud* Grat. ibid. c.9 (204c) 304 *cf.* Ioann. Diac. *Vita Greg. Mag.* ii (PL 75.90c) 317 Apoc. xiv.2 321 Ps. lxxx.3

---

293 invalide *pro* valide; (! S) 295 Ecclesie fundamentum BL 296 subcessorem C 297 doctus BL 304 quamque] qu- *in ras.* C² 305 spetialiter C 306 elengantius C 308 hilaritatis B illaritatis L 308 siquidem *pro* si quid (?); (! S) 318 citharedorum citharizantium in citharis BL 321 summite C

psalmum et date tympanum, psalterium iocundum cum cythara. Ad quid, O psaltes regalis? Ut laudetis Dominum *in tympano et choro, in cordis et organo, cymbalisque sonantibus bene.*

Qui vero in hac religione Christiana munus gratissimum Deo, vitam celibem, ducere volunt preter scientiam scripturarum sanctarum, quas nunquam oportet obmittere ne dyabolus reperiat otii postes apertos, multa naturalia nosse laboret. Alias namque calidis utens, languenti aut temptato stomaco subveniendum putans, una hora amittet de facili que prius ingenti labore quesivit et, duce Deo, preservavit quesita. Fragilis res pudicitia est, undique inimicis vallata, plurima sunt huic virtutum specimini perniciora vino, cuius solius notitiam in testamento utroque divine littere tradunt. Ad huius tutelam veteres docti laminis plumbeis utebantur ad lumbos et stramentis extirsis arboris note, quam inde ydiomate nostro 'agnum castum' vocamus. Preterea quedam que sumuntur cotidianam in escam multam seminis materiam gignunt et adimunt quedam, que scire foret salubre sed salubrius observare.

Non parum prodest matrimonio copulatis rerum omnium scire naturas et vires. Si enim nossent quod arva potusque fertiles genitorum sterilitatem expellunt, non vane frequen-

---

324 Ps. cl.4-5 338 agnum castum] *cf. cap. 38.215; 'Lucula Noctis' editioni (p. 89) quam Coulon curavit hanc notitiam debeo:* 'Jean Gorin de San-Gimignano (-1323) O.P., dans sa *Summa de Exemplis et rerum similitudinibus*, Ed. Venise 1584, 81 col. 4, écrivait: "Abstinentia assimilatur arbori, quae dicitur *agnus castus.* Quae scilicet est arbor calida et sicca, unde flos eius, sive semen, poros corporis aperiendo, spiritus evaporando, humiditatem naturalem consumendo, castitatem inducit. Et ideo flos eius maxime *agnus castus* dicitur, quia suo odore et usu (ut dicit Dioscorus) homines castos reddit." '

---

322 psalmum . . . psalterium *om.* B 323 *ex* regales C^2 324 in cordis *om.* C 326 *ex* quid C^2 327 volunt *pro* vult; *cf. 'laboret'* 328 obmittere (b *ss.*) C^1 b *del.* C^2 ommittere B 330 callidis C 331 stomacho BL 331 amictet C 332 quod B 333 fallata L 334 pernitiora C 337 extusis B *recte vel pro* extersis 338 ydiomate] *virg. supra* y *del.* $C^?$ 339 quotidianam L 342 prodesset L 342 omnium scire *alter scriba incipit, haec verba iterum scribens* B 344 sterelitatem BC sterilitatem B^2C^2L

ter uterentur mandragolis, proles desiderantes habere (Plinius et Solinus sunt certi auctores ipsorum). Accubitus insuper liber super dextrum vel levum concipere debentis varietatem tribuit sexus; debitus indebitusque modi concubitus formas variant vultuum et maxime oculorum. Cibus preterea simul et potus genitorum ipsorum Mercurii vel Martis, Veneris aut Saturni, Palladisque superne dispositionem habilem fetibus futuris atque conceptis ministrant. Celestes motus adhuc observare generationis tempore, qui proculdubio influunt corporibus nostris vim quandam, libero tamen arbitrio, faciliter difficulterque regendam, bonitati atque felicitati natorum inter inutilia sapientes non ponunt. Quantum denique prodest nosse uniuscuiusque nati sortem insertam a celo, ut sub illa militare cogatur futurus perfectus! Qui contra fatum nitens semper erit violentus effector. Huius enim ignorantia rei, natus ad glebas scindendas, cogitur litteris insudare; alter, quem natura vocavit ad studium, indiscreta voluntas impellit acquirere nummos. Sic sunt in humana specie cuncta confusa et, quia non est intelligens, *non est qui faciat bonum usque ad unum.* Sed quota profana divortia, voces infames, occisiones vinctorum, dubiaque oriuntur natorum ex ignorantia rerum nature! Nescit quidam perfectum fetum posse in mense septimo nasci atque usque ad undecimum ferri. Miratur alter effigiem sibi dissimilem et alteri similem nati, adulteriumque falso clamat uterque, quos Ypocras dampnat rationibus vivis, cum nonnullis doctoribus scientia claris.

---

345 *cf.* Plin. *N.H.* 26.90; Vinc. Bellov. *Nat.* 9.97 353 *cf.* Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 86 364 Ps. xiii.3

---

345 *pro* mandragoris; *crux in mg.* C 346 autores C 347 levam B leve C 348 concubitus *in ras.* C[2] 349 oculorum maxime B 353 celestis BL 355 dificulterque C 363 spetie *om.* C *in mg.* C[2] 363 cuncta] omnia B 364 usque *ex* uque C[2] *om.* B 366 ex] et BL 366 *ex* ignoranti C 368 *ex* uque C[2] 369 et] atque B 369 adulterumque BL 370 Ypocras *pro* Hippocrates

[Cap. 10]

Ratio decima sit talis. Nefarium est et horrendum detrahere viris bonis et laudibus dignis. Sed inter philosophos multi fulsere, omni humano preconio meriti. Ergo illis detrahere erit magnum peccatum scelusque grande. Verum quicumque vetat eos legendos, eos criminatur aut moribus pravos aut falsos sermonibus, vel forsan invidet veritati, aut merite glorie gliscit detrahere. Quorum quodlibet elegeris, cum non fuerint vitiosi, in immane facinus terminaris. Ergo habetur quod fuit probandum. Si autem quisquam diceret eos legi prohibitos, non quia pravi moribus fuerint aut sermonibus falsi sed quia erant infideles, responsio sophistica est atque neganda. Nam Iob ethnicus fuit et non de circumcisione, et tamen liber eius inter Catholicos tam apud Hebreos quam apud Latinos fere primus habetur. Salomon quoque erexit ydolis fana, genua flexit, adoravit, cultosque sacravit divinos: verumtamen ipsius dicta ante nefas postque conscripta, de cuius penitentia nil Catholicum constat, crebro leguntur. Quot enim gentiles hereticos et moribus perditos ascribit viris illustribus, quorum doctrinis vult Catholicam fidem non mediocriter roborari! Et forsitan dicet alter philosophorum non esse legendam doctrinam quia leprosa est, extra castra per divinam legem adiudicata manere, eo quod multa falsa misceat veris. Sed etiam acquiescendo supposito, quod doctiores audacius negant, pari ratione neque Augustinus, Ecclesie doctor tam utilis, erit legendus, ut ceteros linquam. Quot enim falsa dixit que postea non erasit de locis suis sed

---

13 *cf.* Albert. Mag. *Comm. in Iob (Prol. Hier in Lib. Iob Explan.)*, ed. M. Weiss, 1904, p. 6   15 *cf.* iii Reg. xi.4sq.   22 *cf.* Levit. xiii.46

---

1 horrendum est B   6 *ex* falsis C²   7 merite] mente BL   7 *ex* quolibet C²   8 inmane B in imane L   8 criminaris B   10 pravis C   11 falsis BL   15 fana] *alt.* a *in ras.* C   16 verumtamen *om.* C   16 ipsius] eius B   17 nephas BL   18-21 quot . . . roborari *om.* C   19 hereticos *exp. et* Ieronimus *in mg. add.* B² *(ut vid. aliquid deficit)*   21 et *om.* BL   23 *ex* adiudica C¹   27 falsa enim *sed sig. ord. corr.* C   27 eraxit C; *crux in mg.*

retractavit, retractationem redigens in codicem separatum! At si dicis hos non esse legendos quia inter se altercantes non reliquerunt discipulis quid in dubiis fluctuantibus determinate tenerent, lectionem dampnabis Actus Apostolorum, in quibus Paulus et Barnabas dissentiunt absque federe. Qui sic loquitur non videtur adhuc legisse multa inter se opposita in sacris litteris esse, non solum ubi nuda verba sonant, que ad varios intellectus trahuntur, sed etiam que gesta concernunt non valentia nisi in una parte vera consistere. Sic in libro Regum Amalechita regem occidit, qui se interemit in Paralipomenon libro. In tertio Regum Salomoni septingente fuisse uxores quasi regine et concubine trecente narratur, qui in Canticis Canticorum non nisi sexaginta reginas habuisse et octuaginta describitur concubinas. De conversione quoque Pauli primo scribitur quod, qui erant cum eo, vocem loquentis cum prostrato audierunt, quam eosdem non audisse idem Paulus postea recitavit. Non omnia dico. Sic pugnant litteris maximi Catholicorum doctorum, Ieronimus et Augustinus, precipue in epistolis multis.

Numquid subintrabit alter dicturus refellendos libros gentiles, quo eorum auctores aut sunt ignoti aut non digni auctoritate, qui eorum vitam posteris scribendo mandarunt? Hic prohibebit pariter lecturam Iob, Iudith, Hester, Tobie, libri Sapientie et Machabeorum, quorum auctores dicuntur incerti. Quid de passionibus multorum sanctorum et aliis gestis quam plurium beatorum, quorum exempla quasi certissima per predicantes quantumcumque famosos et doctos veneranda pariter et imitanda fidelium populis recitantur?

---

28 *cf.* Aug. *Retract.* (PL 32.584) 31 *cf.* Act. Apost. xv.39; Ioann. Sar. *Polic.* 7.19 (PL 199.680d) 37 *cf.* i Paralip. x.4; i Reg. xv. 32sq.; xxxi 38 *cf.* iii Reg. xi.3 40 *cf.* Cant. Cant. vi. 7 42 primo] *cf.* Act. Apost. ix.7 44 postea] *cf.* ibid. xxii.9 46 *cf.* Hier. *Ep.* 56,102,104,112 (PL 22.566sq.); Aug. *C.D.* 18.43 (PL 41.603)

---

28 recitavit BL 30 relinquerunt L 30 determate C 37 *ex* Amalechitam $C^?$ Amelechita BL *i.e.* Amalec 38 *ex* Salomonis L Salomonis B 40 *pro* narrantur 41 regine BL 43 *prim.* cum *om.* BCL *ss.* C^2 45 *ex* maximis C^1 48 *ex* subintravit C^1 49 *pro* quod; (! S) 49 *supra* auctores *virg. leviter del.* $C^?$ 51 *pro* Esther

Verum si adhuc contentioni deservis inquiens, "Etsi aliqui eorum fuere modesti, non tamen omnes," scio tibi iam respondisse Nasonem dicentem:

> Parcite paucorum crimen diffundere in omnes.

Verum si principaliter contra poetas exclamandum putant hii hostes doctrine, quia dulcisono cantu mentium carpunt vigorem, responsionem percipiant venerandi Boccacci libro xiv° De Genealogia Deorum in ipsorum defensionem dicentis: "Tu autem cytharista celestis, David, solitus dulcedine carminis furores sedare Saulis, si suave aliquid, si mellifluum cecinisti, lyricum tuum carmen absconde. Et tu, Iob, qui labores tuos atque patientiam heroyco carmine scripsisti, si lepidum, si ornatum sit, idem facito una cum aliis sacris viris, qui ethereo versu divina cecinere misteria." Sane non est dedignatus Salvator noster, qui totius vite sectande nobis reliquit exempla, verbis Terrentii ad Saulum mox Paulum futurum uti dicens: *"Durum est tibi contra stimulum calcitrare."* "Homeri preterea, quem sacratissime Cesarum leges omnium virtutum patrem vocitant et sepissime earum latores, ut illas maiori veneratione dignas facerent et quodam sacrosancto testimonio roborarent, carmina nonnunquam miscuere, ut in fine prohemii Codicis Iustiniani Ilyadis legitur carmen et in eodem sub titulo De Iustitia et Iure, sic et De Contraenda Emptione et De Legatis et Fidei Commissis et aliis locis, ut minus cre-

---

60 Ov. *A.Am.* iii.9; *animadverte sententiam Ovidii de puellis ('paucarum') in tritum proverb. ('paucorum') effectam esse* 65 Boccac. *Gen. Deor.* xiv.16 73 *ibid.* xiv.18; Act. Apost. xxvi.14; *cf.* Ter. *Phorm.* 77: 'Namque inscitiast advorsum stimulum calces' 74-88 *haec omnia apud* Boccac. *ibid.* xiv.19 79 *cf.* Iustin. *Inst.* praef. (ed. Mommsen xvii in fine), *ubi cit. Hom. Il. vi.236* 80 *cf.* Iustin. *Dig.* i.1.6 80 Emptione] *cf. ibid.* xviii. 1.1,*ubi cit. Hom. Il. vi.234; vii. 472; Od. i.430* 81 De Legatis] *cf. ibid.* xxxii. 1.65, *ubi cit. Hom. Od. xiii.407*

---

58 *ex* modeste L^1 63 Boccachii B Boccaci C^2 63 hos *ante* libro *del.* C 65 citharista L 66 *ex* furore C^2 66 suava C suavia C^2 *et postea* suave C^2 67 liricum BL 72 reliquid C 78 ut] vel BL 79 Ilyadis *ex* plylandis C^2 plyadis BL 79 legis BL leg C

dentes possunt in Padecta Pisana cognoscere. Hunc insuper in suum civem plures Grecorum egregie civitates, eo mortuo et paupere, voluere inter se et de hoc movere litigium cuius esset civis, teste Cicerone in oratione Pro Archia. Unde versus:

Septem litigant civitates de radice Homeri:
Samos, Smirne, Chios, Colophon, Pilos, Argos, Athine.

Item plures ex nostris poete fuere qui sub tegminibus fictionum suarum Christiane religionis devotosque sensus commendavere: ut Dantes noster, dato materno sermone, animarum triplicem statum post hanc vitam describit; et illustris Petrarcha in suis Buccolicis, sub velamine pastorialis eloquii, divine Trinitatis laudes irasque in Petri calcantis naviculam mira descriptione notavit. Hos ultra vigent Prudentii atque Sedulii carmina sub tegumento sacram exprimentia veritatem. Arator quoque sacerdos et Ecclesie cardo heroico carmine Apostolica gesta cantando more poetico designavit. Iuvencus quidem insuper, Yspanus solo et religione Christianus, sub cortice hominis, leonis, bovis, et aquile Redemptoris nostri actus omnes etiam fingendo composuit." Hunc locum volui assignare Iohanni.

Restat igitur probare premissas. Prima est: crimen est vituperare eos qui digni sunt laude. Secunda est philosophos multos esse preconiis meritos. Prima est in omni lege notissima, eterna scilicet, naturali, humana, pariter et divina. Non negabit quelibet anus furtum esse peccatum, sed et sacrilegium pernitius furto, ymmo temerariam blasphemiam in Deum, veritati et bonitati detrahere. Nam

---

83 *cf.* Cic. *Pro Arch.* 8 (19) 89-102 Boccac. *ibid.* xiv.22 *(Coulon haec verba Ioanni de Hauteville (Architrenio) non recte ascripsit)*

---

82 *pro* Pandecta *vel* Pandectes *ut Dig. Iustin. vulgo vocabantur* 82 Pisana] *cf.* Du Cange s.v. 'litera Pisana' 88 Samos] al' Chimis *in mg. scrip. Salutati* C *(cf. Novati, Epist. di C.S. II p. 399)* 88 *in* Smirna *corr. Salutati* C 88 Coloson B Colofon L 88 Piros *ss. Salutati* C 88 *ex* Achine C^2 Achime B 89 plures . . . sub *in ras.* C 91 materno *ex corr.* C^2 92 triplicem statum] *sc.* Purgatorio, Paradiso, Inferno 93 *ex* boccolicis L^1 buccholicis B 98 eroico CL heroico $BC^?$ 100 solo] zelo B 102 locum *om.* C *ss.* C^2 103 ergo B 105 esse *om.* BL 108 *pro* perniciosius; (! S)

veritas una sola unaque bonitas, quarum participatione cuncta vera universaque bona 'vera' et 'bona' dicuntur, Deus est. Quantum displicebant Iob detrahentes sermonibus veritatis! Quantum mordebat se lacerantes Ieronimus in singulis fere epistolis scripture sacre nitorem tangentibus, canina rabie veritatem sue translationis eliminare volentes!

Omnes autem scolas, usum linguarum habentes, convocat Sapiens quidem divinus in preconium virorum illustrium, dicens pro probatione propositionis secunde: *Laudemus viros gloriosos et parentes nostros in generatione sua. Multam gloriam fecit Dominus magnificentia sua a seculo: dominantes in potestatibus suis homines magni virtute et prudentia prediti, initiantes in prophetis dignitatem prophetarum, et imperantes in presenti populo et virtute prudentie populis sanctissima verba, in pueritia sua requirentes modos musicos et narrantes carmina scripturarum; homines divites in virtute, pulcritudinis studium habentes, pacificantes in domibus suis. Omnes isti in generationibus gentis sue gloriam adepti sunt et in diebus suis habentur in laudibus. Qui de illis nati sunt reliquerunt nomen narrandi laudes eorum.* Hec Spiritus Sanctus. In quibus verbis liquido patet dignos esse preconio qui sapientia claruerunt, cecinerunt carmina, et prudentie verba posteris reliquerunt. Accedit ad idem sapientissimus Salomon in Sapientie libro, qui cum edificasset maximas edes, orbem placasset, tributarios sibi fecisset reges, instruxisset miranda, et opes congregasset superbas, solum ex sapientie cultu putat se habiturum honorem et egregiam famam, dicens: *Proposui sapientiam adducere mihi ad convivendum, sciens quoniam mecum communicabit de bonis, et erit allocutio cogitationis et tedii mei. Habebo, propter hanc, claritatem ad turbas et honorem apud seniores, iuvenis acutus inveniar in iudicio,*

112 *cf.* Iob 6.25 119 Eccli. xliv. 1-8 138 Sap. viii.9-13

118 quidam C 123 nuntiantes *Eccli.* 125 peritia *Eccli.* 125 modos *om.* C *in mg.* C[2] 127 pulchritudinis BL 130 relinquerunt CL *corr.* C[2] 133 relinquerunt L 134 idem (! S) 141 tedii *ex* tedei C

et in conspectu potentium amabilis ero; et facies principum mirabuntur me, tacentem me sustinebunt, et loquentem me respicient, et sermocinantem me plura manus suas ori imponent. Preterea habebo, per hanc, immortalitatem, et memoriam eternam hiis qui post me venturi sunt relinquam. Regina quoque Saba, quam plerique aiunt unam ex decem Sibillis fuisse, non divitiis, non pulcritudine, non amenitate locorum, sed sola sapientie eius fama permota, venit a finibus terre, prima Veritate id protestante, videre sapientiam Salomonis. Et merito; soli sapientie debetur honos famaque et memoria cum laude, quoniam cetera ex quibus laudatur homo aut aliena sunt aut infima, sapientia vero summa res est et homini propria, nobilissimam partem illius, scilicet rationem, alte decorans. Quam venuste hoc deducit Apuleius in libro quem fecit De Deo Socratis! Ex cuius mellifluis verbis paucissima recitabo: "Neque enim," inquit, exemplum inducens, "in emendis equis faleras consideramus et baltei polimina inspicimus et ornatissime cervicis divitias contemplamur; si ex auro et argento et gemmis monilia varie gaze dependent, si plena artis ornamenta capiti et collo circumiacent, si frena celata, si ephiphia fucata, si singula aurata sunt. Sed istis omnibus exuviis abolitis et amotis, equum ipsum nudum et solum corpus eius et animum contemplamur, ut sit ad speciem honestus, ad cursuram vegetus, et ad vecturam validus, iam primum in corpore si sit,

> Argutum caput, brevis alvus, obesaque terga,
> Luxurietque thoris animosum pectus honestis,

preterea si duplex agitur per lumbos spina. Volo enim non modo perniciter sed etiam permolliter perveat. Similiter

---

148 *cf.* iii Reg. x.1 158-189 Apul. *De Deo Soc.* 23 (173); Vinc. Bellov. *Hist.* 4.7; Ioann. Sar. *Polic.* 6.27 (PL 199.632d)

---

146 prepterea L 147 futuri BL 150 sapientia BL *corr.* L[1] 154 *prim.* aut *om.* C 156 Epuleius BL 157 cuius] quibus C 158 exemplum inquit B 159 inducens . . . polimina (! S) 159 *pro* phaleras 162 plene BL 164 cingula *Ioann. Sar.* 164 aurata] armata BL 166 spetiem C 170 luxurieque BCL *corr.* C[2]

igitur in hominibus contemplandis, noli illa aliena extimare, sed ipsum hominem penitus considera, ipsum meum Socratem pauperem expecta. Aliena autem voco que parentes pepererunt et que fortuna largita est, quorum nichil laudibus Socratis mei admisceo: nullam generositatem, nullam prosapiam, nullos longos natales, nullas invidiosas divitias. Hec enim cuncta, ut dico, aliena sunt. Satho, id est aut Plato aut alter Plato, Prothaonio gloria est, qui talis fuit ut eius nepotem non puderet. Igitur omnia non similiter aliena numeres licebit. Generosus est? Parentes laudas. Dives est? Non credo; fortuna magis ista dinumero. Validus est? Egritudine fatigabitur. Pernix est? Abit in senectutem. Formosus est? Expecta paulisper, et non erit. At est bonis artibus doctus et adprimeve eruditus et, quantum licet homini, sapiens et boni consultus. Tandem aliquando ipsum virum laudas. Hoc enim nec a patre hereditarium est nec a corpore caducum nec ab etate mutabile." Igitur si patrum iudicio pariter et effectu non solum armis potentes legum latores amatoresque virtutum sed cuiuslibet instrumenti artis mechanice inventores meruerunt aut erectis statuis perpetuari memoria aut sapientium litteris honorari aut sedibus celorum ascripti celebres venerari (id latius referente Augustino libris De Civitate Dei, presertim quarto et duodevicesimo), quanto magis philosophorum fama est omni laude propensius attollenda! Didicimus enim, Valerio et Solino auctoribus, sapientes maxima cura deorum et principum terre honoratos fuisse. Nam percussores Archiloci poete Apollo prodidit; inhumatum corpus Sophocli vatis Lixandro principi tradere bustis mandavit;

---

195 *cf.* Aug. *C.D.* 8.1sq. (PL 41.224sq.); 18.37 (597) 198-217 *cf.* Solin. i (117-123); Plin. *N.H.* vii.30 (109-114)

---

174 *prim.* ipsum *om.* C *in mg.* C^2 179 Satho *crux in mg.* C Sato L *(locus plane corruptus; cf. Ioann. Sar. Polic. ed. Webb II p. 85)* 180 Prothaomo C 184 abiit B 186 apprimeve B aprimeve C 190 patrum] parum C 191 potens BL 192 methanice C c *supra* t *add.* C^2 193 sapientum BL 195 *ex* lacius C^2 197 perpensius BL 197 dicimus BL 200 Appollo BL 200 inhumatum] in humanum BL 201 Sophocli (! S) 201 Linsandro B *pro* Lysandro

Castor et Polux cenantem cum ceteris Pindarum lyricum, pre foribus domus mox ruiture excubantes, extra vocarunt, qui solus mortem illam evasit. Ne navicaret Symonides poeta, naufragio imminente, cura superum fuit monitus per soporem. Gneius Pompeius domum Possidonii, sapientie professoris, intraturus, monuit lictorem ne fores pulsaret, sed depositis fascibus, quibus triumphans erat noviter insignitus, cessit sapientie ianue imperatoris maiestas. Dyonisius quoque, alias homo immanis, advenienti Platoni, navi solemni premissa, obvius fuit mitis ut agnus. Africanus prior Evinii sapientis statuam sepulcro suo iussit apponi. Cato Uticensis, quamvis censuisset Grecos orbe pellendos, gloriabatur se plus ceteris rei publice exuviarum hostium attulisse, quo duos philosophos adduxerat de inimicis prostratis. Interrogatus Apollo quid esset in hac vita perfectum, 'prudentiam' respondit extimplo. Qui sunt isti livore tumidi, presumptione pleni, ignorantia ceci, qui, velut noctue solis radios non valentes videre, in suo ortu stridorem emittunt, vermes volatiles imitantes, qui volitant circa lumen lucerne, ut gratam sanis oculis deleant sibi lucem infestam? Sed sciant, docente Seneca, quod "nunquam in tantum convalescet nequitia, nunquam sic contra virtutes coniurabitur, ut non philosophie nomen venerabile et sacrum maneat." Aiebat namque Alanus De Complanctu Nature, non contra sapientiam impugnantes sed contra eam negligentes invehendo: "Cum sapientia nostris temporibus nullius fructus premietur stipendiis, nullius fame eam aura

---

202 Pindarum] *idem de Simonide narrat* Val. Max. i.8 ext. 7 204 Symonides] *cf.* Val. Max. i.7 ext. 3; ix.12 ext. 7 222 Sen. *Ep.* 14.11 227 Alan. *De Planctu Nat.* (avaritia) (PL 210.464d)

---

202 *crux in mg.* C 202 Pollux B 202 liricum BL 203 vocaverunt B 205 superum cura B 207 *ex* intratuturus C[?] 207 foris BL 210 *crux in mg.* C 210 *in* Dionysius *corr. fort. Salutati* C 211 solempni C 211 Affricanus BL 212 *crux in mg.* C 212 Evinii *del. et* Ennii *ss. ut vid. Salutati* C Quinti Ennii *Solin.* 212 iuxit BL 213 *crux in mg.* C 213 *Dominici errat putans Catonem Uticensem censorem esse; cf. Solin.:* 'quamlibet proavus eius censuisset' 213 Utecensis B 213 orbe] urbe B 216 Appollo BL 218 velud C 219 *in* sui *corr.* C[2] 220 emictunt C 223 *ex* valescet C[2] *ex* convalescit L[1] invalescet B 225 conplantu L

favoris extollat, ipsa non pecunia honoris titulos et laudis emat preconia? Sola tamen sapientia super omnem possessionem preeminet,—generosa possessio," et cetera. Contra hos sapientie adversarios promit omnis instrumentum sophie ficta parabola Salomon dicens: *Hanc quoque vidi sub sole sapientiam et probavi maximam: civitas parva et pauci in ea viri. Venit contra eam rex magnus et vallavit eam extruxitque munitionem per girum, et perfecta est obsidio; inventusque in ea vir pauper et sapiens; liberavit urbem per sapientiam suam, et nullus deinceps recordatus est hominis illius pauperis; et dicebam ego meliorem esse sapientiam fortitudine. Quomodo ergo sapientia pauperis contempta est et verba eius non sunt audita? Verba sapientum audiuntur in silentio plusquam clamor principis inter stultos. Melior est sapientia quam arma bellica.* Hec Salomon.

Sed ne credamus hoc solum dicendum esse de illa sapientia quam vetus testamentum et novum appellamus Christiani, Senecam, qui istam non novit, adiutorem mendicus mendicando mendico. Ait enim epistola lxv[a]: "Adhibeas singulis modum. Animi remedia inventa sunt ab antiquis. Quomodo autem admoveantur aut quando nostri opus est querere. Multum egerunt, ante nos fuerunt, sed non peregerunt. Suscipiendi tamen sunt et ritu deorum colendi. Quidni magnorum virorum ymagines habeam, incitamenta animi, et natales celebrem? Quid ergo illos honorum eam semper appellem? Quam venerationem preceptoribus meis debeo, eandem preceptorem humani generis, a quibus tanti boni initia fluxerunt! Si consulem videro aut preceptorem, cum quibus honor haberi solet, faciam equo desileam, capud adaperiam, semita cedam. Quid ergo Marcum Catonem Muciumque et

---

233 Eccle. ix.13-18 248 Sen. *Ep.* 64.8-10

---

235 eo L 241 sapientium L 245 dicendum *in mg. add.* L[1] 246 et *post* vetus *del.* C 246 novus BL novum B[2]C 251 qui ante *Sen.* 254 ergo] ego BL 255 eam] causa *Sen.* 258 videre BL 259 *ex* sileam C[1] 259 caput B 260 Cathonem BL 260 Catonem utrumque et Laelium *Sen.* 260 Mutiumque C

Lellium sapientem et Socratem cum Platone et Zenonem Clementemque in animo meo sine dignatione summa recipiam? Ego vero illos veneror et tantis nominibus semper assurgo." Heccine est ne premium istud et fructus gloriosi sapientum laboris contra eos in populis susurrare?

---

261 *ex* Socrate C^2 262 Cleanthenque *Sen.*

[Cap. 11]

Insuper ethnicorum doctrina, ut ad idem gradiar undecimo passu, est omnibus Christianis utilis ad salubrem fidem servandam. Igitur non solum legere licet sed expedit valde. Consequentia dubitationem non facit et antecedens deducitur clare. Tota namque fidei Catholice summa reperitur aut in causa effectiva et principali aut instrumentali aut materiali aut formali aut finali. Prima est Deus, articulorum spirator; secunda est omnis propheta, apostolus, et evangelista, quibus locutus est Spiritus Sanctus; tertia sunt ipsi articuli traditi ad credendum; quarta est efficacia miraculorum, quibus persuasa est veritas, que concipi non poterat intellectus debili nisu; et quinta est humana salus principaliter virtuti fidei attributa, que unius veri Dei cultui famulatur, plurium superstitione calcata.

De tribus primis sub compendio brevi percurram, cum sint aliqualiter in precedentibus demonstrate, vel quia in eis non consistit vis rationis prefate. Constat igitur, Apostolorum principe duce, quod omnis scriptura divina est a Domino revelata, cum per Spiritum Sanctum locuti fuerint homines Dei. Verum tota philosophia estitit inspirata a Deo. Tradit namque Hystoriarum Magister Super Genesis quod Deus docuit Adam scientiam naturalem, Adam vero filios suos, et illi subsequenter posteros; que ne periret sculpta fuit in columnis latericiis, qua deleta aquis diluvii, iterum per Sem extitit reserata, tam in eneis, ne aquis posset deleri, quam lapideis, ne contingeret eam igne dissolvi; quousque tunc credebat explicite mundi machinam destruendam. Tu quoque, cuius non est exigua auctoritas, in epis-

---

18 *cf.* ii Tim. iii.16 21 *cf.* Petr. Comest. *Hist. Schol. Lib. Genes.* 9 (PL 198.1063d); 39 (1090); 44 (1092d)

---

3 servandam servandam B 6 et *om.* BL 9 *ex* tercia C² 16 *ex* demonstrare C 18 *ex* pricipe C² 18 omnis *om.* B 20 spirata C 21 Hystoriarum . . . Genesis *om. spat. relicto* C *add.* C² Magister in storiis (istoriis B) id est Petrus Comestor BL 24 sculta C 24 columpnis BL 25 estitit L 25 *pro* aeneis 25 possit C

tola scripsisti: "Poetica locutio magis a Deo quam ab homine est adinventa;" sicut patet cum loquebatur Deus in veteri testamento Ioseph et ceteris et similiter in toto Evangelio Christi. Alludit auctoritati predicte, sicut memini supra, Cassiodorus in prologo Libri Psalmorum (et est canonizatum in Decreto, xxxvii[a] distinctione, capitulo *Legimus*), quo ait: "Omnis splendor rethorice eloquentie, omnes modi poetice locutionis, quelibet varietas decore pronuntiationis a divinis litteris sumpsit exordium."

Quo vero ad instrumentalem causam attinet, famosi fuere Catholici vates, fuere celebres vates gentilium vita necnon et doctrina. Inter primos nonnulli vituperatione digni ponuntur; habentur non pauci inter secundos insignes. Tanta constantia pro fide Dei unius in Socrate viguit, ut, cum esset gloriosus Athenis, usque ad violentem mortem et publicam solem predicaret lapideum; ob quam causam sententiam capitalem accepit, sed fortiter veneno sumpto, sacrilegas manus fefellit. At Carneades, quia noluit Alexandrum vivum hominem adorare, miris suppliciis crudelibusque diutius tolleratis fortiter, potione letali vitam finivit. Picthagoras quoque non solum pudicitiam in se consecravit sed milia virorum et mulierum ad illam omni studio reduxit, construens primus reclusorium virginum puellarum que celibem vitam conservarent in evum. Heraclitus tenebrosus, evangelice legis observator future, oculos eruit sibimet ipsi, quo sine concupiscentia, auctore Tertuliano, feminas videre non poterat. Virgo quoque moritur Plato. Zenocra-

---

29 Novati, *Epist. di C.S.* IV p. 181.17 35 *cf. cap. 8.309* 43 *immo vero Anaxagoras ea de causa damnatus est; cf.* Aug. *C.D.* 18.41 (PL 41.601); Vinc. Bellov. *Hist.* 3.33; *de morte Socratis cf.* Aug. *ibid.* 8.3 (227) 49 *cf.* Vinc. *ibid.* 3.24; Ioann. Sar. *Polic.* 7.4 (PL 199.642d); *cap. 38.219* 52 *cf.* Vinc. *ibid.* 3.32; *cap. 11.231* 55 virgo] *cf.* Hier. *Adv. Iov.* 1.42 (PL 23.273)

---

32 *ex* evangelii C^2 32 memini] nemini (?) BL 33 in *post* supra *del.* C 42 Socratis B 43 violentem (! S) 45 capitalem ... manus (! S) 46 at] ad BL 48 toleratis *ex* tolleratis $C^?$ 48 *ex* fimuit C 48 Pictagoras L 51 reclusorum BL 52 Heraditus BL 53 emit B eruit *in mg.* B^2 54 *in* quod *corr.* C^2 54 *ex* autore C^2 55 quoque *om.* C *in mg.* C^2 55 moritur (! S)

tem non valuit luxurie vexillum ad impudicitiam inclinare. Demostenes derisit scorti lascivias, quas penitere non emendas vocavit. Animo fortes Anaxagoram et Zenofontem graves nuntii trium natorum mortem portantes non retraxerunt etiam ad momentum ab officiis divinis, quibus tunc erant intenti. Picthagoricus quidam, exemplum equitatis relinquens Christianis, creditoris defuncti es debitum in tabernam submisit et preludens evangelico verbo dixit: *Redde quod debes*. Anaxagoras possessiones suas libens permisit perire, ne ipsis intentus illitteratus perisset. Paupertatis fervidus cultor, Diogenes, ante omnes Christianos voluntate mendicus effulsit. Crates auri pondus mari demersit, ne mergeretur ab auro. Zenocrates vero plura potuit divitiarum contempnere quam magnus Alexander valeret sibi conferre. Qui unquam inter Catholicos fuerunt artiori aut etiam simili caritate connexi ut Damon et Phisias, cui cessit crudelitas furiosi tyranni? Nonne tales petit lex Christi qualem legimus Aristotilem, pietate preclarum, dicentem se tantum unum incommodum pati, scilicet se non posse omnibus indigentibus subvenire? Si vero patientia habet opus perfectum animabusque piorum largitur possessiones eternas, miranda fuit in Socrate sponte sustinente inter se rixantes uxores, ut assuesceret bono prelibate virtutis. Laudanda est hec in Archita, qui noluit

---

56 *de Xenocrate cf.* Val. Max. iv.3 ext. 3; Vinc. Bellov. *Hist.* 4.14 57 *cf.* Vinc. *ibid.* 3.91; Gell. *N.A.* i.8 58 *cf.* Vinc. *ibid.* 3.33; 3.67 60 *de Pythagora narratur; cf. ibid.* 3.55 64 Matth. xviii.28 64 *cf. supra 58* 66 *cf.* Vinc. *ibid.* 3.68,69,74 67 Crates] *cf.* Vinc. *Hist.* 5.25; Hier. *Adv. Iov.* 2.9 (PL 23.298c); Ioann. Sar. *Polic.* 7.13 (PL 199.669c) 68 *cf. supra 55* 71 *cf.* Val. Max. iv.1 ext. 1; Vinc. *ibid.* 3.26 77 *cf.* Vinc. *ibid.* 3.56 79 *cf. ibid.* 3.80; Val. Max. iv.1 ext. 1-2

---

56 vexillum] il *in ras* C. 57 penitere . . . Anaxagoras (! S) 58 Anazagoras BCL *corr.* C² 61 Pictagorus quidem BL 62 Christianis relinquens L 62 es] eis BL *pro* aes 63 preducens BL 64 Anazagoras BL 64 libere BL 65 *ex* inlicteratus C² inlitteratus BL 66 Dyogenes L 67 voluntate *om.* C *in mg.* C² 67 effulxit C 67 Crates . . . auro *om.* BL 71 *in* arctiori *corr.* C² 71 Clamon BL 72 Phisias (! S) phisicis B *pro* Pythias *vel* Phintias 72 furiosa BL 72 furiosa crudelitas *sed sig. ord. corr.* L 74 incomodum L 75 omnibus *om.* C *in mg.* C² 78 asuesceret C² 78 prelibanda B

servo meritas persolvere penas eo quod se sentiebat iratum. Quam humilis fuit eorum Platinus honorum contemptor, cum ceteris multis! Quid loquar de abstinentia, radice virtutum, cum Carnaides, sedens ad mensam, oblivisceretur extendere manus ad cibum aut manibus sumptum inferre labellis. Ipse quoque gule cultor vel ventris, Epicurus, quem illi homines non philosophum vocant sed porcum, quo constituerit in voluptatibus felicitatem humanam, suos libros, docente sancto Ieronimo, implevit oleribus, persuadens omnes a carnibus abstinere. Tales illos fuisse ipsorum nostrorumque tradunt scriptores et, si illud evangelicum exceptionem non habet, *ex habundantia cordis os loquitur,* fere omnia eorum dicta moralia, religiositate plena celorumve amenitate spirantia, persuadent illos tales fuisse quales auctores testantur. Nonne igitur nepharium est in talem turbam criminatoriis insurgere verbis, virtutes corrodere, bona caligine offuscare, infamare divina? An fortassis Christiano, veritatis cultori, cui non licet otiosum proferre sermonem, licebit mentiri et cum acceptione personarum suam religionem tueri? Nulla proculdubio vera virtus alterius oppugnatur virtute, nec opes proprie aliorum paupertate fedantur.

Prodest insuper ad fidei vere materiam non parum gentilium dives lectura, sicut in argumento primo lucide patet, et aliqua ibi obmissa in hoc loco pro supplemento duxi ponenda. De eterna namque processione sive generatione divina scripsit Hermes Mercurius libro quem fecit De Verbo Perfecto dicens: "Dominus et omnium factor deorum secundum fecit dominum, quoniam hunc fecit primum et solum et verum; bonus ei visus est et plenissimus omnium

---

81 *cf.* Vinc. *ibid.* 4.8 83 *cf.* Val. Max. viii.7 ext. 5 85 *cf.* Hier. *ibid.* 2.11 (300c); Vinc. *ibid.* 4.40-41; Ioann. Sar. *Polic.* 8.8 (PL 199.738b) 91 Luc. vi.45 107 Vinc. Bellov. *Hist.* 4.10

---

81 *pro* Plotinus; (! S) 82 *ex* astinentia C² 83 Carnaides (! S) Carnandes B; *cf. supra 46* 84 manum B 86 philosophum non BL 86 vocant] nominant B 88 suadens omnibus B 92 eorum omnia B 94 ergo B 95 *ex* criminatoris C² 98 ferre C pro- *add.* C² 100 impugnatur B 102 vere fidei B 105 namque *om.* B 108 primum fecit B

bonorum et letatus est; hic est filius benedicti Dei ac bone voluntatis, cuius nomen humano ore non potest enarrari. De solo Deo Dominus est omnium, dominante Deo mortalibus, et qui ab hominibus non potest indagari super homines est. Hunc Deus dilexit unigenitum suum." Hec recitat Vincentius libro Naturalis Hystorie. Similiter Porphirius, cum tamen foret adversarius Christianorum, Augustino referente decimo De Civitate, capitulo xxiiiº, sicut verus Platonicus non infime de Trinitate disseruit. Dicit enim Deum patrem et Deum filium, quem Greci appellant paternam mentem vel paternum intellectum; inter hos quoddam tertium velut medium, fortasse Spiritum Sanctum tangens, quem nos non Patris tantum, non solum Filii, sed utriusque dicimus Spiritum esse communem. Plotinus autem, inter philosophos theologizantes non minimus, sicut ibidem recitat Augustinus, de tribus principalibus substantiis disputat, sed tertiam anime naturam qua vivimus vocare videtur. Plato preterea fatetur cum Christo quod impossibile est hominibus possibile est Deo, dicens quia potest Deus impossibilia in esse producere, ut libro xxiiº De Civitate, capitulo xxviº; ipsumque Deum, mundo creato, per eum elatum, quia *vidit cuncta que fecerat et erant valde bona*, ut xiº libro, capitulo xxiº. Plotinus vero divinam providentiam super minima particularium extendit, imitatus illam veritatem qua dicitur: *Omnes capilli capitis vestri numerati sunt*, libro decimo, capitulo xiiiº. In philosophia quoque morali queritur de ultimo fine, qui est summum bonum et propter quod facienda sunt universa, quem omnes dicimus Deum, libro octavo, capitulo octavo. Hercite dea, sicut ait Porphirius, interrogata de Christo, respondit eius animam esse

---

110 filius] *cf.* Philip. ii.9 116-122 *cf.* Aug. *C.D.* 10.23 (PL 41.300) 124 *cf. ibid.* 127 *cf. ibid.* 22.26 (794) 130 *cf. ibid.* 11.21 (334) 131 Genes. i.31 132 *cf.* Aug. *C.D.* 10.14 (PL 41.292) 134 Matth. x.30 136 *cf.* Aug. *C.D.* 8.8 (233) 138 *cf. ibid.* 19.23 (653)

---

110 ac] et B 113 indignari BL 114 *ex* deum C^1 115 in libro B 115 ystorie C 116 fuerit B 118 infime] in fine BL 121 velud C vel B 125 sustantiis C 133 ymitatus C 138 *in* Heccite *corr.* C^2 (! S); *pro* Hecate

piissimi viri quam Christiani colunt, alienam a severitate, libro xix°, capitulo xxiii°. Hermes dixit cum Ysaia ydola Egypti casura, quod impletum fatemur in infantia Christi, quando intravit Egyptum, libro octavo, capitulo xxiii°. Veneris stellam pandit Varro mutatam in celo magnitudine, colore, figura, cum cursu, alludentem stationi solis sub Iosue, retrogressui sub Ezechia, et stelle Magorum, libro xxi°, capitulo octavo. Similiter multi Platonici cum sinceritate fidei nostre non sanctos quos more scripture sacre deos dixere sed angelos ad nos a Deo determinant mitti, libro nono, capitulo xxiii°. Apud Platonem etiam illud habetur, *Estote perfecti sicut et Pater vester celestis*, dicentem illum solum virtuose vivere qui Deum sapit et imitatur eundem, libro octavo, capitulo nono. Sed et Apulegius cum omnibus doctoribus nostris sanctos in empireo celo locavit, libro decimo, capitulis nono et undecimo. Platonici cuncti cum nostrorum scola theologorum fassi sunt hominem beatum qui fruitur Deo, libro decimo, capitulo tertio. Demones autem idem Plato cum animabus pati sed cum Deo immortalitate vigere disseruit plane, libro nono, capitulis x° et xv°, quos iterum deputat tormentis eternis, libro nono, capitulo decimo; eos cum Catholica fide describens, quod sint genere animalia, animo passiva, mente rationalia, corpore aerea, tempore eterna. Hec eadem Platinus, ut reor, de fonte magistri potatus. Insuper sensit Plato mundum non semper fuisse et a Deo creatum, ut videtur libro xii°, capitulo xii°, quem numeris creasse cum Salomone non tacet, libro xii°, capitulo xviii°. Sed quantum valet ad Christi et

---

142 *cf. ibid.* 8.23 (248sq.); Isai. xix.1 144 *cf.* Aug. *C.D.* 21.8 (721) 146 *cf.* Josue x.13; Ezech. xxxii.7 148 *cf.* Aug. *C.D.* 9.23 (275) 151 Matth. v. 48; *cf.* Aug. *C.D.* 8.8 (233) 154 *cf. ibid.* 9.9,11 (287,289) 156 *cf. ibid.* 10.2 (279) 158 *cf. ibid.* 9.10,15 (265,268) 160 *cf. ibid.* 162 *cf. ibid.* 9.8 (263) 165 *cf. ibid.* 12.12 (359) 166 *cf. ibid.* 12.18; Sap. xi.21

---

140 viri *om.* BL 142 Egipti BL 143 Egiptum BL 146 *ex* Exechia C 153 Ampulegius BL 159 c.x et c.xv B 162 rationabilia B 163 eadem *om.* C *add.* C[2] 163 *pro* Plotinus; (! S) 167 set L

sanctorum preteritam et omnium futuram resurrectionem utcumque probandam, quod Tullius in libro De Republica scribit quendam defunctum resurrexisse et narrasse nonnulla que Platonicis disputationibus congruebant! Labeo equidem meminit de aliis duobus visis a multis. Hiis addo quod, narrante Varrone, meminit Augustinus, libro xxii^{o}, capitulo xxviii^{o}, De Civitate Dei, quod volumen cuncte connotationes presignant, videlicet Genethlaicos scribere post annos ccccxx corpora resurrectura humana et animabus prioribus reformari. Et quanquam senserint falsum, tamen visum est eis impossibile non esse quod Deus fidelibus revelavit futurum, ut dilapsa cadavera in auras, in pulverem, in cinerem, in humores, in corpora vescentium bestiarum vel ipsorum quoque hominum, ad id rursus redeant quod fuerunt.

Quantum vero spectat ad divinam potentiam et ipsius effectus ad extra, notavi quod, Augustino docente, Anaxagoras divinum animum omnium rerum effectorem dicebat. Plato vero, Apuleio teste, sicut idem recitat Augustinus, dixit Deum omnium creatorem, qui explicari non potest. Et Platinus, ut vult Macrobius, omnes virtutes cum ydeis in divina mente locavit. Oppinatur insuper Augustinus, De Civitate Dei, Platonem legisse prophetas, ideo concordasse cum Moyse de creatione mundi in Tymeo ista pertractantem.

---

170 *cf.* Aug. *C.D.* 22.28 (PL 41.795) 172 *cf. ibid.* 173-182 *cf. ibid.* (796); *Doc. Christ.* 2.21 (PL 34.51) 184 cf. Aug. *C.D.* 8.2 (PL 41.226) 186 *cf. ibid.* 9.16 (270) 188 *cf. ibid.* 10.2 (279); Vinc. Bellov. *Hist.* 4.9; Macrob. *Som. Scip.* i.8.8 190 *cf.* Aug. *C.D.* 8.11 (235sq.); *Doc. Christ.* 2.28 (PL 34.56); *Retract.* 2.4 (PL 32.632); Ioann. Sar. *Polic.* 7.5 (PL 199.645c); Vinc. *ibid.* 3.75

---

169 Tulius L 170 scilicet *ante* defunctum *add.* C^{2} 172 his BC 175 Genethlaycos L *pro* Genethliacos; (! S) 176 *ex* resurretura C^{2} resurrectu BL *corr.* B^{2} 178 esse *om.* C *add.* C^{2} 178 revelavit fidelibus B 179 dylapsa L 184 *ex* dicente C 184 Anazagoras BL 185 docebat B 186 Apulegio BL 188 *pro* Plotinus; (! S) 189 insuper *om.* B 191 pertractante C

De Christi quoque incarnatione et passione nonnulla clarissima estant testimonia. Nam ubi dixit Virgilius,

Iam redit et virgo,

placet Augustino quod usus sit vaticinio Cumane Sibille iuxta illum eiusdem versiculum:

Ultima Cumei venit iam carminis etas.

Cuius Cumane libri sub Tarquino, ipsa vivente, tribus exceptis qui demum sortem acceperunt eandem, combusti sunt, sicut scribunt certi auctores: Valerius, Solinus, Ysidorus, et plures. Volunt preterea Lactantius et Augustinus aliam Sibillam hec que sequuntur posuisse de Christo, quoniam de alio non possunt exponi: "In manus," inquit, "infidelium postea veniet. Dabunt autem alapas Deo manibus incestis et impuro ore spuent venenatos sputos. Dabit et ad verbera simpliciter dorsum sanctum. Et colaphos accipiens tacebit, ne quis agnoscat quod verbum vel unde venit, ut inferis loquatur et corona spinea coronetur. Ad cibum autem fel et ad sitim acetum dederunt: inhospitalitate hanc monstrabunt mensam. Ipsa enim insipiens gens Deum tuum non intellexisti ludentem mortalium mentibus, sed spinis coronasti et horridum fel miscuisti. Templi vero velum scindetur. Nox erit tenebrosa nimis in tribus horis, et morte morietur tribus diebus, somno suscepto. Et tunc ab inferis regressus ad lucem veniet primus resurrectionis principio revocatus ostenso." Erithea quoque ab antiquis scriptoribus fertur dixisse: "In ultima etate humanabitur Deus, humiliabitur proles divina, iungetur humanitati Deitas, iacebit in feno agnus, et puellari officio educabitur,

---

195 Verg. *Ecl.* iv.6 196 *cf.* Aug. *C.D.* 10.27 (PL 41.305sq.) 197 *ibid.;* Verg. *Ecl.* iv.4 201 Solin. ii (16-17); Isid. *Ety.* viii,8.5 (PL 82.310) 204 Aug. *C.D.* 18.23 (580); Lact. *Inst.* 4.18-19 (PL 6.505); Vinc. Bellov. *Hist.* 2.101 218 *apud* C. Alexandre, *Excurs. ad Sibyl.*, ed. 1856, p. 293; *Neues Archiv für alt. deuts. Gesch.*, V (1890) p. 161

---

198 *ex* Comei C[2] 203 *ex* secuntur C[2] 205 alapas Deo BL 209 spinea corona B 210 inhospitalitatis *Aug.* 215 sonno C 217 revocatis *Aug.* 217 Erichea BL *pro* Erythraea 218 scriptoribus *om.* BL

Deus et homo. Signa precedent apud Apellas: mulier vetustissima prescium concipiet Boetem, orbis mirabitur, ducatum prestabit ad ortum; hic habens pedes triginta tres et sex pollices, eliget sibi ex piscatoribus et deiectis numerum duodenarium unumque dyabolum, non in gladio bellove Eneadem urbem regens sed in hamo piscantis."

Iterum ad immortalitatem anime illorum gignasium se contulit comprobandam. Nempe Pictagoras primo apud Grecos immortales animas dixit, teste Nasone. Heraclitus Ponticus animam fore lucem aiebat; alter vero, qui cognominatus est Tenebrosus, illam promebat esse scintillam stellaris essentie. Plato denique scripsit in Fedrone: "Donec habemus corpus, permixtusque tali malo videtur animus, nos id quod iam olim concupiscimus nunquam satis consecuturi sumus," et cetera multa vere Catholica. Item sic docebat Archita: "Nil mente prestabilius Deus, nil pestilentius voluptate homini natura concessit, que desidunt inter se multum insuperabili bello, dum fungimur vita presenti," sicut attestatur Tullius in libro De Senectute; unde et determinavit animam esse ad exemplum unius compositam inlocaliter in corpore dominantem, sicut unum in numeris. Tullius autem ubi nunc supra sic de anima diffinivit: "Est enim animus celestis ex altissimo domicilio depressus et quasi demersus in terram, locum divine nature eternitatique contrarium."

Similiter non minima de locis beatorum hiidem percepisse notantur. "Sane Plato in Phedronis dyalogo post disputationem de immortalitate anime distinguit loca, ubi hanc vitam relinquentibus ea lege debentur quam quisque sibi vi-

228 *cf.* *Ov.* *Met.* xv.158; Vinc. *ibid.* 3.25 230-231 *ibid.* 3.32; Hier. *Adv. Iov.* 1.1 (PL 23.222, n. 3) 232 Vinc. *ibid.* 3.78 236 *ibid.* 3.80; Cic. *Senec.* xii (40) 239 *cf.* Vinc. *ibid.* 242 Cic. *ibid.* xxi (77) 247 Vinc. Bellov. *Hist.* 3.77

221 Appellas BL 222 Boetes C 223 prestabat B 228 aput L 229 *ex* gregos C[1] 229 Heraditus BL (*ex* traditus) 230 aiebat] *prima* a *in ras.* C[2] 233 permixtus B 236 *pro* Archytas 236 *supra* pestilentius *virg. eras.* C[?] 237 *pro* dissident; (! S) 240 compositum ibi localiter B 246 iidem BC[2] 247 Plato *om.* C *in mg.* C[2] 247 *pro* Phedonis; (! S)

vendo statuerat. Non minus clare in Gorgia post disputationem peractam disserit de habitu post corpus exanime." Hinc Crisippus, ut notat Lactantius, animarum eternitatem suspicans, sibi intulit manus tamquam in celum migraturus. Theobrotus librum Platonis legens se precipitem dedit, feliciorem vitam desiderans invenire. Hunc secutus est Cato Stoycus, si tamen hoc non egit tedio duplici quartane confectus. Vox fuit cuiusdam Platonici, sicut recitat Augustinus: "Fugiendum est ad clarissimam patriam, et ibi patere omnia." Hanc clarissimam patriam omnes pios desiderare, ad Asclepium scribebat Hermes Mercurius; quam non largitur nisi Deus, prout primo Ethicorum protestatur Philosophus. Hec est antiquorum ethnicorum salubris doctrina, que etiam ignaviam Christianorum confundit. Unde sanctus Ieronimus, pertractans quedam que de contemptu mundi scriptitat Theophastus, contra Iovinianum concludit: "Quos non suffundat Christianorum, quorum conversatio in celis est."

Maxime autem debet cavere Christianus, cuius salus velut in radice in fide fundatur, sepissime dicente Domino singulariter multis: *Fides tua te salvum fecit,* vel simile, ne sit circa illam deceptus. Nam sicut virus in vitali pane sumptum in cibum non nutrit sed necat, sic fides, que est iuste anime vita, utroque testamento hoc aclamante, si falsis fuerit mixta, non salubris sed virulenta noscitur esse. Quid

---

252 *cf.* Lact. *Inst.* 3.18 (PL 6.406) 254 *cf.* Cic. *Tusc.* i.34 (84); Vinc. *ibid.* 3.78; Aug. *C.D.* 1.22 (36) 256 *cf. ibid.* 1.23-24 (37sq.); Vinc. *ibid.* 5.107; Cic. *Tusc.* i.30 (74) 258 Aug. *C.D.* 9.17 (PL 41.271) 259 *cf. ibid.* 8.26.2 (253) 261 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Eth.* i lect. 15; Vinc. Bellov. *Nat.* 1.2 265 Hier. *Adv. Iov.* 1.48 (PL 23.278c) 270 Marc. v.34; x.52; Matth. ix.22; Luc. vii.50; viii.48; xvii.19; xviii.42

---

250 statuerit BL 251 *ex* dixerit C 251 exanimatum *Vinc.* 254 *pro* Cleombrotus 254 *ex* feliciore vita C^2 256 non *ante* non *del.* C 256 dupplici C 257 Platonici *i.e.* Plotini 258 patere omnia] Pater et omnia *Aug.* 260 ex Asdepium C^2 262 enim *post* est *del.* C 262 antiquorum *om.* B 262 hetnicorum L 265 *in* Theophrastus *corr.* C^3=Salutati; (! S) 265 Iuvinianum CL Iovinianum BC^2 266 suffundat] uf *in ras.* C 273 utro *ante* utroque *exp.* L 273 adamante BL 274 virumlenta C

enim aliud est secta gentilium aut milium hereticorum professio nisi quedam fides ex veris falsisque contexta, sicut ex prologo Magistri Sententiarum et quadam omelia venerabilis Bede de leprosis tractantis deducitur clare? De hac loquitur Paulus dicens: *Ypocrisis mendax.* Quecumque igitur potest legere fidelis que ipsum doceant qualiter a superstitiosis debeat se tueri, studiose debet videre. Sic doctus milex ac princeps bellorum sollicitat subtiliter explorando hostium nosse secreta, non tantum ut eis paret victrices insidias sed etiam ut prudenter eorum evitet muscipulas. Prudentie ascribitur Alexandri quod, habitu simulato, in domo quam expugnare volebat cum hoste cenavit. Multa sane Catholica fides tradit pariter et supponit, quorum similia fiunt a natura vel demonum cura fallaci, que qui ignoraverit capietur de facili ab infideli phisico vel quovis homine pravo, ut sub specie miraculi credat simplex que fidei orthodoxe repugnant. Nec solum de possibilibus talia dico, sed (prothdolor!) non raro ista reducuntur ad actum.

Ecce quia Virgo peperit; sed ut scias quia de Spiritu Sancto, proderit legisse quod incubi spiritus mali virgines impregnant, licet ille non pariant, virginitate servata, virorum enim semen a renibus auferunt miscuntque muliebri in corpore agitato, quod adultum in fetum absque corruptela deducere non valent ad ortum. Hinc est quod non audet subtilissimus Augustinus aliqualiter diffinire an filii Dei, qui in Genesi filias hominum accepisse narrantur uxores, angeli fuerint vel homines, De Civitate Dei libro quinto, capitulo xxiii^o. Concedit Phisicus item in terma sperma relictum virginem attrahere posse indeque concipere plene, que tamen

---

275 *cf.* Petr. Lomb. *Sent.* prol. (ed. 1916 p. 2): 'Falsae doctrinae institutis fidei sanctitatem corrumpere molientes' *etc.* 277 *cf.* Bed. *In Luc. Evang.* 5.17 (PL 92.54); Aug. *Quaest. Evang.* 2.40 (PL 35.1354) 279 i Tim. iv.2 299 *cf.* Aug. *C.D.* 15.23 (PL 41.468) 302 *cf.* Novati, *Epist. di C.S.* III p. 191

---

276 fides quedam *sed sig. ord. corr.* C 281 miles B 281 atque BL 284 evitet eorum BL 285 quo BCL *corr.* C^2 287 *ex* subponit C^2 289 *in* physico *corr.* C^2 290 spetie C 290 ortodoxe L 292 *ex* rara C^2 293 set L 295 pareant C 296 (! S); miscentque B 297 quod *om.* B 297 corruptela] a *ex corr.* C 300 acepisse C 302 item *ex corr.* C 303 atrahere C

nequit parere virgo. Putant Speusippus, ex sorore nepos Platonis atque elacteus, Platonem de virgine natum, Apolline sapientie patre generante, sapientie ducem de virgine matre, autore Ieronimo Contra Iovinianum.

Si videris quempiam spatio viginti quatuor horarum ad extasim sublevatum, crediturus es illi quecumque in celo se vidisse ad sensus reversus narraret. Satis sanctorum patrum hec gesta verissima docent, verum huiusmodi actus natura producit et nutrit. Scribit equidem Agellius libro primo Noctium Athicarum de Socrate dicens: "Stare Socrates solitus dicitur pertinaci statu, perdius atque pernox, a summa lucis ortu ad solem alterum orientem, inconnivens, inmobilis, isdem in vestigiis, et ore atque oculis eundem in locum directis, cogitabundus tamquam quodam secessu mentis atque animi facto a corpore." Quis non dicat ignarus cum Paulo talem ad celum tertium raptum?

Locutus angelus multis patrum devotis, qui non solum omnia sacra portavit et archana de celis sed calles direxit, deiecit hostes, medelas tribuit, et saluberrima ministravit cum copia; cui non credere obfuit Heli, Sauli, atque genitori Baptiste. Et tamen prudentissime scriptum est: *Nolite omni spiritui credere, sed probate spiritum utrum ex Deo sit,* ne sitis decepti *a negotio perambulante in tenebris, ab incursu et demonio meridiano.* O quanti qualesque cadunt in retiaculum falsum, se credentes celitus visitari! Errassent Antonius, Martinus, Germanus, Bernardus, Dominicus, et Franciscus, nisi fuissent docti spirituum distinguere vires. Ipse vidi duos, marem et feminam, in locis diversis

304 *cf.* Hier. *Adv. Iovin.* i.42 (PL 23.273) 313 Gell. *N.A.* ii.1; Vinc. Bellov. *Hist.* 3.57 323 Heli] *cf.* i Reg. ii.27sq. 323 Sauli] *cf. ibid.* x.9sq. 323 genitori] *sc.* Zacharias; *cf.* Luc. i.12sq. 324 Ioann. i Ep. iv.1 326 Ps. xc.6

304 putant] *Dominici omittens alia ab Hieronymo data, plurale tamen verbum* putant *negligenter retinuit* 305 Appolline BL 308 ad *in ras.* C 309 sublatum B 312 Agellius] ius *in ras.* C 313 Acticarum BC² Athicarum C L(h *ss.*) 316 iisdem C² eisdem B in *om.* B 317 quosdam BL 320 est *ante* angelus *in mg. add.* C² 323 Hely C 328 retiaculum] h *supra* t *ss.* C¹ *tunc eras.* C² 329 *ex* Anthonius C 330 et *om.* C 330 docti fuissent BL

habentes familiarem spiritum potius ludentem quam famulantem eisdem; tamen se ostendebat utrique, de parvulis dabat responsa, quasdam medelas interdum ministrabat salubres, munerabat exigue, venerari optabat, et mercenario diligi dedignabatur affectu. Quid dicemus de deo Socratis? Sic enim demonem suum tam ipse in suis sermonibus quam scole omnes appellant. Hic videbatur hominum nosse mores futuros premonebatque suum sodalem, qui eius cuncta agebat consilio de adventatis discipulis, quos suscipere quosve repudiare debebat. Illud tandem oraculum Delficum et demonum magna caterva, que loquebatur in ydolis, quibus fana—a 'fando' dicta—fuere mira cultura constructa, deciperent hodie magnos et parvos, nisi ex libris iam nobis paterent eorum perniciosa commenta.

Mutuavit fidem populis Spiritus Sanctus in specie columbe super Christum descendens. Quedam quoque dicta Gregorii ab incendio servavit illesa. Ergone dicturi sumus sanctum et veritatis doctorem quemcumque columba habet pro throno aut cuius aures rostro frequentat? Si credimus populi dictis et scripturis multorum, doctas Egyptus atque Syria alunt columbas vice cursorum litteras ligatas sub alis pernici volatu ad partes distantes deferre. Legimus quoque Maumeth pavisse columbam, in auribus suis granis locatis, extra quas non poterat capere cibum, ut eo predicante ceu Spiritus Sanctus ad solitum horreum volans, in mentibus audientium formaret conceptum quod, neumate divino dictante, novam legem turbulis disserebat. Recitat insuper Agellius libro Noctium Athicarum dicens: "Favorinus philosophus affirmat simulacrum columbe e ligno ratione quadam et disciplina mechanica factum ad Archi-

---

336 *cf.* Vinc. Bellov. *Hist.* 3.57; Aug. *C.D.* 8.14sq. (239); *supra 313* 346 *cf.* Matth. iii.16; Ioann. i.32 347 *cf.* Ioann. Diac. *Vita Greg. Mag.* iv.69 (PL 75.222) 351 *cf.* Vinc. Bellov. *Nat.* 16.54,55 354 *cf.* Vinc. Bellov. *Hist.* 23.40 359 Gell. *N.A.* x.12; Vinc. Bellov. *Hist.* 3.80

---

333 *ex* uterique C 341 *ex* deificum C 345 pernitiosa C 346 fidem *om.* B 346 spetie C 350 *ex* trono C^2 351 *ex* doctus C^2 351 Egiptus L 354 Mahumet B Maumet L *pro* Muhamedum 356 volitans B

tam volasse." Faciliter illaqueatus Pharao fuit a magis quia nescivit quid interesset inter miracula divina potentia et operatione diabolica facta, in tantum ut vera demum falsa putaret, vi possessus obstinationis inique. Prodest enim multum distinctio nota inter vana, mira, prodigia, superstitia, et miracula, quibus farsati sunt codices ethnicorum. Non paucos siquidem simplices, talem distantiam ignorantes, decipiunt hypocrite, magi, fascinatores, mathematici, phisici, incantatores, et huiusmodi homines vani, quorum aliqui sunt Domino in supremo die dicturi: *Nonne in nomine tuo demonia eiecimus et in nomine tuo fecimus multas virtutes?* Hiis quoque infernalibus telis armatus, copiosam stragem animarum faciet Antichristus, valens tantum ydiotas capere qui, per Salomonem reprensi, nimis cito credunt. Restat igitur has litteras, de quibus presens tediosus texitur sermo, non solum licitas esse sed pene necessarias universis.

Quintum quod finem intendit beatitudinis aut unius Dei cultum cum gloriosa notitia a mundanis litteris non est alienum. Nam ut in tota philosophia Aristotilis patet, finalis conclusio fuit: "Unus ergo princeps." Plato quoque dicit sapientem esse cultorem Dei, in quo, Augustino tradente octavo De Civitate Dei, Platonem secuto, invenitur causa subsistendi, ratio intelligendi, et ordo vivendi, in quibus tota philosophia consistit. Et subdit Augustinus: "Et ideo nulli nobis quam isti propius accesserunt." Eusebius etiam de studio Socratis sic in Cronicis scribit: "Nolebat Socrates immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in divina et conari, quandoquidem causas rerum ab

362 *cf.* Genes. xli 371 Matth. vii.22 375 *cf.* Eccli. xix.4: 'Qui credit cito levis corde est' 382 Thom. Aq. *Comm. in Arist. Met.* xii lect. 9 (ed. Bibliop. v.25 p. 224,229); *cf.* Lact. *Ira Dei* 11 (PL 5.112): 'Unus ergo princeps et origo rerum Deus, sicut Plato' 383 *cf.* Aug. *C.D.* 8.5 (PL 41.229) 386 *ibid.* 388 *apud* Aug. *ibid.* 8.3 (227); Vinc. Bellov. *Hist.* 3.56

362 Pharo B farao L 363 divina operatione diabolica *(in mg.)* et potentia divina facta B 364 dyabolica L 365 vi] ni B 369 ypocrite L 375 ydeotas B 375 reprehensi B 387 nulli *om.* B 387 proprius CL propius BC²

eis videbat inquiri, quas primas ac summas non nisi in unius ac summi Dei voluntate esse credebat. Unde nec eas putabat, nisi mundata mente, posse comprehendi. Et ideo purgande rationis moribus vite censebat instandum, ut deprimentibus libidinibus exoneratus animus naturali vigore in eterna se tolleret, naturamque incorporei et incomutabilis luminis, ubi cause factarum omnium naturarum stabiliter vivunt, intelligentie puritate conspiceret." Hec ibi. Simile ad Esclapium depromit Hermes Mercurius dicens: "Philosophia sola est in cognoscenda divinitate frequens obtutus et sancta religio; simplici enim mente divinitatem colere eiusque facta venerari, agere etiam Dei voluntati gratias, que est sola bonitas plenissima, hec est nullius animi importuna curiositate violata philosophia."

---

400 Vinc. *ibid.* 4.10

---

394 rationis] bonis *Aug.* 396 incommutabilis BL 399 ad Esclapium] -d Escl- *in ras.* C 399 depromit (! S) 402 *ex* ei usque C^2 402 venerati BL 402 *ex* voluntate C^2

[Cap. 12]

Sub isto duodecimo argumento totam affirmativam partem questionis presentis expedire propono et arguo sic. Christianos decet illis beneficiis uti que ad humanam salutem Deus gloriosus concessit. Sed multa et multa remedia salutaria traduntur ad plenum in litteris gentilium que non habent littere sacre. Igitur licet eos, ymmo convenit, litteras tales studere. Est pro parte prima de se clarum assumptum. Quin ymmo reus ingratitudinis et prava omissione culpabilis est quisquis, potens divinis beneficiis sibi ad salutem concessis, non utitur sed abutitur eorum oportunitate parata. Deus enim nichil frustra producit neque ea que produxit esse patitur otiosa; unde et ficulnee maledixit, que fructum suum non producebat, volens igne comburi e terra succisam. *Ut quid*, inquit, *terram occupat?* Constat autem et cogimur fide saluberrima credere quicquid est a Deo fore creatum, cum etiam criminum actus nostrorum ipse producat, sola deformitate illorum (que realiter nichil est nisi pura privatio boni) ex nobis utique dependente. Hanc centies probat subtiliter theologorum pater, inclitus Augustinus, cuius imitator Thomas, doctor sanctus, deducit ad heresim oppositum pertinaciter defendentem. Nemo rationalium est dicturus litteras seculares nichil realiter esse, etsi earum usus abutentium defectu interdum sit malus. *Omnia quippe munda mundis.* Factam igitur omnem scientiam aut inventam fateamur a Deo est necesse atque proinde bonam, cum a simpliciter bono non nisi bonum valeat emanare. Communis est ista propositio clara: nemo potest dare quod non habet. Ratio namque culpat egrotum qui exhibitis non fungitur remediis oportunis; militem preliaturum repre-

---

14 Luc. xiii.7   15 *cf.* Thom. Aq. Iª q.45,a.5   19 *cf. ibid.* Iª q.48,a.1-6; q.49,a.1-2; ii *Sent.* d.34,q.1,a.1; Aug. *De LXXXIII Quaest.* xxi (PL 40.16); *Trin.* iii.8.13 (PL 42.875sq.)   23 Tit. i.15

---

1 duodecimo] decimo C duo *ss.* C^{1} 5 gentium BL   8 obmissione BCL *corr.* C^{2} 10 sed] vel BL   16 *in* actuum *corr.* C^{2} 20 doctor *om.* C   27 prepositio C   28 *ex* exibitis C^{1}

hendit abicientem debita arma, quando opus est illis; nautam otiosum inter furentes marinas procellas; non minus et hominem cui ad nutum voluit rerum Creator cuncta creata servire, si se sponte privat eorum remediis directivis. Hoc voluit idem Creator insinuare patenter quando *omnia subiecit sub pedibus eius, oves et boves universas, insuper et pecora campi, volucres celi et pisces maris, qui perambulant semitas maris.*

Idem imperium dilatavit subinde, peccato commisso, ubi herbas brutis hactenus reservatas homini tribuit ad edendum. Post diluvium quidem iterum ampliavit, insolitas omnium mundorum animalium carnes concedens, sicut olera terre. Sed ubi venit gratie plenitudo, quando homo humilis factus est deus sublimis, ceremoniis servilibus abiectis, in latitudine libere caritatis locato omnem escam concessit rerum Monarcha, quia non quod in os intrat hominem inclinat sed que de ore prave voluntatis procedunt. Hunc intellectum adhuc hesitanti Petro reseravit amene, in linteo reptibilibus pleno, que voce angeli iussus est mactare et ex hiis sumere cibum, quia non est apud Deum acceptio personarum. Manifestum est autem quod de cibis corporalibus ille sermo non erat, qui teritur osseis dentibus, sed de intellectuali qui sumptus ruminatur viribus lucide mentis. Os enim in parabola evangelica cor esse monstravit, dicens pro ore: *De corde exeunt cogitationes male,* et cetera. Et in visione Petri mandi mandavit que nullus hominum etiam Tracus manducat, ut intelligeret ovium pastor quod ore cordis non solum poterat sed debebat gentilium contingere dicta.

Secundam demum partem eiusdem rationis declaro, quam tamen dicta precedentia quedam exuerunt nubibus atris.

---

35 Ps. viii. 8-9 38 *cf.* Genes. iii.18 40 *cf.* ibid. ix.3-4 45 *cf.* Matth. xv.11 47 *cf.* Act. Apost. x.11sq. 49 acceptio personarum] *cf.* Ephes. vi.9 54 Matth. xv.19

---

38 idem *ex* inde C[2] 38 dilatatum C 39 *ex* erbas C[2] 43 *ex* servilis C[2] 44 locato *i.e.* homini 45 inclinat CL (! S) inquinat B 47 lintheo L 51 *ex* oscis C[2] 56 *pro* Thracus 56 pastor *i.e.* Petrus 57 set L 59 orationis C

Quecumque enim scripta sunt, teste Apostolo, *ad nostram doctrinam scripta sunt.* Quod autem de scripturis universis hoc sit dictum facilime sic deduco. Ethnicorum littere plurimam utilemque conferunt veritatem et cautelam salubrem, quibus sancti patres usi fuere, in sacris codicibus non ostensam. Igitur harum usus non modo concessus sed profecto intelligitur imperatus. Sidera namque, ut volunt nonnulli magis periti, aut solum indicant futuros eventus (eorum non effectiva) aut efficiunt simul et produnt, ut homo natus ad laborem, preditus ratione, cui famulantur nutu divino, prescius futurorum, salutis sue remedia prudenter requirat. Sic aiunt per sydera Dominum Noe fuisse locutum. Nam ille, celi virium non ignarus, prospexit tempore suo omnes planetas in Aquario accidentali, domicilio Saturni, perpendiculariter convenire, eodem dominante Saturno, cuius coniunctionis influxu universale diluvium erat super terram futurum, quale demum non viderunt Deucalion et Ogiges, licet, ut volunt astronomi, ipsorum uterque sub eadem coniunctione celorum tempore vario fuerit cum Noe. Hinc ut evaderet, fabricavit mirabilem archam secundum doctrinam divinam, quia omnis sapientia a Domino Deo est, quam sibi non usurpant viri perfecti sed se illam habere a Deo humiliter profitentur. Similiter dicunt, magno Alberto id recitante, quod, cum in flamigero ore Leonis singuli planete concurrent, excitabitur naturaliter maximus ignis, per quem ultimo mundialis machina debet resolvi. Sic, sic *celi enarrant gloriam Dei et opera manuum eius annuntiat firmamentum.* Aliquotiens etiam sol in celo creditur geminari, et ego id vidi putassemque miraculum stuporibus plenum, non futurum ymbrem preloquens orbi

---

61 Rom. xv.4 76-80 *cf.* Aug. *C.D.* 18.8 (PL 41.566); Genes. vi.14 sq.
87 Ps. xviii.2

---

63 facillime BC^2 66 non] nec C 67 impetratus BL 67 sydera BL 69 effectivam BL 72 aiunt *ex* autem C^2 74 suo *om.* B 74 *pro* occidentali; (! S) 77 futurum *om.* B 77 domum C (! S) 77 Deucagion BL 78 Ogites B *pro* Ogygius 78 astronymi B 84 id *om.* C *in mg.* C^2 85 *ex* exitabitur *corr.* C^2 86 mudialis B 88 adnuntiat L 88 aliequotiens L

sed novitates horrendas, nisi docerent philosophorum splendores quod nebula similima soli iuxta illum potest naturalibus causis produci, que nubium prefert principalem vigorosum effectum.

Infidelis etiam videtur censendus quisquis dixerit assertive in ominibus divine voluntatis presagium non contineri. Hoc non oppugnat qui reminiscitur illius viri sancti Damasci, cui pater Abraham, iuramento ligato, de uxore unigenito ducenda dedit mandatum. Is enim, sicut narrat ystoria sacra, omen primo concepit et inde, respondente facto pensatis, omine cognovit Rebeccam esse secundum providentiam Dei Ysaac dignam marito. Huius rei concesse et impune servate sacra scriptura ulterius lucem non pandit nec vires, que tamen diffusissime produnt codices publicani ab imperitis nimium lacerati. Qui Titulivium legit, Valerium, et Solinum, novit quanta futurorum notitia in eis bene scitis consistat, et quanta imminentia mala venerabiles seculi patres antiqui declinaverint ad feliciora sublimati, successus infelices habentes qui ominibus contemptis censuerunt homines posse resistere fatis. Solus Iulius Cesar omina delubraque contempsisse videtur, habiturus flebilem finem.

Quid dicemus de somniis? Ab hiis namque sacra scriptura lege futurorum fidem prohibet colligendam, ex quibus non raro in eisdem litteris certitudo eventuum expectatorum in sanctis est orta. Hinc sanctus Ioseph, ut Somniatorem divum patrem peream, et per somnia ventura occulta perdixit et illa interpetrandi utiliter multa prudentia fulsit. Daniel quoque, sanctis desideriis plenus, divinum

---

97 *cf.* Genes. xxiv. 4,43 sq. 106 *cf.* *cap. 12.221;* Val. Max. i.4 (auspic.), 5 (omin.), 6 (prodig.) 109 *cf.* Val. Max. i.6.13 110 *cf.* Vinc. Bellov. *Nat.* 26.1sq. 112 *cf.* Eccli. xxxiv.1,7; Ierem. xxix.8 115 *cf.* Genes. xli 118 *cf.* Dan. ii

---

92 simillima BC^2 96 omnibus B hominibus C 98 Habraam C 99 narnat C 100 sacra ystoria BL 101 omine *ex* homine C^2 *(crux in mg.)* 104 que *pro* quas; (! S) 105 Titumlivium B Titumlivum *ex* Titulivum C^2 108 declinaverunt B 108 sublati BL 109 *ex* hominibus C^7 omnibus BL 114 eventium C (! S) 116 *ex* preterea C^2 (p *ante* t *ss. et tunc del.* C^2) 117 predixit *recte* B 117 interpetrandi] etr *in ras.* C interpretandi *recte* B

cultum extulit inter gentiles plantatum, quia mira scientia erat preditus somniorum. Sed et ipse pater Domini putativus ab angelo premonitus fuit in somnis frequenter. Ex hiis liquet aliqua esse somnia vana, aliqua vero a Deo immissa et veneranda. Differentiam vero ipsorum libri divini non produnt, maiora tradentes, hanc ut notam in libris hominum manifestius supponentes. Quam precipue cum hiis que ad probationem pertinent istam Varro eleganter edocuit! Ait namque Tullius, ubi De Tusculanis agit, loquens eidem: "Nos in nostra urbe peregrinantes, errantes tamquam hospites, tui libri quasi domum redduxerunt, ut possemus aliquando qui et ubi essemus agnoscere. Tu etatem patrie, tu descriptiones temporum, tu sacrorum iura, tu sacerdotum leges, tu domesticam, tu publicam disciplinam, tu sedium, regionum, locorum, tu omnium divinarum humanarumque rerum nomina, genera, officia, et causas aperuisti." Philo insuper, beatissimo Ieronimo fidem exhibente, quinque libros edidit de somniorum doctrina, que secundum eum imituntur a Deo.

Sed dimissis auguriis sancto Ioseph a Deo concessis, phitonicis artibus in populo Dei diutius usitatis, observantiis dierum pro Egyptiacis in kalendariis ecclesiasticis pluribus adnotatis, venio ad prodigia, que non valemus negare, frequentia quidem et divinitate referta. Hec enim, sive sint naturalia (ut placet Platoni, qui divinam voluntatem voluit omnium esse naturam, quem arbitror Augustinum imitari in libris quos egit Supra Genesim ad Litteram) seu ex particulari iussu divino procedant, nature viribus superatis (sicut videntur Ystoici protestari) vel demonum fallaciis (prout autumant nonnulli fideles) proveniant, ipsorum noti-

---

120 *cf.* Matth. ii.13,19 128 Cic. *Acad.* (*non Tusc.*) i.3 (9); *apud* Aug. *C.D.* 6.2 (PL 41.177) 135 *cf.* Hier. *Vir. Illust.* xi (PL 23.627b); Euseb. *Hist. Ecc.* 2.18 (PG 20.185) 142-148 *de visionibus quibusdam cf.* Aug. *Super Genes.* xii.17 (PL 34.467sq.)

---

122 somnia esse *sed sig. ord. corr.* L 127 Tusc. *pro* Acad.; (! S) 129 reduxerunt BC² 129 possimus B 137 innituntur B; *apud Hieron.:* 'quod somnia mittuntur a Deo' 140 Egiptiacis L 142 sive sint *ex* sunt sine C² 143 noluit BL 147 hystorici BC 148 auctumant CL autumant BC²

tia non parum proficit ad salutem. Preterea siquidem que habent Machabeorum gesta ante destructionem Dei civitatis terrene et ultimam dispersionem sui populi obstinate cervicis non piget referre, que in sexto Hystoriarum Iosephus scriptitat dicens: "Sed infelicem plebem deterrimi quidam homines et deceptores falsa vaticinantes suadebant, ut evidentibus signis et indiciis iracundie et indignationis divine non crederent, quibus aperte futurum et urbis et gentibus presagebatur excidium. Sed velut afflati et amentes et qui neque oculos neque animas in se haberent, spernebant omnia que celitus enuntiabantur. Etenim stella prefulgens, gladio per omnia similis, imminere desuper civitati, et cometes preterea exitialibus flammis ardere visa est per totum annum. Sed ante excidii tempus ac belli, cum populi ad diem festum convenirent, octava die mensis Zantici, qui est Aprilis, tempore noctis hora nona tantus fulgor luminis aram templumque circumdedit, ut putarent omnes diem clarissimum factum, hore dimidio manens. Quod imperitis quidem et ignaris prosperum videbatur; sed legis peritos non latuit exitiale portentum. In eadem quoque festivitate vitula sacrificiis admota et aris assistens inter ipsas ministrorum manus enixa est agnam. Sed et ianua interioris edis, que respiciebat ad orientem, cum esset ere solido induta atque perinde immensi ponderis, que vix viginti viris conatu impellentibus clauderetur, ferreis quoque vectibus et seris munita, ac pessulis in altum demissis teneretur obstricta, repente hora noctis sexta, prima et vigesima mensis, apparuit sponte patefacta. Sed et transacto die festo, post aliquos dies, prima et vigesima die Artemesii, quem nos dicimus Maium, prodigiosus apparuit visus et pene

---

153-203 Ioann. Sar. *Polic.* 2.4 (PL 199.419); *ex* Ioseph. *Bel. Iud.* vi.53

---

150 *ex* destructitionem C[2] 151 disposicionem B 152 ystoriarum C 153 set L 156 *pro* gentis praesagiebatur 157 presagabatur C (! S) 157 set L 159 enunciabant BL 161 ardere visa est ardere B 162 set L 162 ad diem populi *sed sig. ord. corr.* C 163 octava *ex* octa C[2] (*virg. eras.*) 163 *pro* Xanthici 164 Aprelis C 167 set L 170 set L 170 ianuam C 171 *ex* solito C[2] (*crux in mg. eras.*) 176 set L 177 Arthemesii BL 178 Maium] mocium B

fidem excedens, quod vere falsum putaretur, nisi oculorum fidem confirmasset malorum consecuta pernicies. Etenim prope solis occasum visi sunt currus et quadrige in omni regione per aerem et armatorum cohortes misceri nubibus, et urbes circumdari agminibus improvisis. In alio item die festo, Pentecostes appellato, noctu sacerdotes templum ingressi ad ministeria ex more complenda, primo quidem motus quosdam senserunt et strepitus, tandem voces subitas audiunt dicentes: 'Migremus hinc, migremus ecce diebus istis!' Additur hiis etiam aliud terribilius. Etenim quidam Ananie filius, vir plebeius et rusticus, ante quartum belli annum, cum civitas in pace et abundantia perduraret, in die festo Tabernaculorum repente clamare cepit: 'Vox ab oriente, vox ab occidente, vox a quatuor ventis, vox super Ierosolimam et templum, vox super populum.' Et indesinenter die noctuque per omnes plateas circuiens exclamabat usquequo quidam primores ex populo viri, velut infausti presagii indignatione permoti, correptum hunc multis verberibus afficiunt pro se nequaquam loquentem aut mitius circa se agi petentem, sed easdem voces pari obstinatione repetebat. Inde ductus ad presides inter fragra usque ad ossa multatus, neque lacrimas neque preces effudit sed eandem vocem miserabiliter cum quodam eiulatu emittens per singula pene verbera proferebat, addens etiam hec: 'Ve, ve, Ierosolima.' " Hec ille non istis contentus. Volebat profecto Dominus populo misereri, si ad penitentiam rediret, ideo vibrans gladium diu antequam illo feriret. Nos quoque domestici recentisque tempore belli vidimus cometem, viperam claram celo in aurora fulgere serena aura, micantes radios in diem subito bis vertere noctem; atque senis ante

---

206 *de bello inter Florentinos et Mediolanenses a. 1404 pugnato cf.* Antonin. *Chron.* III^a xxii.3.39

---

180 *ex* consetuta C^2 secuta B 180 *ex* pernities C^2 182 *ex* coortes C^2 183 in *post* item *del.* C^2 184 noctu *om.* B 187 migremus hinc migremus hinc ecce C *primo ord. sig. in* migremus hinc hinc migremus ecce *post alt.* hinc *del.* C^2 *(crux in mg.)* 188 hiis additur B 190 habundantia CL abundantia BC^2 195 quidem L 195 *ex* primiores C^7 199 *pro* flagra; *cf. cap. 13.113* 202 preferebat *BL* 204 populo Dominus B 208 *pro* senem . . . quedam *etc.*

miserandam necem multorum quidam, nomine Benedictus, simplex et pauper, ubique per civitatem dicentem, "Nolite facere, vos penitebit," id solummodo replicando usque ad durum aculeum publice cum vulneribus tolleratum. Profuisset viris ad vitam legem presagiorum scivisse, quorum imperitia mortales mori violenta morte permisit. Horum vero doctrinam non sacri sed gentilium libri maxime per experientiam, rerum magistram, propensius docent. Linquo tragicos, Virgilium et Lucanum, et solum ad Titumlivium lacteo fonte verba manantem, qui, dum narrat prodigium, statim subdens effectum ducit in lucem quod alias latebat obscurum. Ibi enim sine tedio leges quid importent lapidum pluvia in monte Albano et in Piceno, aquilam eadem hora pileum de vertice Lucomoni tollere atque referre Sergii Tullii caput, ardere flamigerum celum, bovem loqui, cum ymbre descendere carnes, Delfici oraculum, corvum verticem insidere Romani, in hostem confligere et eo os repetere plagam, visos oculos ardere Romanos et furentia ora, semestrem infantem 'triumphum' clamasse, bovem sponte contignationem scandere sponteque se precipitem dare, navium speciem e celo fulgere, edes Spei fulmine icta, sudasse sanguine scuta, litora igne cremari, orbem minui solis, lapides ignitos descendere celo, Arpii palmas in celo videri, luna cum sole pugnare, binas lunas interdiu patere, Herculis fontem cruentatis maculis emanasse liquorem, spicas Aretii emersisse cruentas, celum findi Falernis, ardere mare, nondum natum infantem vociferasse 'io triumphe,' femina in virum non semel tantum conversa

---

220 *sq. haec prodigia reperiri possunt apud* Iul. Obseq. *De Prodigiis*, et Liv. *Hist.* i.31,34; iii.5.10; x.31; xxi.62; xxii.1,36; xxiii.31; xxiv.10,44; xxv.7; xxvii.4,11; xxviii.11; xxix.14; xxxi.12; xxxii.9,29; xxxv.21; xli.13; xliii.13   224 oraculum] *cf. ibid.* v.15.3   224 corvum] *cf. ibid.* vii.26.3   226 visos ... ora] *cf. ibid.* vii.33.16

---

211 *ex* uque C[2]   213 presagiorum legem B   214 immortales B   217 Titulivium CL Titumlivium BC[2]   221 aquilam cadere eadem B   222 pileum] piscum BL   223 cap̄ BCL; (! S)   225 eo os] eos BL   226 furentium BL   226 hora *ante* ora *exp.* L   229 spetiem C   229 *ex* icto C[1]   232 lunam B luna CL; (! S)   236 *pro* feminam ... conversam

parere mulam, cum humano ore porcum ad ortum prodire, rictu elefantino nasci infantem; biceps porcus, utriusque sexus agnus, soles duo simul aparentes, multum sudans ara Netumpni, cum innumerabilibus que narrat, aut necessitatem inducentia fati aut tradentia humanis casibus possibilitatem optate future salutis.

237 pare B 238 ritu B 240 Neptumni B Nempni C; (! S)

[Cap. 13]

Lucet ad oppositam partem unica ratio talis. Christianus quilibet illis solum debet intendere que ipsum ad veram beatitudinem ducunt aut saltem non impediunt. Sed philosophorum studium ad veram beatitudinem non perducit sed plerumque impedit. Igitur eorum dicta studeri non debent ab eis. Consequentia in sua pace relicta, probo maiorem triplici ratione. Primo sic. Omnis creatura suum finem principalem intendit, licet errans nonnunquam per devia pergat. Sed Christianus est aliqua creatura ab errore semotus. Ergo non per obliquum sed recto calle ad suam beatitudinem incedere debet. Huius rationis maior est Phisici pariterque et Ethici, cuius dicta ad humanam speciem, de qua nunc sermo versatur, Torquatus deducens ait: "Omnium mortalium cura, quam multiplicium studiorum labor exercet, diverso quidem calle procedit; ad unum tamen beatitudinis finem nititur pervenire, sed ad falsa devius error abducit." Minor autem rationis eiusdem est maxima in testamento novo, cum aliquando filius prodigus, qui dissipaverat omnem substantiam sue intellective potentie vivendo luxuriose et gentilium dicta sequendo, sit inspirante Domino ad patrem reversus, vituli saginati in ara crucis decocti gustaturus tam nobiles quam suavissimas dapes, in qua mensa regali totus chorus figurarum exultat, omnis simphonia prophetice visionis et moralis allocutionis iubilando decantat, prout prefatam parabolam Domini Ieronimus beatus exponit. Cum ergo, sicut figura intonat prelibata, venter Christianorum memorie a siliquis porcorum gentilium (sic enim ibidem vocat eos Dominus Yhesus Christus) sit sublatus et ad mensam filiorum vocatus,

---

12 *cf.* Thom. Aq. Iª q.44,a.4; *Comm. in Arist. Eth.* i.1,2,4,15; *In Phys.* ii.5-6 14 Boeth. *Con. Phil.* iii prosa ii (PL 63.723) 18 *cf.* Luc. xv.16 sq. 19-26 *cf.* Hier. *Ep.* 21.4 (PL 22.382) 27 *cf.* Luc. *ibid.*

---

2 illis *om.* C 8 per *om.* B 12 ad *ex* ab C 12 spetiem C 13 nunc sermo] nunc ser- *in ras.* C 19 suam *ante* sue *del.* C 21 *pro* vitulum saginatum decoctum; (! S) 22 quam] tam B

in qua exhibetur panis Verbi, qui de celo descendit et dat vitam mundo; ad pristinum esum reverti non est aliud quam circumrotando gradi, retro respicere, Egyptum repetere, et in vomitum ire caninum—vitium detestandum—ut nunquam ad optatum et propinandum debitum finem pervenire contingat. At non sic in populo Christi renovantur antiqua figmenta, videlicet unda Tantali fugax, Titii insatiabilis vultur, semper in motu rota Yxionis, abyssalis Helidum rota, immobile Sisiphide saxum, Apostolica probata sententia: *Semper adiscentes et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes.*

Secundo probatur idem: Christianus debet soli caritati studiosus intendere, ergo tantum beatitudinem querere. Tota hec ratio in duabus maximis in lege Christi consistit, quarum prima est, Christianorum vita est caritas; secunda, caritas sola ad beatitudinem ducit. Prima namque est regule Salvatoris conclusio dicentis: *Mandatum novum do vobis, ut diligatis invicem;* qui frequenter repetit idem mandatum, per Augustinum dilatatum et declaratum in libro quem De Vita Christianorum censuit nominandum. Propositio vero secunda est per eundem Dominum abreviatio legis, dicentem: *In hiis duobus mandatis universa lex pendet et prophete;* cum glosis Apostoli eius, Pauli, id ipsum in epistolis suis frequentius declarantis, sicut est illud: *Plenitudo ergo legis, dilectio.* Et iterum: *Si linguis hominum loquar et angelorum, caritatem autem non habeam, factus sum velud es sonans aut cymbalum tinniens,* cum ceteris que radiose secuntur. Verum quam caritatem poterunt philosophi perorare! Sine lite conceditur et pari consensu omnis scola fatetur eos nudos a fide et crepantibus

---

36-38 *cf.* Ioann. Sar. *Polic.* 3.8 (PL 199.489) 39 ii Tim. iii.7 46 Ioann. xiii.34 48 *cf.* Aug. *Vita Christ.* 8sq. (PL 40.1038sq.); *Doc. Christ.* 1.26 (PL 34.29); Petr. Lomb. iii *Sent.* d.27-28 51 Matth. xxii.40 54 Rom. xiii.10 54 Si] i Cor. xiii.1

---

31 esum *ex* usum C 32 Egiptum L 34 propinatum BL 38 Helydum C Helidum (h *ss.* L) BL 38 Helidum rota *pro* Belidum urna (?); (! S) 48-49 per . . . nominandum *om.* BL 56 cimbalum BL 56 tiniens BL 57 radiose] radio- *in ras.* C 57 sequuntur BC²

buccis, divo Augustino testante, avulsus ab uberibus Ihesu Christi, ad propriam sectam unusquisque illorum pertrahere suos auditores conatur. " 'Si vultis bene vivere,' inquiunt," ait Augustinus, "nos sequimini, sectam nostram tenete,' et tamen volunt perdere et mactare." Hac ratione usus est Augustinus in libro De Doctrina Christiana dicens: "Sola caritas est que vincit omnia et sine qua nichil valent omnia. Hec ubicumque fuerit, trahit ad se omnia. Amate scientiam sed anteponite caritatem. Scientia si sola sit, inflat; quia vero caritas edificat, scientiam non permittit inflari." Eandem roborat Bernardus et dicit: "Cibus indigestus corpus corrumpit et inflatum et ydropicum reddit; si digestus fuerit, nutrit. Sic scientia, stomaco anime indigesta, si non fuerit igne caritatis decocta, malos humores generat. Nunquid mali humores mali honores?" Si querere me igitur oportet illum amantissimum ignem caritatis, quem Dominus in terram mittere venit et voluit vehementer accendi, eius prunas ardentes non petam a gelidis undis, nive algente, brumali pruina, grandine frigida rigenteque glacie, etsi interdum hec videantur coruscationibus et Iovis fulminibus totis tamen mortiferis mixta.

Tertio sic declaratur minor eadem. Vita Christianorum est vita perfecta. Ergo ad eos pertinet omnia superflua resecasse et solum recto tramite se ad ultimum dirigere finem. Totum hoc aperuit clare Dominus dicens: *Nolite ergo soliciti esse, dicentes: quid manducabimus aut quid bibemus aut quo operiemur? Hec omnia gentes inquirunt. Scit enim Pater vester quia hiis omnibus indigetis. Querite ergo primum regnum Dei et iustitiam eius, et hec omnia adicientur vobis.* Si prohibuit Dominus non laborem vel opus sed eorum sollicitudinem, sine quibus humana vita

---

62 Aug. *In Ioann.* xlv. 3 (PL 35.1720) 65 *cf.* Aug. *Doc. Christ.* 2.41 (64); *inf. cap. 35.381* 70 Bern. *Sup. Cant. Cant.* xxxvi.4 (183.969) 75 *cf.* Luc. xii.49 84 Matth. vi.31-33

---

60 divino B divio L 60 Iesu B Yhesu C 63 ait *om.* C *ss.* C^2 66 et . . . omnia *om.* B 68 imflat C 70 dicens B 71 corpus *om.* C *in mg.* C^2 74 igitur me BL 79 corruscationibus BC 85 ergo *om.* C 87 vester celestis B 89 addicientur L

conservari non potest, quia hec gentes inquirunt et Christiani debent incessanter petere celum, quanto magis gentium studium ab illo dignoscitur interdictum, quod sine sollicitudine peragi non potest! Inter sollicitudinem enim et laborem hic hoc interest: quia sollicitudo anxietatem spiritus, corporis vero labor important. Nonne in toto illo sermone videtur dixisse spectare ad rectum Christianum corporalia cum alitibus floribusque sperare, et spiritualia cum angelis in divinis legere pratis? Non fuit ausus Philippus gentiles assistere Christo, qui mandaverat eum cum ceteris in gentium vias non ire. Verberatus est Ieronimus quasi Cicerionianus, non Christianus, quo eum legebat. Pastor magnus Gregorius Titilivii libros quoscumque potuit invenire combuxit. Et mihi indignabitur Christianorum scola (dicam an ethnicorum?) quia dico eorum codices non habendos. Negliguntur sacra, squalent libri fideles, et gentilium sericis tecti, auro argentoque muniti, ut pretiosi leguntur, et omnes scole Christianorum nomine solum personant die noctuque, feriis non amissis, verba gentilium, Christo solum diebus quibusdam festivis simplicibus mulieribus utcumque ad horam modicam predicato; quod si hoc malum cum sanctis obgiurgo, cur velut emulus veritatis dentibus laceror invidorum? Multantur fragris ad philosophorum gignasia negligentes, minis terrentur, promissis inducuntur, et alliciuntur sermonibus blandis, liberis dimissis, ymmo crebro impeditis, quicumque velint Christi audire doctrinam; et non licet hoc malum infidelitatis obscure inter Christianos saltem publicis verbis deflere. Nefas est

---

100 cf. Act. Apost. viii.39 101 *cf.* Hier. *Ep.* 22.30 (PL 22.416); Grat. i *Decr.* d.37,c.7 (PL 187.203) 103 *cf.* Liv. *Epit.* lxxi.4 (ed. Drach.-Frenshemius 1738, VI p. 142): 'Papamque Gregorium narrari odio superstitionum, quas ille (Livius) descripsisset laudassetque, tam infestum ei atque iratum fuisse, ut eius opera omnia abolere conaretur'

---

94 solicitudinem L 95 solicitudo L 97 spectare *om.* B 102 quo *pro* quod; (! S) 103 Titulivii CL Titilivii BC[2] 103 invenire] reperire BL 104 combussit B 106 gentiles B 107 *ex* tectis C[?] 109 admissis BL 112 obiurgo B obgiurgo CL; (! S) 113 *pro* flagris 114 gymnasia B 114 inducuntur promissis BL 117 licet *om.* BL 118 nephas BL

talia tollerare. Horum patientia infidelitas est, et zelus religionis impatientia sancta.

Minorem vero propositionem, scilicet quod philosophorum studium ad beatitudinem nec inducit nec dirigit sed plerumque obsistit, in sequentibus est probandum, quia in hoc responsionis presentis tota catholica versatur intentio.

---

119 tolerare C^2 119 in patientia B 122 *ex* studia C^1 123 (propositionem) . . . probandum (! S)

[Cap. 14]

Valida est vis eloquentie, que olim cogebat (nec hodie suas vires amisit) currere silvas, flumina stare, saxa mollescere, mitescere feras. In qua ego nec metro cum Marone nec cum Cicerone prosa, non facundia cum Varrone, non ingenio cum Platone, non cum Aristotele argumentis, non lepore cum Orpheo, non gravitate cum Ieronimo, nec cum Augustino floreo divino sermone, sed in qualibet facultate mutus, elinguis, vel balbutiens, scio me stilo a quolibet superandum. Sed nemo veritatem superabit invictam, quam petre defendunt, si quando eam lingue obpugnant humane, aut se ipsa tuetur. Ciceroni libuit exclamare in laudes eius: "O magna vis veritatis, que contra omnium ingenia calliditate, solertia, contraque fictas omnium insidias facile per se ipsam se defendit." Hanc quidam lacerare presumunt, presertim ut videantur cudere nova et a vulgo doctores haberi, credentes, secundum Varronem, nil magnificum dicere posse nisi a se didicerint aliquid; quia "falso," inquit ille, "magistri nuncupantur audita narrantes." Alii contra illam instruunt Martem, quo putant verum esse quicquid eis alienum videtur a falso, non veritati sed sue non raro opinioni negande nomen veritatis donantes. Sic fere quot homines tot sunt in veritatem acies verborum armate. Cecinit hoc Persius ubi dixit:

> Mille hominum species, rerum discolor usus;
> Velle suum cuique est, nec voto vivitur uno.

Et versiculus ille Maronis:

> Pectoribus mores tot sunt quot in orbe figure.

Inde Cicero in Formone non tacuit idem. "Quot homines,"

---

12 Cic. *Pro Cael.* 26 (63); Vinc. Bellov. *Hist.* 6.30; *cf. idem rectius inf. cap.* 35.334 18 *cf.* Vinc. *ibid.* 6.57 24 Pers. *Sat.* v.52-53 27 Ov. (*non* Verg.) *A.Am.* i.759 28 Ter. *Phorm.* 454; *cf.* Cic. *De Fin.* i.5 (15); Ioann. Sar. *Metalog.* 2.18 (PL 199.876)

---

2 vires *om.* C *in mg.* C^2 2 *ex* silvam C 9 set L 9 superabit veritatem B 10 petit defendere B 10 opugnant L 13 sollertia BL 18 nuncumpantur C 20 a *om.* C *add.* C^2 21 veritate B veritatem (em *in ras.*) L 23 *ex* dicit C^1 24 speties C 24 et *post* species *ss.* B^2 26 Maronis (! S) 28 Cicero *pro* Terentius; (! S) 28 sermone B Formone CL

inquit, "tot sententie. Suus cuique mos est." "Nichil est quin male narrando possit depravari." Nonnulli hanc ipsam impugnant, quia ipsius odiunt auctores sive contempnunt, qualiter (ut maximam scribentium silvam pertranseam) scribe, sacerdotes, et pharisei inrefragabilibus veritatibus Christi factis et dictis, opere et sermone, pertinaciter restiterunt. Aliquos preter hos contra se sentit munitos, quia volunt potius quod semel errando male dixerunt letaliter defendere quam salubriter retractare. Habes horum in Augustino, Ysidoro, Canone, atque Thoma Doctore hereticorum multitudinem detestandam. Plurimi cum Semiramide fortassis et Epicuro, ut proprie voluntati (dicam an voluptati?) lege succurrant, id bonum esse atque verum contendunt quod desiderio fragrant. Fortassis cum sanctissimo Cypriano atque Ioachino, Florentino abbate, quidam in veritatem videntur velle traicere tela, cuius tamen fervidi amatores existunt, expectantes amicam videre quam reputabant adversam, ut falsitatis velo remoto illam sibi humiliter sumant uxorem. Ideo tales se suaque ad examen ponentes pios correptores exposcunt. In horum numero reor, ymo me fateor fore, si erro, qui errare in hac parte non credo. Sed quia nec desipere se putabant, tue correctioni, ut primo predixi, in hac Noctiluca dicta universa que forent examinatione digna committo, non pugnans verbo sed mente, non meis armis inhermis sed alienis usque in hodiernum expertis ad bella cum victrici triumpho potito. Nec vetustate squalent sed usu tersa cum tempore vires acquirunt. Semper enim est magis veneranda canities, et non fusci sed nivei funduntur in vertice cani.

---

29 nichil ... depravari] *cf. cap. 2.139* 39 Semiramide] *cf.* Aug. *C.D.* 18.2 (PL 41.581) 43 Cypriano] *cf. cap. 34.153* 43 *de Ioachimo cf.* Archiv für Litt. und Kirch. Gesch. des Mittelalters, 1885, I pp. 50-57 51 *cf.* prol. 88-96

---

30 hanc] *sc.* veritatem 31 autores odiunt B 33 pharizei L 38 Canone *i.e.* Gratiano 40 fortasse B 40 Epycuro *ex* Epycureo C? 40-42 dicam ... fragrant *om.* C *in mg.* C² 40 an] et BL 43 Florentino *pro* de Flore; (! S) 45 expentantes C 48 *pro* correctores 50 correptioni C 53 inermis *recte* B 54 nutrici BL 56 est *om.* C 57 nivei *ex* muci C²

[Cap. 15]

Certe nil tam infestum veritati querende arbitror quam terminis equivocis uti; quare declarandi sunt isti: Christianus, philosophus sive philosophia, et licitum. Primo igitur voco Christianum, re non nomine tantum, qui secundum maiorem partem sui Christum Dominum imitatur. Nam ad veram formationem adiectivorum et denominationem exigitur qualificatio portionis maioris, si totum non est tale. Licet Ethiops quidem dentes habeat albos, albus tamen non dicitur inde, neque carta scripta rite nominabitur nigra ex quo sit nigris litteris picturata.

Dicamus ergo pro clara notitia presentis sermonis denominationem requirere quinque. Primum est origo constitutiva, nam Florentinum non nuncupamus eum qui de Veneto est, Venetiis ortus, licet residentiam Florentie teneat, etiam cum tota domo sua. Secundum est inhesio rei a qua denominatio prodit. Non enim appellamus hominem aereum vel laneum, quamvis circumdatus sit aere seu lanea veste. Habitum pro tertio pono, quia nisi loquens recte aut musice dulciter pulsans, quod potest fieri a casu vel mediocriter huius usus partilis habitu sit insignitus, grammaticus non erit neque cythareda vel musicus. Actio preterea habitui imperanti concordans locum quartum complebit. Equidem falso dicitur iustus qui sciens et valens renuit iustitiam exercere, cum debet. Ultimo expedit secundum totum vel portionem maiorem denominatum denominationis esse participem. Quis enim dixerit Socratem Christianum quod paupertate sit Christum secutus, aut Platonem quia virginitatem servaverit, seu Herodem quoniam concupivit Christum videre?

Erit igitur verus Christianus qui fidem suscepit et baptizatus est, quoad primum; qui per caritatem inheret

---

5 *cf. inf. 58* 28 Platonem] *cf. cap. 11.55* 29 *cf. Luc.* xxiii.8

2 *ex* declanrandi C 10 ex quo] esto C[2] 19 fieri potest B 19 casu *om.* BL 20 partilis . . . cythareda (! S) 21 cithareda L 24 *ex* debeat L[1] 27 quo BCL *del. et* quod *in mg. add.* C[2] quoniam B[2] 27 in *ante* paupertate *add.* B[2] 27 sequutus B sequtus L

Christo, quoad secundum; qui exercitatus est quantum commode potest in iustificationibus Domini, sicut notatur in tertio; qui ab ipsius via non recedit, et sic quartum habemus; et qui opera Christi sive ipsius exempla in totum vel in partem non solum mente sed etiam actibus pro viribus imitatur.

Si quis vero secundum omnem partem, quantum possibilitas admittit humana, Domini Ihesu Christi vitam emulatione sequitur sancta, inter perfectos numeratur Christianos. Talem describit divus Augustinus De Vita Christiana et dicit: "Ille vere Christianus est qui omnibus misericordiam facit, qui nulla omnino movetur iniuria, qui alienum dolorem tamquam proprium sentit, cuius mensam nullus pauper ignorat, qui coram omnibus inglorius habetur, ut coram Deo et angelis glorietur, qui terrena contempnit ut possit habere celestia, qui oprimi pauperem se presente non patitur, qui miseris subvenit, qui ad fletum fletibus provocatur alienis." Quod bene faciebat Paulus dicens: *Quis infirmatur et ego non infirmor?* Si vero non ex integro sed sine crimine sequitur Christum, licet non perfectus sit, est tamen verus Christianus, de quo idem prosequitur in eodem, dicens: "Ipse est Christianus qui in domo sua peregrinum se esse cognoscit. Patria nostra sursum est, ibi hospites non erimus. Ceteri ergo multi solis vocibus et quibusdam signis exterioribus falsis hoc sibi sancte religionis nomen usurpant." Hinc idem doctor scribit ibidem: "Christiani nomen ille frustra sortitur qui Christum minime imitatur. Quid enim tibi prodest vocari quod non es et nomen usurpare alienum? Sed si Christianum esse delectat, que Christianitatis sunt gere et merito tibi Christiani nomen assume." Legerat enim hic pater Cyprianum dicentem: "Christianus nemo recte dicitur, nisi qui Christo moribus coequatur."

---

42 Aug. *Vita Christ.* 14 (PL 40.1045) 49 ii Cor. xi.29 58 Aug. *ibid.* 1 (1033) 63 Cypr. *De Hab. Virg.* vii (PL 4.447)

---

32 comode CL commode BC[2] 34 sic C 39 Iesu B Yhesu C 40 numeratur] nominatur B 43 omnino *om.* B 55 soli B 55 quibusdam *ex* quibus C[2] 60 set L 62 assumme C

Per hec potest ad quesitum aliqualiter responderi. Nam nulli licet Christianum non esse, sed imperatum cuilibet scimus, quod ad hanc fidem sinceram et unicam accedat, discipulis suis Domino iubente: *Predicate,* inquit, *evangelium omni creature; qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui vero non crediderit, condempnabitur.* Quam notabiliter fides proposita baptismati fuit! Nam sine illa nullus adultus potest salvari, sine baptismate vero fluminis. Dummodo non desit baptisma flaminis aut sanguinis, multi dicuntur in celesti sede recepti. Alibi tamen hec materia est disputanda. Sed sat est vidisse sine fide Christianum, usum liberi arbitrii habentem, neminem fore, neque alicui licere Christianum non esse. Numquid igitur pueros in etate tenella et adolescentia initia Ovidio vel Maroni, Lucano vel Ciceroni, Terrentio vel cuiquam tragico, fide Christi imbuendos trademus? Heccine sunt hec rudimenta fidei, Christianitatis initia, primordia religionis divine? Primo est puer alendus in fide, lactandus nomine Christi, ut bene illud imbibat et uberibus matris Ecclesie nutriendus, antequam meretriculis, ut Torquati vocabulis utar, occidendus tradatur, si illis tamen erit unquam sistendus.

Fortassis aliquis dicet: pari ratione non licet pueris arismeticam nosse aut aliquam mechanicam artem, antequam plene fidem percipiat, quia non licet Christianum non esse, et Christianus est nullus qui pro sue capacitatis modulo Christi fidem non habet. Hanc conclusionem ego quidem libenter amplector, veneror, et commendo. Utinam tales essemus qui crederemus atque vellemus nos celo natos esse non terre, et divitias mundi huius cum Christo et discipulis eius putaremus effectu esse fallaces, veraces vero que sunt in Eo, de quo sancte sanctus Apostolus dicit: *In quo sunt*

68 Marc. xvi.15-16 74 *cf. inf. cap. 20* 84 *cf.* Boeth. *Con. Phil.* i.1 (PL 63.590); *cap. 31.42* 95 Colos. ii.3

65 quesitum *ex* que C^2 67 quod . . . sinceram *om.* BL 68 e *ante* inquit *del.* C 72 fluminis *i.e.* aquae 73 flaminis *i.e.* desiderii 74 sode collocati B recepti *in mg. add.* B^2 75 set L 76 liberii CL liberi BC^2 78 *pro* inita 78 *ex* Marroni C 80 hec *ss.* C^1 86 *ex* arimeticam C^2 90 quidem] quippe BL 93 *prim.* et] sed BL 94 esse om. BL 95 (sanct)e sanctus (Apostol)us *in ras.* C sanctus Paulus Apostolus B

omnes thesauri scientie et sapientie Dei absconditi! Ad genitorum amorem amplexibus, osculis, muneribus, donis, ludis, et mille viis nutriuntur infantes, ut sacramentum naturalis pietatis ante omnem artem precedat, et amor divinus, qui gignitur assidua lectione et predicatione continua, negligendus putatur. Audacter sane, audacter dico: non oportet quicquam tam mature tamque sedulo infantes, pueros, et adolescentulos nosse quam Christum et eum amare. Nemo potest ad felicitatem minare nisi Christus: hic pater, hic dux, hic lux, hic cibus, hic salus, hic via, veritas, et vita. Non video quare non magis omnibus pretermissis Christianuli sint rudimentis fidei nutriendi, ut cum intellectu norint que Christicola agere debet (sine quibus non potest salvari), quam neophitum religionum Benedicti, Dominici, vel Francisci oportere per annum sui ordinis cunctas cerimonias discerere, quibus obmissis potest adipisci felicitatem sanctorum. Age, vir spectabilis fama, scientia, pariter et virtute, cui Dominus stili elegantiam singularem concessit, et redige ad pedalem mensuram tam in vulgari quam in Latino articulos fidei cum glosulis claris, divina precepta, virtutes et vitia, dona et carismata, Spiritus fructus prolesque carnis infecte, necnon Ecclesie mandata, iubentis quando sit feriandum, qualiter quandoque sit ieiunandum, quomodo confitendum, et ad Eucaristiam accedendum divinam; ut sic, te doctore, primitus pueri Christum addiscant, faciasque tales infantes quales non sunt hodie senes. Quid subrides, vir venerande? Numquid maculam tibi obieci, ut quem cani abscultant proceres attoniti, humiliterque audiunt cuncti principes terre, ego quoque statuerim puerorum doctorem? An imprecari videor optare quondam infortunium Dionisii? Sed circumvallant hodie pueri Tullium et Virgilium, Homerum, Aristotilem, et Anneum, eorum panes querentes, receduntque famelici falsa

---

97 amplexis BL 97 donis *om.* BL 99 *ex* antem C 102 oportere BL 102 tamque] tamquam BL 107 sint] sine BL 107 fidi L 108 debeat B 111 discere *recte* B 111 non *post* obmissis *male add.* C² 121 faciesque BL 123 auscultat B abscultat L *pro* auscultant 126 optari C 126 set L 126 circumfallant BL circumferant B²

cortice pasti, quia non est qui frangat panem petenti, vinum de botro producat, aut detectis aristis ad vitalia interiora grana perducat. Sed certe sine adulatione te prefero omnibus illis quos non solum ab urbe sed vellem pulsos ab orbe, sicut resistendo Labeoni Augustinus quemlibet Christianum suo anteponit Platoni. Verumtamen non dedigneris, Christiane, ad te adventare ignorantes infantes, quia Dominus, cuius vestigia teris, discipulis dixit: *Sinite parvulos venire ad me, talium est enim regnum celorum.* Ministrum te facito, ymmo illorum nutricium quorum est regnum celorum, ne Ipsum ab eis eripiant poete, plures deos facinoraque nefanda cum lacte traicientes in illos; tuncque solido cibo docti et doctrina vitalis panis nutriti, herbis poterunt vesci qui volent, si credantur homini in paradiso concesse.

Disgressionem feci non intendens eidem et volui similitudinem non admittere que fuit obiecta. Aliud enim est ad liberales artes transire, sine quibus humana societas bene conservari non potest, sicut sunt grammatica, arismetica, et musica aut artes mechanice; et aliud est legere codices illos qui falsam religionem docent, commendant, et fortassis vere preferunt sive resistunt. Ibi enim, etsi non predicatur fides, tamen non impugnatur, et id quod acquiritur moratur cum fide. Hic vero ea traduntur que sunt in cortice falsa, quorum latentia vera pueris non deducuntur ad extra.

Possum per alias particulas id ipsum monstrare. Nam intentionem neque philosophi neque poete neque ulli gentiles dirigunt ad Christum amandum; eius amorem non norunt qui diligendum ignorant; qui non adherent Christo a Christo revellunt. Aut quomodo Christi iustitiam poterunt edocere qui solum virtutum habuerunt ymaginem, si qui eorum minus mali, vere vel falso, virtuosi predicati fuerunt? Tandem si exempla Christi Christianos convenit imitari, que-

---

133 *cf.* Aug. *C.D.* 22.28 (PL 41.795sq.) 136 Marc. x.14

---

131 set L 140 solidi C 145 sotietas C 146 gramatica BCL *corr.* C[2]; *vide prolegom.* 146 arismetrica BL 148 fasam L 148 vere . . . resistunt (! S) 149 *ex* proferunt C 156 aderent L 157 poterunt Christi iustitiam *in* Christi poterunt iustitiam *sig. corr.* C 159 male C 160 ymmitari C

renda non sunt ab illis qui vacui sunt eis. Et de hiis, ut reor, diffusiorem infra tractabo sermonem, sed hic pro cunctis dicendis sufficiat determinatio Aurelii Augustini deaurate scribentis: "Non est religio a philosophis querenda, qui eadem sacra recipiebant cum populis, et de suorum deorum natura ac summo bono diversas contrariasque sententias in scolis probant." Et hii maxime in gignasiis Christianorum leguntur, quod sustinere non possum.

---

162 *cf. inf. cap. 39* 164 Aug. *Vera Relig.* i.5.8 (PL 34.126)

---

162 set L 167 in *alt. ss.* C^1 167 gymnasiis B

[Cap. 16]

Eam hic dico philosophiam, seu seculares litteras voco, quam ethnici sive seculares homines ut communiter invenisse creduntur. Hanc, auctore Varrone, quadrifariam diviserunt, videlicet in rationalem, moralem, naturalem, et divinam. Ad rationalem pertinere voluerunt dyaleticam ceterasque artes liberales. Moralem vero descripserunt ethicam et poesie non modicam portionem cum historiis, que eo ad mores conveniunt quo, virorum mulierumque actus recitantes, bene vivendi et timendi in malis tradunt exempla. Huic rivulo omnem civilem tractatum placuit applicare. Sequitur proinde naturalis seu ab ydiomate Greco phisica, que de rebus sensibilibus investigatione sua, a centro terre usque ad summum celum, de quocumque potuit opinari presumptione solerti voluit habere sermonem. Tandem divinalis, sive methaphisica, quam theologiam vocamus, de magicis, demonibus, sacris, separatis substantiis, et natura divina pertractans, futurum seculum cum civibus suis atque actionibus opinatis credenda, non autem scienda, multipliciter diffinivit. Sicque ex hoc uno fonte, quem philosophiam seu amorem sapientie, unde plantante Pyctagora philosophi nomen est ortum, quatuor flumina nata anime paradisum humectant, in rivulos multos divisa. Hinc prodeunt grammatica, rethorica, historia, effemeris, calendaria, annalisque, tragedia ob premium vile, comedie veteres vel novelle, seu, ut ceteri volunt, 'togata' ignobilium, 'pretestata' nobilium, et 'palliata,' que est de Greco in Latinum translata, actus viriliter describentes, modo 'lyrici' a varietate

---

3 *cf. inf. cap. 39sq.;* Aug. *C.D.* 8.4 (PL 41.228sq.); 11.25 (558); 6.5 (181); Isid. *Ety.* ii.23-24 (PL 82.141); Boccac. *Gen. Deor.* xv.8 5 *cf.* Aug. *ibid.* 8.7 (232) 6 *cf. ibid.* 8.8 (232) 11 *cf. ibid.* 8.6 (231) 15 *cf. ibid.* 8.5,9 (229,233) 19 *cf. ibid.* 8.2 (225); *Trin.* xiv. 1.2 (PL 42.1037); Cic. *Tusc.* i.3 (8)

---

4 naturalem moralem *sed sig. ord. corr.* C 7 hystoriis C 10 aplicare CL *corr.* C² 11 *in* ydeomate *corr.* B 15 thologiam C 16 sustantiis C 20 Picthagora L 22 humenctant C 22 *in* proderit *corr.* L proderit B 22 *ex* gramaticha C² gramatica BL 23 hystoria C 25 thogata C 27 lirici L

carminum, nunc 'satyri' etiam a saturante copia terminorum et fictionum, ni fallor, vocate; non confundentes tamen officia sorte sibi concessa, cum illa virorum illustrium casus, hec morum elegantiam, ista genera vitiorum, rusticana una, altera tradat buccolicum, cantans carmen avena pastorum gaudia quedam. In primo limine fluminis poetici laureatus presidet Alcimon cum Ysopo luctam exercens, cum ille tempore, iste dignitate querat preferri. Secuntur cum auctoribus suis vates, nuncupati etiam a quodam insano furore quo in theatris effigiabant narrata, ex quibus noster Augustinus Orpheum, Muscum, et Linum primos in illis theologos censuit appellandos. Quis numerabit turbam promiscuam ex alio capite fontis manantem seque mutuis cedibus absque spe federis occidentem: dico—Genosophistarum per opaca in die dampnatis vestibus speculantium; Platonicorum super sydera sibi nidos locantium; Academicorum priorum animas moribus disponentium ad capiendum divinum sermonem, Socrate precedente; sequentium recentium Academicorum, Archesilla duce, negantium aliquid sciri posse ab homine in vita presenti; Stoycorum, Zenone et Crisippo principibus, apud quos ira in sapientem non cadit; impudicorum Cinicorum, Epicureorum brutalium, Picthagoricorum circuentium secula et non videntium specifice animalia distingui sed corporali forma, actione, et numero tantum; Magorum reddentium omnia mira nature tenebroso Heraclito, si Zoroastem contempnimus precedentem; Peripatheticorumque cuncta scire volentium artibus liberalibus antesumptis, cum philosophia sit divinarum humanarumque rerum investigatio? Hanc reor fuisse

---

28 sq. *cf.* Isid. *Ety.* viii. 7.4-9 (308c) 34 *cf.* Isid. *Ety.* i.40.1 (121b) 36 cf. Isid. Ety. viii.7.3 (308b) 38 *cf.* Aug. *C.D.* 18.14 (PL 41.572); Boccac. *Gen. Deor.* xiv.8; Novati, *op. cit.* IV p. 181.6 41-54 *cf.* Isid. *Ety.* viii.6 (306-307) 55 *cf. ibid.* ii.24.1 (141); Aug. *Trin.* xiv.1.3 (PL 42.1037)

---

28 *ex* satiri L 30 sorte] forte BL 33 lumen B 34 *pro* Alcmeon ... Aesopo; (! S) 37 quo *pro* quod; (! S) 37 teatris C 41 *pro* Gymnosophistarum; (! S) 43 *ex* Accademicorum C² Acchademicorum BL 48 Crisipo *ex* Crispo B² 50 arcuencium B 53 Eraclito C 53 Zoroasten B 54 -que *om.* BL

Spiritus Sancti intentionem primariam, cum per famulum suum Moysen paradisum, in quo erat lignum scientie boni et mali, homini vetitum degustandum, quem solus Deus illuminare volebat, describit dicens: *Et fluvius egrediebatur de loco voluptatis ad irrigandum paradisum, qui inde dividitur in quatuor capita. Nomen uni 'Phison'; ipse est qui circuit omnem terram Eiulath, ubi nascitur aurum, et aurum terre illius optimum est; ibique invenitur bdelium et lapis onichinus. Et nomen fluvii secundi 'Gion'; ipse est qui circuit omnem terram Ethyopie. Nomen vero fluvii tertii 'Tigris'; ipse vadit contra Assyrios. Fluvius autem quartus, ipse est 'Eufrates.'* Hic idem Spiritus Sanctus edocuit per flumina scientias denotari, in suis litteris hoc frequenter explanans. Quid ergo, monstrante sancto Ambrosio, intelligimus per paradisum, post illum locum amenum, nisi animam, Dei domicilium summi, in cuius medio intellectualis arbor plantatur, sicut cor, vite radix humane, sibi vendicat in corpore centrum? Huius arboris fructus et actus est scientia boni, si sit recte suscepta, mali vero, si per obliquum queratur. Affuit autem iuxta huius plante radices serpens antiquus; et serpens anguis, callidior ceteris calliditate sophistica, silogistice theologiam tractans, per negationem prepositam verbo totam propositionem regenti contrarium formavit precepto, cum quo tamen stabat propter exceptionem quam fecerat Deus, sophistice sic dixit ad Evam: *Cur precepit vobis Dominus, ut non commederetis de omni ligno paradisi?* Hec sunt humane (dicam an diabolice?) philosophie rudimenta. De morali namque pre-

60 Genes. ii.10-14; *apud* Ambr. *Paradis.* 1.3 (PL 14.280); Aug. *Super Genes.* 8.7 (PL 34.378) 71 *cf.* Ambr. *ibid.* (279d) 74 arboris] *cf.* Thom. Aq. I^a^q.102,a.1 ad 4^m^; Petr. Dam. *Opusc.* 24 (PL 145.481); Aug. *C.D.* 8.6 (41.377) 77 anguis] *cf.* Ambr. *ibid.* 1.12 (301); Petr. Dam. *ibid.* 82 Genes. iii.1

59 homini *om.* B 61 rigandum B irigandum C 63 *pro* Hevilath 64 bedelium BL 65 onechinus B 65 Gyon BC 66 *ex* Etyopie C² Ethiopie L 67 Tygris C 67 Assirios C 67 autem] vero B 70 explanans] nans *in ras.* C 70 igitur B 75 recte] rite BL 80 *ex* contratium C 82 vobis *om.* C *in mg.* C² 82 comederetis BC² 84 dyabolice BC 84 indimenta BL

cepto et theologico simul dialetice questio formatur, que transiens per naturalem, dum vetiti pomi astute narrantur effectus, in Dei contumeliam tota illa disputatio infeliciter terminatur. Ibi namque, auctore serpente, Deus unicus pluraliter declinatur, criminosus et invidus predicatur, docetur contempni et omnis infidelitatis et heresis radix plantatur. Hec et similia, sed magis venuste, in Petri Damiani quadam eleganti epistola legi, ut scias me nichil scire nilque fingere sed aliorum pulcra inepte narrare. Quid ergo illa quatuor flumina ex unico fonte manantia tam solerter descripta significationis important, nisi quia de anime paradiso, qui est intellectualis potentia, in qua anthonomatice divinum thronum existit, Pallas, velut de capite Iovis excussa, quatuor prefatos generat cursus, vitales quidem si expectentur a Domino, et mortales a se ipsis presumptos? Proinde dubia nomina sed vera et experimento contraria imponuntur eisdem, ut, ubi difficultas apparet in littera, facilis spiritus et delectabilis esu queratur. Nam Salustius, auctor certissimus, asserit Tigrim et Eufratem uno fonte manare in Armenia; propter quod scripsit sanctus Ieronimus de predictis fluminibus, et post eum Ysidorus, aliter sentiendum. Non enim est negandum sic esse sicut littera sonat, prout docent sancti Augustinus et Thomas; sed principaliter sunt grana querenda, ubi aristis est horrida spica. Phison nempe, quem alii vocavere Gangen, phisicam notat. 'Phisis' quippe est apud Grecos 'natura,' que

91 *cf.* Petr. Dam. ii *Ep.* 5 (PL 144.265b), *qui quattuor flumina virtutes cardinales significasse testatur, non quattuor philosophiae partes, ut dicit Ioannes Dominici (inf. cap. 16.110); Augustinus, Isidorus, Thomas, Hieronimus (inf. cap. 16.104) flumina allegorice intellegi non posse arbitrantur* 103-105 *apud* Isid. *Ety.* xiii.21 (PL 82.491b) 104 *cf. etiam* Hier. *Ep.* (Epiph. ad Hier.) 51.5 (PL 22.522) 107 *cf.* Thom. Aq. ii *Sent.* d. 17,q.3,a.2; I^{a}q.102,a.1; Aug. *Sup. Genes. ad Lit.* 8.7 (PL 34.378); 5.7,9,10 (528sq.); *sed cf.* Aug. *De Genes. Cont. Manich.* 2.10 (PL 34.203) 109-118 *cf.* Isid. *Ety.* xiii.7-10 (PL 82.490-491); *verborum autem radices non dat easdem*

85 dyaletice L 86 per] r *in ras.* C 89 criminosis et invidis BL 91 venusti BL 91 in Petri] impetet B 96 anthonomatice] *cf. prol. 72* 97 velud BL 99 *ex* ipsos C 103 Tygrin C 103 ex *ante* uno *del.* C 104 emanare B 107 sancti *om.* C 107 Thommas C 108 est] et BL

circuit omnem terram et Indiam, educens de terre visceribus aurum, de aeris altitudine bdelium et marinis abyssis lapides pretiosos. Gion preterea, si 'i' mutetur in 'e,' geomantiam tenemus, ad quam tenebrosi Heracliti theologia, ut dicunt, creditur terminata, ambiens Ethiopes, populos terre noctis obscuros. Iam Tigris velox cursu dyaleticam fundat cum liberalibus sodalibus suis, petens Assyrios circa quadrivium aliis nationibus magis intentos. Eufrates vero non fuit describendus, quoniam philosophia moralis est nature magis inserta, et circuit domesticos lares, aliunde non vecta.

Ex predictis brevitatis amore confuse narratis ad propositum dubium potest partiliter responderi. Nam naturalis, que rerum creationem non novit et eternitatem sed perpetuitatem mundi aut probare nititur aut supponit (et per hoc est veritati contraria in superficie tantum, ut credo), et theologica, que metris currit vel prosa sinceritati fidei in suo vestimento rebellis, nequaquam sunt legende nisi a paucis in fide bene fundatis, quorum est infideles et hereticos expugnare. Hii enim, si sciunt a tritico zizania separare, debent mixtum migma in area ventilare et purum atque defecatum cibum et potum non compactum populis ministrare. At quia nil presertim de hiis que spectant ad cultum Dei in sacris litteris est intactum ab alienis, a quibus Deus verus noluit predicari (quoniam peccatori dixit Deus, *Quare tu enarras iustitias meas et assumis testamentum meum per os tuum?*), est omnimode abstinendum. Certe si renuit a peccatoribus vocibus venerari, clarum est ipsum non acceptare laudes ethnicorum. Turpe nempe reputat sapiens a turpibus commendari, ac si laudaretur ob turpia. "Nolo," inquit, "laudari ab hiis quorum laus vitu-

136 Ps. xlix.16 141 Ioann. Sar. *Polic.* 8.14 (PL 199.768c)

112 aurum *om.* BL 112 saltitudine BL 112 abissis L 113 Gyon . . . si mutetur C 113 id est *ante* i *del.* B 114 theologi B 116 Tygris C 116 dyalecticam L 117 fundat (! S) 117 *ex* Assirios C^2 119 fuit *ex* fiat B^2 123 particulariter B 128 nequaquam . . . quorum (! S) 130 enim *om.* B 131 in *om.* C 132 deferatum BL 135 Deus noluit verus *sed sig. ord. corr.* B 140 *ex* turbibus C turpem BL 141 *in* his *corr.* C^2

perium est, nec ab hiis culpari vereor quorum criminatio laus est." Non eget Deus lenociniis nostris. Ipse de se notum fecit per quos et quibus voluit quicquid sciri voluit; hiis addere detrahere est. Quem enim proprius honor attollit, alienus sermo non provehit sed viror insertus et virtus inherens. Aliena luce sol non patitur demonstrari, nec accidenti colore venustari potest rosa pulcerima florum. Fertur Demostenes, antequam eum splendor eloquii redderet venerandum, cultioris habitus appetivisse nitorem, non ignarus quod purpura causidicum vendit. At postquam eloquens palam evasit, eloquentie toga contentus, dicebat se malle a se quam a nitore vestitus gloriam consequi pariter et honorem.

Sive igitur hii gentiles vera mendicata de Deo seu falsa aut ex utroque confecerint mixtum sermonem, legendi non sunt, nisi sicut prefertur. Legis divine est reus quisquis sponte loquentem abscultat, quem ne loquatur ille precepit; proculdubio equalis est noxe usuras conferre et eas recipere, nisi dantem necessitas cogat. Agentes enim et consentientes pari pena lege plectuntur. Propter hec a Deo exivit mandatum ne quis fidelis societatem iungeret cum gentili, quod qui non servarunt mixti sunt inter gentes et didicerunt opera eorum et servierunt scultilibus eorum et factum est illis in scandalum; nisi forte dixerit quispiam corporum esse societatem cavendam, non animorum, quasi apud Dominum sit potior cura corporum quam animarum, et nobis insinuat econtra pluris animam esse quam corpus. Per studium quippe intellectus intellectui fatur, sed in convivio sensus sensui copulatur. Voluit autem, ut omnis tollatur de medio ambiguitas, sacrosancta mater Ecclesia in solida petra fundata, sicut in Distinctionibus xv[a] et xvi[a]

149 *cf. ibid.* (769d); Gell. *N.A.* i.5 172 *cf.* Grat. i *Decr.* d.15-16 (PL 187.73sq.); c.ii,q.7,c.25 (644c)

142 *in* his *corr.* C[2] 144 *ex* scire C[2] 148 pulcerrima BC[1] 149 Demosthenes B 150 apetivisse C 151 at] et B 153 honorem et pariter *sed sig. ord. corr.* C 155 sive B 158 *pro* auscultat 158 precipit B 159 equalis . . . noxe *crux in mg.* C 160 enim *om.* C *in mg.* C[2] 161 prepter L 164 sculptilibus B 166 sotietatem C 168 esse animam B 172 distintionibus C

comprobatur diffuse, ut solum illi certi auctores et fidei testes haberentur qui noti essent vita et doctrina salubri, et ille veritates quarum ignorabantur scriptores inter apocrifa continentur. Sane lege cautum est ne infidelis hominis testimonium adversus Christianum recipiatur vel pro eodem, nisi foret contra gentilem. Quanto magis audiendi non sunt, ubi fidei negotia et divina tractantur!

Duas vero alias huius humane philosophie partes Christianus poterit discurrendo videre, cum ad eius officium pertinuerit aut finis pietatis id petierit, sive ut evitetur otium, vitiorum sentina, cum meliora se non presentaverint laborare parato. Sit hec conclusio sancti Ieronimi dicentis, ubi epistolam ad Titum commentat: "Si quis artem grammaticam novit vel dyaleticam, ut recte loquendi artem habeat et inter vera et falsa diiudicet, non improbamus. Geometria autem et arismetica habent in sua scientia veritatem, sed non est scientia illa pietatis. Scientia pietatis est nosse legere scripturas et intelligere Prophetas, in evangelio credere, Apostolos non ignorare. Grammaticorum autem doctrina potest ad vitam proficere, dummodo fuerit in meliores usus assumpta." Hec cum Ieronimo Gratianus Distinctione xxxvii[a]. Accedit ad idem Anneus, epistola ni fallor, et ait: "Tamdiu liberalibus artibus immorandum est quamdiu animus agere melius non potest; rudimenta sunt nostra, non opera; sunt autem liberalia dicta, quia libero digna." Et epistola xxxv[a]: "Quemadmodum studere omnibus annis honestum est, ita non omnibus institui. Turpis et ridiculosa res est senex elementarius; iuveni parandum, seni utendum est." Sed de hiis infra latius erit dicendum, cum responsa aptabuntur obiectis.

185-193 *apud* Grat. i *Decr.* q.37,c.10 (205) 185 *ex* Hier. *Comm. in Tit.* i (PL 26.558c) 191 grammaticorum *sq.*] *ex* Isid. *Sent.* iii.13 (PL 83.688) 195 Sen. *Ep.* 88.1-2 198 *ibid.* 36.4 201 *cf. inf. cap. 39*

---

173 combrobatur L 175 quorum BL 178 fortet B 181 pertinuerit *in ras.* C 185 comentat L 188 *ex* arismetrica L 193 distintione C 194 epistola] *crux in mg.* C 200 *crux in mg.* C

[Cap. 17]

Tertius terminus declarandus intelligatur complexus, scilicet licitus usus. Ubi distinguendum occurrit inter hec: permissum, concessum, consultum, mandatum, preceptum, prohibitum, uti, et frui, ubi patebit quid licitum quidve esse dicatur illicitum. 'Permissum' namque, iuxta theologorum morem, id esse videtur de quo nulla lex affirmativa vel negativa reperitur expressa. Sic credimus viris esse permissum nutrire vel radere barbam, mulieres audire grammaticam, cum similibus infinitis. Hac via est ad questionem dicendum permissive communiter non licere aliquid prohibitum, sicuti credo de philosophia mundana, licet sit impugnatum adhuc lite pendente. Cum ergo per multos sanctos, sicut infra ad quartum obiectum erit dicendum, philosophorum studium sit specialiter interdictum, et nondum oppositum obtinuerit palmam triumphi, quin adhuc lis sub iudice est, restat non esse licitum aliquem noviter sine licentia Ecclesie philosophorum studium frequentare. Locuntur etiam aliter theologi de permisso, quod sequi quandoque est letale peccatum. Ea enim Deus permittit cui efficaci voluntate non resistit. Sic permittit iustos in vitia labi et plures Christianos litteris sanctis neglectis (dicamne contemptis?) poetarum ineptiis occupari.

'Concessum' autem arbitror esse quicquid per indulgentiam ab eo qui id iuridice potest est largitum, utraque parte in libera potestate beneficiati manente. Accipio autem magis stricte concessum quam faciat lex, ubi dicit: quod non est prohibitum videtur esse concessum. Sic concessus est usus carnium humane nature post universale diluvium, et fere monachis universis quod possint bibere vinum. Hoc modo reor dicendum aliquibus aptis et solidatis in fide

---

28 *cf. cap. 12.39*

---

1 intelligitur B 4 quidve] d *del.* C[1] *sed virg. eras.* C[2] quive L 9 hac] a *in ras.* C[2] 14 spetialiter C 15 *ex* lix (?) C[1] 17 loquuntur BC[2] 18 peccatum *in ras.* C 20 vitia] peccata B 23 *ex* quidquid C[2] 29 *ex* monacis *corr.* C[1] 29 *ex* vibere C[1]

ethnicorum studium esse concessum. Audio hic divum Augustinum Super Iohannem dicentem: "Doctrina per malos, palmes in sepe, botrus inter spinas. Caute lege, ne, dum queris fructum, laceres manum, et cum audis bona dicentem, ne imiteris mala facientem."

'Consultum' addit supra 'concessum' non solum persuasionem sed etiam maioris boni conditionem. Consiliamur enim ut ex pluribus quod honestius fuerit eligamus, ad quod, cum per determinationem ventum est, dicimus illud esse sanum sapientisque consilium. Hinc dico ad dubium quod, cum melius studium pene omnis homo possit frequentare quam sit studium philosophorum, non enim de pari pugnant lectio Christianorum et lectio Grecorum, sed "incomparabiliter," sicut ad propositum Ieronimo scribit Augustinus, "pulcrior est veritas Christianorum quam sit Helena Grecorum." Esset absolute in communi cuilibet consulendum ne legat codices ethnicorum, esto quod in certis casibus (hodie nullis) foret alicui consulendum prefato studio dare operam efficacem. Ad hunc sensum, sicut patet originale legenti, quidam Bricto scripsit, quem ignari Crisostomum vocant, libellum De Curialium Nugis et Vestigiis Philosophorum, ubi inter cetera dixit: "Omnino iniquum est nobiliora ingenia studiis dehonestari minoribus et eos, quos ardua et graviora expectant officia, voluptatis et vanitatis occupationibus agitari."

'Mandatum' demum vult esse iuris peritus, maxime archidiaconus, cum Hugone infra 'preceptum,' et consilium superare in eo quia obligat ad penam, quod non facit consilium, sed non obligat ad culpam, prout est de ratione precepti. Tunc dicitur ad quesitum per Iudicem sempiternum

---

32 Aug. *In Ioann.* xlvi. 6 (PL 35.1730sq.) 43 Aug. *Ep.* (ad Hier.) 77.7 (PL 22.650) 52 Ioann. Sar. *Polic.* 1.3 (PL 199.390c) 56 *apud Gratianum non inveni; cf.* Hug. de S.V. *Didasc.* 1.6-7 (PL 176.268)

---

39 *ex* eventum L[1] 45 pulchrior BL 48 consulendum alicui *sed sig. ord. corr.* C 50 legenti *om.* BL 50 Bricto] *i.e.* Ioan. Sar.; *cf. Ioan. Sar. Ep. 81 (PL 199.69)* 50 quem *ex* quod C[2] 56 esse *om.* B 56 iuris peritum . . . archidiaconis BL 56 archidiaconus] *i.e.* Gratianus; *cf. Greg. Mag. Ep. 26 (PL 77.694c)*

fore mandatum, ne quis in dictis gentilium debeat permanere, verberari enim iuxta Ieronimum ut Cicerionianum, ipso verberato teste ad sacram virginem Eustochium. Quod factum Gratianus assumit in Canone pro stabilimento conclusionis eiusdem.

Iam non oportet immorari quid per 'preceptum' sit capiendum, cum sit illud speciale mandatum, cuius libera transgressio mortale crimen inducit. An vero sub tali precepto libri gentilium Christianis intelligi debeant interdicti, temerarie non audeo affirmare, licet multi testus id videantur sonare. Sicut enim quidam pauper rebus humanis, Domino iubente, extitit a populo saxis obrutus, quo ligna die sabbati sui ipsius recolligebat ad usum, ut esset ceteris in exemplum, et sanguine transgressoris initium legis fundaretur timore,—sic credo doctores sacros adversus extraneas litteras acriter dimicare, ut illecti earum blanditiis resistant aliqui qui earum vinculis astricti, velut bos ad victimam, ducerentur ad mortem, prout placet sapientissimo Salomoni, in hiis malis experto.

Tali zelo impulsus, ut credo, non mediocriter hac facultate instructus, beatissimus Ieronimus scripsit de prodigo filio ad Damasum papam: "Demonum cibus est carmina poetarum, secularis scientia, rethoricorum pompa verborum; nulla ibi saturitas veritatis, nulla iustitie refectio reperitur; studiosi earum in fame veri et virtutum penuria perseverant." In eadem iubet non legendos poetas, seu, ut alia exemplaria habent, non permanendum in eis. Alicubi enim legitur 'non legas' et alicubi 'non permaneas,' sed melior

---

62 *cf.* Hier. *Ep.* 22.30 (PL 22.416); Grat. i *Decr.* d. 37,c.7; *supra cap.* 13.101 72 *cf.* Numer. xv.32sq. 78 *cf.* Prov. vii.22 82 Hier. *Ep.* 21.13 (PL 22.385) 86 *cf. ibid.; inf. cap. 28.284:* 'Nonne tibi videtur sub aliis verbis dicere (Christus) ne legas philosophos, oratores, poetas, nec in eorum lectione requiescas?' *Dominici 'non legas' ut malam lectionem damnat, sed cf.* Novati, *Epist. di C.S.* IV p. 187.9sq.

---

64 assumit *in ras.* C 67 spetiale C 70 temerario BL 70 textus B *i.e.* sacra scriptura 72 *pro* quod; (! S) 76 *ex* dimicari C[1] 77 *ex* vincuculis C[1] 77 abstricti C 77 victima BL 81 Hieronymus B Iheronimus L 83 recthoricorum C 85 in fame] infantie BL 86 eadem] *sc.* epistola 86 ut *ex* et C[2] 88 set L

littera videtur secunda, cum inter cetera horum studium dampnans dicat: "Nonne videtur vobis in vanitate sensus et obscuritate mentis ingredi illum qui diebus ac noctibus in dyaletica arte torquetur, qui phisicus perscruptator oculos trans celum levat et ultra profundum terrarum et abyssi in quodam inane demergitur, qui iambum fervet, qui tantam metrorum silvam in suo studiosus corde distinguit et congerit?"

Non expedit quid sit 'prohibitio' declarare, cum preceptum et prohibitio hic non distinguantur, nisi per affirmationem et negationem. Tunc creduntur a sanctis lectiones ethnicorum codicum prohibite multis de causis ita ut omnis prohibitio conditionalis intelligatur et non absoluta. Cause sunt iste et similes: si quis foret melioribus obligatus, sicut sacerdotes quando debent curis animarum vacare; item ubi de sumptibus quibus pauperes debent substentari tales littere emerentur, solvendo doctoribus vel libros acquirendo; iterum si propter talium litterarum amorem sacri libri contempnerentur aut negligerentur; adhuc si causa vanitatis contingeret frequentari predictas, etiam si ad inanem gloriam vel quodvis aliud vitium inclinarent legentem; idem et fortius dico, si deducerent ad errorem. Hec fere omnes cause tanguntur per Gratianum in Canone, distinctione xxxvii[a]. Verum quia ut plurimum hec mala ex prefatis lecturis proveniunt et presertim minus fundatos in fide ad lapsum inclinant errorum, sicut exempla patentia et conscientie proprie clamant, prohibite presumuntur in pluribus. Ideoque debent detestari, sermonibus vilipendi, earumque sectatores increpari, non quia in se male sint, sed quia media sunt ut plurimum ad deviandum et dampnationem eternam. Sirenarum cantus si quis potest cum Ulixe immobilis abscultare aut cum Pegaso faciem intueri Meduse, tutus inter

---

90 Hier. *ibid.* 102-111 *cf.* Grat. i *Decr.* d.37 (PL 187.201sq.)

---

91 et]et in B 92 perscrutator B 93 terrarum] aquarum B 105 acquirendo] emendo B 106 iterum] item B 109 aliud *om.* C *in mg.* C[2] 111 distintione C 116 detestari (! S) 116 vilependi B 119 auscultare B

tales hostes transibit, sed quia paucissimi numero, ut omnes testes sumus, talium transformationem evadunt, et in dubiis tutior via est tenenda, necnon quoniam longe maior pernicies animarum oritur quam earum salus ex frequentata ethnicorum lectura, tamquam prohibita merito censetur haberi. Hinc Gregorius, fidei zelator devotus, qui Titilivii, viri maxime eloquentis, quotquot potuit reperire libros combuxit, de sapientia mundi sic in Moralibus dicit: "Huius mundi sapientia est cor machinationibus tegere, sensum verbis velare, que falsa sunt vera ostendere, que vera sunt falsa demonstrare. Hanc qui sciunt, ceteros despiciendo superbiunt; hanc qui nesciunt, subiecti et timidi in aliis ipsam mirantur. Hec sibi obsequentibus precipit honorum culmina querere, adepta temporalis glorie vanitate gaudere, irrogata ab aliis mala multiplicius reddere, cum vires supetunt nullis resistentibus cedere, cum viribus possibilitas deest, quicquid per malitiam explere non valet, hec in pacifica bonitate simulare," et cetera ibi.

Promissa poscunt ut describatur 'usus.' Est autem, iuxta Augustini libro De Doctrina Christiana determinationem sinceram, "alicui rei amore inherere propter debitum finem mediate vel immediate fruendum, qui est solus Deus." Unde 'frui' describitur esse sententialiter ab eodem "alicui rei amore inherere propter se ipsam." Quod tunc non ambigitur esse licitum cum eius rei est qua licite potest voluntas qualibet frui. Sic omnis usus licitus est omnisque abusus prohibitus. Et similiter quelibet fruitio est concessa et abfruitio denegata. Si proximum diligo propter Deum, utor; si propter me aut quodvis commodum non relatum in Deum, abutor eodem. Si vero Deum diligo propter semet ipsum, recte fruor. Si vero eum refero in alium finem,

---

126 *cf. cap. 13.103* 128 Greg. Mag. *Moral.* 10.29 (PL 75.947) 141-153 *cf.* Aug. *Doc. Christ.* 1.3,4,33 (PL 34.20-32) 151 *de 'frui' et 'uti' cf.* Thom. Aq. i *Sent.* d.1 *ab init.;* Aug. *ibid.*

---

123 quoniam] quia B 123 pernities C 125 *ex* censentur C^2 126 Titulivii CL Titilivii BC^2 128 combuxit *crux in mg.* C; combussit B 133 ipsam sibi B 137 *ex* quidquid C^2 141 propter *om.* C 141-144 debitum . . . inherere *om.* C *in mg.* C^2 *(crux in mg.)* 145 licete L 146 est licitus BL

abutor. At si me vel quidpiam ex creaturis amo propter ipsum amatum, abfrui dicitur generatum. Hec distinctio, sic ad brevitatem redacta, clarius dubitationi certam responsionem ministrat. 'Licitum' est enim omni re creata uti, sed non abuti. Nulla creatura licite possumus abfrui neque increata uti vel abuti. Dicamus ergo aliquos studere autores gentiles propter Deum, alios sine aliqua particulari aplicatione ad aliquem finem, nonnullos propter consequendos honores vel nummos, ceteros propter ipsam lecturam, quia scilicet legentes delectat, quosdam autem ut sciant facere mala. Soli primi utuntur et licitum est eis, quin ymmo meritorium, circa id deversari. Iuxta quem intellectum omnia dicta sanctorum, que commendare videntur lectionem premissam, sunt capienda, quomodo ipsi quoque sancti, si qua legerunt aut lecta recitarunt de libris prefatis, usi sunt eis ad Dominicam laudem. Sic accipio illud Augustini, quod "scire malum non est malum;" sic Senecam lego epistola xxxvi[a] dicentem, si in materia fidei verba sua cum Ieronimo, De Viris Illustribus, sunt recitanda. Ait enim: "In vetustate ipsa tristitia: perseveret modo colere virtutem, perhibere studia liberalia, non illa quibus perfundi satis est, sed huiusmodi quibus tingendus est animus. Hoc est discendi tempus. Quid ergo? Aliquid est quod non sit discendum? Minime. Sed quemadmodum studere omnibus annis honestum est, ita non omnibus institui."

Qui vero hos primos secuntur, quia abutuntur (et omnis abusus est vitiosus, sicut ubi supra divus determinat Augustinus) vitiosi sunt nuncupandi plus et minus prout ab usu magis minusve recedunt. Iam unusquisque mente pia revolvat, omni livore sopito, quem communiter finem inten-

---

168 *apud* Novati, *Epist. di C.S.* IV p. 203.19 170 *cf.* Hier. *Vir. Illust.* 12 (PL 23.629): '(Seneca) quem non ponerem in catalogo sanctorum, nisi me illae epistolae (*sc.* pseudo-Sen. Ep. ad Paulum Apost.) provocarent, que legentur a plurimis' 171 Sen. *Ep.* 36.3-4 178 *cf.* Aug. *ibid.*

---

152 quippiam C^2 156 abfrui] abuti B 158 *ex* auctores L 158 aliqua *om.* B 160 numos B 165 missam BL 170 Iheronimus L 172 prohibere B 175 set L 176 est *om.* C 177 sequuntur BC^2

dant novelli philosophare volentes, quid de suis studiis monstrent, quot sint ex hac turba togata, qui tandem aut contra gentiles vadant, armis eorum protecti, aut saltem in pace quiescentes scriptitent adversus errores eorum. Utinam universis viris et feminis philosophorum gymnasia forent repleta, si tales gignerent pugiles fidei quales, ut fertur, debent expectari futuri, et nunquam hoc inane futurum reduci gaudemus ad actum! At illa lupanaria nutriunt comatos adolescentulos, Veneris emulos irrigatoris manuum, Iovis zelantes effectum; et contempta recedit Minerva ut plurimum a conspectu nequam iudicantis Paridis. Sed esto mentiar, et sodalis compta puella cupidusque comes honoris ac Mavors ferox actualiter contubernalem exercens ad pugnam fragilem adolescentuli naturam in lasciviam, gloriam vanam, rixamque non inclinent proclivem, sed evadant cuncti cum uno de mille Polemone perdito e Xenocratis scolis philosophi celebrandi,—in fide tamen nemo proficit, que sola nos habet portis restituere supernis. Ut quid ergo est deterius quam otiose illud tempus amissum? Non dubito quin aliqui hiis obiciant dictis: "Pari namque ratione invehendum videtur contra mechanicos universos, trapertitas et mercatores, milites, iuristas legistasque, quo causa lucri exerceant opera sua et sic abutantur officiis, nec inde fidem salvatricem adquirunt, sed potius periuriis, fraudibus, ac usuris insistunt." Hec obiectio leviter cadit, tum quia sine hiis non bene potest regi genus humanum, tum quia non est mercibus infidelitas iuncta, tum etiam quia habet intellectus utiliorem cibum in sacris litteris quam sit ethnicorum scientia, necnon quoniam

197 Polemone] *cf.* Val. Max. vi.9 ext.1; Ioann. Sar. *Polic.* 8.9 (PL 199.742b)

184 vadant *om.* BL 186 viris *om.* C *in mg.* C^2 186 *ex* gynasia C^2 gimasia L 191 contenta BCL *corr.* C^2 194 Mavors] M *in ras.* C^2 198 cele- *in fine* 47^v celebrandi *in init.* 48^r L 199 habet (! S) 199 porcis L 199 restituere] re- *in ras.* C^1 200 *ex* tempore C^1 201 *ex* admissum $C^?$ 201 obiciant hiis dictis *sed sig. ord. corr.* L 203 trapegitas BL^1 (*ex* trapetitas) (! S); *pro* trapezitas 203 et *om.* B 203 merchatores C 204 quo (! S) 204 exercent B 207 regi potest BL 208 infelicitas C *del. et* infidelitas *in mg. add.* C^2 210 *ex* scienta C^2 210 nec *ex* non C^1

lucrum affectatum potest cum proximorum caritate manere, sicut circa utilitatem exercetur ut plurimum que in philosophie mundane studio nequeunt reperiri, exceptis casibus perpaucis, qui communiter studentes talium nesciunt possidere, in quibus etiam non vereor confiteri etiam magiam esse concessam.

---

213 causis C *del. et* casibus *in mg. add.* C² 215 magicam BL

[Cap. 18]

Et ergo pro declaratione dictorum et solutione rationum duodecim premissarum duodecim articulos formo. Primus est: saluti rei pubice obest non parum philosophantium regimen et caterva.

Secundus est: sinceritati fidei philosophorum sunt traditiones adverse.

Tertius est: secularem scientiam intellectus divinus non habet.

Quartus est: ethnicorum scientia a sacris litteris est fidelibus interdicta.

Quintus est: intelligentie pagine sacre litterarum philosophorum usus multum resistit.

Sextus est: utilius est Christiano terram arare quam gentilium intendere libris.

Septimus est: gratie divine perfectio liberat viatoris mentem a doctrinis humanis.

Octavus est: humana philosophia virtutibus resistit et moribus.

Nonus est: sola sacra scientia est sancta philosophia, sufficientissime humanum genus ad quelibet agenda directiva.

Decimus est: nullus ethnicus fuit philosophus secundum veram philosophiam, et ideo communiter nullus est legendus.

Undecimus est: quia in dubiis via tutior est sapienter tenenda, sapienter mundani philosophi sunt vitandi, qui possunt in errores et dubia legentium mentes inducere.

Duodecimus est: observare vanitates supervacue infidelitatis est species, et ideo prudenter negligendi sunt illi libri qui aliquid religionis tradunt esse in illis.

Ad evidentiam articuli primi noto tria precipue fore necessaria rei publice presidentibus iuste, omissis mille

---

5 sinceritati] *alt.* i *in ras.* C 5 tradictiones CL traditiones BC[2] 20 sufficientissima B 20 humanum genus ... directiva (! S) 29 speties C 32 obmissis BCL *corr.* C[2]

rivulis ex fontibus manantibus istis. Primum est peritia legis, secundum constantia operis, et tertium conscientia et odium criminis. Publicum quippe istud est apud omnes proverbium: princeps legis ignarus, corpus cum oculo cecum. Et sicut cecus ire nescit quo debet, sic sine legibus rector populum ducit prout non decet. Hinc Psalmista orabat Dominum dicens: *Constitue, Domine, legislatorem super eos ut sciant gentes, quoniam homines sunt.*

Notanter adverto quod gentes, quorum erat philosophia mundana, legificandas petebat, quasi eorum philosophia esset contraria legi salubri. Nulla nempe lex recta est que legi divine non est conformis, quam humana peritia nescit. Propter hoc Salomon vocat ad Dei notitiam omnes qui iuste presidere desiderant, dicens: *Diligite iustitiam qui iudicatis terram. Sentite de Domino in bonitate et in simplicitate cordis querite illum, quoniam invenitur ab hiis qui non temptant illum, apparet autem eis qui fidem habent in illum. Perverse autem cogitationes separant a Deo.* Nemo negabit quin perverse cogitationes sint in philosophia, prout de philosophie loquimur hic. Ipse quoque Salomon, princeps populi constitutus a Domino Deo, tantum iura petivit, quibus dum viguit rem publicam dilatavit spatio, virtutibus decoravit, stabilivit equitate, divitiis ampliavit, firmavit pace, et divino cultu extulit celeberime, sicut sacre Regum Hystorie tradunt. At ubi philosophie gentium animum dedit, parta tempore longo cuncta in brevi consumpsit, quemadmodum in libro Ecclesiastes ipsum non ambigimus recitare. Ideo sui mali conscius, in parabolis divinam scripturam loquentem inducit et ait: *Meum est consilium et equitas, mea est prudentia, mea est fortitudo. Per me reges regnant et legum conditores iusta decernunt. Per me principes imperant et potentes decernunt iustitiam.*

Refero gratiarum actiones divo Augustino, qui cum

---

39 Ps. ix.21 46 Sap. i.1-3 52-56 *cf.* iii Reg. iii 61 Prov. viii. 15-16

---

36 corpus ... cecum (! S) 38 orabat Psalmista BL 41 quorum ... eorum (! S) 42 legificandos B 42 petebat]$_i$ *sc.* David 50 adeo *sic* C (*crux in mg.*) 56 celeberrime BC² 56 reg (=regni) C

Paulo Orosio obiectioni respondit hic possibili, scilicet quod similiter sunt dicturi gentiles, id est, tamdiu eorum rem publicam felicem fuisse quamdiu sine lege Christi fuerunt. Primo namque cedibus, rapinis, et depopulationi orbis divinitatis ignari vacabant, a quibus malis cessarunt, cognito Christo. Hoc autem est ad summam rem publicam deducere, videlicet eam, purgatam vitiis, virtutibus decorare; quam male sentit quisquis existimat rei publice specimen et culmen consistere per fas nefasque rapere aliena, sicut illi quos vulgus predicat gloriosos: Alexander, Africanus, Octavianus Cesar Augustus, Iulius, et reliqui tales describuntur pleni naturali scientia fuisse. Iuvabant enim eos spiritus nequam, quibus multipliciter serviebant, nutrientes hinc inde principum et populorum peccata. Sed hiis potioribus viris tractandis relictis, si rectores populorum decet iura nosse canonica et civilia, que in tantum partem theologie nomino in quantum inspirantur a Deo et divinam correptionem admittunt (non enim leges dedignantur sacros canones imitari, sed que illi dampnant, hec volunt pro non scriptis et infectis haberi), iurium ubera sugant adolescentuli cuncti qui rei publice regimini crescunt, videant plene patrum municipalia scripta, adversa patrie vigilanti cura considerent, assideant illam modeste ducentibus, discant cives amare, et sui populi—cui aliquando expectantur preesse—mores cognoscant, ut tandem valeant corpus notum creditum eis nutrire. Alioquin, istis omissis, quid proderit ad moderate regendum scire syderum cursus, vires elementorum, animalium naturas, proprietates herbarum, Tracum sevitiam, duritiam Scitarum, Saturni originem, amores Veneris, et victorias Martis armati?

Si dicis assuescendum istis et illis, non sufficit etas.

66 *cf.* Aug. *C.D.* 2.20,22 (PL 41.65,69); Oros. *Adv. Pag.* praef. (PL 31.663-667)

66 respondet BL 74 nephasque BL 75 Affricanus BL 77 fuisse] fecisse C *(crux in mg.)* 78 nutrientes *om.* C *in mg.* C[2] 79 set L 82 nomine B *et fort.* L 85 ubera *om.* C iurium *in* ubera *corr. et in mg.* iurium *add.* C[2] 85 suggant BL 90 *crux in mg.* C 91 obmissis BCL *corr.* C[2] 93 Thracum sevitatem B 94 *pro* Scytharum 96 si] sed B

Debile ingenium hec tria simul non capit: leges, philosophiam, et regimen populorum. Nulli acta est infantia nec pueritia; vix ipsa adolescentia ad trivium vel ad iura post grammaticam valet sed non ad utrumque. Iuventus vero aut iura sequatur aut, hiis abdicatis, philosophie intendat, que vel non fundatur in legibus vel ipsarum lethes advenit. At ubi matura virtus hominibus presidenda coaluit, aut est legis ignara et philosophie alumpna et tunc inepta thronis aut ignorat utrumque. Qui enim binos lepores una sectabitur hora, uno quandoque, quandoque carebit utroque. Sepe enim contingit nichil scire eum qui universa scire contendit, neque legimus philosophos populis prefuisse neque populorum prefectos philosophie operam dedisse. Socrates honores et magistratus contempsit, Dyogenes principum aulas, turbam hominum Plato, divitias Anaxagoras, multi visum, Platinusque ad loca deserta confugit, quia non bene conveniunt nec in una sede morantur populis iura et philosophie operam dare. Sciant naute siderum cursus, medici vires herbarum, animalium naturas eorum pastores, et populorum rectores legibus polleant sanctis. " 'Digna si quidem vox est,' ut ait in Codice Iustinianus imperator, 'maiestate regnantis se legibus alligatum principem profiteri,' quia de iuris auctoritate principis pendet auctoritas. Et re vera maius imperio est submittere legibus principatum, ut nihil sibi licere princeps opinetur, quod a iustitie equitate discordet." "Est enim princeps, ut nonnulli describunt, potestas publica et in terris quedam divine maiestatis ymago. Divinas ergo precipue leges oportet principem scire, ut Illius honorem cuius est ymago conservet." "Omnium enim rerum divinarum et humanarum legem compotem esse Cri-

110 *cf. cap. 11.55sq.* 116 Ioann. Sar. *Polic.* 4.1 (PL 199.514b) 122 *ibid.* (513d) 125 *ibid.* 4.2 (514d) vii.8 (651d); *supra cap. 8.125*

98 acta *crux in mg.* C *pro* apta 102 con *ante* fundatur *eras.* C[7] *(crux in mg.)* 102 advenit] aducant BL 104 alumna B 106 *ex* una C[1] 108 neque . . . dedisse (! S) 112 *pro* Plotinusque *ut plerumque;* (! S) 114 syderum BC 115 pastores . . . si quidem (! S) 117 ait *ex* aut C[7] 125 honores B 126 Crissippus C

sippus asseruit." "Voluit enim sub nomine legis comprehendere equitatem, que, ut asserunt iuris periti, rerum convenientia est, que cuncta coequiperat ratione et in paribus rebus paria iura desiderat, in omnes equabilis, tribuens unicuique quod suum est. Ubi autem dicitur princeps legis nexibus absolutus, non sic capitur ut mali opere credunt, quod ei iniqua liceant, sed quia is esse debet qui non timore pene sed amore iustitie equitatem colat, rei publice procuret utilia sed maritata honestis, et in omnibus aliorum commoda private preferat voluntati."

Item oportet principem esse constantem, quem favor vel odium, amor, spes aut timor, aut quevis cupiditas non concutiant. Simul enim ista mundi rector posuit Deus, odium atque regnum, et qui odium nimis timet, regnare nescit. Hec autem constantia precipue rectores firmat ad hoc unum, ut subditis universis intendant; perfecti quidem, si solum hoc mediocriter expedierint. Nam teste Gregorio: "Ars artium est regimen animarum." Ait enim in Apologetico: "Re vera mihi videtur ars artium et disciplina disciplinarum regere hominem, qui certe est inter omnes animantes maxime et moribus varius et voluntate diversus." "Cum ergo," ut dicit in Pastorali magnus Gregorius, "quod sepe suscepta cura regiminis cor per diversa diverberat, et impar quisque invenitur ad singula, dum confusa mente dividitur ad multa," patet clarius quod idem non potest simul recte studio philosophie et hominum cure vacare. Totum enim hominem utrumque requirit. Si negligenter Domini cythareda, speculationi celestium rerum affixus, populum a Deo commissum direxit ita ut non corripuerit aliquando pravum filium suum, dicens, *Quare hoc fecisti?* qui tamen

127 Ioann. Sar. *Polic.* 4.2 (514c) 143 Greg. Naz. *Apol.* 16 (PG 35.426); *apud* Greg. Mag. *Reg. Past.* 1.1 (PL 77.14); Vinc. Bellov. *Hist.* 14.92 145 Vinc. *ibid.;* Greg. Naz. *ibid.;* Hug. de S.V. *Didasc.* 2.1 (PL 187.741b) 147 Greg. Mag. *ibid.* 1.4 (17) 156 iii Reg. i.6

129 imparibus C 130 cuique B 135 maritata] mandata BC 137 oportet item B 142 intendat B 143 expedirent B 145 videbitur C 149 subsepta B 154 cithareda BL *pro* citharedus (David); (! S) 156 pravum *ex* parvum C[2] 156 filium *i.e.* Haggith

erat gratia plenus,—quomodo dicemus inferiorem quempiam hominem simul duobus tantum actibus desperatis intendere, ut sunt philosophie studium et sedium sceptra rite tenere? Minus autem illam veneratur sophiam quisquis fuerit opinatus interpollatim insistendum predictis. Quisquis enim sano palato contemplationis gustat dulcorem, regiminis nutrit contemptum et odium parit eiusdem. Ad huiusmodi studium dirige quem solitarium cupis, quem autem rectorem expectas, legibus et patrie consuetudine reple. Nam mirabor, laudans mirabilem Deum, si videro *folium, quod vento rapitur* et nunquam in eodem statu permanet, vago flumini iunctum philosophorum, curiose doctrine tali cursu constantem effectum. Hinc Petrus Ravennas in sermone: " 'Odibilius nichil est subtilitate, ubi est sola subtilitas.' Quid enim prodest in illis expendere dies suos que nec domi nec militie nec in foro nec in claustro nec in curia nec in Ecclesia nec alicubi prosunt, nisi dumtaxat in scolis? Scribens Seneca ad Lucillium: 'Quid est,' inquit, 'acutius arista et in quo est utilis? Tale est,' inquit, 'ingenium quod sola subtilitate lasciviens nulla in se residet gravitate.' " Hec Petrus.

Quam sit necessaria recta conscientia et vitiorum odium terrarum magistratibus, quorum est ceterorum resistere malis, ipsa dignitas clamat! Ait enim Gregorius in Moralibus: "Summus locus bene regitur, cum is qui preest vitiis potius quam fratribus dominatur." Item Cassiodorus dicit in Psalmis: "Publici decoris mater est mens regentis, et quale fuerit dominantis arbitrium talem parit libertatis aspectum." Facilius quippe est—si dicere fas est—errare

---

167 Iob xiii.25 170 *apud Petr. Dam. non inveni; cf. verba Senecae apud* Ioann. Sar. *Metalog.* 2.2 (PL 199.865b) 170 Sen. *Controv.* i praef. 21 174 *cf.* Sen. *Ep.* 82.24 181 Greg. Mag. *Moral.* xxvi.26 (PL 76.376c) 183 *non inveni*

---

158 *pro* disparatis; (! S) 159 phylosophie L 161 *in* interpolatim *corr.* C^2 interpellatim BL 162 *ex* dulcedinis C^1 168 philosophorum doctrine curiose *ex* doctrine philosophorum curiose *corr.* C 169 *ex* cursum C 174 Lucillum BCL *corr.* C^2 175 artista BL 175 in *om.* B 176 quo BCL *corr.* C^2 176 lascivens B 177 gravitate] contrarietate C 182 dominetur C a *supra* e *add.* $C^?$ 185 *ex* diceret C

naturam quam dissimilem princeps possit formare rem publicam. Is enim potest alios bene regere qui se studuit sub decore tractare. Vetusti equidem dictum Socratis fuit: "Qui multarum rerum potestatem habet, primum purgare conscientiam debet, ut qui delicta corrigit aliena, non admittat vitetque quod vindicat." Stultum est enim ut velit quis aliis imperare, cum sibi ipsi imperare non possit. Sic enim agitur censura et sic exempla parantur, cum iudex alios quod monet ipse facit. *De vultu tuo,* cuidam principi dictum est, *iudicium prodeat.* Non autem talem conscientiam formabit que debeat fideles urgere ad patriam, divinas leges humanis anteponere, spiritui subdere carnem, et opiniones proprias eternis refrenare, nisi que est a Domino inspirata Catholica fides, quam iuxta eloquium Pauli mundi huius principatus non novit. Ideoque si alia peritia, legibus demptis, animos hominum ad regimen nutritorum expedit decorari, fide communi premissa, sacra scriptura erit horum perfecta magistra, que tribuit singulis remedia casibus oportuna. Utar hic pro veritate concepta subsidio Ysidori libro De Summo Bono dicentis: "Quid prodest in mundanis proficere doctrinis et inanescere in divinis, caduca sequi figmenta et celestia fastidire misteria? Cavendi igitur sunt tales libri et propter amorem sanctarum scripturarum vitandi, qui exterius verborum eloquentia nitent et interius vacui virtutis sapientia manent; eloquia autem sacra exterius incompta verbis apparent, intrinsecus autem misteriorum sapientia fulgent." Roborat autem universa hec ad Volusianum scriptitans Augustinus, ubi inter cetera dicit: "Hic laudabilis rei publice salus habetur; neque enim optime custoditur civitas nisi fundamento et vinculo fidei firmeque concordie, cum bonum commune diligitur, quod summum atque verissimum Deus est." O quantum obest rei publice

---

189 Vinc. Bellov. *Hist.* 3.58   194 Ps. xvi.2   199 *cf.* i Cor. ii.5,8; Rom. iii.3   205 Isid. *Senten.* iii.13.2-3 (PL 83.686)   214 Aug. *Ep.* 137.5 (PL 33.524)

---

188 enim Socratis fuit dictum B   191 videtque B   194 *ex* quos C²   194 monens C   200 *ex* principatum C²   206 *ex* inascere C² *(crux in mg.)*   206 *ex* caducas B   209 eloquentia verborum BL

eloquentie decore potestas, si conscientia vacillat loquentis, si abest Dei timor et amor, si proprie glorie cupiditas regnat, que ut plurimum gignere consuevit et nutrire genitum sufficientia mundane sophie! Non enim nos preterit, prout in Cronicis recitat Helinandus, quod "Demostenes, cum Aristodemum, auctorem fabularum, interrogasset quantum mercedis uti ageret accepisset et respondisset 'talentum,' 'et ego,' ait Demostenes, 'plus accepi ut tacerem.' Ita causidicorum lingua dampnifica est nisi, ut dici solet, funibus argenteis vincias." Apud advocatos igitur et ipsum silentium venale est et eloquium nocivum. Item cum idem a senatu Atheniensium in patrocinium peteretur contra Philippum, regem Macedonum, simulata infirmitate, ut aiunt, lecto decubuit et respondit hiis qui ad se convenerant se pati morbum sinanchis; cui a quodam ex nuntiis mordacissime responsum est: "Certe non sinanchem pateris sed arginantem;" id est, non pateris spirituum reclusionem, quo loqui non valeas, sed argentum accepisti ut sileas. Ea propter spatio longiori cautum extitit lege, ne quis Greco sermone (quia eloquentia redolebat suavi) in contione loqueretur Romana. Quin ymmo repertis septem libris Latinis de iure pontificum et totidem Grecis simul de disciplina sapientie patrum determinatione magna cura Latinis conservatis, Grecos victimarios fecerunt. Noluerunt enim prisci viri quidquam in Romana asseverari civitate, quo animi hominum a deorum cultu avocarentur. Et nunc in dubium vertitur an Christiani uti debeant Grecanis litteris de turbis deorum agentibus! Illi evaserunt rei publice patres et mariti quamdiu Grecorum litteris caruerunt; et res publica Christianorum non creditur bene posse mo-

---

222 *apud* Vinc. Bellov. *Doct.* 7.22; Ioann. Sar. *Polic.* 5.10 (PL 199.564); Gell. *N.A.* xi.9   229-235 *cf.* Gell. *ibid.*

---

221 sophye L   222 Helinanus B   224 et] cum B   225 *in* Demosthenes *corr.* B²   228 *ex* venele B   229 peteretur *ante* in *hab.* B   230 regem *om.* C *post* Macedonum *in mg. add.* C² *(crux in mg.)*   231 his *ex* is B   232 a *ex* ad C   233 pateris *om.* B   234 arginanchen B *pro* argyranchen (argenti anginam); *crux in mg.* C   236 ne *in ras.* C² *(crux in mg.)*   238 ymo L   241 victimarios (! S)   244 uti *om.* C *ss.* C²   247 moderari] *cf. cap. 1.100*

derari, nisi Tullius loquatur in ea et Virgilius nutriat principandos, nisi quis, "clamosi rabiosa fori iurgia vendens improbus iras," sit qui verba locet! Certe "Lacedemonii libros Archilochi e civitate sua asportari iusserunt, quod eorum parum verecundiam et impudicam lectionem arbitrabantur. Noluerunt enim ea liberorum suorum animos imbui, ne plus moribus noceret quam ingeniis prodesset, et exulare tunc compulsus est maximus poeta aut pene maximus."

Quam famosa et laudabilis apud priscos ista responsio! Plato enim, ethnicorum iubar coruscans, a re publica, quam diserto atque facundo stilo descripsit, censuit pellendos poetas; at ne putaretur solummodo comicos proscripsisse, ut quidam partiales in facto defendere pugnant, specialiter honestiorem ex omni poetarum caterva Homerum emisit. Athenienses quoque, studiosissimi viri cultoresque patrie, decreto publico sophiste Prothagore libros igne cremarunt, sicut Eusebius tradit. Tiberius preterea Cesar Augustus, rei publice cautius consulens, hystoricos et poetas etiam crudeliter iussit occidi, sicut narrat Vincentius noster libro octavo Historialis Operis capitulo secundo. Miror quare venerandus Johannes Boccacci, totis ingeniis poetas defendens, acriter invehit in invehentes in eos, sub Platonis (ut dicit) scuto munitus, qui omnes (ut prefertur) cum Homero notato a civitatibus cunctis iubet abire. Verum nondum florebat vir honorandus, quem scientia fecisti famosum, Aretinus ille qui prefatum libellum Platonis de Greco in Latinum copioso sermone reduxit.

Dum prona est in malum omnis caro ab adolescentia sua,

---

249 Sen. *Herc. Fur.* 172-174 250 Val. Max. vi.3 ext.1; Ioann. Sar. *Polic.* 8.2 (714d) 259 *cf.* Aug. *C.D.* 2.14 (PL 41.58); Cic. *Tusc.* ii.11 (27) 261 partiales] *cf. cap. 18.269* 264 *cf.* Val. Max. i.1 ext.7; Vinc. Bellov. *Hist.* 3.55 266 *cf.* Vinc. *ibid.* 7.2 269 *cf.* Boccac. *Gen. Deor.* xiv.14,19 276 *cf.* Genes. viii.21

---

251 *ex* Archilochie C 251 iuxerunt C 252 et . . . lectionem *om.* B 253 arbitrabantur] a(b)strahantur BL 258 *ex* corruscans C[2] 261 spetialiter C 263 *ex* Athenientes C[2] 264 Protagore B Pictagore C *(crux in mg.)* 267 iuxit L 268 Hystorialis C 274 Aretinus] *i.e.* Leonardus Bruni, discipulus Salutati (*cf. Epist. di C. S. ed. Novati IV p. 184.19)*

non est hiis rivulis vegetanda, qui enutrire valeant suas spinas et tribulos tumoris et concupiscentie a secularibus eloquentiis manantibus, sed refrenanda hiis piis litteris, que castitatem rorant et faciunt humiles, ut sic boni viri bonam rem publicam constituant et conservent.

---

277 suas *om.* B 278 seculari BL

[Cap. 19]

Tunc respondendum est ad ea que primitus fuerunt obiecta. Tria enim ibi sententialiter dicta fateor esse vera: primum quod res publica foret beata, si eam regerent sapientes; secundum quod rectores nominati litterati fuerunt sed non sapientes sive philosophi; tertium quod regentium oculi in capite debent locari, non sub pedibus, quod tamen secularium studium litterarum non inducit sed gratia Christi et veritas fidei orthodoxe. Sed ut hec pateant, declaro breviter, secundum antiquorum dicta, que sit vera philosophia, ad decimum argumentum responsurus quedam reservans. Veram philosophiam dixerunt prisci ex simplicitate prodire, odire sophismata, et in vite honestatem finiri. De prima eius radice dicit Anneus epistola xlix[a]: "Veritatis simplex oratio est, ideoque illam implicari non oportet, nec enim quidquam minus convenit quam subdola ista calliditas animis magna conantibus." Patet autem quia ibi de philosophia loqui volebat. Item pro singulis partium epistola xvi[a] scripsit: "Liqueri hoc tibi, Lucili, scio neminem posse beate vivere neque tollerabiliter quidem sine sapientie studio, et beatam vitam perfecta sapientia effici, ceterum nec tollerabilem sine ipsa etiam inchoari. Sed hoc quod liquet firmandum et altius cotidiana meditatione frangendum est. Plus operis est in eo, ut proposita custodias, quam ut honesta proponas. Perseverandum est enim, assiduo studio robur addendum, donec bona mens sit, quod bona voluntas est." Et post: "Vide utrum in philosophia an in ipsa vita profeceris. Non est philosophia populare artificium nec obstentationi paratum; non in verbis sed in rebus est. Nec in hoc adhibetur, ut cum aliqua oblectatione consumatur dies, ut

---

3 *cf. cap.2.10* 13 Sen *Ep.* 49.12 18 *ibid.* 16.1-2 26 *ibid.* 16.3sq.

---

7 litterarum *om.* B 13 Anneus] annuens B 16 phylosophia L 18 liqueri CL loqui B; (! S) 18 *ex* Lucile $C^?$ *cf. cap. 2.290* 18 neminem] ne minimum B 21 incoari C 22 quotidiana BL 22 frangendum] fingendum *Sen.* 26 phylosophia L 26 *alt.* in *om.* C 26 profiteris B 27 est *om.* C *ss.* C^2 29 cum] omni B 29 ut C et C^2 aut BL

dematur otio nausia. Nam hec animum format et fabricat, vitam disponit, actiones regit, agenda et omittenda demonstrat, tutum gubernaculum est, et per ancipitia fluctuantium dirigit cursum," et cetera. Sequitur ad idem in xx^{a} dicens: "Mi Lucili, te rogo atque hortor, ut philosophiam in precordia yma demittas, et experimentum profectus tui capias, non oratione nec scripto sed animi firmitate, cupiditatum diminutione. Verba rebus proba: aliud propositum est," et cetera. Et sequitur: "Facere docet philosophia, non dicere. Et hoc exigit, ut ad legem suam quisque vivat, nec orationi vita dissentiat," et cetera ibi. Epistola vero liii^{a} subdit: "Expergiscamus ergo, ut errores nostros corrigere possimus. Sola autem philosophia excitabit, sola sompnum excutiet gravem;" et ibi plura ad propositum satis. Et ut aliquid singulariter de illa portione que hodie videtur philosophia nuncupari tractemus, in epistola xliv^{a} sic legi, ni fallor: "Illi quoque non inventa sed querenda nobis reliquerunt qui philosophi nominantur; et invenissent forsitan, nisi supervacua quesissent. Multum illis temporis cavillatio verborum et deceptio eripuit, captiose disputationes; que acumen in interitum exercent. Nectimus nodos et ambiguam significationem verbis alligamus ac deinde solvimus." Et multa similia prosequitur ibi. Dimitto milia milium eiusdem dicta Moralis, ostendentis philosophiam deridere sophismata, poesiam fugere, spernere mundum, et solum ad bene vivendum suos dirigere possessores.

Talem philosophiam Christianus non impugnat sed veneratur, amplectitur, et predicat; talem docuit Christus et exemplis ostendit.

Talis philosophie cultoribus rem publicam rectam dixerim

---

34 *ibid.* 20.1-2 38 *ibid.* 41 *ibid.* 53.8 46 *ibid.* 45.4.5

---

30 nausea B 31 obmittenda BCL *corr.* C^2 33 et cetera *om.* B 33 in *om.* B 33 xx^{a} *ex* xx^{o} C^2 34 phylosophiam L 35 tui profectus B 41 expergiscamus (! S) 42 somnum B sonnum C 45 phylosophia L 54 in *om.* BL *add.* B^2 46 relinquerunt BL 47 forsitan necessaria *Sen.* 50 in interitum] inritum *Sen.* 50 *ex* modos C 53 dicta *om.* C *ss.* C^2 54 *ex* sosphismata C^7 55 *ex* diligere C^1

fore beatam. Sed equivoce decipit argumentum, quod non sic capit ut debet subiectum. Nam neminem video evasisse philosophum temporibus nostris ex eloquiis Tullianis, ex Virgilianis figmentis, ex narrationibus Titilivii, ex Aristotelicis altercationibus, ex dimensionibus Euclidis. Has et similes artes ut meretriculas non ego sed vera philosophia depellit (apud Torquatum) ab egrotantis animi cura, quia non sanare sed sordidare magis creduntur. Hanc meretricalem fornicem dicit divus Augustinus magis ad suavitatem verborum quam ad inventionem veritatis intendere, libro xiv° De Trinitate. Accessit ad idem responsum Delphicum, promens Socratem sapientem pre ceteris, qui totam philosophiam ad mores reduxit. Unde Sapientiam censuerunt veteres in frontibus templorum pingendam, hiis verbis populos alloquentem:

Usus me genuit, peperit Memoria.
Sophiam me vocant Grai, vos Sapientiam.
Ego odi homines stultos et ignava opera et philosophicas sententias.

Retorqueo testimonium gentilis numinis in gentilem, ut proprio ictus mucrone accephalum iaceat non relevandus.

Ex hiis patet late secundum, videlicet: non fuisse philosophos vel sapientes qui in argumento rem publicam feliciter gubernasse narrantur. Alexandrum namque dicunt auctores furiosum etiam in suis et incontinentem, neque Leonide, pedagogi sui, vitiis carere potuisse. Cesarem parem ferre non posse, maximo elatum tumore, narrat Lucanus. Ingluviem crudelitatemque Tiberii Suetonius tradit. Quis non deficiat recitando Gaii impietatem, impudicitiam, rapi-

---

65 *cf. cap. 15.85* 68 *cf.* Aug. *Trin.* xiv. 1.2-3 (PL 42.1037) 71 *cf.* Cic. *Acad.* i.4 (15); Ioann. Sar. *Polic.* 4.6 (PL 199.525d); 7.5 (644) 73-77 *ibid.* 4.6 (526b); Vinc. Bellov. *Hist.* 29.122; Gell. *N. A.* xiii.8 83 *cf. cap. 25.97* 85 *cf.* Lucan. *Bel. Civ.* i.125 86 *cf.* Vinc. Bellov. *Hist.* 7.3 87 *cf. ibid.* 7.129

---

61 vides B 62 nostris ... narrationibus (! S) 62 *ex* Tullianus C^2 63 Titullivii C Titulivii L Titilivii BC^2 63 altercatonibus Aristotelicis B 66 *crux in mg.* C 67 meretricalem (! S) 70 Delficum C 73 veteres ... alloquentem (! S) 74 populum BL 75 me *om.* C 79 accephalus B^2 acephalum C^2; (! S) 86 Tyberii C 86 *ex* Scutonius *corr.* C^2 87 Cai B

nam, superbiam, et cetera facinora cum Suetonio et Comestore? Extitit Claudius timidus supra modum et turpissimus ira. Nullus siccarius aut demens pessimum Neronem fatebitur sapientem, sapientum necatorem et hostem. Hec sapientia, de qua sermonem habemus, non admittit invidiam et avaritiam Galbe. Vespasianum vero cum Tito relinquo mordendos Hebreis, quos neque Christianus debet venerari, quo mortem expiaverint Crucifixi, cum non sevierint ob illam causam in Iudeos, sub quibus etiam non pauci viri ob predicationem eiusdem fidei Christi martirium pertulerunt.

Erunt ergo veri philosophi et sapientes, non ficti, qui contempnunt honores, avaritie resistunt, vincunt iram ferinam, Deo obsecuntur, livore carent, animos regunt, corpus spiritui subdunt, abhorrent lasciviam, proximos amant, metus ponunt et dira mala pectoris; qui nichil metuunt possuntque mori. Tales viros optimos fides Catholica regendis civitatibus prestat, custodit, et perficit. Hos sapientes appello, hos populis equitas anteponit. Hii, etsi litteraturam nesciant, introibunt tamen in potentias Domini, et nomen eius narrant solius. Sub hiis felices res populorum florerent, cessarent tyranni, cedes abirent, fundaretur pax et civium concordia grata, abirent lites, non invenirentur rapine, et cuncta provenirent optanda, sicut lex Christi disponit. Hec est sapientia, hec primo rexit Ecclesiam et dilatavit per orbem universum; hac regente pontifices, imperium et regna ad Christum venerunt et unius veri Dei salubrem culturam; qua languente, sunt universa sub languore captiva. Non dampno philosophiam igitur sed laudibus quibus possum elinguis attollo. Sed a vera falsam rescindo, carnisque prudentiam cum Paulo dico esse Deo inimicam. Hanc autem Christi dico cum omnibus sanctis esse perfectam. Cum Augustino, Ad Volusianum, utinam

89 *cf. ibid.* 8.2 90 *cf. ibid.* 9.1 92 *cf. ibid.* 9.120 93 *cf. ibid.* 10.3,8,9 106 *cf.* Ps. lxx.16 117 *cf.* Rom. viii.7

88 *ex* Scutonio *corr.* C^{2} 88 Suetonio et *om.* B 88 Comessore B 89 estitit C 93 Tyto C 98 veri] varius BL 100 obsequuntur BC^{2} 100 carent *bis* C *alt. del.* C^{7} 101 *crux in mg.* C 104 apello C 105 hi BC^{2} 107 *pro* narrabunt; (! S) 108 titanni L 108 cedes . . . grata *om.* BL 110 Christi] ipsi BL 112-114 *crux in mg.* C

possim toti mundo clamare: "Que disputationes, que littere quorumlibet philosophorum, que leges quarumlibet civitatum duobus preceptis sunt comparanda, ex quibus Christus dicit totam legem et prophetas pendere: *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde?"* et reliqua. Hanc contueor derelictam squalere, cui prefertur facto non digna pedissequa eius. Huius garrule serve ubique inflatis scole resonant dictis, sermones replentur, concrepant templa, et populorum aures mulcentur. At effecta domina muta silet, vix spirare videtur, quin ymmo tibicines eam pretio lamentantur defunctam, deridentes quempiam si dixerit: *Non est mortua sed dormit puella.* Ipsam voce Christi conor excitare, patri et matri reddere aut ostendere vivam, ymmo quia duodennis est, virgo pulcerrima et nubilis, apta coniugio, fecundanda mirifica prole, sibi dignos sponsos requiro. Hanc adamavit Salomon a iuventute sua et quesivit sibi sumere sponsam, cui, quamdiu fuit fideliter copulatus, liberos genuit eterne hereditatis capaces. At ubi repudium tanti viri passa est, sterilis mansit ex eo, donec fortassis dolens post proles erroris, quos gregatim ex ancilla suscepit, reversus ad priorem dilectam, iterum fetavit ut prius, Ecclesiastes scribens et buccolicum epithalami virginalis. Scio quod, nisi hec gignat, nullus erit filius regni; illa enim altera fornicaria est et virum non habet, ideoque solum illegitimos alit, de quorum quolibet scriptum est, Paulo teste: *Non erit heres filius ancille cum filio libere.* Cum hac otiandum reor et huic philosophie post grammatice artis peritiam totis viribus insistendum ita ut antecedat ancillas tempore, sicut eisdem preponitur dignitate. Tunc iuxta sententiam Salo-

---

120 Aug. *Ep.* 137.17 (PL 33.524) 123 Matth. xxii.37; Deuter. vi.5 130 Matth. ix.24 135 *cf.* Sap. viii.2 138 *cf.* Eccle. ii; *cap. 18.52-59* 144 Galat. iv.30

---

120 toti] i *in ras.* $C^?$ 120 clamare] *virg. supra* e *eras.* $C^?$ 122 comparanda (! S) 126 *ex* garule $C^?$ 129 ymo L 129 tybicines C 133 duodenis B *pro* duodecennis 135 acclamavit BL 136 summere C 139 *ex* errores $C^?$ 139 quo B 140 Ecclesiastes *crux in mg.* C 141 buccolicum *i.e.* Canticum Canticorum 141 epithalamii B 143 inlegiptimos C inlegitimos C^2 145 libere] *sc.* mulieris 145 *ex* ociandum C^2

monis: *Erunt oculi sapientis in capite illius.* Nam si inferiora intellectualibus oculis investigo, ducatum prestantibus secularibus viris, oculos illos sub plantis locavi. Verum cum fuerit omnis rationis intuitus in Deum intentus, qui est caput humane nature, tunc erunt oculi in capite, ut cum Psalmista cantemus: *Sicut oculi ancille in manibus domine sue, ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum, donec misereatur nostri.*

---

149 Eccle. ii.14 151 sub plantis] *cf. cap. 1.82* 154 Ps. cxxii.2

---

150 investigio B

[Cap. 20]

Tangendum est in hoc articulo secundo iuxta promissum quod philosophorum traditiones fidei sinceritati sint adverse. Et primo presuppono cum semper memorando Augustino nil subtilius fide requiri, nil fructuosius inveniri, sed nullibi periculosius errari, ideoque cautissime incedendum est cum ea que sunt fidei tractantur. Secundo cum Paulo per se notum premitto quod *fides est substantia sperandarum rerum, argumentum non apparentium,* quod pro parte secunda sic intelligo, quod de non visis seu de non apparentibus per viam nature nullum est robustius argumentum quam fides. Tertio pro fundamento dictum Christi accipio, scilicet quod ea que sunt fidei Deus gloriosus abscondit a sapientibus et prudentibus huius mundi et revelavit ea parvulis.

Nunc volo triplici ratione probare non posse per studium philosophorum fidem haberi neque roborari sed facilius habitam perdi. Prima ratio est, quia disputando per viam nature persuasiones ab intellectu humanitus capte solum apparenter procedunt. Secunda est, quia superbi et de propria virtute confisi, asseverando in quolibet, ad inventum prorumpunt et pertinaciter illa defendunt. Tertia ratio est, quia vera sine falsorum mixtura non tradunt. Hec tria nota sunt, et tamen ipsa declaro. Libertate siquidem avidus intellectus humanus, libere voluntatis inseparandus sodalis, sue nature nunquam inmemor, captivari odit, fugitque servitutis iugum quantum valet, nisi usu mansuetus effectus, velut taurus ferox domatus sub infantuli virga ut agnus mitis minetur. At ubi fuerit diutius cum inserta libertate nutritus, omni feritate repletus, potius per silvarum devia fugit quam docti pastoris virilis etiam saginandus virgis vel pabulis mansuescat. Sat est hoc inter homines clarum, cum

4 *cf.* Aug. *Trin.* i.3 (PL 42.822) 7 Hebr. xi.1 12 *cf.* Matth. xi.25

4 invenire B 5 errare B 8 apparentum C 8 *ex* quo (?) C[2] 20 quodlibet BL 20 inventu B 23 libertate *crux in mg.* C libertatem B 26 *ex* usus C 31 satis BL

videamus mulierculas ab ineunte infantia lacte fidei educatas atque scolaribus actibus inexpertas quid sit silogismus, quid consequentia, quid enthimema, quidve recta forma seu sophisticum argumentum ignaras, cito credere et fidei leviter obtemperare mandatis, ad que scolastici et maxime qui de rerum naturis et siderum motibus latius disputarunt sunt difficiles valde. Hii effectus sunt noti et causa verior assignari non potest nisi, ut prefertur, quia ibi intellectus usum libertatis ignorat mature, sub fidei vinculis subiugatus. Hic vero lasciviens omnino captivari recusat; quapropter, si sola fide opus est ad salutem, tria observanda videntur. Primum ut in limine humane vite regende credendis opera detur, quia "oportet addiscentem credere," et "que nova testa capit, inveterata sapit." Ego quidem arbitror precipuam rationem esse quo fidem tenent Christiani et ethnici negant, quia isti in ea et illi contra eam in infantia educati fuerunt. Secundum est quod, antequam in mentibus extiterit fides fundata, non concedatur illis ethnicorum scriptura, que aut fidei adversatur in cortice aut nichil admittit quod ratione naturali non capit, nisi id fuerit opere demonis procuratum. Hinc Ysidorus libro De Summo Bono fideliter ait: "Sicut instruere solet collatio, ita destruit contentio." Hec enim, relicto sensu veritatis, lites generat et pugnando verbis etiam in Deo blasphemiam facit. Inde heresis et scisma, a quibus fides subvertitur, veritas corrumpitur, caritas scinditur, contentionum studium non pro veritate sed pro appetitu laudis exercetur; tantaque est in hiis perversitas, ut veritati cedere nesciant, ipsamque rectam doctrinam evacuare contendunt. In disputatione fidelium cavenda est propositionum artificiosa subtilitas, que

44 Arist. *Elench.* i.2; *apud* Thom. Aq. II^{a}II^{ae}q.2,a.3; *inf. cap. 29.112*
45 que . . . sapit] *cf. cap. 44.150* 53 Isid. *Sent.* iii.14.4 (PL 83.689)

37 syderum BC 40 *crux in mg.* C 41 omnino] immo B 43 *crux in mg.* C 43 lumine B 45 non est periculum *in mg. fort. Salutati* C 46 quo *pro* quod; (! S) 48 mentibus] iuvenibus BL 51 *crux in mg.* C 52 Hisidorus B 53 contemptio C 54 *ex* relicta C^{1} 55 eciam verbis eciam B 55 blasfemias B blaphemiam C 56 conrumpitur C 58 excitetur BL 59 credere B 60 *ex* contempdunt C^{2}

callidis oblectationibus retia tendit. Ita enim versutis assertionibus pravorum disputatio innodatur, ut recta esse simulent que perversa persuadent. Et si aliquo forte casu ante plenam doctrinam fidei acquisitam aliquem credimus dyaleticis implicandum, saltem sit doctor fidei zelator, qui simul tradat utrumque, ne contingat (ut fieri assolet) quod, dum sapientia vana queritur, vere sapientie, que fides est, via precludatur. Tertium est ne fides, dum traditur persuasionibus, coloretur quasi demonstrationibus in mentibus simplicium derelictis. Nam dum quis se putat rationibus victum, veritati cedere demonstrate et resistere simplicitati assuescit; at ubi forte processu temporis non demonstratum sed persuasum fuisse perceperit, negare inclinatur credenda, que prius velut demonstrata concepit. Nullum violentum perpetuum; nihil extra proprios terminos tractum liberum. Non in humane sapientie verbis voluit Deus fidem simplicem diffundi sed in spiritu et veritate: ideo *infirma mundi elegit, ut fortia queque confunderet Deus,* qui non per versutos dialeticos sed per simplices Apostolos ipsam fidem late plantavit et irrigavit plantatam.

Si igitur laudantur Athenienses quo Prothagore sophiste libros decreto publico cremaverint, auctore Ieronimo Contra Iuvinianum, apud quos fuit tantus zelus circa religionem vel sectam deorum suorum ut Anaxagoram eorum gloriam (mirante tamen id Augustino) necarent, quia solem quem colebant non deum sed lapidem asserebat et docebat publice, quid debent Christiani de philosophorum agere libris vel sentire, qui multorum errorum radices plantarunt? Rufini enim verba fideliter recitabo: "Cum per multos dies," inquit, "in episcoporum trecenti decem et octo residentium

---

78 i Cor. i.27 82 *cf.* Vinc. Bellov. *Hist.* 3.55; *pete causam erroris Dominici citantis Hier. Adv. Iovin.:* Vinc. 3.54 *ad fin.; cf. cap. 18.264* 85 *cf.* Aug. *C.D.* 18.41 (PL 41.601); *cap. 11.43* 90 Ruf. *Hist. Eccl.* 1.3 (PL 21.469 91 trecenti *etc.*] *cf. ibid.* 1.1 (467c)

---

62 rethia C 65 fidei doctrinam BL 67 ut] quod BL 71 *ex* quid dum C^{1} 75 prios B 80 dyaleticos L 80 sed . . . Apostolos *om.* BL 84 *ex* Iovinianum C$^{?}$ 86 necarent] negarent BL 88 agere *om.* C *ss.* C^{2} 90 vero *ante* enim *del.* C 90 *ex* inquid C^{2} 91 trecenti (! S)

concilio questio verteretur, opinione commoti philosophi quoque et dyaletici opinatissimi convenerunt, in quibus animi quidam insignis cum episcopis nostris etiam in dyaletica eruditis conflictum cotidie movebat summi certaminis, nec concludi a quoquam poterat aut constringi. Tanta enim dicendi arte obiectis questionibus occurrebat ut, ubi maxime putaretur abstrictus, velut anguis lubricus laberetur. Sed ut ostenderet Deus quod non in sermone est regnum Dei sed in virtute, per simplicem confessorem superavit illum astutum serpentem." Idem recitat fere Cassiodorus in Tripartita, etiam id ipsum Rufinus de Eumoniano, sectatore Arrii. Hoc est quod fuerint philosophi et dialetici et ob id errores invenisse, disputasse, scripisse, et omnibus versutiis defendisse.

Simile notat Ysidorus diffusius tamen in libro Ethimologiarum. Ait enim: "Philosophorum errores etiam apud Ecclesiam introduxerunt hereses. Inde 'conas,' id est secula eterna, et 'forme,' id est species vel ydee vel intelligentie eterne, ut Valentinus Platonicus; inde apud Arrium Trinitas nominis, scilicet cum Trinitate substantie, et apud Valentinum Platonicus furor; inde Marcionis Deus melior de tranquillitate a Stoicis venit. Posuit enim Marcio unum Deum iniustum et furiosum, alterum bonum et pium atque tranquillum. Ut anima interire dicatur, Epicurus observatur; et ut carnis resurrectio et restitutio negetur, de vana omnium philosophorum scola summitur. Et ubi materia Deo equatur, Zenonis disciplina est, quia posuit eam Deo

---

101 *cf.* Cassiod. *Hist. Tripart.* i.3-4 (PL 69.923sq.) 102 *cf.* Ruf. *ibid.* i.25 (496): 'Eunomianus . . . arte dialectica praepotens'; Aug. *Trin.* xv.20.38 (PL 42.1087) 107 Isid. *Ety.* viii.6.22sq. (PL 82.307); Tertul. *De Praescrip.* vii (PL 3.19)

---

92 *ex* opinioni C[1] 92 phylosophi L 93 opininatissimi B 94 animi] cum C 94 episcorum B 94 etiam *om.* C. *add.* C[2] 95 quotidie BL 97 obiectus B 98 astrictus C[2] 98 velud BCL *corr.* C[2] 102 Cumoniano BL 102 refert *post.* Arrii *add.* C[2] 103 phylosophi L 103 dyaletici L 104 *ex* dissputasse C 108 tonas C *pro* aeones *vel* αἰῶνες 109 speties C 111 sustantie C 112 furos C (*crux in mg.*) 112 *ex* Martionis C[2] Marchionis B 113 Stoycis L 113 *ex* Martio C[2] Marchio B 115 Epycurus L 117 sumuntur BL

coeternam; et ubi quid de Deo igneo legitur, Heraclitus intervenit. Eadem materia apud philosophos et apud hereticos voluptatur." Hec Ysidorus, glosulis quibusdam exceptis. Iterum dicit: "Heresis ab electione vocatur, quod scilicet unusquisque id sibi eligit quod melius sibi esse videtur, ut philosophi Peripatetici, Academici, Epicuri, et Stoici."

O utinam nostri quoque, qui dyaletica, phisica, poesia, et fonte redolent Tulliano, mixturam quoque non confecerint opinionum multarum! Scio (prothdolor!) scio que proferant in secretis, quid loquantur, cum arbiter extraneus non apparet. Exterius in quam multis, solo nomine tamen, viget religio Christi, in quorum mentibus non est Christus per fidem et per gratiam minus! Iam equidem non contingit videre aliquem in amicitia Tullianum, moralem in Seneca, cum Epicuro herbis contentum, mundi contemptorem cum Dyogene, cum Aristotele solertem ratiocinatorem, theologum cum Platone, cum Zenone constantem, letum in adversis cum Socrate, cum Catone expectantem alacriter dulcedinem mortis, neque cum Christo virum in cunctis perfectum. Sed omnia confusa in quoddam falsum vetustissimum rediere cahos; si tamen bona supersunt aliqua, patentibus malis admixta. Audeo dicere omnia hec accessisse ex immoderato scientie secularis ardore. Tum quidem quia convertibilis intellectus creatus talis efficitur qualem sinit esse predicatum eiusdem, voluntas quoque eorum fragrat amore, quorum in intellectu radios sentit; tum etiam quia clericorum vita, secularium directiva, defecit ex quo, fidei simplicitate relicta, vanis litteris operam dedit. Profitentur hec non solum codices fidelium litterarum sed quo-

---

122 Isid. *ibid.* viii.3.1 (296)

---

119 de *om.* B 121 *pro* volutatur 121 Ysidorus] ipsius B 123 elegit BL 123 sibi] illi C (*crux in mg.*) 124 Achademici L 126 utinam . . . redolent (! S) 127 Tuliano C 127 misturam C 128 prodolor B 129 qui C (! S) 134 Epicurio herbis *ex* Epicureo erbis C² (*crux in mg.*) 135 Aristotile L 135 ratiocinationem BL 139 quodam B 141 admista C 144 *pro* flagrat (*crux in mg.* C)

rundam modernorum simpliciter viventium aut sine dyaleticis predicantium fructus aliqui animarum, qui non oriuntur ex doctorum humane sapientie verbis. Argumentum ab experientia locorum maximum tenet et demonstrationem generat evidentem.

---

150 *crux in mg.* C 152 *ex* demostrationem C[2]

[Cap. 21]

Eque vitande sunt scole gentilium propter presumptionem, qua inopinata tamquam incerta prorumpunt, sicut propter modum secundum quem disputando procedunt. Nam ratione cum sanctorum assertione docente, nullum ens sua virtute supra se elevatur, sed opus est auxilio superioris agentis. Nunquam aqua fervet neque lapis ascendit aut anima redit ad corpus exanime, nisi ab extra potens agens agat in passum. Scire autem infinitum a finita potentia, quod est ab intellectu creato Deum comprendi propria investigatione, est illud fabulosum portentum quo fertur Gigantes voluisse, montibus monti suspensis, rapere celos, inde summo Iove repulso. Quod non parabolice sed sub historia vera factum sacre littere notant, cum quendam robustum venatorem coram Domino, qui, non feris sed Deo infestus, sua inquisitione superba cepit turrim erigere, cuius cacumen pertingeret celum, et nomen eius celebre haberetur in orbe. Erat enim prius terra labii unius eorundemque sermonum, quia non erat nisi una religio et unica fides ab uno Deo per unum patrem Noe omnibus predicata. At ubi ille tumidus cepit velle naturalem scientiam ad methaphisicam transportare, non Vulcani fulmine ictus sed lingue confusione a Deo fuit percussus, donec veniret Spiritus Sanctus sensibili specie linguas confusas in unam fidem per sanctos Apostolos plene reducens.

Non est hoc ad libitum legentis verbum excerptum morale sed latens sub vero cortice sensus. Nam tunc primo, autore Ysidoro, dii adorati sunt quando Faleg natus est; ob id vocatus 'divisio,' sicut in nostram linguam translatum 'Faleg' interpretatur. Non posse autem divinum proprium

---

13 *cf.* Ioann. Sar. *Polic.* 8.22 (PL 199.793c); Genes. x.9: 'Quasi Nemrod robustus venator coram Deo' 27 *cf.* Isid. *Ety.* v.29.6 (PL 82.224); Vinc. Bellov. *Hist.* 1.62; Genes. x.25

---

1 *ex* Equ C[1] 6 *ex* aquam C[?] 8 infantum B 12 *ex* sumo C[2] 13 hystoria C 14 quo BL 14 feri BCL feris C[2] 17 labii *i.e.* linguae; (! S) 17 *ex* eorumque C[1] 18 nec B 21 *ex* Vultani C[2] 23 spetie C 26 sed vero latens B 27 *pro* Phaleg *vel* Phalec 28 vocatus *om.* B linguarum *add.* B[2] 29 interpetratur C

esse cognosci eo non revelante, testis est Salomon, ymmo ipse rerum effector per Salomonem dicens: *Que autem in celis sunt quis investigabit aut sensum tuum quis sciet, nisi tu dederis et miseris Spiritum Sanctum tuum de altissimis?* Nonne confusum est labium in universa terra, ex quo humana presumptio deprendere voluit quid esset Deus, ab ipso prius suscepto quia est et quia esset id quo maius cogitari non possit? Cum tot emerserint opiniones ex ipsa ydra Herculea ut, nisi Sancti Spiritus ignis eam comburat, pullulent capita mortifera, ubi creduntur priora succisa.

"Relatum est enim," ut recitem verba divi Augustini De Civitate Dei, "in litteras doctissimum pontificem Scevolam disputasse tria genera tradita deorum: unum a poetis, alterum a philosophis, tertium a principibus civitatum. Primum genus nugatorium dicit esse, quod multa de hiis fingantur indigna; secundum non congruere civitatibus, quod habeat aliqua supervacua; aliqua autem obsit populis nosse. Que sunt autem illa que prolata in multitudine nocent? Hec, inquit, non esse deos Herculem, Esculapium, Castorem, et Pollucem. Expedire igitur existimat falli in religione civitates, quod quidem non tacuit Varro deridendo dicens: 'Preclara religio, quo confugiat liberandus infirmus, et cum veritatem qua liberetur inquirat, credatur ei expedire quod fallitur.' " Genus deorum traditum a poetis ita est turpe atque nephandum, ut non modo celicolas sed et ipsos latrones atque siccarios eos pudeat imitari. Quod enim facinus, scelus, et iniquitas potest nominari, que de illorum diis non referant causa lucri populares poete? Verum si dicatur aut illa vera non esse sed ficta aut naturalia parabolice dicta seu historica ab homine ad Deum translata, hoc est quod precipue vetat ea a Christianis legenda; nam legere falsa pro veris prohibitum est etiam a lege nature. Legere

---

31 Sap. ix.16-17 34 *cf.* Genes. xi.9 36 quo . . . possit] *cf.* Thom. Aq. I[a] q. 2,a.1 ad 2[m] 40 Aug. *C.D.* 4.27 (PL 41.133-4)

---

38 *pro* hydra 39 pullullent C 39 priora *om.* B 40 divi *om.* C 49 exsistimat C 54 celicolas] o *in ras.* C 57 referent B 59 ystorica C

falsa ut falsa supervacuum est, et scriptum est in lege Dei: *Odisti omnes observantes vanitates supervacue.* Si naturalia sunt que de numinibus a poetis finguntur, sicut magis scioli partem Virgilii et Nasonis exponunt, certum est quod phisicam et astrologiam supponunt, quibus non est etas infantilis imbuta, apud quam maxime poetarum studium reservatum videtur, traditum per illos qui utrumque ignorant. Et ergo restat eos nonnisi sumere falsa, quod est detestandum. Simile dico cum hominum vitia referuntur in deos, ut Dannes Acrisii oppressa narratur a Iove in aurum converso, ad insinuandum mulieris pudicitiam auro fuisse corruptam. Nam sic loquendo excusantur iniqui, vitia laudantur, et cultus humiliatur divinus. Numquid hec sunt pueris tradenda? Fundaturne sic Catholica fides? Hiis numquid initiis generatur Christus in mentibus illis lacte veritatis fovendis? Talibus magis senes intendant fide robusti, prediti scientia, contra ethnicos pugnare parati, si etiam hoc expedit et non magis in simplicitate doctrine virtute Spiritus Sancti et recte conscientie dono cum piscatoribus predicare inrefragabilem veritatem.

Philosophicum autem genus deorum ita est obnoxium religioni Christiane ut principalis intentio Christi fuerit per suos predicatores illud delere. Nempe teste Salomone in libro Sapientie, Paulo id approbante in principio epistole ad Romanos, Augustino xiv° De Trinitate idem demonstrante, a philosophis deorum pluralitas est orta et ydolorum cultura dampnanda. Itaque dum presumptuosa investigatione Deum conati sunt invenire, tandem ad demones terminati, mundum ydolis impleverunt. Et nunc iterum existimatur expedire revocare phisicos, ydola suscitare, demones adorare. Numquid expectamus alios Antichristos, dampna-

63 Ps. xxx.7 71 *cf.* Aug. *C.D.* 18.13 (571); 2.7 (53) 82-87 *cf.* Rom. i.22sq.; Sap. xiiisq.; Aug. *Trin.* 14.1 (PL 42.1035sq.)

66 *alt.* est *om.* B 67 quam *om.* B 68 *crux in mg.* C 69 summere C 71 *pro* Danae 71 opressa C 72 aurum *ex* arum C² 73 sic] si B 74 *ex* humliatur C² (*crux in mg.*) 75 sunt hec B 75 tractanda BL 76 initiis] in *in ras.* C² 81 irrefragabilem BL 84 illud ... approbante (! S) 87 plularitas C 91 expedire *om.* B

mus Apostolos, et tyrocinium martirum sanctorum culpamus, qui cum tanto labore, sanguine fuso, sevissimis perlatis tormentis, ydolorum culturam ad nichilum redigerunt? Ysidori verba recitabo dicentis: "Philosophi theologi, Deum querentes, varie opinati sunt, dicentes eum esse mundum, ut Dyonisius Stoicus; nunc mentem, nunc aquam, ut Thales Milesius; animum lucidum, ut Pictagoras; mentem solam, ut Cicero; mentem et spiritum, ut Maro; deum sine tempore incommutabilem, ut Plato; quidam, creatorem et arbitrum et iudicem, ut Platonici; inexercitatum et otiosum, ut Epicuri; quidam eum vocant naturam, ut phisici; Pictagoras quoque ex numeris Deum componit." Hec Ysidorus. Sed cum mens hominis fuit a Deo in regione dissimilitudinis longius evagata, opere hostis antiqui ad tantam devenit insaniam ut, sicut illa iam non hominis sed bruti potentia verius diceretur, sic gloriam omnipotentis Dei mutavit gens illa in species volucrum, quadrupedum, et serpentium; et dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt, in tantam turpitudinem incidentes quod erubesco etiam cum honesto Paulo Apostolo calamo recitare. Tales fuerunt poetarum et philosophorum turpes, infandi, et habominabiles fructus; et tales adhuc nutriunt comas et caudas trahunt! Vereor ne, ubicumque vigent ipsorum ginasia, scateant et eorum scelera miseranda. Et inveniunt lectores, protectores, fautores; hiis laceratis qui eorum mala desiderant enervare, ut Christus sit notus sincera doctrina et plene imitatione virtutum, ab omnibus veneratus.

Memini me legisse Senecam in quadam epistola de diis philosophorum, ni fallor, sic dicentem: "Quid est aliud natura quam Deus et divina ratio toti mundo partibusque eius inserta? Quotiens volens licet tibi hunc auctorem rerum

---

96 Isid. *Ety.* viii.6.18-20 (PL 82.307sq.) 111 *cf.* Rom. i.23
121-144 Sen. *De Benef.* iv.7-8

---

93 tirocinium L *om. spat. relicto* B 96 theologici C 97 oppinati C 98 Stoycus L 99 solam] solutam *Isid.* 103 Pythagoras B Picthagoras C 104 numeris] minimis B 105 religione C; *cf. cap. 24.177* 109 speties C 109 serpentum BL 111 Paulo *om.* BL 112 *crux in mg.* C 112 poetarum *om.* B 113 abhominabiles BL 115 gymnasia B 118 virtute B 123 voles *Sen.* 123 autorem C

nostrarum compellare; et Iovem illum maximum ac optimum rite dices et Sconantem et Scatorem, qui, non ut Stoyci tradiderunt, ex eo quod post votum susceptum acies Romanorum fugientium steterit, sed quo stant beneficio eius omnia, stator stabilitorque est. Hunc eundem et fatum si dixeris, non mentieris; namque fatum nichil aliud est quam series implexa causarum. Ille est prima omnium causarum, ex qua cetere pendent. Quecumque voles, illi nomina proprie aptabis, vim aliquam effectuum celestium rerum continentia. Tot appellationes eius possunt esse quot munera. Hunc et Liberum patrem et Herculem et Mercurium nostri putant: Liberum patrem, quia omnium parens sit, quod primum inventa seminalis vis est consultura per voluptatem; Herculem, quia vis eius invicta sit, quandocumque laxata fuerit operibus editis in ignem recessura; Mercurium, quia ratio penes ipsum est, numerusque et ordo et scientia. Quocumque te flexeris, ibi illum videbis occurrentem tibi. Nichil ab illo vacat; opus suum ipse implet. Ergo nichil agis, ingratissime mortalium, quod te negas Deo debere sed nature, quia nec natura sine Deo est neque Deus sine natura; utrumque distat officio," et cetera que lucide prosequitur Aurelius Augustinus quarto libro De Civitate Dei, presertim in capitulis x° et xi°. Bona videntur dicere et vere theologie satis propinqua. Sed quante pernicie, vanitates, et superfluitates in hiis positionibus obversentur, sciunt fere omnes qui inde vacui et scelestes emergunt. Propter hoc beatissimus doctor Ieronimus in epistola ad Damasum de prodigo filio, tractans verba Pauli quibus prohibet Christianos cum ydoloticis participare, sic ait: "Nonne tibi videtur sub aliis verbis Paulus dicere: 'Ne legas philosophos, oratores, poetas; ne in eorum lectione

145 *cf.* Aug. *C.D.* 4.11 (PL 41.121); 7.9sq. (201) 153 Hier. *Ep.* 21.13 (PL 22.385); *cf. cap. 17.86*

125 *pro* Tonantem et Statorem (*cruces in mg.* C) 125 Stoyci *pro* historici; *cf. cap. 12.147* 132 effectuum *om.* BL 133 quot et BL 135 patrem *om.* B 137 eius vis B 139 est *om.* B 142 qui *Sen.* 144 natura sed idem est utrumque, (nec) distat officio *Sen.* 147 proprium *ante* propinqua *del.* L 147-149 propinqua qua vacui (sed . . . inde *om.*) BL 148 pernitie C *pro* pernicies 149 fere *ex* ifere C

requiescas?' " Et post: "Absit quod in ore Christiano sonet Iupiter omnipotens et Mercule et Mercastor et cetera magis portenta quam nomina."

Si autem tandem loquimur de illo genere deorum qui nuncupatur civilis, tot reperiuntur dii quot apud Christianos habentur sancti unius Dei cultores. Nam deos ethnici asserunt quos olim fuisse homines historie produnt, et pro uniuscuiusque vita vel meritis coli apud suos ceperunt. Sic apud Egyptum Ysis, Iovis apud Cretam, apud Mauros Iuba, Faunus apud Latinos, apud Romanos Quirinus, Minerva apud Athenas, apud Samum Iuno, Venus apud Paphum, apud Lemnos Vulcanus, Liber apud Naxos, apud Delos Apollo; in quorum etiam laudibus, populis placere volentes, accesserunt poete et compositis carminibus in celum equidem eos transtulerunt. Inde paulatim hunc errorem, suadentibus demonibus, inrexit in posteros, ut quos illi pro sola nominis reverentia honorarunt successores eorum colerent deos. Hac illusione delectatus, unius veri Dei hostis versutus, adeptus partem honoris, quem in sui principio concupivit, dicens, *Ascendam in celum et ero similis Altissimo,* circa simulacra hominum cepit mira operari et taliter in ipsis latitare, ut vere sit dictum: *Omnes dii gentium demonia, Dominus autem celos fecit.* Hic veritatis subversor, in specie candide bovis subvectus per aera, sicut Plinius se vidisse testatur, non paucos, non raro, non denique tantum plebeios et ignaros ad se adorandum Memphos attraxit; et, auctore Valerio, in serpentis effigie Esculapium Romam advexit. Ecce ad quid hominum profecit ambitio, que tendens in altum cadit ab alto, et celum pulsans intrat profundum. Philosophari quippe, ut visum est sibi, cepit in Deo,

---

155 *ibid.* (386) 160-169 cf. Lact. *Inst.* 1.15 (PL 6.194-196) 174 Isai. xiv.14 176 Ps. xcv.5 178 *cf.* Plin. *N.H.* viii.46 (70) 181 *cf.* Val. Max. i.8.2

---

156 et me Hercule, me Castor B 158 *pro* quod . . . civile; (! S) 161 ystorie C 162 sicut B 163 Egiptum L 163 Ysis] Osiris B 163 Cretam apud Latinos Faunus B 166 Lempnos C 170 inrexit] inrepsit B; (! S) 174 *ex* ascendum C[1] 178 spetie C 180 Menphos C 180 atraxit C 181 autore C 182 advexit] *sc.* subversor

et inde gradatim recedens est ad Cerberum devoluta. Primi crimina laudant, secundi suscipiunt illa, sed tertii nutriunt; et reprehenduntur qui prohibent eorum conversationes habendas. Qui Christum non recipiunt, expellunt; qui non predicant, impugnant; sunt contra eum qui non sunt cum illo; atque dispergunt lapides sanctuarii qui non colligunt secum ad unum ovile et unum pastorem.

185 et *om.* B

[Cap. 22]

Nunc pro absolutione partis opposite tertium membrum promissum transcurro, ubi dicebam quod gentiles miscent falsissima veris et ideo penitus sunt a Christianorum finibus propellendi. Huius dicti suppositum est notum ex premissis. Erraverunt enim cuncti ethnicorum scriptores, qui de hiis que pertinent ad fidem aliquid tetigerunt. Hoc autem dupliciter, primo quoad formam et secundo quoad materiam. Quantum ad formam, quia putaverunt omnia investiganda per viam nature, et que ratione naturali comprehendi non possunt vera non esse; et hinc factum est, ut nunquam devenerint in notitiam sive assensum trium Personarum, partus Virginis, resurrectionis future, et huiusmodi, sicut tradit Apostolus ad Corintios secundo dicens: *Loquimur Dei sapientiam in ministerio, que abscondita est, quam predestinavit Deus ante secula in gloriam nostram, quam nemo principum seculi huius cognovit;* id est philosophorum, prout ibi glosa ordinaria sentit. Neque obstat quod idem Romanos alloquens dicit: *Quod notum est Dei manifestum est illis.* Nam sicut docet sanctus Doctor primo Contra Gentiles: "Deum esse non est articulus fidei, sed quedam veritas per se nota, silogismo non egens, sed prebens. Cognoscitur enim quia est sed non quid est." Scimus quia anima est sed non quid anima sit. Ubi vero voluerit quispiam per rationem naturalem de horum quiditate certificari per viam nature, tria mala facit. Primum est quia derogat dignitati fidei. Est enim fides de hiis que humanam rationem excedunt, quam dicit Apostolus de non apparentibus esse. Secundum malum est quia opponitur utilitati fidei; nam cum nulla ratio ad ipsius profunditatem pertingat, omnis processus qui videtur ratio

14 i Cor. ii.7-8 17 *cf.* Glos. Ord. ad i Cor. ii.7 (PL 114.521d) 18 Rom. i.19 20 Thom. Aq. I[a] q.2,a.2; *cf.* i *Cont. Gent.* 10-12; *inf. cap. 24.38* 27 *cf.* Hebr. xi.1

2 *ex* premissum C[1] 3 sunt *om.* BL 7 duppliciter C 7 et *om.* C *add.* C[2] 12 *ex* partum C[2] 13 Corynthios B Chorintios L 27 rationem] naturam BL 28 est *om.* B

nuncupandus est persuasio pura, quam si obieceris dyaletico, ut credat, deridebit totam fidem, veritatem existimans simplices suos articulos firmissime confiteri, persuasionibus similibus deceptos. Quare sola divina auctoritate est fides Catholica roboranda. "Aufer," inquit Ambrosius, "argumentum, ubi fides queritur. In ipsis ginasiis suis iam dyaletica taceat; piscatoribus creditur, non dyaleticis." Ait namque maximus Dyonisius libro De Divinis Nominibus: "Si est aliquis qui totaliter eloquiis resistat, longe erit a nostra philosophia; si autem ad veritatem eloquiorum sacrorum respicit, hoc et nos canone utimur."

Tertium malum inductum est prolata falsitas circa, ymmo contra, religionem verissimam. Erraverunt enim circa divinam essentiam, sicut pretactum est. Apud Athenas siquidem Homerus dixit inter se deos confligere bellis, Seneca et Plinius aliqua posse homines que non valeant dii, licet hic error sit magis verbalis quam essentialis, sed ex intentione posita et sophismatibus fulta, in illa ferarum silva necantia virulenta portenta. Hec inter multa latrant et discurrunt, animas erroribus inlaqueando. Deum namque quidam eorum ylem esse, alii elementa, sidera nonnulli affirmarunt. Intentionibus quibusdam vicissim succedentibus, Deum mobilem predicarunt plures; quidam eum cuiuslibet rei formam et ceteri tantum celi esse formalem subsistentiam dogmatizant, quos tamen, undecimo Methaphisice, belua Commentator conatur evertere. Ibi reperies pluralitatem deorum, quos primo seminavit in paradiso hostis antiquus: Deum non cognoscere que sunt extra eundem aut tantum universalia, prout sunt quedam ydee vel substantie separate sive ipsa particularia, solum in suis causis

---

35 Ambr. *Fid. Cath.* i.13.84 (PL 16.518b) 39 Diony. *Div. Nomin.* 2 (PL 122.1120c); *apud* Thom. Aq. Iª q.32,a.1 44 pretactum] *cf. cap. 2.107-181* 45 *cf.* Vinc. Bellov. *Hist.* 2.87 53-54 *cf.* Thom. Aq. i Cont. Gent. 20,26 56 *cf. ibid.* i.27 58 *cf. ibid.* i.49 60 *cf. ibid.* i.1

---

32 fidei BL 36 gymnasiis B 40 phylosophia L 44 *crux in mg.* C 47 his B 50 illaqueando BL 51 sydera BC 54 subsistentia B 55 *ex* domatizant C^7 56 commentator *i.e.* Averroes 56 reperies] invenies B 57 plureritatem C 58 *ex* antiqus C^2 59 *ex* prosut C

intueri. Sunt ibidem qui affirment contingentium notitiam non habere sed, si non creditur eis, negant alii eum vilia nosse; quibus repugnant cum Thalmut hii qui ipsum peccatorem et de peccatis suis garriunt emundari. Apud Empedoclem lis et amicitia, apud alios raritas et densitas, bonum et malum, apud quosdam eterne materie particularium corporum, quo universa mundi machina integratur, cause agentes fuerunt. Ibidem, erectis ambonibus, quidam celum non habere causam, quidam motum solum eius a Deo prodire, quidam materiam neque creatam esse neque effectam suis auditoribus promunt. Audiuntur ibi quidam obcentus: substantia corporum celestium est causa activa inferiorum substantiarum, Deus creavit primam substantiam separatam et cessavit, illa creavit secundam, secunda tertiam, tertia quartam, quarta quintam, et sic usque ad ultimam otiosam varietate multa dicentes. Susurrant in eadem silva quidam sine concordia et aiunt: "Deus nil potest preter rerum cursus; ipse agit a necessitate nature; cuncta ex simplici voluntate divina, nulla concurrente luce rationis, emanant." Perstrepunt inde, regalem aulam infestantes, voces haud dubie Aristotelis de mundi eternitate; aliorum multorum de materie eternitate, ex qua mundus cepit generari; Democriti et Eusippi de infinitis principiis athomis sive inquantitativis corporibus, ex quibus singula constant; Anaxagore de principiis innumerabilibus simul confusis in quoddam chaos; Empedoclis de principiis contrariis, quem Maniceorum fornix ambibat, secum habentium Picthagoram

---

61 *cf. ibid.* i.67 62 *cf. ibid.* i.70 63 *cf. ibid.* i.95 65 *cf. ibid.* ii.41 66 *cf. ibid.* ii.42 69 *cf. ibid.* ii.15 70 *cf. ibid.* ii.16 71-76 *cf. ibid.* ii.20,22 77 *ibid.* ii.23 78 *cf. ibid.* ii.24 81 *cf. ibid.* ii.31sq.; I^{a} q.46,a.1 et ad 3^{m}; ii *Sent.* d.1,q.1,a.5 82 *cf.* Thom. Aq. ii *Cont. Gent.* 38 83 *cf. ibid.* ii.39 85 *cf. ibid.* ii.40 86 *cf. ibid.* ii.41: 'Empedocles ... posuit duo prima principia, amicitiam et litem ... causam generationis ... corruptionis' 87 *cf. ibid.*

---

63 Thalmut ... peccatis *crux in mg.* C 65 lix C 67 quod B 68 ibidem] inibi BL 68 *crux in mg.* C 68 ambonibus *om. spat. relicto* B 70 esse *om.* C 71 obcentum B *pro* occentus 71 *crux in mg.* C 75 quintam quarta C 77 nihil B 81 haut L 81 *ex* eternitatem C 82 ex ... Democriti *om.* B 83 Crisippi BL pro Leucippi (*crux in mg.* C) 86 cahos C 87 Pithagoram B Picthagaram C

dicentem bonum et malum omnium rerum extitisse principia prima. Hos agitabat non parum phisicus Avicenna, nunc intus, nunc extra incertus existens. Dicebat enim quod Deus intelligens se unam intelligentiam primam producit, in qua iam est potentia et actus, que, in quantum intelligit Deum, producit intelligentiam secundam; in quantum vero intelligit se secundum quod est in actu, producit animam orbis; in quantum vero intelligit se secundum quod est in potentia, producit substantiam orbis primi, et inde procedens diversitatem rerum instituit per causas secundas. Mirum barrum preterea et formidine plenum ex eodem sine luce luco procedit. Omnes enim formam hominis a vento animam vocant; 'anemos' enim Grece, Latine dicitur 'ventus.' Hinc aiunt nullam esse substantiam nisi corpoream; unicum esse intellectum activum cunctis rationalibus influentem, quorum quilibet proprio viget possibili vel passibili intellectu, Averrois hoc pre ceteris defendente; quodque intellectus possibilis sit virtus in nobis cum elementis admixta, prout voluit Alexander; animam solum complexionem fore, ut male placet Galieno. Variant hunc tonum qui dicunt animam quandam armoniam ex contrariis, animam fore corpus, et hoc variis sententiis clamant, idem esse penitus intellectum et sensum, non differre ab ymaginatione intelligentiam, substantias separatas influere nostris intellectibus radios scientiales. Unde notet Plato cum istis nostrum discere esse potius reminisci. Percepit etiam hinc quorundam latratus Salomon insanos sub tali forma prodire: *Ex nichilo nati sumus, et post hec erimus tamquam non fuerimus. Unus est enim interitus hominum et iumentorum, et equa utriusque conditio; sicut moritur homo sic et illa mori-*

89-97 *cf. ibid.* ii.73sq.; I^a q.45,a.5; Avic. *Met.* ix.2-4 101 *cf.* Thom. Aq. ii *Cont. Gent.* 49 102-103 *cf. ibid.* ii.60,73 104-105 *cf. ibid.* ii.62 106 *cf. ibid.* ii.63 107 *cf. ibid.* 64 108 corpus] *cf. ibid.* ii.65 109 *cf. ibid.* ii.66 110 cf. *ibid.* ii.67 111 *cf. ibid.* ii.68 112 Plato] *cf. ibid.* ii.83; Hier. *Adv. Rufin.* iii.40 (PL 23.486); *inf. cap. 34.17* 114 Sap. ii.2 116 unus *sq.*] Eccle. iii.19

---

91 se *om.* BL 98 barrum (! S) 99 procedit luco B 99 omnes . . . Latine (! S) 102 rationabilibus BL 104 Averoys C (! S) 105 sit *om.* B 107 *pro* Galeno 110 intelligentiam] intellectiva B

untur; spirant omnia et nichil habet homo iumento amplius. Ibi est Plato fovens Origenem, quo anime simul fuerint create, necnon quod, postquam felicem vitam fuerint adepte, iterum ad corpora incipere velle reverti, et illius vite felicitate finita, miseriis huius adhuc peregrinationis involvi. Idemque de angelis sensit secundus. Ibi Pictagoras, insinuans Nasoni, animas in diversa corpora transire et ad propria interdum reverti, qui ambo auctores in circuitu ambulant, dicentes secula renasci cum universis accidentibus suis, aut completis quindecim milium, ut voluit primus, aut triginta sex milium sicut docuit secundus, annorum circulis. Gignasia insuper ibidem personant quorundam animas ab angelis creatas, Platone presidente; substantias separatas esse solum quadraginta quinque vel circa, secundum numerum circulorum orbium, Aristotele methaphisico disputante; et angelorum numerum in sacris litteris contentum non substantiarum sed virtutum extimandum, Raby Moyse ganniente.

Nescio an simphoniam vel spiritum dixerim stridentem quosdam dubios sonos qui obaudiuntur exinde. Innumeri, Epicuro cantante, psallebant, ventrem adorantes, quorum orationem Salomon recitat dicens: *Hoc itaque visum est michi bonum, ut comedat quis et bibat et fruatur letitia ex labore suo, et hec est pars illius. Ubique relinquamus signa letitie nostre, quoniam hec est pars nostra et hec est sors nostra.* Audiebant enim illum etiam Cherinthiani, credentes post resurrectionem corporum omnibus carnis voluptatibus mille annorum spatio frui. Saraceni quoque et nonnulli

---

119-128 *cf.* Thom. Aq. *ibid.* ii.44,83; Vinc. Bellov. *Hist.* 3.25; *Nat.* 23.75; Hier. *ibid.; Cont. Ioann. Hierosol.* i.17,19 (PL 23.369); *inf. cap. 34.18* 124 *cf.* Ov. *Met.* xv.60sq.; Thom. Aq. *ibid.* 129 *cf.* Thom. Aq. I^{a}q.90,a.3 131 *cf. ibid.* ii *Cont. Gent.* 92; *Comm. in Arist. Met.* xii lect. 7,8 133 *cf.* Thom. Aq. I^{2}q.50,a.3 137-145 *cf.* Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 27 139 Eccle.v.17 141 Sap. ii.9

---

119 Originem B 122 adhuc *om.* C *ss.* C^{2} 123 iterum *ante* involvi *del.* C 123 idemque *ex* et idem C^{2} 123 secundus] *sc.* Origen 125 qui *ex* et C^{2} 125 autores BCL *corr.* C^{2} 127 *ex* volum C^{2} 129 gymnasia B 131 superatas B 132 Aristotile L 138 Epycuro C 138 adorantes] ntes *in ras.* C^{1} 140 commedat L 143 enim *om.* BL 143 Cherintiani *ex* Cerentiani C^{1} 145 Sarraceni BL

Iudeorum circa huiusmodi atria saltant, fabulantes post vitam presentem flumina lactis, mellis, et vini a se loco retributionis habenda. Confusionem an melos hec varietas gignit, ut honorem, gloriam, divitias, potentiam, corporis sanitatem et speciem, sensus pervicaces et vigiles, mores, prudentiam artium, victoriosam industriam, speculationem communem, vie cognitionem possibilem, quisque pro propria voluntate dicat esse summum hominis bonum. Ibi nempe hec et plura leguntur. Cuiusdam etiam clamor inde ad aures Torquati usque pervenit, aut Deum non esse aut nullum fore in seculo malum dicentis; sub quo non pauci divinam providentiam ad inferiora non pervenire contendunt.

Stoyci ibidem blasphemant, secundum quendam ordinem causarum intransgressibilem, de necessitate omnia evenire. Erexit sibi specialissimum thronum in prefato nemore multiplicius Plato dicens, ut tradit Gregorius Nissenus, "triplicem prividentiam esse. Quarum prima est summi Dei, qui primo et principaliter providet spiritualibus et intellectualibus, consequenter vero toti mundo, quantum ad genera et species et universales causas, que sunt corpora celestia. Secunda vero est qua providetur singularibus animalium et plantarum, quantum ad generationem et corruptionem et mutationes alias, quam attribuit diis, qui celum circueunt, sicut post eum Aristoteles hanc obliquo circulo dedit. Tertiam vero ponit rerum que pertinent ad humanam vitam; quam quidem reddit demonibus quibusdam existentibus circa terram, qui secundum eum sunt humanarum actionum custodes, licet secunda et tertia sint dependentes a prima." Inserunt ceteri casu singula provenire. Alii autumant formas omnes accidentales esse continueque flui et nunquam

---

148-153 *cf.* Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 27-37 155 *cf. ibid.* iii.76; I^{a}q.22,a.1; Boeth. *Con. Phil.* iii.12 (PL 63.780) 158 *cf.* Thom. Aq. iii *Cont Gent.* 73 160-173 *ibid.* iii.76; *cf.* I^{a}q.22,a.4 174 *cf.* Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 64 175 *cf. ibid.* iii.65

---

146 et atria BL 150 spetiem C 153 esse dicat B 156 non *om.* B 157 providentiam] potenciam BL 160 spiritualissimum B spetialissimum C 161 *pro* multipliciter; (! S) 165 speties C 167 et[1]] aut BL 168 attribuit] *sc.* Plato 169 Aristotiles L 175 flui (! S) pro fluere

nisi per instans aliqualiter permanere. Certam sedem in una parte celi plures ex illis Deo locant, et alibi non manet; quos impugnant alii, a rebus naturalibus omnem actionem auferentes, quasi se solo in qualibet creatura Deus particulariter agat, illa non agente.

Canit et Homerus Solem vel Iovem intellectum illustrare. Ait enim: "Talis est intellectus in diis et hominibus terrenis qualem in die inducit pater virorumque deorumque." Scriptum est ibi:

Fatis agimur; credite fatis.
Non sollicite possunt cure
Mutare rati stamina fusi.
Quidquid patimur mortale genus,
Quidquid facimus, venit ex alto.
. . . .
Omnia secto tramite vadunt,
Primusque dies dedit extremum.
Non illa Deo vertisse licet.

Auditur ibi: "Mors individua est noxia corpori nec parcens anime." Iterum si oraveris ibi ut bene tibi succedat, Epycurus obstabit, quo Deus de nobis non curet. Impugnabunt Stoyci quia de necessitate cuncta concurrunt. Perturbabunt Egyptii, asserentes orationibus nostris Deum mutari. Protraheris ab Hermete ut statuas adores vel ydola, quo in illis sit aliquid divine maiestatis. Ait enim, Augustino referente octavo De Civitate Dei: "Sicut Deus effector est deorum celestium, ita homo fictor est deorum qui in templis sunt, humana proximitate contenti. Statuas dico animatas sensu et spiritu plenas tantaque facientes et talia, statuas futurorum prescias, easdem de sompnis et multis aliis rebus predicentes et imbecillitates hominibus facientes eosque curantes, tristitiam letitiamque dantes pro meritis." Ferale est istud

177 *cf. ibid.* iii.68 178 *cf. ibid.* iii.69 182 *ibid.* iii.84; *cf.* Hom. *Ody.* xviii.136 185 Sen. *Oedip.* 980-989; *cf. inf. cap. 30.69* 200 Aug. *C.D.* 8.23 (PL 41.247)

177 Deo] doctoribus B doc. L (*cf. cap. 38.137*) 177 *ex* manat B 181 intellectum *om.* B 183 virorum BL 195 quo *pro* quod; (! S) 197 Egipcii BL 199 divine maiestatis BL 201 est fictor B 204 et *ante* prescias *del.* C 204 sonnis C somniis *Aug.*

et horridum nemus, ire ad demones compellens quos venerabilia numina vocat, prestigiorum multipliciter effectiva.

Aliqua monstruosa inde discurrunt humana pariter et ferina, quia in una eademque sententia quedam vera et quedam falsa ponuntur, ut est illud quod spiritus sunt naturaliter mali et virtuosis viris infesti. Ait namque in epistola Porphirius ad Nebontem: "Quosdam opinare esse quoddam spirituum genus, cui exaudire magos sit proprium, natura fallax, omniforme, simulans deos et demones et animas defunctorum; et hoc est quod efficiat hec omnia que videntur esse vel bona vel prava; ceterumque circa ea que vere sunt bona nichil opitulari, ymmo vero ista nec nosse, sed et mala consiliare et insimulare atque impedire et invideri virtutis sedulos sectatores, et plenos esse temeritatis et faustus, gaudere odoribus, adulationibus capi." Adhuc castitatis amator, Plato, ibi diffinit uxores debere esse communes, cuius scolas coluit Niccolaus Apocalipsis cum suis. Non deest qui dicat ad consequendam vitam beatam fidem nihil prodesse sed solum opus morale. Vox Agazelis aures silvam intrantis vulnere sauciabit, ponentis animas impiorum pena dampni solummodo cruciari, ubi omnes uno mentiuntur sermone, corpora defunctorum non posse resurgere protestante, et errare animas per nescio quos campos aut usque ad diem extremum periodi mundialis sedes determinatas nescire. Scimus quod in hiis tenebris sacre Eucharistie venerabile sacramentum intrare non potest, in quo est substantia corporea sine accidente, qualitas absque subiecto, carens dimensionibus quantitas, inter desperata relatio, in corpus a non corpore actus; et ad impassibile passio terminatur, locus cingitur a locato, ambit instans quodlibet, quando habitus non adiacet, neque situs continet situatum.

---

213 *ibid.* 10-11 (289); Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 107 222 *cf. ibid.* iii.124 224 *cf. ibid.* iii.34 225 *cf. ibid.* iii.145; iv.89,90; III^{a} suppl. q.97,a.5.2 228 *cf.* Thom. Aq. iv *Cont. Gent.* 79-81

---

213 *pro* Anebontem 218 vera B 219 *pro* conciliare 219 et invideri] nonnunquam *Aug.* 220 plenum *Aug.* 220 *pro* fastus 222 scola C 223 Nicolaus B Nicholaus L *cf. Thom. Aq.* 231 Eucaristie C 232 quo *om.* B

Hee et alie quam plurime, non dico poetarum ne vertibiles credantur sub fabulis, sed philosophorum opiniones, quas etiam suo lenocinio coloraverunt ex intentione vates gentilium, non solum inter se pugnant sed adversus Catholicam veritatem tumidum certamen exercent; ad quas si quis inermis accesserit et sacre scripture clipeis mille non plene munitus, aut remanebit occisus aut sauciatus ad mortem, medicamina non reperturus nisi a summo medico Christo. Sancte igitur prohibentur legi codices tales, licet leprosi aliquid habeant veritatis admixtum; nam venenum in auro bibitur, sicut tutus mensa capitur angusta cibus. Hoc volo sigillet Augustinus ad Dioscorum scribens: "Humilitati saluberrime (quam Dominus noster Ihesus Christus, ut docet, humiliatus est!) maxime adversatur quedam, ut ita dicam, imperitissima scientia, dum nos scire gaudemus quid Anaximenes, quid Anaxagoras, quid Pictagoras, quid Democritus senserit, et ceteri huiusmodi, ut docti eruditique videamur, cum a doctrina et vera eruditione longe absit."

---

249 Aug. *Ad Diosc.* iv. 23 (PL 33.442)

---

238 he B 239 oppiniones C 243 *ex* clippeis C[2] 244 satiatus C
246 habeant aliquid BL 249 Dyoscorum L 250 Yhesus C
250 doceret *Aug.* 253 Pythagoras B Picthagoras L 255 absint B

[Cap. 23]

Emula veritatis contemptio si cederet humiliter rationi, nunquam circa doctrinas nascerentur errores, qui proculdubio ex radice ambitionis prodire noscuntur. Tres enim defectus precipue in argumento hoc secundo, quod preter intentionem que se offert, ultro materia cogente, traho prolixe, cum deponere volo. Primus est ignorantia eorum que inducuntur, secundus est falsitas earundem, et tertius est ipsarum abusus. Quoad primum, notari oportet quod omnium dicta debent intelligi secundum sensum in quem fiunt et non secundum omnem sensum quem efficere possunt, alias enim ex quolibet pene quodlibet probaretur. Sic nullus est error qui non videatur ex sacris litteris roborari, perverse et male glosatis. Item huic veritati obviat sententiarum detruncatio, sicut tractat de hiis duobus beatissimus doctor Ieronimus ad Paulinum dicens: "Taceo de meis similibus, qui, si forte ad scripturas sanctas post seculares litteras venerint et sermone composito aures populi mulserint, quicquid dixerint, hoc legem Dei putant; nec scire dignantur quid prophete, quid Apostoli senserint sed ad sensum suum incongrua aptant testimonia, quasi grande sit et non vitiosissimum dicendi genus depravare sententias et ad voluntatem suam scripturam trahere repugnantem, quasi non legerimus Homeroscentonas et Virgiliocentonas." Si quis enim voluerit Trinitatem personalem in divinis inferre, quia dixerit Aristoteles primo De Celo et Mundo, "per hunc numerum (scilicet ternarium) adhibuimus nos ipsos magnificare Deum unum, eminentem proprietatibus eorum que sunt creata," nonne simplices decipit et prudentibus fidem Catholicam deridendam exponit? Hoc certum est quidem, quia

15 Hier. *Ep.* 53.7 (PL 22.544) 25-33 *cf.* Vinc. Bellov. *Hist.* 29.114
25 Thom. Aq. *De Caelo et Mundo* i lect. 2; I^2 q.32, a.1 et ad 1^m

1 *ex* crederet C 3 *ex* nascuntur C^1 4 *ex* quo C^2 7-8 earundem . . . ipsarum] *sc.* litterarum gentilium 12 *ex* perversis C^2 14 Ieronimus doctor *sed sig. ord. corr.* C 17 populi aures B 17 *ex* quicquid C 18 lege B. 23 Homerocentonas B 24 inferre *om.* C *ss.* C^2 24 *ex* dixit C^2 25 Aristotiles L 26 scilicet *om.* BL

non fuit intentio eius de Trinitate loqui, quam nunquam in via cognovit, non magis quam Maronis in Buccolicis dicentis:

> Numero Deus impare gaudet.

Sic dicemus Tragicum de Christo locutum ab inferis revertente, quia in persona Herculis Ethei cecinerit:

> Ego qui, et relata morte, contempta Stige,
> Per media Lethes stadia spolii redii;
> Lucem recepi, Ditis evici moras?

Non equidem fuit intentio Aristotelis quod ternarius numerus esset in divinis. Vir enim ingeniosus et fama cupidus atque ad difficilem et altum tractatum procax, si Trinitatem unitatis cognovisset aut utrumque credidisset vel audivisset aliquos famosos talem colere Trinitatem, suis dyaleticis sermonibus nequaquam reliquisset intactam. "Vult ergo dicere," iuxta intellectum sincerum sancti Doctoris, "quod sacerdotes in suis sacrificiis utebantur numero ternario propter quandam illius numeri perfectionem, cum habeat principium, medium, et finem." Derideret ergo quisque scientia naturali peritus, ubi audiret tales allegationes et expositiones ad contrarium sensum, putans cetera testimonia fidei simili perversione concepta.

Id igitur quod Plato cum suis scripsit de verbo non est accipiendum pro persona una, divina, distincta, sed pro quadam ydeali ratione. Utique vir speculatione plenus concepit Deum esse quendam intellectum sublimem, inotiosum, se et universa cognoscentem, et predicte cognitionis actum 'verbum' vocavit; nostrum siquidem verbum mentale est ipsius mentis cognitio. Hec ad Deum in Deo relata dicitur 'ver-

---

33 Verg. *Ecl.* viii.76 36 Sen. *Herc. Oet.* 1161,1162,1199 44 Thom. Aq. *ibid.* 52 *cf. ibid.;* Aug. *Conf.* vii.9 (PL 32.740sq.) 54-74 *cf.* Thom. Aq. *ibid.*

---

30 loqui . . . Buccolicis (! S) 35 *in* Oethei *corr.* C[?] *pro* Oetaei 36 et relata *exp. et* relicta *ss. ut vid. Salutati* C 36 *corr. in* Styge C[?] 37 spolii *in* cum spolio *corr. ut vid. Sal.* C (*crux in mg.*) 37 revide textum *in mg. fort. Sal.* C 39 *ex* Aristoteles C[2] Aristotilis L 40 divinus L 49 expositiones et allegationes BL 58 in Deo et ad Deum B in Deam et ad Deum L

bum'; sed prout respicit creaturas nuncupatur 'ydea,' ut verbum et ydea apud ipsum solum diflerant ratione. Vel sicut refert Macrobius, De Sompno Scipionis, posuit Plato Deum omnipotentem, sub quo locavit quandam mentem eternam relationibus plenam et ab Illo omnipotente substantialiter distinctam; quem secuti, Origenes et Arrius essentialem distinctionem in divinis personis Patre et Filio posuerunt, eque de Spiritu Sancto infideliter mentientes. Hoc sensit glosa spectabilis Ad Romanos primo, cum dicit: "Magi Pharaonis defecerunt in tertio signo: id est notitia tertie persone." Simile dico de auctoritate Mercurii; nam dicere solitus est, cum de mundi fabrica loqueretur: "Unus Deus genuit unum mundum, qui dicitur Deus propter sui ipsius amorem." Ex hiis ad omnia dicta eiusdem generis que allegari possunt et sunt allegata, debet clarius responderi.

Secundus defectus circa materiam argumenti prefati est quod multa narrantur ab ethnicis dicta, aut sunt eorum dicta, aut sunt eorum dictis inserta, que ipsi neque noverunt neque audierunt. Sic inscribitur Nasoni liber De Vetula, in quo agitur de fide Catholica satis post ludicra et turpia multum, quem ipse, ut stilus clamat, non fecit; et salva pace cuiuscumque sic mentientis, hec via fidem ortodoxam non roborat sed enervat. Nam teste divo Augustino, in libris De Mendacio, De Nuptiis et Concupiscentia, et Ad Ianuarium, nullibi perniciosius potest quis mentiri quam ubi summa veritas inquiritur. Totum enim erit de falsitate suspectum quod constiterit mendaciis esse protectum. Persuasu igitur mendacii patris mendacis factum est ut quidam Christiani, vano fidei zelo permoti, sub nomine infidelium aliqua fidelia scripserint aut dictis eorum fidelia dicta interseruerint vel finxerint eos dixisse que non dixerunt;

---

68 Glos. ad Exod. viii.19 (PL 113.207) 71 *cf. cap. 2.128* 79 *cf. cap.* 2.409 83 *cf.* Aug. *De Mendac.* i.14 (PL 40.505); i.19 (514); *cap. 20.4*

---

59 nuncupatur] vocatur BL 61 Somno B Sonno *del.* somnio *in mg. fort. Sal.* C 63 Illo] alio BL 65 *ex* distintionem C[1] 67 hec BL 78 Nasoni *in mg.* L[1] *ex* Nason C[2] 79 ludrica C 81 orthodoxam BL 84 pernitiosius C

aut etiam quidam heretici, infideles quidam, hoc idem fecerunt, ut, dum compertum fuerit Christianos illis sententiis inniti, confusioni pateant apud omnes qui talem illusionem non ignoraverint. Non eget Deus mendaciis nostris, non vult Deus a peccatoribus laudari. *In malivolam animam non intrat sapientia, nec habitat in corpore subdito peccatis.* Summa veritas veris falsa non miscet, se ipsa tuetur, viribus alienis non eget,—que omnium est fortissima rerum. Plurimi ethnicorum scriptores mendaces fuerunt, sicut eorum pugne litterarum ostendunt. Dyaleticum est enim: eiusdem de eodem non potest esse affirmatio et negatio vera. Si igitur Achademici contra Stoycos et adversus utrosque Peripatetici bellant, neutrosque Epicurii admittunt, quomodo adherendum est eis tamquam vera dicentibus? Rogo michi non obicias theologizantes modernos. Nam in scolis philosophorum nutriti cum eis ad arma procedunt, et plures impugnatores quam cultores veritas novit in via. Abeant isti! Audacter ergo sunt gentilium dicta neganda, non veneranda, non admiranda; sed quecumque dubia sunt, insolita, vel suspecta, tamquam dyabolica propulsanda. Negat Augustinus, non glosat, Heraclitum tenebrosum stellis numerum invenisse, quod sit contra illud dictum Dominicum: *Numera stellas eius, si potes.* Eque refellit Ieronimus, non exponens sed deponens Socratem semper eodem vultu fuisse. Non credit Augustinus Anaxagoram Athenis occisum, quo solem lapidem predicaret, cum Epicurus ibi viveret, qui fere omnem deum negabat. Que dementia est hec, equaliter glosare litteras sacras et ethnicas, verissimum et dubium (dicam an falsum)? Nonne hoc est veritati falsitatem equare, falsitatemque pertinaci pugna tueri?

Dicat aliquis ioco venatoris telo ungulas cervi percussas, per aurem tandem emerso. Numquid homo glosabit tam manifestum mendacium, dicens: "Aurem tunc pede cervus

---

95 Sap. i.4 111 *hoc de Arato Eudoxoque narrat* Aug. *C.D.* (16.23 PL 41.500) 113 Genes. xv.5 114 *cf.* Hier. *Comm. in Isai.* xii.42 (PL 24.422b) 115 *cf.* Aug. *C.D.* 18.41 (PL 41.601); *cap. 11.43*

---

94 ignoraverunt BL 103 Paripatetici L 103 Epycurii BC 112 illud illud L 119 dubium] duplum B 121 percussa C (! S)

scalpebat"? Glosetur pie cum non intelligitur verbum eius qui mentiri non potest, et illius qui recte sine Deo presumitur falli prompte negetur ne fallat. "Nam lege obscurus est testis suspectus (Digestis, De iure fisci, *Non intelligitur*); et obscure dictum pro non dicto habetur (*Extra de probationibus,* Codice secundo; Digestis, De interrogatoriis actionibus, *De etate*); et obscure scriptum pro non scripto habetur (Digestis, De hiis que pro non scriptis habentur, lege secunda)." Hec glosa Canonis, quarta, questione tertia, *Item in testibus.* Hinc Ysidorus ait distinctione quarta: "Erit autem lex manifesta, ne aliquid per obscuritatem in captione detineat."

Iterum dixi ad idem, tertium esse defectum, abusum gentilium litterarum. Non enim negandum est simpliciter in eorum libris et dictis plurima contineri, que fidei Christiane pia sinceritas probat. Nam sicut bene in argumento fuit notatum, plurima de incarnatione Verbi, passione, resurrectione, et mundi terminatione in illis litteris continentur. Sed dico illa revelata illis fuisse propter necessitatem salutis, et ut *excusationem non habeant de peccato suo,* si non convertuntur ad Christum. Revelata autem non sunt propter salutem eorum qui iam Christiani effecti sunt et sue fidei in veteri testamento testimonia legunt. Quam debilis fides est et indigna premio que roborari infidelium creditur dictis! Quam parum Deo credit qui alienos testes exquirit! Alie responsiones ad idem infra patebunt. *Habent Moysen et prophetas,* inquit Habraam cuidam Hebreorum dampnato, *audiant illos.* Finis fidei Christus est ad salutem omni credenti. *Fides autem ex auditu,* auditus autem saltem duos testes exposcit, ut *in ore duorum vel trium stet omne verbum.* Sed *tres sunt qui testimonium dant in celo: Pater,*

126-132 Glos. ad Grat. ii *Decr.* c.4,q.3c.3 (ed. Grat. 1606, p. 774.57) 127 *cf.* Iustin. *Dig.* 49.14.3 128 *cf. ibid.* 11.1.11 130 *cf. ibid.* 34.8.1-3 134 Isid. *Ety.* v.21 (PL 82.203); Grat. i *Decr.* d.4,c.2 (PL 187.35b) 139 *cf. cap. 2* 143 Ioann. xv.22 149 Luc. xvi.29 152 Rom. x.17 153 ii Cor. xiii.1 154 Ioann. i Ep. v.7-9

---

127 *ex* susceptus C[1] 141 *ex* illius C[2] 143 habeat B 151 *ex* fines C[?] 152 autem *om.* C

Verbum, et Spiritus Sanctus. Et tres sunt qui testimonium dant in terra: Spiritus, sanguis, et aqua. Si testimonium hominum accipitis, testimonium Dei maius est. Sub spiritu fuit fides ab Adam usque ad Habraam, quando nulla lex scripta generi imperabat humano; sed sanguine vero circumcisionis ab Habraam usque ad baptismum, ubi cepit esse sub aqua fontis salubris usque ad diem extremum duratura. Sic fides accipit testimonium a veteri testamento, quod fuit sub Spiritu et sanguine; et a novo, quod militat sub aqua celesti, sed utrobique testimonium reddit de celis *Pater, Verbum, et Spiritus Sanctus,* qui tres unum sunt substantiale aiectivum, plurale nullum admittens.

Pie credo quod, si gentiles vetus reciperent testamentum, per Sibillas, que ad veram fidem spectant, non fuissent edocti. Ab illis, ut ex superioribus patet, acceperunt Homerus, Virgilius, Ovidius, Tragicus, et Lucanus, quarum libros vocarunt fatales. Et, si aliud quam ille dixerint noverunt de fide pagani, libros sacros autores habuere, quos forte vidit Plato quando intravit Egyptum. Diligenter enim considero quod ille vatisse non de Hebraicis legibus vel culturis scripserunt sed de Christiana saluberrima fide. Hoc vero, quia lex illa, ut bene docet Doctor sanctus, necessaria non erat gentilibus ad salutem; sed sine Christi fide nemo secundum legem Dei ordinatam potest salvari. Is ergo qui vult omnem hominem salvum fieri, sue facture misertus, Hebreis velut viris perfectis Christum nasciturum cum ceteris articulis per sanctos patriarchaas et prophetas manifestavit de celis, eos alia testimonia querere nolens. Infidelibus vero tamquam infirmis, effeminatis, et imperfectis per feminas precipue loquebatur clarius, sed et brevius hoc ipsum: ut venirent ad cultores eius docendi in quem credere manda-

---

169 *de Sibyllis cf. cap. 2.391sq.* 172 Plato] *cf.* Aug. *C.D.* 8.11 (PL 41.235); *cap. 11.190* 176 *cf.* Thom. Aq. II^{a} II^{ae} q.2,a.7 177 *cf.* Hebr. xi.6

---

158 Abraam L 161 *ex* uque C^{2} 162 accepit B 164 redit BC^{2} 165 unum . . . sust. *bis* C *alt. del.* C^{1} 165 sustantiale C 166 plulare C 169 Homerus et B 170 vocaverunt B 172 *ex* habere C^{2} 172 quo B 173 Egiptum L 176 erant B 177 *ex* fidem C$^{?}$ 178 salvum fieri] salvari BL 180 velud L

bantur; et postquam venissent ad Christum, dicerent mulieri predicatrici priori, quia *iam propter tuam loquelam non credimus; ipsi enim audivimus et scimus quia hic est vere Salvator mundi;* quemadmodum aperte in Samaritanorum conversione Dominus Ihesus voluit figurare. Si igitur Hebrei, velamen habentes eorum scripture, non credunt quanquam legant, gentiles effecti Sibillinis versibus credant; at si Christiani, non carne sed spiritu ex lapide Christo suscitati sunt filii Habrae, de thesauro cordis (qui est caritas, forma virtutum et radix) proferant nova de veteri testamento et vetera de novo et quodlibet de utroque, vanis et infantilibus atque extraneis infidelibus derelictis. Hinc ait sacer antistes Ambrosius super epistola ad Coloscenses (et habentur eius verba in Canone, xxxvii[a] distinctione, *Legimus*): "Omnis ratio superne scientie vel terrene creature in Eo est, qui est caput eorum et auctor, ut qui hunc novit nichil ultra querat, quia Deus hic est perfecta virtus et perfecta sapientia. Quidquid enim alibi queritur, hic perfecte invenitur. In Daniele et Salomone ostendit infidelibus se esse auctorem totius sapientie; quod infideles non putant, quia non legunt in Evangeliis et Prophetis astrologiam et alia huiusmodi, que despecta sunt, quia nichil valent ad salutem sed mittunt in errorem et, dum hiis student, curam anime non habent." Hec Ambrosius, primo philosophus infidelis, deinde verus Christianus.

---

190 Yhesus C 192 Sibilinis L 192 cedant C 196 *ex* quolibet C[2] 198 Colocenses BL 199 xxvii BL *corr.* B[2] 201 *pro* earum (PL 187.203c)

---

190 Yhesus C 192 Sibilinis L 192 cedant C 196 *ex* quolibet C[2] 198 Colocenses BL 199 xxvii BL *corr.* B[2] 201 *pro* earum 203 quicquid BL 205 autorem L 206 propheciis BL

[Cap. 24]

Bonorum omnium existentium et possibilium solus capax intellectus divinus seculares scientias non habet, sicut declarare articulus tertius supra promisit. Circa scientiam enim notamus quinque, scilicet subiectum, obiectum, rem, modum, et effectum. Credo autem fore simpliciter dicendum humanam scientiam non esse eiusdem generis generalissimi, quoad quinque predicta, cum scientia divina, prout breviter declaratur. Nam quoad subiectum spectat, omnis nostra scientia tamquam accidens est in humano intellectu, sicut in subiecto. In Deo autem nullum est accidens, neque ipse divinus intellectus est subiectum alicuius transmutationis, *apud quem non est transmigratio neque vicissitudinis obumbratio,* sed lucem habitat inaccessibilem. Propter nam essentiam, quod de nulla creaturarum in via nec etiam divinam scientiam esse uniformiter et substantialiter divinam essentiam, quod de nulla creaturarum in via nec etiam in patria vere potest predicari.

Sed de obiecto magis ad propositum materia obversatur. "Est enim," secundum Aristotelem in primo Posteriorum, "scientia de perpetuis, necessariis, incorruptibilibus, universalibus, et que non possunt aliter se habere." Sic legi, ni fallor, ante annos triginta. Nunc videndum est que sint ista obiecta. Sunt enim aut Deus aut res citra Deum aut quedam complexa, sicut sunt propositiones prolate, scripte, concepte, vel conceptibiles. Si datur primum assentio quidem, descriptionem scibilis obiecti Deo convenire, de quo ipse habet verissimam notitiam, que ipse est, sicut idem profitetur Philosophus undecimo Methaphisice. Unde divus Augustinus septimo De Trinitate dicit: "Deo hoc est esse

---

3 *cf. cap. 18* 7 scientia divina] *cf.* Aug. *De Diver. quaest.* ii.3 (PL 40.140); *Trin.* xii.14-15 (PL 42.1010-1012) 12 Iac. Ep. i.17 19 *apud* Thom. Aq. *De Universal.* 2 (Opusc. 50 ed. Bibliop.); *cf. Comm. in Arist. Post. Anal.* i lect. 7,11,41,44 26-30 *cf.* Thom. Aq. Iª q.14,a.4 26 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Met.* xii lect. 8 29 *cf.* Aug. *Trin.* 7.2 (PL 42.956)

---

3 supra *om.* B *in mg.* L 6 humanum B 8 obiectum B 9 et tanquam B 18 observatur BL 19 Aristotilem L

quod sapientem esse. Hoc autem est sapientem esse quod intelligere." Verum hanc scientiam non habent non solum infideles sed nec quisquam fidelis in via, cum scriptum sit: *Deum nemo vidit unquam.* Et prius dixerat ipse Deus: *Non videbit me homo et vivet.* Licet enim scripserit Cicero libro quem habuit de creatione mundi, "Parentem universitatis huius invenire difficile est et, cum iam quis eum invenerit, indicare in vulgus nephas est;" non fuit tamen inventus a quoquam quid sit tantum quia est, in quo scientia proprie dicta non consistit iuxta determinationem Philosophi in principio primi Phisicorum. "Est enim Deus," iuxta Cassiodorum, "virtus inexplicabilis, pietas incomprehensibilis, sapientia ineffabilis, cuius vera diffinitio est finem in factis laudibus non habere." Si dicantur ista obiecta, res que non sunt Deus aut sunt universalia aut particularia. Non primum; nam aut universalia recte loquendo nichil sunt aut a suis singularibus indistincta. Particularia vero non sunt sempiterna et incorruptibilia sed sunt temporanea et defectibilia, que tempore ceperunt, et continue deficerent (etiam que magis solida videntur, sicut sunt spiritus et corpora superiora) nisi Omnipotens illa manuteneret. Hoc non cognoverunt homines seculi, et si qui cum Catholicis crediderunt, non tamen scierunt scientia proprie dicta. Non enim talis notitia ex immediatis et per se notis procedit sed ex revelatis et alias nobis ignotis. Dimitto quandam tergiversationem ignorantie dicentium quod diffinitio scientie, quam dat Aristoteles, est secundum naturam. Secundum naturam autem universalia, prout sunt in suis particularibus, sunt incorruptibilia, cum per generationem successivam conserventur in esse. Similiter corpora superiora et spiritus intellectivi sunt secundum naturam a corruptione libera, cum corruptionis principium non habeant in semet ipsis. Hec enim frivola sunt; nam natura uniuscuiusque rei create est illa

33 Ioann. i.18 34 Exod. xxxiii.20 35 Cic. *Tim.* 2 38 *cf.* Thom. Aq.I[a]q.1,a.7; *Comm. in Arist. Post. Anal.* i lect. 2 40 Cassiod. *Exp. in Ps.* cxliv (PL 70.1023c) 56 *cf. cap. 24.19*

49 et continue . . . etiam *om.* C *in mg.* C[2] 56 Aristotiles L

non quam philosophi credunt sed quam Deus concessit. Non enim natura solis est comedere et bibere, quia plures philosophi hoc opinati sunt, nec natura magnetis est vivere spiritu, quia hoc Tales Milesius affirmaverit. Vocare quippe naturam illam conditionem quam homines, proprio lumine freti rerum speculatarum ab eis, arbitrati sunt,—est dicere verum falsum et falsum verum, quod non ad scientiam sed ad teterrimam ignorantiam novimus pertinere. Sic extimantes pugnant phisicorum scole, sese mutuo cecos vocantes. At si dixerimus obiecta scientie esse rerum complexa, ut modernis magis placet, que si particulariter esse desinant, desinente subiecto in quo sunt, illa tamen non desinunt, cum sint rerum species intellectibus iuncte, creato vel increato, et actus scientie generantes.

Duo secuntur. Primum quod neque de hiis neque de significatis per ea est aliqua scientia proprie dicta, cum non sint minus variabilia quam sint eorum subiecta. Et si tortuosus anguis et coluber versutus, perniciter tendens ad fugam, dicat illa complexa de quibus scientia haberi dicitur equipollere conditionalibus veris, quarum quelibet est necessaria, dicendum est quod scientia certissima Dei non est de conditionalibus, et quod quilibet homo habet rationabiliter dubitare de omni propositione a Deo non revelata et actus primos non importante, an sit necessaria, impossibilis, vel contingens, cum nemo habeat hesitare hanc: Deus plura potest quam intellectus creatus valeat cogitare. Nemo dicet hic Stoycorum opinionem tenendam, quod nichil sciri contingat, si meminerit actus primos exclusos et Stoycos non fuisse de scientia tam stricte locutos.

Secundum quod sequitur est Deum gloriosum talem sci-

---

65 *cf.* Thom. Aq. *De Anima* i lect. 5 82 *cf.* Iohan. Capreol., *Defensiones Theologicae*, ed. 1900, I p. 49sq. (*ubi hanc Gregori Ariminiensis sententiam refellit Iohannes*) 93 *cf.* Thom. Aq.I^{a}q.14,a.5; *supra cap. 24.26sq.*

---

65 commedere L 71 teterissimam *ex* tetrissimam C^2 (! S) 71 novimus] nominis B 73 incomplexa L 74 que *om.* B 76 speties C 78 sequuntur C^2 82 illa *bis* C *alt. del.* C^2 89 creatus] humanus B 90 oppinionem C 90 tenendi BL 90 *ex* scire C^1

entiam non habere, cum non per speciem sed per se ipsum cuncta scibilia pure cognoscat. Ex hiis elicitur clare una verissima disiunctiva, que copulative realiter equipollet, videlicet: solus Deus de creaturis habet scientiam, vel scientia Dei et scientia nostra non sunt eiusdem generis. Quodcumque detur habetur propositum.

Declaratur idem per tertium quod de scientia occurrebat pensandum, scilicet quid scientia sit secundum essentiam suam. Est enim scientia lucidus et completus habitus intellectus in certam rerum creatarum cognitionem intellectivam perducens. Per 'lucidus' excluduntur a scientia fides et opinio. Appositum est et 'completus,' quia, licet unius rei cuius sunt conclusiones scibiles mille, tantum habeam unam, non tamen rem illam per scientiam novi, cuius improportionabiliter fere plura ignoro quam sciam. Per 'habitus' eximitur actus quo quis casu aliquid repente novit et eiusdem notitiam amittit repente. Additur 'intellectus' propter ymaginativam et alias potentias que serviunt intellective potentie in percipiendo, participantes cum brutis. 'Certam' fuit adiunctum quia, licet Deus michi revelet quid est anima et ego dubitem sic esse, neque habeo fidem quia non adhereo, neque opinionem quia Deus opinionem non revelat, neque scientiam quia per demonstrationem non certificor. Sequitur 'rerum creatarum'; subintellige 'unius' vel 'plurium' ad differentiam sapientie, que est prime cause sive divinarum rerum cognitio. Quod sequitur ultimo secludit scientiam ab aliis habitibus, qui ceteras anime potentias quocumque modo immutant. In eo quod scientia lucida est, in via raro convenit creaturis rarisque, quia, Cicerone in dyalogo ad Hortensem probante, "Omnis cognitio multis est obstructa difficultatibus. Est enim et in ipsis rebus obscuri-

---

102 *cf. ibid.* I^{a}q.87,a.2; I^{a}q.89,a.5; I^{a} II^{ae} q.50,a.1-4 123 Vinc. Bellov. *Hist.* 6.29

---

94 spetiem C species BL 98 Dei et scientia Dei et BL 100 *ex* tertiam C^{7} 104 a *om.* C *ss.* C^{2} 105 oppinio C 106 rei *om.* C *ss.* C^{2} 111 propter] per B 111 immaginativam C 115 oppinionem C 115 oppinionem C 119 cognitio rerum B 121 imitantur BL 123 Hortensem (! S) Hortensium B 123 probantem C

tas et in iudiciis nostris infirmitas." "Nemo etiam," Aristotele confitente, "alicuius rei create habet habitum scientie completum, Deo excepto. Minimam enim partem scibilium novimus et maximam ignoramus, cum intellectus noster se habeat ad manifestissima nature sicut oculus noctue ad radios solis," Methaphisice libro secundo. Habitus preterea, sicut nec aliquod accidens, est in Deo; sic quibusdam mathematicis demptis et primis actibus, sicut contra Stoycos disputatur, de rebus certitudinem non habemus in via, et tamen *omnia nuda et aperta sunt oculis Dei.* Igitur quoad essentiam scientie, non est una et eadem genere divina et humana. Non enim eas dico distingui per maius et minus, aut perfectum et imperfectum (sicut secernuntur, iuxta intellectum sancti Doctoris, theologia viatorum a theologia complexorum), sed essentialiter et infinite, cum divina scientia sit Deus, et humana quedam labilis qualitas, dum obtinetur in via.

Eque patet hoc idem, si de modo sciendi consideramus. Nam omnis nostra cognitio ortum habet a sensu, omnis nostra cognitio species trahit a rebus. Fere nulla nostra scientia dici potest intuitiva; omnis nostra cognitio intellectiva gradatim procedit ab universalioribus ad minus universalia, usque ad singularia. Omnis nostra cognitio ambulat ad minus nota a magis notis; omnis nostra cognitio silogistica est et discursiva. Per hec autem non solum est distinctum scire viatorum a scire divino sed etiam ut plurimum ab angelico. Angelus enim species rerum habet insertas, sensibus corporalibus non utens, equaliter omnia creata sine discursu cognoscens. Deus vero neque species a rebus abstrahit neque abstractive neque successive sed intuitive et unico actu se et alia, quia omnia sunt in eo infinite, comprehendit.

---

125 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Met* ii lect. 1   131 nec . . . Deo] *cf.* Thom. Aq. Iªq.3,a.6   134 Hebr. iv.13   138 *cf.* Thom. Aq. Iªq.1,a.2   140 sit Deus] *cf. cap. 24.26sq.*   143 *cf.* Thom. Aq. Iªq.84,a.6; q.85,a.1   145 *cf. ibid.* q.85,a.3   151 *cf. ibid.* q.55,a.2

---

125 Aristotile L   133 sed *ante* et *del.* C   137 secernuntur . . . theologia (! S)   142 *ex* mondo C^7 144 speties C   144 a *ex* ad C^2 151 speties C   152 discursuros noscens B   153 speties C

Effectus etiam scientie divine sunt multum a nostris distincti. Nam scientia Dei est causa rerum voluntati coniuncta; scientia nostra a rebus procedit nec hoc pro libito voluntatis; scientia Dei est necessario certa; scientia nostra non solum est contingens sed etiam fere opinativa, quasi de contingentibus esset. Unde, ut dictum est supra, philosophia humana potius est opinativa sive opiniones generat quam scientia proprie dicta. Dimitto quod nostra scientia inflat, divina edificat; nostra occidit, illa vivificat. Scientia namque Ade, de qua dictum est, *Eritis sicut dii, scientes bonum et malum,* humano generi genuit mortem, ut non presumat homo velle equiperari Deo. Sic ergo tertie rationis ad oppositum antecedens potest deponi, si universaliter capitur; aliter consequentia nulla, cum ab indefinita ad universale sit vanus processus. Voluit enim hostis antiquus esse quod Deus, et de celo fuit expulsus. Similiter consequentia vacillat, cum non possimus in via ex puris naturalibus in modo sciendi Deum imitari; quin ut dictum est supra, mundani sapientes, quo per naturale studium se putarunt Deo magis propinquos, eo se magis elongatos invenerunt in regione dissimilitudinis.

---

157 *cf. ibid.* q.14,a.8 162 *cf. ibid.* q.79,a.6 164 *cf. cap. 13.54* 165 Genes. iii.5 173 *cf. cap. 21.105*

---

160 oppinativa C 162 oppinativa C 162 oppiniones C 167 equiperari] ip *in ras.* C 173 ymitari C 173 quin ymo L 176 *ex* religione C[2]; *cf. cap. 21.105*

[Cap. 25]

Requirit post formam materia, ut circa illud argumentum aliquid disseramus. Tria dicenda videntur: primum quod perfecta Dei imitatio sit per dilectionem; secundum quod vera dilectio oritur ex cognitione; tertium quod ordinata cognitio procedit ab obedientia et observatione; ex quibus sequitur quartum, scilicet quod humana peritia in divinis litteris principaliter debet fundari.

Ipse enim Dominus, cum dixisset, *Estote perfecti, sicut et Pater vester celestis perfectus est,* ne crederet mundanus physicus se imitatorem divinum, mox subiunxit dicens; *Qui solem suum facit oriri super bonos et malos, et pluit super iustos et iniustos,* exempla caritatis et benivolentiam largitatis in amicos et hostes largiter ostendens subiunxit, qui de caritate inimicorum ardentem sermonem texebat. Hinc alius Evangelista eandem sententiam sub aliis verbis recitavit dicens: *Estote ergo misericordes, sicut et Pater vester misericors est.* Utrumque enim Dominus dixit, scilicet textum et glosam; et quod tacuit Matheus ut scriberet Lucas, noluit Spiritus Sanctus, utriusque calami moderator, Lucam tacere. Ubi vero per eundem Lucam docet quemlibet discipulum esse perfectum, si sit sicut magister eius, de correptione fraterna, que est caritatis carissima proles, sermonem habebat. Iterum quando imitator Dei, supremus Apostolus, ad sui imitationem minorem turbam vocavit, ne errarent circa illam sequelam, mox subiunxit: *Ambulate in dilectione, sicut filii carissimi,* vel: *Ambulate in dilectione, sicut Christus dilexit nos.* Hinc est quod, volens perfectionis insinuare summam, iterum scripsit: *Super hec autem*

8 Matth. v.48   10 Matth. v.45   16 Luc. vi.36   21 *cf.* Luc. vi.40
25 Ephes. v.2   28 Colos. iii.14

3 ymitatio C   5 ab] ex B   10 phisicus BL   10 sed imitator divinus B   10 *ex* subiuncxit C^2 12 benevolentie BL   13 ostendens] -dens *in ras.* C^2 13 *ex* subiuncxit C^2 15 aliud BCL alius C^2 17 testum C   20 eumdem C   21 *ex* corremptione faterna C^2 23 habeat BL   23 Dei *om.* C   23 suppremus C   25 erraret B   25 *ex* subiuncxit C^2 26 karissimi C

omnia caritatem habete, quod est vinculum perfectionis. Que verba nobilis Doctor sanctus Ordinis Predicatorum, iubar excelsus, in copiosum libellum extendit ipsumque De Perfectione Vite Spiritualis censuit nuncupandum. Hac ergo conclusione tamquam nota premissa, sequitur manifeste quod ad hoc, ut quis Deum omnipotentem debeat imitari, requiritur studium scientie caritatis, ipso Domino suis sequacibus aperte dicente: *In hoc cognoscent omnes quod mei estis discipuli, si dilectionem habueritis ad invicem.* Propter quod diffinivit venerabilis Augustinus sola caritate distingui filios regni a filiis perditionis eterne. Est enim hec precelsa mater, genitrix, nutrixque filiorum Dei, simplicium Christianorum grammatica litteralis et scientiarum omnium pretiosissimum elementum, oratorum vox suavis et eloquentia quam decora! Hec est pro fide Christi pugnantium vera dyaletica miris coronata triumphis, et confitentium Deo arismetica, beneficiorum omnipotentis Dei propriorumque facinorum examinatrix singularis. Caritas est se reformantium ad Dei ymaginem geometria solers et speciosa, necnon clericorum et cunctorum laudantium Deum musica letabunda. Ista est astrologia contemplantium centum oculis radiata atque confessorum ethica, virtutum omnium late moribus decorata. Ecce sanctarum virginum naturam superantium magia gloriosa, politicaque iuste regentium clerum et seculum pariter universum. In hac caritate consistit omnis phisica doctorum et martirum, vim inferentium celis, cum angelorum et omnium beatorum divina methaphisica, in summum bonum incessanter intenta. "Est enim caritas," ut Augustini verbis innitar, "actio rectitudinis oculos semper habens ad Deum, glutinum animarum, so-

---

31 *cf.* Thom. Aq. *Opusc.* 18, ed. Rom. t.17 (*Opusc.* 29, ed. Bibliop. 1927) 36 Ioann. xiii.35 38 *cf.* Aug. *In Ioann.* 65.3 (PL 35.1809); Thom. Aq. *Dilec. Dei et Prox.* c.27 (Opusc. 54, ed. Bibliop. v. 27, p. 351) 56 *cf.* Aug. *En. in Ps.* 62.17 (PL 36.758)

---

29 karitatem C 31 excelsum B 35 karitatis C 39 *ex* perdictionis C[2] 42 oratorium L 43 Christi fide BL 45 arismetrica L 45 Dei *om.* C 46 karitas C 48 spetiosa C 52 *crux in mg.* C 57 *ex* imitar C[2] initar BL 58 *ex* guctinum C[2] (*crux in mg.*) grictinum BL 58 sotietas C

cietas fidelium, optio non frigida, actio non fracta, non fugax, non audax, non preceps."

Nemo autem huius eminentie palmam dabit alicui studio gentilium litterarum, sed sola sacra scriptura parit in mente hanc omnium virtutum radicem et matrem, clamante Domini Psalte: *Ignitum eloquium tuum vehementer, et servus tuus dilexit illud.* Predixerat enim sanctus Moyses igneam legem futuram in dextera eius, que Christus est, et ignem venit mittere in terram, volens eum vehementer accendi. Hic ignis, hec caritas, est totius sacre scripture materia pariter et subiectum, ubique latentibus vel patentibus caritatis divine preceptis. Propter hoc talis imitatio, que fit per caritatem perfectam, fieri non potest, si per studium habet generari, nisi per doctrinam litterarum sanctarum.

Nam tria ex lectionibus solent in mentibus discipulorum oriri: primum est unitas spirituum docentis et docti; secundum disciplinati ad disciplinantem dilectio; tertium est voluptuosa vagatio mentis super materia in litteris subiecta. Quidquid enim potest anima coniuncta de se alteri anime communicare est verbum intellectus per vocale aut scriptum verbum expressum. Gaudium nempe mentis per iubilum sermonem proprius exprimitur quam quocumque signo alio aut corporis gestu. Amor vero primo eloquium petit, eloquio postulato. Clara enim et recta animantia signa sunt voces, existentes signa eorum que sunt in anima passionum; cetera vero, ut sunt intuitus, saltatio, contrectatio, amplexus, muneratio, et huiusmodi, hec secuntur, ut milites regem. Namque verbum, quod ab intellectu emanat voce vestitum ad aures audientis pertingens exutum, ibi ad intellectum nudum ascendit et mirabili opere illos duos coniungit. Regula est enim et in geometria principium: quecumque uni et

---

64 Ps. cxviii.140 65 *cf.* Deuter. xxiii.2 66 *cf.* Luc. xii.49

---

59 operatio B 62 *ex* mentem C[7] 69 vel patentibus *om.* B 71 non *ante* habet *del.* L 72 sanctarum scripturarum *ante* litterarum *del.* C[2] 72 sanctarum *om.* C *in mg.* C[2] 75 *ex* disciplinanti C[2] 76 lectis C licteris C[1] litteris C[2] lectis libris BL 77 coniunta C 80 proprius (! S) 80 alio] aliquo B 81 *ex* primum C[2] 82 postulante BL

eidem sunt eadem, inter se sunt eadem. Tales spiritus, ut essent perfecti sicut magister eorum, acceperunt sexaginta seniores in deserto, ut digne sederent super cathedras Moysi. Talemque spiritum cum Spiritu Sancto postulabat Helyseus a suo magistro sibi concedi. "Alexander quoque," ut supra relatum est autore Ieronimo, "carere non potuit vitiis Leonide pedagogi sui, que nova testa bibit." Vult propter hoc in Moralibus Gregorius eiusdem spiritus de necessitate fore participes qui eiusdem doctrine sunt consortes. Certe igitur, ne Christiani de spiritu Socratis, Platonis, Aristotelis, Homeri, Tullii, Virgilii, Ovidii, Terrentii, et huiusmodi hauriant, hoste spiritus Dei, sed repleantur Spiritu Sancto, quia *qui adheret Deo unus spiritus est,* persuadebo populis universis ut, libris gentilium laceratis aut victimatis, ipsos sacros codices legant cum possunt, in quibus loquitur Deus, qui est in secula benedictus.

Amorem insuper sui et reverentiam quandam quisque magister discipulis cum litteris tradit. Unde fit, certo experimento clamante, quod, quamvis ipse doctor minis, terroribus, verbere, contumeliis, et mille viis superbam discipulorum naturam subiugare conetur etiam renitentem, ipsa dilectio captata cum litteris perseveret in evum. Ad hanc conclusionem tot exempla concurrunt, ut anceps que illorum proponam cuncta abire permittam. Si ergo divinus amor in mentibus hominum est generandus, fovendus, et roborandus, qui tanto decrescit quanto illi additur peregrine mixture, dicente Augustino, "Minus te amat qui tecum aliquid amat," precise Christianis offeram codices illos in quibus loquitur Deus, docet Deus, et sui ipsius caritatem Deus inspirat, nutrit, et conservat. Si quis autem veritatem im-

91 *cf.* Exod. xviii.13-26 93 *cf.* iv Reg. ii.9 94 Hier. *Ep.* 107.4 (PL 22.872); Glos. ad Prov. xxii.6 (PL 113.1105); Thom. Aq. *Erud. Princip.* v.9; *cf. cap. 19.83* 96 nova teste] *cf. cap. 20.45* 97 *cf.* Ioann. Diac. *Vita Greg. Mag.* 3.33 (PL 75.148); *cap. 17.128* 102 i Cor. vi.17 116 Aug. *Conf.* 10.29 (PL 32.796)

93 Eliseus B Heliseus L 94 a *om.* C 96 bibit et cetera B 97 hoc *om.* C *ss.* C² 99 Aristotilis CL Aristotelis BC² 101 hauriant] audiant B 101,103 *cruces in mg.* C 103 libros B 111 captata est B 115 tante L 119 veritati B

pugnans dixerit pari ratione Catholicos doctores non esse legendos, ne forte haustus amor ad eos minuat divinum, ipse videat totum conatum orthodoxorum scriptorum esse humanas mentes, a creaturis revulsas, Deo copulare glutino tenacissime caritatis. Ast philosophorum scole pugnant suas opiniones defendere, gentes attrahere, semet ipsos mundo celebres reddere, et alios depravare, etiam si de contemptu mundi fugacis, glorie fuga, et humilitate sequenda faleratos sermones componant. Unusquisque enim glorie divine est raptor, supplicio dignus, si ab homine quovis modo gloriam querit vel homini debitum Deo tradit honorem. Quanti amant attolluntque vocibus Tullium, in fonte turbulento eius nutriti! Et de similibus similis ratio patet.

Nemo dubitat studii tertium effectum, quem vocavi quandam voluptuosam vagationem super materia, que est in libris principale subiectum. Hec enim in se totum hominem rapit et cultum exigit, qui nulli a Deo debetur. Quis insanus credit homines Socrati, Platoni, Aristotelive sacrandos aut quasi sacrificium sistendos? Propter hanc enim solitudo queritur, negliguntur divitie, cura quoque sui ipsius oblita relinquitur, sicut expresse scribit Lucius Apulegius in libro De Magia. Et ergo et illos libros putaverim presertim, ymmo solos, legendos qui de vero Deo rite locuntur. Et licet fortassis aliquibus appareat multos ethnicorum scriptores loqui de Deo aut mentem ad Deum colendum exponere, ipse, ne fidei alme videar negator existere, cum Paulo fateor eos Deum non cognovisse nisi quadam universali cognitione confusa, et quem cognoverunt non sicut Deum glorie honorasse. Ipse enim Apostolus illorum traditionem inanem philosophiam vocavit.

140 *cf.* Apul. *Apol.*, 4   146 *cf.* Rom. i.21   148 *cf.* Colos. ii.8

123 gluctino C 125 oppiniones C 125 atrahere C 128 *pro* phaleratos 129 si] qui BL 130 Deo debitum B 134 vagationem] negationem BL 138 sacrificio BL 140 *crux in mg.* C 142 loquuntur BL

[Cap. 26]

Extimabatur dicendum secundo quod ipsa dilectio, qua sola Deum possumus imitari, est cognitionis sacratissima proles. Est siquidem ceca de se humana voluntas et tamquam pedagogo suo, marito intellectu, directa. Hic vero maritus est sola potentia, non valens aliquid generare, nisi per aliquid ab extrinseco deportatum reducatur ad actum. Licet autem hoc satis Aristoteles in tertio De Anima effecerit notum, tamen idem sub congruenti exemplo declarabo. Sic enim se habet humane anime intellectus ad intuitiva spiritualia, sicut se habet oculus corporalis ad visibilia materialia. Nullus repudiat similitudinem istam. Sed pone solam visivam potentiam omni valetudine vigentem, numquid aliquid videt? Numquid aliquid exit in actum? Certe non; nam nisi fulgor aliquis ab extra fuerit per aliquod lucidum corpus emissus, erit profecto nostra visiva potentia tenebrosa. Esto enim, autore Plinio, Tiberius mundi monarcha noctu etiam in tenebris videret, sed ad breve et cum primum e sompno eius oculi patuissent, qui deinde rursum ebescebant. Credo tamen quod sine adventata luce videre non poterat. Id autem accidebat eidem aut propter reliquias lucis inter clausas obstrectissime palpebras reservatas, sicut experitur qui repente obstruit oculos in medio lucis existens, aut hoc sibi videbatur, sed non erat, propter actum fortissime fantasie nondum sopite mox somno repulso, quod ego quoque fateor in me sensisse pluries, quanquam raro. Sed posito adhuc quod aqueus humor (qui lux oculorum et proprius nuncupatur pupilla) aliquid naturalis habeat lucis admixtum sicut ipsa elementalis aqua annexo

---

5 *cf. cap. 26.34* 16 *cf.* Plin. *N.H.* xi.54; Vinc. Bellov. *Hist.* vii.2

---

2 possimus BL 2 ymitari C 7 satis *om.* B 7 Aristotiles L 7 in *om.* C *add.* C² 8 declaro C 9 intuita BL 10 invisibilia B 13 viget BL 15 erit . . . tenebrosa *om.* C *in mg.* C² 16 Tyberius C 16 monarcha mundi *sed sig. ord. corr.* C 18 sonno C 18 pacuisset BL 19 hebescebant B 19,21 *cruces in mg.* C 21 clusas B 21 obstrictissime B 21 observatas B 24 sonno C 25 quoque *om.* C 27 proprius (! S)

fulgore lucis non caret, et ob id cum musione aliquis intueatur in tenebris,—certum est quod, si non assint medium per quod radii visuales discurrant spatium, per quod species rei visibilis deferatur obiectum et species eius ad quod potentia terminetur, nunquam visionis dabitur actus. Simili modo reor de intellectu dicendum, scilicet quod est pura potentia, que a Philosopho dicitur intellectus passibilis, qui ad hoc, ut fiat intellectus agens, oportet ut ab exterioribus adiuvetur. Ab extra etenim lucem accipit, homine aliquando tradente, spiritu, vel Deo. Obiectum ex se non possidet quodquam nec speciem eius.

Huic dicuntur quedam organa corporalia, scilicet sensus quinque noti, sensus communis, ymaginativa seu fantastica, et memoria deservire, ut vere sit dictum quod, qui uno sensu caret, careat et scientia obiecti sensus illius. Unde est illud phisicum: cecus non silogizabit de coloribus. Si digressionem feci, revertar unde recessi. Voluntas sterilis est, nisi intellectui, viro suo, copuletur. Hic vir infantulus est neque gignere potest, nisi creverit altus ab extra et tales filios sive amores concipiet in uxore quales sinet cibus acceptus. Si pastus est vento, ventum concipiet. De quadam enim mala mixtura reperio ad propositum scriptum: *Ecce parturit iniustitiam, concepit dolorem, et peperit iniquitatem.* Exteriora enim parturiunt in intellectu; ille concipit in voluntate, et hec in opere ultimo editum parit conceptum. Quia ergo, sicut prefertur, amor divinus ex studio conciliandus est, solis lectionibus illis est vacandum que illum valent efficere, alere, et perducere ad perfectum. Novimus enim, Augustino tradente, quod "invisa diligere possumus, incognita ne-

---

34 *cf.* Thom. Aq. I^{a}q.79,a.1-2; ii *Cont. Gent.* 60; *Comm. in Arist. de Anim.* iii lect. 9,10   50 Ps. vii.15   57 *apud* Thom. Aq. *Dilec. Dei et Prox.* (Opusc. 54, ed. Bibliop.) c.2,7,9; *cf.* Aug. *De Spiritu et Litt.* 36 (64) (PL 44.243)

---

29 musione BCL (*pro 'fele', quae mures capit, Anglice 'mouser'*) *in* in visione *corr.* C^2 30 adsit B   31 per] in B   31,32 speties C   35 *in* possibilis *corr.* C^2 35 qui . . . oportet (! S)   36 ut^1] quod B   37 etenim *ex* enim C^1 37 aliquando] aliquo BL   39 spetiem C   42 caret sensu *sed ord. corr.* C   44 si] sed BL   52 ille] *sc.* intellectus   53 hec] *sc.* voluntas   56 *ex* effectum C^1

quaquam." Abeant igitur gentilium suspecta commenta, que nescio quem Demogorgonem, quem Saturnum, quem Celium, quem Iovem, quam Cybelem, quam Iunonem preferunt ceteris, et vera divinitate rapta super sidera locant; et nobis non sit aliud scire quam cum Paulo Christum et hunc crucifixum.

Iam concluditur tertium, scilicet quod recta cognitio ex obedientia et divinorum preceptorum procedit. Hanc insinuat Spiritus Sanctus, cuius auctoritas est omnium rationum ratio summa. Ait enim per Tympanistram suum: *Preceptum Domini lucidum, illuminans oculos.* Hoc idem ipse Psalmista dicebat expertus: *Quomodo dilexi legem tuam, Domine! Tota die meditatio mea est. Super inimicos meos prudentem me fecisti mandato tuo, quia in eternum michi est. Super omnes docentes me intellexi, quia testimonia tua meditatio mea est. Super senes intellexi, quia mandata tua quesivi.* Promulgatum est id ipsum in novo testamento a prima Veritate dicente: *Si quis voluerit facere voluntatem Patris mei, sciet de doctrina mea utrum ex Deo sit an ego a me ipso loquar.* "Pyctagoricorum enim disciplina fuit," Ieronimo recitante Super Ecclesiasten, "tacere per quinquennium et postea eruditos loqui." Voluit autem illud quinquennale silentium obediendi insinuare virtutem.

Nunc itaque manifestum puto quomodo sit ad perfectionem, de qua in argumento agitur gradiendum. Nam primo obedire oportet divinis preceptis; hiis imbuendi sunt parvuli, hec sit ianua rudibus primam querentibus artem. Secundo illa doctrina legatur quam docuit Deus et divinam notitiam tradit. Sic obtinetur caritas, que facit virum perfectum. Tunc licebit legere philosophos, poetas, et magos,

62 *cf.* i Cor. ii.2 66 Ps. xviii.9 69 Ps. cxviii.97-101 75 Ioann. vii.17 77 Hier. *In Eccle.* ii.7 (PL 23.1037); Thom. Aq. *Erud. Princip.* v.9; *cf.* Sen. *Ep.* 52.10 87 *cf.* Novati, *Epist. di C. S.*, IV p. 212.20: 'Consentis enim quod instructis et firmatis in fide neganda non sit lectio secularium litterarum; nev unquam michi de hoc cum fratre Iohanne de Angelis controversia fuit.'

59 Demomogorgonem L 60 Celium] celum B 60 Cibelem L 61 rapta *ex* facta C[1] 61 sydera C 64 *crux in mg.* C 67 tympanistram (! S) 77 Pithagoreorum B Picthagoricorum L 85 legatur] loquatur BL 86 karitas C

quando dicere licebit: *Quis nos separabit a caritate Christi. Certus sum enim quod nec mors neque vita neque aliqua creatura nos separabit a caritate Christi.* Nam qui est in caritate est absolutus a lege.

Et si omnino quis contendens dictis resistat velitque in limine primo natos tradere alendos sophie, ut vigilantes primo mane ad sapientie postes sub Salomonis consilio eam inveniant et Dominum in infinitum sapientem sequantur, contentionibus cedo et dico quod, si per sapientiam putant Dominum imitandum, studeant sicut Dominus, studeant sicut vult Dominus, studeant sicut studendum esse hominibus Dominus docuit factus homo. Hec tria discordes ad concordiam ducant. Deus enim non per creaturas se sed et creaturas in se ipso cognoscit; itaque non prioritate temporis sed originis prius se quam alia noscit. Sic incipiat unusquisque primo Deum nosse pro captu sue mentis, et demum eum utcumque cognitum in ipsius facturis requirat. Quam vanus et excors est qui, aurum ignorans, exviscerat yma telluris ut inveniat ipsum! Forte enim ante oculos sedet, manibus tractat, et cum reliqua proicit humo, quia nullam notitiam habet eius que querit. Scio utique et confiteor plane Deum esse in qualibet creatura, in unaquaque veritate latere, sive ut rectius loquar, omnem visibilem creaturam divinum vestigium esse. Sed cum hoc me ignorare non credo quod per vestigium in nullam venitur notitiam relinquentis, cuius primo est proprietas totaliter ignorata. Da hominem qui nunquam vidit neque aliquid audivit de igne, et fumum intueatur a remotis, et pete ab illo quid sit ignis secundum substantiam, qualitatem intrinsecam et extrinsecam. Et cum forsitan responderit esse quoddam flabellum aut folleris actum vel ventum, quia hiis agitatos aliquando in similitudinem fumi pulveres vidit in celum

---

88 Rom. viii.35 100 *cf.* Thom. Aq. Iªq.14,a.2sq.

---

93 lumine BL 94 eam] esse B 98 *ex* studendam C^1 100 non *om.* C *in mg.* C^1 103 *incip. m. secunda et iterat* pro . . . mentis B 104 demum] dominum B 106 ipsum inveniat BL 108 que (! S) quod B 117 conforsitan B 117 quiddam B 118 *ex* flavellum C^1 118 folleris *pro* follis; (! S) 119 similitudine C

erectos, amplius non habet quid dicat, nisi quia aliquid est agendi potentia grande. Ostende alteri, qui pedes non vidit humanos, in pulvere alicuius hominis vestigium derelictum, et pete ab eo cuius sit. Certe mutus erit, postquam dixerit, "alicuius est." Verumtamen pone quod novit pedes humanos, et dicat hominem ibi fuisse. Quere ulterius ab ipso, "Fuit masculus an femina, longus vel brevis, sapiens aut stultus, decrepitus aut iuvenili etate robustus, sanus sive languidus, nudus vel tectus?" et cetera, et erit silentium responsio sua. Ast si prescivisset hominem sapientem sibi notum et carum inde debere transire, quem forte desiderabat videre, viso vestigio, post ipsum dirigit calles, recordatus de viri venerabilis forma, habitu, simul et gratia. Isto modo dico de Deo in creaturis sive scientiis requisito quod, si querens eum primo novit sicut fides Catholica, que sola de Deo impermixta vera ministrat, Deum in rebus creatis venetur, ipsum reperiet; sed si ignarus per creaturas discurrit aut sciolus in creaturis propter proprium commodum moratur et delectatur, nec aurum reperiet neque letabitur de reperto. Nunquam Turcus vel Tartarus vel Saracenus, legens Senecam, Tullium, vel Aristotelem, est propter lectionem illam ad fidem verissimam accessurus. Sed si quis iam didicerit mundum propter celum linquendum, Deum cunctis precordiis diligendum, ipsius gloriam proprie utilitati premittendam, propter nostram salutem Deum incarnatum, cum reliquis veritatibus necessariis ad salutem, et venerit ad secularium litterarum lectionem, poterit iocunde aliquid ibi de Deo videre et visum ad divinam laudem conservare.

Da tales studentes, et nolo de cetero in philosophos exclamare. Sub tali ordine lego primam philosophiam a Deo hu-

---

121 ostendo BCL *corr.* C^2 122-124 in . . . humanos *om.* BL 123 *ex* peto C^2 127 aut] seu BL 129 sua *om.* B 131 dirigit (! S) 134 noverit BL 135 impermista C 136 *crux in mg.* C 136 venatur B veneretur C 136 discurrat BL 139 vel *post* Turcus *om.* C 139 Sarracenus L 140 Aristotilem BL 140 propter] per B 144 propter] per B 144 salutem *om.* B misericordiam *in mg.* B^2 146 ad secularium *exp. sed punc. eras.* C 146 litterarum] scripturarum BL litterarum scripturarum C *sed* scripturarum *del.* C$^?$ 147 ibi *om.* C 150 phylosophiam BL

mano generi datam. In principio enim Geneseos, ubi sunt profundissima misteria, inenarrabilia et innumerabilia sacramenta, notatur homo primo ad Dei ymaginem factus, in quo signatur divinum desiderium mentibus nostris insertum. Secundo mandatur creatis ut subiciant terram, et omnia subiciuntur sub pedibus eorum, et tangitur mundi contemptus. Tertio quatuor rerum contemplationes in quatuor paradisi fluminibus edocentur, eadem scriptura in Ecclesiastico teste. Per quod insinuatur aperte quod primo est intellectus inlustrandus quomodo debeat per creaturas in Creatorem ascendere, quam ipsas creaturas in facultatem suam assumat. Quarto sciendi retunditur inordinata cupido, cum lignum scientie boni et mali legimus interdictum. Quinto, ne per multa veneranda discurram, ipsa naturalis philosophia videtur concessa cum omnibus animalibus. Non mulier sed vir nomina secundum proprietatem eorum imponit. Nos autem Christiani nomine solo, in quibus et fines et feces seculorum devenerunt, defendimus bonum esse a mammis nutricum infantes avulsos tradere nutriendos interne Terrentio, Ovidio, Virgilio, et ydolis gentium, natos ut olim per ignem lustrantes. Nescio an preferam quondam regem Egypti infestum Hebreis, cunctos eorum virilis sexus mox ortos necandos iubentem, hiis omnibus tales nutrices Christianulis conducentibus. Nam illius precepto nullus occisorum eternam mortem gustabat, et horum procaci suasu ad pellicem dampnatricem demonibus victimandi sponte ire catervatim laborant.

Secundo quicumque studendo Deum sequi contendunt, studeant sicut ipse studendum monstravit. Ipse docet philosophiam, poesiam, ethicam, et theologiam. Primum est in Genesi, secundum est in Exodo, tertium in Proverbiis, et quartum est in Prophetis, et omnia simul sunt ubique

---

151 sq. *cf.* Genes. i.26-28 157 *cf.* Eccli. xxiv.40 162 *cf.* Genes. ii.17 166 *cf.* *ibid.* ii.20 172 *cf.* Exod. i.16

---

152 misteria *om.* B 153 *ex* factum C^2 158 eodocenter BL 160 illustrandus BL 168 et mammis L de manibus *ex corr.* B^2 172 Egipti BL 178 *ex* contempnunt C^1 179 studendo C 180 thologiam C 182 est *om.* BL 182 simul *post* ubique *hab.* BL

mixta in tota scriptura. Philosophiam namque docuit Deus ante diluvium, ad que tempora libri gentilium non pertingunt. Poesiam docuit tempore Noe, fere duobus milibus annis antequam fabule inciperent ethnicorum sub Aioth, Ysidoro tradente; Salomon vero totus moralis Pycthagoram antecessit et Socratem annis fere sexcentis. Sed veri theologi, ut Habraam, Iob, et Moyses, precesserunt per secula multa Orpheum et Linum, ymmo ipsum Platonem, gentium theologos primos.

Sed dimittamus hec universa, que exigunt longum tractatum, videamusque ordinem philosophandi, quem docuit ipse Sapientia, Deus: *In principio creavit Deus celum et terram; terra autem erat inanis et vacua, et tenebre erant super faciem abyssi, ac spiritus Domini ferebatur super aquas.* Ista sunt exordia fructuosa et prima principia philosophandi, que si quis non habuerit, faciliter prolabitur in errores. Primum est nosse fideliter Christum, qui ipso teste est principium qui loquitur nobis, in quo Deus Pater tamquam in speculo exemplari simul cuncta creavit. Secundum est creatio, ut, cum veneris ad phisicam Aristotelis, tria prima principia, materiam, formam, et privationem nescio quam obiurgandam, et cetera tria que meminit Lucius Seneca in epistola, audacter refellas, ydeali pariter et agente adorata cum Spiritu Sancto. Tertium est cultus divinus et reverentia debita unius Dei solius, cum subditur Deus. Quartum est quod scias meliora deterioribus premittere et propter spiritum celicum scire et velle subdere carnem.

184-186 *cf.* Isid. *Ety.* v.39.10 (PL 82.225); *Chron.* (PL 83.1027) 188 *cf. cap. 16.38* 194 Genes. i.1-3 199 *cf.* Matth. x.20; Ioann. viii.25 202 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Phys.* i lect.12 203-205 *cf.* Sen. *Ep.* 65.4-11

---

184 quod tempus B 186 Ayoth BL *pro* Aod *vel* Aoath 187 totus] tantus B 187 Picthagoram BL 188 ferme BL 188 *ex* thologi C^2 189 ut *om.* BL 189 Abraam BL 193 videamus B 194 ipse] *cf. cap. 26.340* 195 erat autem B 201 speculo exemplari (! S) 202 Aristotilis BCL *corr.* C^2 205 ydeali etc.] *i.e.* Patre pariter et Filio adorato cum 205 pariter *post* agente *hab.* C; *cf. capp. 16.153; 25.53* 205 *crux in mg.* C 206 tertius BL tertium CL^1 208 *ex* deteriora C^1 208 scias . . . scire (! S) 209 propter] per B 209 et velle] vel B

Quintum est terre et omnium mundanorum contemptus, quia terra est inanis et infructuosa, vacua omni vera satietate et virtute. Ideo non est propter aliquod bonum terrenum studendum sed tantum propter divinum. Sextum est humilitas sive cognitio sui, quia nullum lumen veritatis possumus a nobis habere, quoniam tenebre sunt super faciem abyssi, id est intellectus, qui est infinite capacitatis sinchathegorematice. Septimum est recursus ad Spiritum Sanctum pro veritatis luce decora, a quo veritas omnis emanat. Videor fortassis moraliter loqui sed, quia *littera occidit, spiritus autem vivificat,* reor principaliter hoc esse signatum sub illo vero velamine notabili et luminoso. Tales si traduntur studentes ad philosophandum, proficient opipare. Sed ubi levia levibus et vana vanis nullo pondere prime veritatis connexa traduntur a vanis, necesse est ut utraque terminentur in ventum. Hoc docuit Deus, cum talis factus est homo qualem voluit hominem quemlibet fieri. Verbum siquidem idem et Sapientia est incarnatum, ut formam traderet sapiendi, qui dicit: *Unus est magister vester, Christus.* Hic sacras litteras exponebat et, cum sciret quid veritatis esset in doctrina gentilium, non eos nominabat sed terribiliter increpabat utentes eorum iudiciis, occultis misteriis ignoratis. Ait enim secundum Matheum: *Facto vespere dicitis*: *"Serenum erit, rubicundum est enim celum;" et mane*: *"Hodie tempestas, rutilat enim triste celum." Faciem ergo celi diiudicare nostis, signa autem temporum non potestis scire.* Et iterum secundum Lucam: *Cum videritis nubem orientem ab occasu, statim dicitis, "Nimbus venit," et ita fit; et cum austrum flantem, dicitis quia estus erit, et fit. Ypocrite, faciem celi et terre nostis probare, hoc autem tempus quomodo non probatis?* Item mandavit ista Sapientia incarnata adhuc

---

219 ii Cor. iii.6 228 Matth. xxiii.10 232 *ibid.* xvi.2-4 236 Luc. xii.54-56

---

210 *ex* quinctum C[2] 212 propter] per B 213 propter] per B 216 sincathegromnatice *ex corr.* B sincathegreumatice L 219 *ex* mortaliter C[2] 219 loqui *om.* B 224 teminetur C 227 forma traderetur B 235 temporum] operum B 239 tempus] opus B

rudibus discipulis suis, ne irent in vias gentium, et cum Samaritanis ne communicarent, quos demum doctos et fide provectos idem Deus, Spiritus Sanctus, Samariam misit et universos gentiles, non contrarius sibi Deus sed insinuans quia omnia tempus habent et suis spatiis transeunt universa, atque nobis exemplum relinquens, ne quis audeat philosophos aut hereticos, quos significant gentes et Samarite, nisi prius fuerit in fide per Spiritum Sanctum optime solidatus. Si Terrentiano versiculo, Saulo iam in terra prostrato, Ihesus loquens est usus, sciebat illi gentilium edocto loquelis prodesse, si feriretur hiis telis quibus erat inflatus. Quidam enim cuspidis ictu narratur casu sanatus a pectoris apostemate gravi, non casu percussus; verum tutius est nece non premi quam spe salutis longe prospecta vulnere sauciari. Annon cum gentibus moratur et Samaritanis, qui die noctuque in ipsorum lectionibus deversatur?

Et tamen non solum contubernium interdixit sed inter eos etiam velocem discursum. Hoc autem tanta districtione iusserat observandum, ut non auderet Philippus denuntiare Magistro quosdam gentiles adesse, cum ipso Domino desiderantes habere sermonem, sed Andree secum patrocinium intercessit. Volens quoque Dominus idem Cananeam vexatam a demonio liberare, latere studuit et velociter per illos confines transire, nullum moram agens ibidem, qui nulla alia causa inter Cananeos accesserat, nisi ut gentilem divinum cultum doceret. Nonne in hoc opere videtur clamare usque ad terminos orbis terrarum: "Gentiles non legatis, nisi qui et quando aliquem illorum putatis vos posse a suis

241 *cf.* Matth. x.5 243 *cf. ibid.* xxviii.19 249 *cf. cap. 10.73*
259 *cf.* Ioann. xii.20sq. 262 *cf.* Marc. vii.24sq.

241 ne] ut non BL 241 Samaritis BL 246 *ex* exemplus L^1 247 aut] vel BL 247 Samarite B legere *in mg. add.* B^2 249 prorstrato L 249 Yhesus C 250 est *om.* B fuit *post* usus *add.* B^2 251 *ex* feritur C^1 251 his C 252 ictu] actu B 253 cutius B *in* cautius *corr.* B^2 253 est *om.* BCL *add.* C^2 253 non *alt. om.* B 254 *ex* primi C^2 254 vulnere *in* ab lumine *corr.* B^2 254 sautiari C 256 in ipsorum *om.* B 256 versatur C de- *ss.* C^1 258 cursum C dis- *ss.* C^2 259 ad servandum B 262 Chananeam BL 263 liberatam B 263 et *om.* C 264 nulla *om.* BL non *in mg.* B^2 265 gentiles BL 266 videtur *post* clamare *iteravit* C *del.* C^7

erroribus revocare"? Hodie vero qui sunt talium lectionibus dediti, nisi hii aut qui cupiunt honorari aut ditari desiderant vel iam curiosi effecti seu vacillantes in fide querunt qualiter possint suam infidentiam roborare et roboratam tueri? Et ideo non solum legendi non sunt sed edicto publico comburendi. Et hoc utinam fiat, aliquo pio viro in Ecclesia presidente!

269 sunt *om.* C *primo ante* qui *sed eras. et post* qui *ss.* C[2] 269 talibus *ex* talium B 274 comburandi B

[Cap. 27]

Ex dictis prelibatis quibusdam arbitror aliqualiter esse monstratum quod flagitat articulus quartus, videlicet quod ethnicorum doctrina communiter Christianis extat sacris litteris interdicta. Longitudinem vero sermonis cupiens evitare, illam veram distinctionem relinquo qua dicuntur aliqua prohibita in generali, sicut omnia otiosa; aliqua in particulari, ut *non mechaberis;* aliqua simplici sermone, ut *in viam gentium ne abieritis;* aut verbo mandatorio, ut *hec mando vobis;* aut consultorio, sicut *si vis perfectus esse, vade et vende omnia que habes;* aut per vitii alicuius detestationem, sicut *stulte, hac nocte rapient animam tuam;* aut comminatorie, sicut *nisi penitentiam egeritis, omnes peribitis.* Et dico hanc conclusionem probatam in veteri testamento, in novo, et a doctoribus sanctis, et hoc clare deduco.

Supposito igitur quod vetus testamentum, prout magistraliter Apostolus in multis epistolis docet, vera que narrat per figuras ad spiritualiora et subtiliora cuncta transmittit, non est ambiguum quin, precipue ubi mulieris aut aque utitur nominibus, velit ipsa series testamenti prioris qualitatem litterarum insinuare, ne fallatur quisquam in sermonis errore; alias in pluribus locis verificari non poterit. Et hoc est quod sine exceptione ad Corinthios scripsit Apostolus: *Omnia in figuram contingebant illis.* Sub hoc sensu confuso dici potest secure totiens litterarum secularium studium interdictum quotiens mulier aliqua reprehenditur vel prohibetur ducenda. Et ne in hoc universali sermone huius veritatis hostes deridendos deridentes relinquam, precise ad librum Proverbiorum eos remitto, si eum legere volunt, ut Catholicos decet. In huius enim libri fine mulier fortis describitur

---

7 Exod. xx.14   8 Matth. x.5   8 hec] Ioann. xv.17   9 Matth. xix.21   11 Luc. xii.20   12 Luc. xiii.5   23 i Cor. x.11   29 *cf.* Prov. xiii

---

2 quid B   2 quot B   3 estat C   12 omnes *om.* C   14-15 in . . . vetus *om.* B   15 *ex* testamento *corr. et* testamento *in mg. add.* B[2]   18 quando B   19 velut BL   21 locis *om.* B   22 acceptione C   26 in *om.* B

talibus ac tantis virtutibus sublimata, ut nemo non sit certus quod de vera sapientia, quam solus Deus inspirat, manifeste loquatur. Ymmo ut verius loquar, nullus intelliget prefatum librum reliquosque qui Sapientiales a pluribus nuncupantur, nisi scierit predictorum voluminum principale subiectum esse doctrinam, in quibus vera probatur, perniciosa dampnata. Quam clare, detecto velamine, id expressit in capitulo vigesimo secundo ille sapientissimus Parabolator dicens: *Fili mi, inclina aurem tuam et audi verba sapientum. Appone autem cor ad doctrinam meam, que pulcra erit tibi, cum servaveris eam in ventre tuo, et redundabit in labiis tuis, ut sit in Domino fiducia tua. Unde et ostendi eam tibi hodie; ecce descripsi eam tibi tripliciter in cogitationibus et scientia, ut ostenderem tibi firmitatem et eloquia veritatis respondere ex hiis illis qui miserunt te.* Etenim supra eam descripserat sub typo mulieris aliene et extranee, quoad auctores qui infideles fuere; mulieris meretricis, quoad materiam de quo illi libri loquuntur, quia agunt de sectis ydolorum, in quibus anime fornicari invitantur a Deo; mulieris clamorose, quoad formam processus; procedunt enim ut plurimum disputando, altercando, et se mutuo impugnando, quod fieri vix potest sine appetitu laudis. Quasi dixerit: "Tu me consulebas, cum petisti an tibi liceret litteris secularibus uti. Respondi tibi periculum imminere, si cum hostibus tuis solus morareris inermis. Quoad primum, vituperabile tibi maxime fore, si habitaveris sponte cum blasphemantibus Deum tuum, unum et verum, quem te incessanter laudare oportet. Quoad secundum, mortale vero adherere superbis iam Acharonte dampnatis, quorum est per faustum et iniquum tumorem sibimet aperire aditus animarum. Quoad tertium, sic per mortales cogitationes,

---

38 Prov. xxii.17-21

---

32 intelligat BL *corr.* (e *ss.*) L[1] 34 *ex* sciet C[2] scerit B 35 vera ... perniciosa] *sc.* doctrina 36 pernitiosa C 36 *ex* dectecto C 39 tuum *post* cor *exp.* C[?] 40 cum] con-B 42 *ex* decripsi C[2] 42 terpliciter B 47 qua *ex* quo *corr.* B[2] 47 *ex* locuntur C[2] 50 ut] aut B 50 mutuo se BL 51 apetitu laudis *sed sig. ord. mut.* C 56 sponte *ante* Deum *iterat* C 59 additus C

a quibus illa doctrina procedit, per scientiam virulentam quam tradunt, per finem letalem quem advehunt tibi monstravi quod ad doctrinam gentilium non accedas."

Sed per aliqua particularia monita eiusdem sapientis, ymmo Spiritus Sancti, celerius discurramus. Ait enim in capitulo secundo: *Si enim sapientiam invocaveris et inclinaveris cor tuum prudentie, si quesieris illam quasi pecuniam et sicut thesauros effoderis illam, tunc intelliges timorem Domini et scientiam Dei invenies, quia Dominus dat sapientiam et ex ore eius scientia et prudentia.* Et sequitur de opposita, quam non dat Dominus: *Ut eruaris a muliere aliena et ab extranea, que mollit sermones suos et relinquit ducem pubertatis sue et pacti Dei sui oblita est. Inclinata est ad mortem domus eius et ad inferos semite illius. Omnes qui ingrediuntur ad eam non revertentur nec apprehendent semitas vite.* Certum est quod non agit de muliere carnali, cum eque sit cavendum ab illa que non habuit virum, sicut ab illa que dudum accepit. Item in veteri lege non fuit tam arte prohibitus meretricis amplexus sicut in novo, cum Iudas, unus ex duodecim patriarchis, accesserit impune ad scortum, sicut narrat scriptura, non adiuncta culpa nec pena. Est igitur hec mulier hereticalis doctrina, sicut meminit glosa, que in materia cum mundana concordat.

Iterum consulit in capitulo quinto: *Fili mi, attende ad sapientiam meam et prudentie mee inclina aurem tuam, ut custodias cogitationes et disciplinam labia tua conservent, ne intenderis fallacie mulieris; favus enim distillans labia meretricis et nitidius oleo guttur eius; novissima autem eius amara quasi absinthium, et lingua eius acuta quasi gladius biceps. Pedes eius descendunt in mortem, et ad inferos gressus eius penetrant. Per semitam vite non ambulant; vagi sunt gressus eius et investigabiles.* Et post pauca: *Sit vena tua benedicta et letare cum muliere adolescentie tue,*

---

66 Prov. ii.3-6 71 Prov. ii.16-19 79 *cf.* Genes. xxxviii.14 sq. 82 *cf.* Glos. ad Prov. vi.20 (PL 113.1089) 84 Prov. v.1-6 92 Prov. v.18-20

---

62 adveunt C 77 habet BL *corr.* (ui *ss.*) L[1] 80 accerserit BL 82 hic BL 89 assinthium C

cerva karissima et gratissimus ynulus. Ubera eius inebrient te omni tempore et in amore eius delectare iugiter. Quare seduceris, fili mi, ab aliena et foveris in sinu alterius? Quam aperte insinuat se de carnali scorto non loqui, nisi quis dixerit non prohibere meretricem, que aut guttur nitidum non habet aut defert eum velatum. Numquid, quia ad amorem mulieris adolescentie sue eum inflammat, prohibet ad nuptias secundas transire, et non potius vocat illam sapientiam quam Dominus postulatam maritavit eidem, sicut tertius liber Regnorum cantat?

Lego idem in capitulo sexto, ubi dicitur: *Conserva, fili mi, precepta patris tui et ne dimittas legem matris tue. Liga ea in corde tuo iugiter et circumda gutturi tuo. Cum ambulaveris, gradiantur tecum, cum dormieris custodiant te, et evigilans loquere cum eis.* Et sequitur: *Ut custodiant te a muliere mala et a blanda lingua extranee. Non concupiscat pulcritudinem eius cor tuum, ne capiaris nutibus illius. Pretium enim scorti vix unius est panis; mulier autem viri pretiosam animam capit. Numquid potest homo ignem abscondere in sinu suo, ut vestimenta illius non ardeant, aut ambulare super prunas et non comburentur plante eius? Sic qui ingreditur ad mulierem proximi sui non erit mundus, cum tetigerit eam. Non grandis est culpe cum quis furatus fuerit; furatur enim ut esurientem impleat animam; deprensus quoque reddet septuplum, et omnem substantiam domus sue tradet et liberabit se. Qui autem adulter est propter cordis inopiam perdet animam suam.* Si quis defenderit apud Salomonem non esse meretricem fugiendam, nisi que exiguum pretium postulat pro mercede vel nichil,

---

100 *cf.* iii Reg. iii 104 Prov. vi.20-22 108 Prov. vi.24-32
121 *cf.* iii Reg. xi

---

94 karissima] gratissima BL 94 *pro* hinulus 100 amorem] morem B 100 *in* inflamat *corr.* C? 102 postulavit B 102 maritavit] manifestavit B 103 Regnorum liber BL 103 decantat BL 106 eam B 107 gradietur B 107 custodiet B custodient C 108 ut . . . lingua *om.* B 110 nuptibus B 113 suo et ut BL 113 illius] eius C 114 *ex* plancte C[2] 116 culpa *Prov.* 117 exurientem C 117 deprehensus BL 119 qui . . . suam *om.* B 119 *ex* adultere C 120 inopiam cordis *sed sig. ord. corr.* C 121 *ex* meritricem C[2]

tremendamque solum Cohzbi, filiam Sur, nobilissimi principis Madianitarum, et tute habendam Laydem, nobilissimam meretricem, et in furto mortale vitium non contineri,— poterit sustinere eum figurate non loqui. Sed animadvertens quod pretium mundane sapientie est vile, ut hircus tragicis et huiusmodi, et tamen animam rapit pretiosam et merces vere sapientie, que mater est omnium bonorum, est numen eternum, atque furari que vera dixerunt philosophi non esse culpe nisi cuiusdam presumptionis, cum periculosum sit illorum Syrenas audire, que presumptio expiatur, dum convincuntur infideles gladiis suorum doctorum confossi, cum veritate confitebitur plane ethnicorum et hereticorum doctrinam fidelibus denegari.

Eleganter insuper eandem vanam doctrinam describit, prosequens scortum prefatum in capitulo sequenti, et ait: *Considero vecordem iuvenem, qui transit per plateas, iuxta angulum prope viam domus illius graditur in obscuro, advesperascente die, in noctis tenebris et caligine. Et ecce mulier occurit illi ornatu meretricio preparata ad capiendas animas garrula et vaga, quietis impatiens, nec valens in domo consistere pedibus suis, nunc foris, nunc in plateis, nunc iuxta angulos insidians; apprehensumque deosculatur iuvenem, et procaci vultu blanditur dicens: "Victimas pro salute devovi, hodie reddidisti vota mea. Idcirco egressa sum in occursum tuum, desiderans te videre, et reperi. Intexui funibus lectum meum, stravi tapetibus pictis ex Egipto; aspersi cubile meum mirra et aloe et cynnamomo; veni, inebriemur uberibus et fruamur cupitis amplexibus, donec illucescat dies. Non est enim vir in domo sua, abiit via longissima, sacculum pecunie secum tulit; in die plene lune reversurus est domum suam." Inretivit eum multis ser-*

---

123 *de Cozbi cf.* Numer. xxv.15 124 *cf. cap. 27.208* 138 Prov. vii.7-23

---

123 *ex* cohebi C^2 (*crux in mg.*) Cohzbe BL 124 tute] totam C 124 Laydem] *Lais meretrix natione Sicula erat, domicilio Corinthia, quae se procis immenso pretio vendebat; cf. 27.208* 125 meritricem C 125 non . . . sed *om.* B 126 substinere L 127 *pro* tragicus 129 est *alt.*] et B 143 *ex* implateis C^2 149 *ex* aspersit B asperxi C 149 cinamomo BL 153 inrethivit C 153 eum *ex* enim C^2

monibus et blanditiis labiorum protraxit. Statim eam sequitur, quasi bos ductus ad victimam, et quasi agnus lasciviens, et ignorans quod ad vincula stultus trahitur, donec transfigat sagitta iecur eius, velut si avis festinet ad laqueum et nescit quia de periculo anime illius agitur, et cetera ibi. Quam profunde vir eruditissimus et eloquentissimus proprietates singulas, aut pene singulas, misticis verbis, ne a forma sui libri recedat, qui liber Proverbiorum vocatur, expressit! Certe si de vulgari scorto loquitur, palam loquitur et proverbium nullum dicit, neque plene etiam intelligibilis, nisi ad principale subiectum sui tractatus scripta referantur universa. Primo namque exponit quis patiatur hoc malum, dicens a falsa doctrina tenendum eum qui sub pretextu intelligendi scripturas sacras aut corrigendi mores vel aliis proficiendi scolas inconcessas intrare disponit. Tales enim colores tegunt studentes prefate doctrine, se tenebris caligantes et ceteros. Si efficientem causam querimus, meretricem heresim et infidelitatem seu irreligionem habemus proprio ornatu descriptam. Si materiam rimamur, cuncta ambit et pene de omnibus tractat, non consistens uno loco contenta, ut omnes capiat glorie cupidos, quibus illam optatam in datis victimis repromittit. Causa formalis non subticetur, sed exprimitur illius doctrine processus, si fas est illam compellare doctrinam. Procedit enim dyaleticis argumentis aut connexis narrationibus, quasi funibus quibusdam intexta, coloribus et cursibus tropicis vani Egypti depicta, mirra penitentie et mortificationis quorundam illius factionis hominum strata, necnon aloe infelicium aliorum tragice dato atque virtutum cynamomo, pilo divisionis et diffinitionis, contuso. In hiis scematibus tota scientia potest contineri, que partim ad formam, partim ad materiam debet reduci, cum apud eloquentes comedia, tragedia, satiriaque, sicut propria materia, sic forma propria

---

156 quod *om.* BL 161 recedat *om.* BL 168 *ex* proficiendis C 171 heresi B 171 inreligionem C 176 subticebit BL 180 vanis C (*crux in mg.*) 180 Egipti BL 186 (! S) satirique *ex* satiri acque B 186 sicut] sint BL

currant. Finalis causa promissa, que trahit et fallit serpens ut anguis, est mentis quedam dulcedo artissimorum amplexuum conciliatrix cum illa; sed exitus verus est infernalis perditio, iecore vulnerato, quod nulla medicorum arte potest curari. Unde concludit idem, expertus tantis in malis, et subdit: *Nunc igitur, fili, audi me et attende verbis oris mei, ne abstrahatur in viis illius mens tua, neque decipiaris semitis eius. Multos enim vulneratos deiecit et fortissimi quique interfecti sunt ab ea. Vie inferi domus eius penetrantes in interiora mortis.*

Hiis non satis contentus, iterum clamat in capitulo nono: *Mulier stulta et clamosa plenaque inlecebris et nichil omnino sciens sedet in foribus domus sue super sellam in excelso urbis loco, ut vocaret transeuntes per viam et pergentes in itinere suo: "Quis est parvulus, declinet ad me!" Et vecordi locuta est. Aque furtive dulciores sunt, et panis absconditus suavior, et ignoravit quod gigantes ibi sunt et in profundis inferni convive illius.* Qui applicabitur illi descendet ad inferos; nam qui abscesserit ab illa salvabitur. Mallem Thamar et Raab, Magdalenam et illas meretrices que phariseos et scribas in regno Dei precedunt, Thaysim et Egyptiacam Laydem et Phirnam Zenocrate delusam in medio civitatis super eminentes thronos consistere quam illam fallacem pellicem quam hic perniciosam Salomon pandit. Prime enim sex convertuntur ad fidem, si tamen de duabus prioribus, cum Ieronimo, sit aliquid culpandum sentire; ultime vero due non valuerunt avarum et constantem viros suis inlecebris inclinare. Erubescerent iuvenculi nos-

---

192 Prov. vii.24-27 198 Prov. ix.13-18 206 *cf.* Ios. vii.17; Genes. xxxviii.11; Matth. xxi.31 207 *de Thaide cf.* Ioann. Sar. *Polic.* 8.3 (PL 199.177b); Vinc. Bellov. *Hist.* 14.76 208 Laydem] *cf.* Vinc. *ibid.* 3.91; Gell. *N.A.* i.8.3 208 *de Phryne cf.* Val. Max. iv.3 ext. 3 211 *cf.* Hier. *In Evang. Matth.* i.3 (PL 26.21sq.)

---

187 curant BL 187 promissaque B 187 et *om.* BL 188 altissimorum B 190 potest arte BL 192 me *om.* C 194 de *post* quique *del.* C 196 in *om.* B 198 illecebris BL 199 domus sue foribus *sed sig. ord. corr.* C 203 suaviter B 203 *ex* ignorantes L 206 mallam B 206 Baab B 207 Taysim C (*crux in mg.*) 208 Egipciacam BL 208 Firnam B *pro* Phrynem 209 thronis B 210 pernitiosam C 214 *ex* virum C[1] 214 illecebris BL

tri in plateis cum illis mechari, qui de ginasio illius, ut dicitur, gloriosi evadunt ad turpiora inverecundi, si Apostolo credimus ad Romanos scribenti. At quia ille non in eminenti sella civitatis, ut ista, sed in lupanari vilissimo sedent, luce clarius constat non de carnali concubitu sed spirituali in prelibata scriptura tractari. Aque domestice (quis dubitat?) sunt suavissime doctrine Catholice, ad potum habiles, concesse ad refrigerium, ad mundandum potentes, agiles ad transvehendum. Et tamen miseri ad furtivas se conferunt, hiis velut incomptis relictis. O ingrata gens Christianorum! Nulla secta que sub celo moretur tuas litteras legere audet, suis contenta et a primeva etate potata; et tu sola (tua dicam despecta?) tam avide ad inhonestas anhelas! An nondum legisti quia *eloquia Domini, eloquia casta* et *lex Domini est immaculata, illuminans oculos?* Illa autem pellex est, penitus nichil sciens. Superflue enim et nimis improprie in detestationem lupe apponitur 'nichil sciens,' cum non Palladem sed Venerem amet Cupido. In tua sapientia, O Christiane non sub Mercurio sed sub sanguine concepte, sunt mites angeli sancti, et sub aliena sunt illi gigantes qui ex fornicatione ante generale diluvium orti produntur. Illi famosi potentes a seculo sub cupidine fame nutriunt bella, divisiones, seditiones, et lites, et isti sicut filii Dei cum sacra scriptura afferunt caritatem, unitatem, et pacem.

Plaga hostilis, qua permissive inimicos suos Dominus multat, est scientia humanitus inventa, de qua ad litteram subdit Salomon Proverbiorum xxii° dicens: *Fovea profunda os aliene; cui iratus est Dominus, incidet in eam.* Ita est enim profunda, quod nunquam dicit 'sufficit,' sed apud Ieronimum fonti Tantali comparatur. A Christo insatia-

---

216 *cf.* Rom. i.21sq. 220-223 aque . . . furtivas] *cf.* Prov. ix.17 228 Ps. xi.7 228 Ps. xviii. 8-9 241 Prov. xxii.14 244 *cf.* Hier. *Ep.* 53.1 (PL 22.541)

---

215 *pro* gymnasio 216 inverecundi] *alt.* i *in ras.* C[2] 218 civitatis (*ex* civitates C[1]) sella *sed sig. ord. corr.* C 218 sedet B 220 acque B 221 abiles BL 226 *ex* contempta C[2] (*crux in mg.*) 227 hanelas C 231 Pelladem B 236 a seculo potentes *sed sig. ord. corr.* C 237 sedictiones C 238 karitatem C 240 mulctat BL 240 humanitatis BL 244 comperatur C; *cf. cap. 27.259*

bilitas sub typo prodigi filii nuncupatur. Necnon iuxta experientiam non contenta gentilibus, Christicolas plurimos deglutivit pingues et magnos.

In capitulo quoque xxiiiº inquit ad idem: *Fovea enim profunda est meretrix, et puteus angustus aliena. Insidiatur in via quasi latro, et quos incautos viderit, interficiet.* Iam si 'meretrix' dicitur a 'mercede,' nulla intelligitur culpata, que gratis corpus viris subponat; cum tamen longe plures perdat que tantum delectat quam que cum voluptate marsupium pungit et evacuat. Fere potest in sacra scriptura aliqua parabolica sententia reperiri, que non clamet ultra corticem aliquid requirendum.

Sine glosa recito textum capituli xxviiº pro dialetica et sophistica dictum: *Tecta,* inquit, *perstillantia in die frigoris et litigiosa mulier comparantur. Qui retinet eam, quasi qui ventum teneat, et oleum dextere sue evacuet.* Sequitur in capitulo xxixº: *Vir qui amat sapientiam letificat patrem suum, qui autem nutrit scortum perdet substantiam.* Si communiter, ymo semper, ex repugnantibus sententiis proverbia Salomonis bimembria componuntur, scortum dicimus falsam doctrinam, que vere sapientie describitur inimica. Quam etiam multi scortum nutrierunt in vita absque amissione substantie temporalis! Sed scortantium traditio pretiosam viri animam rapit, quemadmodum supra extitit alligatum. Nolo de veteri testamento inserere plura, nec etiam glose sunt apposite insertorum, dantes ad propositum clarissimum intellectum, cupiens huius questionis ultimum terminum invenire.

---

248 Prov. xxiii.27-28 251 *cf.* Ezech. xvi.33; Novati, *Epist. di C.S.* IV p. 192.24: 'Scimus a merendis nequitiarum libidinumque premiis meritrices dictas esse'; *cf.* Balbi, *Summa Grammaticalis:* 'Meretrix . . . scortum, quasi pro mercede hominem tricans.' 258 Prov. xxvii.15-16 261 Prov. xxix.3

---

246 *ex* gentilibibus C 252 viris] suum BL 252 supponat BL 253 *primum* que *ex* quem C 253 mersupium BL 255 parabolata B 257 dyaletica C 258 sophista BL 259 comperantur C 263 ymmo BL 263 repugnantiis C (! S) 264 bimembra BL 265 rescribitur B 267 *ex* sustantie C^2 269 allegatum BC^2

[Cap. 28]

Adduco igitur novi testamenti pauca testimonia, cum Catholicorum doctorum probatis sententiis, ut medium quarti argumenti pateat totaliter adnullatum. Iaciat petram priorem Dominus Ihesus, summus lapis angularis, et dicat doctoribus Hebreorum: *Ypocrite, bene prophetavit de vobis Ysaias dicens: "Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Sine causa autem colunt me, docentes doctrinas et mandata hominum."* Et ut non sileret quid esset cum talibus magistris agendum, mox turbis subiunxit: *Sinite illos; ceci sunt, duces cecorum.* Certe letalius sacrum eloquium pervertere nituntur ethnici blasphemantes, eadem scriptura teste: *Exiguum et cum tedio est tempus vite nostre, et non est refrigerium in fine hominis, et non est qui agnitus sit reversus ab inferis; quia ex nichilo nati sumus et post hec erimus tamquam si non fuerimus, quoniam fumus afflatus est in naribus nostris, et sermo scintille ad commovendum cor nostrum; quia extincta cinis erit corpus nostrum, et spiritus diffundentur tamquam mollis aer, et transiet vita nostra tamquam vestigium nubis, et sicut nebula dissolvetur, que effugata est a radiis solis, et a calore illius aggravata,"* et cetera, quam qui dicebant patri vel matri: "Munus quodcumque est ex me tibi proderit." Et tamen hos dicit relinquendos; ergo a maiori subintellexit tales impios a nostris mentibus exulandos.

Sed et Apostolus Christi, Paulus, qui videtur eruditus litteris gentilium, sciens vires eorum doctrinarum, preter ea que dixit ad Romanos in capitulo primo, scribens ad Corinthios epistola prima, capitulo primo, dicit: *Scriptum est*

---

2 *cf. cap. 18.9* 5 Matth. xv.7 10 Matth. xv.14 12 Sap. ii.1-3 27 *cf.* Rom. i.21-22 28 i Cor. i.19-21; *cf.* Abd. i.8

---

3 petram *in ras.* C² 4 Yhesus C 6 Ysayas L 9 *ex* subiuncxit C² subiuxit B 14 ex *om.* B *in mg.* B² 16 in . . . commovendum *om.* B 16 sintille L scintilla *Sap.* 20 *ex* dissovetur C² 21 agravata C 22 quocumque C (*crux in mg.*) 25 Palus B 26 eorum doctrinarum (! S) 27 dicit B 28 dixit B

enim (scilicet Abdie capitulo primo, iuxta antiquam translationem), *perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium reprobabo. Ubi sapiens? Ubi scriba? Ubi conquisitor huius seculi? Nonne Deus stultam fecit sapientiam huius mundi? Nam quia in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam predicationis salvos facere credentes.* Et post pauca ad idem tamen: *Videte,* inquit, *vocationem vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, sed que stulta sunt mundi elegit Deus, ut confundat sapientes,* et cetera. Hic notat glosa sumpta ex dictis Augustini, Ambrosii, et Ieronimi, quod crux Christi evacuatur in sapientia philosophorum, que falsa est; item quod philosophia est scientia non a Deo, non salvandorum sed pereuntium; item notat 'sapientem' esse genus ad 'scribam' et 'conquisitorem,' sic quod tangit poetas per 'sapientes,' morales per 'scribas,' et naturales per 'conquisitores' huius seculi; iterum quod stulta est mundana scientia falsoque nomine scientia nuncupatur, quia eam sibi finxit lingua mendacii, unde scriptum est: *Defecerunt scrutantes scrutinio;* adhuc quod in plurali dixit, *Non multi sapientes, non multi nobiles, non multi potentes,* propter se qui fuerat sapiens seculari peritia, nobilis genealogia Romana et potens divitiis perituris. Noto ipse ex dictis quod, cum esset Paulus doctrinis ethnicorum ante conversionem farxatus, ad fidem vocatus, philosophos prohibuit legendos et audiendos, quorum dictis, necessitate compulsus, in tot epistolis suis, etiam ad infideles directis, ter tantum usus est. Nam illud, "Odero si potero," et cetera, salva reverentia glosantis, in scriptis Pauli nequit reperiri. Nunc

---

36 i Cor. i.26-27 40 *cf.* Glos. ad i Cor. i (PL 114.520-521) 48 Ps. lxiii.7 49 i Cor. i.26 57 *cf. cap. 6.143*

---

29 scilicet *om.* C 29 Abdie ... translationem *om.* C *in spat. relicto add.* C[2] 29 capitulo *om.* BL 29 iuxta] secundum BL 31 *primum* ubi *om.* B *in mg.* B[2] 32 conquistor B 33 huius] istius C 33 in sapientia] sapientiam B 34 Deum *del.* B 35 credentes *om.* C 42 phylosophia L 43 *ex* sapiāꝫ (=sapientiam) L sapiazentem B 49 scruptantes scruptinio C 49 plurari C 51 *ex* geanealogia C[2] (*crux in mg.*) 54 farxatus *pro* fartus; *crux in mg.* C 56 et etiam C

autem non agitur, neque aliquando egi, adversus aliquos qui ante baptisma scierint litteras illas aut qui aliquando forte, id requirente tedii fuga aut materia, aliquid legit de gentilibus aut suis interserit dictis, sed contra hos, voce Christianos, sepe clamavi et a clamore non possum cessare, qui, scriptura sancta neglecta, relictis doctoribus sanctis, se dedicant penitus studiis illis et, si predicaverint, per tragedias, comedias, ethnicam, phisicam, astrologiam, et methaphisicam aures audientium demulcent, quasi ipsa divina eloquia non sufficiant ad salutem aut ipsi infideles fundarint Catholicam fidem. Uror in hoc quod nullum percipio recedere ab iniquitatibus, quia canes aut effecti sunt muti, non valentes latrare, aut voce facti similes lupis et vita. Ab ovibus Christi lupos non arcent sed agnos (prodolor!) vertunt in lupos.

Scribens autem ad Coloscenses, dicit: *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem fallaciam secundum traditionem hominum, secundum elementa mundi et non secundum Christum; quia in ipso habitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.* Et infra eodem capitulo secundo: *Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tanquam viventes mundo decernitis? Ne tetigeritis neque gustaveritis neque contrectaveritis; que sunt omnia ipso usu in interitu secundum precepta et doctrinam hominum, que sunt rationem quidem habentia sapientie in superstitione et humilitate, et non ad parcendum corpori, non in honore aliquo ad saturitatem carnis.* Hic dicunt glosatores, qui supra, philosophiam (quam hic Apostolus detestatur) terrenam scientiam argumentis et subtilitatibus componi, que decipit, dum veris similibus causis et commentitiis rebus divinis adimit fidem, que omnino vitanda est ut

74 Colos. ii.8-9   79 *ibid.* 20-23   86 *cf. cap. 28.39*

66 methafisicam BL   69 precipio L   70 muti] multi C   71 volentes B   72 prochdolor BL   74 *ex* adocoloscenses $C^{?}$ (! S) ad Colocenses BL   75 phylosophiam L   77 ipso] Christo BC   79 ergo] enim C   82 Christo usu B *del. et in mg.* Christiano usui *add.* B^{2} 82 interitum B   86 phylosophiam BL   88 verisimilibus B^{2} (*ex corr.*) L 88 comenticiis B *del. et* consequenciis *add.* B^{2}

cultrix hominum, non Dei, retrahens a Christo fideles. Sic intelligunt Paulum tanti doctores. Sic Paulus conversis fidelibus ex Grecis sapientibus mundi precipit a nota philosophia penitus abstinere et ignote nullam operam dare, ut sciat Christianus sibi non licere cum philosophis habere sermonem.

Iterum glosant hiidem fidei zelatores, cum ait *secundum elementa,* tangit eos qui prudentius ydola exponunt dicentes, "Iuno est aer, Neptunus est mare," et cetera; insinuantes non solum simplices fabulas, fidei oppositas secundum apparentiam, sed etiam doctiores expositiones illius generis hominum fore simpliciter contempnendos. Quanto autem studio velit eos prohibere non nescit qui ponderat tria precepta, uno sermone contenta, scilicet: *ne tetigeritis,* etiam codices in manu sumendo; *neque gustaveritis,* ut si forte vadis ad ecclesiam Christum auditurus, ubi philosophia tractatur, aut fuge cum apostolo Iohanne, qui abscessit a balneo, eo quod ibi erat hereticus, aut aures obstrue, ne audias incantantem sapienter; *neque contrectaveritis,* ut si contingat te aliquando audivisse vel novisse, te transferas ad simplicem et profundissimam scientiam Crucifixi, que sola valet et plene sufficit ad salutem. Non tamen puto fore peccatum si, ut luceant magis sidera celi, quisquilia philosophorum apte dictis sanctorum addantur, quia opposita iuxta se posita magis elucescunt.

Idem Apostolus precipiendo Tymotheo carissimo scribit, dicens in fine epistole prime: *Si quis autem aliter docet, et non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Ihesu Christi, et ei que secundum pietatem est doctrine superbus, nichil sciens, sed languens circa questiones et pugnas verborum;*

---

91 *cf.* Thom. Aq. *In Ep. ad Colos.* ii.4 96 Colos. ii.8; *cf.* Thom. Aq. *ibid.* ii.2 96-99 *cf.* Glos. ad Colos. ii (PL 114.612) 106-108 *cf.* Euseb. *Hist. Eccle.* 3.28 (PG 20.275) 116 i Tim. vi.3-5

---

92 Grecis] gentibus B 92 phylosophia BL 93 ignote] e *in ras.* C[1] 96 hiidem] idem B 98 Netumpnus C 99 aparentiam C 102 nisi *ante* nescit *add.* B[2] 103 scilicet *om.* BL 103 tetigeris C 105 phylosophia BL 106 abcessit BL 108 cum tractaveritis B 112 sydera C 112 quisquilias L *in* quisquiliis *corr.* B[2] *pro* quisquiliae 115 Thimoteo L 115 karissimo C 117 Yhesu C

ex quibus oriuntur invidie, contentiones, blasphemie, suspiciones male, conflictationes hominum mente corruptorum et qui veritate privati sunt, existimantium questum esse pietatem. Et sequitur: *Precipio tibi coram Deo, qui vivificat omnia, et Christo Ihesu, qui testimonium reddit sub Pontio Pilato, bonam confessionem, ut serves mandatum sine macula, inreprehensibile.* Et post epistolam sigillans: *O Tymothee, depositum custodi, devitans profanas vocum novitates et oppositiones falsi nominis scientie, quam quidam promittentes contra fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.* In secunda vero epistola ad eundem, capitulo ultimo, iterum dicit, numeratis vitiosis qui circa ultima tempora mundi sunt in terra futuri: *Ex hiis enim sunt qui penetrant domos et mulierculas ducunt captivas oneratas peccatis, que deducuntur desideriis variis; semper discentes et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Quemadmodum autem Iannes et Mambres restiterunt Moysi, ita et isti resistunt veritati, homines corrupti mente, reprobi circa fidem,* et cetera usque ad finem. Vereor loqui. Intueor tales hodie esse quales futuros descripsit. Si qua utilitas est in mundanis litteris (dico: grammatica, arismetica, geometria, et musica), hec est ut ad sacras litteras velut ancille semitas parent. Sub quo titulo nonnulli istis artibus insudant, et cani facti "sicut uter in pruina," semitas quesitas nondum intraverunt. Ex quibus non pauci, etiam falso theologi vocati, depopulationi muliercularum insistunt, fidei moribus interdum verbis et factis et aliquando, si pepercerint verbis, factis resistunt. Contra hos, Iannem et Mambrem imitantes imparibus meritis, palestras assumpsi, Moy-

---

123 i Tim. vi.13-14 126 i Tim. vi.2-21 132 ii Tim. iii.6-8 143 Ps. cxviii.83

---

120 contemptiones C 120 suspictiones C 122 exsistimantium C 124 Yhesu C 125 Pylato C 126 irreprehensibile BL 127 Thimotee BL 127 prophanas C 131 dixit B 133 et *ante* ducunt *add.* B[2] 136 Moysi *om.* C 138 *ex* veror C[2] 140 arismetrica BL 141 est ut B *del. et in mg.* enim *add.* B[2] 141 velud L 143 sicut *ex* sunt C[1] sunt sicut BL 144 *in* intrarunt *corr.* C[7] 146 *ex* pepercerunt C[2] 147 Manbrem B 148 ymitantes C 148 palestram BL

sen Paulumque imitatus cum Tymotheo et, ne pulli crescant patribus similes, censeo prius fovendos parvulos inter ubera Christi, ut postea valeant divinis telis armati et iustitie torace protecti, ubi ad pugnam forte eos contingerit ire, tuti impetere hostes et illorum mortales ictus vitare. Tutius tamen dixerim, nisi cogat necessitas, ab hiis omnibus qui pietatem non habent abstinendum. Erat utique eodem Apostolo teste, ab infantia Tymotheus multis litteris eruditus, et tamen, ut prefertur, precipitur sibi ne ad tale duellum accedat ut foret, credo, posteris in exemplum. In capitulo enim secundo epistole postreme mandans ei Apostolus dicit: *Noli verbis contendere; ad nichilum enim utile est nisi ad subversionem audientium. Sollicite autem cura te ipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, recte tractantem verbum veritatis. Profana autem et inaniloquia devita; multum enim proficiunt ad impietatem, et sermo eorum ut cancer serpit, ex quibus est Hymeneus et Philetus, qui a veritate exciderunt, dicentes iam resurrectionem factam, et subvertunt quorundam fidem.* Magis impugnant fidem qui aiunt resurrectionem non futuram neque preteritam, sicut multi Saducei, quam qui asserunt ipsam iam preterisse. Illi enim cum philosophis et ethnicis errant in facto, hii vero in tempore tantum.

Instruens etiam alium discipulum nomine Tytum, sic inter cetera scribit ad ipsum: *Oportet enim episcopum esse hospitalem, benignum, sobrium, iustum, sanctum, continentem, amplectentem eum qui secundum doctrinam est fidelem sermonem, ut potens sit exhortari in doctrina sana et eos qui contradicunt arguere.* Non dixit 'poetam,' non ait 'philosophum'; et tamen contra philosophos illi instabat certamen, quos arguere oportebat, cum essent Christiani ethnicis mixti. Nunc autem sunt puri, nisi propter eorum

160 ii Tim. ii.14-19 173 Tit. i.7-9

149 Thimoteo BL 150 *ex* censet C^2 151 telis] talibus B 152 *pro* thorace 152 contigerit B^2 152 tute BL 154 que BL 156 Thimoteus BL 157 talem CL *corr.* C^1 165 Ymeneus BC 166 deciderunt BL 168 aiunt] autem B 170 phylosophis L 171 opere *ex* tempore B^2 180 ethnici C

studium Christicole in gentiles vertantur. Et sequitur in textu: *Sunt enim multi inobedientes et vaniloqui et seductores, maxime autem qui de circumcisione sunt, quos oportet redargui qui universas domos subvertunt, docentes que non oportet turpis lucri gratia.* Et sequitur: *Quam ob causam increpa illos dure, ut sani sint in fide, non intendentes Iudaicis fabulis et mandatis hominum avertentium se a veritate. Omnia munda mundis.* Sed ne credas precise Hebreorum fabulas interdictas aut mundis Christianis omnia concessa et in eis effici munda, statim sine medio subdit: *Coinquinatis autem et infidelibus nichil est mundum, sed inquinate sunt eorum et mens et conscientia. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant, cum sint abhominati et incredibiles et ad omne opus bonum reprobi. Tu autem loquere que decet sanam doctrinam.* Ecce quod non sunt nobis prohibite carnes suille sed porcorum doctrine, quos olim pascebat prodigus ille qui tandem est reversus ad Christum et tam pie receptus, cui tripudiat cetus sanctorum scriptorum; at ingratus labitur iterum, ut repetat siliquas, quibus rugiens stomacus saturari non potest. Heccine sic sanata vulnera prisca insane letalem gliscunt reinvenire mucronem! Hinc, hinc, O Christiane, te Christus sanandum recepit, ab istis vinculis erectum liberum abire permisit, quin ymmo iussit; et tu iterum, sicut canis ad vomitum rediens, vadis illuc!

Non quiescit Apostolus idem hec salutaria rorare precepta, sciens quod impudice saltatricis concentu occiditur gratia et caput amputatur nostri Baptiste. Ideo scribit iterum ad Hebreos: *Doctrinis variis et peregrinis nolite abduci. Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis, que non profuerunt ambulantibus in eis.* Hec doctrine (iux-

---

182 *ibid.* 10-11   185 *ibid.* 13-15   190 *ibid.* 15sq.   209 Hebr. xiii.9

---

183 circumscisione BL   188 prescire B prescise L   192 sunt mentes eorum B   192 nosci *ex* nosse B[2]   195 decent *Paulus*   199 at ingratus *om.* C *in mg.* C[2]   200 stomachus BL   202 te . . . erectum *om.* B   204 ymo BL   208 capud L

ta glosam huius textus, sumptam ex dictis venerabilis Bede, apud quem, ut dicebatur, arguendo turbatur acumen ingenii, si non legantur grammatica et alique liberalium artes, obmissis tamen ut communiter fabulis et ceteris traditionibus fidem prementibus) sunt illa lepra, variis erroribus maculata, que nullatenus debet in Christianorum conventiculis demorari. Ait enim, ut clavum clavo retundam: "Hii non absurde comparantur leprosis, qui, scientiam vere fidei non habentes, varias doctrinas profitentur erroris. Non enim absconderunt imperitiam suam sed pro summa peritia proferunt in lucem et iactantiam sermonis obstentant. Nulla porro falsa doctrina est que non aliqua vera intermisceat. Hii vitandi sunt." Hec Beda.

Nondum cessere Iudei, Epicuri, et Stoyci philosophi victrici Paulo sed adhuc conantur resurgere cum Antheo, ex quo pristinam matrem reviserunt erroris, de quibus scribitur Actuum capitulo xvii^{o}: *Disputabat igitur Paulus in sinagoga cum Iudeis et colentibus in foro et per omnes dies ad eos qui aderant. Quidam autem Epicuri et Stoyci philosophi disserebant cum eo: "Quid vult disseminator verborum hic dicere?" Alii vero: "Novorum demoniorum videtur adnuntiator esse," quia Ihesum et resurrectionem adnuntiabat eis,* et cetera. Horum igitur ecclesiam odibilem Deo Apostoli evertere cupientes, convertebant gentiles, et eorum libros (qui erant de numeris, mensuris, et fortassis de medicinis atque de sacris litteris) vendebant, ceteris adversantibus pietati coram omnibus pervictimariis factis.

Accedit et ille minor vocatione Iacobus iustus, qui totam

---

212 *cf.* Grat. i *Decr.* 37.8 (PL 187.204); Bed. *In Sam. Proph.* ii.9 (PL 91.589sq.) 218 *non inveni* 226 Antheo] *cf.* Ioann. Sar. *Polic.* 7.9 (PL 199.634c); *supra cap. 6.154* 228 Act. Apost. xvii.17-18 236 *cf. cap. 4.94*

---

213 ut quem *del. et in mg.* quem ut *add.* B^2 214 liberarium B 215 et *om.* B 215 tradictionibus C 217 debent B 219 compe-rantur C 221 abscundunt BL abscondunt B^2 223 inter *ante* aliqua *del.* B 225 nundum L 225 cessare BL cessere B^2C 225 Epycuri C 225 phylosophi BL 229 signagoga B 229 colentibus] sedentibus *ex corr.* B^2 233 Yhesum C 235 evertere *del. et* avertere *in mg. add.* B^2 236 mensuris . . . medicinis *om.* B 237 videbant B vedebant L 238 pervictimariis (! S)

doctrinam in quatuor membra distinguens ait: *Quis sapiens et disciplinatus inter vos? Ostendat ex bona conversatione operationem suam in mansuetudine sapientie sue? Quod si zelum animarum habetis, et contentiones sunt in cordibus vestris, nolite gloriari et mendaces esse adversus veritatem. Non est enim ista sapientia desursum descendens sed terrena, animalis, dyabolica. Ubi enim zelus et contentio, ibi inconstantia et omne opus pravum. Que autem desursum est sapientia, primum quidem pudica est, deinde pacifica, modesta, suadibilis, bonis consentiens, plena misericordia et fructibus bonis, non iudicans, sine simulatione. Fructus autem iustitie in pace seminatur facientibus pacem.* Si enim iam per Christi passionem ab amore terrenorum sumus erepti, ex iumentis homines facti, liberi a diabolica servitute, illam relinquamus doctrinam, aut que terrena scruptatur aut que ob lucri terreni causam amatur. Que vero de rerum naturis communis est brutis, societatem non habeat cum hiis qui angelicis debent agminibus interesse. Absit procul a fidelibus perscrutatio illa dyabolica que pluralitatem deorum nominat hystorice vel sub methaphora. Ut sit vera sapientia Dei, Catholica fides a Deo beatissimo revelata dirigat nos in via et restituat portis felicitatis superne.

Satis illuxit mundanam scientiam etiam a sanctis fidelibus, maxime neophitis, fore prohibitam. Sed adhuc occurrit hic locandum verbum Ieronimi ad Damasum, monstrantis per Paulum quod legi non debet ethnicorum sophia, licet viderim disputantes de hiis particulis: 'ne legas,' 'ne permaneas'. Sed utrumque ponit; primum quidem, ne contingat secundum. Ait enim: "Dicta gentilium, ubi cum summo studio fuerint ac labore perlecta, nichil aliud nisi

---

240 Iac. iii.13-18 265 *cf. cap. 17.86* 268 Hier. *Ep.* 21.13 (PL 22.385); *cf. Epist. di C.S.* ed. Novati IV p. 186-187

---

241 vos *om.* C *add.* C² 243 animarum] amarum *Iac.* 251 pacem *om.* C 251 enim] ergo BL 253 erecti C 253 dyabolica BL 255 que vero . . . non *om.* B 258 perscruptatio C 258 plularitatem C 259 ystorice C 261 eterne *ante* superne *del.* C 265 per Pauli *sic* B *del.* B² 266 *in* videris *corr.* B² 267 ponit] *sc.* Hieron. 267-270 contingat . . . inanem *om.* BL

inanem sonum et sermonem strepitum suis lectoribus tribuunt. Nulla ibi saturitas veritatis, nulla iustitie refectio reperitur. Studiosi eorum in fame veri et virtutum penuria perseverant. Huius sapientie typus et in Deuteronomio sub mulieris captive describitur figura, de qua divina vox precipit, ut, si Israelites eam habere voluerit uxorem, calvitium ei faciat, ungues persecet, et pilos auferat. Et cum munda fuerit effecta, tunc transeat in victoris amplexum. Hec, si secundum litteram intelligamus, nonne ridicula sunt? Itaque et nos hoc facere solemus, quando philosophos legimus, quando in manus nostras libri veniunt sapientie secularis; si quid in eis utile reperimus, ad nostrum dogma convertimus; si quid vero superfluum de ydolis, de amore, de cura secularium rerum, hoc radimus." Et positis quibusdam Apostoli verbis, exponens ait: "Nonne tibi videtur sub aliis verbis dicere: 'Ne legas philosophos, oratores, poetas; ne in eorum lectione requiescas'?" Hec ibi; per quod patet Ieronimum cum Paulo non solum diuturnum usum sed et quamlibet lectionem talium denegasse. Rationem autem assignat Gregorius in Moralibus dicens: "Huius mundi sapientia est cor machinationibus tegere, sensum verbis velare, que falsa sunt vera ostendere, que vera sunt falsa demonstrare. Hanc qui sciunt, ceteros superbiendo despiciunt; qui nesciunt, subiecti et timidi in aliis ipsam mirantur. Hec sibi obsequentibus precipit honorum culmina querere, adepta temporalis glorie vanitate gaudere, irrogata ab aliis mala multipliciter reddere, cum vires suppetunt nullis resistentibus cedere, cum viribus possibilitas deest, quidquid per malitiam explere non valet, hoc in pacifica bonitate simulare."

---

273 *cf.* Deuter. xxi.11-14; Novati *op. cit.* p. 189.23 284 Apostoli] *Hier. cit.* i Cor. viii.9 284 Hier. *ibid.* 289 Greg. Mag. *Moral.* x.29 (PL 75.947)

---

270 sonum] consonum BL 270 sermonum *Hieron.* 270 *crux in mg.* C 270 tribuant B 273 tipus L 273 Deutronomio BL 274 figura *om.* C 275 Israhelites BL 275 in *ante* uxorem *del.* C 284 *ex* Apostolo C? 284 exponens . . . verbis *om.* B 286 hoc tibi B 294 precepit B

[Cap. 29]

Militandum est nunc, tamen sub apertissime veritatis vexillo, ut quinta ratio ab apparenti evanescat vigore, pro quo est iste tractandus articulus: intelligentie pagine sacre litterarum philosophorum usus multum resistit. Ad cuius demonstrationem quinque premitto fore ut communiter opportuna ad uniuscuique speculative scientie lucem verissimam obtinendam. Et sunt ista: copia magistrorum, fides principiorum, cognitio terminorum, usus auditorum, et notitia suppositorum vel exemplorum.

Primum est beatissimi Ieromini ad Paulinum scribentis: "Hec scripsi, ut intelligeres te in scripturis sacris sine previo et monstrante doctore semitam non posse ingredi. Taceo de grammaticis, rethoricis, philosophis, geometricis, dyaleticis, musicis, astronomis, astrologis, et medicis; et ad minores artes veniam et que non tam lingua quam manu administrantur: agricole, cementarii, fabri metallorum lignorumque cesores, lanarii quoque et fullones, et ceteri qui variam suppellectilem et vilia opuscula fabricant, absque doctore esse non possunt quod cupiunt." Et inducit illud poete:

. . . quod medicorum est
Promittunt medici; tractant fabrilia fabri.

Licet enim homines quidam, ingenio prediti, invenerint artes liberales necnon practicas: sicut dyaleticam primus ad regulas Aristoteles reduxit, musicam Tubal apud Moysen, apud Grecos vero Pyctagoras, aut secundum alios Linum Thebeum, vel Zetum sive Amphionem dicimus. Astro-

---

11 Hier. *Ep.* 53.6 (PL 22.544) 21 *ibid.; ex.* Hor. *Ep.* i.1.116-7
25-26 *cf.* Hug. de S.V. *Didasc.* iii.2 (PL 176.765sq.)

---

2 apperenti C aparenti L 6 uniuscuiusque B 6 oportuna BL 7 optinendam BL 9 subpositorum C 11 scripsit B 13 rechtoricis *ex* rectoricis C^2 13 philophis C *in* philopsohis *male corr.* C^2 14 *ex* astronomicis B^2 14 astrologis] theologis BL 15 que] qui B 18 superlectilem C 19 quid B 21 mediocrum *in textu* medicorum *in mg.* L 22 promictunt C 24 praticas C 25 Aristotiles BCL *corr.* C^2 26 Pictagoras BL 27 sive *ex* sine C^2

logiam, si credimus Iosepho, primo docuit Habraam, vel Athalas longe post, cum iam esset populus Dei servus in Egypto. Astronomiam invenisse inter precipuos anteponitur Ptholomeus. Medicine metelice repertorem dicunt Apolinem, emperice Esculapium, sed rationalis Ypocratem. Geometrie usus primo fuit apud Egyptios; lanificium et eius tincturam reperit Minerva et artem edificandi, que ante diluvium nostri preoccupaverant, quando nondum erat proavus et actavi Minerve. Tamen raro primus inventor fuit perfectus, sed gradatim fere usque in hodiernum diem inventa ad sui complementum ascendunt. Crescunt enim que humana natura ingenio exorditur duce, sicut ipsa natura per incrementa temporum in meliores etates conscendit. Sunt igitur nunc libris mandata aut usui reservata, que spatio longiori plurimi confecerunt. Item dato quod perspicacissimus intellectus Augustini dicatur artes prelibatas, nullo doctore previo, comprehendisse, non tamen hoc sine libris extitit assecutus, habuitque codices, licet non viva voce loquentes.

Hoc premisso, iterum dico intellectum sacre scripture non dari nisi a solo Deo. Hanc expressit Salvator, ubi tante doctrine reseratorem quemlibet exclusit a se, dicens: *Nemo novit Patrem nisi Filius et cui voluerit Filius revelare.* Dixit et iterum: *Unus est enim magister vester, Christus.* Petro quoque suam divinitatem confitenti respondit: *Beatus es, Symon Bar Iona, quia caro et sanguis non revelavit tibi, sed Pater meus, qui est in celis.* Hinc Ieronimus, ubi supra, scribit: "Liber in Apocalipsi septem sigillis signatus ostenditur; quem si dederis homini scienti litteras ut legat, respondebit tibi: 'Non possum; signatus est enim.' Quanti

---

44 *cf.* Aug. *Conf.* iv.16 (PL 32.704): 'legi eas (categorias Aristotelis) et intellexi . . . ego solus apud me ipsum legens cognoveram' 49 Matth. xi.27 51 Matth. xxiii.10 52 Matth. xvi.17 55 Hier. *Ep.* 53.5 (PL 22.543) 55 *cf.* Apoc. v.1

---

30 Egipto BL 31 *crux in mg.* C 31 Tholomeus BL 32 *ex* empirice C^1 33 fuit *om.* B 33 Egipcios BL 34 tinturam C 36 et *om.* C 36 actavi *pro* atavi 36 tamen] tam B 40 incrementa B *in* momenta *corr.* B^2 44 comprehendisse . . . assecutus *om.* B 45 estitit C 45 loquerentur BL 48 *ex* exprexit C^2 53 Simon BL

hodie putant se nosse litteras, tenent signatum librum nec aperire possunt, nisi ille reseraverit *qui habet clavem David; qui aperit et nemo claudit, claudit et nemo aperit!"* Non enim inter Spiritus Sancti dona donum conceditur intellectus pro assequenda notitia Heracliti tenebrosi vel Tymei Platonis seu De Anima Aristotelis, sed ut alta piscatorum scandere possimus arcana.

Similiter quasi notum relinquo quod ipse Deus, huius summe veritatis magister, superbis resistit et humilibus dat gratiam precipue intelligendi. Cecinit enim Cantor divinus: *Quoniam non cognovi litteraturam, introibo in potentias Domini. Domine, memorabor iustitie tue solius.* Et iterum: *Declaratio sermonum tuorum illuminat; et intellectum dat parvulis.* Insinuavit hoc idem per Ysaiam Dominus nobis et ait: *Super quem requiescet spiritus meus, nisi super pauperrimum,* id est *humilem et trementem sermones meos?* Omne os oppositum volens proferre opilat Christus, Patri sic aiens: *Confitebor tibi, Pater, Domine celi et terre, quia abscondisti hec a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis.*

Non debet deesse huic particule veritas ab Apostolo predicata, qua dicit, *Scientia inflat,* que satis est nota. Ex hiis ergo liquido claret sacras scolas Domini non intrare superbos, neque eum ad hos suum eloquium manifestare sed potius occultare, qui *humilia respicit et alta a longe cognoscit.* Cum igitur, sicut ex premissis non modicum patet et infra clarius est dicendum, tumidos reddere sectatores suos scientiam secularem, restat quod eo minus philosophantes intelligunt litteras sanctas quo recentius et habundantius ipsius philosophie fuerint amplexibus colligati. Nolo michi credatur sed rationi premissis utenti sanctorum. Experien-

59 Apoc. iii.7 68 Ps. lxx.16 70 Ps. cxviii.130 72 Isai. lxvi.2 75 Matth. vi.25 79 i Cor. viii.1 82 Ps. cxxxvii.6

59 reservaverit B 62 Timei BL 63 Aristotilis BL 64 archana BL 70 illuminat *om.* BL *in mg.* B² 70 et *om.* BCL *add.* B²C² 71 Ysayam BL 73 id est] et BL 74 nolens BCL volens C² 75 Domine *om.* BL 81 eloquium suum BL 82 qui] quoniam B 87 phylosophie L 88 expergenciam B

tiam non negabimus. Da codicem propheticum, evangelicum, vel apostolicum Ieronimo adhuc Cicerioniano, et dicet tibi: "Sermo horret incultus." Prebe illum Augustino ex libris Platonicis turgido et inflato—sic enim de se fateri in libro Confessionum non erubescit—et nullum penitus habet veritatis lucide sensum. Sed redde suo miti David, quia, teste filio suo, *cum simplicibus est sermocinatio eius,* et protinus exclamabit dicens: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo!* Idem demum, depositis philosophorum fascibus, toga Christi mitis induti, Ieronimus et Augustinus senserunt, sicut frequentissime scribunt. Multi sunt hodie tales qui presentem conclusionem non probant sed demonstrant. Pro quanto enim ipse capere possum, reor neminem libere valere a sacris litteris discedere qui etiam mediocriter earum gustaret archana. Et tamen quam plurimi, qui scioli nuncupantur, in quorum manibus nunquam satis habentur Cicero vel Anneus, Aristoteles, Maro, vel Tragicus, ad mellitas sacras litteras non accedunt, audentes etiam palam mentiri laudabile fore studium ethnicorum, ut via pandatur ad divinorum eloquiorum intelligentiam spiritalem!

Secundo requiritur ad cuiuscumque scientie viam capessendam fides principiorum suorum. Ista conclusio est Aristotelis in libro Priorum dicentis: "Oportet addiscentem credere." Hanc certam facit Apostolus et omnis doctrina eius utitur facto. Est tamen sciendum quod dux scientiarum, Dominus, ne processus foret in infinitum, qui nunquam certam notitiam facit, aliqua principia inseruit, ex quibus alia electa dicuntur aliquibus credita, que tamen alibi sunt quasi demonstrative probata. Pro scientiis naturalibus siquidem acquirendis, sunt inserta nature arismetice ele-

---

90 Cicerioniano] *cf.* Hier. *Ep.* 22.30 (PL 22.416) 92 *cf.* Aug. *Conf.* 7.20 (PL 32.746) 95 Prov. iii.32 96 Ps. cxviii.103 112 *cf. cap. 20.44*

---

94 *ex* sensus C[1] 94 nuta B nutu *in mg.* B[2] 103 gustaret] saperet BL 104 scioli] soli B 105 Aristotiles BL 106 non *om.* C *ss.* C[2] 106 ut qcumque *post* accedunt C *del.* C[1] 110 queritur B[1] 110 capescendam L 112 Aristotilis BL 113 fecit B 116 fecit B 116 insenruit C 119 incerta B

menta. Ideoque, Ysidoro auctore, apud philosophos arismetica erat prima in liberalibus possidendis, eo quod nulla indiget, et cetere, presertim musica, geometria, et astrologia, sine ipsa esse non possunt quod volunt. Musica vero, arismetice proles, grammatice servit, fortassis et loyce, et philosophie naturali indubitanter. Etenim prius est omne abstractum suo concreto, sicque numerus simplex precedit numerum musicum, geometricum, pariter et astrologum. Primordia ergo principia sunt numerus par et impar, sub quo etiam infantuli vix formare valentes sermonem ludunt, quo ideo omnia componi puto prudentissimum Pictagoram diffinisse, quia in intellectibus nostris cuncta que sunt oriuntur ex numeris, tamquam ex elementis intelligentie. Item in hoc rivulo primo reperiuntur equale et inequale, maius et minus, totum et pars, prius et posterius, et cetera que mutuant mendice relique artes, ista sola divite permanente. Habet grammatica suam fidem, quia prioribus credit et dicit, respondens ad quedam: "Sola auctoritas veterum." Rethorica musice credit, ab arismetica generata. Fidelia principia loyce sunt et significationes vocum, et plena est priori et posteriori, maiori et minori, antecedenti et consequenti, precipue gaudens ternario numero in suis formalibus silogismis. Geometria aures credulas prestat, quod 'omne totum est maius sua parte,' quod 'punctus est cuius nulla pars est,' quod 'si ab equalibus equalia demas, que remanent sunt equalia.' Sic naturalis phisica rationem presupponit et loycam, iubens disputandum non fore contra negantem principia, que suple credita sunt et ibi probari non possunt.

Per hanc autem viam naturalem habetur processus a numeris ad ceteras artes, et ab artibus ad phisicam, per quam ad methaphisicam itur, que nominatur philosophia

---

120 *cf.* Isid. *Ety.* iii.1.1 (PL 82.154)

---

120 autore L 120 arismetrice BL 122 et *alt. om.* BL 123 quid B 124 logice B loice L 125 naturari C 125 etenim prius est *in* est enim prius *corr.* B² 130 Pithagoram B Picthagoram L 135 mendicent B 136 gramatica BL 137 dixit B 137 quandam B 137 actoritas B autoritas C 138 recthorica C 138 ab *om.* B 143 puntus C 147 supple BL *i.e.* simpliciter

prima dignitate et ultima tempore vel etate, cuius ultima conclusio est: "Unus ergo princeps." Notum est autem, eadem scientia naturali prodente, cum 'propter quid' unumquodque, et illud magis, quod eo quelibet conclusio est magis nota vel minus quo magis vel minus a primis principiis suis recedit. Ex quo evidenter habetur hanc esse maxime notam: "Omne totum est maius sua parte;" istam vero minime: "Unus ergo princeps." Prima enim est scientie naturalis, primo principio iuncta; secunda vero ab illo maxime distat.

Haud dubium remanet ergo quod per viam naturalem processus in Deum, prout via naturalis vocatur mundane scientie summa, continue minus certam mentem humanam relinquit et vacillantem magis ita ut, cum venerit ad ultimum passum, inter affirmationem et negationem maxime nutet. Porro que venit ab illa sua prima notissima luce ad longinquam illam quam intueri nequit, talpe oculos habens, sed putans se intueri cum lince, quo suo sensu hucusque pervenerit, in tetrissimis tenebris requiescit, et dicens se sapientem, stulta facta est. Hoc autem summe nocet humilitati fidei, propter quod sequitur philosophiam hanc, que putat solum rationi parendum, illi resistere plurimum que iubet solum sanctorum, ymmo divine, auctoritati credendum. Et hoc erat probandum.

Nam philosophia Catholica habet insertum principium per se notum, ex quo credenda procedunt, unde continue fides validior roboretur. Principium est autem istud: "Unus est Deus, quia inserta est mentibus hominum naturaliter veri boni cupiditas." Natura vero non fertur in nichil. Hinc est quod sive Epycurus, ut cudere nova videretur, teste Lactantio, sive alter indignus nominari, dixerit Deum non

---

152 *cf. supra cap. 11.382* 169 *cf.* Rom. i.22 180 *cf.* Lact. *Inst.* i.2 (PL 6.120)

---

151 tempore] parte B 152 *ex* princes C^2 154 in *ante* quod *del.* C 154 quelebat B 154 conclusio] ergo BL 159 illa BL illo B^2C 164 reliquit BL 167 que B 168 lince] luce B 169 teterissimus B tetrissimis *in mg.* B^2 173 *ex* autoritati C^2 173 cedendum B^2L 175 phylosophia BL 175 *in* incertum *corr.* B^2 178 incerta B

esse, ausus non fuit id profiteri palam, quo etiam mulierculis evaderet odiosus; sed *dixit insipiens in corde suo, "Non est Deus."* Precessit tamen David, qui cecinit hoc, illum Epicurum annis ferme septingenti quinquaginta; quicumque tamen fuerit, utinam nunquam fuisset! Recte insipiens nominatur qui ausus est dicere etiam in corde suo quod mens naturaliter negat. Ex hoc primo inserto principio grammatica Catholica venit, que est auctoritati veterum credere, illorum dixerim veterum qui cum illo desiderato familiaritatem aliquam sunt sortiti, noverunt ex parte, amaverunt, secuti sunt, per quos nobis quoque dignatus est loqui. Sic omnia dicta sanctorum novi et veteris testamenti ratissima principia sunt Christianorum, e quibus demum prudentissimi, eruditissimi, necnon sanctissimi viri alias conclusiones eliciunt, circa id primum continue commorantes, que lucidissime roborant intellectum. Ecce quod illa, a luce prava procedens, in densas tenebras tendit, ubi delusa nescio quos putat se reperisse deos; ista vero ab eleganti luce progressa, per lucem gradiens, semper proficiens, in limpidissimum splendorem aciem dirigit nec inde unquam eam reflectit. Illa scit ut credat, hec vero credit ut sciat. Hoc est quod, ubi illa terminat omne posse suum, dicens, "Unus ergo princeps," ista exoritur et ait: "Credo in unum Deum Patrem omnipotentem, factorem celi et terre." Illa per quandam lineam rectam procedit ut, si ceperit etiam in modico errare, sit error maximus in fine; ista per circularem cordam iter agens, circa centrum nunquam non intenta, quovis modo nescit errare. Sic ubi simul in unum Deum occurrunt, illa conatur istam per suam lineam protelare et

---

183 Ps. xiii.1 184 precessit] *cf. cap. 26.288* 203 *cf. cap. 11.382* 204 Nic. Credo

---

182 palam *post* fuit *hab.* BL 182 *ex* quod C¹ 184 Epycurum C 185 septingenti (! S) *in* septingentis *corr.* B² 186 *ex* fuissent C 188 *in* incerto *corr.* B² 189 Catholita C 189 autoritati C 190 dicerem *ex corr.* B² 194 sunt *om.* C *ss.* C² 194 ex B² 196 primum] aliter principium *in mg.* B² 197 illa *om.* B 197 parva BL 199 se *om.* C 201 reflectit *in* replevit *corr.* B² 203 *in* ibi *corr.* B² 203 illa *om.* B 204 ait B *del. et* dicit *in mg. add.* B² 205 *ex* illam C¹ 206 etiam] et B 207 *ex* istam C¹ 208 non *om.* B 209 quovis *in* sonis *corr.* B² 209 *crux in mg.* C

hec illam per orbicularem in methodo situare directo, quarum cum motus et nisus opponantur, necesse est ut una sit alterius impeditiva. Et hoc est quod in presenti parte putabatur agendum.

---

212 visus BL

[Cap. 30]

Notitia terminorum non minus est necessaria in principio artis cuiuslibet acquirende quam fides principiorum, sine qua neque percipere valebit, addiscens quid per supposita principia importetur. Est autem hec notitia triplex. Prima est significativa vocis; secunda, diffinitiva rei; et tertia, declarativa intellectus vocem exprimentis. Prima notitia requirit singulare ydioma; aliter enim nominantur res in Hebreo, aliter in Greco, longe aliter in Latino. Oportet itaque, si Grecanas scientias intelligere etiam superficialiter delectat, Grecum sermonem scientem me Latinum interpretem habere. Ydioma autem pagine divine non traxit a mundialibus originem sed si qua propria locutio est in illis, ab ista vel auctore suo exordium accepit. Propter hoc in libro Sapientie est per Salomonem scriptum: *Spiritus Domini replevit orbem terrarum, et hoc quod continet omnia scientiam habet vocis.* Cum enim scribitur in Genesi quod adduxit Dominus ad Adam cuncta animantia terre ut videret quo nomine vocaret ea, signatur quod Dominus fecit Adam videre quomodo proprie appellaret illa. Hoc autem philosophia docere non potest, sed ipsamet sacra scriptura, cuius una pars est alterius glosa, prout in locis pluribus declarat.

Notitia secunda in rerum diffinitionibus, que per voces importantur, consistit, et de hiis duobus quodammodo consuevit a scolastibus dici quod duplex est diffinitio, videlicet quid nominis et quid rei. Non autem eodem modo diffiniuntur res a theologo et philosopho, quia non eadem via considerantur. Unde sanctus Doctor libro secundo Contra Gentiles sic dicit: "Considerationem circa creaturas habet doc-

---

14 Sap. i.7 17 *cf.* Genes. ii.19 29-49 Thom. Aq. ii *Cont. Gent.* 4

---

3 suppositum *ex corr.* B[2] 4 importetur B *del et in mg. add.* importent B[2] 7 singularem C (! S) 7 *ex* nomminantur C[?] 10 interpetrem *ex* interpretrem C[2] 11 ydyoma C 12 *ex* proprio C[1] 13 autore L 17 adducit B 20 phylosophia BL 21 prout *om.* BCL *add.* C[2] 21 declarat pluribus *sed sig. ord. corr. C* 27 philosopho *in ras.* C[2]

trina fidei Christiane, in quantum eis resultat quedam Dei similitudo, et in quantum error in ipsis inducit in divinorum errorem; et sic alia ratione subiciuntur predicte doctrine et philosophie humane. Nam philosophia humana eas considerat secundum quod huiusmodi sunt. Unde et secundum diversa rerum genera diverse partes philosophie inveniuntur. Fides autem Christiana eas considerat non in quantum huiusmodi (ut puta, ignem in quantum est ignis) sed in quantum divinam altitudinem representat et in ipsum Deum quoquo modo ordinatur, ut enim Ecclesiastici xlii° dicitur: *Gloria Domini plenum est opus eius. Nonne Dominus fecit enarrare sanctos omnia mirabilia sua?*" Et post quedam similia sequitur: "Si qua vero circa creaturas communiter a philosopho et fideli considerantur, per alia et alia principia traduntur. Nam philosophus argumentum assumit ex propriis rerum causis; fidelis autem ex causa prima, ut puta, quia sic divinitus est traditum vel quia hoc in gloriam Deo cedit vel quia Dei potestas est infinita. Hec est maxima sapientia, de qua in Deuteronomio dicitur: *Hec est sapientia nostra et intellectus coram populis.*"

Si debuerit enim philosophus diffinire pro rebus hec nomina et similia, Deus, angelus, anima, demon, ventus, yris, sompnum, fatum, et huiusmodi, pervertet non solum sacre scripture intellectum sincerum sed et omnem fidei inrefragabilem veritatem; propter quod non debemus fideles uti nominibus infidelium nec etiam nisi leviter scire. Ait enim Doctor, qui supra tertio Contra Gentiles (tractans illud Torquati, "Fatum est inherens rebus mobilibus dispositio, per quam providentia suis queque vertit ordinibus"): "Secundum hanc acceptionem negare fatum est providentiam divinam negare. Sed quia cum infidelibus nec nomina debemus habere communia, ne ex consortio nominum possit

40 Eccli. xlii.16-17 48 Deuter.iv.6 59 Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 93; *ex* Boeth. *Con. Phil.* iv.6 (PL 63.815)

31 indicit B 39 *ex* Ecclesiastes B² 46 Dei *Thom. Aq.* 48 Deutronomio BL 49 vestra *Deuter.* 52 sonnium C 54 *in* debent *corr.* B² 55 scire scripture intellectum sincerum sed BL scripture . . . sed *del.* L 56 tertio . . . illud *om.* B

sumi erroris occasio, nomen fati non est cum infidelibus utendum, ne videamur illis assentire qui male de fato senserunt, omnia necessitati siderum subicientes." Hinc dixere gentiles: "Dum fata sinunt, vivite leti." "At gens hominum obvia fatis fertur rapidis incerta suis." Et iterum: "Quem fata cogunt, hic quidem vivat miser." Adhuc: "Labimur, sevo rapiente fato." Item:

Fatis agimur: credite fatis.
Non sollicite possunt cure
Mutare rati stamina fusi.
Quidquid patimur mortale genus,
Quidquid facimus, venit ex alto;
Omnia secto tramite vadunt.
Primusque dies dedit extremum.
Non illa Deo vertisse licet,
Que nexa suis currunt causis.
. . . cuique ratus, prece non ulla
Mobilis, ordo, multis ipsum
Timuisse nocet. Multi ad fatum
Venere suum, dum fata timent.

Alii dicunt: "Regitur fatis mortale genus, nec sibi quisquam spondere potest firmum et stabile, quem per casus voluit varios semper nobis metuendum." Quam tumide quidam clamant: "Timete, superi, fata!" Hinc Augustinus quinto De Civitate Dei: "Si quis virtutem vel potestatem Dei nomine fati appellat, sententiam teneat, linguam cohercent." Ad hunc sensum in Omelia Gregorius dixit: "Absit a fidelibus mentibus, ut fatum aliquid esse dicant."

Tertia vero notitia utilis ad sciendum est ipsarum rerum signatarum per voces, prout ultra se quedam significant

---

65 Sen. *Herc. Fur.* 178 65 at . . . suis] *ibid.* 184-185 67 Sen. *Phaed.* 440 68 Sen. *Oed.* 125 69 *cf. cap. 12.185* 82 Sen. *Octav.* 924-928 85 Sen. *Herc. Oet.* 1758 86-89 *apud* Thom. Aq. I[a]q.116,a.1; iii *Cont. Gent.* 93 86 Aug. *C.D.* 5.1 (PL 41.141) 88 Greg. Mag. *Homel.* 10.4 (PL 76.1112)

---

62 nomen . . . utendum (! S) 64 syderum C 64 dicere B 66 rapidis] tepidis B 69 solum fatui fatis aguntur *in mg. m. recens* C 74 secto *in* recto *corr.* B[2] 75 dedit *ex* cedit C[2] 77 currunt *om.* C (*crux in mg.*) 78 It cuique *Sen.* 78 non nulla B 82 regere B *del. et* regitur *in mg.* B[2] 85 hinc] habent B 86 potestatum B *in* veritatem *corr.* B[2] 87 apelat C 91 signatarum *om.* B

quod proprium est in hac sacra doctrina. Ceterarum enim litterarum propositiones sumuntur in sensu quem faciunt; huius vero non solum est hoc observandum sed etiam querendi sunt multiplices sensus, in quos principalius fiunt. Ait enim sanctus Doctor Parte prima: "Actor sacre scripture Deus est, in cuius potestate est non solum quod voces significent, quod etiam ordinat homo, sed et res ipse aliqua preloquantur, quod est proprium in presenti scientia. Significatio vocum ad litteralem pertinet sensum, sed significatio rerum triplicem ambit spiritus intellectum, prout enim que facta sunt sub testamento priori, signa fuerunt legis et testamenti secundi sensum allegoricum reddunt. Ea vero, que nostram instructionem respiciunt vel figurant, generant sensum moralem. Ubi vero quecumque ad eternam gloriam reducuntur, radium efficiunt anagogicum." Hii quatuor sensus, quos Ecclesiasticus capitulo xxiiii^{o} de fonte paradisi confluentes suscepit, in unum sensum litteralem recurrunt, quoniam sensus litteralis potest et debet quilibet dici, quem autor primarius intellexit. Si cui vero placet obicere dictis, quo poetarum fabule similiter multiplices efferunt intellectus, differam respondere usque ad articulum decimum, si Deus volet me ibi, ut propono, ista tractare. Quia itaque, quolibet dubio sopito, philosophia non potest hos sensus aperire sed potius obfuscare, probabilibus et apparentibus infantiliter docta, certum est quod non prodest sacris detegendis archanis. Ipse inter ceteros duos vidi philosophie lacte famose nutritos, quos divisim familiari sermone rogavi quatenus intellectus acumen iam litteris sacris adcommodarent, sibi et aliis, ut putabam, plurimum profecturi. At ipsi, illius pellicis documentis corrupti, deridentes simplicitatem rogantis, in iustorum sponsam verba procaciter protulerunt inepta. Unus quidem dyaleticis regulis nitebatur probare eam in pluribus locis falsam esse de virtute ser-

96 Thom. Aq. I^{a}q.1,a.10 107 *cf.* Eccli. xxiv.35sq.; *cap. 16.60-121*

93 summuntur C 94 etiam] et B 96 Doctor sanctus BL 108 suscepit confluentes *sed. sig. ord. corr.* C 109 cuilibet B 110 actor B 113 me volet BL 113 prepono BL 115 offuscare BL *corr.* B^{2} 119 sacris . . . profecturi (! S) 119 adcomodarent L 122 sponsa B

monis; alter vero laycus habitu (nam primus religiosorum vestes ferebat) dixit eam post cenam ad ignem pro fabulis esse legendam, et subtilioribus studiis geomantie presertim vacandum. Ego vero utriusque periculo imminenti compassus, recitavi me in xii° libro Iosephi legisse de duobus percussis a Deo, quo in sacram scripturam minus pie oculos direxissent. "Referebat enim Demetrius Ptholomeo regi," inquit Iosephus, "neminem fuisse ausum sanctarum legum tangere traditionem, quod divina et venerabilis esset, quia lesi sunt quidam a Deo, hoc presumentes. Significabat vero qualiter Theopompus, volens in hystoria aliquid de hiis conscribere, sit mente turbatus plus triginta diebus, et tamen humilitate a Deo veniam supplicabat, dum inde dementiam sibi factam suspicatus est, necnon et in sompnis vidit quod hoc ei ideo accidisset, quia divina scrutatus esset et proferre ea ad homines impuros vellet, cumque scribere quievisset, recepit sensum. Referebat et de Theotecto, tragediarum poeta, quia cum nisus fuisset in aliquo dragmatorum meminisse que in divino volumine continentur, de oculis obscuratis recognovit causam sue cecitatis et ita liberatus est a passione, Deo veniam indulgente." Non permisit tyrannica illa terrena scientia tanto viro adhibere fidem. Abierunt, subridentes divina ultione, non soli: nam non multo spatio temporis interiecto, laicus tortus crudeliter sine nova culpa et plantarum coriis ignis ardore privatus, tandem ut innoxius derelictus, paucis mensibus transcursis et viribus corporis resumptis, absque confessione in lecto suo, nemine vidente, remansit defunctus. Reliquus vero nescio ob quam causam carcere clausus et omni cibo, potu, colloquioque privatus, fame periit etiam inconfessus.

Obstat ergo secularium cavillatio litterarum humili sim-

---

131 Flav. Ioseph. *Antiq. Iud.* xii.2.14

---

126 ad cenam post ignem BL 128 eminenti C 133 traditionem] conscriptionem BL circumscriptionem B² 133 divina] doctrina C 135 Theoponpus C 135 ystoria C 137 dum inde] dummodo BL 137 clementiam C 138 sonnis C 138 vidi B 139 scruptatus C 141 Othecto C *pro* Theodecto 141 tragiadiarum C 142 visus B 145 tirannica BL 146 terrena *om.* C *ss.* C² 150 decursis BL 151 consumptis B

plicitati divinarum scripturarum. Scribit siquidem Didimus ad Alexandrum, si omnibus autoribus credendum putamus: "Artem bene loquendi non discimus neque facundie rethorum oratorumque operam damus, cuius officium est falsatis sermonibus figmentare mendacia et innocentie fidem conferre criminibus ac parricidii reos asignare piissimos, qui, dum putant se aliene laudis fructum per iniquam victoriam rapuisse, nesciunt munimentum se sue conscientie perdidisse." Vera refert autor, quicumque fuerit ille; sed pro clara huius particule conclusione ad Damasum scribentem nostrum Ieronimum audiamus de scripturis disputantem: "Non decet Aristotelis argumenta conquirere, nec ex flumine Tulliane eloquentie ducendus est rivulus, nec aures Quintiliani flosculis et scolari declamatione mulcende, sed pedestris et cotidiane similitudinis, et nulla lugubratione redolens oratio necessaria est, que rem explicet, sensum edisserat, obscura manifestet." Delectat etiam audire Hugonem devote dicentem: "Ad sacre cognitionem scripture opus est intima compunctione potius quam profunda investigatione, suspiriis quam argumentis, crebris gemitibus quam copiosis argumentationibus, lacrimis quam sententiis, oratione quam lectione, gratia lacrimarum quam scientia litterarum, celestium potius contemplatione quam terrestrium occupatione."

---

158 *apud* Vinc. Bellov. *Hist.* 4.69 167 Hier. *Ep.* 36 (PL 22.458) 173 *non repperi*

---

157 auctoritatibus B 158 diximus B 160 figmentare] -re *in corr.* C^2 161 paricidii BL 165 clare B 167 Aristotilis BL articulis C *del. et* Aristotelis *in mg. add.* C^2 168 Quintilliani L 169 et] aut BL 170 et] aut BL 170 quotidiane L 170 et nulla] aut BL 170 lugubracionem BL 171 ediscerat BL *corr.* B^2 172 dicentem devote *sed sig. ord. corr.* C 173 scripture cognicionem BL 175 copiosis] t *post* p *ss.* $C^?$

[Cap. 31]

Oportet preterea solertem esse scolarum usuique assuescere illius doctrine quam invigilat possidere; nam theca intellectus, memoria, labilis in iuvene, in sene perdita, cito ebescit, nisi exercitio a rubigine oblivionis poliatur. Iuxta sententiam enim Torquati: "Scolares dicuntur a 'scola,' que Grece significat in Latinum 'vacationem,' a qua nunquam licet vacare." "Est enim studium," apud Ciceronem in Rethorica prima, "vehemens applicatio animi ad aliquid agendum magna cum voluntate." Ideo senes quidam que oportuna forent semitis sciendi postulanti respondit: "Mens humilis, studium querendi, vita quieta, scrutinium tacitum, paupertas, terra aliena." Nam, autore Hugone, sapientie thronum portabant philos et kopos, lemia et agrimia; id est amor, labor, cura, et vigilia. Si hec ex parte nostra requiruntur ad perfecte studendum facultatem quamcumque, maxime previa erunt sacre sophie, que profundior est ceteris et eminentior universis, terminosque suarum extremitatum nequaquam ignorat. Ideo amator eius et in ipsa nutritus, pacificus Salomon, regulas tradens gradiendi ad ipsam, dixit: *Si quesieris eam, quasi pecuniam et sicut thesauros effoderis illam,* et cetera. *Beati sunt enim,* inquit ipsa, *qui vigilant ad fores meas et observant postes hostii mei.* Alios vero, sollicitudinis typo usus Ecclesiasticus, scripture divine alumpnus et pedagogus hominum, consulebat dicens: *Quasi is qui seminat et qui arat, accede ad*

---

5 *cf.* Boeth. *Didasc. Schol.* ii (PL 65.1227) 7 *cf.* Cic. *Inv.* i.25 (36) 13 *cf.* Hugo de S.V. *Didas.* iii.18 (PL 176.776d sq.): 'Unde pulchre iuvenes propter robur a fronte lecticam tenere dicuntur, videlicet *φίλος καὶ κόπος*, id est, amor et labor, quia foris opus peragunt, a posteriori puellae, videlicet *ἐπιμέλεια καί ἀγρυπνία*, quae interpretantur cura seu diligentia et vigilia'; *cf.* Vinc. Bellov. *Erud. Fil. Nob.* vi 20 Prov. ii.4 21 *ibid.* vii.34 25 Eccli. vi.19

---

2 quam *om.* B 2 theca] tota B^2 3 intellectus *om.* BL 4 *pro* hebescit 5 scolares enim B 7 studium . . . aplicatio (! S) 8 recthorica C 8 aplicatio C 9 senex B^2 11 scruptinium C 13 agrinna BL 22 ipsi *ex* ipsa B^2=Sapientia 22 ad *om.* BCL *add.* B^2C^2 (*crux in mg*). 22 meas] cotidie *in mg. add.* B^2 22 ad *ante* postes *add.* B^2 22 *pro* ostii 25 is] his B 25 erat B

illam. Scriptum est enim: *Mane semina semen tuum, et vespere non cessent manus tue,* quia omne tempus et quelibet etas in huius sacre mulieris amplexus sunt exponenda.

Hiis potius ceu notis transcursis quam probatis, patet evidenter quod, nisi hec sacra doctrina sit prima in ordine philosophandi, nunquam satis mature venitur ad ipsam. At ubi ceteris fuerit solerter premissa, sua dulcedine et utilitate spirituali multiplici ipsius afficit amatores, ut vix possint etiam ad horam presentia illius carere. Pretereo Origenis, Basilii, trini Gregorii, Ambrosii, Ieronimi, Augustini, et aliorum commemorandam vigiliam in sacris litteris legendis, repetendis, exponendis, meditandis, et venerandis. Simili sed impari dulcedine rapiunt mentes infantium Sirenarum scientie secularis concentus ducuntque captivas, sicut supra per Salomonem memini me probasse. Unde fit ut quisquis se sub infantilibus annis meretriculis, ut Torquati similitudine utar, tradiderit, non dico sanandum sed coinquinandum et potione tossicandum letali, sine mirando raro concesso Dei auxilio, ad uxorem legitimam non accedat. Paucissimos novi sexus masculini virgines ad nuptiales thalamos intrasse. Hymeneus tamen omnibus fere cum sua lyra ministrat. Sed raro is venit ad eos qui uni alicui ex minus honestis se precipue tradiderunt. Non reor igitur grande periculum imminere hiis qui, post litteralem sensum sacre sophie, artium scolas non colunt sed visitant, non sibi nubendo sed videndo earum vultus sed nequaquam corpore nudas. Nam

Certus in hospitibus non est amor, errat ubique,

in Epistolarum libello Nasone testante. Sic possunt artes

---

26 Eccle. xi.6 41 *cf. cap. 27* 42 *cf.* Boeth. *Con. Phil.* 1.1 (PL 63.590): 'poeticas Musas ... scaenicas meretriculas'; *cf.* Novati, *Epist. di C.S.* IV p. 192,n.2,3; Boccac. *Gen. Deor.* xiv.22 53 Ov. *Her.* xvii.191

---

26 est *om.* BL 29 potius *in mg. ante* paucis (B) *add.* B[2] 29 ceu *in* seu *corr.* B[2] 32 sollerter BL 33 *in* efficit *corr.* B[2] 35 Gregorii *post* Ambrosii *hab.* BL 36 memorandam BL 44 legiptimam C 45 *crux in mg.* C 46 Hymene BL 46-48 tamen ... se *om.* BL 51 videndum C (*crux in mg.*) 53 erat B 54 sic] si BL

velut ancille domine sue, sancte scripture, famulatum debitum exhibere; sub quo sensu reor exponendos omnes qui, conscientia prediti, cum scientiis nostris litteras ethnicorum concedunt. Sed sub tali clipeo nequeunt latere qui nec nostras preferunt illis nec post illas accedere intendunt ad nostras.

Sequitur quintum ad ordinatum studium requisitum, scilicet cognitio eorum que supponuntur tamquam nota, exemplificando vel aliquid figurando. Quis enim, geometrie saltem communibus ignarus, ad naturalem philosophiam nisi insipienter intrabit? Non enim capiet Aristotelem disputantem de triangulo habente tres angulos equales duobus rectis, de ysocele, de gnomone, de quadratura circuli, et huiusmodi, vel sub illis terminis dicta sua clarius demonstrantem, nisi noverit quid sint linee, recta, obliqua, ortogonalis, anguli, rectus, obtusus, acutus, contingentie, et cetera que alibi velut probata negliguntur, prudenter ostendi. Simili modo dico quod, cum divina scriptura figurate loquens rebus creatis utatur suppositis tamquam notis, earum notitia est quam plurimum opportuna, semitas pandens ad divinorum librorum ingressus. *Invisibilia enim Dei,* sicut ad Romanos scribens notat Apostolus, *per ea que facta intellecta conspiciuntur.* Signanter addidit 'intellecta,' quia, nisi creature intelligantur ab homine, in divinam notitiam non inducunt, que suis proprietatibus et naturis Deum mirabilem nobis locuntur. Hinc Yhesus Syrach ait: *Memor ero operum Domini, et que vidi annuntiabo in sermonibus Domini opera eius.* Probat equidem ex intentione sanctus Doctor in principio secundi Contra Gentiles fidelibus utilissimam esse creaturarum scientiam, non solum pro intelligentia pagine Dei sed et ad videndum in eis eorum miran-

75 Rom. i.20 80 Eccli. xlii.15 83 *cf.* Thom. Aq. ii *Cont. Gent.* 2

55 velud C 57 scientiis . . . clipeo *om.* B 58 qui *om.* B que B^2 62 *ex* suppununtur C^1 64 phylosophiam BL 65 Aristotilem BL 69 *pro* octagonalis 73 *ex* rubus L^1 74 plurima BL 74 oportuna BL 76 nota B 78 intelliguntur B 80 Yhesus *om.* B philosophus L *del. et* Yhesus *in mg. add.* L^1 80 Sirac BL 81 adnunciabo BL

dum et glorificandum actorem et errores plurimos circa creaturas et Creatorem repellendos exortos.

Verumtamen hic est prudenter cavendum, ne lateat hamus sub esca, ne rethe Vulcani ambiat grana, neve muscipula sit in capturam parata. Viatores hospitia requirunt et victus, sed Meroen fugiant, non declinent ad Circem. Ibi Aristomenes, hic Ulixes cum suis non exiguam patiuntur iacturam. Rosas Apuleius requirebat ut rediret ad hominem; obfuit illi temptasse ydoloticas degustare. Soporata est morte nobilissima Phiscen, quo pixidem leti patefactam respexit. Urtica quandoque, dum legitur rosa, manus urit imprudenter legentis. Inter Caribdim et Sillam insuetus nauta absque docto pedota non eat. Pone Helenam etiam sacre theologie cathedram regentem; da illi totam hospitam Minervam, sic ut Ciprica Venus (non Platonica) sit unum cum Pallade facta. Numquid Paridi, Tarsillo, Piramo, an etiam Herculi erit consulendum illius scolas intrare et sermonibus divinis intendere? Certe non; ibi namque eberet Adam, Sanson vilesceret, lassaretur David, Salomon insaniret, langueret Amon, et petra solida, Petrus, nutaret. Placuit igitur Augustino, sicut in libris De Doctrina Christiana prudentissime probat, libros habendos a sanctis Christianis conscriptos, quos putat fuisse confectos sed demum invidia malorum deletos, de rebus quas scriptura Dei meminit figurando plene tractantes, ne contingat Christicolas philosophiam Grecorum ob prefatam causam audientes illius amore capi et verborum lepore remanere captivos. Tales codices quidem hodie possidemus, per Torquatum, Augustinum, Ysidorum, Ricardum de Sancto Victore, magnum Al-

---

91 *cf.* Apul. *Met.* 1.5sq. 93 *cf.* *ibid.* 3.25 95 *cf.* *ibid.* 6.20-21
106 *cf.* Aug. *Doc. Christ.* 2.30,40 (PL 34.57,63)

---

88 hoc B 89 *pro* rete 90 *ex* paratam C? 91 non declinent (! S) 91 Cirtem BL 93 *ex* Apuleus C^2 93 inquirebat BL 95 Piscen C Hpiscen C^2 *pro* Psyche 95 *ex* pissidem C^2 97 *pro* Scyllam 98 pedota] *Vid. DuCange s.v.* pedottae: Quorum est scire intrare est exire portus; (! S) 98 Elenam BC 99 sacre . . . Minervam (! S) 100 Siprica B 101 Pallage B 101 Tarsillo (?) 102 consulendum . . . intendere (! C) 103 *pro* heberet 112 cum *ante* lepore *add.* B^2 112 remanere *om.* C *in mg.* C^2 114 Rycardum L

bertum, sanctum Thomam, facundissimum fratrem Vincentium speculatorem, fratrem Bartholomeum Anglicum, et alios plures studiose conscriptos, de sitibus, temporibus, sideribus, numeris, mensuris, rerum proprietatibus, et huiusmodi opportunis, illis litteris capiendis mirifice et fideliter disserentes. Hos et similes post superficialem lectionem sanctorum librorum cum Augustino non nego legendos, sed hortor cum memoria adhuc illius versiculi:

Qui legitis flores et humi nascentia fraga,
Frigidus, o pueri, fugite hinc, latet anguis in herba.

Hinc Basilius, quem opponendo induxi, iuniorum animos dirigere in poetas vetuit omnes qui fidei sinceritati obsistunt, fere omnes modernos excludens. Hoc idem cum eo fateor ipse. Huic responsioni reor addendum veros Christianos iam gratia Christi fore provectos, quos pudere debet Hyberas nenias aut nugas Maximiani cum infantibus venerari. Nempe a rudi notitia progressum genus humanum, usque ad naturalem perfectam profectum, in methaphisica statuit commorandum, quam non natura sed revelatio Dei deducens, claram in lucem omni statui fecit communem, ut probat moralis Gregorius circa principium secundi libri Moralium diffuse pariter et aperte. Cui pro parte Avicenna deservit, tractatu septimo Methaphisice sue sic dicens: "Omnis ars in exordio suo est cruda et immatura sed maturatur postea, deinde paulatim decoratur et perficitur. Talis fuit antiquitus philosophia apud Grecos: primum quidem persuasibilis, scilicet rethorica; deinde, quia incidit decep-

---

123 Verg. *Ecl.* iii.92-93; Ioann. Sar. *Polic.* 7.10 (660c) 125 *cf.* Basil. *Ad Adolesc.* (PG 31.567); *cap. 5.152* 130 nenias] *cf. cap. 3.194* 131 *cf.* Greg. Mag. *Moral.* ii.1 (PL 75.553d); xii.2 (986 sq.) 138 Avic. *Met.* vii.2a

---

115 Vincentium *i.e.* Bellovacensem 116 Barctolomeum B; *i.e.* Barthol. de Glanville (*cf. Geyer, Die patr. und scholas. Zeit, 1928 p. 379*) 117 temporibus] partibus B 118 syderibus C 119 oportunis BL 123 fragra B 124 agnis B 124 erba C 128 fateor] facere B 130 Hiberas BL 130 venias C (*crux in mg.*) 137 sic *om.* C 140 phylosophia BL 141 *ex* persuabilis C^2 141 recthorica *ex* rectorica C^1

tio in ea, fuit dyaletica in una ex parietibus eius, scilicet naturali, que apud plures eorum prius fuit usitata; postea vero ceperunt animadvertere disciplinalem, et deinde divinam," et cetera ibi.

142 parientibus C partibus *Avic.; cf. Du Cange s.v.* paries 143 naturali *om.* C *in mg.* C^1 144 *ex* adnimadvertere C^1

[Cap. 32]

Nititur ratio sexta ostendere magnam utilitatem ex mundanis scientiis provenire Christianis, cui hunc articulum sextum oppono: utilius est Christianis terram arare quam gentilium intendere libris. Hoc capitulum declarare ex tribus propositionibus notis intendo. Quarum prima hec est: id alicui est utilius quod est sibi a Deo specialiter imperatum. Secunda id est: homini censendum utilius quod est in se honestius. Tertia sit hec: illud est unicuique utilius quod ad beatam vitam eum tutius et facilius ducit.

Nullus sane mentis, quo spectat ad propositionem priorem, antiquo colubri credere potest, Deum invidere humano generi mentienti lingua trisulca. Non est quippe invidentis hominem tam speciosum creasse, ad suam nobilem ymaginem figurasse, vere beatitudinis capacem fecisse et expectantem, omnia sub pedibus eius subiecisse, in loco amenissimo collocasse, consiliis, preceptis, sapientia, et virtutibus mirificis decorasse; sed cordialissime et, ut sic loquar, nimis amantis indicia certa et signa patentia caritatis. Amantis autem officium est iuxta captum amato de melioribus providere. Quare indubitabiliter est tenendum quecumque a Deo cuncta sciente et, ut prefertur, hominem singularissime diligente atque omnipotente providentur eidem facto vel verbo, etiam si pene addiciuntur infernales, illi utilissima fore. Puta, qui semper eligit id quod est potius et perfectius; hic ergo primo hominem constituit sub labore, nondum noto peccato; quo admisso, imperavit arare, dicens: *In sudore vultus tui vesceris pane.* Verumtamen preterire non licet primum laborem ignotum, ut veritas presens elucescat.

---

1 sextа] *cf. capp. 6;18.13* 25 sub labore] *cf. cap. 32.52* 26 Genes. iii.19

---

1 magnam] inanem B 4 *ex* declare C² 5 hoc B 6 id alicui est *om.* B 10 sane *bis* C 10 quo (! S) *pro* quod 11 *i.e.* credere colubri mentienti Deum invidere 12 trisulca lingua mentienti BCL *sig. ord. corr.* C 14 beatitudinis ... expectantem (! S) 18 inditia C 23 *pro* poenae 23 *ex* addicuntur C² (! S) abdicuntur BL; *cf. cap. 35.387* 24 quis BL 25 hic ... nondum (! S) 25 primum BL 26 arare *om.* C; *cf. cap. 32.80*

Opus equidem generis humani solers formator indixit, cum de criminis inscio sermo texitur, dicens: *Fecit igitur Deus hominem de limo terre et posuit eum in paradiso voluptatis, ut operaretur et custodiret illum.* Certum est denique ipsum paradisum amenum, quem tunc Opifex summus creaverat, quem fons irrigabat impregnans, quem Zephirus maritali prole ditabat, quem sola lex divina contum et in sua specie manutenebat perfectum, humano auxilio non egere. Profecto non erant dive arbores putande, non sulcis distinguende glebe, neque mandanda semina sulcis, falces nondum erant, nec quicquam falce metendum, cum solis vitalibus pomis ignibus celi edicto divino decoctis tota salus corporis hominis foret tuenda. Vestitus nempe proprie cutis nobili tegumento, nere non debebat, non texere, non acu unire divisa. Cura insuper domificandi et omnis artis fabrilis, farmatis componende, ceterorumque, quam crimen aut necessitate aut cupiditate seu vanitate produxit, proculdubio semper latuisset ignota, ni fallat illud in qualibet professione vulgatum: cessante causa, cessare debet effectus. Adde quod nondum erant metalla, longe post in visceribus terre solaris virtute gignenda, ignisque elementalis in illo paradiso non erat futurus, quibus ligones, rastra, vomeres, sarculorumque multe species et reliqua terre fossoria formantur. Lucide itaque liquet mentis laborem veramque philosophiam, qua ex infimis intellectus scandit ad summa, ante quodlibet malum perpetratum ab homine non solum fuisse concessum sed audacter dixerim imperatum. At omnium futurorum prescius Deus, ut a maiori hominem moneret, quem sciebat casurum, cuiuslibet fructus simplicis veritatis sub verissimo tegumento illorum realium fructuum

30 *ibid.* ii.7 31 et . . . illum] *ibid.* ii.15

30 *crux in mg.* C 32 *ex* illud C[1] 32 illum . . . Opifex (! S) 34 impregnens B 35 Zphirus B 35 totum B contum *pro* conctum; *cf. cap. 42.205* 36 spetie C 39 *ex* quemque B[2] quidquam L 42 nere] vere BL 43 divisa unire *sed ord. corr.* C 43 domificandi] hedificandi C 44 *pro* pharmaci componendi; (! S) 45 crimine *in mg.* B[2] 49 solaris *pro* solis; *crux in mg.* C 51 speties C 51 fossaria BL *corr.* B[2] 53 phylosophiam BL 53 ex *om.* C *in mg.* C[2] 54 *ex* quolibet C[2] 55 impetratum C

concessit, et solum illius speculationis interdixit tractatum que ex bonis et malis, veris et falsis completur dicens: *De omni ligno paradisi comedetis; de ligno autem scientie boni et mali non comedetis,* quin ymo *nec tangatis,* ad serpentem Eva testante. Hanc lucem veritatis manifestus rei probavit eventus, cum, herente hominum genitrice in intuituque vetiti ligni suspensa, versutus sophista dampnatus, machinamenta calliditatis sue in unum mixturus, affuit dicens: *Cur precepit vobis Dominus, ut non de omni ligno paradisi comederetis?* Et quamvis ab opaca veritate sumpsisset exordium, ita ut simplex mulier in prolatione tali nutaret, mox tamen virus adiunxit letale, ut dixit: *Nequaquam moriemini; scit enim Deus quod in quacumque die comederitis eritis sicut dii, scientes bonum et malum.* Ecce quod mulier fuit subducta, que credit falsa per serpentem prolata. Sed vir non fuit seductus, qui non percepit verba sed tantum factum, quod fuit ut de ligno vetito ederet a muliere suasus. Quia igitur homo ante peccatum speculationi purissime veritatis a Domino fuerat mancipatus et per solum falsitatum poculum, veris doctrinis admixtum, quam curiositas heresis mater induxit, occisus, ne simili pernicie iterum relaberetur erectus, non ut specularetur sed ut araret, fuit e paradiso eiectus, Domino sibi notanter dicente: *In sudore vultus tui vesceris pane.*

Hanc hystoriam verissimam, sicut in cortice sonat, Moyses, famulus Dei, tunc primo et promulgavit et scripsit, quando in novo paradiso deserti, populo mannate celi nutrito, divinam legem, quam simplicem philosophiam et divinam appello, erat daturus, ut sic cautus foret oblitus philosophiam Egypti et Moabitarum aliarumque gentium iterum

60 *ibid.* ii.16 62 *cf. ibid.* iii.3 66 *ibid.* iii.1 70 *ibid.* iii.4-5
81 *ibid.* iii.19 85 *cf.* Exod. xvisq.

61 commedetis BL 62 commedetis BCL *corr.* $C^{?}$ 67 commederetis BL 69 ploratione C (! S) 69 mutaret BC *corr.* $C^{?}$ 70 et *ex* ut *corr.* B^{2} 71 quacumque (! S) 71 commederitis BL 73 suducta (?) C subducta $BC^{?}L$ seducta C^{2} (*cruces in mg.*) 77 falsitatis B 78 quam *pro* quod 79 pernitie C 83 ystoriam C 85 *ex* manante C^{2} (*crux in mg.*) 87 apello C 87 *ex* datum C^{2} 87 phylosophiam Egipti BL

non videre. Quod si fecisset, neque propter scortum perisset neque in Oreb vitulum adorasset. *Israel,* inquit Dominus, *si me audieris, non erit in te deus recens, neque adorabis deum alienum. Ego sum Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Egypti, dilata os tuum et implebo illud.* Solus os complet intellectus creati et philosophiam tradit securam, que efficitur tibi virulenta, cum aliquid humani, id est falsitatis, fuerit sociatum eidem. Ideoque magis expedit arare quam tali philosophie, contra quam solum invehitur, insudare.

Hanc reor summam causarum fuisse, quare patribus veteris testamenti non solum concessit sed interpretative mandavit nostre salutis amator precipuus multas terrarum possessiones habendas, quibus intenti aut armis ad conquirendum vel tuendum, arationi ad serendum, seu custodie animalium ad multiplicandum, mundane philosophie vacandi tempus non foret, sciens quoniam, si ante peccatum illa potuit anime vires extinguere, fortius idem post culpam valeret. Etenim ex se quodlibet noxium eo noxius est quo recipiens infirmius est. "Unumquodque enim recipitur per modum recipientis." Sed ubi *veritas de terra orta est,* et veteris philosophie velamina sub luce nove Christi doctrine reiecta sunt, totumque genus humanum erat extimplo ad unicum reducendum ovile, tradita divine quiditatis patenti notitia, quam naturali sophia sibi finem prescribit, beata mundi abdicatio multiplici persuasione extitit commendata, ut liberius mens, a temporalibus absoluta, divinis sermonibus intelligendis et intellectis degustandis plenissime deserviret. Cur quis frustra repetit media tam periculosa quam gravia, cum iam optatum terminum est adeptus?

---

89 *cf.* Exod. xxxii; Ps. cv.19 90 Ps. lxxx.9-11 107 Thom. Aq. ii *Cont. Gent.* 73; *Opusc.* 54.26 (ed. Bibliop. 28 p. 350) 108 Ps. lxxxiv.12

---

89 propter] per B 89 scortum] desertum *in mg. add.* B² 89 *crux in mg.* C 90 Israhel BL 93 Egipti BL 93 solum B 94 phylosophiam BL 95 tibi *om.* C 95 humani] aliter huiusmodi *in mg.* B² 96 sotiatum C 96 eidem *om.* BL 99 interpetrative C 103 phylosophie BL 106 quolibet C (*crux in mg.*) 106 eo noxius *om.* B 109 veteris *ex corr.* C² 109 phylosophie BL 110 extemplo C² 111 unicum . . . patenti (! S) 111 qualitatis B 115 degustatis BCL *corr.* C²

Homini igitur ante crimen admissum fuerat philosophandum, solum in veris sermonibus et veritatibus nudis; post vero et ante gratiam fuit arandum, et raro et tunc nonnisi perfectis speculandum. Gratia vero iam predicata, aut sacris litteris convenit insudare ad pedes Domini aut coram Moysen et Helyam super montis theologice vertice veritatis, solum Christum audire tutissime, vel cum Martha vite insistere active, que imperfectis sub illa Martha est a Christo concessa. Mixtam vero hanc scientiam mundi ut communiter nondum practicandam concessit, nisi status hic gratie dicatur esse perfectior illo innocentie bono, quod esus et usus arboris scientie boni et mali divinitus interdictus occidit.

---

122 *cf.* Matth. xvii.3 125 *cf.* Ioann. xi.20sq.

---

122 coram Moysen (! S) 123 *in* Moyse *corr.* B² 123 Helya BL *pro* Eliam 125 inperfectis C 126 hanc] habet B 127 praticandam C

[Cap. 33]

Conprehendit sane ordinatus quilibet intellectus huius articuli propositionem secundam, qua dicitur id esse eligibilius unicuique ratione utenti quod est honestius, ethica tota et topica omni id perdocente. Quorum dicta propter brevitatem quasi supervacanea recitare relinquo. Sed sub hac veritate notissima fit talis descensus: est denique honestius terram arare quam philosophie mundane vacare. Patet; id etenim est honestius quod est divinius seu quod Deo est propinquius aut sue glorie magis intendens aut sue vicinius voluntati. Hec non dubitatur a quoquam, cum id simpliciter sit honestius quod perfectius et id perfectius quod divinius. Qualitercumque enim rerum mensuretur perfectio aut penes recessum a non gradu perfectionis aut accessum ad summum gradum perfectionis, indubie habetur intentum. Conversari autem lectione cum mundanis philosophis eosque audire Deum verum blasphemantes, cum divinitatem eius tribuant creaturis plurimis, et que creaturis conveniunt ore sacrilego Creatori ascribant, nil aliud est quam inter falsa versari, a Deo recedere, atque demonibus sociari, quorum quilibet *mendax est et pater eius*. Nulla enim est philosophia mundana que non aliqua sit falsitate permixta. Si qua enim proponitur ex omni sua parte vera, iam illam non mundanam dixerim sed divinam, cum quelibet veritas sit a Deo procedens, sicut radius omnis a luminoso corpore venit. Non enim de calamo agitur hic, scriptore, vel atramento, sed de doctrina, que intellectus humanos informat. Si autem de eorum falsitatibus et erroribus notitia exigatur, non solum sicut secundus articulus sub brevitate perstrinxit verum ipsi se mutuo impugnantes se mentiri fatentur. Non nego eos vera plurima recitare sed audacter affirmo aut toxicatum poculum propinare, ut in auro bibatur venenum, aut leprosis

---

20 Ioann. viii.44 28 *cf. cap. 21*

---

1 (c)omprehendit BL 2 quam BL *corr.* B^2 5 quarum B 7 terram . . . honestius *om.* BL 19 *ex* sotiari C^2 20 phylosophia BL 22 *ex* preponitur C 30 vera *om.* B

manibus vitalem escam legentibus ministrare, cum pro talibus dicat Cantor divinus: *Peccatori autem dixit Deus: "Quare tu enarras iustitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum?"* Certe satis est propinquum huic sententie: nolite eos audire. Nemo enim Christianorum negabit illos peccatores fuisse quos constat fidem, ianuam salutis, non tenuisse, cum *impossibile sit sine fide placere Deo,* et *iustus vivat ex fide.* Probatum est enim satis diffuse contra iniquum Iulianum per Augustinum, quod omnis infidelium vita peccatum est. Non obstat, si alibi veritatis magister turbe de iniquis pastoribus dicat: *Quecumque dixerint vobis, servate et facite; secundum vero opera eorum nolite facere.* Nam neque de infidelibus sermonem agebat neque de credendis sed de agendis precise sub obedientia, matre virtutum, que frequenter humiles a peccatis excusat.

Iterum quia iuxta regulas iuris de similibus simile est iudicium, et in obscuris inspicimus quod est veris similius, cum fere omnes has dampnabiles doctrinas sectantes auctores earum diligant et commendent, etiam cum nominantur, ubi Christi fides eorum dictis adversa publice predicatur, notum est inhonestum esse eos studere, sicut nemo dicet honestum inimicos Dei laudibus sublimare, et quos ille iustissime odit, creatura sua nequaquam debet cum preconio venerationis amare. Sed terram arare Deo non dicimus adversari, quin potius eius est obtemperare mandatis, sicut ex precedenti articulo patet. Iuvat idem veritas, quam etiam ipsi seculi viri noverunt. Ait enim in libro De Officiis Cicero: "Omnibus ex quibus aliquid acquiritur, nichil est agricultura melius, nichil utilius, nichil dulcius, nichil ho-

---

33 Ps. xlix.16 38 Hebr. xi.6 39 Rom. i.17 40 *cf.* Aug. *Cont. Iul.* 4.30-32 (PL 44.753sq.) 42 Matth. xxiii.3 47 Bonifat. *Lib. Sext. Decr.* (in fine): "de regulis iuris," 45 (ed. *Corp. Iuris Canon.* 1746, II p. 187: ed. 1879, II p. 1123) 59 Cic. *Off.* i.10 (42); Vinc. Bellov. *Hist.* 6.9

---

34 assummis C 35 est *om.* BL 42 vobis dixerint BL 43 facite et servate *sed sig. ord. corr.* C 45 prescise BL 48 *ex* verissimus C[2] verisimilius BL 49 autores C 51 Christifideles BL 51 predicantur C (*crux in mg.*) 53 quo BL 55 abversari *ex* obversari C[2] 57 precedentia particula C (*crux in mg.*) 59 Cycero BL

mine libero dignius." Et iterum valet que disserit in eodem ubi ait: "Omne autem officium quod ad iunctionem hominum et ad societatem tuendam valet, anteponendum est illi officio quod ex cognitione et scientia continetur." Est enim humane nature aptius et utilius. "Nichil enim," eodem in quadam oratione testante, "habet fortuna maius quam ut possit, hec natura melius quam ut velit salvare plurimos." Quis autem nesciat terram arare, cum ceteris ad agriculturam pertinentibus, necessarius fore nature humane quam superflue philosophie vacare. Legisti, pater, eundem De Senectute dicentem: "Veniam ad voluptates agricolarum, quibus ego incredibiliter delector; que nec ulla impediuntur senectute, et mihi ad sapientis vitam proxime videntur accedere. Habent enim rationem cum terra, que nunquam recusat imperium, nec unquam sine usura reddit quod accepit; agroque ornato et bene culto nichil potest esse uberius nec specie ornatius."

Tandem per tertium immobilis veritatis venitur ad idem, cum ipsa felicitas sub ratione finis sita sit, cuius causa cetera fiunt, sicut tota ethica probat. Mutuemus ergo, universis relictis, a Paulo inrefragabile verum, videlicet quod ad beatam vitam capescendam *tria manent nunc ista: fides, spes, caritas;* que mundi philosophia dare non potest neque disponere ad hec sed potius impedire, que mala agricultura secum non portat, quin potius ad illa mentem excitat et vegetat excitatam. Sane articulus secundus satis ostendit illam doctrinam fidei orthodoxe et sincere veritati fore adversam, propter quod principaliter est a Christianis finibus repellenda. Nempe conatur philosophia naturalis cunctos eventus, etiam inusitatos et miros, ad naturales causas repedare, ut sic fides pereat, que *est substantia sperandarum*

---

62 *ibid.;* Cic. *Off.* i.12 (44) 65 Cic. *Pro Ligar.* 12 (38); Vinc. *ibid.* 6.30 71 Cic. *Senec.* 15 (51); Vinc. *ibid.* 6.16 82 i Cor. xiii.13 91 Hebr. xi.1

---

61 *pro* valent 61 dixerit BL 63 sotietatem C 69 necessarius *pro* magis necesse; (! S) 69 humane nature BL 70 eumdem C 71 senectucte C 74 qui B 76 hornato C 77 spetie C 78 tertium] *sc.* testimonium (?); *cf. cap. 33.47:* iterum 80 mutuemus (! S) 81 a *ex* ad C 83 phylosophia BL 89 phylosophia BL

rerum, argumentum non apparentium. Singularibus autem illorum hominum dictis contra fidem omissis, ad quandam eorum regulam universalem descendo, qua ponunt animam hominis, corpori proprio iunctam, in aliis corporibus agere posse, et sic turbare serenum aerem et iterum serenare turbatum, sanos morbis inficere et infectos sola voluntate curare, ut faciliter illud credatur quod de quadam caupona, Meroes dicta, Apulegius scribit, quod scilicet potens sit celum deponere, suspendere terram, deos infirmare, manes sublimare, et cetera que memorie non occurrunt. Hanc autem regulam notat Avicenna in suo sexto Scientie Naturalis, qui totus de anima tractat, et ait: "Cum anima," inquit, "fuerit constans et nobilis, similis principiis, obedit ei materia que est in mundo, et patietur ex ea et invenietur in materia quicquid formabitur in illa; quod fit propter hoc, quia anima humana non est impressa in materia sua sed est providens ei. Et quando quidem propter hunc modum colligationis potest ipsa permutare materiam corporalem, ab eo quod expectabat natura eius, tunc non est mirum si anima nobilis et fortissima transcendat operationem suam in corpore proprio," et cetera. Videbat utique vir iste quedam fieri, prout in libro De Animalibus narrat, de quodam cuius filium novit, quem pungitiva animalia seu vermes pungere non poterant, nisi provocata, et tunc mordendo non nocebant sed necabantur. Ymmo solo flatu illius cadebant in mortem. Quorum causas reddere non valens, consuetas de notis ad ignotas procedebat, ut sic nullus altius ascenderet quam ad secundas, prima totaliter oblita, ymmo negata, circa quam tota vera fides versatur. Hinc imbuti moderni non pauci, si frontem meretricis iam induerint, non erubescunt aut negare publice que facta mira narrantur aut, si

98 *cf.* Apul. *Met.* i.8 103 Avic. *De Anim.* iv.4 113 *cf.* Avic. *Nat. Animal.* viii.2e

92 apparentum C 92 autem *om.* C 93 obmissis BCL *corr.* C[2] 98 Meroes dicta (! S) 99 *crux in mg.* C 102 norat BL 103 *ex* animam C 106 quidquid L 106 propter] per B 113 narrat *in ras.* C 113 quadam B 119 taliter B 122 mira *om.* BCL *ss.* C[2] 122 *ex* variantur C[2]

negare non possunt, in secundis causis retinere conantur; quos Deus, singulariter agens ad se, causam primam, elevare volebat. Pridie siquidem umbra defuncti supra tumbam corporis tumulati visa fuit circa auroram in civitate Paduana, testibus multis. Philosophus autem, qui in tali facultate cathedram ibi regebat, factum per negationem iritare non valens, quam ocius potuit, studentibus congregatis, nisus est miraculum infamare et communem predicare naturam. "Ascendit," inquit, "vapor virtute celorum ex terre visceribus tractus, interdum forma servata particularium corporum artuum unde trahitur, Phebo suam prolem extinctam suscitare temptante. Sicque," ut ait, "naturaliter fit ut fumi ab humano corpore tracti, humani corporis effigiem prestent." Saltem hic fuisset Platonicus, referens erga busta sub diversis modis defunctorum animas vacillare.

Fateor itaque eos in pluribus dicere vera, et hoc pessimum. Utinam in eorum libris nulla esset veritas! Sed dum veris alliciunt simplices, falsis necant permixtis. Non decipitur piscis ab hamo sed ab esca, sub qua mortalis absconditur hamus. Precipue vero hanc doctrinam dixerim iunioribus metuendam, qui nondum perfecte sunt in fide fundati, cum principaliter tales, a crepundiis et fere uberibus matris revulsi, ad hanc pellicem mittantur alendi (dicam an veneno necandi?), sicut duce Deo inferius declarabitur. Ideo non currit ad propositum ratio sexta, multos memorans patres, qui hac scientia mundi claruerunt insignes, non minus sanctitate pollentes. Nam considerandum reor viros laudabiles veteris testamenti ad notitiam scientie secularis non intrasse, nisi postquam erant antiqui et divina scientia roborati. Sanctos vero, quos lex nova nutrivit, nunquam post baptisma nisi casualiter, zelo fidei actualiter requirente, in philosophicis legimus insudasse. Sic Augustinus Romano-

---

136 *cf. supra cap. 2.310*

---

123 *crux in mg.* C 123 conantur *in ras.* C 125 tumba BL 128 *ex* facultatem C 129 non *bis* C *primum del.* $C^{?}$ 129 otius C 132 ex *ex* et C^2 135 fit ut] sicut B 135 *crux in mg.* C 137 ergubusta BL 138 in *om.* B 140 permistis C 141 *ex* amo C^2 145 *crux in mg.* C

rum historias didicit iam provectus, quia videbat sic opportunum ad refellendos prophanos in libro venerando De Civitate Dei, qui sacrilego ore contra fidei Christiane veritatem gannibant.

Satis hoc exprimit venerabilis Origenes, Penthateucum glosans in pluribus locis, cuius verba etsi longa, tamen utilia, pro parte volui hic fideliter adnotare. Omelia namque undecima super Genesim dicit: "Semper nobis sanctus Apostolus occasiones prebet inteligentie spiritualis, et post, pauca licet necessaria studiosis ostendit indicia, quibus quod lex spiritualis sit in omnibus agnoscatur. Ipse igitur de Habraam et Sara disputans quodam loco ait: *Non,* inquit, *infirmatus fide considerabat suum corpus emortuum, cum fere centum esset annorum et emortuam vulvam Sare.* Hunc ergo, quem ille dicit emortui corporis in centenario annorum numero fuisse et Ysaac magis virtute fidei quam corporis fecunditate genuisse, scriptura nunc refert accepisse uxorem, Cethuram nomine, filios ex ea plurimos genuisse, cum fere centum triginta et septem esset annorum. Nam Sara, eius uxor, decem ab eo annis iunior scribitur, que, centesimo vigesimo septimo anno defuncta, indicat Habraam supra centum triginta septem annorum fuisse cum Cethuram accepit uxorem. Quid ergo putamus quod in tanto patriarcha per idem temporis incitamenta carnis viguerint, et qui olim naturalibus motibus emortuus dicitur nunc ad libidinem redivivus putabitur? An, ut sepe iam diximus, patriarcharum coniugia misticum aliquod indicant sacramentum, sicut et ille qui dicebat de sapientia: *Hanc ego cogitavi uxorem adducere mihi?* Fortassis ergo iam tunc Habraam simile aliquid cogitavit, et quamvis esset sapiens, hoc ipso tamen sciebat quod sapientie nullus est

---

155 *cf.* Aug. *Doc. Christ.* ii.28 (PL 34.56); Novati, *Epist. di C.S.*, IV p. 183.18 162-252 Orig. *In Genes. Homel.* xi.1 (PG 12.220-223) 166 Rom. iv.19 172 *cf.* Genes. xxv.1 182 Sap. viii.2

---

155 ystorias C 155 oportunum BL 157 veritatem *om.* BL 159 *ex* Penthatericum C[2] 161 annotare BL 162 dixit B 163 post *om.* C *ss.* C[2] 164 tamen *ante* licet *del.* C[2] 164 inditia C 164 quid B 168 esset centum C 173 esset *om.* C *in mg.* C[2] 174 ea BL 176 Abraam BL 179 *ex* viguerunt C 185 ipse B 185 *ex* quid C

finis nec discendi terminum senectus imponit. Qui enim consuevit hoc modo sortiri matrimonium, quod de ipso superius indicavimus, id est, qui virtutem habere in coniugio solet, quando potest ab huiuscemodi cessare coniugio? Sare namque dormitio virtutis est intelligenda consummatio. Qui vero consummate et perfecte virtutis est, semper necesse est, ut in aliqua eruditione versetur. Quam eruditionem coniugem eius sermo divinus appellat. Sed hoc puto quod et in lege celebs et sterilis maledicto subiaceat. Dicit enim: 'Maledictus qui non reliquerit semen in Israel.' Quod si hec de carnali semine dici putantur, omnes Ecclesie virgines sub maledicto posite videbuntur. Et quid de Ecclesie virginibus dico? Ipse Iohannes, quo maior inter natos mulierum nemo fuit, et alii sanctorum plurimi semen secundum carnem non reliquerunt, quippe qui nec inisse quidem matrimonia referuntur. Sed certum est illos spiritale semen et spiritales filios reliquisse et habuisse unumquemque coniugem, sapientiam, sicut et Paulus per evangelium filios generabat. Accepit ergo senex emortui iam corporis Habraam uxorem Cethuram. Ego puto, secundum hanc quam supra exposuimus rationem, quod melius tunc uxor accipitur, quando emortuum corpus est, quando mortificata sunt membra. Maior enim ad sapientiam sensibus nostris capacitas inest, quando mortificatio Christi circumfertur in corpore nostro mortali. Denique et Cethura, quam nunc senex Habraam sortitur in matrimonium, 'thimiama' interpretatur, quod est 'incensum' vel 'bonus odor.' Et ipse enim dicebat, sicut Paulus dixit, quia *Christi bonus odor sumus.* Quomodo autem quis Christi bonus odor efficitur videamus. Peccatum est res fetida; denique peccatores porcis comparantur, qui in peccatis velut in stercore fetido voluptantur. Et David ex per-

---

198 *cf.* Matth. xi.11 202 *cf.* i Cor. iv.15 209 *cf.* ii Cor. iv.10 213 ii Cor. ii.15

---

188 *ex* congiugio C 189 nanque C 190 consumatio C 191 consumate C 193 hoc *ex* huc C^1 195 Israhel BL 195 *ex* hoc C^2 196 *ex* dicitur C^2 (*crux in mg.*) 200 *ex* matrimonium C^1 210 *ex* Cetura C^1 211 interpetratur *ex* interpretratur C^2 214 res est BL 216 velud BL

sona penitentis dicit: "*Computruerunt et exese sunt cicatrices mee.* Sic ergo senum nuptias interpretari dignius puto, sic pulcre inter patriarcharum in ultima iam et in defecta etate coniugia, sic necessarias filiorum procreationes extimo numerandas. Ad tales enim nuptias et ad huiusmodi sobolem non ita iuvenes ut senes apti sunt. Quanto enim quis carne fessus est tanto erit animi virtute robustior et sapientie complexibus aptior. Sic et ille vir iustus, Elcana, duas simul habuisse uxores refertur, quarum una Fenenna et alia Anna dicebatur, id est 'conversio' et 'gratia'. Et primo quidem dicitur de Fenenna filios suscepisse, id est de conversione, et postmodum de Anna, que est gratia." Et post pauca sequitur: "Inde denique Salomon plurimas simul habuisse refertur uxores, cui dixerat Dominus: *Sapiens ante te non fuit talis et post te non erit.* Quia ergo dederat ei Dominus multitudinem prudentie, sicut arena est maris, ut iudicaret populum suum in sapientia, ideo plurimas simul poterat exercere virtutes. Sane preter hoc quod ex lege Dei edocemur, si etiam ex hiis eruditionibus que extrinsecus videntur esse in seculo aliquas contingamus, verbi causa, ut est eruditio litterarum vel arismetice, ut est geometrie doctrina vel ratio numerorum vel etiam dyaletica disciplina (et hec omnia extrinsecus posita ad nostra instituta producimus atque in assertionem nostre legis assumimus), tunc videbimur velle alienigenas in matrimonium sumpsisse vel etiam concubinas. Et si de huiusmodi coniugiis disputando, disserendo, contradicentes rearguendo convertere aliquos ad fidem poterimus et eos suis rationibus et artibus superantes, veram philosophiam Christi et veram pietatem Dei suscipere persuaserimus, tunc ex dyaletica vel

---

217 Ps. xxxvii.6 226 *cf.* i Reg. i.2-3 230 *cf.* iii Reg. xi.3
231 ii Paralip. i.12 232 *cf.* *ibid.* i.ii; iii Reg. iv.29

---

217 carnes *post* sunt *del.* C 218 sicut BCL *corr.* C? 218 interpetrari C 219 inter] inita *Orig.* 221 estimo BL 223 quis . . . fessus (! S) 223 animi] cum B 225 refertur uxores BL 228 et *om.* C 234 propter BL 235 *ex* docemur C[2] 238 ratio . . . hec (! S) 239 dyalectica *ex* dyaletica C[2] 239 ex *ante* omnia *del.* C 241 velle (! S) vel *Orig.* 242 si] sic BL 243 *ex* rearguente *corr.* C[1] 245 phylosophiam BL

rethorica videbimur quasi ex alienigena quadam vel concubina filios genuisse. Igitur ad tales vel ad huiusmodi filios procreandos nullus per senectam excluditur, ymmo casta progenies mature etati plus convenit, sicut et nunc Habraam grandevus et, ut scriptura dicit, senex et plenus dierum Cethuram duxit uxorem."

Multa alia ad hunc finem pluries in eodem libro idem Origenes pertractat, usquequo faciat manifestum cor Salomonis fuisse subversum multiplicis gentium familiaritate doctrine, quam scriptura reginas nominat uxores et concubinas. Sic ipse reprehendi non senes fideles sub Habraam sed cum Salomone, etiam a Domino primitus illustrato, iuvenculos nondum Christi doctrina provectos meretriculis (ut verbis sepe utar Torquati) uxorandos (dicam an captivandos?). Prohibeo sacra lege, civili favente, Aristotelem, Virgilium, Ciceronem, pariter et Anneum inter Christicolas simplices et ignaros de Catholica fide taliter edocere qualiter per sanctos nondum aut aliter est definitum (Codice, de Sancta Trinitate, lege *Nemo clericus*). Prohibeo, felici Iustiniano volente, xenodochia, osochimia, orphanotrophia, prothocotrophia, geruntroconia, et lictrophia fedari vel violari (Codice, de Sacrosanctis Ecclesiis, lege *Ut inter divinum*). Quid enim aliud sunt simplices Christiani pueri (videlicet qui scolas frequentant et qui vel que predicationes secuntur, quibus maxime poetica narrantur, quod displicet et quod presens ferit tractatus) quam, quoad fidem perfectam, peregrini, egroti, orphani, pauperes, et imbecilles, a quibus denominata sunt Grece loca prefata? Prohibeo cum legibus sanctis profana precepta doceri vel disci, que heretici vel gentiles dederunt (Codice, de Hereticis, lege *Omnes*). Sed ne vertatur in dubium ethnicos sub hereticis con-

---

260 *cf. cap. 33.42* 264 *cf.* Iustin *Cod.* i.1.3-4 266 *cf. ibid.* i.2.19, 22,23 275 *cf. ibid.* i.5.2

---

248 tales nuptias *Orig.* 249 *ex* senecam C[2] 251 ducit BL 254 usque B 255 submersum B 256 doctrine *om.* C *ss.* C[2] 261 Aristotilem BCL *corr.* C[2] 264 diffinitum B 266 *pro* nosocomia . . . ptochotrophia . . . gerontocomia . . . brephotrophia (?) 267 lietrophia C 271 sequuntur BL

tineri, eadem lege imperator ille subiunxit: "Hereticorum autem vocabulo continentur et latis adversus eos sanctionibus debent subcumbere, qui vel levi articulo indicio Catholice religioni et tramite detecti fuerint deviare." Hos, inquam, quos ille gladio, ego verbis ferio; ego exilium, ille mortem indicit. Cur propter hoc laceror, quia non privatas sed publicas sedes et maxime Christo templa sacrata recludo, cum lex has interdicat eis et illas, ut habetur lege sequenti? Certe quibus iura atrocia arma opponunt (Codice, de Paganis, lege *Christianus*) ego et raro debiliterque verbero solo levi sermone. Scio, nec id dubitat quisquis eorum libros perlegit, quia in plurimis agunt contra Dominum, unde et contra te, contra se, et contra me. Nam quod in religionem divinam committitur, in omnium fertur iniuriam (Codice, de Hereticis, lege *Manicheos*). Iustum bellum igitur contra paganorum dicta non pauca habemus. *Qui vero offendit in uno, factus est omnium reus,* beato Iacobo teste cum Salomone. Pugnare licet, lege permittente, ymmo iubente, contra adversarios Christi dicentis: *Qui non est mecum contra me est.* Tales autem sunt omnes heretici et pagani, sicut per eundem textum meminit glosa (Codice, de Iudeis, lege *Celicolarum*).

Ast quia indubie fides spem antecedit, et caritatem utraque, sicut operatio intellectus preit actionem electionis et voluntatis, certum est non solum non prodesse talem philosophiam ad vitam beatam assequendam sed obesse plurimum. Agricultura vero hoc tantum malum non agit, sed ratus sator fide utcumque divina commendat Deo iacta semina sulcis. Huic supplicat etiam naturaliter thure donato, si Plinio putamus credendum, nunc serenum, nunc plu-

---

278 *ibid.* 285 *cf. ibid.* i.5.3: 'Cuncti haeretici . . . sibi loca adimenda sunt . . . sive in privatis domibus vel locis huiusmodi coetibus copiam praebere videantur: his aedibus vel locis privatis ecclesiae Catholicae vindicandis.' 286 *cf. ibid.* i.11.6 297 *cf. ibid.* i.5.4 294 Iac. Ep. ii.10 296 Matth. xii.30 298 *cf.* Iustin. *Cod.* i.9.12 307 *cf. cap. 2.186*

---

280 argumento iudicio Catholicae religionis *Iustin.* 280 inditio C 284 sedes *om.* C *add.* C² (*crux in mg.*) 296 ymmo iubente *om.* C 298 testum C 300 at BL 306 suplicat C 306 naturaliter etiam *sed sig. ord. corr.* C 307 credendum . . . stillicidia (! S)

vias, nunc ymbres, nunc stillicidia, nunc vermium necem, et semper habundantiam petens. Is didicit experimento profecto res suas prime cause fore subiectas, cuius numen Saturno vel Iovi, Cereri, Iunoni, aut Proserpine nunquam dedisset, nisi infernalis philosophia, hominum saluti emula emulatione mortali, hec pessime docuisset.

Felix ergo prior etas, contenta fidelibus arvis, virtutum auro mundum regente, adhuc Astrea triumphali sceptro solum colente. Sit rite ab eorum oraculo ruralis homo, suo agello contentus, optimo civi Romano quoad felicitatem prelatus, hoc Valerio recitante. Magnus Socrates, qui ab eodem Apolline sapientissimus est predicatus, eo (ut credo) quia sibi et ceteris ydolis detrahebat, rustico non auferat felicitatis palmam prefato. Laudatur preterea, et in hoc ipse laudo, rex antiquus Ligurgus, qui, autore Iustino libro tertio, suis legibus iussit "pueros puberes non in forum sed in agrum deduci, ut primos annos non in luxuria sed in omni opere et labore agerent. Nichil eos sompni causa substernere et vitam sine pulmento degere neque prius in urbem redire quam viri facti essent, statuit." Hec Iustinus. Canis ergo (magis fide quam pilis) lectiones gentilium scripturarum sunt interdum ad utilitatem concesse et non neophitis, sicut patet ex dictis, et capitulo secundo octavi articuli, ut puto, restat tractandum.

317 *cf.* Val. Max. iv.4.6sq. 319 *cf.* Aug. *Vera Relig.* 2 (PL 34.123)
323 Iustin. *Hist. Phil.* iii.3

308 *ex* vernium C^2 311 Cerei BL 312 phylosophia BL 319 Apoline C 321 palmam . . . rex (! S) 322 ipso B 322 *pro* Lycurgus 323 iuxit C 325 sompnii B sonni C 325 causas C (*crux in mg.*) 326 susternere C substcernere L 329 concessae *ex* concessa C^1

[Cap. 34]

Octo forent dicenda in hoc presenti articulo adversus octo que videntur in verbis veritati opponi, sed quia re falsis obsistunt, quedam obmittam, alibi non per me diffusius declarata. Primum est de unitate intellectus, quem defendit Averrois cum complicibus suis. Ex hoc enim sequeretur quod nulla gratia ad intelligentiam rerum veritatis prodesset, cum solum ex influentia illius solis spiritualis vires anime, que actum intelligendi possunt exercere, recipiant plus et minus secundum dispositionem subiectam. "Unumquodque enim recipitur per modum recipientis," et actus activorum sunt in patiente disposito. Apud hos enim gratia, quam nec ipsi noverunt, ad intelligentiam minime suffragatur. Sed et idem defenderent adhuc, si gratie fama eorum aures penetrasset, cum minus speculativos et magis ignaros perciperent quosdam Dei amicos, quam multos alios quos nemo dubitat gratia gratum faciente esse nudos aut privatos.

Transeat pro secundo illa Platonicorum opinio, quod nostrum discere solum sit reminisci; eque faciliter ad Origenis errorem reduceretur et Pictagore fabulas, necnon sacrilegia Maumeth, volentium cum Platone aut omnes animas simul creatas intelligentia consumatas aut angelos nescio propter que impossibilia eis carnis peccata (si tamen divo Augustino gratum fuisset in libro De Civitate Dei, ubi de hac re aliquid agit, determinare angelos carnaliter non potuisse peccare), humanis corporibus clausos, donec eorum facinora talium corporum fetido carcere fuerint expiata. Hiis enim ad cognoscendum gratia foret vana, que animam perficit,

---

4 *cf.* Thom. Aq. ii *Cont. Gent.* 59,60,73,75; *cap. 22.102* 9 *cf. cap. 32.107* 18 reminisci] *cf. cap. 22.112* 18-21 *cf.* Hier. *Ep.* 51.4 (PL 22.520sq.); *Adv. Rufin.* ii.23 (PL 23.453c); *supra 189.1* 23 *cf.* Aug. *C.D.* 15.23 (PL 41.468); *apud* Thom. Aq. I^{a}q.51,a.3 ad 6^{m}

---

2 verbis *in ras.* C 2 re *om.* BL 5 Averroys BL 9 subiectam dispositionem *sed sig. ord. corr.* C 10 recipiendis B 11 pacienci BL *corr.* B^{1} 13 gracia B 13 gratie fama] -e fama *in ras.* C^{1} 13 *ex* penetrassent L^{1} 14 *ex* minos C^{1} 16 *ex* facientes C 17 oppinio C 18 eque] que BL 22 divino BL 24 determinate BL

non carnem, cum memoria, in corpore speciali cellula sita, sit opus et dispositione nobili carnis atque frequentia verissime lectionis.

Linconiensis ymaginationem pretereo, nil aliud intellectum viatoris ponentis quam angelum bonum ad custodiam nostris spiritibus datum, aut certe etiam malum, cum iusti gaudeant clara intelligentia boni et pravi decipiantur a falsitate mendacis, de quo Veritas ait: *Mendax est et pater eius.* Pretiosa nimirum videtur gratia apud istos, que spiritum beatum anime militanti conciliat in doctorem, ut quod de deo Socratis patenter narratur, de ceterorum philosophorum nobis ignotis demonibus bonis vel malis, velut certum credatur. Sed sit procul a nobis illius generis hominum gratia talis, qui etsi quedam vera dixerunt, tamen propter infidelitatem eorum eos esse non dubitamus dampnatos.

Tamquam notum cuilibet fideli necnon et infidelibus universis, desino tractare quid et quales doceat Spiritus Sanctus, cum totum orbem terrarum (contra nitentibus principibus mundi et philosophis seculi magisque atque demonibus) per ora duodecim illitteratorum, vilium sanguine, habitu, et naturali loquela, ad fidem unius Crucifixi cum abdicatione divitiarum, carnis, et proprie tyrannice voluntatis, Iudeis profugis super terram exceptis, perduxerit admirande. Certe simile quicquam non potuit lyra Orphei, Neronis potentia, sevitia Iuliani, Alexandri terror, voluptas Epicurii, Platonis castitas, benignitas Socratis, Maumeth simulatio, ypocrisis Simonis, denique neque miracula Moysi, non vires Sampsonis, non David victorie, non sapientia Salomonis, neque Machabeorum audacia miris prodigiis roborata. Hic, hic Spiritus almus ora infantium aperit et mutorum linguas

---

31 *de Roberto Grosseteste Lincolniensi cf.* Geyer, Die patrist. und scholast. Zeit, 1928, p. 371 35 Ioann. viii.44 38 *cf.* Aug. *C.D.* 8.14 (239) 57 *cf.* Ps. viii.3; Matth. xxi.16

---

28 spetiali C 35 pastoris C *del. et* mendacis *in mg.* C^2 39 velud BL 40 a (*ss.* C^1) nobis procul *sed sig. ord. corr.* C^1 proculdubio a nobis BL 42 *ex* infedelitatemC 42 dampnatos esse non dubitamus BCL *sed sig. ord. corr.* C 43 tanquam C 49 tirannico BL 51 quidquam BL 54 Symonis C 55 Samsonis B Sansonis C 56 *ex* audaciam C

facit disertas, docens omnem veritatem; solus vere philosophie, quam nondum noverunt principes seculi huius, est perfectus opifex et magister, dividens singulis prout vult, volens prout noverit expedire. O utinam huius scolas frequentarent Christianorum senes et parvuli, mares et femine, et esset omnis nostra questio statim sopita: *Hoc enim, quod replet orbem terrarum, scientiam habet vocis!*

Sileo quintum, scilicet quod fides ut communiter est per simplices dilatata sed roborata per Christicolas sapientes. Utique prefero sapientiam Pauli, Ambrosii, Dominici simplicitati Petri, Anthonii, et Francisci, sed non fructum conversionis. Sic enim Petrus et ceteri, humana scientia destituti, traxerunt ad Christi fidem provincias sibi commissas, sicut et gentium doctor Paulus, qui etiam, ne evacuaretur crux Christi, ad populos sibi commissos venit *non in humane sapientie verbis.* Nescio cui magis attribuam Augustini conversionem festivam: Ambrosio sepissime et subtilissime disputanti an Anthonio inlitterato, cuius sola fama prodigiorum post mortem duritiam illius Manicei prostravit et impulit ad baptismum. Quid dicam de illis duobus luminaribus mundi, Dominico et Francisco, quorum primus in sacra theologia extitit doctoratus et sacri palatii pape lector venerandus ibi evangelia et Pauli epistolas gloriose et gratiose postillans, et alter indoctus litteris terre sed magister spectabilis doctrine celestis? Horum uterque non inequaliter radiis sanctitatis peccatorum animas serenavit et celum replevit beatis. Tantorum patrum soboles evocate odorem sanativum mundo dederunt, precise quamdiu per rosaria sacre scripture lectos manipulos auditoribus tradiderunt. At ubi sentes philosophorum intrarunt, etsi interdum videantur non nisi adulterinos flores inde portare, eos ad animarum escam vitalem transferre non possunt, quia

58 docens ... veritatem] *cf.* Ioann. xvi.13 63 Sap.i.7 72 i Cor. ii.4 73 *cf.* Aug. *Conf.* 8.6 (PL 32.755) 79 *cf.* Masetti, Monumenta et Antiq. I p. 151 (append. ad c.2: 'De Lectoribus S. Palatii seu Curiae')

58 phylosophie BL 61 noverit] viderit C 61 *ex* scoles C 68 Antonii BL 71 *ex* nec C 73 atribuam C 75 Antonio BL 75 inlicterato *ex* inlecterato C? 76 Manichei B

non in solo pane vivit homo sed in omni verbo quod procedit ex ore Dei. Damiani fideli testimonio utor dicentis: "Platonem igitur latentis nature secreta rimantem respuo, planetarum circulis metas astrorumque meatibus calculos affigentem; cuncta etiam sperici orbis climata radio distinguentem Pyctagoram parvipendo; Nicomacum quoque tritum ephemeridibus digitos abdico; Eucliden perpexis geometricalium figurarum studiis incurvumque declino; cunctos sane rethores cum suis coloribus et enthimatibus indistincte pretereo; omnes dyaleticos cum suis sylogismis et sophisticis cavillationibus indignos hac questione decerno. Tremant Cinici suam iugiter amare sapientie nuditatem; querant Perypatetici latentem in profundo putei veritatem. Ego summam a Te veritatem quero, illam videlicet que de terra orta est, non iam in puteo ignorabiliter latitantem sed de omni mundi potestate manifeste regnantem. Quid enim michi insanientium fabulosa commenta! Quid michi tumentium tragediarum coturnata discrimina! Desinant comicorum turbe venena libidinum crepantibus buccis effluere. Cesset satiricorum vulgus suos exclamatorie denuntiationis amaris dapibus onerare. Non michi Tulliani oratores accurata lepide urbanitatis trutinent verba. Non Demostenici rethores captiose suadele argumenta versuta componant. Cedant in suas tenebras omnes terrene sapientie fecibus delibuti. Nil michi conferant sulphureo caliginose doctrine splendore togati. Christi me simplicitas doceat, vera sapientum rusticitas ambiguitatis mee vinculum solvat, quia iuxta Pauli vocem: *Placuit Deo per stultitiam predicationis salvos facere credentes.* Littera igitur que occidit abscedat; Spiritus vivificator assistat." Hec Petrus. Quare hec patens veritas ventilatur sub dubio? Nonne ubique terrarum,

---

90 Matth. iv.4 91 Petr. Dam. *Lib. Dominus Vobiscum* 2 (PL 145.232sq.) 103 *cf.* Ps. lxxxiv.12 117 i Cor. i.21

---

92 ergo BL 94 *pro* sphaerici 95 Picthagoram BL 95 Nichomacum C 96 perplexis *Petr.* 98 enigmatibus B 100 discerno BL 102 Paripatheci B Paripathetici L 104 ignobiliter BL 106 comenta C 110 Tuliani C 112 recthores C^2 *corr.* $C^?$ 115 splendore *om.* C *in mg.* C^2 115 thogati C . . . sapientum (! S) 120 ventillatur C

prudentissime, felix, et venerande senex, ipse vidisti per eos qui, tumentibus buccis, grandia mundane sapientie evangeliis mixta trutinant populis neminem hominum (quanquam catervatim ad eorum audientiam ruant, sola verborum pruridine delectati) ad devotionem converti, et ubi humiliter sacra scriptura, illis omissis aut etiam despectis, predicatur, plurimos desidentes ad concordiam reduci, dirigi contractus illicitos, male parta restitui, amplecti inimicam hactenus castitatem, parsimonia corpus domari, et plurima superborum colla obedientie sancte subici iugo? Propter hoc, auctore Deo, invehitur contra predicantes simplicibus turbis poetas, philosophos, et reliquos infideles. Hec sola inter plurimas causas est digna strepitu tube bellum clangentis.

Verum ut per promissa ad opposita detur responsum, quo monstrandum est gratie perfectionem nostro tempore a Christo donate mentem a dictis gentilium veraciter separare, dicamus triplicem esse doctrinam: videlicet repugnantem, compatientem, et nutrientem. Prima est omnis obstinata falsitas nota vel ignota. Secunda est omnis veritas ad unius Dei cultum principaliter non intendens. Tertia vero est quelibet veritas a Deo principaliter revelata, favens religioni divine. In primo membro dixi 'obstinata falsitas,' quia quam plures crediderunt non vera, aberrantes sola simplicitate in communi credentes, sicut in Ecclesia orthodoxa quidam credebant et excusantur a culpa. Papias namque auctor fuit hereticorum illorum qui Cilianiste sive Millenarii vocantur (xxiv^{a}, questione tertia, *Deus* § Secte). Is tamen in martirologio inter martires sanctos habetur. Sic nec Hyreneus Lugdunensis nec Victorinus Pictavionensis appellantur heretici sed martires gloriosi, et tamen in hac opinione sunt secuti Papiam. Multi enim sancti sim-

---

145 Papias] *cf.* Euseb. *Hist. Eccl.* iii.39 (PG 20.295sq.); Grat. ii *Decr.* c.xxiv,q.3,c.39 (PL 187.1311); Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 27 149 *de Irenaeo Lug. cf.* Fab. Bib. Lat. IV p. 180 (ed. 1754) 149 *de Vict. Petavionensi cf. ibid.* VI p. 295; Hier. *Vir. Illust.* c. 74 (PL 23.683)

---

124 *pro* prurigine 126 obmissis BCL *corr.* C^2 128 *ex* mala C^2 128 parta *om.* C *in mg.* C^2 128 hattenus L 131 autore BL 134 premissa BL 136 donate *ex* donata C^1 148 martilogio BL 149 *pro* Irenaeus 149 Pictabionensis C 151 oppinione C

pliciter in aliquibus errasse leguntur, sicut beatissimus martir Cyprianus de rebaptizandis hereticis, et ille numerosus sanctorum patrum cuneus, quos Antropomorfitarum venerabilis Cassianus invenit errorum visco detentos sed eo predicante statim ad veritatem reversos; qui non precisi sed uniti ab Ecclesia venerantur propter bonam intentionem quam habebant, non defendentes que minus vere dicebant sed humiliter veritati fidei colla subdentes.

Nescit igitur gratia, que fortassis ratione sola est a caritate discreta, cervicem erigere, cum non sit ambitiosa nec infletur. Hec enim non querit que sua sunt sed credit omnia et omnia sperat. Hec sola perficit humanam naturam in via et ad gloriam futuram disponit. Hec est que dividit inter filios salvationis et gehenne. Ideo hec non habitat cum superbis, horret obstinatos, hereticos fugit, odit sacrilegos, infideles et Deum blasphemantes audire non potest, nisi speret posse illos ad claritatem reducere lucis ignote.

Hac ratione precise nostri quidam Catholicorum probati, disputaturi verbo vel scripto adversus scismaticorum errores, illorum dicta legebant et quicquid spectabat ad ruinam eorum, et cessante causa cessabat effectus. Propter hoc vapulat Ieronimus, quando ad voluptatem Ciceronem et alios assumebat sed non ubi contra Iovinianum et plures scribens, dictis illorum libros suos—non dico ornabat sicut sidera celos—sed replebat velut tyriacam salubrem in se ipsis nocivis. Similiter Augustinus, cum a libris Platonis (ut terminis utar ipsius) turgidus et inflatus ad sacrorum eloquiorum Dei volumina deveniret, penitus que hactenus facilima et infantilia reputaverat non capiebat, quia *cum simplicibus est sermocinatio eius.* Non ergo illi gentilium

---

153 *cf.* Vita Cypr. 4-6,29 (PL 4.27sq.) 154 *cf.* Cassian. *Coll.* x.2 (De Abb. Serapione et Anthrop. Haeresi) (PL 49.821) 162 hec . . . sperat] *cf.* i Cor.xiii.5-7 173 *cf.* Hier *Ep.* 22.30 (PL 22.416) 177 *cf.* Aug. *Conf.* 7.20 (PL 32.746) 180 Prov. iii.32

---

155 detemptos C 156 prescisi BL 160 ergo BL 161 erigere *ex* eripere C[1] 166 sacrilegos odit BL 167 blaspemantes C 168 caritatem C 169 prescise BL 170 vel *ante* verbo *del.* C 171 et *om.* B 171 quidquid L 171 ruinam *ex* divinam C[2] 176 sydera C

libri ad veritatem capescendam divinam irradiant intellectum sed potius obfuscant, quem Dei gratia sublevat, disponit, et illustrat.

At lectio litterarum sanctarum, teste Psalmista, *intellectum dat parvulis,* et roborat datum, ne falsis ethnicorum opinionibus cedat. Multa novit ante gratie infusionem Apostolus ad subversionem verorum que, percepta gratia, ad veritatis soliditatem convertit. Hanc particulam velut notam relinquo, a sancto Doctore Contra Gentiles demonstratam capitulo quarto libri secundi. Diffinivit enim Plotinus, singularis philosophus, si Macrobio libro primo De Sompno Scipionis credendum putamus, quatuor differentias esse virtutum: primas politicas; secundas purgatorias, que mentem divine cognitionis reddunt capacem; tertias dixit esse mentis purgate, que iam non movetur adversis; quartas vero fore in mente divina, quas ydeas appellat. Et in hiis quatuor generibus totam veram philosophiam consistere credit. Scio proculdubio quemlibet verum Christianum dicturum non nisi per gratiam mentem purgari, quam nullus infidelis aut dictis eorum falsis pertinaciter inherens accepit, prima veritate de Spiritu Sancto, quem mittere promittebat Apostolis, dicente: *Quem mundus non novit nec potest accipere.* Ex quibus sequitur patenter intentum. Nam iuxta Ciceronem De Officiis libro primo: "Scientia, remota iustitia, calliditas potius quam sapientia est appellanda." In illis autem doctrinis iustitia non habetur in quibus non solum non colitur Deus, sed divina multipliciter directe vel indirecte pertinaciter impugnantur. Que impugnatio, etiam si aliqua specietenus bona patienter admittat, bonitate vera bona esse non sinit sua mixtione mortali. Quidam philosophus divus, in Vitas Patrum, Arsenius,

185 Ps. cxviii.130 190 *cf.* Thom. Aq. ii *Cont. Gent.* 4 192-198 *cf.* Macrob. *Somn. Scip.* i.8.5; Vinc. Bellov. *Hist.* 4.9 203 Ioann. xiv.17 205 Cic. *Off.* i.19 (63)

182 ad *om.* BL *add.* B^2 183 offuscant BL 183 et *ante* disponit *del.* C 186 ne *ex* ut C^2 191 Plotonius BL 193 Sonno C *pro* Somnio 198 phylosophiam BL 199 credit *om.* C *in mg.* C^2 199 *ex* proculbubio C 202 quem *ex* quam C^1 205 Cyceronem L 209 *ex* indirencte C 210 si *om.* BL 212 Vitas *sic* BCL

vidit hominem stantem super lacum, vas ex aqua replentem et effundentem in cisternam pertusam, et dictum est illi: "Tales sunt qui habent bona malis permixta."

Scientia autem, quam non excludit gratia, est quelibet naturalis. Non enim addo 'vera,' cum proprie loquendo omnis scientia sit vera. Unde non incongrue potest dici nullam scientiam interdictam esse Christicolis, si recte fateamur omnem scientiam fore veram et nullam veram cui aliquid falsitatis asserte fuerit alligatum. Sed quia, usitato modo loquendi, doctrina quelibet sub nomine specifico 'scientie' continetur, non sine distinctione saltem vulgaribus est loquendum. Proculdubio gratia, ut sic, nullam veritatem refellit. Errare autem sive mentiri naturale non voco, sed de culpa communi vel particulari processum. Dicere quippe triangulum equilaterum equales angulos non habere aut duobus rectis non equipollere, terminis intellectis, est malitiose defendere falsitatem; illis autem ignoratis, presumptuose falsitas impugnatur, quorum neutrum gratia non admittit. Quanto magis de gratum faciente tractatur! Defendere nescit mundum non fuisse creatum aut eternaliter generatum, virginem non posse parere, a privatione ad habitum non fore regressum, generationem et corruptionem mortalium in eternum durare, cum mille milium talibus dictis, que velut vera et aliqualiter demonstrata asseverare mortales quidem non cessant.

Duo video posse hiis obici dictis. Primum quod quidam sancti, gratia constante, non solum circa creaturas verum erga Creatorem, cum nullibi periculosius erretur, male senserunt, sicut supra de beatissimis Cipriano, Papia, et ceteris est expressum. Secundum est quia philosophi illas propositiones fatentur veras secundum cursum nature naturate et non iuxta posse ipsius summe nature naturantis, cui communi consensu infinitam potestatem ascribunt. Et

---

215 *cf.* Vit. Patr. (PL 73.763,978,1054)   240 *cf. supra 172.5; 198.2*
241 *cf. cap. 34.153*

---

213 sedentem *ante* stantem *del.* C   213 lacum *ex* lapidem C¹
215 *crux in mg.* C   230 neutrum . . . non (! S)   231 *ex* quato C²
236 velud BL   238 *ex* obiici L¹ obiiici B   242 phylosophi BL

hinc potius Deum glorificant in hoc, quod quedam sibi reservat futura, que nota natura non valet, in nullo habens simile sed universa mire transcendens. Hinc licuit Avicenne de ipso Deo post multa in Methaphisica, tractatu octavo, taliter et fideliter fari: "Iam igitur manifestum est quod primus non habet genus nec quiditatem nec qualitatem nec quantitatem nec ubi nec quando nec simile sibi nec contrarium, qui est altissimus et gloriosus, eo quod non habet diffinitionem, et quod non potest fieri demonstratio de omni quod est; ymmo sunt de eo signa manifesta. Cum autem designatur eius certitudo, non designatur nisi proprie loquendo per negationem consimilium ab ipso et per affirmationem relationum ad ipsum, quoniam omne quod est ab ipso est, et non est communicare ei quod est ab ipso. Ipse vero est omne quod est, et tamen non est aliquod ex hiis." Hec Avicenna.

Respondetur ad primum, quod circa errorem quemlibet consideranda sunt quatuor: tempus videlicet, persona, intentio, et materia. Tempus quidem, quia si ante determinationem Ecclesie aut antequam ipsam determinationem quis nosse valeret, verisimiliter opinaretur aliter quam esset, non propter hoc esset ab Ecclesia precisus aut hereticus censendus, sicut modo quidam opinantur Virginem gloriosam in originali peccato fuisse conceptam et ipsum originale contagium ex genitoribus contraxisse, quia sic decimo Super Genesim ad Litteram determinat Augustinus et Magister Sententiarum in libro tertio, distinctione tertia, ex sanc-

250 Avic. *Met.* viii.5b 269 *cf.* Aug. *In Genes. ad Lit.* 10.18 (PL 34.422); *Nat. et Grat.* 36.42 (PL 44.758); Petr. Lomb. *Sent.* iii,q.3,a.1-2; *cf.* Luc. Noctis, *ed. Coulon, p. 288:* "Ces 'quidam,' ce sont les Prêcheurs [Dominicains] en général. S. Thomas avait tenu la même opinion. Cf. In Sent. lib. iii, dist. iii, q. i, solut. ii; Quodlibet vi, art. 7: 'Utrum liceat conceptionem Dominae nostrae celebrare'; Sum. III[a], Q. xxvii, a.2. Il est intéresant [sic] de rapporter, à côté de l'opinion de Dominici, celle de S. Antonin, son contemporain: 'Quamvis non sit determinatum per Ecclesiam Virginem esse conceptam in peccato originali, vel non, propter quod absque prejudicio salutis, licet unicuique tenere alteram opinionem quae sibi placeat.' Pars I[a] Summae, tit. viii,c.ii."

247 *ex* nonta C 249 Methaphica C 251 quidditatem BL 254 de] dei BL 259 comminicans *Avic.* 263 determinationem ipsam BL 265 oppinaretur C 266 prescisus BL

torum sermonibus approbatis. Nonnulli vero oppositum tenent, quo sic congruerit puritati dive Matris et Nati, et neutri vocantur errantes, quia nondum Ecclesia diffinivit quid circa hoc sit ab omnibus confitendum. Et si hodie unam partem, revelante Spiritu Sancto, teneret, non propter hoc cras quicumque predicaret contrarium inter hereses haberetur dampnatus, nisi iam audisset quid Ecclesia iussisset credendum. Similiter persone conditio variat non parum crimen erroris. Nunc enim Gallici cuncti Benedictum venerantur ut papam, sed Innocentium adorant Ytalici. Numquid errant omnes illi pereuntque dampnati, aut soli salvantur et nostri puniendi sunt sicut heretici sive scismatici? Absit! Sed soli illi magnates ad quos spectat dirigere plebem et sunt scismatis inventores aut etiam fautores, cum istud sit scisma de facto et non de iure, donec per generale concilium tenenda veritas fidelibus proponatur. Satis hec conclusio iuribus freta per Gregorium in Dyalogo demonstratur. Ait enim quedam regula iuris in sexto: "Ignorantia facti, non iuris, excusat." Utique credunt simplices unicum fore Ecclesie legitimum sponsum, ut iura volunt, quem dicunt istum vel illum quem scriptura non notat.

Pari modo in erroribus errantium consideratur intentio, an scilicet temeritate seu obstinatione fedata vel quadam sit simplicitate delusa. Quis enim dixerit velut ydolatras dampnari eos qui forte audiunt missas hereticorum illorum qui in sacramentum illud mente non credunt, Bellingarii

---

272 *cf. ibid.:* "Ces 'nonnulli' qui tiennent l'opinion contraire, ce sont les Mineurs, représentés surtout par Duns Scot. Cf. Pauwels, Les Franciscains et l'Immaculée Conception p. 261, Malines, 1904." 280 *cf. ibid.:* "Innocent VII avait été élu le 17 Octobre 1404, il mourut à Rome le 6 Novembre 1406. Mais Col. Salutati, à qui la *Lucula* est dédiée, mourut le 4 Mai 1406, après avoir ébauché une résponse, qui d'après M. Novati aurait été composée dans l'hiver de 1405, il reste donc que la *Lucula noctis* aurait été achevée peu après la première partie de la même année 1405." 289 Bonifat. *Lib. Sext. Decr.*, "de regulis iuris" 13 (Corp. Iuris Canon. ed. Lancelotti II p. 186; ed. Friedberg II p. 1122) 296 *cf.* Thom. Aq. III^{a} q.73,a.1 ad 3^{m}

---

272 aprobatis C 275 sit *ante* circa hoc *hab.* BL 275 unam partem *ante* teneret *hab.* BL 278 credendum *in ras.* C 291 legiptimum C 294 *ex* obstinarione C^{1} 297 Bellangarii BL *pro* Berengarii

famam apud se retinentes, licet ab extra Catholici reputentur? Erroris etiam plurimum est materia ponderanda. Quid michi et gratie, si quispiam non vult credere Platonem virginitatem servasse, bovem locutam, Castorem et Pollucem sudasse, et cetera multa que ethnici scribunt, fortassis etiam vera?

Dico igitur per sacrosanctam matrem Ecclesiam iam determinatos esse articulos credendos et non tenendos dampnatos, atque nos ab infantia inter Christi membra nutritos. Ideo non excusamur cum Paulo, Cipriano, Ieronimo, Augustino, et ceteris sanctis qui evaserunt ex ethnicis, eorum farsati sententiis. Nam post baptismum susceptum aut non legerunt libros gentilium aut non priusquam essent fidelibus litteris edocti. Nec hodie ipse arbitror reprehendendos qui sciunt litteras illas aut qui, post sacrarum litterarum studia et fidei fundamenta plene suscepta, realiter ad illorum errorum extirpandum venenum aliquando legunt. Sed eos reor refrenandos qui, antequam lacte alantur infantium, priusquam acceperint dentes, non panem aqua et igne tenellum sed verum durissimum et indigestum in escam utique mortis assumunt. Ubi enim inopia vel etiam avaritia quempiam cogit post pueriles annos decursos lucris temporalibus insudare querendis, etsi aliqua presumptione vel auditu in aliquem labatur errorem, credens tamen in communi que credit mater Ecclesia, paratus corrigi ad arbitrium viri prudentis, per ignorantiam excusatur de facili. At si amor sciendi aliquem urget in primis annis sequi doctrinarum gignasia et premittit tempore falsa veris et hereses iam dampnatas Catholicis veritatibus salubribus et divinis, cum nesciat que vitanda sunt et illa lectione tractat assertive conscripta, sponte se periculo iungit errandi, ut sibi imputetur omne malum quod inde sequitur, et fortassis que sequi agiliter possunt. Discat medicus prius herbarum cognoscere

300 *cf. supra cap. 11.55* 301 *cf. supra cap. 12.220sq.*

301 Pullucem C 303 *ex* veram C 308 farxati BL *pro* farti; (! S) 311 *ex* edoctiti C[1] 313 *ex* sustepta C[2] 314 exturpandum B 317 sed *om.* C 324 *ex* ugret C[1] 326 *ex* dampnatos C[1]

vires, demum practicam consequatur, ne empericus necet multos cum Esculapio sed rationalis sanet cum Ypocrate curandos. Antequam legat, quisquis litterarum studiis se dedicare proponit, aliquem ethnicorum, Socratem, Platonem, Aristotilem, Tullium, Apuleium, Epycurum, Virgilium, Nasonem, Anneum, ceterosque huiusmodi, oportet nosse hereticos esse quicumque dixerint mundum aut non fuisse creatum, aut illum non Deum sed quandam supremam virtutem vel supremum angelum, archangelos, angelosve creasse, ne sit cum Simone, Menandro, Apelle, Arcontiano, Cerdone, Marchione, ipsoque Seneca, qui sex principia tribuit mundo Maneque dampnatus. Sciat preterea falsa esse hec et similia: anima est de natura Dei, contra Nostos et Manicheos; materia prima Deo est equalis, adversus Hermogenianum ab Apostolo dampnatum, quia elementis servire docebat; anime omnes simul create simulque peccarunt, et ideo mundus extitit creatus, ut per penitentiam in corporibus tollerandam purgarentur a culpis, que male sensit Origenes aliqualiter post Platonem; Christus non fuit passus, ut dogmatizavit Maumeth Saracenis et Basilius reprobus; coniugia sunt confundenda more brutorum, quod Epicurus non negavit cum Nicholao; serpens est adorandus, in quo Romani venerati sunt Esculapium et fiendum a ceteris persuaserunt Ophite; Deus flagitia facit, sicut plures eorum cum Valentiniano proponunt; latria colendi sunt angeli, a nonnullis etiam dii cum demonibus nuncupati, ut sentiunt quidam Angelici nominati; non resurgent corpora defunctorum: cuncti philosophi cum Saduceis et Severianis hanc defendunt; pro animabus segregatis a carne vanum est quodlibet sacrificium offerre, hoc quippe quanti ethnici

---

340-372 *de haereticis illis cf.* Isid. *Ety.* viii.5 (PL 82.298sq.); Grat. ii *Decr.* c.24,q.3,c.29 (PL 187.1310-1314) 350 *cf.* G. Sale, *The Koran*, S. 5.156

---

331 vires *bis* C *alt. del.* C? 331 praticam BC 331 prosequatur BL 331 empericus] imperitus BL 332 *pro* Hippocrate 333 *ex* studii C[2] 334 aliquem *ex* Si quem(?) C[2] 335 Arristotilem C 340 Symone C 342 *ex* manetque C[2] (*crux in mg.*) 343 *pro* Gnosticos 344 Hermogienianum BL 350 domatizavit C 350 Sarracenis BL 350 *ex* reprobis L 352 Epycurus BL 353 fiendum (! S) 356 dii *om.* C 360 *ex* quolibet C[2]

cum Herrianis et nonnullis modernis concedunt; diabolus substantiam humane carnis creavit, prout Patriciani volunt; gratia gratum faciens non est necessaria ad salutem, quod aiunt Pelagiani et quicumque fatis dispositionem humanam ascribunt; *unus est interitus hominum et iumentorum et equa utriusque conditio,* nisi quod isti in utroque resurgent et in neutro illa, quemadmodum habent Arabici; licet amore martirii aut castitatis servande sibimet necis manus inferre, Circumcilionibus et nonnullis Romanis id commendantibus; post resurrectionem futuram mille annis fruebuntur homines omni voluptate carnali: hoc Ciliastes dogmatizasse non ignoramus.

Hec et similia, que veritati repugnant, aut prescienda sunt in libris sacris, ubi dampnantur, aut premittenda sunt ut reproba in codicibus in quibus velut vera ponuntur. Certe retractio Augustini premittitur cuilibet volumini eius, si quicquam retractavit in illo, ne lector offendat, si inter planum iter lapis offensionis lateret obscurus. Inter apocrifa quoque Liber Collationum, a patre nostro beato Dominico legendo sepius frequentato propter latam doctrinam quam habet puritatis et caritatis, inseritur, quo circa liberum arbitrium superficialiter, non Catholice, sentiat. Et quare doctores antiqui non illustrarunt libros gentilium obelo et asterisco, sicut de libris Christianorum fecerunt, nisi quia tempore ipsorum non legebantur a fidelibus neque extimabantur legendi sed comburendi, sicut sanctus Gregorius facere attemptavit? Quando potuerunt humanitus cogitare illi patres fideles futurum quod Christiani amore sciendi premitterent doctrinam Tullii veritatibus sacris, in eternum fundatis et omni spirituali suavitate repletis, nisi in quantum placuit Spiritui Sancto per os sui vasis proferre tempus

---

365 Eccle. iii.19; *cf.* Vinc. Bellov. *Hist.* 23.73 370 *cf.* Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 27 378 apocrifa] *cf.* Grat. i *Decr.* 15.3 (PL 187.74) 386 *cf. cap. 13.103*

---

361 dyabolus BL 363 *ex* quam C^2 364 Pelegiani BL 367 *ex* eutro C^2 368 aut] et BL 369 *pro* Circumcellionibus 370 fruebuntur (! S) 376 *ex* rectractio C *pro* retractatio 377 quitquam L 379 beato *om.* BCL *add.* C^2 381 caritatis] castitatis BL 383 obelo] *cf. Isid. ety. i.21 (PL 82.96)* 389 Tulii C

venturum, in quo homines *sanam doctrinam non sustinebunt sed ad sua desideria coacervabunt sibi magistros, prurientes auribus; ad fabulas autem auditum convertent, semper addiscentes et ad scientiam veritatis nunquam pervenientes?* Nonne perpatulum est satis similes libros fore nobis prohibitos, maxime nondum plene in fide fundatis, quando constat summum pontificem, cuius determinatio est lex observanda et plus est loqui factis quam verbis, cremari iuxit illos qui minus ceteris adversus inrefragabilem fidem locuntur?

Ad dubitationem dico secundam nichil contingere posse contra naturam vel etiam, quod fortius est, supra naturam. Unde iste propositiones et cetere sunt naturales et vere secundum naturam: una, summa Res est simpliciter simplex, ab omni compositione semota, trina in personis et unica in essentia, virgo peperit, Deus natus est, mortui resurgunt, ceci vident, muti locuntur, generalis resurrectio est mortuorum, et sic de similibus. Nam secundum Augustinum in libro Super Genesim ad Litteram, in hoc Platonis determinationem sequentem, id censendum est naturale quod fit iuxta capacitatem nature recipientis et non contra vires ipsius. Ignem enim hunc non comburere et ardere, quem Deus vult sic agere, est naturale, et comburere est contra naturam ut nunc, quia hic ignis secundum quod accepit a Deo est capax obedientie Dei et contra illam vires non habet. Quod autem iste alter de celo descendat et quinquagenarium cum quinquaginta comburat est sibi naturale, et non comburere foret contra naturam. Nam uniuscuiusque creature natura est non posse efficaci voluntati divine resistere, cum naturam nichil aliud esse diffiniant quam voluntatem divinam. Fuisset igitur contra naturam illam Virgi-

---

392 ii Tim. iv.3-4 394 semper sq.] *ibid.* iii.7 409 *cf.* Aug. *Sup. Genes. ad Lit.* 9.17 (PL 43.406) 416 *cf.* iv Reg. i.14 419 *cf.* Ioann. Sar. *Polic.* 2.12 (PL 199.427c)

---

934 et ad BL 394 autem *om.* BL 394 convertent auditum C; *cf. S. Paulum* 397 nondum *ex* non C[2] 398 pontificem *i.e.* Gregorium 399 *pro* iussit 400 irrefragabilem BL 400 loquuntur BC[2] 407 loquuntur BC[2]L 411 ipsius] illius C 419 natura creature *sed sig. ord. corr.* C 420 natura C 421 virginem illam BL

nem non parere quam Deus partui consecrabat, sicut nunc esset contra naturam hanc vel illam virginem impregnari quam Deus fecundari negaret. Presumptuosum est enim et ambitiosum solum illud naturale vocare quod capit hic intellectus aut ille, vel que iste vel alter usus cognovit. Sic enim magnetem trahere ferrum aut gallum canere horas foret innaturale, cuius adhuc intellectus maiorum rationem venatur, etiam apparere cometes vel assub descendere diu foret innaturale censendum, cum id fieri non sepe in usu contingat. Unicum esse intellectum in tota specie hominis dicetur a magno Commentatore secundum naturam, quia sic visum est sibi, et oppositum erit naturale apud sanctum Doctorem, quia oppositum eius verum esse monstravit. Nichil erit naturale eo quod infantium intellectus nil comprehendit, vel omnia sunt naturalia que fiunt, quia principia inserta nature conservant et hoc angeli vident saltem in Verbo, quod est eis naturale, cum Deus velit eos tali visione compleri.

Igitur dicamus indubie omnem veritatem esse secundum naturam, quamlibetque falsitatem militare contra naturam. Et si scientia quelibet est tantum verorum, quelibet scientia est naturalis. Hinc evidenter apparet librum quem dicimus phisicorum librumque methaphisice, cum ceteris qui affirmant falsa pro veris, naturales non esse sed hostes nature, que in veritate fundatur, proficit, et consummatur; sed naturales non negarentur, ubi nulla falsitas precipue contra fidem Catholicam scripta reperiretur asserta, a qua saltem primus et novissimus immunes non gaudent. Vera phisica, que est humilis rerum creatarum investigatio et cognitio ad altiora non relata, vera gramatica, vera rethorica, vera loyca, vera arismetica, vera geometria, vera musica, vera

---

432 Commentatore *sc.* Averroes] *cf.* Thom. Aq. I[a]q.76,a.2; q.79,a.5; *supra cap. 33.278*

---

422 *ex* partiri C[2] 424 presumptiosum L 429 *ex* appareret C[2] 429 asub B 431 toto L 431 spetie C 432 dicitur C[2] 435 comprendit L 441 quamlibet C 442 verorum tantum *sed sig. ord. corr.* C 446 consumatur C 447 falsitas nulla *sed sig. ord. corr.* C 449 *ex* nonvissimus C 451 gramaticha C

astrologia, que liberum arbitrium siderum motibus non supponit, utique doceri possunt in Ecclesia Dei et a fidelibus audiri sobrie casteque, sicut bene notat venerabilis Hostiensis, Extra de Magistris, *Super specula.* Addit insuper phisicam legesque a clericis audiri non posse, similiter nec doceri, cuius oppositum facientes sunt ipso facto excommunicatione ligati. Hoc autem asserit in favorem theologie fore iuste sancitum. Sic utique sensit De Doctrina Christiana optimus Augustinus. Hinc ait Super Epistola ad Titum beatissimus doctor Ieronimus, xxxvii[a] dictinctione: "Si quis gramaticam artem novit aut dyaleticam, ut recte loquendi rationem habeat, et inter falsa et vera diiudicet, non improbamus. Geometria et musica habent in sua scientia veritatem, sed non est scientia illa pietatis. Scientia pietatis est nosse legere scripturas et intelligere prophetas, in evangelio credere, Apostolos non ignorare. Grammaticorum autem doctrina potest etiam proficere ad vitam, dum fuerit in meliores usus assumpta." Hec Ieronimus, ubi Glosa de astronomia non facit mentionem, quia hec abiit in dissuetudinem per textum Gratiani (xxvi[a], questione secunda, *Hiis*) dicentis ad materiam satis: "Antequam evangelium claresceret, multa permittebantur que tempore perfectioris discipline penitus sunt eliminata." Et post pauca: "Sic et sortibus nichil mali inesse monstratur. Prohibentur tamen fideles, ne sub hac specie divinationis ad antiquos ydolatrie cultus redirent. Unde quibusdam constellationes et futurorum signa conspicientibus Apostolus ait: *Dies observatis et menses et annos et tempora, unde timeo ne forte sine causa laboraverim in vobis.* Sic et astronomia seu astrologia apud Catholicos in dissuetudinem abiit, quia, dum propria curiositate hiis nimis erant intenti, minus vacabant hiis que saluti animarum erant accommodata." Hec Gratianus.

---

455 *cf.* Glos. ad Grat. i *Decr.* d.37,c.10-14, ed. Lugud. 1606 460 *cf.* Aug. *Doc. Christ.* ii.39 (PL 34.62) 462 *cf. cap. 16.185* 473-484 Grat. ii *Decr.* c.26,q.2,c.1 (PL 187.1337b) 479 Galat. iv.10-11

---

453 syderum C 455 Hostiensis] *cf. cap. 4.111* 457 non posse audiri BL 460 sanccitum L 461 Tytum BL 471 *ex* habiit C[?] 472 testum C 474 perfectionis BL 477 spetie C 478 furtorum BL 482 *ex* habiit C[?] 484 accomodata C

Scientia vero, que robur gratie prestat, est omnis veritas divinitus revelata. De tali loquitur sepe testamentum utrumque et sancti doctores. Ad hoc illud tendit: *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo!* Et illud: *Lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis.* Et iterum: *Ignitum eloquium tuum vehementer, et servus tuus dilexit illud.* Item Dominus ait: *Non in solo pane vivit homo, sed in omni verbo quod procedit ex ore Deo.* Adhuc: *Verba que ego loquor, spiritus et vita.* Unde Petrus, interrogatus an cum quibusdam abscedere vellet, respondit: *Domine, ad quem ibimus? Verba vite eterne habes.* Propter hoc dicit Apostolus, *Quecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt, ut per consolationem et patientiam scripturarum spem habeamus,* et huiusmodi multa, que enarrare nimis longum foret, ut plene divus Augustinus in principio De Civitate Dei deducit. Solis ergo libris sacris est inmorandum, ceteris autem solum necessitate cogente, sicut in hospitio peregrino, caput paululum reclinandum. Didicimus enim, in libro undecimo, Rufino docente, quod Gregorius Nazanzenus, qui furtim e patria fugit ne cogeretur rethoricam docere, "cum iam se Dei servitio mancipasset, tantum de college amore presumpsit, ut sedentem Basilium et rethoricam docentem de doctoris cathedra deponeret, ac secum ad monasterium manu iniecta deduceret, ibique per annos, ut aiunt, tredecim omnibus Grecorum secularium libris remotis, solis divine scripture voluminibus operam dabant." O utinam circa quam plures, quos ut sodales veneror, mente simili fieri contingat ut, reiectis siliquis, similageos panes valeant degustare et inde medullitus saginari!

---

487 Ps. cxviii.103 489 Ps. xcviii.105 490 Ps. cxviii.140 491 Matth. iv.4 493 Ioann. vi.64 495 Ioann. vi.69 496 Rom. xv.4 500 *cf.* Aug. *C.D.* praef. (PL 41.13): 'in scriptura populis suis sententiam divinae legis aperuit (Deus)' 505 Ruf. *Hist. Eccl.* 2.9 (PL 21.518); Vinc. Bellov. *Hist.* 14.87

---

490 ignitum *in mg.* L 497 doctrinam *bis* C *primum del.* $C^{?}$ 503 in *om.* BL 504 Nanzazenus C 507 rectoricam C 508 *ex* disponeret C^1 512 simile C 513 *pro* similagineos 514 *ex* mellullitus C^1

[Cap. 35]

Non legerunt plene codices sacros quicumque asserunt doctrinas gentilium ad bene vivendum conferre, nisi prout tradunt quedam superflue, que utilius in litteris sacris habentur. Quam imprudenter quis conatur evellere de leprosis manibus cibum madidum sanguine fedo tabidaque sanie, ut edat, cuius similem (licet purissimum) ultro precatur tollendum angelica vola, aromaticis redolens bonis, et gratissimis floribus picturata! Non bibisset Xerses nescio quem liquorem equorum et hominum occisorum cruore repletum, si Parnasi limpidissimi fontes laticem scaturissent optimam et amenam. Quis non miretur sapientem hominem, si per omnia naturalibus putamus credendum, viduam turturem non nisi turbidam limpham admittentem potare? Audiant Augustinum supreme Veritatis verba glosantem, quicumque octave rationi adherent et utroque fonte repletum acceptorem personarum non credant. Ait enim in quadam omelia super Iohannem: "Dicant ergo pagani," inquit Augustinus, " 'bene vivimus.' Si per hostium non intrant, quid eis prodest unde gloriantur? Ad hoc enim debet unicuique prodesse bene vivere, ut detur illi semper vivere. Quid enim prodest bene vivere? Quia nec bene vivere dicendi sunt qui finem bene vivendi vel cecitate nesciunt vel inflatione contemnunt. Non est autem cuiquam spes vera et certa semper vivendi, nisi agnoscat vitam que est Christus et per ianuam intret in ovile. Querunt ergo plerumque tales homines persuadere hominibus ut bene vivant, et Christiani non sunt. Per aliam partem volunt ascendere, rapere, et occidere, non ut pastor conservare atque salvare. Fuerunt quidam philosophi, de virtutibus atque vitiis subtilia multa tractantes, dividentes, diffinientes, rationes acutissimas concludentes, et libros implentes, sapientiam suam

---

2 *cf. supra cap. 8* 17 Aug. *In Ioann. Evang.* xlv.2,3 (PL 35.1720)

---

3 sanctis BL 7 collendum BL 13 admittentem *pro* dicentem; (! S) 14 *ex* glosantis C[1] 17 *pro* homelia 18 *pro* ostium 19 enim *ante* eis *del.* C 23 contempnunt BCL *corr.* C[2]

buccis crepantibus ventilantes, qui etiam dicere auderent hominibus: 'Nos sequimini, sectam nostram tenete, si vultis bene vivere,' sed quia non intrabant per hostium, perdere volebant, mactare, et occidere." Hec cum pluribus Augustinus.

Reduco igitur illa septena capita ydre, in opposita ratione diffusa, ad tria necessaria bone vite prestantia purum tutumque ducatum, a quibus secularium littere sunt totaliter aliene, sicut in preallegata Augustini auctoritate veraciter est expressum. Primum est Catholica fides, secundum humilitas ordinata, tertium vero caritas inflammata. Iam constat quod *impossibile est sine fide placere Deo;* sic notum est neminem dare posse quod non habet, atque ethnicos cunctos recta fide carere. Fateor equidem quod "fas est ab hoste doceri," sed seduci a nemine licet. Ut ergo quisquam sit capax fidei inserende doctrine, oportet quod sit ipse fidelis, verax, et clarus in testificante sermone. Linquo cetera que, utraque lege docente, testem veritatis complent ydoneum. Fidelis utique esse debet fidei testis et vite bone magister sive consultor. Ait namque ad Bonifatium Augustinus (xxiii[a], questione quarta, *Ipsa pietas*): "Quos enim divina testimonia non secuntur pondus humani testimonii perdiderunt." Hinc Spiritus Sanctus per Ecclesiasticum yronice loquitur dicens: *Cum viro inreligioso tracta de sanctitate, et cum iusto de iniustitia, et cum muliere de hiis que emulatur, cum timido de bello, cum negotiatore de traiectione, cum emptore de venditione, cum viro livido de gratiis agendis*," et cetera. Nunc autem disputandum non reor an sint infideles, de quibus presens texitur opus. Quoties enim in litteris sanctis Dominus monet populos suos, tam in priori quam in testamento sequenti, ne audiant falsos prophetas, quamvis sepe vera proferrent, ad quorum falsitatem

---

43 Hebr. xi.6 45 *cf. cap. 1.8* 52 *apud* Grat. ii *Decr.* c.23,q.4,c.24 (PL 187.1186) 55 Eccli. xxxvii.12

---

32 ventillantes C 34 *pro* ostium 42 inflamata BL 43 costat C 45 equidem] eciam BL 53 sequuntur C[2] 55 religioso BCL in- *add.* C[2] 56 iusto de iusticia BL iniusto de iustitia *Eccli.* 56 multe BCL muliere B[2]C[1] 61 suos *om.* BL

discernendam, addebat: *Et ego non misi eos,* aut *ego non sum eis locutus,* vel simile quoddam!

Colorate quidem obstabit hiis quippiam dictis opponens. Voluit namque Dominus in veteri testamento Baalam, vatis iniqui, testimonium futurorum habere et inter sacra conscribi, sicut in Numerorum libro tractatur aperte. Sue quoque nativitatis salubris non solum angelos celi aut ex Hebreis pastores Ierosolimitasque doctores elegit precones habere sed etiam ex gentibus magos ad se, se predicantes, stella duce perduxit, ut omnium Dominum omnia quodam modo protestarentur venisse, sicut morienti non tantum elementa simulque sidera celi verum cum matre sua et paucis bonis, cum latrone, Iudeis, etiam gentiles, ut Longinum atque centurionem, preordinavit in testes.

Ad hec sane et similia, que huic determinationi adversari videntur, facilime datur responsum. Nam quia sub novo testamento fides est necessaria explicite simpliciter ad salutem, prima Veritate terribiliter acclamante: *Qui vero non crediderit, condempnabitur.* Qui vult omnem hominem salvum fieri, vult inter omnes homines fidem aliqualiter reperiri, ut *nullus habeat excusationem de peccato suo.* Sic cum lectitat ethnicus sui generis libros reperitque quicquam de ignoto Deo quod plene non percipit, advocare nititur aut euntem sponte ad ipsum audire illius cultorem, sicut pro parte de quodam eunuco et de Dyonisio ystorie tradunt, et fidem accipere, quam primitus ignorabat. Ex hoc male deducitur, quod liceat Christianis simpliciter loquendo illam cenulentam bibere aquam, qui fontem limpidum habent omni suavitate repletum.

---

64 Ierem. xiv.14 64 *ibid.* vii.22 67 *cf.* Numer. xxii.31; Grat. ii *Decr.* c.2,q.7,c.31 (PL 187.649bc) 70 *cf.* Luc. ii.8-9; Matth. ii.1-11 76 Longinum] *cf.* Luc. xxxiii.47; *Isidoriana* ii (PL 81.410c); Vinc. Bellov. *Hist.* 17.47 77 *de Cornelio centurione cf.* Grat. *ibid.* c.29 (649); Act. Apost. x.22 81 Marc. xvi.16 84 Ioann. xv.22 88 eunuco] *cf.* Act. Apost. viii.27sq.; Hier. *Ep.* 53.5 (PL 22.543) 88 Dyonisio] *cf.* Act. Apost. xvii.34; *supra cap. 6.134*

---

67 *pro* Balaam 72-74 gentibus . . . tantum *om.* C *in mg.* C^2 73 quodamodo C 75 sydera C 76 latro Iudeos BL 81 adclamante BL 83 omnes *om.* C *ss.* C^2 85 quidquam BL 88 de *post* parte *om.* C *ss.* C^1 90 *ex* que C^2 quia BL 91 temulentam B *pro* coenulentam

Ideoque reor ponderanda Dominica verba, ex quorum medullis licentiam cum Ieronimo legendi has litteras reprobatas quispiam vendicat sibi. Loquens enim homini terram promissionis iam possidenti ait: *Si egressus fueris ad pugnam contra inimicos tuos et tradiderit eos Dominus Deus tuus in manu tua captivosque duxeris, et videris in numero captivorum mulierem pulcram et adamaveris eam voluerisque habere uxorem, introduces eam in domum tuam. Que radet cesariem et circumcidet ungues et deponet vestem in qua capta est sedensque in domo tua flebit patrem et matrem suam uno mense, et postea intrabis ad eam et dormies cum illa, et erit uxor tua. Sin autem postea non sederit animo tuo, dimittes eam liberam nec vendere poteris pecunia nec opprimere per potentiam, quia humiliasti eam.* Hec ibi. Si igitur iuxta misticum Doctoris intellectum hec sapientie typum tenet captiva, non cuilibet conceditur in uxorem sed illi soli qui iam pervenit ad fidei patriam, qui promissionis urbem intravit, qui stipatus est muris Catholice veritatis, ex quo patet quam stolide quisque deliret, inferens hinc omnibus et precipue pueris, nondum solidissimo cibo theologice facultatis nutritis, gentilium traditionum studium esse concessum. Sed quam provide in hoc eulogio fari cepit Spiritus Sanctus inquiens: *Si egressus fueris ad pugnam contra inimicos tuos!* Non licuit fideli pace fruenti oblatam sibi captivam matrimonio copulare sed tantum ad bellum profecto, neque utique ad quodlibet bellum sed contra inimicos, qui precise intelligebantur gentiles, sicut pluries sacra pagina notat. Placet, Domino concedente, ut quisquis contra ethnicos aut hereticos est profecturus, sub Marte prius speculetur inter has captivas, ex qua possit Domino Sabaoth filios immaculatos offerre hostibusque detractas exuvias opponat vincendis. Sic utique "fas est et ab

96 Deuter. xxi.10-14 108 captiva] *cf. cap. 28.274;* Thom. Aq. I^a II^{ae} q.105,a.4 ad 6^m; q.39,a.1 ad 2^m 124 *cf. cap. 11.8*

93 dominicha C 97 tuos *om.* C *ss.* C^2 99 acclamaveris BL clamaveris B^2 102 *ex* domum C^1 103 et *ante* dormies *om.* C 108 tipum BL 116 fruenti pace fideli *sed sig. ord. corr.* C 118 profecto . . . bellum *om.* B 118 *ex* quolibet C^1 119 prescise BL 122 inter *ex* super C^1 124 eximias B

hoste doceri," sic licet clavam de manu Herculis extorqueri. Belligeri erant Ieronimus et Augustinus, Ambrosius et Gregorius, ceterique fortes fidei tirones, qui arma apud Paulum exterorum verterunt et *fortes facti sunt in bello,* quorum exemplo inertes nostri domibus delicati, foris timidi, ymmo nunquam foris se tuentur, talium telis in pace muniri. Hii velut quidam ignavi, Birrie vel Tersitis sodales, sola mente pugnant cum hoste, interdum caulium tirsos amputantes cum ense, letantes sicut victores, capta preda, quando dividunt spolia, inimicis feliciter trucidatis. Hoc quantum sit apud Catholicos laudandum, Gregorium magnum ad Desiderium episcopum scribentem testem adduco. Ait enim: "Cum multa nobis de studiis vestris fuissent nuntiata, ita cordi nostro est nata letitia, ut negare ea que sibi fraternitas vestra concedenda deposcit minime valeremus. Sed post hec pervenit ad nos quod sine verecundia memorare non possumus, fraternitatem vestram grammaticam quibusdam exponere. Quam rem ita moleste suscepimus et sumus vehementer aspernati, ut ea, que prius dicta fuerant, in gemitum et tristitiam verteremus, quia uno se ore cum Iovis laudibus Christi laudes non capiunt. Et quam grave nefandumque sit episcopis canere quod nec religioso convenit, considera." Et ne circa reprehensionem prefatam nos laborare exponendo contingat, glosam communem, lxxxvi[a] distinctione super capitulo prefato, noto dicentem: "Sed quomodo exponebat iste grammaticam populo? Quia forte dicebat: cum ego dico 'hominem,' intelligatis tam de mare quam de femina, quia communis generis est (Digestis, De verborum significatione, *Hominis appellatione*). Sed melius

---

125 Herculis] *cf. cap. 8.16* 128 Hebr. xi.34 131 *de his servis, personis in comoediis mediaevalibus, cf.* Manitius III s.v.; *Pamphilus et Gliscerium (et Birria)*, ed. Lohmeyer, in *Zeitschrift f. d. Altertum*, vol. 41 p. 145sq.; Matth. de Vendome, *Ars Versificatoria*, i.53.7: *forma Tersites* (Faral, *Les Arts Poétiques*, p. 125) 137 Greg. Mag. *Ep.* 54 (PL 77.1171); Grat. i *Decr.* d. 86,c.15 (PL 187.407) 149 Glos. ad Grat. *ibid.* (ed. Lugd. 1606, p. 409.55)

---

131 velud L 131 Birue BL; *cf. cap. 46.419* 131 Cersitis BL 132 *pro* thyrsos 137 vobis C nobis bona *Greg.* 141 fratenitatem C 146 nephandumque BL 153 verbo C

dic quod grammaticam hic appellat 'scientiam auctorum.' Recitabat enim in Ecclesia fabulas Iovis et eas moraliter exponebat in predicatione sua." Hec ibi notabilis glosa, multos predicatores modernos reprehendens, qui in bove et asino arare non cessant. Concordat Ieronimus ad Eustochium in epistola scribens.

Verum causa brevitatis multa preteriens, quod in domum Ecclesie hec ancilla sit minanda atque sic radenda, ut eam nemo virorum iuxta corticis intelligentiam valeat adamare, silenter transire non possum. A triumphante igitur in bello fidei debet ista servula cum Catholicis veritatibus sicut dubia in luce pensari, et quicquid in ea fuerit falsitatis repertum prius oportet abscidi, deinde ut coniunx accedat robustissimi viri valentes Deo filios generare, *qui non ex sanguinibus neque ex voluntate carnis neque ex voluntate viri sed ex Deo nati sunt.* Triplex virus potest in doctrina non sana latere, quod vite utriusque auctor eternus iubet excludi, ne mortem inducat: tumor videlicet, quia *scientia,* teste Paulo, *inflat,* ideo cesaries huius typice femine radi mandatur; item falsitas quelibet, sed precipue que fidei puritatem impugnat implicite vel expresse (hoc latet in tenacibus atque vulnerantibus ungulis, quibus nonnulli adhuc tenentur complexi, eo quod ad illam non accedunt inermem, sicut in articulo quarto per Salomonem satis clare sub vinculis cuiusdam pellicis fuit expressum) ; adhuc vestium superfluitas, que in opponendo, poliendo, declamando, et huiusmodi modis, que inutiliter interdum tempus occupant, mortis species continetur, salubri mandato debet deponi. Culpatur enim a Spiritu Sancto, viro sapientissimo teste, homo quem Deus fecit simplicem et rectum, at ipse miscuit se infinitis questionibus. Potuit durus populus, unius

---

158 *cf.* Hier. *Ep.* 22.30 (PL 22.416) 167 Ioann. i.13 171 i Cor. viii.1 172 femine] *cf. cap. 28.273* 182 *cf.* Eccle. vii.30

---

155 in Ecclesia *om.* BL 158 *ex* Heustochium C Eusthochium L 159 in epistola *om.* C *in mg.* C[2] 161 *ex* miranda C[2] 165 quidquid L 167 valentes] *prim.* e *in ras.* C valentis BL 168 carnis] viri BL 169 viri] carnis BL 169 esse *ante* in *del.* C 172 tipice BL 184 durus] divus BL

mensis spatio ex Egypto progressus, terram promissionis intrare, qui ambulans in circuitu cum impiis, quadragesimo anno completo, ex tanta multitudine precise ad illam iocundam et optatam patriam duos transmisit. Et ut exempli gratia loquar, quid ad scientiam veritatis spectat vidende legere quatuor milia librorum quos Didimus grammaticus scripsit de Homeri patria et Enee matre potius curiose quam fructuose requirens, Helinando libro tertio teste?

Igitur ceteris huius figure particulis (ut aliquando veniamus ad finem) lectori prudenti speculandis relictis, liquido patet cum philosophia seculi non contrahendum consortium sed solum cum aliquibus artubus eius, si a cetero corpore mortifero fuerint separati, quos non dubito tunc philosophiam appellare divinam et ad bene vivendum prodesse. Sic volo, ne hic tuum negem Ciceronem glosare, laudibus attollentem poetas; alibi enim in illos invexit et dente laceravit canino. Ad cuius evidentiam Policrati, libro septimo, capitulo nono, verba registro: "Poetas, hystoricos, oratores, mathematicosque, quis ambigat esse legendos, maxime cum sine hiis viri esse nequeant vel non soleant litterati? Qui enim istorum sunt nescii inlitterati dicuntur, etsi noverint litteras; cum tamen quasi in ius suum vendicant animum, etsi polliceantur notitiam rerum, virtutis tamen dedocent et submovent cultum. Unde Cicero, cum de poetis ageret, ut diligentius audiatur, exclamat: 'Clamor et approbatio populi, quasi magni et cuiusdam sapientis magistri, et qui ad commendationem sufficiat plausu suo, quos vult facit autenticos. At illi, qui tantis laudibus efferuntur quantas obducunt tenebras, quos invehunt metus, quas inflammant

---

190 *cf.* Vinc. Bellov. *Doct.* 1.31; *Erud. Fil. Nobil.* 19 (ed. Steiner, 1939, p. 70) 202 Ioann. Sar. *Polic.* 7.9 (665c)

---

185 Egipto BL 187 prescise BL 189 *ex* gratiam C 192 Helynando C 193 periculis B 195 phylosophia BL 196 *ex* partubus C 197 phylosophiam BL 199 Cyceronem L 201 *ex* providentiam C^1 201 *pro* Policratici 202 verba *om.* C *ss.* C^2 202 ystoricos C 203 mathemathicosque C 204 licterati C 205 quasi *post* nescii *add.* C^2 205 illitterati BL 206 in *om.* C *add.* C^2 207 polliceantur . . . cultum (! S) 207 *ex* deducent C^1 208 Cycero L 212 auctenticos BL 212 *ex* efferantur L

cupiditates! Hii stupra adulteriaque conciliant, varias doli reparant artes, furta, rapinas, incendia docent, que sunt aut fiunt, ymmo que fingi possunt, malorum exempla proponunt oculis multitudinis imperite. Que incendia celi succensi aut maris inundatio aut terre hyatus tantas fecit populorum strages quantas isti faciunt morum?' " Et cetera que dicit ibidem, manifestans poetas non prodesse sed bone vite multum obesse. Senis cuiusdam necnon et Anthonii iuvat sententia roborare predicta. Dixit namque: "Ne habeas amicitiam cum muliere neque cum pueris neque cum hereticis, ergo neque cum infidelibus."

Non ergo contendo adversus libros gentilium hereticorumve, si infidelitatis ungues non habent, si vertex tumoris in calvitiem cessit, si vestis cuiuslibet captiositatis et omnis superfluitatis versutie atque fallacie fuerit ad nichil redacta, ut sic fide, humilitate, simulque caritate sit decorata, in quibus tribus virtutibus constat omnis summa bene vivendi, sicuti extat supra premissum.

Clarum est enim, sancta doctrina tradente, neminem sine virtute humilitatis posse salvari. Nam gloriam precedit humilitas. De gradu siquidem glorie quem quisque eorum foret habiturus querentibus Apostolis, posito parvulo ambitionis nescio in ipsorum medio, dixit: *Nisi efficiamini sicut parvulus iste, non intrabitis in regnum celorum.* Unde apud Augustinum Dominus descendit de celis, ut humilitatem doceret, dicens: *Discite a me, quia mitis sum et humilis corde.* Hec enim sola evadit laqueos innumeros serpentis antiqui, prout in spiritu, Ieronimo teste, fuit monstratum Anthonio.

Inter ceteras utiles causas, quare Dominus voluit humanum genus precipue salvari per fidem, hanc potissimam

---

222 *De Vitis Patrum* 5.1.23 (PL 73.857d) 231 cf. *cap. 35.42* 236 Matth. xviii.3 237 *cf.* Aug. *In Ioann. Evang.* xxvi.16 (PL 35.1603-1604) 239 Matth. xi.29 241 *cf. De Vitis Patrum* 5.15.3 (PL 73.953c)

---

214 ydoli BL 220 ibi C 220 multum bone vite *sed sig. ord. corr.* C 221 quibusdam BL 228 *ex* fallacitatis C[2] 232 clara BL 232 enim] omni *ex* omnis C 232 *ex* tradentem C 235 *crux in mg.* C

reor, ut homo avidus naturaliter ad sciendum intellectum captivare cogatur et discat subici in liberrima parte, quatinus, sublimiori subiecta, facile inferior et anime serva mitis existat. Hinc divus Augustinus, ut clarius nosti, venerande virorum, in prologo quarti De Trinitate, sciens quod veritates Catholice non revelantur nisi parvulis et humilibus corde, concludit: "Ad veram scientiam neminem posse veraciter pervenire, nisi prius habuerit notitiam sui, qua sola quisque redditur mitis." "Est," iuxta eundem doctorem, "humilitas virtuosa cognitio sui ipsius, qua homo sibi vilescit; ideoque quia credendum est Salomoni, ymmo Spiritui Sancto: *Ubi non est scientia anime, non est bonum.*" Venerabilis Hugo ad id probandum accedat. Ait enim in libello quem de anima fecit: "Melior es si te ipsum cognoscas quam si te neglecto cursus siderum, vires herbarum, complexiones hominum, naturas animalium, celestium omnium et terrestrium scientiam haberes. Multi enim multa sciunt et se ipsos nesciunt, cum tamen summa philosophia sit cognitio sui." Et iterum in eodem: "Disce ex tuo spiritu cognoscere quid debeas de aliis spiritibus extimare. Hec porta, hec scala, hic introitus, iste ascensus, hac intratur ad intima, hac elevatur ad summa, ex hac siquidem proficis ad cognitionem omnium celestium, terrestrium, et infernorum." Similia verba cuidam volenti philosophie archana rimari devotus Bernardus in quadam epistola mandat.

Discite (inquit Satirus) o miseri, causas cognoscere rerum:
Quid sumus, aut quidnam victuri gignimur, ordo
Quis datur, aut mente quam mollis flexus et inde, (et cetera.)

Simili sacramento divinos libros firmissime credo sub tropis fore velatos. Nam iuxta veritatem veteris testamenti

---

251 *cf.* Aug. *Trin.* iv prol. (PL 42.885sq.) 253 *cf. ibid.* 256 Prov. xix.2 258 Bernard. *De Human. Condit.* (=Hug. *De Anima,* Bernardo attrib.) 5 (PL 184.494) 261 multi *sq.*] *ibid.* 1 (485) 263 *ibi non inveni* 269 *cf.* Bern. *De Grad. Humil.* 4 (PL 182.949) 270 Pers. *Sat.* iii.66-68; Helinand. *De Cog. Sui* 3 (PL 212.724d); Aug. *C.D.* 2.6 (PL 41.52)

---

256 *ex* animi C^2 259 syderum C 261 multa enim multi *sed sig. ord. corr.* C 272 datus . . . metae . . . unde *Pers.*

dixit Dominus, carne vestitus, de quadam parabola discipulis suis: *Vobis datum est nosse misterium regni Dei, ceteris in parabolis, ut videntes non videant et intelligentes non intelligant.* Que de superbis esse prolata non ambigunt qui textus cum glosis viderunt.

Sed diligentius est intuendum aliter ab hominibus et aliter a Spiritu Sancto scripturas fore figuris contectas. Ait enim lyra Spiritus Sancti: *Narraverunt michi iniqui fabulationes sed non ut lex tua.* Sub undecimo quidem elemento, quod 'caph' dicunt Hebrei, Latini vero 'curvum,' nota transgressionis prophane, lingua cum psalterio constitutis, de mundana scientia divine comparata cecinit dicens: *Narraverunt michi iniqui fabulationes, sed non ut lex tua.* Illi narrant ut hostes, me persequentes; ista ceu amica ab inimicis conservans. Ideo premisit: *Quando facies de persequentibus me iudicium?* Illi narrant precipue ut delectent; hec vero summe delectat et principaliter prodesse laborat. *Quam dulcia faucibus meis eloquia tua, super mel ori meo:* ecce lepiditas. *A mandatis tuis intellexi, propterea odivi omnem viam iniquitatis:* ecce utilitas. De illa autem, etsi quidam prompserit quia

Prodesse volunt aut delectare poete,

tamen iuxta Apostolum fabulas cudit, coacervans *magistros prurientes auribus.* Propter hoc dixit: *Narraverunt mihi iniqui fabulationes,* sive 'delectationes,' prout alii verterunt hoc Grecum 'adolescnias.' Hii falsa locuntur, etiam si sub

---

276 Luc. viii.10 278 *cf.* Glos. ad Luc. viii.9 (PL 114.275c) 282 Ps. cxiii.85 284 *cf.* Ambr. *In Ps.* 118 (PL 15.1348b): "caph . . .significat *curvati sunt.*" 289 Ps. cxviii.84 291 *ibid.* 103 293 *ibid.* 104 296 Hor. *A.P.* 33; Ioann. Sar. *Polic.* 1.8 (PL 199.405b) 297 ii Tim. iv.3 299 *cf.* Ambr. *ibid.* (1352b); Aug. *En. in Ps.* 118 (PL 37.1559)

---

275 *ex* parabolam C 278 *ex* probata C 278 ambigant BL *corr.* B[2] 279 testus C 280 et *om.* C 281 *ex* figuras L[1] 281 contectas *ex* contemptas C[1] 282 lira BL 283 sub *om.* BL 283 equidem BL 287 tuas *ante* sed *del.* C 288 ista] *sc.* lex 288 cenamica BL 297 cohacervans C 298 *ex* dicit C[1] 300 adolescnias *om. spat. relicto* C *add.* C[2] adolose B adolesc *spat. relicto* L *pro* ἀδολεσχίας 300 loquuntur BC[2]

illis veritas quecumque tegatur; lex vero tua non solum medullam sed ubique corticem verum promulgat. Unde constat non sane dictum esse divinam scripturam fore quid fictum, quod est de virtute sermonis falsum, nisi ubi se aperit parabolice loqui. Vera est enim de virtute sermonis tota divina scriptura, testibus Ticonio et Augustino, primo Super Genesim ad Litteram, et poetica quelibet falsa, sepius falsum affirmans pro vero. Etsi frequenter Deus sub membris nominatur humanis, cum semper apud se, ubi 'prius' et 'post' non inveniunt sedem, fuerit homo, non ficte sed propriissime est artubus illis expressus. Ipse denique Spiritus Sanctus, qui *scientiam habet vocis,* in cuius manu sumus nos, et sermonis nostri sibi nomina ascripsit ut voluit, totumque est proprium quod est institutum per ipsum. Si igitur regulis divinis divina pensentur, ut decet, nil verius, nil proprius, quoad formam spectat loquendi, pagina sacra nullibi dubitanda, sicut et improprium est atque falsum plurimum hominum loqui. Hinc est quod subdit his Spiritus techa: *Omnia mandata,* id est tradita, *tua veritas.*

Iterum illi 'narrantes,' ut communiter, sunt iniqui, quorum habenda est nulla fides dictis. Huius autem primi doctores fuere mira sanctitate decori, quare dictis adiunxit: *Iniqui persecuti sunt me; adiuva me.* Quis non perpendit aperte quod illorum narratio est terrena, ad terram e celo nobilissimam mentem inclinans? Hec autem de celo celestis suos auditores efficit celsos. Ad hoc insinuandum oravit: *Paulominus consumaverunt me in terra; ego autem non dereliqui mandata tua.* Iam constat illam esse mortalem, istam vero vitalem, eo concludente: *Secundum misericor-*

301 *cf.* Novati, *Epist. di C.S.*, IV p. 178.14: 'Quid enim est divina scriptura, quantum ad loquendi formam attinet, nisi fictum aliquid quod de virtute sermonis falsum est, licet sub illo velamine certissimam contineat veritatem?' 306 *cf.* Aug. *Doc. Christ.* 3.30 (PL 34.81); *Sup. Genes. ad Lit.* 1.19 (PL 34.260); Martin. *De Tichon.* 1 (PL 18.13) 308-319 *cf. opiniones oppos.* Novati, *op. cit.* 312 Sap. i.7 319 Ps. cxviii.86 323 *ibid.* 327 *ibid.* 87

301 *ex* tuo C^{2} 307 *ex* poetaca C^{1} 310 propriisime (! S) 312 manus C 313 sermones BL 316 proprius (! S) 317 improprius BCL *corr.* C^{2} 319 *pro* theca 320 iterum *ex corr.* C 322 *ex* adiuncxit C^{2} 327 consummaverunt L

diam tuam vivifica me et custodiam testimonia oris tui. Illorum factio, ut sic loquar, ruit ut superflua, ficta pariter et vana, auctore Augustino xiv° De Trinitate, capitulo primo. Hec est stabilis inconcusse, quo libet merito cum Cicerone in Cathelinam exclamare: "O magna vis veritatis, que contra omnium ingenia, calliditatem, solertiam, contraque fictas omnium insidias, facile per se ipsam se defendit!" *In eternum* igitur, dicat Psalmista, *permanet, Domine, verbum tuum; in generatione et generationem veritas tua.*

Hucusque nescio si trangressum quedam similitudo mundane ad sanctam scientiam, que videbatur opponi, protraxit traheretque longius, ni timor prolixioris sermonis arceret, cum quoad quamlibet causam tam accidentalem quam essentialem possit varietas maxima demonstrari.

Quia igitur ad consequendam salutem humilitas est opportuna, illiusque secularis doctrine auctores fuerint superbi, sicut ostendit veridicus Augustinus, quarto De Trinitate, capitulo xiv°, curiositati magis quam utilitati vacantes, eodem protestante in prefato volumine, capitulo primo, restat ostensum eam non proficere ad bene vivendum sed magis obesse. Et quemadmodum spiritum primum superbum, unde cepit superbie caput, virulenta eloquia in paradiso utroque seminare cum effectu ad mortem, sic nondum silet in membris sequentibus eum. Hic occurrit Ysidorus, tertio De Summo Bono sic dicens: "Quanto sunt maiora litterature studia, tanto animus arrogantie faustu et inflatu maiore intumescit iactantie." Et iterum in eodem: "In lectione non verba sed veritas est amanda. Sepe autem reperitur simplicitas veridica et falsitas composita, que homi-

---

332 *cf.* Aug. *Trin.* 14.1 (PL 42.1035sq.); 12.14-15 (1009-1012); *supra cap. 35.251* 334 *cf. cap. 14.12* 337 Ps. cxviii. 89-90 345 *cf.* Aug. *Trin.* 14.15 (901) 348 *cf. cap. 35.332* 355 Isid. *Sent.* iii.13.9 (PL 83.688) 357 *ibid.* iii.13.8-9 (687sq.)

---

333 hec] *sc.* lex 334 Cycerone BL 334 Cathellinam C 334 exclamante B 334 vix C 335 caliditatem B 338 Domine *om.* BL 341 videbatur *ex* irridebatur C[1] 341 apponi B 344 *ex* maxime C[1] 345 oportuna BL 348 xiii C 354 occurrit *om.* BL 355 tertio] in BL 355 litterature *ex* litteratura C[1]

nem suis erroribus illicit, et per lingue ornamenta laqueos dulces aspergit. Nichil enim aliud agit amor mundane scientie, nisi extollere laudibus hominem," et cetera que dicta sunt supra. Terminet Veritas prima iuxta sententiam Augustini presentem articulum. Ait enim in quodam sermone, de Apostolis agens: "Christus Yhesus Petrum et Andream et alios, per quos operatus est salutem in medio terre, non de foro Iustiniani sed de simplicitate piscatoria legitur assumpsisse." Inflat enim sapientia huius mundi et legum ventosa loquacitas. Elegit enim non reges, non senatores, non philosophos sed plebeios, pauperes, indoctos, piscatores, ineruditos liberalibus disciplinis, non peritos grammatica, non armatos dyaletica, non rethorica inflatos. Piscatores Christus cum retibus fidei paucissimos misit; atque ita ex omni genere tam multos pisces et tanto mirabiliores quanto rariores etiam ipsos philosophos cepit.

Superesset probare illam mundanam doctrinam sodalem caritatis non esse, sine qua, Apostolo id diffuse scribente, nemo potest salvari. Sed quia hec non est ambitiosa nec inflatur, illaque est hiis vitiis constipata, superfluum puto circa id observandum et finem huius scripture concito gradu requiro. "Sola enim caritas," De Doctrina Christiana scribente Augustino, "est que vincit omnia, et sine qua nil valent omnia, et que, ubicumque fuerit, trahit ad se omnia. Amate scientiam sed anteponite caritatem. Scientia si sola sit inflat; quia vero caritas edificat, scientiam non permittit inflari." Ex hoc fonte salutis procedit quod sacra scriptura crimina narrat quorundam et adicit penas, volens sanare ulcus et vulnera, que tradendo mellite cetere littere ad instar virulenti scorpionis perniciosissime gignunt. Sed hic ad sequentem articulum aditus aperitur.

---

365 Aug. Serm. 43.5 (PL 37.256) 377 *cf.* i Cor. xiii.2 378 *cf.* *ibid.* 4-5 381 *cf.* *cap.* *13.65*

---

362 in laudibus BL 365 Ihesus BL 367 *alt.* de *om.* B 370 phylosophos BL 372 recthorica C 373 rethibus C 379 hiis est B 382 nihil BL 387 addicit C *cf.* *cap.* *32.23* 389 pernitiosissime C 390 additus C

[Cap. 36]

Pertractandum est igitur in hoc articulo nono quod sola sacra sophia est sancta philosophia, sufficientissime humanum genus ad quelibet agenda directiva. Ad quod persuadendum universaliter et primo accedit gloriosus Ieronimus, in Prologo Psalmorum sic dulciter fassus: "Hic enim habet infans quid lactet, puer quid laudet, adolescens quid corrigat, iuvenis quid sequatur, senior quid precetur. Hic discunt femine pudicitiam, pupilli inveniunt pietatem, vidue iudicem, pauperes protectorem, advene custodem. Hic inveniunt reges quid audeant, iudices quid timeant. Hec tristem consolatur, letum temperat, iratum mitigat, pauperem recreat, divitem ut se cognoscat increpat, omnibus se suscipientibus apta medicamenta tribuit, nec peccatorem despicit sed remedium ei per penitentiam ingerit. Post hec Deus ostenditur, symulacra irridentur, fides asseritur, perfidia repudiatur, iustitia ingreditur, prohibetur iniquitas, misericordia laudatur, crudelitas abdicatur, veritas requiritur, mendacium dampnatur, dolus accusatur, predicatur penitentia, pax sequenda promittitur, spes certa nutritur; et, quod hiis omnibus est excellentius, Christi sacramenta laudantur." Hucusque Ieronimus.

Sed ut particularius hoc elucescat, dicamus cum sancto nostro Thoma doctore: secundum triplicem hominis partem in tribus ipsius perfectam felicitatem consistere. Nam quo spectat ad exteriorem hominem, sufficit integritas corporis; quo vero ad interiorem, claritas intellectualis luminis; sed quoad superiorem, iuncta societas veri numinis.

Preteream sub primo collectivo universali vocabulo cum disputatione notare robur virium, seculi potentiam, venustatem forme, copiam divitiarum, honoris specimen, multorum

5 *apud Hier. non inveni; cf. cap. 42.42* 22 *cf.* Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 25-40; $I^{a}II^{ae}$q.2

2 *pro* humani generis (! S) 5 faxus C 6 quid *pro* quod; (! S) 9 his BL 15 simulacra BL 23 nostro Tomma *ex* Tomma nostro *sig. corr.* C 25 *ex* expectat C^{1} 27 sotietas C 28 preterea BL prepteream C *pro* praeteream

famam, compositionem morum, gratum et facundum sermonem, dulces vocis et vasorum concentus, vestimentorum fragrantiam, habundantiam conviviorum, edificiorum iactantiam, generis illustrem prosapiam, copiam amicorum, sodalium, et cognatorum, gratam uxorem, filiorum turbam, vitam longam vel brevem, mortisque genera mille, et si qua huiusmodi sunt bona vel mala adiacentia corporis prope sive longe, cum ista aut ad essentiam felicitatis non spectent apud multos aut, si numeranda forent, contingunt bonis et malis, theologis et poetis, Christianis et ethnicis, doctis pariter et indoctis, secundum Salomonem, cum sit equa utriusque conditio, aut, si certe mortalium procurantur industria, copiosius haberi possunt a bonis quam a malis, a viris divinis quam a naturam vel mere ficta sectantibus. Satis hoc astruit sanctus Apostolus, ubi loquens ad Hebreos dicit scienter: *Sancti per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, obturaverunt ora leonum, extinxerunt impetum ignis, effugarunt aciem gladii, fortes facti sunt in bello,* et cetera.

Certe sine dementie nota experientiam non negabimus. Fateamur ergo necesse est opera multa, quibus utitur ad subsidium genus humanum, mutis tantum inserta et sola pratica ab homine sciri sufficienter et exerceri, aliqua vero maiori studio indigere, sed nonnulla ab homine cepta et ab eo quibusdam brutis transfusa, et alia innata homini que beluis communicari non possunt, et cetera alia utrisque communiter data. Edificare quidem, filare, texere, flobotomari, pugnareque, cum similibus multis que homini post casum venerunt, quia ad hec creatus non fuit, sicut nec ad peccandum, mutis creando eorum conditor tradidit Deus; tum quia sine hiis bene esse non possunt, tum etiam ut homo prius angelorum discipulus per crimen admissum, dum a bestiis fuerit talibus doctus, non dubitet se bestiarum societatem

41 *cf.* Eccle. iii.19 46 Hebr. xi.33-34

33 flagrantiam C 43 malis et viris BL 47 *ex* optabaverunt C[1] 48 extinserunt C 50 dementie *ex* dementia C[1] 51 *ex* fatemur C[1] 55 *ex* transfusam C 57 *pro* phlebotomare 61 *in* his *corr.* C[2] 63 *ex* sotietatem C[2]

intrasse, iuxta illud divinum: *Homo, cum in honore esset, non intellexit; comparatus est iumentis insipientibus et similis factus est illis.*

Hinc reor posse plene responderi ad quoddam obiectum in articulo nono. Nam cum vere theologie primi doctores interni (non nisi tamen sicut ministri, dicente Domino: *Unus est enim magister vester Christus*) sint spiritus beati, qui anthonomatice intellectibus presunt humanis, studium ingens sacre sophie sequitur victoria iuste militie, auxilio illorum angelorum qui talem doctrinam delectanter didascolizandis demonstrant. At quia demones, si etiam Avicenne credendum putamus, beluis preponuntur, ubi plurimum mundane philosophie exercetur palestra, quam (ut plurimum) inrationabilia rationabiles (pro pudor!) docent, sicut prefertur et infra dicetur arma dampnanda a demonibus procurantur pariter et iuvantur. Si quis nudo oculo, bellorum omni affectione semota, preteritorum et presentium seriem longam prospexerit, sic esse dubitare non poterit.

Unde putas incursus tot malignorum spirituum illam Apulorum infestare particulam soli que olim Magna Grecia dicebatur, nisi eo quod ibi fuerint cum philosophis congregati, et tandem post arma victricia, viris deficientibus et transeuntibus in ventum, ventosis triumphis remanserunt satellites a iusto iudice non ante tempus dampnandi, ut deludantur artibus suis, qui olim alios deludebant?

Ibi, ibi presertim tempore aut humido loco fantasticas erigunt civitates spiritus illi, turres et castra, que ornant coronis et lapidibus sectis atque quadratis, fenestris distingunt et proportione adaptant. Non narro nisi que vidi (ecce coram Deo loquor quia non mentior!), sed cum illuxerit sol seu magis de prope fuerint illa prospecta, desinunt apparere. Illi enim humores, si Michael Scotus non fallitur

---

64 Ps. xlviii.13   69 Matth. xxiii.8   75 *cf.* Thom. Aq. I^{a}q.90,a.3; *Cont. Gent.* 86,92; *Opusc.* 14 (ed. Bibliop.) x.2,8   95 Scotus] *cf. supra cap. 8.16*

---

71 anthonomatice] *cf. prol. 72*   72 *crux in mg.* C   76 phylosophie BL   76 palextra L   77 irrationabilia BL   77 proch pudor BL   82 illam *om.* BL   89 ibi *om.* BL

vel non fallit, quibus ad instar nostrorum infantium volentium de paleis et calamis ac luto erigere casas, quibus pro materia ad imitandum Opificem rerum eternum illi spiritus utuntur ludendo, coram luce non dubia a Deo creata perseverare prestigiose non valent.

Horum spirituum pars nequior, sicut rationabiliter credo, iuste est a Domino in tarantolis, similibus nostris araneis, in tellure morantibus religata, per quas incredibili modo sed vero practicarum artium se ostendunt doctores. Inmisso enim suo veneno invisibiliter in corpus humanum subtilissimo aculeo quodam pungendo, istum cogunt fieri medicum statim qui medicinam non novit, textorem illum alium se facere regem, nonnullos vero saltatores qui nuperrime se movere non poterant, aliquos musicos, nonnullos loripedes, cursores, et hiis similia, in quibus filii hominem gravi corde ut plurimum delectantur. Nescio autem quibus exigentibus meritis vel demeritis tantum prevalet horum nequitia ut, si quis per novem dies non exercuerit indefesse artem, quam illa bestia imprimit cum veneno, inremediabiliter cadit in mortem. Reor enim hos spiritus novendiali sacrificio delectari, quia tali numero ordines angelorum Deus creavit, et quia olim gentiles milies, Titolivio teste, sub novendiali venerabantur suorum bellorum invisibiles duces.

Hoc collective littere sacre non tacent, referentes a filiis hominum de dampnati Cayn semine natis et non a filiis Dei, quos Seth progeniem voluit merito designare, cum tandem ex hac stirpe fuerit unicus filius verissimi Dei in virginali utero humanandus, mecanicam artem exortam. Ille pater infandus, Belial membrum, primam civitatem muravit, cuius filii musicam invenerunt, lanificium et texturam, a quibus paulatim doctrina brutorum infectum, recessit genus

115 novendiali] *cf.* Liv. i.21;xxi.62; xxiii.31; etc. 119-125 *cf.* Genes. iv.16-26

96 volentes C 100 non *om.* C *ss.* C[2] 104 praticarum C 107 testorem C 108 nuperime BC 108 se *om.* C *ss.* C[2] 110 *crux in mg.* C 117 Titulivio BCL *corr.* C[2] (*crux in mg.*) 120 Caym BL 121 progenie BL 121 *ex* tamdem C[2] 123 metheanicam BCL *in* mechanicam *corr.* B[2] *in* mecanicam C[2]

humanum a cultu divino et contemplatione superna, et factus est circa laudem divinam animalis et mutus.

Temporum enim magistra historia doctrice, cognovi quod in studiis secularium litterarum iniusta bella sunt orta et, si aliquando illi viri adepti sunt optatos triumphos, tandem tamen ad nichilum sunt redacti, quia novit hostis antiquus sui exemplo extollere sursum quos ad ima deicere cupit. "Dominare," inquit, "quedam, tumidus spiritus, alta gere; sequitur a tergo superbos Deus." Ubi vero pure theologie studium floruit, aut pax dilecta nutriebatur aut iusta pugna per angelos prevalebat. Non corruit Hebreorum populus nec rex aliquis eius, nisi postquam cum ethnicis vel spiritibus immundis visibiliter vel invisibiliter aliquam societatem contraxit. Pleni sunt hiis codices sacri; hiis exemplis presentia tempora rorant. Qui patriam amant, ab ea vivos et mortuos ethnicos pellunt.

Notitia insuper naturalium rerum, quibus utcumque genus sustentatur humanum atque regitur vel creditur regi, quedam magis lucet in non utentibus intellectu quam in hominibus qui ad ipsam non sine laborioso studio pertingunt, non unquam ab insipientibus docti. Ecce quod illa solo odoratu, visu, vel tactu, aut quodam singulari influxu celorum fugiunt contraria et opportuna secuntur; de simplicibus loquor, non compositis et fucatis. Capiuntur denique aves, pisces, et bestie hamo ipsorum esca vestito aut veneno melle linito. Vidi quosdam catellos nec etiam ore contrectare carnes turdorum, musiones ab insanis fungis abstinere. Equus et asellus carnes et salsamenta non gustant. Excipio Apulegii iumentum, quod de se aut indicavit aut finxit iuxta Augustini sententiam, xix° De Civitate Dei. Coturnices inter omnes escas que mandi possunt eleborum

---

155 *cf.* Aug. *C.D.* 18.18 (PL 41.574) 157 *de avibus seq. cf.* Albert. Mag. *De animal.* 23.31sq. 157 *cf.* Vinc. Bellov. *Nat.* 16.64

---

129 hystoria C 129 *ex* doctrine C² 131 tamen tandem *sed sig. ord. corr.* C 133 yma BL 136 *prim.* aut] alit BL 138 nec *om.* C 139 sotietatem C 144 substentatur C 146 *ex* laboriosu C¹ 147 *ex* sola C¹ 149 oportuna BL 149 sequuntur C² 154 *crux in mg.* C 153 musiones] *cf. cap. 26.29* 155 et iumentum BL

legunt, a quo cuncte aves abstinent, quoque fere magnus Martinus extitit interemptus.

Diptanum herbam primo cerve monstrarunt, ut facilius pariant illam edentes, atque ferrum excutiant sagittarum, si forte ex vulnere fuerit in ipsorum corporibus derelictum. Auctoritatem sibi vendicent huius rei scriptores Basilius, Ambrosius, atque Plinius. Nonne luciferam celidoniam hyrundines apud Macrobium, Plinium, et Ysidorum docuere, illa reparantes suorum pullorum oculos excecatos? Nonne pellicanus avis, quam ob hoc in cruce sibi vendicat nidum, proprio sanguine suscitat vel, ut aliis magis est gratum, a morte liberat natos, vipero morsu infectos? Upupa quoque, yme Stigie deputata, visum filiorum suorum reparat herbarum sucis amissum. Quis medicorum calandrino in pronosticis est equiperandus. Gratulabundo enim oculo egrotum intuens, liberandum nequaquam respicit moriturum.

Satis apparet aperte ex hiis et similibus infinitis quod phisica naturaliter est brutorum ad homines contingenter transfusa, quoniam illis necessaria, istis vero est quasi superflua. Si dixero que mente concipio venerabilium medicorum maxime phisicorum, cerusicis a sacra scriptura protectis, michi bellum paro timendum, qui rationibus apparentibus, divitiis congregatis, quibus obediunt omnia, et magnatorum viribus, quorum dirigunt vitam, sunt potentes a seculo. Tutius puto cum Psalmista ponere custodiam ori meo et a bonis silere, *ne consistat peccator adversus me.* Natura vero non silet sed clamat Anglicos et multas alias nationes tales phisicos non habere et vita diuturna atque

---

160 *cf. ibid.* 9.66 164 *cf. ibid.* 9.55; Isid. *Ety.* xvi. 9.6 (PL 82.574) 167 *cf.* Petr. Dam. *Opusc.* 52.15 (PL 145.776); Vinc. *ibid.* 16.127 170 *cf.* Vinc. *ibid.* 16.148; Petr. *ibid.* 52.16 (776) 171 *de caladrio et calandre cf.* Vinc. *ibid.* 16.44; *cf. etiam* 16.46; Petr. *ibid.* 52.10 (772) 181 *cf.* Eccle. x.19; 'pecuniae obediunt omnia' 184 Ps. xxxviii.2

---

159 *in* interemtus *corr.* C? 160 dictannum C (*crux in mg.*) 161 si] sed BL 164 yrundines BL 165 Macobrium *ex* Macrobrium C[2] 166 pullorum B[2]C pallorum *bis* BL 167 *crux in mg.* C 170 reparant BL 172 prenosticis BL 172 enim *om.* C *ss.* C[2] 173 *ex* respiciens C[2] 176 naturaliter *om.* C 179 *pro* chirurgicis 180 michi *om.* C *in mg* C[2]

sana vigere. Rustici nostri et etiam ubique a regulis medicorum forenses paucioribus morbis subduntur quam ceteri. Bragmani ad Alexandrum scripserunt se medicos non habere neque uti medelis, quibus sola parsimonia morbos raros curat illapsos et a futuris preservat. Ego puto plures mori aut in egritudinibus prolongari sub pedagogo Amphorismorum quam veraciter liberari, cum communiter sint magis sani a medelis abstinentes quam crebro ipsis utentes. Profecto principes terre tam clerici quam layci, quibus medici indesinenter assistunt, multam canitiem ignorare contingit et peregrina sospitate letari. Fortassis enim rerum auctore perspicaci et sano permissu horum oculi fascinantur, ut qui pluribus obsunt et debent prodesse brevius vivant.

Sed esto quis contendere velit istorum peritiam humano generi multum fore salubrem quoad theoriam et praxim et nos contentioni cedamus, studeant medicinam corporalem post spiritualem qui futuri sunt medici. Legant hii que huic operi sunt opportuna, ut bene noverint illa, cetera veritati contraria obmittentes. Perpaucis opus est: salubrior est vulnerum tersio frequens a sanie defluenti quolibet unguento creato; perfectius sanat cum regimine debito continuata dieta quam quodvis farmacum disponentibus preparatum. Adde quia hominum amator, Deus, et presertim fidelium, qui sanat homines et iumenta et in necessariis deficere nescit, provideret habunde cultoribus suis, sicut facta testantur. Divinos dedit Apolline potiores; tradidit empericos, quos non potuit Esculapius ymitari; logicos fecit sive rationales, quorum limpitudo latuit Ypocratem.

Taceo de Apostolis etiam vestimentorum umbris languidos pristine sanitati reddentibus. Agathen pretereo dicentem: "Medicinam carnalem corpori meo nunquam exhibui

---

189 *cf.* Vinc. Bellov. *Hist.* 4.68 210 *cf.* Ps. xxxv.7 215 *cf.* Act. Apost. v.15 217 *Div. Off.* S. Agathae, antiph. 2 ad Laud.

---

188 a *post* quam *del.* C 192 *pro* Aphorismorum (Hippocratis et Galeni) 194 a] et BL 194 astinentes C 194 *crux in mg.* C 197 *pro* auctoris (?) 200 concedere B 202 *ex* credamus C[1] 204 oportuna BL 207 ungento L 208 farina B farma cum CL *corr.* C[1] 212 facta] fata *in mg. add.* B[2] 216 Aghaten BL

sed habeo Dominum Ihesum Christum, qui solo sermone restaurat universa." Ceciliam obmitto, que contactu codicis evangelici morbos universos pellebat, aliosque tales, quorum non est numerus, qui non solum curabant egrotos sed et cecos illuminabant et vitam restituebant defunctis. Hii merito cessarunt a populo Dei, si Dei populus est censendus, qui solo nomine Deum verissimum colit factisque negat, postquam spes animis reposita est in doctrinis gentilium. Eo namque tempore sancto largitus est Lucam medicum, carissimum Damascenum (non Crisostomum, theologum profundissimum), Cosmam, Damianum, Panthaleonem, milleque tales, qui noverant homines in utroque curare.

Pro hiis nautis atque rusticis existimant nonnulli astrologie doctrinam fore querendam, quam ignorare necesse est quos arismeticam et geometriam nescire contingit. Contra hos per Ysaiam invehit Dominus dicens: *Cognovit bos possessorem suum et asinus presepe domini sui; Israel autem me non cognovit, et populus meus non intellexit.* Per Ieremiam quoque idem detestatur et ait: *Milvus in celo cognovit tempus suum, turtur et hyrundo et ciconia custodierunt tempus adventus sui, populus autem meus non cognovit iudicium Domini. Quomodo dicitis 'sapientes nos sumus'?* Et cetera hic, et alibi quam multa.

Quis insanus dicturus est Deo maiorem curam esse de bobus et inrationabilibus quam de hominibus, quorum pedibus illa et omnia alia terrena subiecit? Natandi, navigandi, temporumque qualitates a celestibus distinguendi mutis artes insite sunt a natura, que non sine ingenti labore, periculo, et errore ab homine conquiruntur aut furantur. Certe

---

219 *de Caecilia non inveni; de S. Barnaba narratur apud* Vinc. *ibid.* 9.89 226 *cf.* Colos. iv.14 227 Damascenum] *cf. Div. Off.* Mart. 27, in III Noct. homel. 228 *cf. Div. Off.* Sept. 27, lect. iv ad Cosm. et Dam.: 'nobiles medici' 228 *cf. Div. Off.* S. Pantal. lect. iii 233 Isai. i.3 236 Ierem. viii.7 241 *cf.* i Cor. ix.9 243 terrena subiecit] *cf.* Ps. viii.8

---

218 Yhesum C 218 sermone] verbo BL 219 Ceciliam] Barnabam *in mg. add.* L[2] 219 que *in* qui *corr.* L[2] 223 populus Dei B 225 animis] omnis B 226 largitus ... Cosmam (! S) 228 Pantaleonem C 230 nautisque atque C 233 Ysayam BL 234 Ysrael BL 237 turtur *om.* C 237 yrundo BL 242 irracionabilibus BL

cognovit illa sic indigere, hominem vero non nisi ad Deum requirendum esse creatum. Velis ex unicis alis erectis coturnices transeunt mare; ciconia, premissis cornicibus ut nuntiis iter tutantibus, navigat equor; cignus uno pede pro remo et pro temone altero utens, omnes evadit pelagi fluctus; cervi gravia cornua dorsis mutuis sustentant, alternato ducatu pontus spatia penetrantes. Homo vero infelix a brutis mendicat, ut similis brutis existat, brutisque deterior, eo quod illis ab omnium Domino est concessum, hiis autem negatum. Ait enim in Deuteronomio capitulo xviiiº: *Quando ingressus fueris terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi, cave ne imitari velis abhominationes illarum gentium, nec inveniatur in te, qui lustret filium suum aut filiam ducens per ignem, aut qui ariolos sciscitetur et observet sompnia atque auguria, ne sit maleficus nec incantator, nec phitones consulat nec divinos, et querat a mortuis veritatem: omnia enim hec abhominatur Dominus, et propter huiusmodi scelera delebit eos in introitu suo.*

De talibus enim agunt littere seculares, sive istis miscentur que non solum emolliunt sed inclinant ad imitandum curiosos lectores, sicut bene et aperte experimento sui in libro Ecclesiasten Salomon pluries protestatur. Ad idem per Ysaiam amator nostre salutis Deus intonat dicens ad confusionis Babilonice viros et ait: *Sapientia tua et scientia tua, hec decepit te. Et dixisti in corde tuo: "Ego sum, et preter me non est alter." Veniet super te malum et nescies ortum eius; et irruet super te calamitas, quam non poteris expiare; veniet super te repente miseria quam nescies. Sta cum incantatoribus tuis et cum multitudine maleficiorum tuorum, in quibus laborasti ab adolescentia tua, si forte quid prosit tibi, aut si possis fieri fortior; defecisti in multitudine consiliorum tuorum; stent et salvent te augures celi,*

---

257 Deuter. xviii.9-12 270 Isai. xlvii.10-14

---

252 substentat C 252 *ex* alternatu C^1 (*crux in mg.*) 256 Deutronomio BL 257 *in* terra *corr.* C^2 261 sonnia C 264 scellera C 269 Ysayam BL 270 per Ysaiam *post* viros *del.* C 272 *pro* altera 273-274 ortum . . . nescies *om.* B 276 sit forte C

quia contemplabantur sidera, et supputabant menses, ut ex eis adnuntiarent ventura tibi. Ecce facti sunt quasi stipula; ignis combussit eos. Utinam hec renovata non forent in oculis nostris! Cedam, ne contentionibus videar insudare, dicenti astrologiam brutis insertam, medicis et nautis existere opportunam; quo pro fruenda pace concesso, ab hiis excipiam multiplicem vanitatem, que illi veritati miscetur, et ad infidelitatem deducit, olim merito a sanctis patribus ut heresis condempnata, sicut in antiquo decreto extitit salubriter diffinitum. Omnem illam peritiam religiosis et clericis, militibus et laycis ceteris denegabo, nisi fortassis aliqui fidelissimi post studium sanctarum litterarum, post fidem habitam inconcussam, post animarum zelum conceptum, ad illam transierint ut hospites, liberaturi eos prudenter qui ab illa detinentur captivi. Audi non me sed Cassiodorum, psalmum lxx exponentem: "Astrologiam sacrilegam summa intentione fugiamus, quam etiam nobilium philosophorum iudicia dampnaverunt." Et tractans illud, *Populo appropinquanti sibi,* iterum dicit: "Ubi se in astrologie partem labilis error infuderit et vitas mortalium de cursu stellarum putaverit colligendas, tunc habominandi, tunc potius ceci sunt cum se existimant previdere que Creator nobis utiliter decrevit abscondere."

Sine risu enim pariter et multorum derisu recordari non possum illius philosophi nomine solo, de quo etiam meminit Petrus Damianus, sic aiens: "Philosophus quidam, dum siderum cursus stellarumque meatus nocturno tempore rimaretur, in limosum repente lapsus est puteum, cuius casum mox poetata est Iambi, que eius erat ancilla, dicens: 'Dominus meus ignorabat id quod sub pedibus eius iacebat,

---

287 *cf.* Grat. ii *Decr.* 26,q.5,c.6 (PL 187.1347b); *cap. 44.87* 294 Cassiod. *Expos. in Ps.* lxx (PL 70.505b) 297 Ps. cxlviii.14 297 Cassiod. *ibid.* cxlviii (1047) 304 Petr. Dam. *Ep.* v.1 (PL 144.337); *cf.* Grat. i *Decr.* d. 37, c. 3 (201b)

---

279 sydera C 279 suputabant C 280 ventura] futura BL 281 combuxit C 284 oportunam BL 284 *ex* paci C[1] 285 hiis *om.* BL 290 sanctarum studium BL 292 *ex* conceptus C[1] 292 transeunt BL 297 apropinquanti C 299 abhominandi BL 304 ayens BL 304 dum] cum C 305 syderum C 307 Iambi *crux in mg.* C

vile lutum, et investigare temptabat archana celorum.' " Et subdit: "E cuius nimirum vocabulo iambicum metrum nomen accepit." Cum gemitu tamen cordis, quod non videre non possum, intueor viros quam plures, mira fama preclaros, se suamque rem publicam illorum ambagibus nugisque astrorum exponere, quos constat indubie sibi ipsis previdere non posse et proprios casus simpliciter ignorare. Saltem illius, Apulegio teste, dirigerentur exemplo qui iam presentatam divino future divinationis mercedem (ubi cognovit illum venturam sibi ipsi cladem non novisse) iniecta manu recepit, dicens Salvatoris sententiam sed sub aliis verbis: *Qui sibi nequam est, aliis quomodo poterit bonus esse?*

Quia namque, Augustino in quinto De Civitate Dei doctore, "non usquequaque absurde dici potest ad solas corporum differentias adflatos quosdam valere sidereos," astrologie peritiam simpliciter non mordemus. "Valent siquidem," apud Damascenum in libro secundo, "alii et alii planete diversas complexiones et habitus et dispositiones in nobis constituere"; ad hunc sensum determinante in Centilogio Tholomeo, quod, "cum fuerit Mercurius in nativitate alicuius in aliqua domorum Saturni et ipse fortis in esse suo, dat bonitatem intelligentie medullitus in rebus." Unde licuit Peripateticorum principi in libro secundo De Anima dicere quod "molles carnes aptos bene mente videmus." Verumtamen nonnulli minus sapientes minusque fideles conantur inferre homines eorumque res vi siderum vel fato integraliter regi. Sed ut hos cito doctoribus sanctis corrigendos relinquam, legant suum Ptholomeum, ubi supra, monstrantem, quod "anima sapiens adiuvat opus stellarum,"

---

312 *cf. eandem opin. apud* Novati, *op. cit.* IV p. 86   316 *cf.* Apul. *Met.* ii.14   320 Eccli. xiv.5   322 Aug. *C.D.* 5.6 (PL 41.144); Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 84   324 Thom. *ibid.; ex* Damasc. *De Fide Orthod.* 2.7 (PG 94.894)   328 Thom. Aq. *ibid.*   332 *ibid.; Comm. in Arist. de Anima* ii lect. 19   337-339 *apud* Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 85

---

310 *crux in mg.* C   318 *ex* nosse C²   319 dicens . . . est (! S)   320 quomodo] non C   323 applatos B afflatos L   323 sydereos C   324 astrologie] astrorum BL   324 astrologie . . . mordemus *om.* C *in mg.* C²   327 Centhilogio BL   328 *pro* Ptolomaeo   331 Paripateticorum BL   332 *in* carne *corr.* B²   332 mentis BL   334 syderum C   336 Tholomeum C

et quod "non poterit astrologus dare iudicia secundum stellas, nisi vim anime et complexionem bene cognoverit." Non dicit quod sapiens iuvet opus stellarum, elective incipiens opus suum sub tali cursu vel tali, sicut mentiuntur moderni, sed quod bonitas anime resistendo influentie quam habet celum in corpus vel illam sequendo proficere potest libere, non coacta. Sic intelligitur illud vulgaribus notum duodecim elementorum Euclidis, quod "vir sapiens dominabitur astris." In hoc precipue errant vanissimi vates, qui nesciunt cum Ioseph in Egypto captivo futuram copiam vel inopiam terre proferre, que ab influxu celi procedit, et volunt cum omnium Deo eventus hominum etiam particulariter intimare, quos ipse Deus et liberum arbitrium, inequaliter tamen, simul producunt. Hinc Ptolomeus, ubi iam dixi, discipulos suos instruit, ne rem dicant specialiter sed universaliter. Et rationem assignat quia "impressio stellarum," inquit, "in pluribus sortitur effectum in hiis, scilicet qui non resistunt inclinationi que est ex corpore; non autem semper in hoc vel illo, qui fortiter per rationem naturali inclinationi resistit." Propter hoc auditori suo idem astrologus loquens in eodem dixit: "Hec iudicia, que tibi trado, sunt media inter possibile et necesarium." In Quadripartito quoque ait: "Nec extimare debemus quod superiora procedant inevitabiliter, ut ea que divina dispositione contingunt et que nullatenus sunt vitanda necnon que veraciter ex necessitate proveniunt."

Si igitur astrologia sic necessaria reputatur ad medicandum et navigandum, quod iam sub illa non paucis erroribus ortis anime pretioso sanguine Christi redempte dampnantur, audacter dixerim bonum fore medicis carere et usu peritis mare secandi. Verumtamen, ut videtur ad liquidum, hec utilis est sub paucissimis regulis veritatis contenta, que sine periculo etiam a iuvenculis posset addisci.

---

345 Thom. Aq. I^{a} q. 115,a.4 ad 3^{m} 347 *cf.* Genes. xli 351 *cf.* Thom. Aq. iii *Cont. Gent.* 85 353 *ibid.* 358 *ibid.* 86 360 *ibid.*

---

347 Egipto BL 349 particulater C 351 *in* Ptholomeus *corr.* C^{2} 357 inclinatio C 358 indicia BL 365 navicandum C 368 peritis *om.* C *add.* C^{2} 370 *ex* possit C^{1}

Artem vero loquendi sub communi influentia gratie gratis date a Deo, sine qua non possumus quicquam, ab homine puto inventam, cum voces significative sint ad placitum institute, omni foro testante. An vero Deus particulariter docuerit hominem loqui et quibus articulis fateor me ignorare, doctoribus inter se de hoc plurimum altercantibus. Bruta vero instruisse non dubito, que, vocum sonis mutatis, nunc letitiam, nunc tristitiam se habere designant, et non hiisdem vocibus pullos suos vocant quibus abiciunt aliisque blandiuntur et aliis terrent. Unde se mutuo intelligere credo, in libro De Naturalibus auctoritati Senece cedens; horum aliqua loqui homo docet ad placitum et quibusdam aliis a se inventis minimis instituit disciplinis, sine illorum tamen profectu, cum non sint cum angelis ad laudandum Altissimum neque cum hominibus ad se mutuo exercendum in cognitionem divinam creata. Hinc est quod Apostolus non meminit linguam brutalem sed tantum angelorum et hominum, cum de perfectione fecit sermonem ad Corinthios, dicens: *Si linguis hominum loquar et angelorum*, et cetera.

Promptum est nosse ad quid valeat seu qualiter liceat ars orandi sive rethorica, ut videlicet uti sciamus linguis hominum et angelorum valeamusque verbis rectis divina preconia conclamare et proximum dirigere in salutem eternam. Non solum ergo est eloquentia ydoneorum verborum et sententiarum ad pronuntiationem accommodatio, continens voces, vultus, gestus, et moderationem cum venustate, prout placuit Ciceroni, sed et apte veritatem salubriter loqui. Licuit enim eidem civiliter loquenti iterum dicere: "Qui vero ita sese armat eloquentia, non ut oppugnaret commoda patrie sed ut pro hiis pugnare possit, is michi vir et suis et publicis rationibus utilissimus atque amicissimus civis videtur."

---

373 voces . . . institute] *cf.* Thom. Aq. *In Arist. Perihem.* i lect. 4,6 381 *cf.* Sen. *Ep.* (non *De Nat.*) 121.21 sq. 389 i Cor. xiii.1 394 *cf.* Cic. *Inv.* i.7 398 *ibid.* i.1

---

372 quidquam BL 377 instruisse (! S) 381 credens BL *in* cedens *corr.* L 383 instruunt C 384 sit BL 386 *ex* creatam C^2 (*crux in mg.*) 388 Corinthios *ex* eorum C^2 Chorinthios BL 391 rethorica] c *super* e *add. et del.* C^2 397 aperte B 399 comoda BL

Noverat ergo hanc artem dicendi humanitus adinventam bene a paucissimis bonis et male ab innumeris malis communiter exerceri, quodque "nichil est tam horridum atque incultum quod non splendescat oratione," sicut in Paradoxis testatur. Ideoque hic oratorum precipuus diffinivit (et Augustinus post eum etiam) rei publice eloquentiam sine sapientia multum obesse, sapientiam vero absque eloquentia parum prodesse, sed sapientiam cum eloquentia plurimum utilitatis afferre. *Tibie enim et psalterium suavem faciunt melodiam, et super utraque lingua suavis,* sicut scribitur Ecclesiastici capitulo xl^{o}, cuius intelligentia medullata potest haberi per illud Gregorii, sexto Moralium dicentis: "Ille bene loquendi facundiam percipit qui sinum cordis per recte vivendi studia extendit. Nec loquentem conscientia prepedit, cum vita linguam antecedit."

Duas propositiones corollarie ex hiis elicio, perpaucis aiectis. Prima est quod sacre scripture peritia precedere debet usum artis loquendi. Nam sine hac nullus habendus est sapiens, cum nulla alia philosophia prestet divinam notitiam, que sola sapientem reddit se possidentem. Secunda, quod inreprehensibiliter potest contra modernam rethoricam acriter perorari, tum quia incomparabiliter plures sunt mali quam boni, in quorum buccis omnis splendor obmutescit orandi, tum quia paucissimi aut fere nulli ad sapientiam volant vel nituntur volare, tum etiam quoniam, si qui rarissimi boni sunt et sapientie dediti, contempnuntur audiri, lacerantur dentibus, aut inter ypocritas computantur, necnon quia qui pravi ignorantesve arte pollent loquendi, propria commoda communi bono preponunt. Pro horum exemplis non oportet barbaros aut Indiam penetrare, cum hiis

---

404 Cic. *Parad.* praef. 3; Vinc. Bellov. *Hist.* 6.19 406 *cf. cap. 9.194*
410 Eccli. xl.21 413 Greg. Mag. *Moral.* 6.36 (PL 75.759)

---

403 a] et BL 404 orridum C 406 hic *om.* B 406 et *om.* C *ss.* C^{1} 407 *ex* etoquentiam C^{1} 409 cum *in ras.* C 414 precipit BL 417 correlarie BL correlarium *in mg.* B^{2} 417 *in* pro paucis *corr.* B^{2} 419 *ex* eloquendi C 420 phylosophia BL 422 irreprehensibiliter L 422 recthoricam C 424 splendor . . . sapientiam (! S) 426 rarissime BL 429 quia *om.* C *ss.* C^{2} 429 *ex* ignorans C^{1} 430 proponunt C 431 Yndiam C

malis simus undique constipati. Si igitur dulcisona lyra cupit vates Orpheus extinctam uxorem, eloquentiam venerandam inter truces manes verius condempnatam, ad superos revocare, Cerberi rabiosa loca oportet deserere ac locum vitalem tenere, ne illud infernale contingat quo dicitur de dampnatis: *Transibunt ab aquis nivium ad calorem nimium.*

Superest tangere quedam fore homini cum natura simul inserta, que beluis communicari non possunt, queve universaliter sub ratione, qua homo illa precellit, non ambigimus contineri. Hac soli oramus, hac inter verum et falsum, bonum et malum ratiocinando discurrimus, hac conterimur, corrigimur de peccatis, hac scienter volenterque omnium Creatorem, quem speciali desideramus affectu, laudibus utcunque honoramus, hac communem vel privatam religionem sectamur, et cetera eligimus que quodam modo altiores nobis nos faciunt et beatis spiritibus equant. De quibus puto aptius, iuxta premissa in exordio huius capituli, fore in sequentibus disserendum. Ad hec autem novimus solam nos sacram scripturam in presenti vita dirigere, dicente in quadam epistola Petro Ravennate: "Cuncta sane divinarum scripturarum eloquia ad nichil aliud nisi ad animarum salutem crebris sunt voluminibus exarata. Quicquid enim in hiis precipitur, quicquid prohibetur, totum proculdubio fit ad profectum animarum, Paulo testante qui ait: *Quecumque scripta sunt, ad nostram doctrinam scripta sunt.*" Ad hec enim que preferuntur littere sacre recto calle perducunt, ad que cetere aut per devia vel obliqua aut certe abducunt.

Communia vero nobis et illis sunt vite appetitus, mortis terror et odium, instantanea ira, incommodi fuga, prolis desiderium et cura natorum, cum reliquis que michi enarrare

---

437 Iob xxiv.29 452 Petr. Dam. *Ep.* v.11 (PL 144.355b) 456 Rom. xv.4

---

433 *ex* extinta C^2 (*crux in mg.*) 436 dicit BL 437 ad *ex* a C^2 444 corrigimur *om.* B 445 spetiali C 445 q *inter* ut *et* cunque *del.* C 447 *in* quodamodo *corr.* C^2; *cf. cap. 35.73* 451 hac BCL presenti C^2 454 quidquid BL 455 quidquid BL 455 fit *post* profectum *hab.* BL 460 vi *post* sunt *del.* C 460 apetitus C

est plurimum tediosum. In hec illa feruntur precipites ad que genus humanum, cum et sub ratione debet accedere, ut nullus actus sit eius in quo se hominem non ostendat, et per nobilem rationem a brutis differre. Istis moribus (sicut prefertur) cohercendis Deus, rationis lux prima, sacrum canonem edidit, in quo non solum particularis homo sed et politia communitas disponitur ad perfectum. In hoc superbi potentes deponuntur de sede et exaltantur humiles; immites et feri iugo gravissime servitutis subduntur; desidiosi otioque torpentes, exinde nephandis illaqueati peccatis, sulphuri traduntur et igni; terre hyatu absorti celeriter invidi descendunt in infernum viventes; scelestes avari bellis interimuntur et icti de celo; ultio divina atrociter sevit in eos quorum esce adhuc erant in ore ipsorum; ab aquis magni diluvii sic incontinentes delentur, ut etiam iusti cum peccatoribus pereant illo precise temporali tormento et sciant omnes iam facinus fore mortale mulierem ad concupiscendum videre. Ab hoc canone, qui non solum dignitate sed etiam tempore prior dignoscitur, omnis lex iusta, mores quilibet sancti sumpsere principium; quorum si aliqua in gentilium libris, codicibus legum exceptis, quis reperiri contendat, dicendum est hoc interesse quod in sacris voluminibus habentur, farsi medelis adversus omnem languorem, ibi autem contra omnem sanitatem veneno permixto, sicut superius extat sepe monstratum.

Hinc ergo luce clarius patet quod non sunt illa pocula mortis et aliqualiter vite sumenda, nisi ab illis qui taliter cum Evangelista dilecto fide vivunt in Christo, quod non possunt lecta infidelitate mactari. Tales autem non solum non sunt infantes moderni sed nec etiam cani senes quam plures, cum quibus videor habere certamen.

470 *cf.* Luc.i.52 476 esce] *cf.* Ps. lxxvii.30 479 *cf.* Matth. v.28 490 *cf.* Galat. ii.20

466 motibus BL 467 cohercendens B coercens *in mg.* B² 471 subiciuntur BL 474 *ex* interemuntur C¹ 479 esse *ante* facinus *hab.* BCL *del.* C? 479 fore *om.* BL 480 *crux in mg.* C 481 dinoscitur BL 485 *pro* farti

[Cap. 37]

Rimari nunc libet illam notitiam que via nature potest haberi estque pars secunda felicitatis humane, quoniam perficit illam superiorem anime portionem, que nobilior est et sine qua nulla potest esse perfecta atque per quam magis appropinquamus felicitati simpliciter dicte. Torquatum atque Varronem, vel in hoc articulo Augustinum xix° De Civitate Dei, abbreviatorem ipsius, requirat qui de hac re disputare contendit.

Est equidem intellectiva potentia in arce anime, velud oculus inter corporis sensus, et sic appellatur inter eos, nobilitatis tenens primatum. Hic est lux mentis, voluntatis magister, pedagogus rationis, et totius anime directivus. Ab hoc tamquam a nobiliori apud scolas communes homo dicitur intelligibilis, cum denominatio, Aristotele teste, debeat fieri a nobiliori. Hoc precipue secernitur genus humanum a brutis et in societate reponitur angelorum; rationalem hic constituit hominem, non voluntas, quia ratiocinando et silogistice agit, scilicet cum discursu, quo maxime Adam ab angelis est distinctus. Illi enim mox, ut volunt, aut hoc vel illud speculandum contingit intellectivum, progrediuntur in actum, quem homo absque morula temporis non acquirit. Huic subest volitiva potentia, ceu sponsa marito, ob hoc, ut reor, in feminino genere nuncupata. Fortassis propter istud ab Augustino describitur in regno anime quasi regina, quia imperat, libera manens, non nisi

---

3 superiorem] *cf.* Salutati *Ep.* IV p. 213.6: 'Vir religiosissime, si nobilitatem intellectus tam ardenter non anteponeres voluntati, cuius oppositum, cum de nobilitate legum et medicine dissererem, posui (*cf. Salutati, Tract. insig. et eleg. de nobilitate legum et medicinae, Venet. 1542, cap. 22:* quod voluntas est nobilior intellectu et activa vita sit speculativae praeferenda), forte responsionis onus, cedens auctoritati tue et reverentie, dimisissem.' 6 *cf.* Boeth. *Con. Phil.* iii.10 (PL 63.774); v. 5 (854sq.); Aug. *C.D.* 19.2,3,11 (PL 41.625sq.) 14 *cf.* Thom. Aq. *In Arist. Perihem.* i lect. 5 24 *cf.* Aug. *De Spiritu et Anima* 37 (PL 40.807); *De Lib. Arbitr.* iii.3.8 (PL 32.1275)

---

1 doctrinam *ante* notitiam *del.* C[?] 7 abreviatorem C 7 quid C 8 *ex* dispuntare C[?] 10 et] etiam B 14 Aristotile BCL *corr.* C[2] 16 sotietate C 16 ponitur BL 22 ceu] ut BL

tamen ab intellectu 'basileon' in eodem primitus illustrata. Hunc si sequitur, nunquam errat; sine quo pergens, prolabitur in obliquum. Audacter dicam intellectum nunquam errare, nisi ubi sequitur voluntatem, ubi post Evam Adam, non post Adam Eva pedissequa vadit. Hinc reor fore sane dicendum quolibet crimen prolem expuream et virtutem legitimam. Nam illud ex errore rivali, quem illa petulans volens admisit, ista vero ex prius iacto semine ingenui viri prodit eleganter ad ortum.

Sic solvitur laberintalis questio ab antiquis multipliciter ventilata, quomodo sub iusto iudice Deo pena, prout videtur in prioribus, duarum naturarum duobus peccatis culpam procedat. Neuter enim, de angelo loquor et homine, assensit contra Dominum ire nisi deceptus, cum ipsa voluntas, criminum mater, bonum habeat pro obiecto apparenter vel existenter, sub quo fertur in quodlibet appetitum. Si igitur errat, error culpam precedit. Error vero diffinitur a sanctis 'pena peccati' et in parte intellectus locari. Dicendum est quod illa scortatrix non expectavit sui viri lumen videre sed cecutiens in parietem non volens impegit elata et viro suo pomum furtivum porrexit edendum. Unde utriusque oculi magistraliter narrantur aperti, acquisitive simul et possessive. Sic apud Augustinum elatio quedam volitive ipsius, omnem aliam culpam precedens, errorem induxit, penam culpa, non culpam preveniente pena.

Hunc nobilissimum intellectum, non voluntatem, per prius non tempore sed natura, Verbum eternum intellectivo actu, procedens a Patre, lumen de lumine in homine nasciturus assumpsit, id apertius ceteris tradentibus Augustino et Sententiarum Magistro. In huius potentie actu Veritas prima presentis vite pariter et future uno eodemque sermone de-

---

39 *cf.* Thom. Aq. $I^a II^{ae}$q.8,a.1 48 *cf.* Aug. *De Lib. Arbitr.* iii.14,17 (1290 sq.) 51 *cf.* Aug. *Serm.* 237.4 (PL 38.1124); Petr. Lomb. i *Sent.* d.9,c.4; ii,d.2,c.1

---

31 *in* quodlibet *recte corr.* B^2 31 *pro* spuriam 32 legiptimam C 32 *ex* illam C 35 labarintalis C 40 aparenter C 41 *ex* quolibet C^2 44 *ex* vivere C 45 volenes C 45 *ex* elatam C 46 pomum] pornum C 50 prevenientem BL

terminavit ultimam felicitatem consistere, dicens in evangelista Iohanne: *Hec enim est vita eterna, ut cognoscant te solum Deum et quem misisti Ihesum Christum.* Hunc primum et supremum doctorem post iocundam inquisitionem et longam de vita beata in ultimo De Civitate Dei Augustinus secutus, dixit quod "visio est tota merces." Hec veritas etiam philosophos non latuit; nam eorum precipuus, Plato, beatitudinem locavit in participatione divini luminis, teste Augustino libro xix^{o}, capitulo primo. Qui Augustinus huic veritati, eodem opere De Civitate Dei, libro octavo, capitulo quarto, testis accedit dicens: "Si enim homo ita creatus est, ut per id quod in eo precellit, attingit ad illud quod cuncta precellit, id est unum verum et optimum Deum," et cetera. Ultra lumen enim divinum, quo tantus doctor pollebat, non ignorabat ab Aristotile iam fore validissimis rationibus demonstratum voluntati anteponendum esse nobilitati et opere intellectum humanum.

Preterea frequenter in litteris sacris voluntas propria iubetur aut persuadetur negari sed nullatenus intellectus. Precipuum denique inter tria vota essentialia, que religionis integrant statum perfectum, obedientia nominatur, probante id sancto Doctore circa finem Secunde Partis, secunde, cuius est maxime proprium voluntatem non habere, sicut in quodam sermone ad heremitas determinat Augustinus, hodie canonizato xii^{a}, questione secunda, *Non dicatis.*

Nescio igitur quomodo vel unde quidam sunt ausi, rationi et sanctorum auctoritatibus obsistentes, voluntatem et actus ipsius intellective potentie et operationibus suis preferre, nisi forsitan gratia disputationis procedant aut loquantur de facto, quemadmodum in non paucis domibus imperat uxor obsequenti marito, et gallina vociferat ubi gallus obmutescit.

---

58 Ioann. xvii.3 62 Aug. *In Ps.* 90.13 (PL 37.1169a); *cf.* Aug. *C.D.* 22.29 (PL 41.797sq.) 64 *cf.* Aug. *C.D.* 19.1 (623) 67 *ibid.* 8.4 (229) 70 *cf.* Thom. Aq. *inf.;* et *Comm. in Arist. Eth.* x lect. 10 76 *cf.* Thom. Aq. II^{a}II^{ae}q.186,a.5,8 80 *cf.* Grat. ii *Decr.* c.xii,q.1,c.11 (PL 187.887b)

59 Yhesum C 69 verum unum *sed ord. corr.* C 70-73 ultra . . . humanum *om.* C 71 fore *pro* esse; *cf. cap. 35.303* 76 nota BL 85 ut aut loquantur BL

Hanc tamen particulam cavillosis relinquo, cum quolibet dato sequatur intentum. Nam si amor vel delectatio, contra quod tertio Contra Gentiles sanctus Doctor bellat, cum palma in prima sorte humane felicitatis ponatur in via, nulla scriptura rectius docet amare neque eque hominem expedit ad amandum, sicut instruunt codices sancti. Istam partem libri Proverbiorum, Sapientie, et Ecclesiastici fere per totum tuentur ad liquidum. Verbis Ieronimi in epistola ad Metriadem utar scribentis: "Divinas scripturas sepius lege, ymmo nunquam de manibus tuis sacra lectio deponatur; scio in scripturis divinis, per quas solas potes plane Dei intelligere voluntatem, prohiberi quedam, precipi quedam, concedi aliqua, suaderi nonnulla: prohibentur mala, precipiuntur bona, conceduntur media, persuadentur perfecta." Accedat ad idem Crisostomus Super Matheum et dicat: "In scripturis enim sacris ignorans invenit quid discat, contumax quid timeat, laborans premia, pusillanimis mediocris iustitie cibos, qui etsi pinguem non faciunt animam, mori tamen non permittunt. Qui autem magni animi est, invenit ibi spirituales escas, que ducant eum prope ad angelorum naturam. Qui vero est a dyabolo vulneratus, invenit ibi cibos medicinales et salutem per penitentiam." Istis sociari petit venerabilis Hugo in libro De Anima dicens: "Nichil in hac vita dulcius sentitur, nil avidius sumitur, nil ita mentem ab amore mundi separat, nil sic animum contra temptationes roborat, nil ita hominem excitat et adiuvat ad omne opus et ad omnem laborem, sicut studium sacre scripture."

Sequendo vero antiquorum doctorem vera et probata gignasia, fateamur oportet in parte intellectiva tamquam in sublimiori fastigio, culmen felicitatis viatori possibilis ex

---

91 *de intellectus superioritate cf.* Thom. Aq. I^{a}q.82,a.3,4;I^{a}q.9,a.1; iii *Cont. Gent.* 26 97 pseudo-Hier. *Ep. ad Demetr.* 9 (PL 30.24b) 104 *cf.* Ioann. Chrys. *In Matth. Homel.* i.5 (PG 57.19-20) 112 *non inveni*

---

90 *ex* dilectatio C^1 97 *ex* Metuadem C^2 *pro* Demetriadem 97 *ex* sepeus C^1 98 ymo BL 100 percipi B 103 Crisostimus C 111 sotiari C 113 *ex* summitur C^1

propriis naturalibus consequende certius obversari. Sic lego, quod in ipsius exordio scriptum reperio, quia videlicet, quando felix erat, positus est in paradiso ut operaretur, scilicet speculando, speculando utique non quamlibet creaturam, in ipsa consistens sed sic ex tota mole tendens in Deum, ut non solum clamaret quod iam per fidem inspiratam tenebat, "unus ergo princeps," sed ultra progressus nosceret attributa et forsitan notiones,illud apostolicum probaturus: *Invisibilia Dei a creatura mundi per ea que facta sunt intellecta conspiciuntur.* Puto igitur celeriter hic fore libera mente notandum, mundanas litteras a noto per naturam in notum a natura progredi, et istis terminis artis totum studium secularium contineri. Ab arismetica enim in hanc sibi summam theologiam procedit: "Unus ergo princeps." Hic reperiuntur Herculis Gaddes, in hoc totius methaphisice summa consistit; necesse fuit apud Aristotelem hic ultimum figere gradum.

Cum igitur intellectus humanus perficiendus ad liquidum in hanc veritatem per creaturas discurrens quia est Deus feratur, et unumquodque arbitramur scire et utique scimus, cum causas eius primas scimus usque ad elementa, patet supervacaneum fore non modicum exercitium exterarum scientiarum, ubi natura iam docuit et sacri codices innotescunt. Nempe ubi illa terminat, incipit ista; canus ibi, hic imberbis habetur. Quin ymmo non nascitur hic quisquam, nisi prius moriatur ibidem, quia auctore Alano: "Illa scit

---

122 *cf.* Genes. ii.15; *cap. 32.31* 126 *cf. cap. 11.382* 128 Rom. i.20 133 *cf. cap. 11.382* 145 Alan. *De Planc. Nat.* (PL 210.446)

---

120 observari B 122 in paradiso est *sed sig. ord. corr.* C 124 ipso C^2 (*crux in mg.*) 127 atributa C 127 forsan B 127 naciones BL 129 *post* conspiciuntur *del.* C: Istius autem ineffabilis veri Dei notitia, quia mentibus nostris videtur inserta et non nisi ab insipiente, qui usu caret intellective potentie, in tantum distante ab homine aliqualiter dubitari, ut dicat non ore patenter sed latenter in corde suo, "non est Deus." Nescio vero unde Firmianus extraxerit Epicurum publice Deum negasse et scolastice personasse, ut singularis haberetur inter omnes philosophos, cum multa in dictis suis reperiantur de Deo tractata que ipsum presupponunt constantem; *quod in Lucula Noctis alibi non invenitur* 134 *pro* Gades=ultima 135 Aristotilem BL 140 *crux in mg.* C 142 iam *om.* BL 143 terminant B 144 ymo L

ut credat, ista vero credit ut sciat: illa ex fallenti luce in sibi tenebras tendit, ista ex speculo egnimatico ad facialem patrie splendorem ascendit." Propter hoc Augustinus Super Iohannem dicebat: "Noli intelligere ut credas, sed crede ut intelligas. Intellectus merces fidei est." Ad hunc sensum legimus Ysaiam quibusdam dicentem: *Nisi credideritis, non scietis.* Illa, totis nisibus in veritatem armata, probare conatur: creari non posse motum eternum, a privatione non fore regressum, spiritum corpore non moveri, partum virginis denegandum, vanam resurrectionem futuram, et huiusmodi, per que ad unius veri Dei omnipotentis sinceram cognitionem venire non valet neque sinit sui intellectus tenaces faciliter pervenire. Et quamvis tyrocinii stipe Aristotelis enutriti demonstrare laborent has propositiones et similes veras esse secundum naturam, ut loquebatur, quod tamen supra plene extitit impugnatum, si putamus aliquando contentioni cedendum, datur responsum, quod videlicet legende non sunt ab illis qui nondum viderunt quod ultra naturam omnia potest actor ipsius, gloriosissimus Deus. At ista veritas preamanda in suo limine primo creaturarum causam et elementa demonstrat (cum dicit: *In principio creavit Deus celum et terram,* et cetera), Deum esse presupponens sic per se notum, parvos et magnos, doctos quoque et indoctos uno eodemque sermone gradatim illustrans. Audiamus testimonium ipsius, quo verius non habetur: *Parabole Salomonis, Filii David, regis Israel, ad sciendam sapientiam et disciplinam, ad intelligenda verba prudentie et suscipiendam eruditionem doctrine, iustitiam, iudicium et equitatem, ut detur parvulis astutia et adolescenti scientia et intellectus; audiens sapiens sapientior erit,*

---

149 *cf.* Aug. *In Ioann. Evang.* 36.7 (PL 35.1667); *Serm.* 44.6,7 (PL 38.257) 151 Isai. vii.9 161 *cf. cap. 21* 166 Genes. i.1 171 Prov. i.1-5

---

146 vero] non BL 147 *in* ex peculo *corr.* C? 147 *pro* aenigmatico 147 facilem B 151 Ysayam BL 152 scietis] permanebitis *Isai.* 153 non posse creari BL 155 resurrexionem BL 161 impugnatum] reprobatum B 162 *ex* credendum C 164 auctor B 168 sic *om.* BL 171 Ysrael L 172 sapientiam] scienciam BL 174 adolescentibus B

et intelligens gubernacula possidebit. Et infra in eodem libri Proverbiorum exordio: *Sapientia foris predicat in plateis, dat vocem suam, in capite turbarum clamitat; in foribus portarum urbis profert verba sua, dicens: "Usquequo, parvuli, diligitis infantiam, et stulti ea que noxia sibi sunt cupient, et imprudentes odibunt scientiam?"* In capitulo quoque octavo hec fotrix omnium pia clementissime ait: *Numquid non sapientia clamitat et prudentia dat vocem suam? In summis excelsis verticibus super viam, in mediis semitis stans iuxta portas civitatis et in ipsis foribus loquitur dicens: "O viri ad vos clamito, et vox mea ad filios hominum. Intelligite, parvuli, astutiam; et insipientes, animadvertite, audite quoniam de rebus magnis locutura sum, et labia mea aperientur, ut recta predicent. Veritatem meditabitur guttur meum, et labia mea detestabuntur impium. Iusti sunt omnes sermones mei, non est in eis pravum quid neque perversum; recti sunt intelligentibus et equi invenientibus scientiam."* Propter hoc Augustinus, qui mente larvatus primo ipsius vilipendebat velatum aspectum, sui postmodum intellectus detecta caligine, sic in eius amplexibus tenebatur arctatus, ut ad Volusianum diceret in epistola scribens: "Tanta est Christianorum profunditas litterarum, ut in eis quotidie proficerem, si eas solas ab ineunte pueritia usque ad decrepitam senectutem maximo otio, summo studio, meliori ingenio conarer addiscere; in quibus latet altitudo sapientie, ut in novissimis, acutissimis, fragrantissimis cupiditate discendi hoc contingat quod eadem scriptura quodam loco habet: *Cum consummaverit homo, tunc incipiet.*" Iterum in libro De Doctrina Christiana subdit: "Quicquid homo extra didicerit, si noxium est, hic dampnatur; si utile est, hic invenitur. Et cum ibi quis-

177 Prov. i.20-22 183 Prov. viii.1-9 197 Aug. *Ep.* 137.3 (PL 33.516) 203 Eccli. xviii.6 205 Aug. *Doc. Christ.* ii.42 (PL 34.65)

176 infra] insuper B 179 portarum *ex* turbarum C[1] 194 larvatus] laniatus BL (*ex* lacriniatus) 196 artatus BL 198 cotidie BL 202 *pro* flagrantissimis 202 hec C 203 consumaverit C 205 iterum subdit BL 205 quidquid BL

que invenerit omnia que utiliter alibi didicit, multo habundantius inveniet ea que nusquam alibi invenire potuit." Quare non utar verbis Ieronimi, cui aliquando post litteras Ciceronis huius sermo horrebat incultus? Dicit utique in Ysaie Commento, iuxta namque Apostolum Paulum: "Christus Dei virtus et Dei sapientia, et qui nescit scripturas nescit Dei virtutem eiusque sapientiam; ignorantia scripturarum ignorantia Christi est." Et iterum: "Nescit litteras qui sacras ignorat." Ruunt catervatim doctores, et non omnes abigere possum, ultro so ingerentes me premunt, fortassis opprimerent renitentem. Audio in Moralibus Gregorium dicentem: "Sacra scriptura omnes scientias locutionis sue more transcendit, quia in uno eodemque sermone, dum narrat hystoriam, prodit misterium, et sicut sapientes misteriis exercet, sic superficie simplices refovet. Habet enim in publico unde parvulos nutriat et servat in secreto unde mentes sublimium admiratione suspendat. Quasi quidam fluvius, ut ita dixerim, planus et altus, in quo et agnus ambulet et elephans natet." Mirabilis fluvius est iste, qui est ita planus quod ibi agnus, id est simplex et illitteratus, potest siccis pedibus transire, et elephas, id est magnus et subtilis, possit natare, ymmo se submergere.

Ecce igitur quod erat probandum iuxta verbum Ysidori libro tertio De Summo Bono, quod "geminum confert donum lectio sanctarum scripturarum, sive quia mentis intellectum erudit seu quod a mundi vanitatibus abstractum hominem ad amorem Dei perducit." Libeat ergo cum eodem ibidem capitulum sigillare dicente: "Quid prodest in mundanis proficere doctrinis et inanescere in divinis, caduca sequi figmenta et celestia fastidire? Cavendi igitur sunt tales

---

212 Hier. *In Isai.* prol. (PL 24.17) 214 *ibid.* (19) 218 Greg. Mag. *Moral.* ep. 4 (PL (75.515) 230 Isid. *Sent.* iii.8.4 (PL 83.679) 234 *ibid.* iii.13.2,3 (686)

---

207 *crux in mg.* C 207 didicerit B 208 inveniri C 211 Ysaye BL 216 *ex* obicere C² 217 oprimerent C 223 suspendit B 225 helephans C 230 tertio libro BL 233 *crux in mg.* C 233 liberat BL 234 singulare B

libri et propter amorem sanctarum scripturarum vitandi, qui exterius eloquentia verborum nitent et interius vacui sapientia manent. Eloquia autem sacra exterius incompta verbis apparent, intrinsecus autem misteriorum sapientia fulgent." Hec ibi.

[Cap. 38]

Elucidare restat qualiter pars generis humani suprema, Deo auctore, ad ineffabilem felicitatem creata, in via sufficienter disposita, ad illam tandem pertingere possit. Hec videtur ab evo iamdudum discussa et sub optimo iudice Paulo ad pacem redacta. Ad Romanos enim precipue et ad Hebreos scribens, intendit probare quod non ex operibus legis, quemadmodum volebant Hebrei, sed solum ex fide promissio datur credentibus. Plene sunt epistole ille exemplis, dictis, et figuris, in hoc unum verum tendentibus, que obmitto ibi diligenter videnda. Dominus autem Ihesus huic inrefragabili veritati iter pandebat, cum non solum remissionem facinorum sed quamlibet libertatem a morte vel morbis fidei ascribebat dicens: *Fides tua te salvum fecit,* aut *Sicut credidisti, fiat tibi,* aut quid simile, sicut patet legenti. Hinc divus Augustinus de verbis Domini scripsit: "Nulle maiores divitie, nulli thesauri, nulli honores, nulla huius mundi maior est substantia quam est fides Catholica, que peccatores homines salvat, cecos illuminat, infirmos curat, cathecuminos baptizat, fideles iustificat, penitentes reparat, iustos augmentat, martires coronat, virgines et viduas et coniugales casto pudore conservat, clericos ordinat, sacerdotes consecrat, et in eterna hereditate cum sanctis angelis collocat."

Huius autem rei rationem sermone lxxvii° Canticorum sub compendio Bernardus assignat dicens: "Transgreditur enim fides fines rationis humane, rerum usum, experientie terminos." Vult dicere: decet apud iudicem iustum inter mercedem et meritum debitam proportionem servari. Cum igitur copiosa merces, que salvandis reservatur in celis, pro statu vie sit incomprehensibilis nobis quoniam, utroque tes-

5 *cf.* Rom. iii 6 *cf.* Hebr. x 13 Marc. x.52 14 Matth. viii.13 16 Aug. *Sermo* 384.4 (PL 39.1690) 25 Bern. *Super Cant. Cant.* xxviii.9 (PL 183.925c)

6 exprobare BL 10 Yhesus C 13 salvam C 16 nulla] nulli B 17 sustantia C 24 rationi C (*crux in mg.*) 28 *ex* proportio C²
29 preservatur B

tamento dicente, *Oculus non vidit nec auris audivit quanta preparavit Deus diligentibus se,* convenit ut virtus, cui talia tribuuntur, sit supra humanum posse locata. Talis non est caritas neque aliqua aliarum virtutum, cum harum quelibet consectanea sit nature. Amare enim bonum voluntatem oportet, si sibi sub sua ratione monstretur; quelibet autem virtus voluntati representatur ut bona, si tali nomine nuncupatur eidem; et si quis dixerit fidem inter virtutes haberi, dico fidem virtutes precedere, sicut precedit ianua domum. Hinc devotus Bernardus libro quo supra sic inquit: "Dicamus fidem vitem, virtutes palmites, botrum opus, devotionem vinum." Patet ergo quod fides omnes virtutes precedit ut radix prima vel mater earum, et nullo naturali impulsu ad potentias humanas accedit, sed actus eius, pro quibus expedit, spiratur a Deo, sub qua demum spes et amor gignuntur; ex quo liquido claret talem fidem errorem non admittere neque credentem decipere posse. Ea propter in libro De Trinitate dicit Riccardus: "Utinam attenderent Iudei, utinam adverterent et pagani! Cum quanta conscientie securitate pro hac parte ad divinum iudicium poterimus accedere! Nonne cum omni confidentia Deo dicere poterimus: 'Domine, si error est, a te ipso decepti sumus. Nam ista tantis signis et prodigiis confirmata sunt et talibus, que non nisi per te fieri possunt et certe a summe sanctitatis viris sunt nobis tradita, cum summa et autentica attestatione probata, te ipso cooperante et sermonem confirmante sequentibus signis'?"

Hanc autem fidem necessariam ad salutem scientie comprehensorum subalternam, sicut doctissime placet sancto Thome, libri gentilium dare non possunt, tum quia non ha-

---

31 i Cor. ii.9   41 *cf.* Bern. *ibid.* lxiii.3 (1081c): 'imo bona vinea iustus, cui virtus vitis, cui actio palmes, cui vinum testimonium conscientiae, cui lingua torcular expressionis'   48 Rich. de S.V. *Trin.* 1.2 (PL 196.891c)   58 *cf.* Thom. Aq. Iªq.1,a.1

---

35 *ex* consertanea C² (*crux in mg.*) consentanea BL   38 nuncupetur BL   38 fides C (*crux in mg.*)   44 humanas *om.* BL   45 pro] primo B   48 Ricardus B Rycardus L   49 *ex* quante L¹   50 *ex* securitatem C   55 auctentica B   60-62 dare . . . littere *om.* C *in mg.* C² (*sed errore post, non ante,* secularium *signum posuit*)

bent, tum quia non probant, tum quia non purgant, tum vero quia non urunt. Quod fidem non habeant ille littere secularium iam ex superioribus patet. Sed ut obstruatur os patulum cavillantium, precor ut quarti De Trinitate libri capitula xvi^{um} et xvii^{um} Augustini legant valida mente, non ad disputandum sed ad sciendum parati. Postquam enim docuit que potuerunt philosophi scire, tandem concludit et dicit: "Ergo de successionibus seculorum et de resurrectione mortuorum nec philosophos nec illos consulere debemus qui Creatoris eternitatem, in quo *vivimus, movemur, et sumus,* quantum potuerunt intellexerunt. Quia per ea que facta sunt cognoscentes Deum, *non sicut Deum glorificaverunt aut gratias egerunt sed dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt.* Et cum ydonei non essent in eternitatem spiritualis incommutabilisque nature aciem mentis tam constanter infigere ut in ipsa sapientia Creatoris universitatis viderent volumina seculorum, que ibi iam essent et semper essent, hic autem futura essent ut non essent, atque ut ibi viderent conversionem in melius, non solum animorum sed etiam corporum humanorum usque ad sui modi perfectionem. Cum ergo ad hec ibi videnda nullo modo essent ydonei nec ad illud quidem digni habiti sunt, ut eis ista per sanctos angelos nuntiarentur, sive forinsecus per sensum corporum sive interioribus revelationibus in spiritu expressis, sicut patribus nostris vera pietate preditis hec monstrata sunt, qui ea predicantes et vel de presentibus signis vel de proximis rebus, ita ut predixerant, factis fidem facientes, auctoritatem, cui de longe futuris usque in seculi finem crederetur, habere meruerunt. Potestates autem aeree, superbe atque fallaces, etiam si quedam de societate et civitate sanctorum et vero Mediatore a sanctis prophetis vel angelis audita per suos vates dixisse reperiuntur, id egerunt, ut per hec aliena vera etiam fideles Dei, si possent, ad sua falsa traduce-

68-95 Aug. *Trin.* iv.16.23 (PL 42.903) 70 Act. Apost. xvii.28
72 Rom. i.22

62 vero *om.* C^{2} 63 observatur B 67 phylosophi BL 77 *crux in mg.* C 80 *ex* uque C^{2} 83 corporis B 88 cui . . . meruerunt (! S) 88 *ex* uque C^{2} 90 *ex* sotietate C^{2} 92 idem B ide L

rent. Deus autem per nescientes id egit, ut veritas undique resonaret fidelibus in adiutorium, impiis in testimonium." Hec Augustinus.

Hiis iam constat aperte philosophos veritatum theologicarum non fuisse capaces, et si qua de eis dixerunt, mendicarunt a nostris auctoreque demone, ut fidem veram perverterent. Si quovis modo Christiani credant paganis, illorum aliqui vaticinati sunt. Quare nullatenus sunt legendi, nisi ab hiis quos eis oportet orthodoxam fidem ferventius predicare. Alludit preterea idem doctor veritati prefate in pluribus locis et presertim libro xviii° De Civitate Dei, capitulo xli°, ex intentione demonstrans illos homines seculares precipuas veritates fore a sacris litteris mutuatos atque mortiferis potionibus dyabolice falsitatis in veritatis perniciem miscuisse. Adde insuper quod libri divini priores sunt tempore sicut et dignitate scripturis eorum, et tradunt que illi non habent. Isti enim homines mundi Zoroaste antiquiorem non habent, quem apud nostram, ymmo divinam veritatem, Habraam precessit, et omnes sui priores quo tempore illius magi percrebuit fama. Iuxta tamen Clementem et Hystoriarum Scolasticarum Magistrum, Cham, Noe filium, creditur extitisse, quem apud nos seculum longevum precessit. Illi inter scriptores poematum Homero vel Esopo, morum Picthagore, philosophie Platoni, hystoriarum Dareti Frigio, medicine Ypocrati, astronomie Athalanti antiquitatis palmam conferunt. Quorum primus floruit tempore Roboam, filii Salomonis; secundus tempore Danielis; tertius vero cum Zorobabel usus fuit vita presenti. Plato insuper hos secutus est, natus annis centum a vatici-

---

104 *cf.* Aug. *C.D.* 18.41 (PL 41.600sq.) 114 *cf.* Clem. *Recog.* iv.27 (PG 1.1326); Petr. Comest. *Hist. Eccl. Lib. Genes.* 36 (PL 198.1087c); *cap. 11.21*

---

97 *ex* costat C^2 97 veritati C (*crux in mg.*) 99 perverteret C (*crux in mg.*) 107 pernitiem C 108 inmiscuisse B 108 libidini *in textu del. et* libri divini *in mg. add.* L^1 110 Zoroaster C^2; = quam Zoroastrem 112 Abraam BL 114 ystoriarum C 114 Scholasticarum] ecclesiasticarum C 114 *pro* filius; (! S) 116 Ezopo B 117 Pyctagore C 118 *ex* Dares Frigius C^2 118 *pro* Phrygio 122 vaticinante] nativitate BL

nante Ieremia. Daretem Frigium atque Ypocratem et Athalantem longe ante nostri astrologi Habraam et Moyses precesserunt, qui huius doctrine partem sinceram Egyptios docuerunt, licet placeat Augustino, xviii° De Civitate Dei, capitulo octavo, Moysen et Athalantem eodem tempore floruisse. Ab evo iamdudum per Plinium et Augustinum in libris De Civitate Dei xii° et xviii°, capitulis x° atque xxxix°, elimate sunt fabule et errores annorum; que quidam Egyptius mentitus est ab Alexandro testata pariterque ostensum, tempora universalis diluvii, a nullo gentilium nota. Unde annales tabule, quibus utuntur astronomi et Avicenna in libello quem edidit de diluviis, nichil senserunt precessisse Deucalionis etatem vel Oggigi; a quo, tamquam ab antiquissimo quem potuerit reperire, Varro hystoriam cepit, Augustino docente libro xviii°, capitulo octavo; cuius fortassis usus fictionis testimonio, quo de limo vel petris cum Prometheo eduxerit homines. Idem Avicenna in eodem tractatu, fabulas ad naturam reducens, asseruit hominem sola dispositione siderum absque mare et sine femina natum; quod dictum merito eius emulus Averoys detestatur. Sic igitur in Topicis, Aristotele teste, "quod diuturnius est et certius magis est eligendum," et sacra scriptura prior est auctore, dignitate, veritate, tempore, et sinceritate; non est postponenda sed premittenda omnibus litteris, sicut que omnia excellit ingenia, apud Augustinum undecimo De Civitate Dei, capitulo primo.

Fidem insuper littere seculi dare non possunt, quia, etsi alicubi de fide locuntur, tamen fidem non probant. Obiciam enim eis illud Ambrosianum: "Morale est, ut qui fidem exi-

126 *cf.* Aug. *C.D.* 18.8 (PL 41.565) 129 *cf. ibid.* 12.11; 18.39,40 (358,599) 135 *cf. ibid.* 18.8,10 (566,568); *cap. 12.76* 140-142 *cf.* Thom. Aq. ii *Cont. Gent.* 43 143 Arist. *Top.* iii.2.2; Vinc. Bellov. *Hist.* 3.89 146 *cf.* Aug. *C.D.* 11.1 (317) 151 Ambr. *De Fide* 1.13 (PL 16.518)

123 Ieremiam B 123 Daretem ... Ypocratem *om. spatio relicto* C *add.* C^2 125 Egipcios BL 127 floruisse] fuisse BL 130 xxxix°] xxviiii BL 131 Egipcius BL 131 *crux in mg.* C 134 libro B 135 *ex* precesserunt C^1 135 Oggigii C^2 136 potuerunt BL *corr.* L^1 136 ystoriam C 137 docente] doc. BCL *in* d. ci. (*i.e.* de civitate) *corr.* C^2; *cf. cap. 22.177* 138 usus *ex* risus C^1 141 syderum C 142 Averroys BL 150 loquuntur BC^2

gunt, fidem astruant, non quod fides sit demonstranda subiecti evidentia rei, quia iam fides fides non esset, cum fides sit de non apparentibus." "Fidesque non habeat meritum," secundum Gregorium, "cui humana ratio prebet experimentum," sed in quantum signis dictis adiunctis testis inducitur Deus, et sanctitate vite fidem promentis ambiguitas propulsatur, que propter ariolos et magos de auctoribus miraculorum habetur, atque per veritatem futurorum expertam, que preteritorum credulitatem confirmat.

Sane non omni spiritui est credendum, et levis est qui cito credit, sed durus et obstinatus qui veritatibus (sicut prefertur) fundatis intellectum quamvis captivandum non subdit. Non habent ille exterorum littere miracula sed prestigia, sicut in articulo ultimo est declarandum; ab auctoribus sanctis non prodeunt sed profanis, quod disserere articulus decimus poscit; preteritis vero firma futura non addiderunt, nisi aut que in rerum causis adhuc latebant obscuris aut furtive receperunt a nostris, sicut etiam de Platone octavo De Civitate Dei Augustinus testatur, venerante ad Moysen Domini verba dicentis, *Ego sum qui sum,* vel ubi demonum vasa fuerunt, sicut supra idem tetigit Augustinus. Litterarum vero sanctarum indubitabilem veritatem mille clipeis aureis ipse Dominus defensavit in miraculis crebrius et patentissimis demonstratis, sanctitate scriptorum et futurorum veritatibus mirifice consummatis, sicut eleganter deducit, libro xii°, capitulo decimo, et xviii°, capitulo xxxix°, xxi°, capitulo octavo, libro etiam xxii°, capitulo octavo, et locis aliis innumeris Augustinus.

Sed istis obmissis ut certis, cur non inspicimus lapides protestantes et in alteram conversam humanam naturam ex usu, quasi scientiam fidem Catholicam demonstrantes, qui-

---

154 Greg. Mag. *Homel.* 26.1 (PL 76.1197c) 161 *cf.* Ioann. iv.1 161 levis] *cf.* Eccli. xix.4 164 prestigia] *cf. cap. 12.220sq.* 169 *cf.* Aug. *C.D.* 8.11 (236) 171 *ibid.;* Exod. iii.14 176 *cf.* Aug. *C.D.* 18.39; 21.7-8; 22.8-9 (599sq.)

---

154 aparentibus C 155 cui] ubi BL 156 adiunctis *om.* BL (*spat. relicto L*) 164 exteriorum B 167 prepteritis C 171 *crux in mg.* C 176 consumatis C 181 humanam *om.* BL 181 ex . . . scientiam *om.* C *in mg.* C[2] 182 demonstrantes *ex* protestantes C[2]

bus nescit nec potest humana versutia aut dyabolica nequitia obviare? Certum est enim quod preter particularia diluvia sub Deucalione et Oggigio iam facta ethnicorum libri non habent, teste Augustino nono De Civitate Dei, capitulo octavo, que non Ytaliam sed Greciam invaserunt. At diluvii sub Noe multiplices aque orbem omnem baptizatum tandem deseruerunt animantibus desolatum. Linquo Mararath, montem vastissimum, in cuius vertice residere illam arcam vetustam ex visu a vicinis incolis montis illius est michi cum iuramento narratum. Sufficiat nobis Massam, Tribariam, Patrimonium, et Tusciam pervolare; nam in supremis altissimorum montium verticibus, qui vulgari sermone dicuntur 'Ripa Sardana,' est ingens concarum, lapillorum, arene, et ceterarum quisquilium equoris vetustissima relicta congeries, cum tamen illa portio terre sit multum a mari remota et aliis magnis collibus intercidentibus ab eo divisa. In excelsis vero Alpibus iuxta Castrum Plebis, ni fallor, dyocesis Perusine, arena marina antiquissimis conculis mixta et nullis novellis, ne id celorum operi ascribatur, scopulos nonnullos construxit pariter et conservat. Collium denique Vulteranorum procerior altitudo tam magnas et veteres ostricarum lapideas domos minus fidelibus ad docendum monstrandas conservat, quod nemo qui viderit potest de veritate illius inundationis universalis nisi stultissime dubitare. Nescio cui gratie singulari sit ascribendum, si baptismum excludam, quo sicut corpora eo perfusa a quadam tabe fetoris invita servantur illesa, Hebreis et ceteris infidelibus id probantibus, qui, nisi crebro laventur, olent ut hirci, sic mentes lotorum disponat, ut soli anhelent ad celibem vitam et angelicam castitatem. Paucissimi enim ex circumcisione abstinuerunt a nuptiis et ex preputio; solum

184-189 *cf. cap. 38.135;* Euseb. *Praepar. Evang.* x.10 (PG 21.814c-815)

183 nequitia] versutia BL 184 propter BL 185 Clericalione L 185 Ogigi BL 185 *crux in mg.* C 186 nono] in BL 186 Dei *om.* C 188 omnem orbem BL 189 *pro* Ararat 191 archam BL 191 *ex* vetustissimam L^1 192 cum *om.* C 193 Tribariam *pro* Ripariam 199 divisa *om.* C *add.* C^2 200 *ex* arina C^1 204 ostricarum (! S) 207 *ex* adscribendum C 211 hyrci BL 211 hanelent C 212 paucissimi . . . nuptiis *in ras.* C 213 circumscisione BL

nominamus Platonem de viris et quosdam qui ad castitatem servandam lectisterniis ex foliis agni casti completis utentes, lamina plumbi cubantes ad renes ponebant, ut violenter efficeret ars quod natura cum gratia communi non conferebat. In sexu vero femineo, etsi plures legamus hanc vitam professas, sicut in quodam cenobio apud Crotonam primus reclusit Picthagoras Samius, et que Rome nuncupabantur vestales, vi potius quam amore illum statum preservasse videntur, si penas immanes delinquentibus consideramus illatas. Nam teste Angustino tertio De Civitate Dei, capitulo quinto: "Ipsi Romani antiqui in stupro detectas vestales sacerdotes et vivas etiam defodiebant, adulteras autem feminas, quamvis aliqua dampnatione, nulla tamen morte plectebant." Sub hoc rigore per lupanar virginem tractam licet intactam, et alteram, quo suam artem experiens metrum ediderit nuptias decantans felices, dicentem,

Felices nupte, moriar nisi nubere dulce,

sacerdotio quo fungebantur edicto publico sub lite contestata voluerunt privare, si Cordubensi credimus declamanti. Adhuc hec veritas lucet nostris diebus, ne quis dicat sub tempore conditiones humanas mutatas. Nam cum pauci gentilium, quos Syri 'Facherios' vocant, se exponunt castitatem servare, nudi incedunt ubique et omni tempore ferreis circulis brachiis et renibus undique cinctis atque calibe genitalibus perforatis, coerciti sicut bubuli nostri vectores in-

---

214 Platonem] *cf. cap. 11.55* 215 agni casti] *cf. cap. 9.338;* Vinc. Bellov. *Nat.* 12.47; 'Agnus castus est frutex in quarto calidus et siccus ... et dicitur agnus castus quia libidinem reprimendo castum reddit hominem sicut est agnus. ... Lectus itaque ex eo factus libidinem reprimit ... non solum si cibo vel potu assumatur sed etiam si iacenti substernatur' 219 *cf.* Hier *Adv. Iovin.* 1.42 (PL 23.285); *cap. 11.49* 224 Aug. *C.D.* 3.5 (PL 41.82) 227 *cf.* Sen. *Controv.* i.2 (excerp.) 230 *ibid.* vi.8 (excerp.)

---

214 *ex* nominavimus C 215 *pro* complexis; (! S) 218 profexas C 219 *ex* cretonam C[1] 220 nuncupabantur Rome *sed sig. ord. corr.* C 223 Dei *om.* BL 224 quinto] ii B 225 sacerdotes et *ex* sacerdototes C[1] (*crux in mg.*) 230 *crux in mg.* C 234 nam *om.* C *in mg.* C[2] 235 Facherios] *Anglice* 'fakir' 235 *crux in mg.* C 237 cintis C 237 *pro* chalybe 238 coercitis C[2] 238 bubali C

frenari naribus solent, persistunt, non credentes experti aliter posse consumare quod volunt. Concordat Christus in hoc dono perpetuando difficultatem ostendens, ubi ait secundum Matheum, *Qui potest capere capiat!* scilicet bonum castimonie, sicut ibi verba precedentia sonant, et divus Augustinus exponit, qui non putabat, antequam foret in Christo renatus, se ad id valere, prout notat in libris Confessionum, quod facile fore tandem expertus et scripsit et multos utriusque sexus ad sic vivendum induxit.

Nostri igitur, Christi redempti cruore et ipsius sanctis sacramentis signati, catervatim mares et femine, post Agnum, virginum sponsum, secuti sunt usque ad mortem, calcatis cunctis terroribus et blandimentis ipsaque natura avida vite; qui ita hucusque perseverant, ut fere sit quodvis memorabile castrum in quo non vigeat virginum vel castitatem servantium regularis conventus; essentque plures numero, ni cognati seu sodales aut etiam nonnullis fetoribus carnis dediti a sancto proposito adolescentulos utriusque sexus arcerent. Quin ymmo si credimus Hostiensi, nullus fere Christianorum scolarium ad annos pubertatis accedit, quem huius propositi desiderium non impellat. Verumtamen non ignoro Christicolas hodie, solo nomine sic censendos, plus omnibus gentibus libidinibus inservire, hoc suis exigentibus malis, qui vas habentes reformatum, ymo consecratum a Deo, ubi etiam non inclinati a natura, a demone non temptati, pudicitie quibuscumque proiectis habenis, se et alios instigant ad peccandum, eo fiunt scilicet deteriores quo fuerant sanctiores electi. Nullum est acetum acutius quam id quod fuit vinum potentius. Nil inter corrupta est habominabilius quam illud quod ante fuerat pretiosius.

242 Matth. xix.12 244 *cf.* Aug. *Conf.* 8.11 (PL 32.760) 257 *cf.* Petr. Dam. *De Perf. Monarch.* 21 (PL 145.319-320)

239 persistunt *om.* C *add.* C^2 240 consumare . . . volunt *in ras.* C^2 castitatem consum(m)are BC (?)L 245 se] sed BL 245 id *om.* B 248 non BCL nostri C^2 (*crux in mg.*) 250 *ex* uque C^2 253 castrum] *in mg.* claustrum *add.* B^2 255 nisi B 255 nonnulli BL 257 ymo BL 258 scolarium *om.* BCL *in mg.* C^2 262 ymmo BL 264 pudicie C (*crux in mg.*) 265 fuerunt B 265 scilicet *om.* BC 266 *ex* fuerint C^1 266 *ex* aceto C^1 267 *ex* pontentius $C^{?}$ 268 abhominabilius BL

Sed ut adiciam quiddam reputatione non magnum sed solidum veritate, cuiusdam viri devoti rei experti fideli relatu cognovi barbaros orientis elaborare pro viribus, ut micas de mensis Christianorum feria quinta in Cena Domini superstites tollant, sine quorum mixtura iacta semina bombicina fertilitatem non consecuntur optatam. Maximum utique ad credendum sacra pagina tradit circa corpus Christi in Cena Domini primitus celebratum; sed certis mirandis indiciis etiam apud exteros probat.

Nil insuper ad fidem vel animarum salutem illi conferunt libri gentilium, cum non urant legentes igne fervoris divini sed potius torrentes extinguant. Supplico ut experientie cedat omnis contentio et veritas victrix triumphet. Memoremur priores et presentes inspiciamus, si reperire valeamus Christi amatorem fidelem a divinis eloquiis alienum aut non amantem illorum alumpnum. Certum est (sicut supra in parte prima de Augustino et demum per Augustinum extitit intimatum) ex illa silva ferarum aliquos venerabiles viros ad Dei amenissima prata venisse sed non ibi Deo, quin ymmo demonibus, enutritos fuisse, quos ipse Deus misericorditer liberavit. Numquid, quia de libidine carnis Magdalenam, Matheum de usuris, vel quibuscumque contractibus inconcessis, de latrocinio Dimam, et centurionem de populo ethnicorum vocavit, ubi dampnantur innumeri, dicemus in illis malis eos sectandos? Absit, sed pendendum est ad suavissima ubera pectoris divini ferventis et medullitus reficientis illa suggentes. Hinc ibi Ieronimus pastus ad Damasum scribit: "Pinguissimus est sermo divinus. Omnes habet in se divitias. Quicquid volueris ex sermone divino nascitur, sicut tradunt Iudei, quoniam manna, quando commedebant, secundum uniuscuiusque voluntatem sapiebat in

---

284 *cf. capp. 2.30; 39.72-159* 296 *apud Hier. ad Damas. non inveni*

---

269 addiciam C 274 optatam *om.* C *in mg.* C[2] 274 *ex* maxime C[1] 279 furoris BL 281 contemptio C 281 memorentur BL 288 ymo BL 291 ibi concessis B 291 Dymmam B Dymam L *i.e.* latro bonus 295 *pro* sugentes 297 delitias BL 297 quicquid volueris] quasi BL (*spat. relicto* L) 299 voluntatis B

ore." Et in Commento super Epistola ad Ephesios scribit: "Si quicquam est quod in hac vita virum sapientem teneat et inter pressuras et turbines mundi equo animo manere persuadet, id esse primum reor meditationem et scientiam scripturarum sanctarum." Iterum alibi: "Sicut stellas celi non extinguit nox, sic mentes fidelium inherentes fundamento sacre scripture non obscurat mundana iniquitas." Si purgarent aut saltem non inficerent mundane philosophie naturales et fabulose nudas mentes sepe legentium et familiariter retinentium, non putarem adversus illas tam pertinacem (dicam an perseverantem?) habendum sermonem. Fateor utique in sacris litteris facinora reperiri et gravissima scelera, de quorum similibus extere littere tractant, sed modo diverso. Illic enim tamquam medicine salutis, sicut et Christo sanandi in se vel in nobis presentantur egroti, sed alibi ponuntur aut finguntur infirmi, qui comico malo aut simbolice suam pestem in familiares effundant. Clara sunt hec cuilibet, personarum acceptione deposita, fideliter illa et ista legenti. Illi nempe homines seculi qui precipue nominantur poete, ubi crimina narrant presertim carnalia, fingunt aut recitant cuncta obscena que possunt ad libidinem incitare, potius artes texentes amandi quam illecebrosis amoribus necessaria remedia ministrantes; et si huius diffusi sceleris aliquando aliquam ultionem apponunt, mox ipsam discurrunt, nisi in ipsa pena aliqua petulantia possit describi, sicut de rethe Vulcani, Pirrami nece, et huiusmodi absque numero Ovidius, Terrentius, Tragicus, Apulegius, et mille talium facto testantur. Verum *divina eloquia casta, argentum igne examinatum, convertens animas,* penas describit, non scelera, ut libidinem pellat et severitatis divine timorem in lectorum mentibus serat. Hac

---

301 Hier. *In Ep. ad Ephes.* prol. (PL 26.439) 327 Ps. xi.7 328 convertens *sq.*] Ps. xviii.8

---

300 Comento C 300 *ex* Epheso C[1] 301 si quicquam . . . inter *om.* B 301 quicquam] quid L 307 non *om.* C *ss.* C[1] 307 phylosophie BL 308 nudas *ex* undas L[1] 311 *ex* reperire C[1] 312 scellera C 315 ponuntur . . . simbolice (! C) 315 qui *ex* quia L 315 comite B 323 aponunt C

ratione procedit lucenti, ut qui minus continent magisve dediti sunt corruptelis obscenis plus distent ab intellectu litterarum sanctarum, quas non parum contempnunt, venerantes illas nugaces quarum intellectum se putant habere actionibus scripturis illis consortes. Econtra vero honestiores, eis neglectis vel etiam spretis, divinis inhiant, eo clarius intelligentiam assecuti quo sunt iustiores, quoniam velata est cuicumque menti profane et patula innocenti, sicut placet Iohanni Cassiano, quinto libro De Institutis Monachorum, capitulo xxxiii° et capitulo xxxiv°, et Collatione tertia, Ex Decem, ubi hoc tractat diffuse. Vel ideo tot tropis velatur, ut in eadem sententia aliter doctus, aliter sentiat indoctus, sicut placet Ieronimo ad Paulinum, et Augustino xix° capitulo undecimi libri De Civitate Dei, aut etiam ut paucis elementis multa sacramenta et veneranda misteria includeret Spiritus Sanctus, mentium effector castarum. Si vero amatorium Canticorum obicitur carmen, dico cum Ieronimo illud non esse nisi a viris adultis legendum, quod de poetis seculi vellem eorum defensores fateri. Utinam etiam videant illud multiplex Canticum Canticorum, cum sub typo femine loquitur vel etiam maris, de Deo talia tangit que de nulla creatura possunt exponi, ut nudus sit legentis animus ab omni memoria turpitudinis et discat in celestes misticas pulcritudines sublevari! O quam venusta puella, cuius gene turturee, nasus sicut turris David, oculi columbarum, crines caprini, et cetera que habentur in eis! Si taliter describerent seculi vates Palladis et aliquando Minerve, Diane, Veneris Phiscen et alia obiecta vulnerantis Cupidinis, fortassis siluissem, communi lectore

---

339 *cf.* Cassian. *Cenob. Inst.* 5.33-34 (PL 49.250sq.); *Collat.* 3.15-16 (577) 343 *cf.* Hier. *Ep.* 53.9 (PL 22.549); Aug. *C.D.* 19.11 (PL 41.637) 347 *cf.* Hier. *Adv. Iovin.* 1.30 (PL 23.263); Novati, *op. cit.* IV p. 198.12 355 gene] *cf.* Cant. Cant. i.9 355 *cf. ibid.* vii.4: 'nasus tuus sicut turris Libani' 356 *cf. ibid.* iv.1

---

336 inhyant BL 337 consecuti BL 338 prophane BC 346 relione *post* misteria *del.* C 346 *ex* includerit C[1] 352 nudus *ex* nullus C[1] 358 *crux in mg.* C 358 Dyane BL 358 *pro* Psychen

eorundem librorum contentus. Nunc vero tot et tales sagittavit Cupido, inretivit Vulcanus, Veneris cibavit cistarsium, quod vidimus antiqua Bacchanalia renovata, cultum divinum submotum, religionem extinctam, corruptos mores, beluinos homines, et cuncta confusa. Unde michi licere putabam cum quodam suorum civium et patrie zelatore referente Titolivio, libro nono De Bello Macedonico, capitulo tertio, orare dicente: "Nichil enim in speciem fallacius esse quam prava religio. Ubi deorum numen pretenditur celerius, subit animum timor, ne fraudibus humanis iudicandis divini iuris aliquid immixtum violemus. Hac nos religione innumerabilia decreta pontificum, senatus consulta, auruspicum denique responsa liberant. Quotiens hoc patrum avorumque etate magistratibus negotium datum est, uti sacra externa fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro circa urbem prohiberent, etacuuos libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam sacrificandi preterquam more Romano abolerent! Indicabant enim prudentissimi viri omnis divini humanique iuris nichil eque dissolvende religionis esse quam ubi non patrio sed externo ritu sacrificaretur."

---

361 inretivit] *cf.* Ov. *Ars Am.* ii.580 367 Liv. xxxix.16.6

---

360 equidem librorum eorundem (*sed* equidem *del.*) L 360 librorum *om.* B 361 astarsium BL (! S); *cf. Du Cange s.v.* cistarca 'qua panis cibusve defertur' *et* sitarchia; *Dominici corrupit Ov. A.Am. ii.609:* 'Veneris cistis' 362 Bachanalia BC 363 *ex* extintam C^{1} 365 *ex* zelatorem C 366 Titulivio CL Titolivio BC^{2} 367 potest *ante* quam *del.* C 371 aurispicium C 374 circo, urbe *Liv.* 375 *crux in mg.* C 375 etacuuos *sic* BCL *et quidam codd. Liviani; pro* vaticinos

[Cap. 39]

Hic est in decimo loco videre: an aliquis ethnicorum fuerit verus vereque philosophus, et cum patuerit ratione et auctoritate multorum pars negativa tenenda, sponte argumentum cessabit cum defensoribus suis. Dicamus ergo veram philosophiam in tribus consistere, videlicet religione, moribus, et doctrina. Si enim philosophia est divinarum humanarumque rerum cognitio seu Creatoris creaturarumque utilis inquisitio, constat quia iuxta Platonis sententiam in tres partes dividitur, divinalem scilicet, moralem, et rationalem. Primam dixerunt theologicam, secundam ethicam, tertiam vero loycam. Prima spiritum accendit, secunda dirigit vitam, tertia autem perficit naturaliter intellectum. Primam tradunt in methaphisica, secundam in ethica, sed tertiam in phisica Perypateticorum doctores. Et quamvis apud illos, que hic ponitur sicut dignitate sic ordine prima, in ultimo loco situetur tempore tantum, nos qui fatemur impossibile fore sine fide Deo placere atque fidem sine operibus mortuam esse, non aliter de hiis loqui aut in ipsas speculando incedere quam sicut nunc sunt situate debemus.

Prime partis novimus cultorem Platonem, si non potius ab Hermete volumus initium extimare; secunda magnum Socratem veneratur patronum; tertiam summe Aristoteles ampliavit; Plotinus vero singulis partibus subtiliter insudavit. De quo sub nomine quidam scribit Hermetis (cum tamen ille Hermes Trimegistus Mercurius annis fere mille quingentis mortuus sit ante nativitatem istius) dicens: "Plotinus singularis philosophus quas philosophie partes non attigit, cum eius doctrinam vite sequerentur in-

6 *cf. cap. 18.126* 9 *cf.* Aug. *C.D.* 8.4 (PL 41.228) 17 sine fide] *cf.* Hebr. xi.6 18 sine operibus] *cf.* Iac. ii.17 28 Vinc. Bellov. *Hist.* 4.8

5 phylosophiam L 6 phylosophia L 9 tre C 11 logicam B 14 sed *om.* B 14 Peripatheticorum L 14 doctiores C 18 esse mortuam BL 22 voluimus BL 22 *ex* secundam C 23 Aristotiles L 28 phylosophie L

signia, qui tandem solitudine lecta, soli divine institutioni dedit operam admirandam?" Nolo contendere de nominibus ubi veritas queritur; nam idem est sic triphariam philosophiam distinxisse, quod apud Platonem philosophiam dividi, in moralem, que in actione versatur; in naturalem, que contemplationi deputatur; et in rationalem, qua verum discernitur a falso, sicut testatur Augustinus xviii° De Civitate Dei, ex cuius dictis fere totum presentem articulum eliciam de libro prefato, tediosis allegationibus pretermissis.

Primam philosophie particulam, quam nuncupavi theologiam, Varroni cedens, distinguo in fabulosam sive theatricam, naturalem seu speculativam solis philosophis speculantibus vel in suis scolis disputantibus reservatam, et in civilem vel urbanam, sacerdotibus et sacrificiis commodatam. Prima ludit in theatris in iniuriam deorum, secunda strepit in gignasiis aut mentibus tumentium philosophorum, sed tertia errat in templis faustu demoniorum. Quero ab auctoribus eius numquid hec sit illa philosophia que dicitur vera et a pluribus decimo opponendo commendari videtur?

Nempe poete, quo deos carminibus loquebantur ad populum dicti theologi, doctius nesciuntur quam sciantur, quoniam sua turpitudine mores inficiunt, veritatem impugnant, evertunt intellectum, sanctos infamant, et fidei verissima fundamina Syrenarum more auribus prurientes pro viribus suis moliuntur extinguere. Nam quoad primum, si quis crediderit poetis, nondum illo versiculo doctus:

Nam miranda canunt sed non credenda poete,

mox ut eos libido pertulerit, ferventi (ut ait Persius) tincta veneno, magis intuentur quid Iupiter fecerit quam quid docuerit Plato, censuerit Cato. Hinc apud Terrentium flagitio-

---

33 *cf.* Aug. *C.D.* 8.4 (228) 39 *cf. ibid.* 6.5 (180sq.); Vinc. *ibid.* 3.58; *supra cap. 16.3* 56 Cato *Dist.* iii.18; Vinc. Bellov. *Hist.* 5.110 57-64 *apud* Aug. *C.D.* 2.7 (53) 57 *cf.* Pers. *Sat.* iii.36-37

---

32 phylosophiam L 33 phylosophiam L 33 dividi (! S) 35 rationem C 37 aliciam C 39 philosophie] e *ex corr.* C 41 phylosophis L 43 comodatam L 47 phylosophia L 49 *crux in mg.* C 49 *pro* quod; (! S) 57 tinta C

sus adolescens spectat tabulam pictam,—Dannen Acrisii hymbre pretiosi metalli a Iove rememorantem corruptam; et sue libidini patrocinium prestat dicens:

> Qui templa celi summo sonitu concutit.
> Ego homucio id facerem? Ego vero id feci, ac libens.

Si vero non credant qui legunt poetas, nonne foculo innate luxurie apponit ligna, stipulam congregat, nactam parat, perfundit adipem, flatque follere grandi, ut tandem, si nulla alia detur oportunitas, in se ipsum scandescat Narcissus, quem inopem copia fecit, aut cum Terrentiano ciare, quin potius insanire, contingat:

> Nil volo aliud nisi Philomenam?

Veritatis vero hostes fuisse poetas non tacuit Augustinus, ubi eorum fabulas dicit multa mentientes et vix veri aliquid indicantes vel significantes. Hoc autem precipue verum est et indubitabilis certitudo, ubi de religione locuntur (in qua theologie omnis summa consistit, cuiusque nunc agitur opus), Virgiliumque, quem non satis sibi commendasse videtur, more poetarum ait fuisse mentitum. Puto quidem a pure fideli ex hiis infense elici posse auctore dyabolo hos mundi vates fuisse locutos, qui *mendax est et pater eius* sepiusque veris falsa permiscet, ut ex fide verorum falsa suggerat, sub quibus mortalium mentes laborat detinere captivas.

Satis liquidoque tertium correlarie patet: neque solum puerorum adolescentiumque et simplicium intelligentiam lectio poetarum evertit, propter quos ortum est istud certamen, sed et eorum quos seculum nuncupat philosophos vel etiam, quod plus est, sapientes. Varrone siquidem refe-

---

60 Dannen] *cf. supra cap. 21.71* 63 Ter. *Eun.* 590-591 71 Ter. *Andr.* 306 72 *cf.* Aug. *C.D.* 2.14 (PL 41.58) 80 Ioann. viii.44 88-94 *cf.* Aug. *C.D.* 18.9 (PL 41.568)

---

60 *pro* Danaen 64 humuccio C *pro* homuncio; (! S) 64 non facerem *Ter.* 65 *ex* legant *corr.* C[1] 68 *crux in mg.* C 69 *pro* ciere; (! S) 72 *ex* veritas C[1] 72 poeatas C 75 loquuntur BC[2] 77 -que *om.* BL 78 ait] *sc.* Augustinus 79 *pro* indefense(?); (! S) 84 collorarie C 87 et *om.* C

rente, notavi civitatem Athenarum, liberalium artium nutricem et philosophorum copiosissimam matrem, regnante Cicrope, fuisse delusam, ut a Minerva (irascente Neptunno, prevalente unica voce feminarum consilio) nuncuparetur. Ad cuius furorem placandum triplici pene subdiderunt illas victrices, non metuentes triumphantis in feminis ultionem sed tantum devicti. Ludificant demones mentes, ut infra patebit, non solum natura rerum specietenus commutata, sed sepe per poetas, arrepticios et faneticos suos suorumque, ad loquendum apta strumenta. Heu genus humanum! Tuus hostis, qui primo non valuit per agnum, leonem, lupum, vel vulpem, sed solum, hoc Deo volente, per infimum omnium animalium terrestrem serpentem te aggredi temptaturus, iam totus domesticus tuus per te loquitur tibi, quem certas audire facto contempnens verissimum Deum, qui primo per homines sanctos, tandem per se ipsum in homine miro tibi fatur, in utroque hominis ad salutem.

Si vero dicitur cum Virgilio quod turba illa numerosa deorum sunt membra magni dei, iuxta Pauli doctrinam, corpus misticum ex artubus adherentibus capiti Deo tradentis, sic quod, quos ipsi preter Iovem nuncupant deos, nos proprios dicimus sanctos, liquet sanctos infamant, dum de hiis scelera ingentia narrant, non solum naturales effectus elementorum pingentes sed perditorum hominum turpitudines hystorice transferentes in eos. Hoc docuisse Platonem non ambigit quisquis Apuleium Platonicum legit, fictis carminibus a poetis deos infamantes aientem.

Ex hiis omnibus videtur concludi poetas inimicos vere fidei fore et procul a fidelibus abigendos, cum vix coalescat Catholica fides in arvis mentium veritatem meditantium et ab universis falsitatibus abstinentium, non solum propter

---

106 *cf. ibid.* 4.11 (121); *supra cap. 2.116* 107 *cf.* Rom. xii.5
114 *cf.* Aug. *C.D.* 9.7 (262); 8.14 (238)

---

91 Cicrople BCL *corr.* C² 91 nascente BL 93 pene . . . triumphantis (! S) 97 arreptitios C 97 *pro* fanaticos 98 strumenta (! S) 100 infirmum C 101 terrestem C 109 proprius BL 110 liquet quos sanctos BL 111 elementorum effectus BL 113 ystorice C 114 *ex* Platonici C² 115 *pro* infamatos (*ut Aug. C.D. ix.7 tit.*); (! S) 115 alentem BL 118 mendicancium BL

sui excellentiam, qua intellectus viatoris post primum peccatum hebetatas vires transcendit, sed propter antiqui serpentis nequitiam, humane invidentis saluti scientisque quod sola fides est qua iustus vivit. Hec veritas neminem latet qui mediocriter considerat turbam virorum legentium fidelium libros atque gentilium, hystorias pares, equalia miracula, hominum similes mores bonos malosve, recitantes non disputare de veritate infidelium et de Catholicis dictis saltem interius sepe temptari. Quid cause hic reddendum putamus, nisi quia ille littere, quo aut ad dampnationem inclinant aut non proficiunt ad salutem, non ledunt auctorem earum ad interitum humanum laborantem, iste vero, quas Deus tradidit solas sanctitatis magistras, omnem fraudem dyabolicam detegunt, ut iam non possit expugnare, etsi aliqualiter impugnare quemquam undique litteris sacris armatum? Non igitur, quod duodecimum flagitat argumentum, de qualibet scriptura Paulus extat locutus, ubi ait, *Quecumque scripta sunt ad nostram doctrinam scripta sunt*, sed tantum de scriptura divinitus inspirata, sicut in alia epistola quasi prius dicta declarans apertius scripsit. Propter hoc idem predicator mitis ad memoriam revertitur dicens: *Stultas et sine disciplina questiones devita, sciens quia generant lites. Servum autem Domini non oportet litigare sed mansuetum esse ad omnes.* Et alibi: *Noli verbis contendere; nichil enim utile est, nisi ad subversionem audientium.* Illud quoque non prorsus excidit: *Profana autem et vana eloquia devita; multum enim proficiunt ad impietatem.*

Respondetur per hec ad quedam obiecta. Primo quia si dicuntur famosi quos commendant poete, dictum est per auctores eorum quod non est credendum poetis. Secundo vero, si quibusdam verbis eorum aures credulas prestare velimus, in promptum est dicere quare demones, Dii voci-

---

137 Rom. xv.4 138 inspirata] *cf.* ii Tim. iii.16 141 ii Tim. 23-24 143 *ibid.* ii.14 145 *ibid.* ii.16 150 *cf. cap. 39.56*

---

122 scientesque BL 125 ystorias C 129-*pro* quod; (! S) 131 *ex* laborantes C 136 estat C 141 *ex* staltam C^1 149 *ex* famoxi C 149 conmendant C 149 poete . . . poetis (! S)

tati, quosdam ex hiis a casibus preservarunt, quia scilicet erant eorum satellites et membra, in quibus loquentes deludebant genus humanum. Ducis est exercitum suum pro viribus preservare. Deus iustos preservat a malis et expectat peccatores ad penitentiam, quos invitat ad veniam. Dyabolus vero sanctos impugnat et iniquos tueri conatur, quanquam sepe hec fortuita bonis et malis indistincte contingant. Certe Hescilus poeta ictu testudinis, quam super eius calvitium extimans lapidem Iovis alex demisit, interiit, ut tradit Valerius libro nono; Sophocles gaudio, quo sua tragedia emuli una sententia superasset, vitam finivit, ut habetur ibidem; Euripidem domum remeantem a cena regali canes necarunt, prefato scriptore tradente. Hos et alios dii eorum, in quibus habebant fiduciam, non custodierunt a morte. Vitus, poeta amatorio poculo furiosus, sese necavit. Homerus ille vatum talium pater, quo levem questionem a nautis sibi positam elucidare nescivit, spiritum ex dolore dimisit; idem sentit de Platone hystoricus Flavianus. Palemon quoque philosophus interiit risu, quo post ficus ab asino esas dixit puer urbane merum propinandum asello.

---

160 *cf.* Val. Max. ix.12 ext. 2; Vinc. Bellov. *Hist.* 3.33 162 *cf.* Val. Max. ix.12 ext. 5 164 *cf. ibid.* ext. 4; Gell. *N.A.* xv.20 167 *de Tito Lucretio cf.* Hier. *Chron.* (PL 27.523) 168 *cf.* Val. Max. ix.12 ext. 3; Vinc. *ibid.* 2.87 170 Platone] cf. Vinc. *ibid.* 171 *cf.* Val. Max. ix.12 ext. 6

---

160 *pro* Aeschylus 161 alex (*pro* ales) BL apex C 162 *ex* gladio C[1] 162 quo (! S) 167 Vitus *pro* Titus Lucretius; *crux in mg.* C 168 *crux in mg.* C 170 ystoricus C 170 Plinianus B Flinianus L Flamianus *Vinc. Bellov., ed. Duac.* 170 *pro* Philemon 171 azino B

[Cap. 40]

Ethnica non minus est illa theologia secunda, veri noverca, quam naturalem placuit nuncupare sive speculativam, tante lucis et veritatis, ut eam censerent populis non predicandam, ut abscondi non possit falsitatis pernicies, cum aliter de Deo plebei, aliter philosophi sentire debeant. Sed dato, quod velimus eorum credere dictis, veram nostram sententiam iuvant. Si enim non decet activos speculativam theologiam sed solos philosophos nosse, igitur nostri iuvenculi calamistrati et compti, ut similitudo templi, non vita, non scientia philosophiam hanc profiteri volentes sed solum aliqua curiositate moti, initium litterarum etiam inordinate querentes, ad illas scolas non sunt admittendi. Verum hic non est inmorandum, nam prodesset cuilibet etiam solum transire non unquam per veritatis venerabiles scolas.

Qualiter enim venire potero in notitiam veri Dei, ut notum possim amare et amatum possidere et frui possesso, quod secundum veritatem, etiam illos cogentem, est theologie inreprehensibilis finis, sub doctoribus non solum ignorantibus Deum sed et maiestatem eius negantibus et id defendentibus, erecto supercilio et buccis inflatis? Infra eorum namque inexplicabile laberintum reperio diffinitum pecuniam esse Deum, quem Varro credidit animam mundi, quam tamen Deus verus 'mammonam' appellavit, cui nemo potest cum Deo servire. Hec heresis, etiam nullo dicente, ita facto infixa est humanis animis, ut cogeretur per Spiritum Sanctum conquerentem Salomon scribere: *Pecunie obediunt omnia.*

Videat quisquis veritatem vult impugnare quantum expediat nondum roboratis in fide (de hiis enim loquimur) Por-

---

22 *cf.* Aug. *C.D.* 7.6 (PL 41.199); 7.12 (204); Vinc. *ibid.* 3.58 23 *cf.* Matth. vi.24; Luc. xvi.13 26 Eccle. x.19 29-34 *cf.* Aug. *C.D.* 19.23 (650sq.)

---

1 etnicha L 4 pernities C 6 cedere BL 8 nosce B 10 phylosophiam L 11 *ex* inordine C¹ 15 Dei veri BL 21 labarintum C (*crux in mg.*) 22 *ex* Vorro C¹ 23 verus tamen Deus *in* tamen verus Deus *corr.* C 23 mamonam C 25 *ex* cogertur C¹ cogetur BL

phirii videre speculationes sublimes, qui dyabolici Apollinis oraculo fultus, in Dominum Christum et eius cultores acerrime ausus est blasphemare in libris quos Elogion Prophetias appellat, Iudeorum sectam et cultum Christianis preponens, nec ipse ritu aut sacramentis Hebreus. Hic cum ceteris philosophis non solum non credunt tacentes Christi preteritam et aliorum factam et futuram resurrectionem sed negant perstrepentes eam fore possibilem. Platonicus etiam quidam in eundem Redemptorem, quo sit incarnatus, insurgit, et sui magistri fretus auctoritate nequissima scribit: "Nullus Deus miscetur homini; nam hoc opinatur precipuum deorum esse specimen, quod nulla contrectatione hominum valeant inquinari."

Hii acutissimis argumentis disputant Deo scientia futurorum inesse non posse, contra illud Catholicum: *Vocat ea que non sunt, sicut ea que sunt.* In quorum nequissimum dogma multis sophismatibus vanis armatus incidit Tullius, qui, dum liberum arbitrium nititur conservare, cum insipiente Deum negat in corde suo, sicut in libris eius De Natura Deorum et De Divinatione monstratur. Heresiarcham autem Aristotelem fuisse non dubitant qui viderunt eius virulentam doctrinam atque seditiosam pariterque credunt Augustino, theologorum precipuo, qui eum sic appellat libro octavo, capitulo duodecimo. In hiis gignasiis (dicam an animarum lupanaribus?) garriunt Plato et Platonici, Stoici, Academici priores et novi, Porphirius, et Cicero De Republica scribens cum corporibus animas beatificari non posse, quasi Deus, qui celestem animam corporum ergastulis detrusit in terris, corpora mundata et restituta animabus

35 *cf. ibid.* 22.25,26 (793sq.) 40 Apul. *De Deo Soc.* 4 (128); *apud* Aug. *C.D.* 9.16 (269) 44 Rom. iv.17 46-48 *cf.* Aug. *C.D.* 5.9 (149) 47 insipiente . . . suo] *cf.* Ps. xiii.1; lii.1 50 *cf.* Aug. *C.D.* 8.12 (237): 'Aristoteles . . . vivo adhuc praeceptore in suam *haeresim* congregasset' 56 *cf. ibid.* 22.4 (754)

32 Helogion BL 36 resurrexionem BL 38 *ex* eodem C² (*crux in mg. eras.*) 38 (! S) 40 oppinatur C 43 hi C 43 disputant argumentis BL 43 scientiam B² 46 sosphimatibus C 49 divinitate C (! S) 50 Aristotilem L 54 Stoyci BL 55 Achademici L 55 Cycero L

beatis super ethera locare non possit. Audio hic nobilissimum illum, ut eorum laudibus utar, attonitis auribus intonare Plotinum et animas prostituere manibus infernalibus, hec proferentem: "Hominum anime sunt demones, et fiunt ex hominibus lares, si homines meriti sunt; lemules vero si mali seu lanii; manesque dii sunt." Tremendum quoque isti homines, quem iam experiuntur, infernum non admittunt, sed tantum purgatorias penas in presenti vel in futuro. "Unde est illud Maronis Platonicos imitati, ubi, cum dixisset de terrenis corporibus moribundisque membris, quod anime

> Hinc metuunt cupiuntque, dolent gaudentque, nec auras
> Suscipiunt, clause tenebris et carcere ceco,

secutus adiunxit atque ait:

> Quin et supremo cum lumine vita reliquit,
> Non tamen omne malum miseris nec funditus omnes
> Corporee excedunt pestes; penitusque necesse est
> Multa diu concreta modis mollescere miris.
> Ergo exercentur penis veterumque malorum
> Supplicia expendunt. Alie panduntur in aves,
> Suspense ad ventos; aliis sub gurgite vasto
> Infectum eluitur scelus aut exuritur igni,"

et cetera.

Obmittamus cum suis falsitatibus istos et parumper ad eorundem gentilium urbanam sive civilem transeamus, armati tamen optima fide. Philosophi quidem cum ipso Platone, quorum extitit theologia secunda, pluribus diis sacrificandum sanxerunt ipsique demonum turbam sacrificiis (dicam an sacrilegiis?) honorarunt. Hii turpia et obscena ad quosdam misticos sensus actuum nature reducunt, quo

---

62 *ibid.* 9.11 (265) 67-80 *apud* Aug. *C.D.* 21.13 (727) 70 Verg. *Aen.* vi.733-734 73 Verg. *Aen.* vi.735-742 88 *cf.* Aug. *C.D.* 7.33 (PL 41.221sq.)

---

59 *ex* nobillissimum C² 63 *pro* lemures 64 lanii *pro* larvae 70 metuunt . . . suscipiunt (! S) 73 vita *om.* BCL *add.* C² 76 diu multa B 76 molescere C² 80 scellus C 82 parum C 84 phylosophi L 86 sanxerunt] dixerunt BL 87 hi C 88 ad *om.* C *add.* C² 88 recludunt BL 88 quo *pro* quod; (! S)

simplices ut archana divum devotione maiori venerari ea studerent. Testis est Varro. Hinc est quod tandem sapientes Romani, iam Christi lucis radio invisibiliter medullitus inspirati, Nume Popilii libros, leges sacrorum tradentes, iusserunt cremari, quos ego dissuadeo legi. Sunt enim libri historiales gentilium atque poetici hiis superstitionibus pleni. Si quis in hoc non vult audire Christianum, audiat ethnicum Senecam de hac theatrica theologia dicentem: "Ille," inquit, "viriles partes amputat, ille lacertos secat. Ubi iratos deos timent, qui sic propitios merentur?" Subdit multa in derisionem ipsorum, que me tedet narrare.

Satis est vidisse in tota hac theologia non Deum, non beatitudinem, non denique veritatem sinceram aliquam inveniri. Cum vera theologia et sermo divinus (sic enim theologiam interpretamur) sit copiose, nitide, tute, veridice, salubriterque a Deo, qui solus eius potens est, benigniter revelata et a Catholicis doctoribus declarata quantum fas est, quare conceditur Christianis obmittere pretiosum et inrecuperabile tempus, etiam cum iactura optate stipis eterne? Hec est illa sola philosophia laudibus excelsa, quoad presentem particulam spectat, qua preconiis attolluntur eius alumpni; ab hiisque commendata refulget. Hinc noster magnus philosophus Gregorius Nazanzenus de vita contemplativa, propter quam assequendam aut continuandam patriarchari timebat, primo Apologeticorum libro scribit dicens: "Quibusdam invidie languor recte iudicandi impedit sensum, et operi optimo nomen vitiosum infligunt, philosophiam 'cenodoziam' vocantes et preclaram sapientiam ac studia iactantie appellationibus infamantes. Paratior enim est imperitorum turba ad derogandum bonis studiis quam

---

92 *cf. ibid.* 7.34 (222) 96 *ibid.* 6.10 (190) 114 Greg. Naz. *Orat.* 2.7 (PG 35.415); Vinc. Bellov. *Hist.* 14.91

---

89 divinum BL 89 eam C 90 *alt.* est *om.* C *ss.* C[1] 90 quo C 92 iuxerunt C (*crux in mg.*) 93 ystoriales C 95 non vult in hoc BL 99 derisum B 99 eorum BL 103 interpetramur C 106 Christianis conceditur B 106 *ex* inrucuperabile C[1] (*crux in mg.*) 109 *ex* exspectat C 110 hisque C 112 *ex* assequentis(?) C[2] 112 patriarcari C 114 langor L 115 phylosophiam L 116 cenodosiam C *pro* xenodoxiam (*i.e.* inanem gloriam) 117 studium BL

ad imitandum." Et parum infra subdit: "Philosophari esse secundum Deum regimen animarum et gubernacula optime continere." Hoc reor apud Ciceronem opinari, ubi De Amicitia tractans ait: "Negant etiam quenquam esse virum bonum nisi sapientem. Sed illam sapientiam interpretantur quam nemo adhuc mortalis assecutus est." "Neque enim," existimat Varro dictis alludens, "ullam philosophie sectam esse dicendam, que non eo distat a ceteris, quod diversos habeat fines bonorum et malorum, quandoquidem nulla est homini causa philosophandi, nisi ut beatus sit; quod autem beatum facit, ipse est finis boni. Nulla est igitur causa philosophandi, nisi finis boni."

Si etiam trimembrem philosophiam Platonis cum declaratione sui subtilissimi Augustini, libro octavo, capitulo quarto, notamus, omnem philosophiam in Deum reduci fateamur est necesse. De hac volens nolensque, sicut ymaginor, Tullius loquebatur, ubi ait, "Philosophiam paucis quibusdam veram dederunt, nec hominibus ab hiis aut datum est donum maius aut potuit ullum dari." Hoc philosophari quandoque esse diffinitum cernimus a Platone, qui non dubitat hoc esse amare Deum, et tunc fore beatum studiosum vel amatorem sapientie. Quicumque philosophi hec pure de Deo senserint, quod rerum omnium sit effector in tempore, lumen cognoscendorum et bonum agendorum, a quo nobis est nature principium atque doctrine viteque omnis felicitas (sive forent Platonici, Perypatetici, Yonici, Ytalici vel Pictagorei, Athlantici, Lybies, Egyptii, Indi, Perse, Caldei, Scithe, Galli, Hyspani, et quovis nomine censeantur), legantur, audiantur, et omni veneratione recipiantur inter fideles

---

119 *cf.* Greg. *ibid.* 2.78,91 (483d,494c); Vinc. *ibid.* 14.93; *supra cap. 18.143* 122 Cic. *De Amic.* 5(18) 125 Aug. *C.D.* 19.1.3 (PL 41.623) 131 *cf. supra 33* 135 *cf.* Cic. *Acad.* i.2(7) 138 *cf.* Aug. *C.D.* 8.5 (229)

---

121 optime *ex* optima C[1] 124 est assecutus BL 125 nullam BL 125 phylosophie L 129 *crux in mg.* C 133 quarto] cum B 135 *crux in mg.* C 135 phylosophiam L 137 donum] bonum BL 141 sit *om.* BL 144 Peripathetici BL 144 Yconomici *in ras.* B Yconici L 144 Ytalici . . . Perse (! S) 145 Picthagorici B Picthagorei L 145 Libies C 145 Egipcii BL 146 Yspani C

scriptores. Sed quia tales non sunt, quia tales esse non possunt, qui non illustrantur a Deo, solos humiles veritatis sue reficiente splendore, cavendum est ab eis quasi neophitos, monente Paulo atque dicente: *Cavete ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem seductionem secundum elementa mundi.* 'Mundi elementorum' nomine exprimere voluit non solum phisicam sed etiam sophisticam, dyaleticam, vel captiosam persuasionem rethoricam, a quibus philosophandi naturaliter exoriuntur primordia. Deponant ergo nonnulli, cum suo dampnato Porphirio, liventem oculum molaremque caninum et se conferant ad religionem divinam et Christi philosophiam, que sola liberat integraliter animam, quam ille residens in cathedra pestilentie, cum collustrasset, ut scribit cum Salomone, Indorum Caldeorumque traditiones et alias, non invenit. Sed certe, si primo hanc veram sophiam non iam ethnicus professione et mente sed saltem neuter ad intellectum legisset, vidisset vir alias ingeniosus nil deesse ad corrigendos mores, Deum apprehendendum vera scientia, atque felicitatem realem, non umbraticam, capessendam doctrine divine. Eo desidero nostros infantulos ablactatos primo fieri Christianos, ut etiam vix in fide salvatrice consistant, quam Porphirianos, qui cuncta preter vera scire temptavit, seu Cicerionianos, a quorum sectis vel factionibus sub novellis annis imbutos nunquam vel raro hominem liberari contingit.

Sic aliter quam prius ad aliqua respondemus obiecta, dicentes cum Augustino, libro xviii°, capitulo xxxvii°, quod "tempore prophetarum nostrorum, quorum iam scripta ad notitiam fere omnium gentium pervenerunt, et multo magis post eos venerunt philosophi gentium, a Pictagora utique orti, qui claruit tempore quo Iudeorum Babilonica est soluta

---

151 Colos. ii.8 157 *cf.* Aug. *C.D.* 10.9 (287) 175 *ibid.* 18.37 (596)

---

150 neophitis B 154 non *ex* nondum C 155 recthoricam C 155 a *ex* et C[2] 159 phylosophiam L 161 Indeorum B Yndorum C 163 sophyam L 163 *ex* proffessione C[2] 164 ad intelectum legisset *om.* C *in mg.* C[2] 167 capescenda BL 170 *pro* temptaverunt; (! S) 170 a *om.* BL 177 Pictaghora L

captivitas." Multo magis ceteri; nam Socrates, structor Platonis, Aristotelis magistri, post Esdram dicitur docuisse. Nostros tamen non omnes Orpheus, Linus, Museus, et si quis alius extitit inter Grecos philosophus, antiquitate temporis precesserunt, verumtamen nostri veri sapientes (Habraam, Ysaac, et Iacob, et ipse Moyses) prefatis Grecis annis et dignitate inveniuntur priores. Eo quippe tempore quo Moyses natus est fuisse reperitur Athalas, ille magnus astrologus, quo fertur celis submisisse lacertos, Promethei frater, maternus avus Mercurii maioris, qui cepit multarum artium doctor plurimos discipulos erudire. Ubi cepit ergo, regnante Romulo, latex Israel profluere de fontibus Salvatoris, illi cupidi laudum viri, ex prophetis sanctis potati, tradiderunt que nesciebant, vana presumptione illorum textus et verbotenus coloratos mutantes et contra intentionem Spiritus Sancti, veritate repugnante, glosantes.

179-189 *cf. ibid.* (597); 18.39 (599)

---

179 *pro* instructor; (! S) 180 *ex* Aristotilis C^{2} 181 Horpheus C 183 Abraam BL 184 Isaac Iacob BL 186 est *om.* B 186 *pro* Atlas 187 qui B^{2} 190 fondibus B *corr.* B^{2} 192 testus C

[Cap. 41]

Nunc habendus est brevis sermo de philosophia morali, ut sciatur quod hanc non impugno sed laudo, precorque cunctos lectores, ut ab illius scolis nunquam secedant. Potest itaque ista pars moralis, quam precipue in actione consistere determinavit Plato, trimembris notari. Concernit, inquam, intentionem, a qua quisque movetur; actionum cognitionem, sub qua quilibet virtuosus operatur; et ipsam operationem, in qua omnis ethica terminatur. Equidem cuiuslibet rei quatuor causas essentiales Aristoteli placuit in Phisicis assignare, videlicet finalem, materialem, agentem, et formalem. Quevis autem istarum desit aut omnino nichil est aut, si habitus est vel actus aut utrumque, virtus non est. Multa quidem, ut nonnullis videtur, sunt absque causa primitus nominata, que scilicet casu mentiuntur sive fortuna, sed Deo dempto absque tribus sequentibus, esse non valent. Ille etenim omnium prior et parens causam non habet, qui est omnium causarum causa primitiva atque suprema. Hanc tamen materiam ventilandam non assumpsi, quamquam nec etiam cedam opinioni prefate, qua dicitur aliqua fore sine finis prefixione intenti. Nil enim contingit in rerum natura quod Dei providentiam evadat, universa in numero, pondere, disponentem pariter et mensura. Hinc fidenter dicam nullum actum in celis, regionibus elementalibus, atque inferno, a quovis agente creato, non emergere virtuosum, quamquam multa sint vitiosa; nempe si, ut necesse habemus fateri, ad omnem effectum voluntarie et non coactum ipsum summum bonum concurrit intenditque debitum finem, proculdubio laudabile reddit quod interdum causa minor constituit vitiosum et vituperio reum. Occidit profecto Deus Pater et Spiritus Sanctus, Verbo ipso concurrente, Homi-

4 *cf. cap. 39.33* 9 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Phys.* ii lect. 5 21 numero *sq.*] *cf.* Sap. xi.21

5 *ex* notare C[1] 11 istarum autem *sed sig. ord. corr.* C 16 et *ante* prior *del.* C 19 oppinioni C 20 *in* prefixione finis *corr.* C 26 actum *ante* effectum *del.* C

nem Deum, deitate illesa. Ulla enim divinitas extingui potest. Quem Iudei crucifixerunt pariter et Romani, Deus siquidem, qui fecit illud ex caritate nimia, potuit sine illis talem mortem inducere, sed non decuit utique quia noluit, quam illi sine Deo non potuissent operari. *Non haberes potestatem in me ullam, nisi tibi datum esset desuper,* inquit Pilato Ihesus, mox iudicandus ad crucem. Non absurde igitur possumus profiteri irradiationes siderum, nubium, coruscationes et nimbos, concentus avium, piscium, ludos, fetus animalium, arborum, pratorum risus, insultus demonum et hominum quodlibet opus esse virtuosum, prout a Deo volente procedit, licet sit vitiosum in quantum egreditur libere a prava voluntate creata. Illa vero intermedia neque male agunt nec bene, licet agant bona sed nunquam mala fortassis.

Requiramus ergo in ethicis actionibus finem, materiam, formam, et activam causam. Unde rationale animal ex virtute laudabile, ex vitio vero vituperabile diffinitur. Finalis causa, apud omnes hanc materiam tractantes, dicitur bonum supremum sive vera felicitas, quam post disceptationes prolixas, qui rectius senserunt etiam ex scolis gentilium, ut Socrates, Plato, Aristoteles, Plotinus, Varro, Tulliusque, Deum verum, quem non cognoverunt nisi a longe valde, esse dixerunt. Movet enim iste, sicut ex superioribus patet, sicut amatum sive desideratum, et est illud "bonum quod omnia appetunt." Hanc autem causam puto non simplicem sed complexam, ideo rectius felicitatem, que in adepto fine consistit, quam Deum, qui est finis absolutus, a philosophantibus nuncupari. Est ergo finis, quo mens virtuosi movetur ad agendum, non voluptas corporis, non potentatum honor, non congeries divitiarum, non fame favor populi, non denique scientie limpida virtus, sed Deus cognitus et amatus. Hinc apud Platonem nemo virtuosus censetur, nisi qui Deum cog-

35 Ioann. xix.11 55 *cf. cap. 3.38* 63 *cf.* Aug. *C.D.* 8.5 (PL 41.229)

31 ulla BCL (! S) *in* nulla *fort. Salutati corr.* C (*crux in mg.*) 31 extingi C 34 voluit BL 37 Pylato BL 38 syderum C 38 choruscaciones BL corruscationes C 39 nymbos BL 52 Aristotiles L 54 placet B 60 *pro* potentatuum (! S) 61 *ex* congelies C^{1} 62 *ex* amato C^{1}

noscit pariter et imitatur; absque fide igitur pietateque, que vera et Catholica religio est, nulla erit virtus dicenda. Alias, ut fateamur oportet, virtuosos esse ypocritas, quibus nemo scelestior, nemo pernitior in humana societate versatur. Hii enim laudem humanam, divitias deliciasque appetentes, necnon sepius ad illecebra inclinati, humilitatem, patientiam, abstinentiam, honestatemve ad tempus simulant; at quia non sedent in animo nec propter ultimum bonum fiunt, non inter virtuosos sed inter nequissimos numerentur.

Formalis autem causa non dicitur nisi caritas iuxta Apostolum Paulum prime ad Corinthios, capitulo xiii°. Ibi monstrantur fides, scientia, sapientia, prophetia, patientia, magnanimitas, et si qua alia bona esse videntur, informes, que mox caritate formari docentur. Sicut enim sine anima corpus est cadaver, non homo, sic sine caritate umbratica virtus, non recte virtus sed umbra eius est nuncupanda. In ethicis enim, ubi quantum potuit de virtutibus et vidit et scripsit Philosophus, dixit cum Christo quod virtuosus se habet ad amicum sicut ad se ipsum, libro primo, capitulo nono. In libro quoque tertio probat virtuosum amicorum gratia operari maxima, ut proicere pecunias, honores despicere, atque bona procurare, que intellexit virtutes. In libro vero nono, capitulo totidem, sui ipsius amicissimum esse determinat quemlibet virtuosum, quod non ambigimus presuppositum, ubi in vera lege mandatur: *Diliges proximum tuum sicut te ipsum.* Sic intelligo illud civile, Digestis, De Servitutibus et Aqua: dilectio incipit a se et terminatur ad proximum; non quod quisquam se premittat in amore ordinatissimo, in quo gradualis processio non signatur ad actus, sed quo amor proprius amorem proximi antecellit prioritate

---

73 *cf.* i Cor. xiii.13 81 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Eth.* ix lect. 11,14 83 *cf. ibid.* ix lect. 9 86 *cf. ibid.* 88 Matth. v.43 90 *cf.* Iustin. *Cod.* iii.34.6

---

67 est *ante* nemo *del.* L 67 *pro* perniciosior; (! S) 68 hiis BL 68 delitiasque C 68 apetentes C 69 inlecebra C (! S) *pro* illecebras 74 Paulum *om.* C 74 primo BL 76 qua . . . informes (! S) 76 *ex* informem C[1] 78 ambratica B 79 eius *ex* est C 79 est *om.* C 82 *ex* amicum C[1] 84 prohicere C 85 procurare bona BL 93 antecedit BL

nature. Virtuososne dices hostes iniustos, miram patientiam servantes sub armis, sub gelu, sub fame, denique sub multiplici genere mortis quam sibi opinantur imminere, lascivosque adolescentes et iuvenes ad vigilias, discursus, et impensas immotos? Certe nisi debitus finis moveat et ordinatus amor operetur, nemo nisi insanus virtutes fatebitur gigni.

Habent preterea virtutes certam materiam extra quam non est invenire ultimum finem neque constitutivam formam virtualis speciei. Hec apud philosophos fuit in duo membra decisa, intellectivam scilicet, et moralem. Primam rescindunt in quinque particulas, scilicet artem, prudentiam, scientiam, sapientiam, et intellectum, ut sexto Ethicorum, capitulo secundo. Moralis vero rivuli in numero finem non norunt; proprius tamen divina ethica virtutis subiectum sub preceptis distinxit, dum iubet fienda prohibetque contraria. At si delectat cum prioribus gradi, tolle in fide sapientiam, scientiam in spe, in caritate vero artem et intellectum, cum per dilectionem proximi non parum ascendat in Deum, et reliquis quatuor cum surculis suis, quas placuit cardinales vocare, turbam illam virtutum omnem describe. Sunt enim aliqua, Magistro Sententiarum ex diversis dictis sanctorum tertio libro testante, que ullo tempore, loco, vel intentione a quoquam possunt bene fieri, que pono pro materia in qua finis et forma nunquam virtuosa concurrunt. Quis potest cum laude blasphemare Deum vel sanctos, fidem negare, in heresim ire, concubere cum parente scienter? Certe si excusantur a paucis filie Loth, a nullo tamen sicut laudabiles commendantur. Si cui vero magis placeret quod virtutum materia sit habitus mentis, coniectator medii, exponat ad sensum suum Philosophum, secundo Ethicorum, capitulo quinto, et ipse a disputatione secedo. Activam

---

103 *cf.* Thom. Aq. *ibid.* vi lect. 1 105 *cf. ibid.* vi lect. 3; $i^a II^{ae}$q.57,a.2 115 *de 'decem mandatis' cf.* Petr. Lomb. *Sent.* iii d. 37sq. 121 *cf.* Genes. xix. 30sq.; Grat. i *Decr.* d.14,c.1 (PL 187.69) 124 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Eth.* ii lect. 5,6

---

99 *ex* sanus C^1 103 spetiei C 108 propius BL 109 fienda (! S) 116 *pro* nullo; (! S); *cf. cap. 41.31* 119 Deum *om.* C *in mg.* C^2

causam supra diximus Deum; sed ut homo denominetur ab ipsa, exigitur ut propria voluntas concurrat. Si enim solus Deus sit in mente cuiuscumque creati virtutis effector, ille non censebitur virtuosus; si vero solus homo id quo spectat ad formam actus, non ad formam virtutis nec etiam quoad materiam producat, similiter non locatur in esse virtuoso. Martha quidem vitam eligebat activam, ad actus quidem materiam cum ea Dominus concurrebat; ad formam voliti sola ipsa operabatur. Petrus desiderabat et voce rogabat ut Christus abstineret a morte, ut in monte transfigurationis sub futuro tabernaculo staret. Hoc non desideravit nec dixit nisi adiutore Deo, sed desiderii formam (dicam an privationem?) et actus seu vocis ipse Deus non operabatur sed solus Petrus, qui non solus desiderabat neque loquebatur solus. Hinc est quod nec Martha nec Petrus ex hiis laudati fuerunt sed potius reprehensione patefacti sunt digni. Propterea iuxta capacitatem propriam, non in actibus sed in habitibus a voluntate genitis voluit Ethicus virtuosos denominari, et non solum dum agerent sed etiam cum dormiunt virtuosos notari, sicut patet libro primo, capitulo tertio, et libro septimo, capitulo primo, voluminis Ethicorum.

Hanc philosophiam moralem appello, hanc laudo, ad hanc tamquam ad matrem et nutricem iuniores dirigo verbis, factis cupio, oroque canos sui ostii limina frequentare aut certe tenere; istam fateor ab auctoribus commendatam, si fuerit integra, non partilis. Integram dico, quia virtutes omnes, cum sint connexe, quemlibet actum ambiunt virtuosum. Integram voco, eo quod moralis virtus absque intellectuali esse non potest. Non enim predicatur de brutis, quamquam ymagines obedientie, fidelitatis, patientie, magnanimitatis, et huiusmodi reperiantur in illorum quibusdam. De hac integritate epistola lxxxxv^{a} loquitur Seneca

132 *cf.* Luc. x.40 134 *cf.* Marc. ix.4 142 *cf.* Thom. *ibid.; etiam* i lect. 5; vi lect. 3 152 *cf.* Thom. Aq. I^{a}II^{ae}q.65,a.1 153 *cf. ibid.* q.58,a.2

129 *pro* quod . . . quod; (! S) 144 dum dormiunt BL 146 septimo] sexto C 147 phylosophiam L 149 hostii BL 151 partilis (! S) 153 *ex* asque C^{2} 157 lxxxv BL

dicens: "Ad virtutes transeamus. Precipiet aliquis, ut prudentiam magni extimemus, ut fortitudinem complectamur, iustitiam, si fieri potest, proprius quam ceteras nobis applicemus. Sed nichil aget, si ignoramus quid sit virtus, una sit an plures, separate an innexe an qui unam habet et ceteras habeat, quo inter se differunt. Non est necesse fabro de fabrica querere, quod eius initium, quis usus sit, non magis quam panthomimo de arte saltandi. Omnes iste artes se sciunt, nichil deesse. Non enim ad totam pertinent vitam; virtus et aliorum scientia est et sui," et cetera. De hac idem epistola xiiii[a] scripsit dicens: "Ad philosophiam ergo confugiendum est. Hec littere, non dico apud bonos sed apud mediocriter malos, insularum loco sunt. Nam forensis eloquentia, et quicquid aliud populum movet, adversarium habet. Hec quieta et sui negotii compos contempni non potest; cui ab omnibus artibus et apud pessimos honor est. Nunquam in tantum convalescet nequitia," et cetera. Que opponendo sunt dicta. Iterum epistola xlviiii[a] docens quidem ethice vite semitas dirigentis, eloquentie picturas radens et simplicitatem attollens, ait: "Dociles nos natura edidit et rationem dedit imperfectam, sed que perfici potest. De iustitia michi, de pietate disputa, de frugalitate, de pudicitia utraque, et illa cui aliena corporis abstinentia est, et hac cui sui cura. Si me nolueris ducere per devia, facilius ad id quo tendo perveniam. Nam ut ait ille Tragicus: 'Veritatis simplex oratio est.' Ideoque illam implicare non oportet; nec enim quicquam minus convenit quam subdola ista calliditas animis magna conantibus."

Credamus in hoc Aristoteli ponenti veram ethicam in opere solum, quam videntur ignari tantum locasse in verbis, ultra ventum eloquentie ex gignasiis eorum quos vocant morales nil penitus referentes. Ait equidem: "Ad haben-

---

158 Sen. *Ep.* 95.55sq. 168 *ibid.* 14.11 177 *ibid.* 49.12 183 *cf. supra cap. 19.13* 190 Thom. Aq. *Comm. in Arist. Eth.* ii lect. 4

---

160 *pro* propius 161 aplicemus C 164 de *ex* dei C 165 panthominio BC 169 phylosophiam L 172 *ex* negotia C[1] 175 sui *ante* epistola *del.* C 181 volueris C 187 Aristotili CL *corr.* C[2]

dum igitur virtutes scire quidem parum aut nichil prodest, ad alia non parum sed omne, sed multi hoc quidem, que secundum virtutes sunt, non faciunt; ad rationem autem confugientes, existimant philosophari et esse boni, simile aliquid facientes egrotantibus, qui medicos quidem audiunt studiose et ipsi nichil faciunt operandorum. Igitur nec illi bene habebunt corpus nec isti animam, sic philosophantes." Hec ille Ethicorum secundo. "Non ignoro," inquit Ravennas in epistola quadam ad Bernardum, "quia cum mea epistola grammaticorum secularium manibus traditur, mox utrum assit artificiosi stili lepor attenditur, rethorice color requiritur, et captiosos silogismorum atque enthimematum circulos mens curiosa rimatur, aucupatur nimium scientia que inflat, caritatem autem que edificat non miratur." Hec ille. Scio quendam magnum virum michi venerandum et carum, ubi primo audivit me hoc opus aggressum, extimplo in hec verba prolapsum: "Non sunt religiosi moderni rethores. Nescio si iste exorbitabit ab illis." Quasi nil valeat sine lepore veritas! Ceteri suas partes defendant. Ego quidem fateor in conscientia vera, teste Spiritu Sancto, non solum me non esse rethorem sed nunquam grammaticam sub preceptore vidisse. Nullas grammaticorum regulas legi, Donatum non didici, nominum verborumque differentias penitus ignoro, et solo exercitio formas, ut possum, quos studui per memet ipsum ethnicos et Catholicos, antiquos et modernos, metris et prosa currentes, loquor imitatus doctorum. Et tamen veritatem veneror, rem preferens dictis, dicta vera non dampnans. Non est ergo philosophia in verbis primitus exquirenda sed in rebus precipue colenda, ut

---

198 Petr. Dam. *Opusc.* 58 praef. (PL 145.831) 207 *haec sententia ipsi Salutati a Novati attributa est; cf.* Novati, *op. cit.* IV p. 207 n.; *cf. ibid.* p. 220.15: 'Maximus etenim pudor est videre quotiens et quantis vestrorum religiosorum ignorantia deprehendatur solum in horum primorum habituum ratione'

---

198 hoc BL 199 *pro* Bonifatium 202 entimematum C (e *alt. ex* a) 206 agressum C 206 extemplo C² 207 prolaxum C 208 recthores C 208 nescit BL nescitur *Novati* (*ed. Salutati Epist. IV p. 207 n.*) 211 rectorem C recthorem C¹ 214 *ex* exercitias C¹ 214 quas B 216 *crux in mg.* C 216 metricos C 218 phylosophia L

per Aristotelem nunc est de ethica dictum. Sic institutor precipuus eius, Socrates ille magnus Thebanus, universam ad corrigendos mores ordinavit. Non ob aliud famosi quidam 'septem sapientes' sunt appellati, nisi quia morum honestate pollebant. "Tota namque philosophia," Cicerone referente, ut ait Cato, "sive philosophorum vita comentatio mortis est. Nam quid aliud agimus," inquit Tullius, "cum a voluptatibus corporis et a re familiari, que est ministra corporis, et a rei publice negotiis animum sevocamus nec ipsum advocamus maximeque a corpore abducimus, secumque esse cogimus? Animum et a corpore secernere nichil aliud est quam mori discere."

Preferam animose tuteque, veritate ubique victrice cogente, Moysi, Iob, David, Salomonis, Yhesu Syrach, Tobie, et omnium prophetarum Ihesu Salvatoris, Pauli, Luce, Petri, Iacobi, Iohannis, et singulorum Apostolorum doctorumque Catholicorum ethicam realem ethice Mercurii, Picthagore, Socratis, Plotini, Varronis, Tullii, Senece, Porphyrii, et omnium ethnicorum. Nemo, ut reor, sapientum me redarguendum ex hoc extimabit. Cur ergo, morali philosophia a Deo tradita in salvationem humanam calcata, ymmo despecta, omnes fere, qui fingunt se ad virtutes transire, hanc infidelium traditionem erroribus mixtam, etiam cum dispendio rei familiaris certatim capessunt? Non est huius mali alia ratio pro eorum excusatione reddenda, nisi quia illa est nativo tantum colore venusta et nullo nitore accidenti fucata. Hec autem stilibio meretricali solum exterius picturata, capit incautos et ignaros occidit. Nolite tantum errare, miselli, mementote Paridis Venerem Palladi preferentis, et excidium

---

221 *cf. cap. 19.71* 223 *cf.* Aug. *C.D.* 8.2 (PL 41.225) 224 Vinc. Bellov. *Hist.* 6.24; Cic. *Tusc.* i.30 (74-75)

---

220 Aristotilem L 220 transeo ... decisa (*ex inf. cap. 42.94*) *ante* sic *del.* L 220 *ex* instituor C^1 223 nisi *om.* C *in mg.* C^2 224 phylosophia L 224 Cycerone BL 225 ait BL 225 Catho BL 229 *ex* aducimus C^2 adducimus BL 233 Salomonis Syrac Yhesu L 233 Thobie BL 234 Yhesu C 237 Porphirii BL 243 capescunt BL 245 *ex* vetusta C^2 245 nitore *om.* C *ss.* C^2 245 colore *post* accidenti *del.* C 245 fulcata BCL *corr.* C^2 246 *pro* stibio; (! S) *cf. iv Reg. ix.30* 248 Paridis ... altioris (! S)

Ylii—altioris hominis partis—vobis venturum timete! Raro contingit ut, post unius pellicis cupitos, frequentatos, ymmo continuatos amplexus, quis castam novellamque amet uxorem, maxime adhuc illa prima vivente. *Bibe ergo,* iuxta Sapientis et nimis experti sanctum consilium, *aquam de cisterna tua,* que de celo descendit, *et fluenta putei tui* (que sunt glose sanctorum doctorum); *deriventur fontes tui foris,* quia hec est que sparsa colligitur, erogata revertitur, et publicata suscipit incrementum; *et in plateis,* quo universi concurrunt, *aquas tuas divide,* quas arta loca non capiunt. *Habeto eas solus,* ne sit tecum Socrates, Plato vel Aristoteles, Homerus, Virgilius vel Naso, Tullius, Varro aut Anneus; hii enim sunt *alieni,* qui non debent esse *participes tui* (Proverbiorum quinto).

---

252 *sq.* Prov. v. 15-17

---

250 pelicis BL 251 qui C 254 cysterna L 256 est *om.* C *ss.* C² 256 errogata C 260 Aristotiles L 261 hi C

[Cap. 42]

Dubitare de singulis non erit inutile. Queramus igitur an illa moralis philosophia gentilium sit vera philosophia, ipsiusque auctores vere philosophi sint nuncupandi? Idem ventiletur de nostris. Quantum vero spectat ad primum et tertium, videtur in capitulo precedenti iam dictum, ymmo determinatum, de singulis quatuor. Verum particularius ex traditis proferamus in medium. Ethica utique est virtus moralis aut eius peritia ethicusque moraliter virtuosus. Iste sunt diffinitiones 'quid nominis'; neque putamus hic per antifrasim gradiendum. A virtute vero et peritia eius error omnis excluditur. Vitium enim quodlibet nascitur ex errore; hinc dictum puto in ethica mundi: "Omnis malus est ignorans." In ethica vero, que de celo prolapsa est, scriptum est: *Nescierunt neque intellexerunt, in tenebris ambulant; movebuntur omnia fundamenta terre.* Ad ethicum autem, ut supra claruit, spectat, non solum finem (propter quod omnia extimantur fienda) inquirere sed et invenire et circa inventum non errare. "Nullibi enim," ut ait Augustinus, "periculosius erratur quam ubi de ultimo fine tractatur." Parvus enim error in principio magnus est in fine. Ethice enim principium est ultimi finis rimatio; finis vero, virtutum inductio. Ista nota sunt legenti et utenti cuilibet ratione.

Sistamus gradum. Quis mentis compos est dicturus infideles univoce loquendo fideles? Quis negabit omnes illos erga divinitatem non multipliciter errasse, quam non errando ultimum finem esse scripserunt? Omnia hec iam patefacta in preteritum transierunt. At nostri ethici, Deo per angelos revelante, illa noverunt de Deo que ipse voluit nos scire, et non patitur sibi credentes erroribus inrethiri. Non

---

12 *cf.* Thom. Aq. I^aII^{ae}q.76,a.1,2 14 Ps. lxxxi.5 18 *cf. capp. 20.4; 23.83* 21 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Eth.* i lect. 2,5

---

2 phylosophia L 2 phylosophia L 3 phylosophi L 3 sunt B 4 ventilletur C 10 antriphasim C 11 *ex* quolibet C^2 13 prolaxa C 17 quem B 17 fienda (! S) 17 *ex* exquirere L

ergo illa mundana ethica est sed verissime ethice hostis, quam verissimam fore dubitare non licet. Audi Ethicum primum: *Qui non est mecum, contra me est; et qui non colligit mecum, dispergit.* Eiusdem enim non est affirmatio et negatio vera. Si quod dicit veritas, falsitas non habet aut negat, cum veritate non manet aut illam oppugnat. Utrumque detur, habetur intentum, nisi verba prefata Veritatis prime negentur; unde reverteretur in idem. Eritne qui dicat ethnicos, qui dicuntur morales, ad Christum colligere? Ymmo sine fallo dispergunt, sicut flebilis experientia docet et multa dicta sanctorum. Amatorem et laudatorem philosophorum gentilium in libro de scripturis legi dicentem: "Ethicam scripserunt gentium philosophi, in qua quasi membra quedam virtutum de corpore bonitatis truncata pinxerunt." Sed membra virtutum viva esse non possunt sine corpore caritatis Dei, quem illi non norunt.

Simili modo potest deduci illius ethice scriptores philosophos non fuisse, quo a notitia veri Dei fuerunt extranei aut plurimum erraverunt. Sed gradiamur alio calle securo. 'Moralem' philosophum omnes in hac re colloquentes dixerunt, quorum vita doctrinis concordat et eam mortis necessario discrimini parat. Unde apud Macrobium, De Sompno Scipionis: "Picthagoras et Plato dixerunt philosophiam meditationem esse mortis, cotidie de carcere corporis nitentem anime educere libertatem." Currat hic moralis Seneca dicens: "Facere docet philosophia, non dicere; et hec exigit ut ad legem suam quisque vivat, ne orationi vita dissentiat, ut verbis opera concordent." Et iterum: "Non est

---

33 Luc. xi.23 42 libro . . . legi] *vide varias senten. de Scriptura, capp. 36.5;37.97,212* 53 Vinc. Bellov. *Nat.* 3.25; Macrob. *Somn. Scip.* 1.13; *cap. 8.154* 56 Sen. *Ep.* 20.2 58 *ibid.* 16.3

---

31 est *om.* C *ss.* C² 33 *prim.* qui *in mg. add.* C¹ 33 mecum non colligit C 34 enim *ex* ens C² 36 *ex* opugnat C² 36 *pro* utrumcumque (?); (! S) 38 *ex* quii C 40 sine fallo *pro* infallibiliter; (! S) 40 flebiles B 41 *crux in mg.* C 45 pinserunt C (! S) 46 caritatis *ex* veritatis L¹ 48 quo *pro* quod; (! S) 48 veri] veritatis BL 50 omnes *om.* BL 51 morti B 52 parat *ante* apud *del.* C 52 Sonno C; *pro* Somnio (*crux in mg.*) 53 phylosophiam L 54 quotidie BL 55 deducere BL *in* educere L¹ 56 phylosophia L 58 philosophia non est *sed sig. ord. corr.* C

philosophia populare artificium nec ostentationi paratum, non in verbis sed in rebus est," et cetera, epistola xvi^{a}. Huic iungam precise Grecum divinum philosophum, Gregorium Nazanzenum, in Apologetico scribentem: "Prima sapientia est vita laudabilis. Ille michi videtur esse sapiens qui pauca quidem de virtute animi commonet et proloquitur, plura autem in suis actibus atque operibus ostendit, et fidem verbi operum suorum astipulatione confirmat. Sapientia enim illa clara est, non que in verbis volat, sed que virtutibus constat." Et Tullius libro primo De Officis scribit: "Virtutis omnis laus in actione consistit." Varro etiam ait: "Illum elige eruditorem quem magis mireris in suis quam in alienis." Et iterum: "Multum interest utrum rem ipsam an libros inspicias. Libri non nisi scientiarum paupercula monumenta sunt, principia inquirendorum continent, ut ab hiis negotiandi principia sumat animus." Audi Ciprianum De Contemptu Mortis: "Nichil enim prodest," inquit, "verbis proferre virtutem et factis destruere veritatem."

Adiciendum est insuper virtutes esse connexas ita quod qui una caret nullam possideat iuxta doctrinam fere omnium Catholicorum et ethnicorum scribentium de re tali. Non enim fides est virtus, cui deest iustitia, fortitudo, prudentia, et temperantia, vel harum quelibet. Fortitudo etiam, si iusta non est, virtutis nomen amittit, quod non admittit iustitia, ubi fuerit a fortitudine derelicta. Est enim virtutis nomen abstractum, non concretum, cuius nature est sui generis species omnes ambire, sed plus et minus in predicatione suscipere ex dispositione recipientis subiecti. Albedo enim gradus non habet, quamquam alba sint inter se multum in qualitate diversa. Hec relinquo sancto Doctori probata, circa finem primi Contra Gentiles et in pluribus minoribus

---

62 *cf.* Greg. Naz. *Orat.* xvi.2 (PG 35.935,938) 68 Cic. *Off.* i.6 (19) 69-74 Vinc. Bellov. *Hist.* 6.59 75 Cypr. *De Mortal.* 22 (PL 4.596) 77 *cf. cap. 41.152* 89 *cf.* Thom. Aq. I^{a}q.26,a.4; i *Cont. Gent.* 102; *Quaest. Disp. de Virt.* a.12; *supra cap. 41.152*

---

59 phylosophia L 61 prescise BL 62 *ex* Nanzanzenum C^{2} 64 commovet BCL *corr.* C^{2} 65 fide BL 65 *ex* verberi C 73 ut] et BL 74 Cyprianum L 77 addiciendum C 77 etiam *post* est *del.* C 82 admittit C^{2}L amittit BC

operibus suis. Hec conclusio in utroque testamento est promulgata. In priori enim Salomon dicit, *Qui in uno offendit, multa bona perdit;* et quasi idem Iacobus protulit in secundo.

Transeo illam Augustini et quorundam doctorum disputationem tam Catholicam quam prolixam, determinantem omnium fide carentium actionem et vitam fore peccatum. Decisa enim esset ista particula et absoluta. Nam nunc extat de scriptoribus infidelibus sermo. Ad cardinales virtutes sit status. Vocemus etiam eas virtutes, cum non sint, vacuas fide; videamus si, supposito falso, in eorum favorem eos virtuosos nuncupare possimus. Infamare quempiam non presumam (hoc enim foret ultra mendacium grave peccatum), diffamare autem non semper est tutum, nisi assit utilitas. Veritatem querimus; hoc utile est. Veritatem igitur prosequamur, etiam si nobilem Platonem necaret; nam amicus Plato sed magis amica veritas. Hec sunt arma philosophi. Suis armis armatum aggrediar.

Quero numquid superbia sit vitium virtusve opposita ei humilitas seu mititas? Si primum inficeret eorum doctrina, neque ipsa philosophia foret nec ipsi philosophi. Caput est enim cunctorum malorum superbia, et mititas virtutum fabrice lapis primarius. At ipsi satis bene superbos comperant furiosis Ethicorum libro tertio, capitulo undecimo; iactantiam increpant libro decimo, capitulo quinto; philotomiam accusant libro secundo, capitulo sexto. Hac parte honestiori et vera data, sequitur quod illi non fuerunt philosophi, eo quod vita doctrine illorum conformis non erat; maxime enim superbie, tumoris, iactantie, immoderataque cupidine glorie tenebantur. Quis dixerit humilem Demostenem? De quo Tullius scribit dicens: "Leviculus sane noster

91 Eccle. ix.18 92 *cf.* Iac. ii.10 94 *cf.* Aug. *Cont. Iulian.* 4.30-32 (PL 44.754) 106 Plato] *cf.* Margalits, *op. cit.* p. 407 108 *cf.*. Thom. Aq. I^{a}II^{ae}q.162,a.1 111 *cf.* Thom. Aq. *Comm. in Arist. Eth.* iii lect. 17 113 *cf. ibid.* ii lect. 9 115 *cf. ibid.* 120 Cic. *Tusc.* v.36 (103)

94 illa B 96 *ex* peccatis C 107 agrediar C 109 inficeret *ras. in mg.* C; *pro* infitiaret(?) (! S) 110 phylosophia L 112 comparant B 114 philotomiam=φιλοτιμίαν 116 fuerint C 118 *pro* superbia tumore iactantia; (! S) 120 noster sane B

Demostenes, qui illo susurro delectari se dicebat confitentis muliercule, ut mos est in Grecia: 'Hic est ille Demostenes!' Quid hoc levius? Sed orator ille tantus apud alios videlicet loqui didicerat, non multum ipse secum." Audituri sumus Gorgiam, Grecis de pace scribentem et perorantem, qui domi sicut leo rugiens morabatur, ut scribit Ieronimus Contra Iovinianum. Transeo Aristotelem, suorum antecessorum glorie et laudis inimicum; Carneadem, famelicum fame, ceterosque quos constat etiam apud eos nil fere fecisse memoria dignum, nisi ob favorem aure popularis. Non siluit hoc de Bruto filios necante loquens Virgilius, ubi dicit:

Vicit amor patrie laudumque inmensa cupido.

Hinc apud declamantem Senecam: "Vane glorie genus est contemptus divitiarum." Unde cum Augustino omnibus loquar: "Quid cause est cur propter opiniones vestras, quas vos ipsi oppugnatis, Christiani esse nolitis, nisi quia Christus humiliter venit et vos superbi estis? Nam ad habendam virtutem humilitate opus est, quam vos non habetis."

Quero similiter an adulatio aularum virus iniquum inter vitia ponatur et arguatur ut supra. Dic, tu, philosophum Demostenem plus lucrantem taciturnitate quam ceteri perorantes, non solum avarum sed magnatis per fas nephasque parentem! Quid de mirabili Apuleio loquar, qui, cum de demonibus vera sentiret quod essent iniqui, vera scribere renuit, ne offenderet eorum cultores? Cynicos quoque, an potius caninos (patre illo nobili Dyogene), nemo negabit sancte philosophie nomine venerandos, quos gentiles philosophos vocant, in hoc precipue distinctos a ceteris, quo, omni pudore deposito, cum quondam Absalone patricida et quibus-

---

125 *cf.* Hier. *Adv. Iovin.* 1.48 (PL 23.292) 132 Verg. *Aen.* vi.823; Aug. *C.D.* 5.18 (PL 41.162) 133 Sen. *Controv.* v.2 (excerp.) 135 *cf.* Aug. *In Ioann. Evang.* 25.16 (PL 35.1604) 141 *cf. cap. 18.222* 143 *cf.* Aug. *C.D.* 9.8 (263) 146 *cf. ibid.* 14.20 (428) 149 *cf.* ii Reg. xvi.22

---

122 Demostenes *ex* demones C[1] 127 Iuvinianum C 127 Aristotilem BL 128 gl'orie C 128 *ex* Caneadem C[2] 142 *crux in mg.* C 143 cum *om.* BL 145 rennuit BL 145 Cinicos C 146 *ex* nobile C 148 quo *pro* quod; (! S)

dam modernis ypocritis palam uxores cognoscendas dicebant, isti vero concubinas sive devotas.

Pretulere verbis homines illi modestiam, continentiam, patientiamque sermonibus multis atque politis, que si factis impugnant, philosophi non fuerunt. Vereor hic Aristotelem in asellum mutatum subdere femine et sarcinam talem portare! Multarum turbarum michi video imminere certamen, si dixero intemperatum Virgilium, sed quid si fassus fuero Ciceronem in multis culpandum? Sed primo, o Ciceroniani, Salustium invadite de Tullio vestro dicentem: "Homo levis, suplex inimicis, amicis contumeliosus, nemini fidus, senator levissimus, patronus mercenarius, cuius nulla pars corporis a turpitudine vacat, lingua vana, manus rapacissime, gula immensa, pedes fugaces, et que honeste nominari non possunt inhonestissima." Audite et vos, pauci Salustiani, Tullium respondentem: "Non qui ita vivit," inquit, "ut tu aliter quam tu loqui potest; nec qui ita illo te sermone utitur, vita honestior est." Sepius vidi gravius offendere animos auditorum eos qui aliena aperte dixerunt quam eos qui vitia commiserunt. Verum isti dicent et illi hos emulos fuisse, ideoque in alterutrum invexisse atque mentitos fuisse. Cedo conclusioni vestrisque sententiis acquiesco. Et quia totius philosophie robur, ut ait Plato, patientia est (unde quidam, respondendo maledictis quibus non parum fuerat mutus, se non esse philosophum prodit, apud Torquatum), hoc ego fuisse philosophos nego. Nemo insuper compos mentis philosophos dixerit, qui in suis sermonibus caruerunt veritate.

O quam sepe mentiuntur a demonibus decepti, sicut tradit universaliter Augustinus libro xviiii^{o}, capitulo viiii^{o}! Similiter ubicumque non adiuti a Deo, sed a semet ipsis virtutes

---

159 Vinc. Bellov. *Hist.* 6.32; pseudo-Sal. *In Cic. Declam.* 3.5 165 Vinc. *ibid.;* pseudo-Cic. *In Sal. Resp.* 1.1 174 *cf.* Boeth. *Con. Phil.* 2.7 (PL 63.712b) 178 *cf.* Aug. *C.D.* 19.9 (PL 41.636)

---

152 pretullere C 154 veror C (! S) 154 Aristotilem BL 158 Cyceronem BL 158 Cyceroniani BL 160 levis *ex* lenis C^2 161 mercennarius C 164 vos et vos BL 166 ut *ex* et C^2 166 illo te *sic* BCL illoto *Cic.;* (! S) 169 et *om.* BCL *ss.* C^2 173 *crux in mg.* C

vel vitia diffinire contendunt. Sic Stoyci mentiuntur misericordiam vitium fore, sapientem se occidere posse, ut evadant corporis penas. Errant hac via Achademici incerta cuncta ponentes, et non multo minus Peripatetici omnem nostram scientiam a sensibus ortum habere dicentes. Ita Virgilius, Platonem aliqualiter sequens, mentitus est, omne vitium a corpore originaliter pullulare volens, originale peccatum non credens, ubi ait:

Igneus est illis vigor et celestis origo
Seminibus, quantum non noxia corpora tardant
Terrenique hebetant artus moribundaque membra,

et cetera. Sepe vero falsa scribunt ipsi hystorici vel morales favore, odio, vel amore. Hinc Ieronimus Contra Pelagium libro tertio fatetur expresse philosophos mentitos, ubi scripserunt Socratem semper eundem vultum habuisse. Ventumne est ad tantum errorem ut Christianus palam et impune, ymmo commendatione stipatus, sequatur ariolos et magos demonumque cultores, quos omnium parens iuxit a terra stirpandos? Nigromanticus equidem Picthagoras fuit, si credimus Augustino. Socrates vero cunctis determinationibus suis demonis preferebat responsa; iure namque canonico quisque familiaris demonis habetur hereticus.

Merito ergo sancta philosophia abicit meretriculas ab egroto Torquato sola sanativa eiusdem, quia, probante Augustino xviii° libro De Civitate Dei, capitulo xl°, littere seculares ad bene vivendum non conferunt sed sole divine, quas etsi omnes dico morales, precipue tamen que de moribus edunt tractus in libris sapientialibus recollectos, quos

---

182 vitium] *cf. ibid.* 9.5 (260) 183 *cf. ibid.* 9.4 (259) 189 *ibid.* 14.3 (406); Verg. *Aen.* vi.730-733 194 *cf.* Hier. *Cont. Pelag.* 3.1 (PL 23.597) 199 *cf.* Aug. *C.D.* 7.35 (PL 41.223) 201 *cf. ibid.* 8.14 (239) 202 *cf.* Grat. ii *Decr.* c.26,q.5,c.1 203 *cf. cap. 15.85* 205 *cf.* Aug. *C.D.* 18.40 (600)

---

184 Perypatetici C 189 *ex* ille C^1 192 *ex* scrbunt C^2 192 ipsi *ex* istorici C^1 ubi BL 192 istorici C 198 iux̄ C iuxta BL *pro* iussit 199 *ex* Picthagoram C^2 Pictagoras B Pictagora L 200 cuntis *ex* contis C 203 *ex* merite C 203 phylosophia L 206 ab B 207 precipue . . . quos (! S) 207 que *om.* BCL *add.* C^2 208 recollectos *om.* C *in mg.* C^2

utique, omni exceptione semota, veritate, sententiis, facilitate, et utilitate prefero universis et singulis dictis et libris a Mercurio, Picthagora, Socrate, Aristotele, Plotino, Varrone, Tullio, Seneca, et aliis quibuscumque prolatis vel scriptis, sicut in capitulo precedenti notavi. Quin ymmo horum quilibet ethnicorum laureatum antepono Christianum et Florentinum Petrarcam, quia is habuit veri finis notitiam, quem illi non norunt; ille didicit, scriptura divina, que neminem fallit, docente, illi autem rationem tumore sepe cecatam sectati in varios ceciderunt errores; illi falsam, hic sanctam philosophiam possedit. Hanc ergo commendant qui vere philosophiam moralem laudare nituntur et philosophos eius recte secundum eam virtuose viventes. Est enim, apud Platonem et Varronem post eum, beatus qui vivit secundum virtutem, quod instruit illa philosophia, que docet apud eundem, auctore Macrobio primo De Sompno Scipionis, contempnere illecebras corporis et peccata. Pergant igitur omnes nostri in huius amplexus, vestigia sequentes Gregorii Nanzanzeni dicentis: "Posui ego ori meo custodiam et labiis meis silentium dedi, quoniam videbam consequens esse prius opere philosophie purgari mentem debere, et ita demum aperire os et attrahere spiritum atque eructare verbum bonum et loqui Dei sapientiam perfecte inter perfectos." Hec iste in libro de laude vite monastice. Hic reperiuntur non tantum in verbis fienda sed et in exemplis sanctorum iam facta. Quoniam in hiis litteris sanctis reperiri contingit Abel devotionem, Enoch contemplationem, Noe credulitatem, Habrae fidelitatem, Isaac patientiam, Iacob prudentiam, Ioseph

---

215 Petrarcam] *cf.* Novati, *Epist. di C.S.* I p. 176sq. 222 *cf.* Aug. *C.D.* 8.8 (PL 41.233) 224 *cf.* Macrob. *Somn. Scip.* i.13.55 227 Greg. Naz. *Orat.* vi.1 (PG 35.722b) 230-231 *cf.* i Cor. ii.6

---

209 exceptione *om.* C *in mg.* C^2 exepcione B 211 Pictagora BL 211 Aristotile BL 211 Plotono C Platone C^1 *postea* Plotine C^1 213 sicut . . . notavi *om.* C *in mg.* C^2 213 ymo BL 215 f.petrarca *in mg. m. rec.* C 215 quia *ex* qui C^2 216 scripturam divinam B 217 docentem BL 219 phylosophiam L 221 viventes virtuose *sed sig. ord. corr.* C 224 Macrobrio C Macobrio $C^?$ 224 Sonno C (! S) 226 Nazanzeni B Nazazeni L 233 fienda (! S) 234 his C 235 *sq.* nota longam litaniam in sanctorum virtutibus *in mg. scrip.* L 235 *ex* crudulitatem C^1 235 Abrae L 236 Ysaac BL

castitatem, Moysi caritatem, Finees sanctam emulationem, Aaron devotam oblationem, Iude audaciam, Iosue confidentiam, Octhoniel rectitudinem, Sampsonis fortitudinem, Booz equanimitatem, Samuelis integritatem, Iob redargutiones, Thobie correptiones, David misericordiam, Salomonis penitentiam, Helye zelum pietatis, Helizei telum equitatis, Ysaie stabilitatem, Ieremie magnanimitatem, Ezechielis rigorem, Danielis fervorem, Mathatie singultus, Iudeque cultus, Eleazari amorem patrie, Razie virorem latrie, angelorum exultationem, Baptiste confessionem, Christi Domini obedientiam, Matris eius innocentiam, Petri longanimitatem, Pauli sublimitatem, Andree magisterium in cruce, Iacobi desiderium in luce, Iohannis sapientiam, Thome scientiam, Alpheidis iustitiam, Philippi refulgentiam, Bartholomei nobilitatem, Mathei veram sanctitatem, Simonis constantiam, Thadei reverentiam, Mathie humilitatem, Marci sinceritatem, Luce vigilantiam, Barnabe eminentiam, cum innumeris virtutibus legendis et tangendis in sola philosophia, quam Deus pro nostra salute dignatus est mundo misericorditer revelare.

---

239 Sansonis C 239 Boos B 242 Helysei C 242 Ysaye L
245 Rasie L 249 *ex* lucem C 251 Taddei C 254 phylosophia BL

[Cap. 43]

Evidentius agitur adversus rationalem philosophiam, que non in investigatione veritatis sed in contentione situata videtur; nec volo quod mihi aliquis obiciat nostros theologos, etiam Augustinum, quam plurimum disputare. Nam olim, fide crescente et mundana philosophia adversus veritatem se armante, opus fuit contra hereticos sophistas prudenter in scolis, in conciliis, in sermocinationibus, ac etiam in vulgaribus predicationibus disputationibus uti. Erant enim tunc Catholicis mixti Arriani, Manichei, Sabeliani, Prisciliani, Donatiste, et alii, sicut hodie inter Catholicos ambulant Fraticelli de opinione usurarii et ceteri publicani fatales qui fatis credunt destrui, qui omnia putant (maxime quoad homines) de necessitate evenire; geneologi, gubernationem humanam sideribus concedentes; bestiales aliam vitam a presente negantes; et multe alie hereses, que pro maiori parte non forent, si philosophia seculi non vociferaret in scolis, neque disputaretur in templis maxime predicando. Sicut igitur tunc temporis fortassis opus erat scire aliquos sophismatum artem et illorum hereticorum errores, previa theologia veraci, ad revincendum illos profanos, sic nunc expedit aliquos fore, quia scire laborent sacre scripture medullitus continentiam, iura canonica, et quedam alia Catholica que ad conservationem recte viventium et ad confutationem incedentium oblique maxime valent. Dixi autem 'fortassis' quoniam, sicut legitur in Ecclesiastica Hystoria, plus potuit ad conversionem sophiste verbosi et philosophi Arriani sanctitas viri simplicis quam vera eloquentia omnium patrum orthodoxorum, qui erant ob id in concilio congregati. Pastor insuper summus et alme fidei custos, Domi-

25 *cf. supra cap. 20.90sq.*

2 *prim.* in *om.* C 8 et disputationibus BL et *del.* L[1] 9 Amani BL 9 Manicei C 11 puplicani C 12 destini C (! S) 14 syderibus C 16 utiferaret BL 20 prophanos BC 21 *crux in mg.* C 24 *ex* incidentium C 25 Ystoria C 26 plus *om.* B 28 orthoxorum C 28 qui erant *om.* C *ss.* C[2] 29 congregati *ex* congragati C[1] 29 insuper *in ras.* C[2]

nus Deus, quando oves eius infra proprias caulas et concesse pascue terminos demorabantur, providebat superne ut ex illis lupis exirent qui demum forent canes, oves preservantes a lupis. Sic contra Iudeos pugnaturus, ex Iudeis vocatus est Paulus, Ciprianus contra magos; contra philosophos Ambrosius; Ieronimus contra Platonicos; contra Manicheos Augustinus, Athanasius, et mille talium. At ubi que sunt opportuna fidelibus negliguntur, superflua certatim queruntur, et sub falso colore intellectus scriptorum de illis erroribus antiquis loquentium vel propositi invadendi gentiles a nobis remotos omne studium precipue predicare debentium, ad illas meretriculas terminatur, nullus infidelis ad Catholicam fidem, nullus fidelis ad maiorem Dei dilectionem accedit. Quidni, dum verbis feriunt hereticos absentes, nonnullos ex presentibus credentium hereticos constituunt.

Ecce lucrum sophismatum, fruges philosophorum, fundamentum premii modernorum! Certe, ut loquar cum Anneo, epistola xlv[a]: "Philosophorum disceptationes sunt velut prestigiatorum deceptiones, que potius sophismata dico: nec ignoranti nocent nec scientem iuvant." Et in il: "Negat Cicero, si duplicetur sibi etas, habiturum se tempus quo legat lyricos. Eodem modo dyaleticos; tristius inepti sunt. Illi ex professo lasciviunt; hii agere aliquid existimant. Nec ego nego prospiciendo ista (sed prospicienda tantum et a limine salutanda), in hoc unum ne nobis verba dentur, et aliquid inesse in illis magni ac secreti boni iudicemus. Quid te torques ac maceras in illa questione, quam subtilius est contempsisse quam solvere? Securi est et ex commodo migrantis minuta conquirere. Cum hostis instat a tergo et movere se iussus est miles, necessitas excutit quicquid pax otiosa collegerat. Non vacat michi verba dubie cadentia consectari et meam vafritiam in illis experiri.

47 Sen. *Ep.* 45.8-9 49-72 *ibid.* 49.5-8

30 proprias oves eius infra *sed sig. ord. corr.* C 36 Maniceos C 41 *ex* terminare L terminaretur B 43 verbius BL 47 velud BL 49 il *pro* xlix 50 Cycero BL 50 *crux in mg.* C 52 hi C 53 prospicienda ista *Sen.* 53 sed] si BL 53 sed prospiciendo C (! S) 54 verba nobis BL 57 comodo BCL *corr.* C² 59 quidquid L 61 sectari B 61 vafriciam C

Aspice quot coeant populi, (et contra) que menia clusis
Ferrum acuant portis!

Magnus michi animo strepitus iste belli circumsonantis exaudiendus est. Demens omnibus merito viderer si, cum saxa in munimentum murorum senes femineque congererent, cum iuventus intra portas armata signum eruptionis expectaret aut posceret, cum hostilia in portis tela vibrarent et ipsum solum suffossionibus et cuniculis tremeret, sederem otiosus et eiusmodi questiunculas ponerem: quod non perdidisti, habes; cornua autem non perdidisti, cornua ergo habes," et cetera ibi.

Miror scilicet infidelem dixisse a sophismatibus et disputationibus supervacuis abstinendum, quo ad bene vivendum sit noster cursus velociter dirigendus, apud quem errores non inferebant erranti dampnationem eternam. Cur non deceat quemlibet, dilectionem Christi et proximorum zelum habentem, incessanter clamare omnibus et ubique adversus eos qui non solum supervacuis disputationibus philosophie insistunt sed et periculosis, cum contra articulos fidei habeant subtile et indefessum certamen? Christicola quippe est ille cui a tergo antiquus imminet hostis, quem per errorem unicum circa fidem dampnationi obnoxium facit. Quid sibi belli cum infideli, quem totum iure pacifico possidet? *Qui enim non credit,* Paulo attestante, *iam iudicatus est.* An forsan non est supra satis ostensum philosophos naturales errare? Adiciamus pauca aliqua dictis, sicut ex libris Augustini De Civitate Dei colligi possunt.

Platonici dixerunt angelos animalia bruta cuncta creasse atque humanas animas in demones tandem converti. Hii asseverant sensibilem hunc mundum, solem et stellas esse animalia beata, auctorem habentes patrem ipsorum, qui pluribus diis sacrificandum censuit, cum tamen hic sit latrie

---

84 Ioann. iii.18 89 *cf.* Aug. *C.D.* 12.26 (PL 41.375); 13.19 (392) 91 *cf. ibid.* 10.29 (309)

---

62 quot] quo C 65 videret C 66 *ex* congerrerent C¹ 67 *ex* expectarent C 71 igitur cornua BL 73 *ex* infidelium C² 75 *ex* errorem C¹ 80 et *om.* BCL *ss.* C² 81 indefexum C 82 vel ille *post* ille *ss.* C² 85 *ex* atestante C² 87 addiciamus C 90 hi C

cultus, debitus uni soli Deo. Finxit preterea veteranus ille Pictagoras, quo ad mores reduceret bestiales, immeritorum hominum spiritus in bruta transire, meliorum vero in alios homines, donec ex optimis scanderent celos, sicut prosequitur Naso ultimo libro Methaphore sue. Tandem ex intentione videtur animarum et omnium circuitum asserere iuxta revolutionem totius complete spere celestis, quam spatio xxxvi milium annorum fieri perhibuit, Aristotilem habens sequacem, hoc idem, sed numero minori, asserente Platone. De quibus Psalmista: *In circuitu impii ambulant; secundum altitudinem tuam multiplicasti filios hominum.* Quam conati sunt demonstrare (suamque usque in hodiernum nutriunt sectam) Deum nunquam mundum creasse, quia mutari non potest, et novam creationem nunquam sine mutatione creantis fieri contingit! Qui vero victi eum incepisse senserunt, non creatum sed factum ex aliqua preexistenti materia garriunt, ut Thales ex humore, Anaximenes ex aere, Stoyci ex igne, Epycurus ex athomis, et quicumque alii, quorum enumeratione immorari non est necesse. Nonnulli innumerabiles mundos fortuitis casibus incepisse et desisse cum Epicuro tradiderunt. Varro autem multorum philosophorum errores secutus, mundum docuit esse eternum, stellas deos vel angelos, animas vero in aere consistere, nescio si in alitibus perpeti cursu volare. Ad hanc redde particulam de futuris eventibus eorum vanos et mendaces affatus.

Ultra hec et multa, que prudenter silentur, quanta inutili

---

94 uni soli] *cf. ibid.* 8.12 (237) 95 *cf. cap. 11.228* 97 *cf.* Ov. *Met.* xv.839: 'Aethereas sedes cognataque sidera tanget' 103 Ps. xi.9 105 *cf.* Thom. Aq. I^aq.45,a.2 110-112 *cf.* Aug. *C.D.* 6.5; 8.2 (PL 41.181,226) 115 *cf. ibid.* 7.6 (199)

---

96 mediorum BL 98 Methaphore (! S) 100 *pro* sphaerae 101 cui numero de viginti milium annorum detraxit *post* perhibuit *del. et* Aristotilem ... Platone *in mg. add.* C^2 102 attestante BL 105 quam] quanti C^2 106 diem *post* hodiernum *del.* C 106 mundum *om.* B 108 fieri contingit] emergere BL (fieri *om.* C *ss.* C^2) 110 *ex* prexistenti C^2 111 atthomis BL 111 quicumque (! S) 112 enumerationi BL^1 112 immorare BL 114 Epycuro C 116 quo Deum *ante* stellas *del.* C 117 prepeti BL 117 redde *ex* spectat C^2 (*crux in mg.*) 118 eorum *om.* C 120 *ex* hoc C

disputatione atque contradictione tempus inaniter terunt! Hic de verbo ad verbum Augustini textum noto, xviiiº De Civitate Dei, capitulo xliº, multa sic complectentis: "Nonne ibi Aristipus in voluptate corporis summum bonum ponens, ibi Antistenes virtute animi potius hominem fieri beatum asseverans, duo philosophi nobiles et ambo Socratici diversis atque inter se contrariis finibus vitam summam locantes, quorum etiam ille fugiendam, iste administrandam sapienti dicebat esse rem publicam, et ad suam quisque opinionem sectandam discipulos aggregabat? Nempe palam in conspicua et notissima porticu, in gignasiis, in ortulis, in locis publicis atque privatis, catervatim pro sua quisque opinione certabant; alii asserentes unum, alii innumerabiles mundos; ipsum autem unum, alii ortum esse, alii vero initium non habere; alii interiturum, alii semper futurum; alii mente divina, alii fortuitu et casibus agi; alii mortales esse animas, alii immortales; et qui immortales, alii revolvi in bestias, alii nequaquam; qui vero mortales, alii mox interire post corpus, alii vivere in postea vel paululum vel diutius, non tamen semper; alii in corpore constituentes finem boni, alii in animo, alii in utroque, alii extrinsecus posita etiam ad animum et corpus addentes; alii sensibus corporeis semper, alii non semper, alii nunquam putantes esse credendum. Has et alias pene innumerabiles dissensiones philosophorum quis unquam populus, quis senatus, que potestas vel dignitas publica impie civitatis diiudicandas et alias probandas atque recipiendas, alias improbandas repudiandasque curavit, ac non passim sine ullo iudicio confusoque habuit in gremio suo tot controversias hominum dissidentium, non de agris vel domibus vel quacumque alia pecuniaria ratione, sed de hiis rebus quibus aut misere vivitur aut beate? Ubi, etsi aliqua vera dicebantur, eadem

---

123 Aug. *C.D.* 18.41 (PL 41.601)

---

122 testum C 127 vitam *bis, ante* diversis *et ante* summam C (*crux in mg.*) 129 opinionem *om.* C *in mg.* C^2 (sectam *Aug.*) 131 *pro* gymnasiis, in hortulis 132 oppinione C 133 certabat C^2 144 dissentiones BL discensiones C 148 confususque C confuseque *Aug.* 151 his C 152 et eadem BL eadem *in ras.* C^2

licentia dicebantur et falsa, prorsus ut non frustra talis civitas misticum vocabulum Babilonis acceperit. Babilon interpretatur quippe 'confusio,' quod nos iam dixisse meminimus. Nec interest dyabolici regis eius quam contrariis inter se rixentur erroribus, quos merito multe varieque impietatis pariter possidet."

Fecit eos errare et sophismatum telis in invicem dirigere interminabile bellum amor glorie vane, qua moti, non quid veri sed quid novitatis reperire volebant. Hinc audaci fronte sodales famosos suosque doctores summopere impugnabant et inter sidera se nidificare putabant, si de Apollinis throno dicerentur deiecisse Platonem, aut Palladis eque Achilles non Troianum sed Grecum armis innexum vel vinculans alios, quod Zeno videbatur pavisse privarent; vel quempiam quadrantem circulum Perdicis gignasiis monstrassent indignum. O hebetudo hominum ceca prorsus deflenda! Laudare superbos, quos natus humilis Deus de sede deposuit et sui imitatores exaltavit humiles, mendaces venerari, atque divinos colere hostes, benedicto Deo neglecto!

Liquet ex dictis traditiones gentilium non solum ad bene vivendum non prodesse sed etiam supervacuas esse, obesse fidei, et bone vite fundamina et omnem fabricam oppugnare. Sed dicet aliquis simili ratione sanctorum quoque virorum libros non esse legendos, quod in argumentatione quam solvimus aliqualiter fuit tactum; nam inter se dissident, disputant plurimum non solum moderni sed antiqui, falsas philosophorum sectas et opiniones recitant; ymmo talia nesciremus nisi in eorum libris forent conscripta. Platonis namque libri raro, Epicuri nusquam, Socratis difficulter, Stoycorum nullibi, Achademicorum perraro reperiuntur, sed michi eorum opiniones maxime per Augustinum, Ieroni-

---

164 *cf.* Verg. *Aen.* i.479: 'non aequae Palladis' 165 Achilles] *cf.* Aug. *C.D.* 9.7 166 Zeno] *cf. ibid.* 9.4 169 *cf.* Luc. i.51

---

153 licentia dicebantur et *om.* C *in mg.* C² 155 interpetratur C 155 quippe interpretatur BL 156 *ex* dyaboloci C diaboli B 162 *ex* sumopere C² 163 sydera C 163 Appollinis C 164 eque BCL equo C² 166 *crux in mg.* C 167 *pro* perditis (?) 174 obpugnare C 177 *ex* dessident C¹ 179 oppiniones C 181 difficulter] r *in ras.* C¹ (*crux in mg.*)

mum, et Thomam Contra Gentiles innotuerunt. Additur quia nonnulli auctores huius scripture pravi fuerunt, sicut Balaam, Salomon, Origenes, et ceteri, quorum dicta cum veneratione suscipiuntur etiam a sanctis et lege decreta recipi mandantur.

Ad hec et similia breviter respondetur. Primo quod in sacris litteris nulla reperitur contradictio, sed propter misticos sensus aperiendos sepe verba oppositionem signare videntur. Quis namque dubitat Salomonem virum sapientem fuisse? Satis enim littere sue per semet ipsas insinuant illius elegantiam intellectus, si omnis ecclesiastica cessaret auctoritas. Similiter notum est Ecclesiam viros prudentissimos habuisse, qui diligenter examinarunt qui libri forent approbandi, qui reprobandi, quive opinionibus essent legentium relinquendi, sicut patet collective in Canone, distinctionibus xv^{a} et xvi^{a}, eleganter per totum. Hii viderunt an contradictio esset in libris. Quomodo enim potest extimari viros tantos contradictorias sententias approbasse, aut certe sustinuisse, cum nullum sit ignorantie evidentius argumentum vel nequitie quam simul concedere que simul stare non possunt? Nemo quippe per oblivionem illos excusare valeret; nam Salomonis doctrina brevissimo volumine continetur et in triduo cum libris Regum, in quibus de Salomone sermones habentur, facillime potest cum sensu litterali transcurri. Adice quod plana est littera, licet velata sententia, illique patres et antiqui doctores non solum ingenio prediti fuere sed et intelligendis scripturis infatigabiles certatores; horum testimonia laudabilia scripta clamant ipsorum. Viderunt igitur isti semper venerandi viri Salomonem in libris Regum (curiosum omnium librorum) rituum traditionumque memorari, sicut ipse meminit in libro Ecclesiaste. Ibi igitur septingentas uxores, que respi-

---

198 *cf.* Grat. i *Decr.* xiv. 2; xv (PL 187.70-80); *supra cap. 4.113*
214 *cf.* Eccle. i.12-14 215 *cf. cap. 10.38*

---

185 *ex* fuerint C^{2} 194 *ex* elengantiam C 197 vero *post* quive *del.* C
197 oppinionibus C 199 xv et xv BL 202 ignorantie *hic om.* BL
203 ignorantie *ante* vel BCL *del.* C 207 facilime BL 208 addice C
209 doctores antiqui BL 211 certatores *om.* BL 211 ladabilia C (! S)

ciunt totidem ritus sacrorum, et trecenti concubinas, ad moralem vitam et naturalem pertinentes, habere describitur, qui videre voluit cuncta que erant sub sole. In libro vero Canticorum non naturalis est sed theologus et divinus, ad quem spectat abiecisse minora et puerilia reliquisse. Ideo ex illis septingentis legibus latriam concernentibus precise retinuit sexaginta, que altiores vise sunt ei, quasque una vicit, id est lex sacrorum Hebrea, in sexaginta tamen differentias scissas, si liber Leviticus bene scrutatus fuerit, quam vocat columbam suam, proludens legi nove, per Spiritum Sanctum tradende. Intueamur reginas sexaginta circa divinum sacrificium ex more Ecclesie in columbam unam per summam reduci: sex enim indumentis sacerdos, septem ordinibus insignitus, celebraturus ecclesiasticis institutis de necessitate vestitur; huic numero tricenario adduntur altare, tres linei panni, missale sine quo nemo quantumcumque sciens debet celebrare, calix, patena, purificatorium sive extersorium, corporale, hostia triticea, vinum et aqua, atque socius et forsitan auditor aliquis, ne improprie salutet in plurali, dicens: *Dominus vobiscum.* Tredecim hec. Hunc oportet post altaris accessum confiteri, osculari signo crucis, manu patenaque se munire, populum salutare, sacramentum offerre, oblatum signare, consecrare cum sacramento, cruces facere, frangere, sumere, ter particulariter orare: pro vivis, scilicet ante consecrationem, pro mortuis ante fractionem, et pro se ante sacramenti sumptionem; se inclinare ad populum, pro se fundere preces, in modum crucis se expandere, manus abluere, licentiare populum, ipsumque benedictione munire. Hiis viginti cerimoniis, prefatis viginti sex adiunctis, adduntur quatuordecim, que numerum integrum reddunt, videlicet luminis accensio, quo deficiente quemlibet a celebratione cessare oportet, introitus, vel graduale, kyrieleyson, oratio, epistola, responsorium, alleluya (non est de necessitate dicendum neque aliud loco sui),

---

216 trecenti] *crux in mg.* C   223 lex . . . scissas (! S)   226 tradendam C   226 *ex* sexagintas C   229 insignitiis B   234 sotius C   234 ut *ante* ne *del.* C   235 plurari C   236 altaris *ex* artaris C²   236 obsculari C   240 scilicet *om.* C   244 his C   247 introytus L

evangelium, offertorium, secreta (totum canonem comprehendens), prefatio, Pater Noster, Agnus Dei, postcommunio, et pro gratiarum actione ultima oratio, que rescinditur in publicam et secretam. Et si quis prudentius hec sexaginta distinguere novit, me noverit humilem discipulum habiturus.

Vel quia sexaginta sunt libri in canone sacre scripture contenti, si duodecim prophete minores uno volumine habeantur, et Baruch, Ieremie scriba, cum portione libri Ieremie que appellatur Trenorum non in numero ponat, dicere placuit unam columbam Catholicam fidem signantem sexaginta reginas notare. Sunt autem octo que potest meritorie exercere Christianus, scilicet studere libros artium non prohibitos, legales, canonistas, operibus misericordie insistere, alios docere mercede, vitam solitariam ducere, mederi, militare, mercari, et propriis manibus querere victum. In hiis sub observantia decalogi potest quisque salvari. Ideoque propter resultantem numerum ex octonario denarioque ductis in se dixit concubinas octoginta fore. Hec enim gignunt et ille, sed cariores sunt proles ex sacrarum litterarum studio nati.

Iterum viderunt Patres, Sancto Spiritu pleni, libros sancte pagine sepe supplere que ex industria alibi erant omissa, sicut de quatuor evangelistis communi concordia doctores testantur, et de volumine Paralipomenon ad Paulinum Ieronimus scribit. Occidit ergo se Saul iussu et facto, cum per eum non stetit, quin occumberet manu propria interemptus, sed occisus est ab adolescente Amalechites, quia illo percutiente seminecis finaliter spiritum exalavit.

Non ignorarunt preterea, prima Veritate hoc clamando docente, esse in homine duplicem auditum, corporis scilicet atque spiritus. Primo quidem vocem Domini audierunt

273 *cf.* Hier. *Ep.* 53.7 (PL 22.548) 274 *cf. cap. 10.37* 280 *cf.* Act. Apost. ix.7

250 ofertorium C 250 canonem totum BL 256 *ex* contentis C 257 si] scilicet B 261 *ex* otto C^2 265 his C 267 *crux in mg.* C 268 *ex* ottoginta C^2 269 nate C^2 270 *ex* plenos C^1L^1 270 pagine sancte BL 271 *ex* seple C^1 271 suplere C 271 erat BL 271 obmissa BCL *corr.* C^2 274 se *om.* B 278 declamdo BL 279 dupplicem C 279 scilicet *om.* C

Pauli sodales, sed, ut sciatur quod cum Paulo non fuerunt conversi, in secunda narratione eos non audisse panduntur. De hiis enim et nonnullis aliis in illis sacris litteris scriptum est: *Audientes non intelligant.* Igitur que in divinis eloquiis videntur contraria pro luce littere sunt posita. Hinc Augustinus, ubi supra, ait: "At vero gens illa, ille populus, illa civitas, illa res publica, illi Israelite, quibus credita sunt eloquia Dei, nullo modo pseudoprophetas cum viris prophetis parilitate licentie confuderunt, sed concordes inter se atque in nullo dissentientes, sacrarum litterarum veraces ab eis agnoscebantur et tenebantur auctores. Ipsi enim erant philosophi, hoc est, amatores sapientie, ipsi sapientes, ipsi theologi, ipsi prophete, ipsi doctores probitatis atque pietatis. Quicumque secundum illos sapuit, vixit non secundum homines sed secundum Deum, qui per eos locutus est, sapuit, et vixit. Ibi, si prohibitum est sacrilegium, Deus prohibuit. Si dictum: *Honora patrem et matrem,* Deus iussit. Si dictum: *Non mechaberis, non furtum facies, non furaberis,* et cetera huiusmodi, non hec ora humana sed oracula Dei fuderunt." Ideoque non parum interesset, si vasa per que locutus est Deus fuissent immunda, sicut philosophi per quos locutus est dyabolus aut presumptuosa ratio. Nam ibi loquitur Deus, qui non gravatur propriis nec polluitur sordibus alienis. Tamen omnes sanctos fuisse, inter quos Salomon non minimus fulget, in libro Apocalipsis pandit Iohannes, viginti quatuor seniores describens, qui dant *honorem et gloriam viventi in secula seculorum.* Hii enim, auctore Ieronimo, veteris testamenti scriptores fuerunt. 'Sanctum' denique in libro De Cayn et Abel appellat eum Ambrosius.

281 *cf. ibid.* xxii.9; *supra cap. 10.44* 284 Matth. xiii.23 286 Aug. *C.D.* 18.41.3 (PL 41.601sq.) 297 Exod. xx.12 298 *ibid.* 14-15 306 Apoc. iv.9 309 *cf.* Ambr. *In Apoc. Expos.* 4.4 (PL 17.795d)

283 his C 285 *ex* posite C[1] 287 Israhelite BL 288 nullo modo (*ex* mudo C[1]) C nullo per BL 288 veris *Aug.* 298 furtum *crux in mg.* C; homicidium *Aug.* 301 immundum B 302 est *om.* B 305-312 Salomonem esse sanctum triplici ostenditur testimonio *in mg.* BL *et m. recens iterat* B 307 hi C 308 secundo sanctum B 308 sanctum] *sc.* Salomonem

Attestatur idem Deus de futuris loquens Psalmo lxxxviiiº. Sed quid ad nos quod sit salvus necne? Per eum michi locutus est Deus et non per ethnicos. Sed ipsi quicquid veritatis scripserunt, originaliter et primo de sacris litteris furati sunt ut latrones. Unde sequitur in textu Augustini: "Quicquid philosophi quidam inter plura que opinati sunt verum videre potuerunt et laboriosis disputationibus persuadere moliti sunt, quod mundum istum Deus fecerit eumque ipse providentissime administret, de honestate virtutum, de amore patrie, de fide amicitie, de bonis operibus atque omnibus ad mores probos pertinentibus rebus, quamvis nescientes ad quem finem, et quonam modo essent ista omnia referenda a propheticis, hoc est divinis vocibus, quamvis per homines in illa civitate populo commendata sunt, non argumentationum concertationibus inculcata, ut non hominis ingenium sed Dei eloquium contempnere formidaret, qui illa agnosceret."

Propter hoc ventum est ad solvendum quod aliter recitant doctores sancti diversos errores hominum apponendo, mox medelam ne ledant, et aliter illi prophani qui venena apparentibus liniunt veris, ut captos inermes occidant. Nec tamen nostri inter mulierculas ydiotasque viros hominum detestandos errores, nisi cum fuerit opportunum, ne scilicet mali mixti bonos inficiant, predicare presumunt, quia natura prona magis in malum inheret faciliter falsis.

Augustinus enim non disseruit populis libros de Civitate Dei et ceteros adversus infandos errores, sed dirigebat ad eos quibus opus erant ad salutem. Noti sunt sermones in expositione psalmorum et omeliarum magna congerie, quos

---

310 *cf.* Ambr. *Apol. Proph. David* 3.13 (PL 14.857): 'Quid de Salomone *sancto* loquar, cuius posteriora cum gravi errore non careant' 310 *cf.* Ps. lxxxviii. 36-37 315 Aug. *ibid.* (602)

---

311 tertio sed B 312 est *om.* B 314 testu C 315 quidquid BL 315 que *om.* B 315 oppinati C 318 pervidentissime B 321 *ex* quodnam C 321 omnia ista BL 322 *ex* proph'eticis C 324 ingenio C (! S) 327 hec BL 332 oportunum BL 333 misti C 334 falsis faciliter heret *sed sig. ord. corr.* C (in *ante* heret *ss.* C^2) 335 populi BL 337 noti] non B

tantus doctor agebat ad populos, non rithimati, non currentes metro, non tropis, non pleni dictis gentilium et huiusmodi, sed veritatibus sacris suffarsinati pariter et exemplis. Sic Doctor sanctus, Dei spiritu plenus, Contra Gentiles laudandum volumen compegit, aliquando profecturum ad Grecos, sicut iam facte rei probavit eventus, domino Demitrio Enchiridion illud in Grecam linguam reducente, et per doctrinam illius non paucos ad gremium Ecclesie reducente.

Non laudo, non excuso modernos Christianos sese dictis et litteris impugnantes, favorem popularem querentes, aut honori fraterno vel forsitan veritati vel proximorum saluti invidentes, nutritos in Tantali fonte, qui satietatem ignorat. Similiter non assero credendum quicquid nescio qui Christiani circa fidem an contra illam scripserunt. Apocriphe sunt enim omnes sanctorum legende, quarum Ecclesia non novit scriptores, vel non approbavit credendas. Non dubito a se nimis amantibus suasque opiniones defendere nitentibus multa miracula fore conficta, que a simplicibus predicantur et creduntur ut vera. Semper erit michi venerandum illud Augustini epistola viii[a] ad Ieronimum scribentis: "Ego solis scriptorum, qui iam canonaci appellantur, didici hunc timorem honoremque referre, ut nullum eorum scribendo errasse audeam credere; aut si aliquid in eis offendero quod videatur contrarium veritati, nichil aliud quam vel mendosum esse codicem, vel non esse assecutum interpretem quod dictum est, vel me minime intellexisse non ambigam. Alios autem lego, ut, quantalibet sanctitate doctrinaque polleant, non ideo verum putem quia ipsi ita senserunt, sed quia

---

342 *cf.* Thom. Aq. i *Cont. Gent.* 2 359 Hier *Ep.* (Aug. ad Hier.) 116.3 (PL 22.937); Grat. i *Decr.* d.9,c.5 (PL 187.49-50)

---

341 veritatibus *om.* C *in mg.* C[2] (*crux in mg.*) 341 suffarsinati (! S) 343 volumine B 344 *crux in mg.* C 344 Demitrio] sc. Cydonio; *cf. Salutati, Ep. (ed. Novati III p. 105,108)* 348 *ex* doctis C[1] 349 *ex* populurem C[1] 350 fraterno . . . satietatem (! S) 350 veritati et proximorum BL 351 nutritas B 352 quidquam B quidquid L 354 legende sanctorum BL 356 oppiniones C 360 canonici B 364 codicere B 366 pollerint C (! S)

michi per alios auctores, vel canonicas vel probabiles rationes, quod a vero non aberrat persuadere potuerunt." Tota distinctio noni Decreti idem magistraliter docet.

---

368 auctores et canonicas BL 369 oberrat BCL *corr.* C^2

[Cap. 44]

Responsurus ad oppositionem undecimam, hic undecimus duo principaliter continebit articulus. Primo dicetur humanum genus in malum esse proclivum; secundo gentilium philosophiam previam fore ad omnem errorem.

Postquam enim serpens antiquus hominem sauciavit, erroris telo partem intellectivam tenente, ut fieri assolet, debilitatus ille in sua nobilissima portione et ad hostis aspectum, sicut sub accipitre turdus, factus est pavidus; et iste, ex potito triumpho audacior, non solum vires assumpsit sed quasi venit in usum, ut is incessanter invadat et ille faciliter cadat. Sic reor legendum Dominicum verbum tam realiter quam parabolice adimpletum, quo dictum est Hebreis: *A facie terroris unius fugietis* et cetera per Ysaiam. Scivit enim per rationem, quod iam experientia certius novit, quod quamdiu ille deicola in summa arce sui, que intellectiva vocatur, persisteret, eum vincire non posset; machinis ergo errorum sursum directis, ut paululum ab altitudine contemplationis divine deflexus inclinaretur ad yma, rogavit dicens argute sub sophismate primo: *Cur precepit vobis Dominus, ut non de omni ligno paradisi commederetis?* Non questionem amoris sed cognitionis formavit, sciens ex patre prolem, non ex prole patrem prodire. Est nempe in regno anime rex intellectus et regina voluntas. Hec sine viro non parit, qui absque consorte intelligendi gignit actum rectum obliquumque. Hic enim ut vir detecto capite orat, et, quantumcumque uxore nolente, assentit veris apparentibus sibi, liber ingenuusque maritus. Hec vero Domini iussu sub viri potestate proscripta amorem parit, sed neque concipere potest, viro non prius serente. Fuit primo inficiendum igitur semen, ut conceptus et fetus vitiosus veniret ad ortum. Pri-

12 Isai. xxx.17 19 Genes. iii.1 28 *cf.* Genes. iii.16

4 phylosophiam BL 4 previam] primum B 5 sautiavit C 6 tenete B 8 est *om.* C *ss.* C² 13 fugientis C 13 Ysayam BL 19 arguite BL 20 *prim.* non *om.* B 23 viro sine *sed sig. ord. corr.* C 23 non *om.* C *ss.* C² 25 ut *om.* C *ss.* C² 25 orat] erat BL 28 parere C

mitus ergo pars est intellectus armanda, et arx fabrice munienda humane, ut, sic veritatibus munitus, possit homo, licet non sine vigiliarum labore, in tanto bello consistere tutus. Undecumque autem hoc noverit Cicero fateor me nescire, libro tertio Tusculanorum dicens: "Natura parvulos dedit nobis igniculos, quos celeriter malis opinionibusque depravatos sic restringimus, ut nusquam nature lumen appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata virtutum, que, si adolescere liceret, ipsa nos ad beatam vitam natura perduceret. Nunc autem simul ut editi in lucem et suscepti sumus, in omni continuo pravitate et opinionum perversitate versamur, ut pene cum lacte nutricis errorem sumpsisse videamur." Evidenter itaque patet eterne salutis horrendum dispendium imminere, non dico defendentibus sed etiam legentibus libros pro veritatibus non solum asserentes errores sed insuper colorantibus persuadentibusque atque sophisticis rationibus probantibus apparenter. Philosophia autem fabulosa id asserit; persuadere vero moralis conatur, sed naturalis sophistice probat. Prima infantes puerosque capit; adolescentulos et iuvenes irretitur secunda; verum tertia viros et senes hamat hamatosque tumulis tradit. Sic, sic tota philosophia, dyabolo instigante reperta, totum hominem dampnat! Quid putas cause mulieres, decliviores viris ad errandum demonibusque familiariores et ab illis magis vexatas, fideliores esse Deo devotioresque quam sint communiter viri, nisi quia eis philosophandi non datur facultas neque sermocinandi de re tali cum viris? Fere omnes masculi se, de suis opinionibus pravis in fide loqui volentes, custodiunt a feminis domesticis sive quomodovis sanguine iunctis, aperiuntque libenter sibi similibus sexu nepharios suos conceptus; et si contingat has cenitare cum illis,

35 Cic. *Tusc.* iii. 1 (2) ; Vinc. Bellov. *Hist.* 6.25

32 *ex* humana L 33 sine *om.* B 33 labre C 34 noverit] venerit BL 34 ait *post* Cicero *ss.* B² 35 Tusculanarum B²; (! S) 36 oppinionibus C 37 restringuimus C 37 lumine BL 37 appareant B 41 oppinionum C 42 *ex* supsisse C² 47 phylosophia BL 50 addolescentulos L 50 inrethitur C 52 phylosophia BL 58 oppinionibus C

quamvis in calente mero, de amatoriis fit sermo ab illis, qui in earum absentia, etiam sobrietate vigente, festinant de talibus fari. Cui alteri inherebit radici, quod pueri puberes impuberesque proniores sunt ad religionem iuvenibus? Unde est quod rustici et rurales inlitterati minus circa fidem quam cives vel studiosi temptantur? Quare omnes fere philosophi moderni in fidei fundamentis vacillant? Cur religiosorum olim laudabilis vita recessit, ex quo secularibus doctrinis se tradiderunt? Ut quid ex frequentatis predicationibus innumeris ad populos universos, precipue urbanos, nullus sequitur animarum fructus, qui in peccatorum conversione consistit? Opinor plane rei publice et singularibus hominibus plurimorum malorum evenire incursus propter veritatem desertam divinam et celebratas philosophorum nugas.

Nam cum hostis antiquus per vanitates illorum occupaverit mentes humanas, velut possessor et fortis armatus in atrio suo tutus consistens, veritatis arbitris procul ludit deluditque propriam artem nimis licenter exercens. Hec enim miseriarum nostrarum est una non parva, ut qui semel sponte demoni credit, credere frequenter per deceptiones cogatur. Hinc spirituales superbi, quos aliquando primo temptando prefatus hostis ceperit per soporem, se putant prophetas et sepius predicunt quedam multis obscura aut cunctis futura, illo flante incredulo sibi. Ideo sancta Romana ordinavit Ecclesia, ut quisquis cum eo locutus fuerit, hereticis debitis penis multetur, Extra de Hereticis, capitulo *Accusatus,* cum glosis Iohannis. Hic tamen, homine natura nobilior, plura vera novit quocumque naturali philosopho, et presertim de hiis que ad aliam vitam pertinent, quam variis

---

88 *cf.* Grat. ii *Decr.* c.23,q.5,c.34,35; c.24,q.3,c.35 (*et* glos. *ed. 1606 p. 1348.70sq.*)

---

64 inherebat B 66 inlicterati *ex* inlecterati C^1 67 temptatur B 67 fere *om.* C *in mg.* C^2 69 laudabilis] venerabilis BL 78 velud L 83 cogantur *ex corr.* B^2 88 debitis *om.* C *ss.* C^2 88 mulceatur BL 88 Hereticis *om.* C *in spat. relicto add.* C^2 89 Accusatus cum glosis *om.* C *in spat. relicto add.* C^2 89 Iohannis *om.* C Io. an. BL 91 his C 91 pertinent vitam BL

viis cognovit. Si igitur non est credendum demoni scienti, quanto magis nec philosopho ignoranti et solummodo opinanti!

Propter hoc ad quedam obiecta respondens dico poesiam non cepisse a sacris litteris vel Deo, ni ly 'cepisse' aut concernat temporis ordinem aut permissionem divinam vel prioritatem cause, sine cuius influentia nulle secunde agere possunt. Neque enim sane dicitur sacra scriptura poesia, licet alicubi fingat sicut poete. Aliqua enim fingit Lucanus, exempla ponit Philosophus, non ut ita sint sed ut audientes addiscant; et tamen nullus istorum ascribitur inter poetas. Non enim a minima sed a maiori vel maxima parte aut certe a nobiliori denominationem fieri Philosophus scripsit. Fateor utique fictum esse in litteris sanctis de ranis et ranno, de nuptiis et de non vestito veste nuptiali proiecto, de debitore decem milium talentorum, et paucis huiusmodi. Cetera vero sic se habuerunt in esse reali sicut littere sonant, in quo quidem mira sapientia auctoris pagine sacre monstratur, ut et veritas sub cortice sit et sine simulatione sit cortex. Qui enim mirabiliter fructus creavit latentes et salubres cibos, sub veris nucleis preservantibus, quos non omnes enucleare valent, ille eloquia sua sub verissimis tegumentis velavit, que nullus non doctus a Deo extrahere potest. Licet enim cortex mali Punici non sit grana que vestit, id tamen est quod realiter ab extra pretendit. Poesia vero in pluribus partibus eius est nichil exterius, nisi ventus ab ore animalis picturate percussus, et intus aperta desinit in vanissimum et sepius putridum flatum. Tales sunt, xxi° libro De Civitate Dei Augustino testante, Sodomis

---

104 *cf.* Thom. Aq. *Comm. In Arist. Perihem.* i lect. 5 106 *cf.* Matth. xxii.11sq.; xviii.24sq.; Iudic. ix.14-15 120 *cf.* Aug. *C.D.* 21.5 (PL 41.715)

---

93 nec *om.* C *ss.* C^2 95 poesyam L 96 litteris sacris BL 96-ly] *Italice pro* τό 98 proprietatem C 99 posunt C 101 sit C 104 sed *post* aut *del.* BL 105 *ex* fateo C^7 105 esse *om.* C *ss.* C^2 106 ranno *pro* rhamno (! S) 196 et non BL 110 *prim.* et *ex* e C^2 110 stimulatione BL 112 preservantibus nucleis BL 112 *ex* preservantes C^2 114 *ex* noctus C^1 115 puniti B 116 qua BL 116 vescit BCL *corr.* C^2 120 a(t)testante BL 120 Soddomis C

post iustissimam cladem in signum nephandi sceleris inibi perpetrati fructus relicti, quos ipse et vidi et tetigi et experimento didici, quia scilicet sua pulcritudine magnitudineque alliciunt visum et gustum temptant, ubi autem fuerint levi contactu concisi, fallunt utrumque. O miseranda lues et pena plena documentis! Sodomie signa relicta sunt fructus inanes, quia vane philosophie fructus horrendus est, primo ad Romanos Paulo tradente, sine singultibus non nominandum, Sodomitarum nefas pregrave!

Sed dato, quod hec poetarum figmenta induant apud Varronem multiplex opus nature aut nonnulla hominum facta in deos relata, numquid est per ignaros lectores pueris tradenda? Nullus denique, si sic sit, quod ipse concedo, est huius doctrine capax, qui philosophie naturalis peritia caret. Primo ergo philosophandum est et omnes nature proprietates cum intellectu sunt discurrende et demum poetizandum. Et sic iuniores non transibunt ab ubere matris ad studium poesie, neque poetas docebunt docere nescientes ignari. Quod principaliter in hoc sermone est concludendum. Responsum est supra, ni fallor, ad id quod obici potest, videlicet quia pueri elementorum capaces, tropos, propria vocabula, et sententias elegantes addiscunt. Nam plus est corpus quam esca vel vestis, et anima pluris utrisque. Quare prius de anima est curandum, ne in ipso limine vite a falsitatibus anime prostituantur cum quadam Proserpina, quo paucissima grana aspectu pulcherrima gustaverit patrie infernalis, Cerbero vel Plutoni.

Pueri enim, quibus magis placent pulcra quam bona, ut ait Crisostomus, sunt primo veritatibus et virtutibus imbuendi; nam "que nova testa capit, inveterata sapit." Ait

---

128 *cf.* Rom. i.26-29 130 *cf.* Aug. *C.D.* 6.8 (186) 143 *cf.* Luc. xii.23; Matth. vi.25 148 *cf. cap. 44.161* 150 *cf. cap. 20.45:* Margalits, *Floril. Proverb. Univers. Lat.* p. 501

---

121 nefendi C 121 sceleris *om.* C *in mg.* C² 125 conscisi BL 126 Soddomie C (! S) 127 phylosophie BL 129 Soddomitarum C 129 nephas BL 134 phylosophie BL 135-137 philosophandum ... iuniores *om.* C *in mg.* C² 141 quia *om.* B 142 sententiis C 145 a] cum C 146 *pro* quod 146 paucissima *in ras.* C² 146 *ex* pulcerrima C¹ 150 inveterata *ex* invetarata C¹

quippe Bricto De Curialibis Nugis Philosophorum: "Quod deterius est, eo comedie sue quidam insistunt, ut in se, cum opus fuerit, redire non possunt. Vidi pueros tamdiu balbutientium vitia imitari, ut postmodum nec cum vellent recte loqui potuerint. 'Usus enim,' ut ait quidam, 'egre didiscitur, et consuetudo alteri nature consistit,' quam licet

Expellas furca, tamen usque recurret.

Unde et Ethicus provide quidem et utiliter: 'Optimam,' inquit, 'vivendi consuetudinem ab ineunte etate elige; eam tibi iocundam usus efficiet.'" Dicit enim Crisostomus in prologo Super Matheum: "Adolescentulis in ludo litterarum positis non tam placent solida quam picta, queque plus pulcra quam utilia sectantur, nec tam agentia diligunt quam sonantia, magis gaudent foliorum amenitate conspergi quam fructuum ubertate nutriri." Ratio est quia iuxta Salomonis sententiam Proverbiorum xxii°: *Stultitia est colligata in corde pueri, et virga discipline fugabit eam. Fili mi, inclina aurem,* et cetera. Hinc est quod, ut verbis Salustii in Cathelinario utar: "Adolescentum animi molles et etate fluxi haud difficile capiuntur." Et iterum in eodem: "Si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam pravorum inciderit, quotidiano usu atque inlecebro facile par similisque tetris efficitur." Tractabat enim de illo cuius natura, cum acquisitis moribus pugnans, monstrum quoddam reddebat et ceteros adolescentulos suis infectis inficiebat exemplis. De quo Tullius ait orando: "Habuit ille permulta non expressa signa sed adumbrata virtutum. Utebatur hominibus im-

---

151-160 Ioann. Sar. *Polic.* 3.8 (PL 199.489b) 157 Hor. *Ep.* i.x.24 161 *non inveni* 166 Prov. xxii.15 169 Sal. *Bel. Cat.* 14 170 *ibid.* 176 Cic. *Pro Cael.* v-vi (12-13)

---

151 (! S) 151 Bricto] *cf. cap. 17.50* 151 *crux in mg.* C 152 comedit BL 152 se cum *ex* opus C^1 153 fuerit *om.* BL 153 possunt. Vidi] presenti victi BL 154 recte] ratione B 155 *ex* potuerunt C 155 *ex* dis *statim corr.* C^1 discitur BL *recte* dediscitur *Ioann. Sar.* 156 et *om.* B 156 *ex* assuetudo $C^?$ 157 furca tamen] furcatum BL 158 Optimam quidem inquit C 161 *ex* adolescentulus C 162 non tam *ex* nota C^2 162 quoque BCL *corr.* C^2 164 conspargi C 170 qui C 172 illecebro BL 174 quoddam *ex* quondam C^1 quodam B 175 *ex* addolescentulos L

probis et quidem optimis viris se deditum esse simulabat. Nunquam tale monstrum in terris ullum fuisse puto, tam contrariis diversisque et inter se pugnantibus nature studiis cupiditatibusque conflatum. Quis enim clarioribus viris quandoque iocundior? quis turpioribus coniunctior? quis civis aliquando melior? quis hostis civitati deterior? quis in voluptatibus inquinatior? quis in laboribus patientior? quis in rapacitate amarior? quis in largitione effusior? Illud quoque in eo erat mirabile, naturam suam versare et regere ad tempus atque huc et illuc torquere et flectere; cum tristibus severe, cum remissis iocunde, cum senibus graviter, cum iuvenibus comiter, cum facinorosis audacter, cum luxuriosis luxuriose vivere." Ut michi videtur, hic erat quedam poesia vivens similis scripte, altior poetis actu fingentibus in theatro quecumque eorum littere narrarent. Verum interesse hoc opinor, quia infectio ab illo a sensibus corporeis ortum sumebat sed poesie scripte primitus intellectum, demum corporea pulsat. Sed quod in hac re deterius est, de illo obloquebantur multi et retrahebantur persuasionibus, qui cupiebant eius fieri sodales. Ista autem commendatur a cunctis, extimatur emenda pretio, verberibus pueri compelluntur ad ipsam, et dum laureatur ut nutrix custosque vite felicis, sic trahitur ad intellectuales amplexus, quod nulla divina scriptura est tantorum commendata memoriis et notulis commentata quantorum virorum hec est expositionum radiis illustrata.

Quid ergo miramur fere omnes nostros moribus pravis occisos, proditionum, sectarum, ambitionum, rixarum, odiorum, cedis, rapine, avaritie, usurarum, falsitatum, deceptionum, crapule et ebrietatis, luxurie, incestus, sacrilegii, adulterii, Sodomie ubique regnantibus malis, si non unus in civitate sed in singulis domibus intellectualis Cathelina versatur, indivisus comes eorum qui sine vero intellectu talia

---

179 nullum BCL *corr.* C[2] 182 coniuntior *ex* congiuntior C 183 civis *om.* C *in mg.* C[2] 185 amarior] avarior *supra fort. Salutati add.* C 186 eo erat *ex* ererat C[1] 193 oppinor C 196 *crux in mg.* C 196 et *om.* B 200 *ex* complexus L[1] 202 quantorum] quatuor BL 205 occiosos B 207 et *om.* BL 209 Cathellina C

student? Expergiscimini, patres, si vestros natos amatis, et, dum adhuc molles anni fluunt, etas tenera durat, ad omnem suscipiendam formam est cera mollis parata. Non Narcissi, non Tisbis, non Mirre, non Phedre, non Ganimedis, non Alexi, sed Crucifixi et verorum sanctorum imprimite formam. Nam apud Horatium in Epistolis:

> Quo semel est imbuta recens, servabit odorem
> Testa diu.

Etenim sicut docet Philosophus in libro Topicorum: "Prudentia requiritur a senibus et a iuvenibus temperantia, eo quod iuvenes magis quam senes concupiscentiis molestantur." Ideo non nacta igni sed aqua inrigenda, ne plus excandescat mox natus, pronus ad mala, quam ipsa natura cogat corrupta. Scribit enim Augustinus xxii° libro De Civitate Dei, capitulo xxiiii°: "Ipse namque Deus anime humane mentem dedit, ubi ratio et intelligentia in infante sopita est quodam modo, quasi nulla sit, excitandam scilicet atque exercendam etatis accessu, qua sit scientie capax atque doctrine et habilis perceptione veritatis et amoris boni; qua capacitate hauriat sapientiam virtutibusque sit predita, quibus fortiter, prudenter, temperanter, et iuste, adversus errores et contra ingenerata vitia dimicet, eamque nullius rei desiderio nisi boni illius summi atque incommutabilis vincat. Quod etsi non faciat, ipsa talium bonorum capacitas in natura rationali divinitus instituta, quantum sit boni, quam mirabile opus Omnipotentis, quis competenter effatur aut cogitat? Preter enim artes bene vivendi et ad immortalitatem perveniendi felicitatem, que virtutes vocantur, et sola Dei gratia, que in Christo est, filiis promissionis regnique do-

---

217 Hor. *Ep.* i.2.69-70; Aug. *C.D.* 1.3 (PL 41.16); Ioann. Sar. *Polic.* 6.4 (PL 199.595) 219 Arist. *Top.* (tr. Boeth.) iii.2; Vinc. Bellov. *Hist.* 3.89 225-270 Aug. *C.D.* 22.24 (PL 41.789,790)

---

212 moles B 214 *ex* Cisbis C² (! S) Cibis BL *pro* Thisbes 214 *pro* Myrrhae 215 Alexim C 216 formam] normam BL 216 Oratium BCL *corr.* C² 219 docet *om.* B 222 iungenda C *pro* inriganda (?) 224 libro *om.* BL 225 capitulo *om.* B 225 xxiii C 226 dedit *om.* B 227 *ex* excitantam C² 229 percecione B 236 affatur BL 237 enim] autem C 237 immortalem *Aug.* 239 filii BL

nantur, nonne humano ingenio tot tanteque artes sunt invente et exercitate, partim necessarie partim voluntarie, ut tam excellens vis mentis atque rationis in hiis etiam rebus, quas superfluas, ymo periculosas, perniciosasque appetit, quantum bonum habeat in natura, unde ista potuit vel invenire vel discere vel exercere, testetur? Vestimentorum et edificiorum ad opera quam mirabilia, quam stupenda, industria humana pervenerit; quo in agricultura, quo in navigatione profecerit; que in fabricatione quorumcumque vasorum vel etiam statuarum et picturarum varietate excogitaverit et impleverit; que in theatris mirabilia spectantibus, audientibus incredibilia facienda exhibenda molita sit; in capiendis, occidendis, domandis inrationabilibus animantibus, et quanta repererit; adversus ipsos homines tot genera venenorum, tot armorum, tot machinamentorum, et pro salute mortali tuenda atque reparanda quot medicamenta et adiumenta comprehenderit; pro voluptate faucium quot condimenta et gule incitamenta reperit; ad indicandas et suadendas rationes, cogitationes, quam multitudinem varietatemque signorum, ubi precipuum locum verba et littere tenent; ad delectandos animos, quos elocutionis ornatus, quam diversorum carminum copiam, ad mulcendas aures quot organa musica, quos cantilene modos excogitaverit; quantam peritiam dimensionum atque numerorum, meatusque et ordines siderum, quanta sagacitas comprehenderit; quam multa rerum mundanarum cogitata cognitione se impleverit, quis possit eloqui, maxime si velimus non acervatim cuncta congerere sed in singulis immorari? In postremo erroribus et falsitatibus defendendis quam magna claruerint ingenia philosophorum atque hereticorum, quis existimare sufficiat?"

Hic per Augustinum est dictum pueros primo virtutibus

---

241 partim necessarie *om.* B 242 vix C (! S) 243 ymmo BL 243 pernitiosasque C 243 appeti BL 248 quorumque BL 253 que et *Aug.* 253 ipsos *om.* C *ss.* C² 255 pro . . . et *om.* B 257 reperit (! S) 257 iudicandas BL 259 *ex* valietatemque C² 260 delicandos B delcāndos L 264 rerum *post* ordines *del.* C 264 syderum C 270 exsistimare C 271 *ex* primum C²

exercendos, atque philosophiam esse superfluam, philosophosque summo conatu errores tueri; propter quod illa etas immatura pariter et inermis philosophis non est nisi ad dampnationem tradenda. In libro quoque undecimo, capitulo secundo, conclusionem istam defendens ait: "Sed quia ipsa mens," inquit, "cui ratio et intelligentia naturaliter inest, vitiis quibusdam tenebrosis et veteribus invalida est, non solum ad inherendum fruendo verum etiam ad perferendum incommutabile lumen, donec de die in diem renovata atque sanata fiat tante felicitatis capax, fide primo fuerat imbuenda atque purganda." Supra enim memini me dixisse, etiam id attestante illo primo Morali Thebano, veritatem divinam capi non posse nisi a solis purgatis mentibus per virtutes non fictas sed veras, quas infideles, sensu composito reservato, non possunt habere. Si enim constat eos de diis procaci licentia mentitos fuisse, unde inclinamur credulas aures prestare, ubi mutuo viri mendaces se ipsos commendant? Apud Agelium enim Democritus, qui inter ceteros gentis illius non mediocriter virtuosus putatur, sibi ipsi eruit oculos, ut cogitationes vegetatiores haberet. Quod ob id fecisse Liberius scribit, ne videret malis civibus bene esse. Cuius tamen rei Tertulianus rationem assignat, quo non posset sine concupiscentia feminas intueri. Verum merito luminibus caruit qui hominum visibus magiam quasi primus ostendit, prout fidelis Ysidorus sensit.

Sede primo, genitor, sub parabola Christi, qui liberos tuos putas mittendos ad bellum, et prudenter computa an occurrentibus illis hostibus cum viginti milibus armatorum, quia non solum pugnant philosophi, a decem alieni preceptis, sed et in ipsis demones infernales inimici, psalterii decacordi

---

276 *ibid.* 11.2 (318) 283 *cf. ibid.* 8.3 (227): '(Socrates) nolebat immundos terrenis cupiditatibus animos se extendere in divina conari...'; *cap. 41.241* 289 *cf.* Gell. *N.A.* x.17; Vinc. Bellov. *Hist.* 3.32 293 *cf.* Vinc. *ibid.;* Tertul. *Apol.* 46 (PL 1.576) 295 *cf.* Isid. *Ety.* viii.9 (PL 82.310): 'Hanc artem [magiam] multa post saecula Democritus ampliavit' 297 *cf.* Luc. xiv.31

---

272 phylosophiam BL 290 ceteras B 292 id id C 292 *pro* Laberius 293 rei] r *in ras.* C 293 quo *pro* quod; (! S) 297 *ex* Sepe C² 297 libros BL

lepore, sophismate et mulcebri pruritu, tui nati valeant cum decem milibus obviare, id est, si sunt plene in lege divina fundati. Si hoc compereris, adversus alophilos intimide dirige illos, spolia ex prostratis hostibus relaturos; sin autem, cum illis pacem habeto. Ora ut revertantur ad sua et caros tuos armis circumcinge divine potentie, ne te contingat, ut moris est, cum Hely, sacerdote vetusto, deflere etiam statim moriturus, filios tuos in bello necatos, si tamen videre posse lumen lucerne est tibi concessum.

308 *cf.* i Reg. iv.15sq.

302 *ex* lepores C 302 *ex* sosphismate C 304 *pro* allophylos 310 cocessum B

[Cap. 45]

Via philosophorum tenebris plena non solum superflua est pro veritatibus virtutibusque assequendis sed mortalis, periculosa ad omnem errorem, atque quodlibet vitium aperit multiplices calles. Sat esse posset, et fortasse vitiosum dicetur, non semel tantum hoc idem fore probatum, sed quia tota causa nostre disputationis circa istud consistit, non reor superfluum, dummodo non eadem via sed aliis rationibus aliisque auctoritatibus falsitas expugnetur. Quippe Herculis monstrum, quod plerique opinantur fuisse quendam verbosum sophistam, non solum mucrone et hasta, telis et astilibus est impetendum sed vallatum undique igne cremandum. Non reor multum bellandum contra scenicam et obscenam artem poeticam, que tamen in nostra Florentia et alibi in Italia passim sine legum timore palamque docetur, et tanto turpius quanto ethicorum, phisicorum, satirorumque gignasia facta sunt theatra comicorum.

"Equidem que in scenis atque theatris a mimis et histrionibus atque paraxitis et huiusmodi hominibus enormia canebantur, olim omnino abstulere atque reprobavere Romani veteres, Cicerone teste, et ipsam scenam et artem ludricam dampnavere, agentesque nota multavere censoria et eos amovere ex urbibus. Sic etiam et pretorum edicto cautum est: qui artis ludicre pronuntiandive causa in scenam prodirent, ipso facto haberentur infames. Porro post Silvestrum pontificem et Cesarem Constantinum priorem," si credimus de Certaldo venerando Iohanni, "pullulante undique et in diem crescente fide Catholica, talium comicorum seu scenicorum carmina absolverunt a seculo sacre

9 Herculis] *cf.* Hier. *Chron. Euseb.* ed. Fotheringham, p. 91.10: 'Hydram autem callidissimam fuisse sofistriam adserit Plato' 17-29 Boccac. *Gen. Deor.* xiv.13 18 *cf.* Aug. *C.D.* 2.9sq. (54) 21 censoria] *cf. ibid.* 2.13 (57)

1 non solum *om.* C 3 *ex* quolibet C² 4 satis BL 8 *ex* expugentur C² 11 *pro* hastilibus 13 nostra . . . palamque (! S) 14 Ytalia C 15 ethycorum C 17 senis B 17 a mimmis *ex* amimins C¹ 17 hystrionibus C 18 *pro* parasitis; (! S) 20 Cycerone L 20 ludricam] *sed cf. inf. 23* 28 sacre leges *om.* C

leges." Non prosequor dicta, quia in sententia dissentimus. Aliorum vero, quos idem venerandus et modernus poeta dicit fictores illustres, ab illis monarchis et a semideo Platone non esse dampnatos, cum tamen in illo libro De Republica nominatim Plato pellat Homerum; id pandente discipulo tuo, venerabili Aretino, qui illud opusculum de Greca lingua reduxit in nostram. Non condempno cuncta ut falsa, velut quidam reboans acriter in omnes poetas, asserens se nullum unquam etiam ad momentum legisse, quasi non fuerit omni lege iuste sancitum, neminem inauditum esse dampnandum. Non enim sentio illos errasse, ubi phisicis rationibus subtiliter protulere Demogorgonis, numinis primi, quem voluerunt veteres esse Tellurem, novem filios, qui sunt Litigium, Pan, Cloto, Lachesis, Antropos, Pollux, Phaneta, Terra, atque Herebus. Terre quoque ascripserunt ex ignotis genitoribus peperisse Noctem, Tartarum, Famam, Gagetem, et Antheum. Sic Herbero, quem centrum terre volunt esse priores, ubi puniuntur anime sontes, natos dederunt Amorem, Gratiam, Laborem, Invidentiam, Metum, Dolum, Fraudem, Pertinaciam, Egestatem, Miseriam, Famem, Querelam, Morbum, Senectutem, Pallorem, Tenebram, Somnium, Mortem, Charonem, Diem, et Ether.

Hii vero, qui primam rerum causam ignem putarunt, quem sonat Etheris nomen, eius effectus sub multiplici nomine prolis signarunt, scilicet Iovis, Minerve, Apis, Solis, Dyane, Mercurii, Tripopatris, Ebulci, Dyonisii, Herculis, Proserpine, Liberis Patris, Epapho, Scitisque. Non puto vacare ab archanis nature et hystorica veritate Danaum quinquaginta filias habuisse, natis quinquaginta nuptas

---

30 *cf.* Boccac. *ibid.* xiv.19 34 *cf. supra cap. 18.269* 40 *haec deorum nomina Dominici ex libris Boccac. Gen. Deor. excerpsit* 40-50 *cf.* Boccac. *ibid.* i.1-34 53 Iovis . . . Epapho] *cf. ibid.* ii.1-19 55 Scitisque] *cf. ibid.* ii.76 57-58 *cf. ibid.* ii.22sq.

---

32 *ex* replublica C 35 nostram] ram (=rationem) C 36 velud BL 36 *ex* boantem C² 37 etiam] esse B 38 sanctitum BL 40 numis B 43 ex abscripserunt C 44 *pro* Taygetem 45 *pro* Herebo; *crux in mg.* C 49 Sompnum L 51 hi C 52 sonot C (*crux in mg.*) 53 nomine] voce BL 54 Tripopatis BL *pro* Tritopatris 54 *pro* Ebulei 55 *crux in mg.* C 55 *pro* Liberi 55 *pro* Scythaeque 56 ystorica C 57 nuptis BL

Egisti, viricidasque urnas post mortem absque fundis debentes ob culpam implere. Celi homines tamen naturaliter et sub figuris filios fuisse non nego Opem, Tetidem, Cererem, Vulcanum, quendam Mercurium, binamque Venerem (pudicam inpudicamque), Toxionem, Tytanem, Iovem, Occeanumque. Fator nature misteria contineri in Sole, Yperyonis filio, et sobolis inde generatis: Horis, Conis, Phetusa, Salempetii, Duce, Mileto, Oeta, Cyrce, Angitia, Cauno, Biblide, Pasiphe, Luna, Rore, Apolline, Dyana, Asterie, Chimera, Aurora, Hespero, Egle, Heretusa, Hespetusa, Athalante, Hya; Hyadibus, scilicet Endora, Ambrosia, Philide, Croni, Phito, Polixo, et Tyene; Pliadibus, id est Electra, Maya, Sterope, Celeno, Tayeta, Alcione, Melope, Calisone, Epymetheo, Pirra, Prometheo, Pandore absque humano semine facto; Astrea, Subsolano, Vulturno, Euro, Noto, Austro, Septentrione, Circio, Borrea, Zeto, Calay, Arparice, Zephiro, Africo, Choro, Aloo; Gigantium impia turba, Lapitha, Eurimone, Moxo, Lyno, Philestene, Garamanede, Branco, Philemone, Orpheo, Aristeo, Nomio, Auctoo, Argeo, Esculapio, Psiche, Arabe, Hymeneo, Phasithea, Egyale, Euprosine, Carthagine, Yonio; Ganimede utinam nunquam nato nec in posterum nascituro.

Equoris quoque, fluviorum, et fontium propria quedam, incolas pariter et effectus, tangere puto: Eurimonem, Persam, Etram, Pleyonam, Climenem, Tritonem, Dori vel Doridem, Protheosenem, Melanthonem, Ydotheam, Coruficem,

---

60 Opem . . . Occeanumque] *cf. ibid.* iii prol. 63 Sole . . . Pasiphe] *cf. ibid.* iv.1-15 66-74 Rore . . . Gigantium] *cf. ibid.* iv.1-68 75 Lapitha . . . Yonio] *cf. ibid.* v.4-50 78 Ganimede] *cf. ibid.* vi.4 81-90 Eurimonem . . . Phetontem] *cf. ibid.* vii.4-41

---

58 Egysti C *pro* Aegisthi 58 urnas] vivas BL 63 *pro* fateor 63 Yperionis BL 64 *pro* subolibus 64 *crux in mg.* 64 *pro* Eonis 65 *pro* Dirce 65 Octa C 65 Angicia C 66 Bilide B 66 Apolline C 66 Diana Ascene BL 67 *crux in mg.* C 68 Eudora C 69 Philide *pro* Proydile 70 Scerope C 70 Taieta BL *pro* Taygeta 70 *pro* Merope 71 *pro* Calypso 71 Epimetheo BL 71 *pro* Pyrrha 71 Pirra Prometheo *om.* BL 73 Notho BL 74 *pro* Harpalice 74 Sephiro BL (*ex* Saphiro) 75 Lapita Curimone C 75 *pro* Mopso 77 *ex* Ymeneo C[2] 77 Phasitea BL 79 *ex* postero C[1] 82 *pro* Aethram 82 Dimenem BL 83 (! S) 83 Melantonem C

Nereum, Cimodocem, Tetydem, utramque Galatheam, Arethusam, Acheloum, Aglaosim, Thelciepim, Pismoim, Illigim, Ynacum, Yonem, Peneum, Cyrenem, Danem in laurum versam, Nilum, aliam Minervam, Herculem quendam, alterum Dyonisium, non primum Mercurium, Noracem modo Sardiniam, Vulcanum non valentem sine Thetide ignitum cudere ferrum, Phetontem; Phetusam, Lampetusam, Iapetiam (arbores in margine Padi, Phetontis mortem deflentes); Alpheum, Orsilocum, Crinisium, Tiberim, Cithonium, Asopum Boetie, ab igne oppressam Eginam, Cephisum, Narcissum cum sua resonante Echon, Meandrum, Philliram, Sperchium, Solem alium a superis, mellis repertorem post quendam.

Terre male etiam amatos et bene cui obediunt omnia, cultus et fruges, non ambigo, poetice tangunt cum accidentibus eius: veteranus Saturnus, Cronis, Vasta, Cereres quedam, Glauca, avarus Pluto vel Dives terebrans viscera soli, Veneratio, Chiron, Ochiroe, Picus, Phaunus, Serita, Satyri Panesque, Acys, Eurimedon, Pervia; Iuno soror et coniunx, Hebes, Mars ubique regnans absque regno, Cupido, Voluptas, Enomaus, Ypodamia velocissima cursu, Thereus, Ythis, Aschalaphus, Parthaon, Agrius, Testius, Thoseus, Plixippus, Altea, Oneus, Deianira, Gorges, venator Meleager, Parthonopeus, Tydeus, Dyomedes, Menalippus, Zesius, Flegias, Coronis, Ysion, Euritius, Astilus, Nubes, Nexus, Ophyonides, Perithous, Polipites, Bricton, Evannes, Hermiona, Hypervium, Etholus, Remus et Romolus orbi arma parantes; cum cetera turba ex duobus infimis elementis nascente, cum terra nisi irrigata non gignat, quorum nomina michi est tedium recitare.

90-95 Phetusam . . . Solem] *cf. ibid.* vii.43-65 99-102 *cf. ibid.* viii.1-16 102-110 Iuno . . . Romolus] *cf. ibid.* ix.1-41

---

84 Vereum BL 84 untramque Ghalatheam C 85 Aglaozim BL 85 *ex* Thelciopim C^1 85 *pro* Pisnoim 86 Yonem] Ponem C 88 Merchurium C 88 Sardinam BL 90 Fetontem C 91 magine B 92 Tyberim C 92 *ex* Citonium C^2 *pro* Citheonum 94 Echon *ex* equon C^2 99 Cronis] Eronis C 99 *pro* Vesta 99 *pro* Ceres 101 *pro* Senta 102 *pro* Perivia 102 coniux C 107 Melanippus BL 108 Ophionides BL 111 cetere B

Huic tamen avaritie vel honoris causa deserviunt vigilantissime insudantes rarove propter Deum, eumque supremum premium acquirendum, Chlio, Euterpe, Melpomene, Thalia, Poliminia, Eratho, Tersicore, Urania, Caliope; Venus (Vulcani Martisque amor), Proserpina quedam profunda, Castor Polluxque non prior Telluris partus edentes, pulcritudo Helene, Clitemestra, que etiam sacerdotis cor perforavit, Palisci, Men non sine defectu, Mirmidones cibo parci infatigabiles pugnis, Zantus, Lucifer ab itinerantibus expectatus, Deucalion rapax, Lichion mater maximi furis, Ceys desperationis nota, Orion incertus adulterorum filius, Ligurgus forte avaritia ductus maritavit laticem Bacco; Minos tyrannus crudelis, Glaucus imperii invasor superbus. Hiis et aliis nominibus fictis interdumve ex veris historiis sumptis, archana nature aut hominum gesta obliqua vel recta canunt poete; neque ex hiis puto eos ex urbe pellendos et orbe. Sed, quia cum infidelibus Christianis conversatio negatur, precipitur ab hereticis abstinere. Maledictioni divine subiacent nomen Domini polluentes.

Si delectat poetas legere et moralium auctores dictorum propter dulcedinem metri et eloquii venustatem, necnon scientie partibiliter tamen veritatem, legantur primo Torquatus, buccolicum Petrarche, Dantisve, Prudentii, Sedulii, Aratoris, Iuvencii. Quare hiis omnibus Auroram Biblie non premitto, ubi simul fides, lepor, hystoria veritas habentur et metrum Christianissimum. Alanum dulciter metro canentem Ovidio non postpono. Habemus Christiani theologum Augustinum, Ieronimum historicum, philosophum Ambrosium, Gregorium moralem, doctrinalem Chrisostomum,

---

116-126 *cf. ibid.* xi.1-28 132 *cf.* Levit. xix.12 137 *cf.* Petr. de Riga, *Aur.* (PL 212.19)

---

117 Polimima B 118 Venus *in ras.* C² 118 Vulcanique amor B 120 *ex* Ditemestra C 121 duo Palisti *Boccac.* 121 Palistimen BL 121 *pro* Mena 123 *pro* Dedalion 123 furis *i.e.* Antiloci 124 Oryon BL 125 *pro* Lycurgus 125 nutrices Bacchi in Nysa latitantes *Boccac.;* (! S) 126 tirannus BL 127 ystoriis C 128 natura B 129 *ex* pellentes C¹ 132 Domini *om.* C *in mg.* C² 134 venustacionem B 136 ystoria *ante* Sedulii *del.* C 137 Iuventii C 138 ystoria C 141 ystoricum C

Nazanzenum Nixenumque cum Basilio persuadentes, Hyllarium et Damascenum profundos, ad omnem materiam Thomam subtiliter disputantem, et ad ultimum, morales libros venerabilis Petrarche, honorandi Certaldini, tuique quam plures in omni uberes facultate, sermone comptos, refertos moribus, virtutibus ebrios, fundatos fide, in Deum animas rapientes, et ultra hoc Tulliana eloquentia redolentes. Cur nitimur in vetitum semper cupimusque negata? Eya mecum agite presentem causam Dei vestramque presertim, quibus scribendi Deus non parvam contulit gratiam, et patres vestros, non hostes, persuadete legibusque sancite, in scolis promovete legendos. Quid sinitis abire tempus in vanum tineis et pulveribus rodendos editis laudibus codices merito dignos? Illo etenim divino edicto, *sicut fecisti fiat tibi,* vos iustissime tanget. An ignoratis cunctos illos, in quos nunc ago certamen, ore sacrilego contingere Deum contra illud divum preceptum: *Non pollues nomen Dei tui?* Nostri vero, pro viribus maiestatem Dei ex intimis venerantes, cum tremore initio Sapientie fibrias Deitatis describunt, quas ipsi nequeunt cogitare.

Ergo non ob aliud infantulis nostris lectio varia ab ignaris balbutientibus grandi strepitu traditur ethnicorum, nisi ut ipsorum capacitates molliores falsitatibus assuescant, persuadente falsitatum dictatore priori. Quam egre fero tergiverantium voces, dicentium multa preire intellectui sacre doctrine foreque periculosum nimis ibidem errare, quasi non sit poesie tota philosophia sicut materia supposita, que obscurior aciei opponitur intellectus Latino, constructione, sententiis, et disputatione, quam facilis in omnibus textus eloquiorum Dei. O eufuga miserorum dampnanda: ne forte nos legendo contingat errare, certos et multos doceamus errores! Habet, habet pagina sacra pro parvulis

156 Abdias xv   159 Levit. xviii.21; xix.12

143 Hylarium BL 144 *ex* Damascene C^2 145 suttiliter C 146 Certaldui B 155 *ex* pulveris C^1 155 redolendos BL 156 nos BL 159 divinum B 161 *ex* deitatas C^1 162 ipsi BCL illi C^2 163 vestris C 164 trahitur C 166 *ex* dictatori C^1 169 sic poesis BL 172 testus C 172 *pro* aufuga; (! S) 174 habet *alt. om.* BL

corticem mali Punici et latentia grana mirabiliter specioseque locata pro magis provectis, quorum neutrum secularis scientia novit.

Reor namque supremo consilio factum, ut unus ex nostris, cui spiritualis intuitus perspicacior esset, per ipsorum gentilium equor scopulis plenum periclitaturam duceret ratem, cuius flebili casu posteri timerent fragili cimba fluctus illos mortales secare. Felicem namque dixere priores, quem faciunt aliena pericula cautum. Is ille est cui dedit unius noctis spatio Dominus Deus sapientiam tantam, ut nullus foret comperandus eidem, quemque omnis fama aut anthonomatice nuncupat 'sapientem' aut 'sapientissimum' Salomonem. Is divinis ancoris carbasisque Sancti Spiritus fretus, in tantum delusus est a multiplici facilique abiectu nephando errore, ut videatur revelatum illud intellectu difficile Aristotelicum monstrum, que dicitur, quantocumque Eolo flante, grandem navem parvissimo merso pisce teneri aut madida nube (quam naute vocant 'Scionem,' vel proprius iuxta Plinium 'vertiginem venti') carinam maximam quamlibet in celum sustolli et ex alto dimitti, sine spe (limphis mergendam) salutis. Hec ultima clades (Plinius sic vult) non nisi acutissimi perviique aceti obiectu putatur tollenda, quam ipse, Deo teste, vidi ductu parvi cultelli, ab actu dicente Evangelii Iohannis exordium, in frustra multa concidi. Nemo in philosophorum demergendus navigans salo tutus erit, nisi divina doctrina eorum dissipet colligationes iniquas.

Is ergo, ni fallor, sapientissimus Salomon, reversus ab

---

181 cimba] *cf.* Margalits, *Flor. Univ. Lat.* p. 194 192 *cf.* Plin. *N.H.* ii.120 195 *cf. ibid.* ii.132

---

175 specioseque . . . secularis *om.* B 178 concilio BL 181 flagili B 187 anchoris BL 190 dicunt BL 191 *ex* grandes naves C^2 191 merso *om.* B 192 madida] -dida *om.* B 192 naute *in ras.* C^1 192 vocant] dicunt C 192 sionem BCL *corr.* C^2; *pro* Scironem 192 aut C *del. et* vel *add.* C^2 192 proprius (! S) 193 *ex* carina maxima C^2 194 quanlibet] -anlibet *in ras.* C^2 194 substolli C 194 spe salutis limphis C 195 lamphis B 195 mergenda BCL *corr.* C^2 195 salutis *post* mergendam *om.* C *ss.* C^2 196 perviisque C 197 *ex* parvis C 197 cultelli] culte BL 198 *sic pro* frusta 199 *ex* concedi C^2L^1 199 in *om.* C *ss.* C^1

inferis mortalium scelerum, maris pericula narrat, ut, quisquis fuerit semitas eius ingressus, ubi viderit corruisse gigantes, intrare pigmeus non presumat. In ipso namque libro, quem 'Ecclesiastes' ab effectu placuit nuncupare; ibi enim disputat aut contionatur, et 'Ecclesiastes' in nostra lingua 'contionator universorum' dicitur. Fatetur idem Salomon proposuisse *in animo querere et investigare sapienter de omnibus que fiunt sub sole.* Proposuit, inquam, non ad curiositatem, non ad famam habendam, non ut lucraretur es alienum, non ut deciperet aut preiret alios. Sed "sapienter," inquit, "ut possim errantibus obviare et simplicibus ne decipiantur prodesse." Unde post paululum subdit: *Cogitavi a vino abstrahere carnem meam, ut animum meum transferrem ad sapientiam devitaremque stultitiam, donec viderem quid esset utile filiis hominum, quo facto opus est sub sole numerum dierum vite sue.* Ita dicunt iuvenculi nostri, philosophorum calles intrantes, causantes se velle capere captos, capiendi cum Idida, utinam revocandi cum Paulo! Dicit insuper, non semel tantum: *Dedique cor meum, ut scirem prudentiam atque doctrinam erroresque atque stultitiam.* In 'prudentia' audio philosophiam moralem, in 'doctrina' philosophiam naturalem, in 'erroribus gentilium' ritus et sectas sed in 'stultitia' vanitatum observationes, que in phinosomia, nigromantia, et huiusmodi consistunt. Sed demum dicit: *Cuncta temptavi in sapientia,* id est, bona intentione motus. *Dixi: sapiens efficiar, et ipsa longe recessit a me, multo magis quam esset,* quia sincera fides, in qua vera sapientia manet, cum studio litterarum gentilium perit. Unde sub mulieris typo, ut sui moris est,

---

209 Eccle. i.13 214 *ibid.* ii.3 221 *ibid.* 1.17 227-228 *ibid.* vii.24-25

---

203 scellerum C 203 non *ante* ut *del.* C 203 scriptura sit universalis scola omnia tradens sed quia in adiscendo post moderatum trivium primum debet esse prior *ante* quisquis *del.* C 206 Ecclesiastices B 209 Nota quomodo auctor decurrit per totam litteram Ecclesiastes Salomonis et pulcre usque ad finem huius capituli *in mg.* BL 211 lucreretur B 215 a vino] animo BL 216 transferam B 217 *ex* videre C² (*crux in mg.*) 218 numero *Eccle.* 219 causantur BL 220 Idida *crux in mg. C; cf. iv Reg. xxii.1; ed. Coulon p. 413:* Iuda 223 phylosophiam BL

de omni mundana scientia, de qua in libro illo tantum est sermo, loquens, mox subdit et ait: *Lustravi universa animo meo, ut scirem et considerarem et quererem sapientiam et rationem, et ut cognoscerem imperitiam stulti et errorem imprudentium. Et inveni amariorem morte,* que nemini parcit, *mulierem.* Illa enim temporalem vitam, hec adimit eternalem. *Que,* scilicet typica mulier, *laqueus venatorum est, et sagena cor eius, vincula sunt manus illius.* Secundum patrem istius, cuius ydioma cognovit, venatores sunt demones qui laqueos secularis peritie hominum pedibus parant, in cuius antris obscuris latet sagena, que congregat omnes et tot tantaque promittit sicque lepide, ut raro egrediatur ad eam semel ingressus. Et ideo: *Qui placet Deo, effugiet eam; qui autem peccator est, capietur ab illa.*

Puto hic sapientem tetigisse omnes motus honestos quibus ad litteras est accessus, et tamen vinculatus fuit et pravis et uncosis manibus harum. Studere quippe ad sciendum et intellectivam perficiendam, que est pars nobilissima hominis, est laudabile satis; studere vero ad contemplandum, quod volumus gaudio ascribere mentis, eque commendamus; studere ad bene operandum, cuius principium in voluntate locatur, bonum egregium est; hoc enim pertinet ad sapientiam, quia "sapientis est ordinare," sicut primum ad scire et secundum ad considerare refertur. Iterum sepe aliquem sine nota reprehensionis contingit ideo studio operam dare, ut per rationem sciat ostendere que simplici oratione traduntur. Est homo rationale animal, subditum rationi. Quinta via est ad deridendam imperitiam stulti, sed sexta ad refellendos errores et erroribus captas animas redimendas.

Legit igitur hic sapiens nuperrime a Deo dilectus et doctus quotquot ante se scripsere gentiles, et errores illorum

---

233 *ibid.* vii.26-27 238 *ibid.* ii.10 244 *ibid.* vii.27 254 Thom. Aq. i *Cont. Gent.* 1

---

233 mox *om.* B 243 lapide B 244 semel . . . eam *om.* B 247 viculatus BL 247 et *post* fuit] a C 247 pravus BL 248 quippe] quidem BL 258 est *ex* et C[2] 259 *ex* quincta C[2] 262 legitur B 262 nuperime BC 262 doctus et dilectus B 263 scripsere *in ras.* C

ecclesia congregata in primis capitulis decem libri prefati brevissime pandit, armat interdum, et interdum deponit. Sed in finalibus duobus capitulis solos codices denuntiat sacros legendos. Verum ut aliqualiter appareat hic quod dictum est, paucos ex multis referamus errores.

In capitulo primo non solum animarum sed omnium rerum circuitus perpetuos validis rationibus probat, ubi pro themate dicit: *Nichil novum sub sole.*

In secundo quoque capitulo, Epicuri nondum nati satis prolixo sermone voluptates, quas non erubescit fateri se fuisse secutum, describit, inter cetera dicens: *Omnia, que desideraverunt oculi mei, non negavi eis, neque prohibui cor meum, quin omni voluptate frueretur et oblectaret se in hiis que paraveram.*

Detraxisse nonnullos sapientie operam dare, quod demum Epicurus non fecit, in eodem capitulo insinuat dicens: *Et dixi in corde meo: "Si unus et stulti et meus erit occasus, quid mihi prodest quod maiorem sapientie dedi operam?" Locutusque cum mente mea animadverti quod hoc quoque esset vanitas. Non enim erit memoria sapientis simul et stulti in perpetuum.*

Ante illum fuere fatales, de quibus memini me supra dixisse, inferentes quia omnia tempus habent et suis spatiis transeunt universa; hominem nichil ultra habere a datis sub tempore, universa cum Saturno vorante.

Aristotelem namque preierunt phisici plures, quorum ipse, ut latro cupidus fame, furatus est dicta, et sui scolaris potentia quotquot illorum codices rapere potuit iussit cremari, ut videretur posteris auctor phisice primus. Hinc est ut paucissimi antiquorum disputantium libri reperiantur neque dicta, nisi que ille tumidus voluit impugnare. Ibi propterea sapiens scribit scilicet illos dixisse: *Cuncta sunt bona tempore suo et mundum tradidit disputationi eorum,*

---

271 Eccle. i.10 274 *ibid.* ii.10 279 *ibid.* ii.15-16 295 *ibid.* iii.11

---

270 *ex* circuitos C 272 Epycuri C 276 his C 279 Epycurus C 282 *ex* lucutusque C[2] 287 ultra nichil C 289 Aristotilem BL 291 rapere potuit *om.* C *in mg.* C[2] 291 iuxit C 293 *ex* reperantur C[1] 294 noluit BL

ut non inveniat homo quid operatus sit Deus a principio usque in finem, quia non subiacet inquisitioni naturali talis notitia.

Non fuit Plato primus fictor Deum non cuncta creasse sed precise que durant omne per evum, quoniam in libris multis seculis scriptis ante Platonem Salomon legit: *Didici quod omnia opera que fecit Deus perseverent in eternum; non possumus eis quicquam addere nec auferre que fecit Deus, ut timeatur.*

Longe ante Pictagoram de immortalitate anime mortalitateque fuit ab illis phisicis disputatum et ab infidelibus solum capacitatem brutalem sectantibus determinative vulgatum: *Unus interitus est hominis et iumentorum, et equa utriusque conditio. Sicut moritur homo, sic et illa moriuntur. Similiter spirant omnia, et nichil habet homo iumento amplius,* et cetera, sicut scribitur in capitulo tertio. Divinam providentiam negarunt quidam philosophi prisci ab elementalibus rebus, quod idem Salomon tangens atque refellens promit ibidem: *Vidi sub sole in loco iudicii impietatem et in loco iustitie iniquitatem, et dixi in corde meo: "Iustum et impium iudicabit Dominus, et tempus omnis rei tunc erit."*

Non Socrates, non Stoyci primo senserunt sapientes cum Catone ob malorum temporalium fugam sese cum laude posse necare. Vidit enim Salomon id sophisticis rationibus persuadere volentes, et ait in capitulo quarto: *Laudavi magis mortuos quam viventes, et feliciorem utroque iudicavi, qui necdum natus est nec vidit mala que fiunt sub sole.*

Fuere plurimi qui censerent otium non litterarum sed cuiuscumque operationis sectandum propter malitiam proximorum; quorum auctores non legi sed sectatores plurimos vidi. De quibus ait: *Rursus contemplatus sum omnes*

---

300 *cf.* Aug. *C.D.* 10.31 (311) 302 Eccle. iii.14 309 *ibid.* iii.19
315 *ibid.* iii.16-17 322 *ibid.* iv.2-3 328 *ibid.* iv.4

---

297 non *om.* C *ss.* C^2 297 Deus *om.* C 298 *in* notitia talis *corr.* C
301 prescise BL 303 per *ante* in *del.* L 303 in eternum *om.* C
304 quidquid BL 306 Picthagoram BL 316 et . . . iniquitatem *om.* B
320 Cathone BL 321 necare *ex* peccare C^1 325 senserunt BL

labores hominem, et industrias animadverti patere invidie proximi, et cetera. Alii omnem solitudinem, quam premissi predicasse videntur, universaliter dampnant dicentes, *Ve soli, quoniam, si ceciderit, non habet sublevantem se,* cum reliquis que secuntur.

Iam precesserant Athalas et Prometheus, astrologi, non paucis annorum decenis, qui fortassis ex siderum motibus inevitabiles, prout quibusdam male visum est, pronuntiabant eventus, dicentes singuli: *Vidi cunctos viventes qui ambulant sub sole, cum adolescente secundo qui consurget pro eo,* et reliqua. Fortassis in capitulo quinto narrat se legisse quosdam credentes homines angelico ministerio gubernari, et preces nostras per angelos Altissimo presentari, quos demum secutus est Plato cum suis; distinguentes verumtamen inter bonos et malos fuerunt. Sacerdotum etiam gentilium, in eodem capitulo, de votis persolvendis et reliquo alio cultu suorum deorum monitus narrat dicens: *Ne temere quid loquaris neque cor tuum sit velox ad proferendum sermonem,* usque ad finem capituli. Hac enim indubitabili veritate supposita, quod contra errores disputet ethnicorum, quodque prudenter et ordinate loquatur, similiter loqui est necesse.

Ex prescientia quoque divina minus bene percepta, quanti fuere suntque in vita presenti tenentes de necessitate omnia evenire! Quorum sub brevissimo textu tres rationes ponit in fine capituli sexti dicens: *Qui futurus est, iam vocatum est nomen eius; et scitur quod homo sit, et non possit contra fortiorem se in iudicio contendere.* Verba sunt plurima multamque in disputando habentia vanitatem.

Hic potest videri Achademicos a prioribus haurisse 'nichil penitus sciri,' ubi dicit in capitulo septimo: *Quid prodest*

---

331 *ibid.* iv.10 337 *ibid.* iv.15 345 *ibid.* v.1 354 *ibid.* vi.10 359 *ibid.* vii.1

---

329 a *post* et *del.* C 329 invidias C 332 *ex* subleventem C[1] 334 Prometeus C 335 decinis C 335 syderum C 337 *ex* videntes C[2] 341 a *ante* per *del.* C 343 fuerunt *om.* C *in mg.* C[2] 344 etiam] et B 345 nec C 347 indubitabil'i C 349 quoque C 353 testu C 356 *ex* contempdere C 357 multaque BL et multamque C 358 habuisse BL

homini maiora se querere, cum ignoret quid contingat sibi in vita sua. Hoc enim fuit unum argumentorum Achademicorum. Et iterum in octavo capitulo: *Et intellexi quod omnium operum Dei nullam possit homo invenire rationem, eorum que fiunt sub sole.*

Illos etiam qui celebrande fame cetera postponebant in septimo capitulo tetigit dicens: *Melius est nomen bonum quam unguenta pretiosa.* Et quia ob hanc assequendam nonnulli forte ante Curtium Deciosque se occiderunt et filios cum Bruto, Habraam actus pariter et Sampsonis, non intentionem secuti, mox subdit: *Melior est dies mortis die nativitatis,* sicut Traci fatentur. Antiquiores notis latraverant Stoyci nullis adversis sapientes moveri, quorum meminit ad partem utramque et ait: *Columpnia conturbat sapientem et perdet robur cordis illius; melior est finis orationis quam principium; melior est patiens arrogante.*

Qui vero sapientie, integralem felicitatem venantes, iunxere divitias, a throno tanti sapientis non sunt peregrini scribentis: *Utilior est sapientia cum divitiis, et magis prodest videntibus solem.*

Filargos ibi reperies infinite turbe, amatum hamansque vexillum portantes; qui dicentes, *Qui addit scientiam, addit et laborem* atque dolorem, solis divitiis, etiam si possessores earum vertantur in beluas, culmen felicitatis concedunt, et aiunt: *In risum faciunt panem et vinum, ut epulentur bibentes; et pecunie obediunt omnia.*

Liberum arbitrium cum divina predestinatione stare posse plurimi non viderunt, dicentes: *Considera opera Dei, quod nemo posit corrigere quem ille despexerit.*

---

361 *cf.* Aug. *C.D.* 19.18 (PL 41.646) 362 Eccle. viii.17 366 *ibid.* vii.2 368 Curtium] *cf.* Val. Max. iv.2 368 Deciosque] *cf. ibid.* iv.5-6 370 Eccle. vii.2 373 *ibid.* vii.8-9 378 *ibid.* vii.12 381 *ibid.* i.18 384 *ibid.* x.19 387 *ibid.* vii.14

---

360 quere B 360 contingat vita sua sibi *sed sig. ord. corr.* C (*crux in mg.*) 361 in *om.* C 361 sua *om.* B 362 *ex* tellexi C² 369 Sansonis C 370 est *om.* C *ss.* C² 371 sicut . . . fatentur *om.* C *in mg.* C² 373 utranque] an *in ras.* C² 380 *pro* philargyros; (! S) 380 venies *ante* reperies *del.* C 380 amatum] ama tamen BL 382 etiam si] atque si BL 382 possessores earum *om.* C 384 risu BL

Quidam vero omnibus causis casum et fortunam preponunt. Dicunt enim: *Verti me ad aliud vidique sub sole neque velocium esse cursum neque fortium bellum neque sapientium panem neque doctorum divitias nec artificum gratiam sed tempus casumque in omnibus.* Non solum quidam prophani moderni sed prisci quam multi, os in celum ponentes, ausi sunt divinam iustitiam labefactatam monstrare, cum dicunt: *Vidi impios sepultos, qui, cum adhuc viverent, in loco sancto erant et laudabantur in civitate quasi iustorum operum.*

Contra hos vero, quos legit prolasse inter bonos et malos, apud Deum nullam fore distantiam in octavo capitulo scripsit: *Sunt iusti atque sapientes, et opera eorum in manu Dei; et tamen nescit homo utrum odio vel amore dignus sit. Sed omnia in futurum servantur incerta, eo quod universa eque eveniunt iusto et impio, bono et malo, mundo et immundo, immolanti victimas et sacrificia contempnenti,* et cetera.

Nimis etiam quidam, avidi vite presentis, nil pretermittendum pro ipsius tutela garriunt reboantes: *Nemo est qui semper vivat et qui huius rei habeat fiduciam. Melior est canis vivus leone mortuo.*

Deum nescire que sub globo lunari geruntur mentiebantur quidam, de quibus subdit in capitulo decimo: *Est et malum, quod vidi sub sole quasi per errorem egrediens a facie principis, positum stultum in dignitate sublimi, et divites sedere deorsum. Vidi servos in equis et principes ambulantes quasi servos super terram.*

Has paucas conclusiones ex mille placet tetigisse, ut notum sit unde ceciderit sapiens, gigas immensus, et paveat Birria onus illud temptare, sub quo maximi Athalantis robusti defecere lacerti. Puto enim neminem visurum concu-

---

390 *ibid.* ix.11 396 *ibid.* viii.10 401 *ibid.* ix.1-2 408 ibid. ix.4
412 *ibid.* x.5-7 419 Birria] *cf. cap. 35.131*

---

395 labefactam BC *corr.* C[1] labefectatum L 396 *alt.* cum *om.* B
399 *pro* prolapsos esse (?); *crux in mg.* C 399 et malos *om.* B
405 *ex* inmolanti C[2] 413 *ex* errerom C[1] 419 Bivia BL 419 Athalantibus B

binas reginasque numero multas, cognitas Salomoni, qui non, sicut prefertur, legerit codicem dictum, in quo quidem, saniori sententia salva, non solum sui erroris causam pandit sed, penitens de omissis et male commissis, toti orbi confitetur scelera sua, errores velat et eliminat, ne lectores minores inficiant, atque laborat ut, sui exemplis munitus, nemo de cetero cadat. Ideoque quid fiendum sit quidve timendum in novissimo libri concludit dicens:

Hiis amplius, fili mi, ne requiras. Faciendi plures libros nullus est finis; frequensque meditatio, carnis est afflictio. Finem loquendi omnes pariter audiamus. Deum time, et mandata eius observa; hoc est enim omnis homo. Cuncta que fiunt adducet Deus in iudicium pro omni errato, sive bonum sive malum sit. Per Spiritum Sanctum sat insinuatum est curiosos arcendos a gentilium lectione librorum, posseque eorum opiniones minus periculose videre farmate litas in libro prefato, et hiis plus non requirendum a quocumque Christiano, qui sub nota filii sapientie possit notari, cum dicit: *Hiis amplius, fili, ne requiras.* Nam non scripserunt illi zelo veritatis docende sed cupiditate acquirende fame vel emulos impugnandi aut opinionis errore vel casu aliquando prolate tuende. Ideo subdit: *Faciendi plures libros nullus est finis.* Sed quid intenderit in tota contione sua sciri peroptat et ait: *Finem loquendi omnes pariter audiamus,* tam ethnicos, quorum sectas tetigerat, quam fideles, quos instruxerat, vocans ad unum ovile et unum pastorem. Quod autem inteligentiam certam humilitas puritasque conscientie, in observantia mandatorum reposita, antecedat, demonstrat et dicit: *Deum time et mandata eius observa, hoc est enim omnis homo,* qui precipue ratione a beluis est distinctus. Quare nec proprie, ut Lactantii utar

---

429 Eccle. xii.12-14 451 *cf.* Lact. *Inst.* 3.8 (PL 6.366)

---

422 sit ut BL 423 causa B 424 obmissis BL 426 inficiat BL 427 de cetero *om.* C *ss.* C^{2} 427 fiendum (! S) 428 libro B 429 his C 433 *ex* creato C^{1} 434 insinuatum sat BL 435 arcedos B 436 *crux in mg.* C 436 *pro* pharmaco 437 his C 437 quocumque *ex* quo C^{2} 439 his C 441 *ex* opiniones C^{1} 443 intendit BL 444 pariter *om.* C 451 *ex* distintus C^{1}

sententia adversus Epicurum, libro tertio, ni fallor, Divinarum Institutionum loquentis, illi hostes veritatis divine, solum quibusdam virtutum similitudinibus adumbrati homines sunt dicendi, nisi fortassis locuntur, quod non est brutis concessum, sed melius fuisset hominibus illis caruisse lingua, ne prevaricationibus punirentur eorum quos innumeros suis lupanaricis seduxerunt eloquiis. Sed ne putet quis impune illos legere posse ex curiositate sola, dato a fide non erret, concludit: *Cuncta adducet Deus in iudicium,* quando scilicet de quolibet verbo otioso reddituri sumus rationem, et ergo magis de amisso tempore, quod causa salutis est nobis concessum et obmissum recuperari non potest. Formidandum est satis quod terminat dicta, *pro omni errato sive bonum sive malum sit.* Est utique malus quilibet error sed non pari gradu. Nam est error specie malus, quem malitia gignit aut affectata ignorantia, supina vel etiam crassa. Est autem error sola apparentia bonus, quem invincibilis ignorantia aut quedam simulate virtutis intentio fundat vel fundatum tuetur; sic, sic nullum de genere malum quibuscumque nostris circumstantiis in conspectu purissime deitatis aliquando fit bonum. Quia igitur negligentia studii sacratissime legis divine, numinis veri venerari blasphemos, veritatem postponere falsis, amittere dies lucro sancto concessos, et, neglectis solidis, vanis intendere, de genere sunt malorum, ut nemo negabit, bene apud Deum fieri non possunt. Quid autem sit librorum secularium finis et merces, aut quodvis stipendium expectandum, libri prefati sepius repetitum non tacuit thema, sed clamavit dicens: *Vanitas vanitatum, et omnia vanitas. Vanitas vanitatum et omnia vanitas,* dixit Ecclesiastes, cui dedit Dominus scire cuncta que sub sole geruntur.

460,464 Eccle. xii.14 480 Eccle. i.2

---

452 Epycurum C 455 loquuntur C[2] 458 lupanarios B 459 propria *ante* sola *del.* C 459 *pro* dato quod=dummodo 460 concludit] *sc.* Eccle. 461 *ex* verbum C[1] 463 quod recuperari BL 464 quod *om.* B 466 spetie C 467 gignitur B 467 supina] summa B 468 autem] et C 470 sic *alt. om.* BL 475 *ex* variis C 478 quovis C (*crux in mg.*) 479 sepius et C 479 *ex* repititum C[2] 479 tema C

[Cap. 46]

Novissimum argumentum, sive racio finalis veritatis apposita, exigit latebras prodigiorum, miraculorum, somniorumque perquirendas. Et ne elementorum thematis sacri numerum numerus capitulorum excedat, hunc articulum bimembrem distinguo: primo de fallaciarum causa pariter et auctore, secundo de ipsis versutiis eius modicum quid erit dicendum.

Enim Torquato scribente, quod simpliciter est aut totum scitur aut totum ignoratur; id fateamur necesse est; ex qua scilicet parte simplex est. Nam Deus simplicissimus est sed sine mole absque dimensionibus magnitudinis infinite; ideo creditur a nobis, a sanctis videtur totus, sed solus se ipsum infinitus infinitum comprehendit. Si namque punctus, cuius nulla pars est, lineam non recipiens neque superficiem, et multo fortius corporum trina dimensione carens, videretur a quoquam, consequens est ut non partiliter sed totus videretur, si tamen totum dicere possumus quod partes non habet. Sed da ut talis punctus virtute sit aurum, certe videri potest ab intellectu creato et non totus apprehendi. Est namque simplex a dimensione sed multiplex in virtute.

Similiter concesso angelos esse nature simplicis, non tamen simpliciter simplicis, quod soli Deo convenit, qui solus cum altera natura componi non potest nec variatur affectione, operatione, vel tempore, que de angelo minime predicantur, sed sunt simplices in natura, non habentes ut homo formam in materia, in quibus non realiter sed tantum rationibus nostris distinguitur esse ab essentia;—sequitur quod id quod semel per additionem fit quisque eorum, id semper esse oporteat, neque sua potentia valeat in oppositum

---

8 *cf.* Boeth. *Con. Phil.* iii.9 (PL 63.755) 22 *cf.* Thom. Aq. I^{a}q50,a.2

---

2 opposita C 2 exigitur B 2 sompniorumque BL 3 perquerendas BL 3 tematis C 5 extinguo B 9 scitur . . . totum *om.* B 9 est *om.* C *ante* necesse *ss.* C^2 13 puntus C 14 non *om.* B 16 partiliter (! S) 18 puntus C 22-23 non . . . simplicis *om.* BC 29 addictionem C 30 *ex* oppositam C^2

permutari. Nam, ut prefertur, totus rapitur aut relinquitur totus. Si enim aliquod corpus totum fuerit infectum, nulla parte sanitatis servata, minime potest per nature suffragia ad sanitatem reduci; sed qualibet modica incolumitatis portione relicta, sicut de epate phisici volunt, ad illud parum potest reformari, quicquid continuum est infectum.

Sic igitur in angelis considerare contingit quiditatem qua sunt, rerum omnium effectore creante, et gratiam vel culpam qua tales sunt, concedente Deo, in bono aut in malis permittente. Quantum ad primum multi demonum multis angelis nobiliores sunt et intellectu perspicaciores; ita ut, si, omnibus accidentibus demptis, propriis naturalibus essent illi et isti relicti, in habitibus acquirendis ex speculationum actibus aptiores forent quidam demonum, sicut natura specifica sunt altiores nonnullis eorum qui nunc sunt angeli sancti. Nobilior quippe, quoad essentiam naturalem, est quilibet homo, quibuscumque infelicitatibus pressus, omni leone, elephante, vel equo, preda, viribus, aut quibuslibet ornamentis refertis.

Sed quantum spectat ad secundum, minimus angelorum demonum supremum excedit. Unde cum angelice nature actus sublimior sit intelligere, iuxta summam descriptionis optimi Ariopagite, libro De Angelica Ierarchia tradite, gratia iuvante que perficit naturam, limpidius boni quam mali omnium rerum quiditates, proprietates, actus, pariter et effectus prospiciunt. "Mali namque sepe, boni vero nunquam," auctore Augustino nono De Civitate Dei, capitulo secundo, "in rerum cognitione falluntur." Iuvat enim hos non solum visio intuitiva in Verbo, omnium ydea miranda

---

53 *cf.* Dyon. *Caeles. Hier.* vi,xii (PG 3.139sq.) 56 Aug. *C.D.* 9.2 (PL 41.257)

---

31 *ex* mutari C² 34 incolomitatis C 35 phisici] phi si L philosophi si B 36 quidquid BL 37 considerandum occurrit considerare occurrit quiditatem BL 37 qua sunt rerum *bis* B 39 qua tales] quales B 39-41 concedente . . . sunt *om.* BL 44 actiores ferent *in ras.* C¹ aptiores forent C² 47 est *om.* C *in mg.* C² 52 sit intelligere *om.* C *in mg.* C² 53 Ierarcia L 54 bonique B

cuncta reponens, sed gratia ipsa roborans intellectum. Illos vero impedit culpa et primus inrevocabilis affectus.

Hic fundatur veritas recte dicentium angelos fore in gratia confirmatos et peccare non posse; demones vero obstinatos in culpa, non valentes reverti, quia sicut istos, sic illos totos qui simplices sunt, non dividendos in partes, primum accidens rapit. Habet autem hominis spiritus, prout est carni coniunctus, quodam modo partes, a quibus est separatus, divisus. Nam una sui parte vivificat corpus et sensibus administrat actus vitales. Hec portio, ex infecte nature contactu, sepe consentit in culpam, et mulieris caput, Adam, suscipit ab Eva vetitum pomum. Sed quedam portio eius, speculationi concessa, huic beluine carni, ni velit, non inheret affectu; que, sua dignitate servata, a gratia nunquam recedit. Verum ubi sodalis et quodam modo dimidii sui vocem audierit, infirmiori vasculo cedens, culpam trahit, inlecta et nimia vicinitate cuniuncta. Hec est causa quare homo per penitentiam ad gratiam est reductus et per Salvatoris auxilium a peccatis redemptus. Demon vero neque suo neque alieno suffragio fuit adiutus. Satis hoc verum Dominus declaravit ubi dixit: *Penitet me fecisse hominem*, et, *Non permanebit spiritus meus*, id est ira, *in homine in eternum, quia caro est.* Veritate hac Catholica victus cogor fateri quod, si anima separata peccaret, lege stante, ad penitentiam nunquam posset reverti; et quia, cum a corpore exuitur, id primo sapit quod ultimo sapiebat in carne, necesse est fateri animam decedentem in culpa mortali nunquam posse per penitentiam seu contritionem ad statum gratie reformari. Hinc patet ad liquidum satis quam erronea sit Platonis et Origenis opinio errorque detestandus; qui volunt animas omnes in mundi principio simul creatas simulque peccasse et ob culpam in ergastulis carnis reclusas.

---

63 *cf.* Thom. Aq. I^{a}q.64,a.2 80 Genes. vi.6 81 *ibid.* vi.3 89 *cf.* Aug. *C.D.* 11.23 (336)

---

61 *in* inrevocabilis affectus primus *corr.* C 73 effectu B 75 cedens *ex* cedem et C^{1} 76 illecta BL 76 est *om.* BCL *ss.* C^{2} 77 *ex* rectuctus C^{1} 78 vero neque] vero cum BL 79 adiutus *om.* C *ss.* C^{2} 80 ubi (*in ras.*) C^{2} cum BL

Nam si peccassent, nunquam peniteret peccasse, et foret supervacua hominis solers creatio et tanta cura Creatoris, cuius nullus effectus est frustra.

Nescio an veritatis amor me per devia duxit an docuit longius evagari; sed veritas devia nescit, nec est unquam nimis prolixa sed diligenti pretiosior est enim omni auro pretioso. Et tamen avarus pecuniis nunquam impletur, neque ostium 'sufficit' novit.

Ex dictis enim est notum spiritus malos nunc eosdem omnes affectus habere, et etiam ex continuatione magis roboratos, quos in sue culpe exordio habuerunt. Inrevertibiliter enim totaliter rapti fuere. Primus autem affectus eius, unde ceteri mali prodierunt ad esse, Ysaia vate divino prodente, fuit Deo equari. Ait enim parabola sumpta Babilonici regis iniqui: *Ascendam in celum et ero similis Altissimo,* cum pluribus adiunctis exprimentibus suos stomacantes affectus. Non dixit, 'Ero Deus' vel 'Altissimus ero' sed 'similis ei.' Nam nobilis illa intelligentia ex natura ad tantam cecitatem devenire non potuit, ut se opinaretur independentem esse, qui videbat se nunquam prima fuisse aut angelos creasse, qui penitus nil egerat, aut iam Filium produxisse, vel Spiritum Sanctum spirasse, quos sine dubitatione in Trinitate esse credebat, vel se fecisse celum et terram, quorum notitiam habuit mox creatus. Sed appetiit cum Deo que restabant creare, se a creaturis velut Creatorem adorari, et in posterum creandis producendisque rebus preesse et agendi cunctas condere leges. Primo igitur fuit superbus, secundo mendax, tertio vero homicida, qui leges volebat condere mortis. Primum Ysaias expressit cum dicit, *Ascendam in celum;* secundum vero cum subdit,

---

106 Isai. xiv.14

---

94 est *om.* B 95 amor *om.* C *ss.* C^2 95 an] aut BL 97 nimis *ex* nescit C^1 97 *crux in mg.* C 99 ostium *i.e.* vocabulum; (! S) 99 novit *ex* nescit C^2 100 enim *om.* C 101 effectus B 101 continuitate BL 104 Ysaya BL 104 divinus B 105 *ex* fui C^1 106 Babilonis BL *om.* C Babilonici *in spat. relicto add.* C^2 107 *ex* stomocantes C^1 stomachantes L 108 affectus *in ras.* C^2 effectus B 113-114 *crux in mg.* C 117 imposterum B 118 augendi L 120 *ex* Esaias C^2 Ysayas BL

Et ero similis Altissimo; sed tertium in locatione sedis ad Aquilonem et ceteris ibi subtilius explicatis. Satis hec aperte insinuare curavit humanata prima Veritas ubi secundum Iohannem suis emulis dixit: *Vos ex patre dyabolo estis et desideria patris vestri vultis facere;* ecce superbia qua se patrem fecit. *Ille ab initio homicida fuit;* ecce homicida. *Et in veritate non stetit, cum loquitur ex propriis, mendacium loquitur, quia mendax est et pater eius;* ecce mendacium.

Tres ergo isti, ut de ceteris sileam, sunt affectus eius in operando: simulare Deum, loquendo decipere et mentiri, legificare occidendo et mactando. Ex primo libet intueri quod quicquid fit ad gloriam Dei, suadente Spiritu Sancto, hostis malignus effigiare conatur, ut a prudentioribus et curiose querentibus, a quibus non credit se adorandum, vera dubitentur, et ab ydiotis simplicibus et imperitis, qui nimis cito credunt, simpliciter adoretur. Hec in quibusdam particularibus effectibus sunt intuenda. Dominus enim Deus dedit nobis phisicam in Geneseos, Iob, et Ecclesiasten; ethicam in Proverbiis, Sapientia, Ecclesiastico, et quibusdam aliis; historias in libris Regum et fere cunctis aliis codicibus veteris testamenti; poeticam in libro Canticorum et aliis omnibus figuratis aut figurate veritatum archana prodentibus; cultum sui in Levitico docuit; potentiam et auxilia in locis innumeris declaravit, miracula multa monstravit, produxit prodigia, iustis vatibus tradidit sancta responsa, religiosos viros sibi ministraturos instituit, et tandem se adorari mandavit.

Similia dyabolus non adinvenit primo, sed emulus Dei, qui gliscit adorari cum eo, ubi vidit Deum illa fecisse, finxit ut potuit equalia operibus Dei. Nulli enim scriptores, nulli magi, nullaque prodigia, aut quevis humana opera que facta sunt a Deo, sacra pagina recitante, tempore precesserunt. Ubi igitur ille malignus audivit phisicum Spiritus Sancti

---

125-129 Ioann. viii.44

---

134 quidquam BL 140 Geneseos (! S) 142 hystorias C 149 tandem *ex* tamen C[2] 149 adorare C 155 ergo BL

dixisse: *In principio creavit Deus celum et terram.* Mox superbos viros accendit de mundi principio disputare et persuasionibus silogizare id verum non esse, quibusdam veris admixtis, ut facilius caperentur legentes.

Athalantem astrologiam docuit, constellationum viribus multa falso reddentem, quia Deus docuerat Habraam siderum vires, effectus, et motus, in quibus divina gloria non parum monstratur.

Scripsit verus Phisicus hominem a summo Deo de limo factum, et in eo spiratum spiraculum vite. Cui callidus obiciendo serpens obsistit, Prometheum homines de terra mentiens produxisse. Post quos, scilicet duos fratres, quidam mathematici ad tantam devenerunt insaniam, ut ex diversis stellarum influentiis dicant ymaginem ab homine posse formari, que, si per intervalla temporum sub quadam proportione constellationum servata non simul sed successive formetur, nutu stellarum spiritum vitalem acquirat, et multarum veritatum manifestabit archana, quam aiunt fabolici nostrum magnum Albertum formasse.

Hic hostis antiquus sanctorum, ethica visa, in scripturam ethice mixte falsis (et ob hoc non modo supervacaneam sed pernitiosam) multos impulit, quos hodie cecitas hominum ingenti celebrat laudum fama. Quot falsa inter scriptores ystoricos seculi ventilantur, dum aliis sic, aliis aliter eiusdem negotii placet! Testis est ipse splendidus Tituslivius. Sed nil aliud hic dyabolus egit nisi ut, dum lector mentientes contuetur famosos scriptores subintrantes, sentiat similes dubitationes de sanctis.

Poesiam utique illecebris plenam, non solum comicam sed etiam quam vocant heroycam, dyabolus adinvenit, post-

---

156 Genes. i.1 164 *cf.* Genes. ii.7 180 *cf.* Liv. xvi.38; xxv.39; etc.

---

157 accendit viros *sed sig. ord. corr.* C 161 syderum C 163 *ex* monstratus C^1 164 Deo *om.* BCL *ss.* C^2 164 lymo C; *sig. ord. in* factum de lymo *corr.* C 166 de terra *om.* B 167 perduxisse B 167 duo L 172 *ex* nutum $C^?$ 172 adquirat BL 173 manifestabat BL 173 aiunt *ex* autem C^2 173 *pro* fabulatores; (! S) 174 formasse] fecisse BL 176 falsi B 176 ob] Iob BL 179 ventillantur C 179-180 *crux in mg.* C 180 Titulivius BCL *corr.* C^2 184 poesiam] -siam *in ras.* C^2 poesium BL 185 eroicam C^2 *om. spat. relicto* C

quam audivit Moysen et Mariam Domino cecinisse carmen, ut carmen aliquando caneretur eidem. Previdit utique quia, si nulla poesia fuisset honesta, illecebris auditoribus caruisset. Paulatim enim et non repente humana conditio, inimica malis, seducitur ad quecumque inhonesta profana. Quod autem primo divini et demum ethnici cecinerunt carmen, patet, cum Ysopus, primus fabularum inventor, scripserit prosa, et tempore Iudicum, longe post Moysen, Homerus et sui clari haberentur poete.

Si Dominus Deus, quamvis sub enigmate (namque se hostiis et sacrificiis docuit coli) affuit et Sathan, similia suggerens mundo. Hinc libri gentilium sunt ebrii pulvinaribus, processionibus, coronis, hostiis, placationibus, inspectione estarum, templis vel delubris, ture, virginibus, flaminibus, et huiusmodi obsecrationibus infinitis, in quibus specietenus prevaluit nimium demonum cultus. Unde de ritibus hominum circa venerationem numinum interrogatus Apollo respondit Deo magis placere sacrificia Grecorum; ex eo quia ceteri illiterati, illi vero putabantur scientes. Ideo minus errabant Grecis Romani. Demon vero ad maiora mala semper impellens, deteriora sub religione petebat.

Quia Dominus auxiliatus est suos miris viis, et numero sepe ad id effigiendum suas machinas omnes demon ad instar potentie Deitatis erexit. Hinc leges factum vel fictum: terre hyatus, flumina, nimbos, ignem, fulmina, sidera, Castorem, Pollucem, pluresque tales infernales deos pro se colentibus in hostes pugnasse et quibusdam hominibus in similia miram potestatem dedisse, quia nonnullis ipse Deus omnipotens virtutes contulit admirandas. Testes sunt Moyses, Sampson, David, Helizeus, cum multis; et ut de ceteris in-

---

186 *cf.* Exod. xv.1; Luc. i.46 193 Moysen] *cf.* Aug. *C.D.* 18.37,39 (PL 41.597sq.)

---

186 et *om.* B 189 repetente B 190 et *ante* inimica *del.* C 191 cecinerint BL 192 Isopus C (*crux in mg.*) *pro* Aesopus 195 egnimate C 197 hebrii BL 199 *pro* extorum; (! S) 199 thure BL 199 flāmībus C 200 spetietenus C 207 numero sepe (! S) 208 *pro* efficiendum 209 finctum B 210 flumina] flumina B 210 sydera C 214 contulerit BL 215 Sanson C 215 Helyseus C

fidelibus se hic offerentibus sileam, de femina quadam Mantuani versus ad memoriam reduco canentis:

Hec se carminibus promittit solvere mentes
Quas velit; ast aliis duras immittere curas;
Sistere aquam fluminis et vertere sidera retro;
Nocturnosque ciet Manes: mugire videbis
Sub pedibus terram, et descendere montibus ornos.

Imitatus insuper est miracula facientes sub Deo, contra maiestatem agens divinam, ut propensius coleretur. Sic effigies deorum Penatum, quos de Troya Eneas fugiens avexit, de loco ad locum referuntur migrasse. Sic cotem novacula Tarquinus secavit; sic Epidarius serpens Esculapio Romam naviganti extitit comes; sic navem qua matris Frigie simulacrum vehebatur et multorum hominum boumque trahere nequibat conatus, in signum pudicitie mulier sola zona conduxit; sic virgo vestalis, violationis infamiis agitata, cribro aquam portavit; sic in phano Veneris lucerna inextinguibilis multo tempore mansit; sic Vespasianus cecum liberavit et claudum. Quid omnia referre laboro? Non plura sunt fidelium vera miracula quam in libris gentilium, auctoribus multis eadem testantibus, reperiantur notata.

Ibi, sicut arguendo summatim fuit pretactum, fulgent numerosa prodigia arte illius producta qui operibus simulatis Dei equalitatem invadit, quia Deus per oracula prophetarum nonnulla prodigia producta fuisse fideliter narrat.

Latuit hic hostis nominis Dei in ydolis mortuis et nonnullis phitonibus, energuminibus, magis, quos divinos aut mathematicos vocant homines seculi, quoniam Deus omnipotens in sanctis angelis et laudabilibus prophetis multipharie mul-

---

218 Verg. *Aen.* iv.487-491; Aug. *C.D.* 21.6 (PL 41.718) 225-234 *cf.* Aug. *C.D.* 10.16 (294-295) 226 *cf.* Val. Max. i.4.1 227 *cf. ibid.* i.8.2; Aug. *C.D.* 3.17.3 (98) 229 *cf. ibid.* 2.5 (51) 231 virgo] *cf.* Val. Max. viii. 1.5 232 *cf.* Aug. *C.D.* 21.6 (716) 239 *cf. supra cap. 12.205-242*

---

219 ast] a se B 220 sydera C 226 locum *ex* loco C^{1} 228 extit C 229 simularum B 232 clibro C (*crux in mg.*) 233 inextinguilis C 234 cocum C 239 *ex* nomerosa C^{1} 243 phitonibus] fictionibus C 243 *pro* pythonibus, energuminis; *cf. Du Cange s.v.*

tisque modis olim fuit nobis locutus. Verum quia novissime locutus est nobis in Filio, quem constituit heredem universorum, per quem fecit et secula, nisus est adversarius eius per multos homines, quos pleno iure tenet inclusos ab eis sponte (licet ostendat in vice anulis, vasis, cordibusque captivorum inclusus), ipse singulariter respondere. O nephandum scelus, miseranda lues, iniquitas detestanda, extirpanda malitia! Ad id enim pervenit genus humanum, Christi redemptum cruore, nonnisi primo falsis gentium doctrinis delusum, ut summo Deo depulso, scienter loco eius demonem dampnatum admittens, sic sibi ministret ad nutum, ut sit specietenus assecutus quod mox creatus concupivit in celis, non valens ibi, etiam suorum satellitum innumera caterva vallatus. Et ne parum sit istud, si Dominus in venerabili sacramento se quotidie a suis fidelibus videndum reliquit, tantum valuit emulus eius, quod sibi mares et feminas prostitutos, non consecratos, ostendit indumentis et verbis, gestis et sceleribus manifestis, illius vasa se esse montrantes! O utinam tantos Christus haberet palam se profitentes quantos dyabolus possidet sub suis notis vexillis turpiter incedentes!

Ad extremum ille solus omni veneratione colendus, sibi quosdam utriusque sexus homines particulares ascribens, religiones devotas fundavit, quas iste nephas undique depellendus labefactare conatus, ypocritas, simulatores, et fictos invenit. Horum autem omnium malorum finis protendit, ut tandem adoretur iam proiectus in terris, qui id potiri nequivit nequiter inflatus in celis. Hac sola stipe conductus mira simulat, mentitur vera responsa, aperit monstra, prodigia inculcat, ominum vera quedam cudit, iuvat ut trucidet suos cultores et cultus fallit proprios oratores.

Quantum putas eum hostem inter tot milia venerationum, quibus precipue insistebant Romani, gaudio fore repletum?

247 *cf.* Hebr. i.2

250 vite BC 251 respondere *om.* B 256 ministrans BL 257 spetietenus C 257 *ex* assecuto C[1] 259 sit C[2] si BCL 260 cotidie L 265 profitentes] pro *in ras.* C[1] 271 protendit (! S) 272 deiectus BL 275 inculcat] maculat BL 275 *ex* iuvet C[2]

Si tamen etiam de quocumque malo potest gaudere, an non ipsum latria honorabat Decius pugnaturus, apud Titulivium sic orans: "Iane, Iupiter, Mars pater, Quirine, Bello, Vallares, Divi Novensiles, Dii indigetes, Divi quorum est potestas vestrorum hostiumque, Diique Manes, vos precor, veneror, veniam peto feroque, ut populo Romano Quiritum vim victoriamque prosperetis; hostesque populi Romani Quiritum terrore, formidine mortique afficiatis. Sicut verbis nuncupavi, ita pro re publica Quiritum, exercitum, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritum, legiones auxiliaque hostium mecum Diis Manibus Tellurique devoveo."

Sed adhuc dato quod nullis honoribus veneretur, fallere tamen non cessat et ubi potest deludere, etiam certus de vilipensione futura; et se sepe transfert in angelum lucis et more puerorum larvatus, se fingit quod desiderat extimari. Hinc bonis viris nonnullis sapientibus quibusdam, sed studiosius libentiusque feminis et pueris, maxime venustus apparet; quia, teste Platone auctore Apulegio De Magia, ubi novit deitatem aliquid specialius operatam, ibi fore potius delectatur. Consulunt enim duo scriptores prefati divinos uti debere, pro responsis habendis, parvulis maribus, quos species corporis magis decorat. Pretereo Dominum Ihesum Christum, quem sepe mille modis temptavere demones; Martinum, Antonium, et Dominicum, quorum nota gesta persepe narrantur, et que novi, Deo teste, quam brevius potero scribam.

Pistorii quidam puer, sub nomine Marie, Egyptiace cuiusdam, benivolum spiritum voce, visu, tactuque sentiebat non raro medentem languoribus, de futuris vera quedam quandoque loquentem, et infantiliter secum interdum iocantem.

---

281 Liv. viii.9 293 *cf.* Aug. *C.D.* 9.10 (PL 41.265) 296 *cf.* Apul. *Apol.* 43

---

281 *pro* Bellona Lares 282 indigentes BCL *corr.* C^2 283 nostrorum *Liv.* 284 *ex* feloque C^1 286 terrorem C 287 nuncupari C 287 exercitu *Liv.* 289 me cum CL 289 Tullurique C 292 et] eo BL 293 quod esse desiderat C 293 extimare B 295 *ex* venustus maxime *sig. ord. corr.* C maximeque venustis BL 300 speties C 301 Yhesum C 305 pistorie BL 305 Egipciace BL 308 et *om.* B

A quo aurum postulatum genetricis suggestu visu non facto recepit, arcuque, quem ille contulerat amato sodali, odore fortiter terso manante, etiam aliquos domesticorum languores pellebat. Recessit hostilis gratia, ubi puer carnis puritatem amisit. Donec enim homo a communicatione spiritus naturalis, qui sine labe communicari non potest, fuerit alienus, facile contubernium familiaris spiritus capit, quam cum communicato spiritu perdit. Ecce quare pulcer et virgo responsurus queritur a divinis.

Venetiis autem quedam genitoribus orbata puella annorum quattuordecim minus formosa quam species mediocris admittat, a spiritu familiari, concupiscentie carnis nullo signo monstrato, extitit mirabiliter adamata. Hic se illi solitarie cubiti quantitate adolescentulum, pretiosis indutum sepius vestibus variatis, benivolum offerebat; die noctuque cum indumentis virginis hinc inde per domum translatis iocabat. Offerebat poma, dilectionis inditia, et raro pauculos solidos in illius marsupio abscondebat. At ubi illa, quarundam mulierum egestati eiusdem conpatientium mota consilio, nummos dotales petivit, domum fecibus repletam realiter vidit et contrectatas purgavit. Dedignatur namque mercennario affectu amari, necnon suo regno privari. Sunt enim de regno Plutonis Tempe viscerum terre, in quorum profundis aurum latens custodit. Propter hoc opinor ipsum potius fures quam homicidas aut adulteros adiuratum indicare. Illa tandem de dotium quantitate, muneribus habendis, et futuro marito verius docta, a confessione suorum criminum, quibus onusta non erat, et Eucharistie sumptione ab eo iussa est abstinere, talem penitentiam itinere et ieiunio redemptura. Non enim ignorat peregrinationem et abstinentiam sine previa contritione non proficere

309 suggesta BL subgestu C 310 odorem BL 311 manente B 312 pollebat B 313 homo enim *sed sig. ord. corr.* C 316 pulcher BL 318 orba B 319 speties C 320 *ex* admitat C² 322 adolesculum BL 323 in vestibus B 326 soldos C² 326 ibi B 328 numos B 329 *ex* contrectans C² 330 est C *del. et* sunt *add.* C² 331 Tempe *om.* C *ss.* C² 331 quarum BL 332 adiuratum *post* ipsum *in mg. add.* C² 333 adiuratum indicare BCL adiuratum *del.* C² 336 Eucaristie C 339 non] minime BL

ad salutem. Artibus mille malitie artifex ludebat et deludebat amatam. Ubi enim prenuntiatus maritus sponsam anulo subarravit, mox confectiones pro festo, ut fieri assolet, parate disparuerunt, nec unquam comparuerunt; demum nupte et potentia matri pateram auream, pulcherrimam visu, novis repletam ducatis obtulit et oblatam retulit, solum uno ducato relicto, post triduum nullibi reperto, quamvis fuerit omni diligentia custoditus. Iterum in mense Ianuarii calatum recentissimis uvis refertum donavit eidem, quas ego comedere renui, ne participarem cum illo qui, referente puella, quo mandaveram suis persuasionibus non credendum, michi minabatur insidias et corporales ruinas. Tandem quod ultimo novi (priusquam ab ea civitate essem abscisus) fuit, quod, cum languens a medico sine spe vite esset relicta, in momento haustu malvatici et mixture, que spiritus ille portavit, sumpto morsello, liberata de lecto surrexit. Finem machinamentorum prestolor audire, cum omnia ad subvertendum componat.

Linquo lapides sine cuiuscumque lesione per domum visibiles invisibiliter proiectos, in contrata sancti Cassiani, quam in illa tempestate cum pluribus Florentinis fide dignis tibique notis colui tribus noctibus sine sompno, donec hostis deludens abscessit delusus.

Alterius civitatis eiusdem per idem ferme tempus spiritus nequitiam transileo, qui omni custodia prudentissime vigilabat, sub specie murilegi visus, telasque sericas sepe in domo textoris occabat, quousque uterque coniugum fuit a suis delictis per plenam confessionem purgatus.

Narrare renuo cuiusdam spiritus nocturnos terrores cuidam militi non longe a meniis Florentine civitatis tunc commoranti, non semel tantum audiente et tremente tota populosa domo, prodigaliter immissos, nullis remediis ab infesta-

---

340 milicie B 340 deludabat C 341 prenumptiatus C 342 *ex* annulo L 348 *i.e.* calathum 349 commedere BL 349 rennui BL 350 quo *pro* quod 351 michi *om.* C *ss.* C^2 351 insidias *ante* ruinas *del.* C 353 abscisus (! S) 354 hausti B 355 morscello B 358 *ex* lapilos C^1 359 Casciani C 361 sonno C 365 spetie C 365 telas C -que *add.* C^2 366 testoris C 368 rennuo BL 368 tenores C 369 *pro* moenibus; (! S) 369 Florencie BL

tione cessantis, nisi cum devote audiebat prolatum nomen istud 'Maria.' Quos, ut creditur, secutum est exilium post nequam tormentum ministri prefati.

Silere cogor, hiis scripturis confusis tediosus effectus, cuiusdam spiritus iocabundos raptus unius infantis annorum quatuor, in nostro populo Sancte Marie Novelle cum utroque parente morantis. Medius enim dormit, et qualibet nocte speciosissimus ille aufertur ab eis, eo super capsam lecto adherenti relicto, nulla lesione usque hodie in eius corpusculo patefacta.

Harum namque et similium illusionum rationes fideles, populis manifestande, scribuntur in Canone, xxvi[a], questione quinta, *Omnes episcopi*, ex concilio Equitanico. Quarum est summa quia demones ludificant mentes sompno sopitas, in fantasiis conceptus tales formantes quibus illis videtur esse cum Dyana et mortuorum viventiumque turba permixta. Sicut enim ignis calet natura, sic ille hostis dampnatus, callidus, et versutus est a natura corrupta.

Vidi languidam, medicorum multorum iudicio incurabilem, quinque limacis in die Ascensionis ante solis exortum a tribus mulieribus genuflexis, Pater Noster pro qualibet lymaca premisso, linitam in momento curatam, sed de tali observantia formata sibi conscientia iam penitentem, ad plagam pristinam mox reversam, et demum post menses auxilio curatam divino. Pascebatur enim spiritus mendax mulierum latria vana et quasi limacarum cultrices ridebat, hiisque duobus pabulis pinguis afferebat iuvamen, ut invitarentur ceteri similia sibi convivia ministrare; ubi vero delusor extat delusus, remedium tulit ut et illa reverteretur ad ipsum et reliqui paverent abire.

382-387 *cf.* Grat. ii *Decr.* c.xxvi, q.5,c.12 (PL 187.1350sq.)

---

372 cessantis] *sc.* spiritus 373 exilium *in ras.* C 374 tormentem] cormecum B 374 ministri] iniustum C 375 his C 379 ille *om.* C 379 eo *om.* C *ss.* C[2] 380 *ex* curpusculo C[1] 384 *pro* Anquirensi 384 quorum BL 384 quorum summa qui· B 385 sonno C 389 *ex* corruptam C 391 limatis BL *i.e.* vermibus 393 lymica C lymata BL 393 collectis *post* premisso *in mg. add.* C[2] 394 formata *om.* B 395 plagas pristinas BL 397 *ex* cultices C[1] 398 hisque C 398 iuvamen] in vanum BL 400 estat C 400 ut] ne BL

Non aliter liberari possunt maligni spiritus a tertio malo eis innexo (quod est velle regere et legificare populos) quam a prefatis duobus. Ex hoc, sicut olim presidentes thronos sibi locaverant in ydolis mutis, unde interdum vera multotiens falsa, sed plerumque ambigua dabant responsa, per Christianorum predicationem inde fugati, sic nunc in Christianorum arce suprema, vindictas petentes, auliticas sedes statuere laborant. Cur soli pueri indocti, fide autem religiosi, quique maxime ad officium predicationis directi, plus ceteris ad dampnate philosophie fuliginem fatigantur venire? Certe quia in puerorum mentibus nullus habitat fulgor deifice cognite veritatis, cuius volunt falsitatis spiritus adventum impedire mature. Illorum vero thronis resident celsis, quo dum habent legem veram turbulis promulgare, de thesauro cordis eructent utramque. Quam rabidam pestem et monstrum mirandum sic spiritus prefati fundarunt, quod plus quid senserit Cicero quam quod mandaverit Christus moderni predicatores locuntur. Si denique philosophie studium ultra eorum opinionum dicta nosse nichil afferret, fortassis tanti amissio temporis tollerabilis esset, sed quoniam causa est negligentie et ignorantie divine corruptio audientium, devotionis amissio, peccatorum favor, superbie nutrimentum, fomentum ypocrisis, mentium faustus, enervatio veritatis, fidei titillatio, opportunum videtur radicem evellere, ex qua cuncta prefata pluraque mala nascuntur.

Si non fuisset bonum olim sanctas feminas viris habitare cum sanctis, magnus Basilius id non ordinasset. At ubi invaluit hostilis iniquitas, et hominum femur emarcuit, sancti Patres, animarum zelotes, destrui mandarunt, sicut in xviii[a] causa continetur in Canone, omnia et singula

431 *cf.* Grat. ii *Decr.* c.xviii,q.2,c.21 (1087b)

403 legificare populos (! S) 404 sicut sicut B 408 petentes vindictas *sed sig. ord. corr.* C (*crux in mg.*) 409 autem] aut C 412 certeque B 413 deifice (! S) 416 tabidam BL 417 sic *om.* B 418 quid *ex* qui C^2 418 Cycero L 419 loquuntur C^2 420 oppinionum C 421 esse B 425 oportunum BL 428 si] sed BL

monasteria dupla vel duplicia, que fundata erant etiam per illum venerabilem patrem Basilium. Sic, si concessero bonum esse bonis philosophie studium naturalis, viso que mala prodeunt inde (et negari non possunt) proculdubio censebitur diruenda a vere fidei zelatore quocumque. An putabimus magis fore deferendum paganis quam illi patres Basilio?

Sed nec fatebor philosophie doctrinam universaliter esse bonam, ymmo si orbis omnis plene crederet Christo, excepta liberalium artium aliqua portione, reliqua omnis philosophia esset delenda. Et hoc quia supervacanea, quia illecebris, quia hostis fidei, quia blasphema in Deum, quia falsa, quia viscus alliciens mulcebris infernus, suave malum, mel litum veneno, farsa decipulis, et a demonibus orta. Nam, ut iam dictum est, omnis sapientia a Domino Deo est; Deus autem nullum probat sed dampnat omnem errorem. Illa est autem erroribus non modo recitatis sed toto nisu persuasis repleta. Ergo Deus illam dampnat. Quicumque igitur illam dampnant cum Deo dampnante saltem in hoc sunt Dei ministri, et qui dampnant eam dampnantes Deum condempnant.

---

447 *cf. cap. 1.26*

---

433 dupplicia C 436 inde *om.* C 438 *ex* panis C[2] 445 mellitum BCL *corr.* C[2] 445 mulcebris . . . farsa (! S) 446 farsti BL 446 decipulis *om.* C *ss.* C[2] discipulus BL 446 ut *om.* C 449 repleta *om.* C *in mg.* C[2] 451 *ex* dampnat C[2]

[Cap. 47]

Tenendum est ergo quod recte vel oblique omnium falsitatum, illusionum, errorum, heresum, scismatum, et aliorum malorum saltem enuntiabilium ad intellectivam portionem pertinentium, machinator est ille qui est mendax et pater eius, sicut omnipotens Deus universe veritatis est spirationis origo. Dixi recte quia mentibus persuadet errores; oblique vero subiunxi quia tumorem vel presumptionem presentat, quibus intellectus linitus in penam peccati per se ipsum, nemine interius vel exterius protrahente, in falsitates tenebrosus impingit. Audi in libro Sapientie expertum Salomonem dicentem: *Vani sunt autem omnes homines in quibus non est scientia Dei. Et de hiis que videntur bona non potuerunt intelligere eum qui est neque operibus attendentes agnoverunt quis esset artifex; sed aut ignem aut spiritum aut citatum aerem aut girum stellarum aut nimiam aquam aut solem et lunam, rectores orbis terrarum deos putaverunt;* et cetera que habentur capitulo xiii°.

Turris itaque fortitudinis nostre, qua protecti a tanti hostis communimur insidiis, est primo a peccatis totaliter abstinere et demum mente sacris litteris inmorari. Quam reprobandum consilium fuit Saulis se occidentis, ne occideretur ab hoste! An quilibet civili rigore dampnatus ad mortem se ipsum necabit, quia necis penam expectat ab extra? Virgo pudica intrat sponte lupanar, lenones timens longe lupanandam sequentes? Quid si cuispiam dixero Chironis antrum intranti visere: "Manibus trade te suis, dentes contemplare gigantis, ut eo cognito non te contingat in ipsum venire, totosque visita Tracos, ut alias Tracum valeas ferinas fugere pestes"? Nonne, si cesserit consulenti, antrum

---

4 *cf.* Ioann. viii.44 11 Sap. xiii.1-2

---

4 machinator *ex* origo C² 6 dixi] di B 7 timorem B 8 linitus *om.* C 10 *crux in mg.* C 11 autem *om.* C autem sunt B 15 *prim.* aut *om.* B 15 *ex* aerrem C 19 primo *ex* prico (?) C² 21 occidetur C (! S) 24 longe *om.* B 25 *pro* cuipiam 26 intranti *om.* C *in mg.* C² 26 te trade C

Chironis et Traciam non exiturus intrabit? Nonne Tracior Traco, Chironte immanior, vitulum victimarium feci tenellum, qui occidendus non erat, quia dicitur bonum est semitam philosophorum intrare, ne forte ex simplicitate contingat adversus fidem errare? Verum est igitur et sanctum consilium rudibus demonstrare ubi latet fovea, ubi paratus est laqueus, ubi sunt crudeles gigantes absconsi, ne saltem accidat casu iuxta illos simpliciter deviantes immaniter trucidari. Hac causa quippe, ut reor, in sacris litteris de ipsis fit mentio, presertim in Sapientialibus libris, ut longe fugiant omnes etiam a liminibus gentilium litterarum, territi sola voce cuiuscumque inde tonantis. *Leo rugiet,* inquit Spiritus Sanctus, *quis non timebit?* Data est unius Dei solius ab eodem mirifica sapientia, ut qui contemplative vite volunt se dare aut scire desiderant quid sit tenendum quidve fugiendum, securi reperiant semper proficiendo et nunquam eius intelligentiam etiam ad medium consumando.

Patet hoc clare; nam magis sunt per deceptionem, miraculorum, auguriorum, oraculorum, somniorumque philosophiam scientes, a spiritibus malis irretiti rethe Vulcani quam veri Christiani. Ymmo si qua falsitas est in codicibus Christianorum conscripta, de mortifero fonte gentilium originem traxit. Non haberet Ecclesia quandam communem hystoriam sancti Georgii martiris, nisi Persei fabulam finxisset poeta. Iude quoque apostatis actus populorum aures non fatigarent in templis, si omnis Christianus historia Edipi careret. Multa sunt in sanctorum venerationem translata, quia sic placuit scriptoribus philosophie alumpnis mundane.

---

41 Amos iii.8 53 *de comparat. S. Georgii et Persei cf.* H. Delehaye, *Les Légendes Hagiographiques,* 1906, p. 215

---

30 Trachiam BL *pro* Thraciam 30 nonne *om.* B non L 31 victimarium (! S) 32 est *om.* B 35 ubi *in ras.* C^{2} 35 fove BL 35 ubi *alt. om.* C *in mg.* C^{2} 36 ubi *om.* C *in mg.* C^{2} 37 deviates BC *corr.* C^{2} 42 diei BL 46 *ex* consumandum C^{1} 48 sompniorumque BL 49 irrethiti . . . Vulcani *om.* C *in mg.* C^{2} 53 ystoriam C 53 fabula B 54 astatis B *pro* apostatae 55 non *om.* C *ss.* C^{2} 55 in templis *om.* B 55 ystoria C 56 Eclippi BCL *corr.* C^{2} 57 traslata B

Processit ex hoc ut verorum mirabilium, que Deus in sanctis aut per sanctos est operatus et operatur quotidie, aut non recitentur aut recitata minus vera credantur aut etiam non mandentur litteris conservanda. Fateor equidem Deumque invoco testem cum sanctis eiusdem: id me tenuit, ne quedam digna relatu scriberem, de quibus Deus clementia sua fecit me certum, et iam oblivioni traduntur. Vidi solo manus contactu repente ab incurrente cecitate oculum liberatum; esu quinque prunarum ad tegendum miraculum futurum speratum a validis febribus in momento personam plenam sanitatem cepisse incurabilibus morbis, id videntium cunctorum medicorum responsu; puellam correptam solo imperio cuiusdam sine intervallo sanatam eiusdem precepto; virum, mox ut mandavit, ab ingruentibus febribus extimplo ad plenam sospitatem reductum; catellum pede lesum, proinde claudum, manu cuiusdam religiosi viri, cuius ille canis videbatur auxilium postulare, contactum statim sub ipsa vola restitutum pristine sanitati. Plurima vidi et fideli relatu alia cognovi non pauca, que nulla demonum arte potuerunt facta putari. Non enim prestigiis subveniunt creaturis, nisi ut fallant colantur, aut in tumorem erigant aliquem ab altitudine sanctitatis deiciendum, quorum neutrum valui cum prefatis signis videre.

Quia igitur spiritus mali, id Augustino libro decimo De Civitate Dei facunde probante, sacrificiis, hostiis, et orationibus coli laborant, miraculorum species et prodigia multiplicant apud illos qui, divinorum eloquiorum ignari, phisicis tenebris inherentes, demones aut suis ritibus colunt aut Deum verum non orant. Apud Titumlivium nempe sub quolibet novo prodigio renovabatur novendiale sacrum.

---

82 *cf.* Aug. *C.D.* 10.9 (PL 41.286) 87 *cf. cap. 36.115*

---

60 cotidie BCL *corr.* C² 63 testem *om.* C *ss.* C² 67 *pro* prunorum; (! S) 70 responsum BC responso C² 71 sanatam *ante* sine *del.* C 72 ingredientibus B 73 extimplo . . . catellum *in ras.* C² extimplo sanatum ad plenam sospitatem (sospitantem B) reductum parvulum canem BL 77 demon B 79 timorem B 87 Titulivium BCL *corr.* C² 88 *ex* saclum C¹

Hinc aut pulvinaria aut ludi aut processiones aut rituum leges aut nove ferie instituta, sicut in mille locis Tituslivius pandit, fomentum prodigiis crescendis ministrabant. Libro enim quarto De secundo Bello Punico sic scribit: "Prodigia illo anno multa nuntiata sunt, que, quo magis credebant simplices ac religiosi homines eo et plura nuntiabantur."

Maiorum etiam virorum astutia sepe querentium (ut sileant aut votis eorum pareant) decipere magis mobile vulgus, mentiebantur miracula vel prodigia visa. Eo puto eundem eloquentissimum virum sepissime equivoco termino usum, dicentem: "Placuit prodigia procurari." Nonnunquam insuper pronuntiabantur falsa pro veris. Ait enim in prenominato libro quarto: "Prodigia procurarunt, que nuntiata erant. Murus ac porte tacte, et Aritie etiam Iovis edes de celo tacta fuerat. Et alia ludibria oculorum auriumque credita pro veris,"et cetera. Loquaces homines preterea sub uno signo multa fingunt, maxime qui membra hostis fallacis credulas aures exigunt ceterorum. Ait namque libro septimo belli prelibati: "Sub unius prodigii mentione, ut fit, alia quoque nuntiata." Intuiti sumus frequenter, cum nostra civitas fuit urgentibus armis oppressa, nova quedam ex antiquis vaticinia nuntiari nescio quo flagore glorie per quosdam homines futura predicere cupidos et mendaces tumidos inveniri. Sic refert vir idem libro nono dicens: "Impleverat ea res superstitionum animos, pronique et annuntianda ad crescenda prodigia erant; eo plura vulgabantur."

Ex hiis patet quid sit de obiectis prodigiis respondendum, quorum multa sunt ficta, cetera plura arte demonum procurata, sed venerata sine fructu colentium illa. Nam teste

---

90 *cf. cap. 12 in fine* 92 Liv. xxiv.10 99 *ibid.* xxvii.11 101 *ibid.* xxiv.44 107 *ibid.* xxvii.37 113 *ibid.* xxix.14

---

89 puludiaria B 89 aut *alt. om.* B 90 re *post* ferie *del.* C 90 instituta (! S) 92 Bello *om.* B 95 sileant *sc.* vulgus 100 pronuntiabantur insuper *sed sig. ord. corr.* C 100 nuntiebantur BL 102 et *om.* B 102 Antie BL 106 crudulas B 108 fit] sic B 108 intuitu BL 109 quedam *ex* que C^2 *om.* BL 110 flagore (! S) 110 glorie . . . quosdam *om.* C *in mg.* C^2 111 timidos C 116 *ex* oiectis C^2 117 demonica *ex* demoniacam C^7

Augustino libro quarto De Civitate Dei, observata prodigia, auguria, et huiusmodi non profuerunt Romanis, neque negligentibus obfuerunt, ut supra, ni fallor, de Iulio Cesare sub exemplo notavi.

Non nego verumtamen quedam prodigia fuisse divina, futuraque de hiis (sepe referente scriptura) que ad penitentiam salutarem peccatores invitant, ne cum hoc seculo pereant dampnati, aut promissis fidem procurant. Talia credo fuisse que Iosephus narrat et alia multa.

Similiter puto fore de oraculis dicendum. Quedam enim dicuntur a casu, que, licet postea sortiantur effectum, non tamen sunt dictores appellandi prophete. Alias fere nullus est qui inter vates non possit ascribi. Quis enim est tanti silentii qui, aliquando de futuris opinative locutus, non prolabatur in aliquam veritatem ignotam? Faber enim quidam Rome modeste reprehensus quod statuam quandam venustissimam solum in tibiis ad molem tantam preferendam inhabilem fecisset, immediate respondit eam ruituram quando virgo pareret prolem. Id accidit; nam, ut ferunt, pariente Virgine Deum, statua illa corruit Rome.

Aliqui vero glorie cupidi fastu sub figuris de futuris vel quibuscumque rebus occultis vaticinari se ferunt, post rerum eventus suos tropos ad libitum exponentes. Horum Deo odibilem copiam vidi.

Quid dicam de fatua iniquitate magorum cum omnibus speciebus suis superius nominatis? Hii primo mentiuntur, incipientes velle predicere vera, profitentes Moysen viribus nominum signa et portenta fecisse, anulos sacrasse, Salomonem divinationum artem notasse, Apostolos sortilegia edidisse, et huiusmodi. Item falluntur, casui subdentes ex puntis, manu, clavo, vel quovis alio instrumento, dextra levaque relictis, vel taxillis proiectis, aut nescio quibus car-

---

119 *cf.* Aug. *C.D.* 4.9 (PL 41.119) 121 *cf. cap. 12.110* 127 *cf.* Euseb. *Hist. Eccl.* iii.8 (PG 20.235); *supra cap. 12.153sq.*

---

124 futura B 124 *ex* sepre C[2] 130 *ex* doctores C[2] 131 qui *in* quin *corr.* C[2] 131 non *om.* C 134 quo BL 139 *ex* figuras C[?] 144 spetiebus C 144 nominati BL 144 hi C 145 proficientes B 146 *ex* Salomonum C 149 *ex* punctis C[?]

tulis premissis quibusdam observantiis apertis. Dampnantur orationibus impiis, pio sermone verbotenus, Deo sed realiter demonum catervis relatis; obstinantur, dyabolis preeunte multo cultu divino nefarie convocatis; et tandem etiam temporaliter puniuntur omnes decepti a suis presidiis et ad iniquitates plurimas plurimis convocatis. Non enim hec ars, Stigie rivulis plena, solis Catholicis iuribus aut Christianissimorum imperatorum edicto est maledicta sed infidelium legibus interdicta. Extant excusatorii libelli De Magia Lucii Apulegii, quos habuit se tuendo apud magistratus de magia diffamatus. Satis hec exprimit Augustinus in locis pluribus, maxime De Civitate Dei opere miro.

Plura, sicut prefertur, predicunt futura spiritus mali, cuius rei causa edidit de divinatione demonum doctorum maximus (loquor Augustinum) De Divinatione Demonum librum famosum. Non ambigo divina sub multiplici specie quedam esse responsa, et omnia maiestatis reverentia digna, non solum in sanctis litteris commendata sed nostris temporibus usitata. In Christo namque, ut interim sileam quosdam quos possum habere suspectos, undennem simplicemque cognovi puellam, que continuis diebus mensis unius et singulis precipuis festis duorum mensium, illo immediate primo completo, interdiu, maxime hora sacratissime Misse, qua ferme nullo die carebat, rapta nunc ad delicias paradisi, nunc ad purgatorias penas, interdum ad ariditatem infantium Limbi, et alias ad horrores inferni, mira referebat ordine recto ad sensus reversa absque intellectu pene cuiuscumque inde relati. Accomodabat equidem fidem dictis stupenda in melius mutatio vite, occultorum revelatio certa, et futurorum probata veritas archanorum, necnon operum bonorum pia sequela, procul malis spiritualibus omnibus

161 *cf.* Aug. *C.D.* 8.19 (243) 165 *cf.* Aug. *De Divin.* (PL 40.581sq.)

152-153 (! S) 153 catenis BL 154 tandem] tamen C 156 iniquitatis BL 157 rivulus B 159 estant C 160 est *post* magia *del.* C 162 miro] inito BL 163 sicut sicut B 165 De Divinatione Demonum BCL *del.* C^2 170 undenem B; *cf. cap. 19.133* 174 raptam *recte* C^2; *cf. inf.:* reversa 174 delitias C 176 *ex* orrores C^1 178 accommodabat C^2 179 vice B

effugatis. At ne unquam dicte visiones verterentur in dubium, illam Dominus ad sanctam religionem conduxit, viginti mensibus continuatis sine cibo et potu corporeis invisibiliter pavit, et usque in hodiernum diem viginti trium annorum tempore functam omnibus sanctimonialibus speculum vite reliquit.

Hec enim fortassis est responsionum differentia colligenda, quia omnes per nigromantiam et eius surculos respondentes, manifeste sunt pravi et persepe nuntiant falsa. Ubi vero demon per se ipsum respondet aut pretendit exitum pravum, sicut Enee repansit Ytalie sedes, si tamen in omnibus putamus mentienti credendum Maroni aut falsa et contra sacram religionem sua promit verba profana, sicut, auctore Augustino, male interrogatus de Christo Delphicus Apollo respondit, aut respondit ambigua ad intellectum oppositum componendum, ut est illud eiusdem Delphici, quod Pirro, Grecorum regi paranti arma Romanis de futuro eventu querenti, respondit dicens: "Dico tibi, Pirre, vincere posse Romanos."

Sed responsa divina nunquam sunt falsa, nunquam in animarum perniciem tendunt, raro communicantur etiam bonis, rarissime malis; et si obscura sint interdum, nunquam tamen ambigua, et provehunt in melius receptores eorum.

Non decet hoc Noctiluca, quod primo incepta processit a luce, nisi in opere terminari nocturno; ut non luci lucem, sed tu quoque, virorum optime, nocti auroram apponas, si etiam aurora existimabitur dignum. Tetrum enim chaos nimis obscurum mixturam unitam non patitur lucis; tamen illi vermiculi, a quibus tale huic operi imponitur nomen, in

---

184 sine cibo] *cf.* Div. Off. Apr. 30: 'Catharina Senenis . . . inventa est aliquando a die Cinerum usque ad Ascensionem Domini ieiunium perduxisse, sola Eucharistiae communione contenta' 192 *cf.* Verg. *Aen.* i.260sq. 195,199 *cf.* Aug. *C.D.* 3.17.3 (PL 41.97)

---

185 *ex* hordiernum C² 186 *crux in mg.* C 194 *ex* legionem C² 198 Pirro *pro* Pyrrho; puro B 199 respondit *om.* C *in mg.* C² 199 aio te eacidem romanos vincere posse *in mg. Salutati* C 202 pernitiem C 202 etiam bonis *om.* C 206 *cf. prolegom. n. 25* 209 cahos BL

qualibet parte noctis vagantur. Et ergo deponamus philosophiam esse somniis opportunam, incipientes a somniis que illa non novit, ex divina revelatione concessis bonis et utique malis, quorum exempla reposita sunt in Daniele et regibus quibus servivit, atque utroque sancto Ioseph. Scio hominem nondum defunctum crebro in somnis vidisse notorum animas, purgatorii penis detentas, quarum tormenta tam proprie, tam varie, tamque horrendas describit quod, si ipse fide dignus non foret, inaudita series fidem vendicat certam.

Conceptui etiam aut nativitati predominans signum celeste, non infimam causam ponimus somniorum. Ita natus sub Mercurio, in Geminis existente, somnia futurorum prescia non ignorat.

Celorum item influxus in sensus interiores rationis, somno sopite, corporeos agens, que producturus est frequenter demonstrat. Hic Pharao cum vaccis suis pro exemplo ponatur.

Complexionum varietas distincta visa producit. Sanguis scilicet circa ignem, colera volatus per aerem, Ditis melanconia regna terrenda, sed flema terrestria deversatur: phisicam invoco testem.

Pugnant mixti mutuo in memorie archa servati conceptus, et quia fantasma hunc ab illo discernere nequit,

tetrum
Desinit in piscem mulier formosa superne.

Temporis qualitates cerebrum imitatum, illo evanescente, evanescit invisa. Sic apud Virgilium, foliis arborum au-

---

215 *cf.* Dan. i.17 216 Ioseph] *cf.* Genes. xl.18; xli.22; Matth. i.20 226 *cf.* Thom. Aq. $I^{a}II^{ae}$q.9,a.5 228 *cf.* Genes. xli.1; '(Pharao) putabat se stare super fluvium de quo ascendebant septem boves' 236 Hor. *A.P.* 3-4; Ioann. Sar. *Polic.* 2.15 (PL 199.429) 239 *cf.* Verg. *Aen.* vi.309sq.

---

212 phylosophiam BL 213 sompniis BL 213 oportunam BL 213 sompniis BL 216 *ex* ultroque C 217 crebo C 217 sompnis BL 220 fide ipse BL 223 sompniorum BL 224 sompnia BL 227 sompno BL 228 vacis B 231 collera C *pro* cholera 231 melenconia C 232 tenenda C 232 fleuma BL *pro* phlegma 232 phisicam] philosophicam C 234 misti C 234 memorie *ex* memoria C^1 235 hunc] habent B 238 mutatum BL 239 *pro* invisum (?); (! S)

tumpno labentibus, fit ad Infernum, Somni parentem, animarum concursus, in eo libro ubi totius philosophie rimatur archana.

Locorum quoque diversitas suis vaporibus corpore nudis cellulas capitis ambit, suas ibi proprietates relinquit, quas non sentit vigil maioribus occupatus.

Quedam reliquie, velut exuvie ex exercitiis in vigiliis, potentiis vitalibus adherent impresse, que, corpore a labore cessante, laborare non cessant.

Plerumque fantasia, a ceteris curis soluta, cudit casu ventura, sicut Platoni cogitanti de sorte sortes occurrit.

Personarum reverentia apud nonnullos meretur secundis causis limpidius visitari, cui membro redduntur cignus Socrati loco Platonis oblatus, captivitas et mortis potio Platoni monstrata, Octaviano Augusto presentia in pugna futura, casus hostis Scipioni pene militi revelata, Enee Ytalica sedes, et Hanibali a Iove directus iuvenis secundus ostensa.

Sensus cupido addit ad idem; nam mens humana quod optat, dum vigilat, sperat, per somnium cernit id ipsum. Necessitas cogit vires quasi imperando vitales exequi sui corporis curas, quas illud nequit exercere sopitum. Ita famelicus vacuo stomaco mandit.

Anima, suis discipulis soporatis, speculans sibi soli rimatur archana, quibus maiori desiderio fragrat discitque somno prius sepe negata. In hiis scolis nocturnis, ut meminit Augustinus, quidam cupitam questionem fuit edoctus. Puto ibi doctorem iam statuisse non ultra negare que petierat sepe discipulus importune.

---

243 sq. *cf.* Aug. *Spir. et Anima* 25 (PL 40.798); Greg. Mag. *Moral.* 8.24 (PL 75.827) 252 cignus] *cf.* Apul. *De Dog. Platonis,* 1.1 254 Augusto] *cf.* Val. Max. i.7.1 255 *cf.* Cic. *Som. Scip.* ii.1 255 Enee] *cf.* Verg. *Aen.* i.263; Cic. *De Div.* i.21 256 *cf.* Val. Max. i.7 ext. 1; Cic. *ibid.* i.24 266 *cf.* Aug. *Ep. ad Nebrid.* 7

---

240 sompni BL 241 phylosophie BL 244 celulas C 246 eximie BCL *corr.* C[2] 254 Octavino B Optaviano C 255 *ex* revaluta C[1] 256 Anibali BL 258 sompnium BL 261 stomacho L 263 *pro* flagrat 264 sompno BL 264 his C 266 *ex* doctores C[1] 267 *ex* discipulis C[2]

Sic dispositio dormientis membrorum (aut accidentia ambientia illa) varias sed correspondentes ymagines format. Sic Ephilates putat se premi pondere Stigis, et pes nudus et algens nives calcat vel limphas.

Esi cibi quam plures suis vaporibus superiora conscendunt, vana inde formantes, ut porri cum multis.

Morbi predominantes in corpore egro, dum similia gliscunt per somnia, sese perito medico pandunt.

Si te linieris upupe sanguine, demones in somnis tibi infestos videbis. Familiares spiritus, conciliativi moralis amoris, amico produnt; apud Valerium, infelices casus amati. Cuius generis visiones non paucas possem vere notare diebus nostris ostensas. Tandem per demonum artes plurime ludificationes fiunt in somnis, licet Apulegius hiis omnia somnia reddat.

Harum specierum visiones in somnis, prima semota mundana philosophia, decem et octo circuit disputando delusa, dum ludere querit. Nam his qui credit genitis Somni, avi eius, id est Plutonis, obscura regna tenebit.

At sacra et divina sophia solam speciem primam commendat, et ceterorum observationes, in quibus est vanitas et afflictio spiritus, multis dampnat in locis. Nos igitur, quibus timentibus Deum ortus est sol iustitie, noxiis nocturnis viris relictis, ambulemus in lumine Dei nostri. Nam iuxta Paulum: *Nox precessit, dies autem appropinquavit; abiciamus ergo opera tenebrarum et induamur arma lucis, sicut in die honeste ambulemus.* Vox clara ecce intonat, obscura queque increpat, pellantur eminus somnia, ab ethere Christus emi-

---

270 *cf.* Aug. *Spir. et Anima* 25; Macrob. *Som. Scip.* i.iii.7; Verg. *Aen.* vi.582 276 *cf.* Vinc. Bellov. *Nat.* 33.68 277 *cf.* Val. Max. iii.8 ext. 2 281 *cf.* Aug. *C.D.* 18.18 (PL 41.574) 292 Rom. xiii.12-13

---

268 ambiciencia BL 269 illud C 273 vana] varia BL 273 formates B 275 sompnia BL 276 *ex* sanguinis C[2] 276 sompnis BL 281 sompnis BL 282 sompnia BL 283 spetierum C 283 sompnis BL 284 phylosophia BL 285 his *om.* B 287 spetiem C 292 apropinquavit C 295 sompnia BL

cat, qui in secula seculorum vivit et regnat. Amen. Deo gratias. Amen.

---

296 Deo Gratias. Amen *om.* BL 297 *m. recens varia opera Dominici notat* C: Ioannes Dominici tituli Sancti Xisti Card. Ragusinus dictus patria Florentinus ordinis Fratrum Predicatorum scripsit In ecclesiasten lib. 1 In cant. cant. lib. 1 In evang. Math. lib. 1 Super Magnif. lib. 1 In epistolam ad Ro. lib. 1 Lucula Noctis lib. 1 Itinerarium devotionis lib. 1 De amore charitatis lib. 1 Sermones de tempore lib. 1 Sermones de Sanctis lib. 1 Sermo per Quadragesimam lib. 1 et quedam alia Claruit an. 1418

THE ABBEY PRESS
ST. MEINRAD, IND.

Date Due

PUBLICATIONS IN MEDIAEVAL STUDIES

The University of Notre Dame

I. *The Works of Peter of Poitiers, Master in Theology and Chancellor of Paris* (1193-1205). By Philip S. Moore. Notre Dame, 1936. Pp. ix-218. A critical study of the work of "the most faithful pupil of Peter Lombard."

II. *Commentarius Cantabrigiensis in epistolas Pauli e schola Petri Abaelardi.* By Artur Landgraf.

1. In epistolam ad Romanos. Notre Dame, 1937. Pp. xlii-223.
2. In epistolam ad Corinthios Iam et IIam ad Galatas et ad Ephesios. Notre Dame, 1939. Pp. 224-446. Critical text and notes.

III. *Petri Pictaviensis allegoriae super tabernaculum Moysi.* By Philip S. Moore and James A. Corbett. Notre Dame, 1938. Pp. xxiii-214. Critical text and notes.

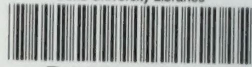
IN PREPARATION

Commentarius Cantabrigiensis in epistolas Pauli e schola Petri Abaelardi: 3. *In epistolam ad Philippenses ad Colossenses et ad Thessalonicenses Iam et IIam.* By Artur Landgraf. Critical text and notes.

Petri Pictaviensis sententiarum libri quinque. By Philip S. Moore, Marthe Dulong and Joseph N. Garvin. Critical text and notes.

Prepositini cancellarii Parisiensis summa theologica By Philip S. Moore and Marthe Dulong. Critical text and notes.

Prepositini cancellarii Parisiensis summa contra hereticos. By James A. Corbett and Joseph N. Garvin. Critical text and notes.

Duke University Libraries
D00982524U